

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Burak ERECE

DENİZAŞIRI SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARINDA EGEMENLİK SORUNU

Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Burak ERECE

DENİZAŞIRI SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARINDA EGEMENLİK SORUNU

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Bilge BİNGÖL SCHRİJER

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2023

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Burak Erece'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof Dr. Yüksel METİN

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Bilge BİNGÖL SCHRİJER

Üye : Doç. Dr. Selin SERT SÜTÇÜ

Üye : Prof. Dr. Sezgin Seymen ÇEBİ

Üye : Doç. Dr. Yılmaz YURTSEVEN

Tez Başlığı: DENİZAŞIRI SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARINDA EGEMENLİK
SORUNU

Tez Savunma Tarihi : 11/7/2023

Mezuniyet Tarihi :10/08/2023

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Denizaşırı Sömürge İmparatorluklarında Egemenlik Sorunu” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Burak ERECE

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Burak ERECE
Öğrenci Numarası	20175229003
Anabilim Dalı	Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Bilge BİNGÖL SCHRİJER
Doktora Tez Başlığı	Deniz aşırı Sömürge İmparatorluklarında Egemenlik Sorunu
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2143440716
Rapor Tarihi	9.8.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 6 Alıntılar dahil: % 9
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 327 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. ( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Bilge BİNGÖL SCHRİJER İmza	

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ANALİZ:

EGEMENLİK VE SÖMÜRGEÇİLİK İLİŞKİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Sömürgecilik İncelemelerine Egemenliğin Sunabileceği Katkı	6
1.1.1. Egemenliğin Anlamı ve Önemi	7
1.1.2. İç Egemenlik ve Dış Egemenlik Ayrımı	10
1.1.3. Egemenlik ve Sömürgeciliğin Kesişim Noktaları	14
1.1.3.1. Egemenlik Kavramının Gelişim Süreçleri Açısından	15
1.1.3.1.1. Birinci Dünya Savaşına Kadar	17
1.1.3.1.1.1. Egemenlik, Merkezi Mutlak Monarşiler ve Sömürgecilik İlişkisi	18
1.1.3.1.1.2. Milletlerarası Hukuk ve Dış Egemenlikle İlgili Gelişmeler	19
1.1.3.1.1.3. Doğal Hukuk Çerçevesinde Egemenlik ve Sömürge Bağımsızlığı	23
1.1.3.1.2. İki Dünya Savaşı Arasında	26
1.1.3.1.3. İkinci Dünya Savaşından Sonra	27
1.1.3.2. Egemenliğin Nitelikleri ve Kapasitesi Açısından	28
1.1.3.2.1. Egemenliği Sınırlandıran Hukuki Faktörler	31
1.1.3.2.2. Egemenliği Sınırlandıran Fiili Faktörler	34
1.2. Sömürgecilik Kavramı	39
1.2.1. Sömürgeciliğin Anlamı	39
1.2.2. Sömürgeciliğin Yakın Kavramlarla İlişkisi	44
1.2.2.1. Kolonicilik	45
1.2.2.1.1. Koloniciliğin Anlamı	45
1.2.2.1.2. Koloniciliğin Türleri	47
1.2.2.1.2.1. Yerleşim Koloniciliği	47
1.2.2.1.2.1.1. Sömürgecilik Çağından Önce Yerleşim Koloniciliği	49
1.2.2.1.2.1.2. Sömürgecilik Çağında Yerleşim Koloniciliği	52
1.2.2.1.2.2. Sömürü Koloniciliği	55
1.2.2.2. İmparatorluk	57
1.2.2.2.1. İmparatorluğun Özellikleri	58
1.2.2.2.1.1. Kurumsal Yayılmacılık	59
1.2.2.2.1.2. Hiyerarşi İçerisinde İşbölümü	60
1.2.2.2.1.3. Farklılıkları Bir Arada Tutma	61
1.2.2.2.1.4. Kendine Özgü Bir Yapı	62
1.2.2.2.1.4.1. Genel Olarak	62
1.2.2.2.1.4.2. İmparatorluk Yapısını Devletten Ayrı Kılan Yönler	64
1.2.2.2.2. İmparatorluğun Türleri	66
1.2.2.2.2.1. Ömrünün Uzunluğu Bakımından	66
1.2.2.2.2.2. Kontrol Ettiği Alan Bakımından	66
1.2.2.2.2.3. Kaynakların Aktarılma Şekli Bakımından	67
1.2.2.3. Emperyalizm	69

1.3. Ara Değerlendirme ve Mukayese	71

İKİNCİ BÖLÜM:

SÖMÜRGE EGEMENLİĞİNİN KAZANILMASI VE KAYBI

2.1. Sömürge Egemenliğinin Kazanılması	77
2.1.1. Birinci Dünya Savaşına Kadar Yaşanan Gelişmeler	77
2.1.1.1. Genel Olarak	77
2.1.1.1.1. Sömürge İmparatorluklarının Ortaya Çıkışını Hazırlayan Gelişmeler	78
2.1.1.1.2. Sömürge İmparatorluklarının Ortaya Çıkışı	81
2.1.1.1.3. İmparatorlukların Egemenlik Kazanımı	82
2.1.1.1.3.1. Emperyalizm Döneminden Önce	82
2.1.1.1.3.1.1. Keşif Doktrini ile Uluslararası Hukukun Rolü	83
2.1.1.1.3.1.2. Yerleşim Koloniciliği ve Sömürü Koloniciliğine Dayalı Farklılıklar	90
2.1.1.1.3.2. Emperyalizm Döneminde	92
2.1.1.2. Amerika Kıtasındaki Gelişmeler	97
2.1.1.2.1. Orta ve Güney Amerika'da	99
2.1.1.2.2. Kuzey Amerika'da	100
2.1.1.3. Asya-Pasifik'teki Gelişmeler	105
2.1.1.3.1. Emperyalizm Döneminden Önce	106
2.1.1.3.2. Emperyalizm Döneminde	113
2.1.1.4. Afrika Kıtasındaki Gelişmeler	116
2.1.1.4.1. Emperyalizm Döneminden Önce	117
2.1.1.4.2. Emperyalizm Döneminde	121
2.1.1.4.2.1. Berlin Konferansı ve Keşif Doktrini	123
2.1.1.4.2.2. Berlin Konferansı Sonrası Sömürge Paylaşımı	126
2.1.2. İki Dünya Savaşı Arasındaki Gelişmeler	132
2.1.3. İkinci Dünya Savaşından Sonraki Gelişmeler	139
2.2. Sömürge Egemenliğinin Kaybı	143
2.2.1. Sömürge İmparatorluklarının Egemenliğine Karşı Muhalefet ve Direnişler	143
2.2.1.1. Sömürgeci Toplumlarda Muhalefeti	143
2.2.1.2. Sömürge Toplamlarının Muhalefeti	150
2.2.2. Sömürgelerin Bağımsızlığa Kavuşmaları (Dekolonizasyon)	160
2.2.2.1. Birinci Dünya Savaşından Önce	161
2.2.2.1.1. Kuzey Amerika'da Dekolonizasyon	161
2.2.2.1.2. Güney Amerika'da Dekolonizasyon	162
2.2.2.2. İki Dünya Savaşı Arasında	163
2.2.2.3. İkinci Dünya Savaşından Sonra	168
2.2.2.3.1. Genel Olarak	168
2.2.2.3.2. Birleşmiş Milletler ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı	170
2.2.2.3.2.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Tanınması	170
2.2.2.3.2.2. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Kapsamı	175
2.2.2.3.2.3. Hakkın Sömürgelerin Bağımsızlıklarını Elde Etmelerindeki Rolü	177
2.3. Ara Değerlendirme ve Mukayese	181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
DENİZAŞIRI SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARINDA EGEMENLİĞİN
KULLANIMI

3.1. Siyasi Anlamda Egemenlik	191
3.1.1. Sömürgelerin Yerinden İdaresi.....	196
3.1.1.1. Sömürge Statüsü.....	198
3.1.1.2. Sömürge Hükümeti.....	207
3.1.1.2.1. Dolaylı Yönetim	210
3.1.1.2.2. Doğrudan Yönetim Unsurları	213
3.1.1.2.2.1. Valilikler	219
3.1.1.2.2.2. Meclisler	223
3.1.1.2.2.3. Diğer Kurumlar ve Üst Düzey Görevliler.....	228
3.1.1.2.2.3.1. Yerel Yönetim Organları	228
3.1.1.2.2.3.2. Bürokratik Sınıflar	230
3.1.2. Sömürgelerin Metropolden İdaresi	232
3.1.2.1. İspanya.....	232
3.1.2.2. Portekiz.....	233
3.1.2.3. Britanya	235
3.1.2.4. Fransa	237
3.1.2.5. Belçika.....	238
3.1.2.6. Almanya.....	238
3.2. Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Anlamda Egemenlik	239
3.2.1. Hâkim Irk İdeolojisi ve Egemenlik.....	239
3.2.1.1. Irka Dayalı Sosyal Düzen	241
3.2.1.2. Üstün Medeniyet Anlayışı ve Egemenlik İlişkisi	248
3.2.2. Sömürgelerde Üstün Hukuk.....	252
3.2.3. Kölecilik, Zorla Çalıştırma ve Kaynakların Sömürüsü	260
3.2.3.1. Yerli Emeği.....	262
3.2.3.2. Köle Emeği	267
3.3. Ara Değerlendirme ve Mukayese	270
SONUÇ.....	280
KAYNAKÇA.....	290
TABLolar.....	314
ÖZGEÇMİŞ	317

ÖZ

Çalışmada denizaşırı sömürge imparatorlukları dahilinde egemenlik ve sömürgecilik kavramlarının birbiriyle olan ilişkileri ve karşılıklı etkileşimleri ortaya koyulmaktadır. İspanya, Portekiz, Britanya, Fransa, Hollanda, Almanya, Belçika ve İtalya örnekleri üzerinden, sömürge egemenliğinin elde edilmesi ve kaybedilmesine ilişkin süreçler ile bu egemenliğin siyasi, hukuki ve sosyo-ekonomik yansımaları araştırılmaktadır. Bu kapsamda, Yeniçağın başlangıcı ile İkinci Dünya Savaşının sonu arasındaki bir dönemde ve Amerika, Asya ve Afrika kıtalarında ortaya çıkan sömürge tahakkümünün doğası egemenlik kavramı açısından özgün bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Kolonicilik, imparatorluk ve emperyalizm kavramlarının sunduğu çerçeve içerisinde yapılan bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlarla modern devletlerin egemenlik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Sömürgecilik, Emperyalizm, İmparatorluk, Bağımsızlık

ABSTRACT
(THE PROBLEM OF SOVEREIGNTY
IN OVERSEAS COLONIAL EMPIRES)

The study reveals the relationships and mutual interactions between the concepts of sovereignty and colonialism within overseas colonial empires. Based on the examples of Spain, Portugal, Britain, France, Netherlands, Germany, Belgium, and Italy, the processes related to the acquisition and loss of colonial sovereignty and the political, legal, and socio-economic reflections of this sovereignty are investigated. In this context, the nature of colonial dominance emerging on the continents of America, Asia, and Africa during a period between the beginning of the Modern Age and the end of World War II is subjected to a unique evaluation in terms of the concept of sovereignty. Through the results obtained in this research carried out within the framework offered by the concepts of colonialism, empire, and imperialism, it is aimed to add a new dimension to the sovereignty debates of modern states.

Keywords: Sovereignty, Colonialism, Imperialism, Empire, Independence

GİRİŞ

Tarih incelemelerinin en değerli ve ilginç yönlerinden birisi çeşitli kültürlerin birbirleriyle nasıl münasebet kurdukları, birbirlerini ne ölçüde dönüştürdükleri ve bu karşılaşmanın dünyada ne gibi sonuçlar doğurduğunu gözler önüne sermesidir. Bu şekildeki bir tetkik aynı zamanda geçmişle bugün arasında bir köprü kurmamızı, benzer münasebetlerin ne şekilde sonuçlar doğurabileceği ile ilgili tahminde bulunmamızı sağlar. Siyasi ve sosyal yapılar, iktisadi sistemler gibi küresel hususların kökeni geçmişte yaşanan hadiselerle dayanır. Bu hadiselerin derinlemesine incelenmesi, bu türden yapıların dünya ölçeğinde nasıl teşekkül ettiği ve işlediği hakkında daha derin bir kavrayışın kazanılmasını mümkün kılar. Böylece dünya üzerindeki varlıkların ve düzenlerin birbirleriyle nasıl bir bağlantı içerisinde bulunduğu ve insan topluluklarının müşterek vasıflarını anlamaya yardımcı olur. Diğer bir deyişle, tarihteki hadiseler ve dönemler arasındaki sebep sonuç ilişkisini idrak ederek belirli hareketlerin doğurabileceği neticeleri ve bunların ardından gelebilecekleri görebilmeyi sağlar. Bu sayede insanlık tarihi daha geniş bir bakış açısı altında gözlemlenmiş olur. Özellikle mücadele ve ihtilaflar üzerine yoğunlaşmak, farklı perspektiflerin ve empatinin gelişmesine fırsat teşkil eder. Toplumlara ve kültürleri kökünden etkileyen iktidar savaşları, adaletsizlikler ve direniş hareketlerinden çıkarılacak dersler, daha anlayışlı, merhametli ve adil bir dünya görüşünün tesisine katkıda bulunabilir. Ancak, bu idealin gerçekleştirilebilmesi için, çıkarılacak derslerin eleştirel bir gözle ve doğru bir analizle ortaya konulması gerekmektedir. Bilgi kaynaklarının incelenmesinde farklı bakış açılarının iyi tespit edilmesi, argümanların gerekçelendirilmesi ve formüllerin gerçeğe uygun bir şekilde ortaya konulması oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın odak noktalarından birisi olan sömürgecilik konusu, tarihte incelenmeye değer önemli bir yer kaplamaktadır. Sömürgecilik üzerine incelemeler, bu faaliyeti yürüten ve buna maruz kalan toplulukların aynı toprak üzerinde nasıl etkileşime girdiği, bunun sonucunda ne tür sonuçların doğduğu ve bu sonuçların dünyayı nasıl değiştirdiği ile ilgili bir analiz imkânı sağlamaktadır. Bu analizin doğru bir şekilde yapılması yaşadığımız dönemin şartlarını anlayabilmek için ipuçları sunması açısından önemlidir. Geçmişteki sömürgecilik tatbikatları ile bugünkü adaletsizlikler arasında bir benzerliğin veya bağlantının olup olmadığı, modern dünyanın siyasi ve ekonomik parametrelerinin kaynağını nereden aldığı, sefalet ve yoksullukla malûl toplumların neden bu durumda olduğu gibi sorunlar bu kapsamda ele alınmayı beklemektedir. Sömürgecilik bağlamındaki çatışma, tahakküm ve başkaldırı mekanizmalarını ortaya koymak günümüz dünyasını şekillendiren iktidar ve hegemonya ilişkilerine doğru bir yaklaşım sergileyebilmek açısından önem arz etmektedir.

Sömürgecilik incelemeleri, kuşkusuz pek çok disiplin altında yapılabilir. Sömürgeciliğin tarihi, sosyal, ekonomik, pedagojik, antropolojik, siyasi, hukuki, edebi, psikolojik, coğrafi, felsefi, kültürel, dini, mimari, sanatsal vb. yönleriyle ilgili olarak birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışma ise sömürgeciliği kronolojik olarak ele almayı değil, egemenlik perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, sömürgecilik ve egemenlik arasında, tarihi gelişim süreçleri, kavramsal içerikleri ve dünya tarihi üzerindeki tespit edilecek, her iki kavramın birbirlerini nasıl besledikleri, ne şekilde dönüştürdükleri ve bir araya geldiklerinde devlet teorisi bakımından ne gibi sonuçlar doğurdıkları ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu türden bir inceleme, farklı toplulukların karşılıklı ilişkilerini bir tahakküm mekanizması ekseninde değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Sömürgeci ülkelerin ele geçirdikleri yerlerde kurmuş oldukları tahakkümle egemenlik kavramını ne ölçüde bağdaştırdıkları, egemenlik teorisinin gelişme aşamalarındaki ve yorumlanma şekillerindeki değişikliklerle sömürge tahakkümünün yansımaları arasında ne gibi ilişkilerin bulunduğu, modern ulus-devletlerin sahip oldukları egemenliğe sömürgecilik tarihinde yaşananların nasıl bir katkı sağladığı, bu çalışmanın ilgilendiği konular arasında yer almaktadır.

Öteden beri tartışma konusu olan devletlerin egemenlikleri çeşitli faktörlerle zorunlu bir temas halinde bulunmakta; devlet egemenliğinin kapsamı, anlamı, önemi, gerekliliği, sınırları dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak yeniden yorumlamalara tâbi tutulmaktadır. Özellikle küreselleşmenin veya yakın zamanda şahit olduğumuz pandemi sürecinde olduğu gibi bütün toplumları etkileyen hadiselerin, devletlerin arasındaki dinamik ilişkilerin, Soğuk Savaş döneminden kalma paradigmaların etkisini yavaş yavaş yitirmeye yüz tutmasıyla gelecek nesillerde görülmesi muhtemel dünya algısının, artan bir şekilde devam eden göç dalgalarıyla toplumların kimliklerinde yaşanan dönüşümlerin, silah teknolojilerindeki gelişmelerin, insan haklarına yeni kuşak hakların dahil edilme çabalarının vb. etkisi altında kalan devlet egemenlikleri tartışılmaya ve devletlerin kendi çatısı altında yaşayan topluluklar adına karar alma mekanizmaları ve bu kararların etkinliği bağlamında egemenlik sorunu güncel kalmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Çalışmamız egemenliğin yeniden yorumlanmasına katkı sağlamak üzere dönemsel bir inceleme sunmayı amaçlamaktadır. Amerika kıtasının keşfinden itibaren başlayıp İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dekolonizasyon dönemine kadar yaşananlar egemenlik kavramı çerçevesinde ele alınacaktır. Her ne kadar sömürgeciliğin altında yatan mantık ve kurmuş olduğu tahakküm mekanizmasının yarattığı sonuçları tarihin önceki dönemleri ile günümüzde (ve muhtemelen gelecekte) görebilmek mümkün ise de, sömürgecilik çağı olarak adlandıracağımız dönem, kendine özgü şartlarıyla birlikte değerlendirildiğinde özeldir. Siyasi,

sosyal, hukuki ve ekonomik rejimleri; kurumları ve memurları; sömürgeleştirilen topluluklara karşı takındığı tutumu; dünya tarihini şekillendirme kapasitesi ve bıraktığı kalıntılarıyla başlı başına müstakil bir bütünü oluşturmaktadır. Ayrıca sömürgecilik çağının egemenlik kavramının ortaya atıldığı dönemde başlayıp modern-ulus devlet egemenliğinin yerleştiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sona ermiş olması çalışmamızın odağının bu iki kavramın ilişkisi üzerine yoğunlaşmasını anlamlı kılmaktadır.

Çalışmamızda sömürgecilik ve egemenlik arasındaki ilişkinin tespiti imparatorluk düzeni içerisinde gerçekleştirilecektir. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere sömürgeciliğin tahakküm mekanizması imparatorluk düzenleri içerisinde işletilmiş, sömürgeci devletler imparatorluk refleksiyle hareket etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan sömürge imparatorlukları, kendilerinden önce mevcut olan imparatorluklarla benzer özellikler arz ettiği gibi sömürgeciliğin amaçlarına bağlı olarak yeni kavram ve kurumlar ortaya koymaktan geri kalmamıştır. Sömürgelerine olan uzaklıkları, coğrafi anlamda bir bütünlük sergilememeleri, sömürgeleriyle aralarında denizlerin, okyanusların veya başka siyasi varlıkların bulunması incelediğimiz yapının “*denizaşırı sömürge imparatorlukları*” (overseas colonial empires) şeklinde adlandırılmasını gerekli kılmıştır. Bu kapsamda sömürgeci güçlerin egemenliklerini kazanmaları, kazanmış olduğu egemenliklerini sömürgeler dahilinde yansıtmaya şekilleri, sömürge toplumlarının kendilerine ait bir egemenliklerinin bulunup bulunmadığı ve sömürgelikten kurtulma yoluyla egemenliklerini kazanmaları inceleme konularını teşkil edecektir. Özellikle İspanya, Portekiz, Britanya, Fransa, Hollanda, Almanya, Belçika ve İtalya’nın sömürgecilik uygulamaları karşılaştırmalı olarak incelenecek ve bu sayede denizaşırı sömürge imparatorluklarına ait kriterler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamız üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm kavramsal çerçevenin oluşturulmasına ayrılmıştır. Öncelikle sömürgecilikle egemenlik arasındaki ilişkinin varlığı, egemenlik kavramının gelişim seyri ve anlamı üzerine yapılacak tartışma çerçevesinde temas noktalarının tespitiyle ortaya konacaktır. Süreç içerisinde egemenliğin ve sömürgeciliğin birbirlerine olan katkıları ve birbirlerini dönüştürme şeklindeki etkileşimi, sonraki bölümlerde referans olarak kullanılmak üzere kaydedilecektir. Birinci bölümün diğer bir konusu ise sömürgecilik kavramı üzerine tartışmalardan oluşmaktadır. Sömürgeciliğin bir tahakküm mekanizması olduğu, bu tahakküm mekanizmasının ise koloncilik, imparatorluk ve emperyalizm gibi olgular çerçevesinde nasıl hayat bulduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Denizaşırı sömürge imparatorluklarının kendine has özellikleri, bu imparatorluklara dahil sömürgelerin (kolonilerin) ne anlama geldiği ve bu imparatorlukların güttüğü siyasetin (emperyalizm) kavramsal yönleri ortaya konarak referans noktaları tamamlanacaktır.

İkinci bölümde sömürge egemenliğinin kazanılması ve kaybedilmesi konuları ele alınacaktır. Bu meyanda sömürgecilik çağının başlamasına sebep olan amiller, sömürge egemenliğinin kurulması için gerekli şartların oluşması, sömürge egemenliklerinin ne şekilde kurulduğu, farklı sömürgeci güçlerin farklı uygulamaları, sömürge egemenliğini kazanmanın meşru bir temele oturtulmasına yönelik çabalar, aynı yerde ve toplum üzerinde birden fazla egemenliğin mevcut olup olamayacağı, sömürge egemenliğinin kazanılmasında milletlerarası hukukun ve bu hukuk tarafından meydana getirilmiş kurumların rolü tetkik edilecektir. Daha sonra ise sömürge egemenliğinin kaybı kapsamında sömürgeciliğe karşı geliştirilen muhalefet, verilen bağımsızlık mücadeleleri, bu mücadelelere ilham olan düşünce ve ideolojiler, sömürge egemenliğinin son bulmasında milletlerarası hukukun ve kurumların rolü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Son bölümde ise sömürge egemenliğinin tezahür şeklini ifade etmek üzere sömürgeler dahilindeki siyasi, idari, hukuki, sosyal, kültürel ve ekonomik yapı inceleme altına alınacaktır. Sömürge egemenliğinin ve bu egemenliğe dayalı olarak kurulan tahakküm mekanizması, çeşitli kurumların, kişilerin, bakış açılarının irdelenmesi suretiyle teşhir edilecektir. Ayrıca sömürgelerin imparatorlukların merkezinden ve sömürgelerin içinden nasıl yönetildikleri, imparatorluk düzeni içerisinde nerede yer aldıkları, sömürge toplumlarının imparatorluklara tabiiyet şekilleri, sömürgelerde hangi hukukun geçerli olduğu, sömürge toplumlarına olan bakış açısının iktidar ilişkilerini nasıl şekillendirdiği, itaat altındaki toplumları dönüştürme çabaları ve sömürgeciliğin birincil amaçlarından olan ekonomik menfaatlerin temininde hangi baskı mekanizmalarının kurulduğu egemenlik bağlamında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın kapsamı, açıklanan yönlerle bağlı olarak zaman, mekân ve konu olarak sınırlandırılmış bulunmaktadır. Sömürgecilik çağı olarak adlandırılacak zaman dilimi içerisinde kalmak kaydıyla Yeniçağ'ın başları ile İkinci Dünya Savaşının bitimini takip eden dönemdeki gelişmeler ele alınacak; Amerika, Asya ve Afrika kıtalarındaki sömürgelerin imparatorlukların merkezleri ile kurduğu ilişki incelenecek ve bu süreç ile coğrafya dahilindeki hususlar birinci bölümde açıklığa kavuşturulacak olan egemenlik, sömürgecilik, koloncilik, imparatorluk, emperyalizm gibi kavramlar ışığında yorumlanacaktır. Bununla birlikte sömürgecilik çağının öncesine ve sonrasına ait kavram, kurum ve uygulamalar, mukayeseli bir incelemeyi mümkün kılabilmek için yer yer kendisine yer bulacaktır.

Sömürgecilik ve egemenlik kavramları arasındaki ilişkiyi denizaşırı sömürge imparatorlukları çerçevesinde değerlendirerek birbirlerine olan etkilerini belirli bir periyotta incelemeyi hedefleyen bu çalışma, söz konusu ilişkiyi ortaya koymak suretiyle egemenlik

kavramının yeniden yorumlanmasına ve sömürgecilik çalışmalarına ait literatüre farklı bir perspektiften katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ANALİZ:

EGEMENLİK VE SÖMÜRGEÇİLİK İLİŞKİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Sömürgecilik İncelemelerine Egemenliğin Sunabileceği Katkı

Sömürgecilik incelemeleri genellikle tarihi, kültürel, ekonomik, sosyolojik, psikolojik vb. yönlerden ele alınmış, sömürgeciliğe ait uygulamaların yerli kültürler ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri ile küresel ekonomi sisteminin şekillenmesi açısından rolü inceleme konusu edilmiştir. Bununla birlikte sömürgeciliğin hukuki ve siyasi yönleri de bulunmaktadır. Sömürge egemenliği kavramının yardımıyla tespit edilebilecek bu yönler, yönetim sistemlerinde meydana gelen değişiklikler ve devletlerin egemenlik sahalarını belirleyen sınırlar daha açık bir şekilde ortaya konabilecektir. Bu sayede sömürge içerisinde, sömürgeler ile metropoller arasında ya da sömürgeci güçlerin birbiriyle ilişkileri sonucunda ortaya çıkan hukuk sistemlerinin evrenselleşmesi, siyasi yapıların dönüşümü, yerli egemenliğinin inkarı gibi hususlar daha net bir şekilde aydınlatılabilecektir. Tarihinde sömürgeciliğe maruz kalmış halkların kendi devletlerine sahip olmalarına rağmen egemenliklerinden ne ölçüde yararlanabildiklerinin tespitinde de sömürgecilik ve egemenlik arasındaki ilişkinin iyi kavranmış olması gerekmektedir.

Devletin yönetme ve nihai anlamda söz söyleme yetkisinin kaynağı olan egemenlik, devlet adına faaliyette bulunacak kimselerin alacakları kararlara uyulmasının teminatı olması bakımından devlet için olmazsa olmaz bir öge olarak ortaya çıkmaktadır¹. Devletle adeta özdeşleşen, devletin varlık sebebi olan ve onu diğer varlıklardan ayıran, devlete toplumsal ve siyasal alanları bir düzen içerisinde tutmak amacıyla kurallar koyma ve mevcut kuralların uygulanabilir olmasını sağlama imkânını tanıyan üstün bir kamusal gücü ifade etmektedir². Egemenlik, arz ettiği önem itibarıyla millet ve ülkeyle birlikte devleti meydana getiren üç sacayağından biri olarak kabul edilmektedir. Ancak diğer ikisinden farklı olarak maddi bir öze sahip bulunmadığından fiziki bir varlığı ifade etmemektedir. Millet denildiğinde aralarında özel bağlar bulunan bir insan topluluğu, ülke denildiğinde sınırları belirli bir coğrafi alan akla gelirken, egemenlik fiziki varlığı ile değil, yarattığı etkiler bakımından kendisini gösterdiği ölçüde, üzerinde en çok düşünülmesi gereken unsur olarak öne çıkmaktadır. Nitekim ülke ve

¹ Sunay, Reyhan, **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s.27.

² Beriş, H. Emrah, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 1, 2008, ss. 55-80, s.56.

millîyet gerek tek başlarına gerekse bir aradayken sabit bir durumu ifade etmekteyken, egemenlik onlara hareket veren ve siyasi karakterlerini kazandıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır³.

Sömürgecilik incelemelerinde egemenliğin rolünün tespiti için öncelikle egemenlik kavramını iyi anlamak gerekir. Modern devleti var eden ve onun kalbinde yer alan bu kavram, sunmuş olduğu otorite, yetki ve hareket imkânıyla devlete ait düzenin kurulması ve istikrarında belirleyici bir konumdadır. Egemenliğin devlet açısından yarattığı etki, sömürgecilik açısından değerlendirildiğinde -sömürge düzenlerinin kuruluşu, işleyişi ve sonlanması açıklandığı bölümlerde görüleceği gibi- denetim ve kontrol mekanizmaların aydınlatılmasında, tahakkümün yansıma şekillerinde, sömürüye meşruiyet arama çabalarında, bağımsızlık hareketlerinde ve sömürge sonrası etkilerin kalıcılığında kendisini göstermektedir. Modern devlet ve egemenlik ile sömürgecilik çağının tarihte çok yakın dönemlerde ortaya çıkmış olması, bunların birbirleriyle olan ilişkileri ve birbirleri üzerindeki etkileri açısından araştırmaya değer bir sorun oluşturmaktadır.

1.1.1. Egemenliğin Anlamı ve Önemi

Egemenlik, devletin kuruluşundan itibaren varlığını hissettiren özel bir iktidar türüdür. Ülke üzerinde yaşayan insan topluluğunun kendisini devlet olarak ortaya çıkarabilmesi için ihtiyaç duyduğu düzenli örgütü sağlamaya yardımcı olur. İnsan tabiatının ve toplumsal hayatın gerektirdiği güvenli bir hayat sürme arzusunu tatmin edecek şekilde kuralların belirli merkezlerden çıkarıldığı, siyaset ve idarede birliğin sağlandığı, otoritenin istikrarlı bir şekilde sürdürüldüğü böyle bir düzen ve örgütlenme ve bunlara tâbi bireyler ile sosyal grupların eksikliği halinde devletin varlığından ve idamesinden söz etmek mümkün değildir⁴. Egemenlik, devlet için ifade ettiği özel önemin yanında anlamıyla da biriciktir. Kimi zaman devletin otoritesi, kudreti, iktidarı, egemenliği gibi terimlerin aynı anlamı ifade etmek üzere kullanıldığı görülse de, bu terimlerin bir yandan yerine ve konusuna göre, diğer yandan işaret ettiği anlama göre birbirinden farklılaştığını belirtmek gerekir⁵. Söz konusu terimlerden devlet iktidarı, devleti meydana getiren bireyleri ve grupları sevk ve idare eden otorite⁶; devlet otoritesi,

³ Abadan, Yavuz, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1952, s.227.

⁴ Giritli, İsmet/Sarmaşık, Jale, **Anayasa Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.26; Sunay, s.29.

⁵ Demirkol, Ferman, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015, s.81.

⁶ Kürkçüer, Orhan Melih, **Esas Teşkilat Hukuku**, 3. Bs., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1966, s.138. Otorite teriminin siyasi sözlükteki anlamı, sorgusuz sualsiz direktifler verme veya bir kararı uygulamak için meşru yetkiye sahip olmayı ifade etmektedir. Bunun sonucunda bir topluluğa karşı güç kullanabilmekte, hukuki olarak bağlayıcı bir metin hayata geçirilebilmektedir. Siyaset sosyolojisinde ise salt güçten farklı olarak, yalnızca zorlayıcı araçlara başvurma ya da usulsüzlük veya ikna yoluyla uygulanabilecek bir emri verebilmeyi değil, emri veren tarafın meşruiyetinin alan tarafça tanınması nedeniyle itaat görmesini de ifade etmektedir. *Max Weber*, otoritenin üç farklı kaynaktan gelebileceğini ileri sürmüştür: Günümüzde en geçerli

iktidarın kararlarının tabi olanlar tarafından ister istemez kabul edilmesi⁷; devlet kudreti ise devletin uhdesinde bulundurduğu görevlerin gereği olarak sahip olduğu otoritelerin toplamı⁸ olarak tanımlanmıştır. Egemenlik ise, kökeni, “*en yüksek, en üst*” anlamındaki Latince “*superanus*” olan Fransızca “*souveraineté*” kelimesinin karşılığı olarak XVI. yüzyılda literatüre girmiştir⁹. Bizim dilimizde hâkimiyet olarak da anılmaktadır ki, bu kelime de egemenliğe benzer bir anlam taşımaktadır. Sözlükteki karşılığı itibarıyla emir ve karar verme, bir iş veya ihtilafla ilgili olarak son sözü söyleme anlamındaki “*hüküm*” kökünden türeyecek şekilde hâkim olma, hükmetme gibi ibareler bahsi geçen manaya işaret etmektedir. Kelime siyasi ve hukuki bir terim haline gelirken sözlük anlamına Fransızcadakine eşdeğer olacak şekilde üstünlük manası da eklenmiş ve nihayetinde hâkimiyet (günümüzdeki kullanılış şekliyle egemenlik) bir ülkedeki birey ve grupların üzerinde, onlara kumanda edip direktif veren, kendi yetki ve kurallarını serbestçe tayin eden, emreden ve yasak koyan üstün bir kuvvet, bir iktidar olarak tam manasını kazanmıştır¹⁰.

Devlet dışındaki varlıklar bakımından kendilerine mahsus bir otorite veya iktidarın bulunması söz konusu olabilir ise de en üstün otorite ve iktidar ancak devlete ait bulunduğundan bunlar için egemenliğe sahip olma gibi bir durumdan söz edilemez¹¹. İnsan topluluklarının bir araya gelmesiyle meydana gelen milli bir toplum olarak devlet, adına egemenlik denen üstün ve zorlayıcı bir otoriteye, bir güce sahiptir ve bu güç onu diğer topluluklardan ayırmaktadır;

şekliyle “*rasyonel-hukuki*” türü iktidar yapısının toplumun işleyişini sağlama kapasitesi nedeniyle meşru görülmesine ilişkin toplumsal inanca dayanmakta, “*geleneksel-tahakküm*” şekli gelenekten gelen yerleşik kuralların alışkanlıklar nedeniyle benimsenmesini anlatmakta, “*karizmatik*” olanı ise emir verenin şahsi nitelikleri nedeniyle itaati doğurmasına atıfta bulunmaktadır. Bkz: Robertson, David, **A Dictionary of Modern Politics**, Europa Publications, London, 2002, s.34-35.

⁷ Kubalı, Hüseyin Nail, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ve Siyasi Rejimler**, İstanbul, 1964, s.81.

⁸ Akbay, Muvaffak, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, I. Cilt, Ar Basımevi, Ankara, 1948, s.379.

⁹ Beriş, s.57. Egemenlik, her ne kadar XVI. yüzyılda ortaya atılan bir kavram olsa da devletin iktidarı üzerine uzak çağlardan beri düşünüldüğünü söylemek mümkündür. Bu husustaki en eski fikirlerden biri olan ve bir “*vatanın babası*” portresi sunmaya çalışan aile teorisi, devlet iktidarını aile veya aileler birliğinin liderinin otoritesine izafe ederek açıklamaya çalışmış, aynı düşünceler “*mülkiyet teorisi*”ni (patrimonyal teori) ortaya çıkarmıştır. Bkz: Doehring, Karl, **Genel Devlet Kuramı**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002, s.46. Bu anlayışın bir sonucu olarak Orta çağ boyunca “*terre*”, “*terra*” gibi toprakla yakından ilişkili ifadeler devleti tanımlamak için kullanılmış, coğrafi unsurun devlet içerisindeki kritik rolü fark edilerek devletin ifade ediliş şeklinde ülkeye ağırlık verilmiştir. Toprak ve toprak üzerindeki mülkiyet, aynı şekilde, siyasi iktidar açısından da kendisini göstermiştir. Feodal sistem ve ardından gelen monarşik yönetim altında toprak, bir hükümdarın nüfuz ve otoritesi altındaki toprakların zenginliği ve genişliği ile ölçülmüş, toprak sahibi olan hükümdar, ülkenin tamamı ya da bir kısmında kendi iradesine göre tasarruf etme hakkına sahip olmuştur. Ülke üzerinde satım, rehin, çeyiz veya miras ilişkilerine konu olan hükümdarın toprakları, feodalite döneminde lordlara veya prenslere paylaştırılmıştır. Hükümdarlar, bu paylaşımı yaparken “*üstün mülkiyet*”i (domaine eminent) kendisinde tutmuş, sadece intifa hakkını ve belirli bir dereceye kadar tasarruf hakkını devretmiştir. Bkz: Göze, Ayferi, **Devletin Ülke Unsuru**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1959, s.74-75. Bunların dışında teokratik iktidar teorileri bir diğer izah tarzı olmuştur. İktidarın kaynağını kutsal kitaplara dayanarak ilahi esaslara bağlayan bu teoriler hakkında detaylı bilgiler için Bkz: Okandan, Recai Galip, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969, s.923-927.

¹⁰ Başgil, Ali Fuat, **Esas Teşkilat Hukuku**, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s.175; Demirkol, s.71.

¹¹ Hakyemez, Yusuf Şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı: Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi Ve Dönüşümü**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s.55.

çünkü toplum içerisindeki ilişkiler egemenliğin sahibinin, yani toplumun gücünün yansıtılmasıyla tayin edilmektedir¹². Bu açıdan egemenlik, devletin bizzatıhi sahip olduğu bir hak olarak değil, toplumdan aldığı güç ve meşruiyetle tezahür etmektedir¹³. Amerikan ve Fransız devrimlerinde de görüleceği üzere, söz konusu meşruiyet devlet iradesinin yalnızca millet tarafından yaratılacağı ve bir tirana teslim edilmemesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu anlamda egemenlik, anayasayı var eden ya da bunun yapılmasını sağlayan organlara gücünü veren otoriteyi ifade etmektedir. Bu bakımdan demokratik milletlerin anayasaları egemenliğe açıkça atıfta bulunmasa bile anayasanın arkasında halkın üstün siyasi gücünün bulunduğu fikri işlenmiştir. Örneğin egemenlikten açıkça bahsetmeyen Avustralya anayasası, seçimlere ve diğer konulara ilişkin hükümleri aracılığıyla halkın üstünlüğü varsayımını yansıtmaktadır. Hatta demokratik usullerin pek benimsenmediği “*anokratik*” (demokrasi ve otokrasi karışımı) veya otokratik hükümet tarzlarına sahip devletlerde bile egemenlik terminolojisi yer bulmaktadır. Kavram, gücünü bir nebze de olsa muhafaza etmeye devam etmekte, çünkü yöneticilerin eylem ve söylemlerinde milletin iradesini yansıtmayı beklenmektedir¹⁴.

Egemenlik, modern devlet için gerekli ve çok yönlü bir karakter sergilemektedir. Egemenlik fikri devletle bütünleşmiş bir şekilde, hem ülke içerisinde yönetme iktidarına sahip merkezi ve en üstün otoriteye hem de devletin kendisine bir kişilik ve kimlik kazandırır. Devletin varlığının, kurumlarının ve vatandaşlarının içerisinde faaliyet gösterebileceği hukuki ve siyasi bir çerçeve sunar. Bu çerçeve içerisinde toplum hayatına yön veren kararların alınabildiği, haklıyı haksızdan ayıran yargı düzeninin işletildiği, anayasaya ve kanunlara dayalı hukuk düzenin kurulabildiği bir birlik ve düzen ortamı gelişir. Egemenlik aracılığıyla kurulan bu birlik ve düzen ortamında devletin siyasi iktidarı meşrulaşmaktadır; kaba güç ve dayatmalara bağlı olarak değil, hukuken tanınmış bir otorite ile hem yerel hem de milletlerarası sahada insan toplulukları ve teşekküller için kabul edilebilir ahlaki ve hukuki dayanaklar ortaya çıkmakta, ülkede istikrar, dirlik ve yönetim kolaylaşmaktadır. Egemenlik, bu değerleri bozmaya yönelik içeriden gelen hareketlere karşı bir kılıç, dışarıdan gelecek tehlikelere karşı ise kalkan görevi görmektedir.

Egemenlik, çok yönlü olduğu kadar dinamik de bir kavramdır. Egemenliğin tarihi gelişim seyri ve özelliklerinin inceleneceği başlıklarda detaylandırılacağı üzere kavramın varlığı zaman zaman sorgulansa da önemini koruduğu, ancak anlamı ve devlete sağladığı hareket kabiliyetiyle ilgili olarak önemli dönüşümler geçirdiği görülmektedir. Özellikle

¹² Laski, Harold J., **Teori ve Pratikte Devlet**, çev. Defne Topçu, Fol Kitap, Ankara, 2020, s.21.

¹³ Sunay, s.29.

¹⁴ Hallaq, Wael B., **İmkansız Devlet**, Babil Kitap, İstanbul, 2019, s.61; Galligan, Denis J., “The Sovereignty Deficit of Modern Constitutions”, **Oxford Journal of Legal Studies**, Vol. 33, No. 4, 2013, pp. 703-732, s.705.

egemenliğin sınırlanması, üzerinde en çok durulan konu olmuştur. Anayasacılık ve uluslararası hukukun etkisiyle egemenliğin devlete kayıtsız şartsız bir ruhsat sunmadığı, önemli yetkiler ve haklar tanırken, aynı zamanda hem vatandaşlarına hem de milletlerarası camiaya karşı sorumluluklar yüklediği anlayışı yerleşmiş durumdadır. İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan gelişmelere bağlı olarak insan hakları, demokrasi, küreselleşme gibi kavramlar egemenliğin dönüşümünde belirleyici etkenler olmuştur. Hayatın değişen şartları içerisinde egemenlik anlayışının evrilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu evrimde egemenliğin devlet için olduğu kadar insanlar için de yeterli güvenliği ve serbestliği sağlayacak bir araç olarak kullanılması gerekmektedir.

1.1.2. İç Egemenlik ve Dış Egemenlik Ayrımı

Egemenlik iç ve dış egemenlik olarak iki şekilde anlaşılmaktadır. Devletin bir ülkeye sahip olması ve bu ülke içerisinde iktidar ve yetkilerini kullanması iç egemenlikle ilişkilendirilirken, ülkesinin dışında diğer devletlerle olan ilişkileri dış egemenliğin konusuna girmektedir. İç egemenlik, devletin ülkesi içerisindeki üstün gücünün nitelikleri ve sınırlarıyla ilgili olmak üzere daha çok anayasa hukukunun inceleme alanında yer almışken, dış egemenlik, bağımsızlıkla özdeş bir şekilde egemen bir devletin herhangi bir dış otoritenin denetimi ve etkisi altına girmeden varlığını idame ettirebilmesiyle ilgili olarak milletlerarası hukukun başlıca konularından biri haline gelmiştir¹⁵.

İç ve dış egemenlik kavramları, kökenleri ve gelişimleri itibariyle farklılık göstermektedir. İç egemenlik fikri, Roma dönemine kadar geri götürülebilirken, dış egemenlik ilk haliyle XVI. yüzyılda ortaya çıkmış ve XVIII. yüzyılda sistemli bir şekilde kendisine yer bulabilmiştir. İç egemenlik devletin şeklinde bağlı olmaksızın varlığını sürdürebilmektedir. Bununla birlikte dış egemenlik, Avrupa'da Hristiyan İmparatorluk kavramını aşan bir siyaset şeklinin ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişme göstermiştir. Dolayısıyla dış egemenlik, iç egemenlikle yakın bir ilişki içerisinde olsa da her ikisini ortaya çıkaran argümanlar farklı olmuş, egemenlik meselesinin merkezinde yer alan otorite ve güç ilkeleri, iç egemenlik ve dış egemenlik farklı bağlamlarda varlık göstermiştir. Meşru bir otoriteye dayanmadan güç kullanımının dış egemenlik açısından yarattığı sonuçlara bakıldığında bu ayrım daha net bir şekilde görülebilecektir¹⁶.

¹⁵ Aybudak, Utku, "Modern Devlet Bağlamında Ortaya Çıkan Egemenlik Kavramı ve Egemenliğin Dönüşümü", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 54, 2017, ss. 226-237, s. 233.

¹⁶ Thompson, Helen, "The Case for External Sovereignty", **European Journal of International Relations**, Vol. 12, No: 2, 2006, pp. 251-274, s.253.

İç egemenlik, devletin üstün emretme kudreti ile toplumun tamamı için geçerli olacak kamusal kararları alma ve uygulama yetkisini ifade etmektedir. Çoğu örnekte devletin kendi topraklarına has bir otoriteye sahip olmasını ve bu otoriteden kaynaklanan yetkinin kullanılmasını ifade eden milli egemenlik olarak da tanımlanmaktadır. Böylece devlet organları milletin gücünü kullanarak görevlendirilmekte, hükmeden ile hükmedilen arasındaki ayrım kalkmakta, halkın iradesine rağmen hükmetmek mümkün olmamakta, hükmedenlerin sorumluluğu ilahi güce veya ideolojilere değil millete dayanmaktadır. Bu anlayışta devletler potansiyel güç odaklarının önünü keserek siyasi toplumun yönetimini ele almış ve toplumun tamamı bakımından itaati temin etmiş durumdadır. Bunu sağlamak üzere egemenliğin içerisinde kabul edilen süreklilik, mutlaklık ve bölünmezlik gibi vasıflarla hem ülke içerisinde hem de milletlerarası sahada kendisinden üstün bir otoriteyi kabul etmeyen, saygı gören ve tekel pozisyonunda bulunan bir yapı söz konusu olmaktadır¹⁷.

Dış egemenlik ise bir devletin diğer bir devlete bağlı veya tâbi olmamasını, diğer devletlerle aynı konumda bulunmasını, dolayısıyla devletler arası eşitliği ifade etmektedir. Aynı zamanda bağımsızlık anlamına da gelen bu kavram sayesinde devletler, kendi iradeleri ile serbestçe tayin edecekleri sınırlamalar haricinde milletlerarası sahada herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmamaktadır¹⁸. Ülke içerisinde hiçbir birey veya gruptan emir ve talimat almayacakları gibi devletlerarası sahada da başka bir devletin boyunduruğu altına sokulmadan tamamen bağımsız bir şekilde hareket edebilmektedirler. Devletin yanında egemenliğe vücut veren ve dayanak teşkil eden toplum düzenini sağlama gücünü elinde tutan başka bir varlığın bulunmaması bağımsızlığın olmazsa olmazlarından¹⁹.

Dış egemenlik, kendisini devletlerin egemen eşitliği ve iç işlerine karışmama ilkeleriyle göstermektedir. Bu anlamda devletlerin diğer devletlere bağlı olmadan onlarla hukuken eşit seviyede bulunması, bir devletin diğer bir devlete emir verememesi, hükmedememesi ve iç egemenliğine yönelik haklarına müdahalede bulunamaması söz konusu olmaktadır. Dış egemenliğin ilk sonucu, devletlerin egemenliklerinin eşit kabul edilmesidir. Böylece milletlerarası hukuk nazarında bütün devletler aynı statüyü taşımakta; askeri, ekonomik vb. farklılıkları ne olursa olsun haklar ve yükümlülükler anlamında eşit kabul edilmektedir²⁰. Devletlerin egemen eşitliği ilkesi gereğince bir devlet, başka devletler veya milletlerarası örgütler gibi hukuki özneler karşısında bağımsız bir taraf ve yetkili bir aktör olarak

¹⁷ Sunay, s.44; Doebling, s.134.

¹⁸ Küçük, Adnan, "Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı: 6, 2015, ss. 311-361, s. 318.

¹⁹ Esen, Bülent Nuri, *Anayasa Hukuku*, Arbas Matbaası, Ankara, 1948, s.50.

²⁰ Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Ekin Yayınevi, Cilt I, 2. Bs., Bursa, 2011, s.498-499; Giritli/Sarmaşık, s.27.

görülmektedir. Bu prensip gereğince bir kurala uyulması konusunda devletler arasında ayırım yapılamaz, diğer bir deyişle bir devletin uyması beklenmeyen bir kural diğer devlete dayatılamaz. Diğer bir deyişle devletler arasında hukuki bir hiyerarşiden söz edilemez ve hiçbir devlet diğer devletin yargı yetkisi dahilinde değerlendirilemez²¹.

Dış egemenliğin bir diğer sonucu olarak bir devletin diğerinin iç işlerine karışmaması gerekmektedir. Bu gerekliliğin dış dünyaya yansımaları ise her devletin kendi siyasi, ekonomik ve sosyal düzenini kendi başına belirleyebilmesi şeklinde olmaktadır²². Milletlerarası sahada hem kural hem de gelenek olarak kabul edilen bu prensip gereğince devletler, dış ilişkiler konusunda müdahaleye uğramaksızın kendi takip edecekleri siyaseti belirleyebilmekte, başka bir deyişle dış politikayı yürütmekle sorumlu organ ve kurumlar, diğer devletler ve milletlerarası kuruluşlarla ilişkileri bakımından serbestçe karar alabilmektedir²³.

Egemenliğin iç ve dış yönleriyle ele alınması daha farklı açılardan da değerlendirilmektedir. İktidarı kullanma yetkisi, hukukun üstünlüğü, meşruluk, temsil, adalet gibi ilkelerle ele alınan ve daha ziyade devletlerin vatandaşlarıyla arasındaki ilişkinin teorik kısmına odaklanan iç egemenlik ile devletlerin eşitliği ve bağımsızlığı temelinde pratik menfaatlerin yönlendirdiği toprağa bağlı dış egemenlik arasında büyük farklılıklar bulunduğunu belirten *Prokhovnik*, iç egemenliğin ahlaki ve hukuki doğasıyla dış egemenliğin pragmatik ve menfaat odaklı yönünün bir tezat oluşturduğunu belirtmektedir. Yazar, daha eleştirel bir gözle bakılan iç egemenliğin esas, dış egemenliğin ise onun bir uzantısı olarak görüldüğünü, dış egemenliğin klasik iç egemenlik kavramının mutlak doğasını milletlerarası sahaya uygulanmakla ortaya çıktığından dolayı iç egemenliğin ifade ettiği ülke içerisindeki birlikten ve bölünmezlikten ziyade devletlerin ayrılığına odaklandığını, bu durumun ise bütünlükten mahrum olan milletlerarası sahada daha yüzeysel tartışmalara konu olduğunu ileri sürmektedir²⁴.

Volk ise, küreselleşme üzerine yapılan çalışmalara dikkat çekerek iç ve dış ya da milli ve küresel egemenliklerin sorgulandığını belirtmiş ve küresel sistemin temel unsurlarının devlet

²¹ Sunay, s.45-46.

²² Gözler, s.433.

²³ Doebling, s.139. Devletlerin sınırları içerisindeki otoritelerini karşılıklı olarak tanınmasına ve diğer devletlerle olan ilişkilerinde kendi milletlerini kolektif veya meşru bir şekilde temsil etmeleri anlayışına dayanan dış egemenliğin bir gereği olarak milletler, hükümetlerinin kendilerini temsil etme kabiliyetinden ya da baskıcı olup olmadığından bağımsız olarak dış dünyada sesini duyurabilmektedir. Dış egemenlik bu noktada iç egemenlik ile yakından bağlantılıdır. Despotik bir rejimin devrilip yerine milletlerarası camiada kabul gören bir hükümetin geldiği hallerde dahi egemenliğin varlığından söz edilebilmesi için siyasi ve hukuki anlamda yeni bir düzenin tesis edilmesi gerekmektedir. Milli sınırlar içerisinde başka bir varlığın denetimine tâbi olmadan vatandaşlar bakımından bağlayıcı kurallar getirmekle birlikte milletlerarası sahada diğer egemen devletlerce tanınma ve aralarına kabul ile hakiki anlamda egemenlik söz konusu olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Aslan, Mehmet Emin, **Devlet ve Egemenlik Teorisi**, Dara Yayınları, İstanbul, 2019, s.443; Hallaq, s.61.

²⁴ Prokhovnik, Raia, "Internal/External: The State of Sovereignty", **Contemporary Politics**, Vol: 2, No: 3, 1996, pp. 7-20, s.9-10.

içinde gelişmekte olduğuna ilişkin görüşlere yer vermiştir. Buna göre, bir zamanlar ulus devletlerin başarılarının ölçütü olan hukukun üstünlüğü, artık küreselleşme açısından kritik bir konumdadır. Hukuki güvenlik ile açık ve tutarlı kanunlar gibi hukukun temel unsurları, küresel bir ekonominin işleyebilmesi için önem arz etmekte, küresel şirketler başarılı olabilmek için bulundukları devletin desteğine ihtiyaç duyarak fikri mülkiyet hakları veya mali ilkeler gibi küresel anlamda standartlaşmış araçlardan yararlanmak istemektedir. Dolayısıyla küreselleşme, sadece milletler-üstü bir konuma gelmekle ilgili değil, aynı zamanda milli hukuk sisteminin unsurlarının yeniden ve küresel bir mantıkla düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Bu yeniden düzenleme ise büyük ölçüde milli meclisler, hükümet ve yargı mensupları ile ulus devlette kök salmış milletlerarası faaliyet gösteren şirketler ve piyasalar tarafından yönlendirilmektedir²⁵.

Devletin kanun yapma ve uygulama, düzeni sağlama, dış siyasete karar verme gibi fonksiyonlarını yerine getirmesini sağlayan iç egemenlik ile milletlerarası camiada bağımsız ve eşit bir şekilde var olmasını sağlayan dış egemenliğin birbirinden ayrılması durumu, mutlak ve dokunulmaz yetkileri yumuşatan milletlerarası normların iç hukukta benimsenmesiyle yeni yorumlamalara açık hale gelmiştir. Ekonomik entegrasyon, ortak güvenlik, iklim değişikliği, salgın hastalıklar vb. konularda milletlerarası camiada benimsenen tedbirler, devletler açısından uyum sağlanmasını gerekli kılan durumların doğmasına yol açabilmektedir. Milletlerarası ilişkilerin hareketli doğası ve karmaşıklığı egemenliğin içte ve dışta çizdiği sınırları belirsizleştirmekte ve geleneksel anlayışa nazaran daha bağlı ve geçirgen bir hale getirmektedir. Küreselleşme sürecinin yarattığı beklentiler de dikkate alındığında dış egemenlikten sağlanması beklenen güvenli alanın gerçekten var olup olmadığı, şayet böyle bir alan yeterince güvenli değilse iç egemenliğin sağladığı imkânların ne kadar özgürce kullanılabileceği tartışmaya açık hale gelmektedir. Bu şartlar altında egemenlik iç ve dış alanlar şeklinde bir bölünmeye değil, iç ve dış siyaset, ekonomi, güvenlik, kamu düzeni gibi konularda hem ülke içerisinden hem de ülke dışından yönelen faktörlere karşı bütünsel bir bakış açısına ihtiyaç duymaktadır. Egemenliğe olan yaklaşım bu gerçeklerin ışığında geleneksel kalıpları aşarak ve günün şartlarına uygun sektörler (sanal egemenlik, kültürel egemenlik, enformasyonel egemenlik, teknolojik egemenlik vb.) dahilinde de ele alınmalıdır.

Sunay, ulus-devletlerin vatandaşlarının menfaatlerini koruma konusunda aldıkları rolün yanında benimsediklerini bazı tedbirlerin küreselleşen dünyada ulus-üstü bir vatandaşlığın ortaya çıkmasına hizmet ettiğine dair endişelere yer vererek özellikle vatandaşların eğitim

²⁵ Volk, Christian, "The Problem of Sovereignty in Globalized Times", **Law, Culture and the Humanities**, Vol: 18, No: 3, 2019, pp. 716-738, s.729-730; Ayrıntılı bir inceleme için Bkz: Doğan, İlyas, **Parçalayan Küreselleşme (Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme Çağında Uluslararası Sistem)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006, s.138-146.

yoluyla aynı tip bireyler şeklinde yetiştirilmesinin ulus-devleti saf dışı bırakabilecek sonuçları doğurabileceğini ve bu bağlamda küreselleşmenin ulus-devletlerin yerini alacak bir sisteme gebe olduğuna dair görüşleri dile getirmektedir. Yazar -Went'in, kolektif kimliğin henüz tamamlanmamış olmasından dolayı “uluslararası devlet”in emekleme aşamasında olduğu şeklindeki tespitine atıfla- bu türden gelişmelerin milletlerarası ilişkilerde iç içe geçmiş yeni durumları ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Bu kapsamda mevcut ulus-devletlerin anarşiden otoriteye doğru giden bir dönüşümün içerisinde kalması, devletlere ait yetkilerin bir kısmının fiilen milletlerarası otoriteye geçmesi ile yeni bir “Orta Çağ”ın başlaması ve bu çağ ile birlikte kamusal olmayan aktörlerin kendisine yer bulması gibi bir durum ortaya çıkmakta; anarşiden veya hiyerarşiden bağımsız şekilde ortaya çıkan ve yeni bir devletler sisteminin doğumunu beraberinde getirecek olan bu yeni durumda egemenlik aşınmasına rağmen devletlerin iktidarını yitirmesi gibi bir sonuç söz konusu olmamaktadır²⁶.

1.1.3. Egemenlik ve Sömürgeciliğin Kesişim Noktaları

Egemenlik, milletlerarası hukuk ve ilerleme kavramları ile sömürgeciliğin yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Milletlerarası hukukun ortaya çıkışında sömürge arayışları ve bölgesel büyümeyi meşrulaştırma ve kolaylaştırma çabalarının önemli bir rolü olmuştur. Avrupa'nın medeniyeti ve gelişmişliğine ilişkin tartışmalarda egemenlik sürekli olarak “medeni” ve “gelişmiş” olanla birlikte anılmış, medeni ve gelişmiş olmayanlar ikiliğinin diğer tarafında konumlandırılmıştır. Bu şekilde tesis edilen ve yerleşen egemenlik, sömürge sonrası dönemde de yeni devletlerin katılımıyla oluşan küresel dünyada istikrarın teminatı olarak yerini almıştır. Ancak bu sürecin tamamlanması dahi egemenlik kavramını yaratan Batılı medeniyetlerin, kurallar koyma ve bu kurallara istisnalar getirme imkânları çerçevesinde kimin egemen olup olmadığına karar vermesi sonucunda gerçekleşmiş, çoğu senaryoda bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin özerk bir şekilde hareket etme kapasiteleri sömürgeci güçlerin menfaatlerine göre şekillendirilmiştir²⁷.

Egemenlik ve sömürgeciliğin kesişim noktaları, zamana ve konuya göre yapılacak incelemeler ile tespit edilebilir. Buna göre egemenlik ve sömürgeciliğin gelişim süreçleri karşılıklı olarak takip edilebileceği gibi egemenliği devlete sunduğu kapasite bakımından da ele alınabilir.

²⁶ Sunay, s.155.

²⁷ Banerjee, Subhabrata Bobby, “Decolonizing Deliberative Democracy: Perspectives from Below”, **Journal of Business Ethics**, Vol. 181, 2022, pp. 283-299, s. 286-287.

1.1.3.1. Egemenlik Kavramının Gelişim Süreçleri Açısından

Egemenlik kavramı, kaynağını Yeniçağ'ın Avrupa siyasi düşünce tarihinde bulmaktadır. Yeniçağ'a girilirken Avrupa'da Ortaçağ'ın sonlarından intikal eden bir üstün otorite karmaşası yaşanmıştır. Bir yandan Papalık ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu evrensel anlamda, diğer yandan da feodalite ve merkezi krallıklar bölgesel anlamda daimî bir çekişme halinde olmuş, egemenlik ve modern devlet, merkezi krallıkların rakiplerine karşı vermiş olduğu mücadelenin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır²⁸.

Egemenlik ve modern devlet kavramları varlıklarını merkezi krallıkların bahsi geçen kuvvetlerle olan mücadelesine borçlu olmuştur. Papalık ve İmparatorluğa karşı verilen

²⁸ **Aslan**, s.439. Ortaçağ'ın ortalarından itibaren Kilise'nin ve Hristiyan ruhanilerin elinde birikmeye başlayan gayrimenkule dayalı servet, Papalık makamına bütün Hristiyan milletler üzerinde ekonomik gücü siyasi nüfuza tahvil etme imkânını doğurmuştur. XI. yüzyıldan itibaren bütün Hristiyan kralları ve hatta Kutsal Roma Cermen İmparatorunu kendisine itaat ettirerek büyük bir teokratik devlet kurma eğilimi gösteren Papalığın tezlerini desteklemek üzere ruhani iktidarın dünyevi iktidarlara karşı üstünlüğünü ileri süren teoriler ortaya atılmıştır. Yetki sahasını genişletmeye çalışan Kilise, imparator ve kralları kutsama, onların göreve gelme süreçlerine müdahil olma, meşruiyetlerini sorgulama, faaliyetlerini denetleme ve gerektiğinde mevkilerinden alma veya tasarruflarını hükümsüz hale getirme teşebbüsleriyle dünyevi iktidarlara kendisine tâbi kılma konusunda ilerlemeler kaydetmiştir. Bkz: Arsal, Sadri Maksudi, **Teokratik Devlet ve Lâik Devlet**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.7; **Okandan**, s.356. Bir diğer kutup olan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğunun temsil ettiği düşünce, İmparatorluğun bütün dünyaya hâkim olma iddiasını ortaya koymuştur. Bu fikri savunular hukukun evrensel, ezeli ve daimî olan imparatorluk otoritesinin, barış ve adaleti tesis etmek, milletler arasındaki rekabetleri nihayete erdirmek, toplulukları evrensel bir yapı içerisinde birleştirmek gibi ahlaki, siyasi ve dini anlamda görev ve sorumluluklar taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin birer neticesi olarak bütün Hristiyan devletler, İmparatorluğun hukukun (de jure) birer üyesi olarak kabul edilmişlerdir. Varılan neticelere göre kendisine tâbi bütün kralların üzerinde yer alan ve krallara yetkilerini bahşeden İmparator, hukukun ve bütün yetkilerin kaynağı (plenitudo potestatis) olarak "*dünyanın hâkimi*" (dominus mundi) konumunda bulunmaktadır. İmparator, bununla birlikte, en yüksek kanun koyucu ve yargı merciidir; kararlarına karşı başvurulacak başka bir makam olmadığı gibi kendisini sınırlayacak bir kanun da yoktur. Dini bakımdan ise Hristiyanların bulunduğu her yerde inancın baş muhafızı, Roma Kilisesinin hamisi ve yöneticisidir. Bkz: Crozat, Charles, **Amme Hukuku Dersleri (Orta Zamanlar)**, Cilt II – Kısım I, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, s.95-96 ve 195; Lüttem, İlhan, **Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk**, Sakarya Basımevi, Ankara, 1947; s.13. Bölgesel seviyede ise feodal derebeyleri ellerinde bulundurdıkları topraklar üzerinde söz sahibi olma iddiasını gütmüşlerdir. Feodal toprak hukukunun cari olduğu bu dönemde toprağın tamamen sahibi olma durumu istisnai bir karakter arz ettiğinden ülke üzerindeki topraklar tâbiyet ilişkisi doğuran ve kimi zaman siyasi niteliği de haiz ağlarla donatılmış, kraliyet teorik seviyede de olsa varlığını sürdürmesine rağmen feodal beyler kralı yalnızca bir süzeren olarak görmüş ve sahip olduğu hakları aşmaması konusunda onu titiz bir denetim altında tutmuşlardır. Bkz: **Akbay**, s.369. Daha yaygın uygulama başkasına ait bir araziye elde tutmak ve kullanmak şeklinde olmuştur. "*Tenure*" adını alan bu topraktan istifade tarzında toprağa bağlı olarak devredilen haklar kimi zaman siyasi nitelikte olabileceği gibi sadece iktisadi nitelikte de olabilmektedir. Hakların devri, her iki tarafın da asalet unvanı (senyör) taşımasının mümkün olduğu "*fief*" denilen bir sözleşme ile yapılmaktadır. Bu durumda sözleşmeyle fief veren senyör "*süzeren*", kendisine fief verilen senyör de "*vassal*" sıfatını kazanmaktadır. Sözleşme gereğince süzerenler vassallerini himaye eder ve onların topraklarını korur. Sözleşme siyasi nitelikte hakların devrine müsait ise vassallere, kendilerine tahsis edilen topraklar üzerinde tasarrufta bulunma ve birtakım hükümdarlık haklarını kullanma yetkisi tanınmış olmaktadır. Buna karşılık vassaller de süzerenlere askeri ve mali konularda yardım etmek, yargısal meselelerde görüşlerini bildirmek yükümlülüğü altına girerler. Bu ilişkinin ilk kez kurulabilmesi için vassaller arazilerini süzerene vermekte, süzeren de araziye fief olarak vassale iade etmektedir. Vassalin bu şekilde aldığı arazinin bir kısmını yeni bir fief sözleşmesiyle başka bir vassale devrederek kendisini süzeren haline getirme imkânı da bulunmaktadır. Bu durumda son vassalın ilk süzerenle bir ilgisi bulunmamaktadır. "*Adamımın adamı benim adamım değildir*" şeklinde formüle edilen bu prensip, sistemin şahsi bağlardan ibaret olduğunu göstermektedir. Normal bir siyasi rejimde devlete ait olması beklenen adalet, savunma, asayiş, vergi gibi görevler, parçalı ve feodal anlayışın hâkim olduğu bu düzende devlet memurları tarafından kamu adına değil, bireyler tarafından ve bireylerin menfaatine olacak şekilde görülmüştür. Bkz. **Crozat**, s.144-146; **Okandan**, s.336-337.

mücadele dünyevi ve ruhani bir otoritenin etkisinden kurtulmak için, derebeyliğe karşı verilen mücadele ise devletin varlığının sona ermesi ve tamamen dağılması tehlikesine karşı gerçekleştirilmiştir²⁹. Bu konuda başı çeken Fransa Kralları hem fiilen hem de teorik anlamda giriştikleri çabayla önce Papalığın daha sonra İmparatorluğun tasallutundan kurtulmayı başarmışlardır. Fransız hukukçular Fransa'daki İmparatorun yalnızca Fransız Kralı olduğu ve Kral'ın Tanrı haricinde ülkesini kimseye borçlu olmadığı şeklinde görüşler dile getirmişler, feodaliteye karşı kraliyetin topraklarının genişletilmesi sonucunda ülkenin devredilemeyeceği prensibini benimsemişlerdir. Topraklarla birlikte iktidarın da ele geçirilmesi sonucunda, XVI. yüzyıla gelindiğinde, diğer hiçbir otoriteye tabi olmayan ve kendisine denk hiçbir iktidarı kabul etmeyen üstün ve rakipsiz bir mutlak egemenlik düşüncesi, parçalanamaz ve yalnızca kraliyet iktidarına ait karakteriyle ortaya çıkmıştır³⁰.

Egemenlik düşüncesinin yerleşmesinde kralların verdiği fiili mücadelenin yanında düşünür ve hukukçuların fikri gayretleri de büyük rol oynamıştır. Fransa krallarının mücadelelerinin lehlerine sonuçlanmasında yardımcı olan hukukçular, kilise hukukçularına karşı çıkarak devlet otoritesinin yavaş yavaş ortaya çıkıp merkezileşmesinde ve kralın otoritesinin yerleşip benimsenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Bunların başını çeken *Jean Bodin*, 1576'da yayımladığı “*Devletin Altı Kitabı*” (Six Livres de la République) adlı eserinde devletin çeşitli işleri yürütme ve idare etme hakkı olduğunu söyledikten sonra bu işleri hükümlerle bir kudretle yapacağını belirtmiş ve söz konusu kudretin mutlak ve daimi olma özelliklerini taşıyan egemenlik olduğuna işaret etmiştir³¹. *Bodin*'e göre egemenlik, “bir devlette yurttaşlar ve uyruklar üzerindeki en yüksek, mutlak ve ebedi iktidar”dır³².

Buradan hareketle *Bodin*, egemenlik kavramını en yüksek veya en üstün anlamını taşıyan Latince “*superanus*” teriminden türeterek “bir devletin mutlak ve sürekli gücü”nü ifade

²⁹ *Abadan*, s.256.

³⁰ *Okandan*, s.338; *Akbay*, s.368-370.

³¹ Özman, M. Aydoğan, “Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, 1964, ss. 53-121, s.56; *Abadan*, s.257.

³² Skinner, Quentin/Strath, Bo, *Devletler ve Yurttaşlar: Tarih, Kuram, Muhtemel Gelecek*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.96. Daha önceden, iktidarın ve hukukun kaynağının insanüstü veya ilahi kaynaklı olduğu şeklindeki teorileri reddederek bunları devlete, krala veya halka bağlama şeklinde *Padovalı Marsilius* ve *Niccolo Machiavelli* tarafından temelleri atılan görüşler ekseninde *Bodin*'in getirdiği tarif ve izahlar meselenin somutlaşmasını sağlamıştır. Buna göre, egemenlik devlette mündemiçtir ve hem devletin iktidarını hem de bu iktidar tarafından yaratılan hukuku meşrulaştırarak devlete ebedi bir karakter vermektedir. *Bodin*'in siyasi yapılar üzerine düşünceleri, döneminin hâkim ataerkil yapısından büyük ölçüde etkilenmiş, kendisi devleti, her biri otoritesi sınırsız olan bir baba tarafından yönetilen bir aileler topluluğu olarak düşünmüştür. Bu ailevi otorite ile egemen güç arasında bir paralellik kurarak, hükümdarın yönetiminin sınırsız, mutlak ve daimî doğasının altını çizmiştir. Fransa Kralı V. Charles tarafından “yüksek otorite” olarak kullanılan egemenlik kavramı, *Bodin*'in döneminde Latince’de “*majestas*” terimi ile eş anlamlı hale gelmiştir. Bu kavram, bir yandan her anlamda mutlak bir hükümlerlik hakkını somutlaştırmış, diğer yandan ise doğal ve devredilemez yönüne atıfta bulunmuştur. Bkz: Aydın, Halil İbrahim/Ayhan, Veysel, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004, ss. 67-84, s.73.

etmek üzere Fransızca “*souveraineté*” terimine başvurmuştur. Fonksiyon ya da zaman bakımından sınırsız olan egemenlik Tanrı dışında bir güç tanımamaktadır. *Bodin* böylece egemenliği monarşilerin Kilise ve imparatorluklar karşısındaki siyasi olgunluğunu göstermeleri için bir araç olarak görmüştür. Monarşinin olgunlaşması sadece milli sınırları içinde siyasi kontrolü sağlamakla kalmamış, aynı zamanda dışarıdan gelecek müdahaleleri engellemeyi de hedeflemiştir. Buna bağlı olarak kanunların hükümdarın iradesinin sonucu olarak ortaya çıktığı ve devletin, faaliyetlerinde ve teşebbüslerinde dış unsurların etkisinden uzak hareket etme kapasitesine sahip olduğu bir düzeni amaçlamıştır. Böylece *Bodin*, sadece kralın hukuki üstünlüğünü güvence altına almakla kalmamış, aynı zamanda ahenk içerisinde hareket eden bir yönetim sistemini de ortaya koymuş ve savunmuştur³³.

Bodin’in ortaya koyduğu egemenliğin ilahi iradeden tam anlamıyla bağımsız olmadığını söylemek gerekir. Gelişim seyri açısından bu yöndeki bir katkıyı veren, toplum sözleşmesi teorisiyle devleti laikleştirerek hukuku yaratma iradesini ilahilikten tamamen koparan 1651 tarihinde çıkardığı “*Leviathan*” adlı eseriyle *Thomas Hobbes* olmuştur³⁴. *Hobbes*, devletin ortaya çıkışı ile birlikte egemenin, iktidarın ve tebaanın ortaya çıktığını ileri sürmüş, egemenliği devletle birlikte var olan bir olgu ve kavram olarak ele almıştır. Devlet egemenliğini güvenlik endişelerine dayanan bir mantıkla desteklemeye çalışan *Hobbes*, siyasi kurum olarak devleti hem doğal hem de ilahi kurallardan ayırmıştır. *Bodin*’in aksine, onun teorisinde devlet otoritesinin kaynağı ilahi irade değildir; egemenlik, Tanrı’dan değil, toplumun kendisinden kaynaklanır ve bireyin güvenliğini sağlama arzusundan doğan toplumsal sözleşmede de açıkça görüldüğü üzere, devlet ve meşruiyete ilişkin olarak Tanrı kavramı gereksiz hale gelir³⁵. *Hobbes*, egemenin milletlerarası ilişkilerdeki sorumluluğunu ise ülke içerisindeki görevlerinin bir uzantısı olarak görmüş, barışı ve huzuru sağlamaya yönelik stratejileri tayin etmeyi ve bu çabaların önüne geçebilecek engelleri ortadan kaldırmayı görevleri arasında saymıştır³⁶.

1.1.3.1.1. Birinci Dünya Savaşına Kadar

Birinci Dünya Savaşına kadar geçen süreçte egemenlik kavramının ortaya çıkışı ve anlaşılma şekli konumuz bakımından önem arz etmektedir. Egemenlik düşüncesi ve sömürgecilikten elde edilen faydalar merkezi mutlak monarşilerin gelişmesine katkıda bulunmuş, ortaya çıkan modern devletler rakiplerini alt ettikten sonra birbirleriyle yarışa

³³ **Beriş**, s.57-58.

³⁴ *Hobbes*, *Thomas*, **Leviathan**, çev. Semih Lim, 6.Bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.131; **Aslan**, s.422-423.

³⁵ **Beriş**, s.58.

³⁶ Brand, Ronald A., “External Sovereignty and International Law”, **Fordham International Law Journal**, Volume: 18, Issue: 5, 1994, pp. 1685-1995, s.1687.

tutuşmuştur. Bu dönemde devletlerin aralarındaki sınırları ve ilişkileri belirlemeye yönelik uzlaşma çabaları milletlerarası hukukun ve dış egemenliğin temellerini atarken, sömürgecilik açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Ayrıca kralî iktidarın mutlak karakterlerini sınırlandırmak için girişilen çabalar, sömürgecilikten kurtuluş bakımından referans alınacak argümanlar çıkarmıştır.

1.1.3.1.1.1. Egemenlik, Merkezi Mutlak Monarşiler ve Sömürgecilik İlişkisi

Bu dönemde egemenliğin pratik anlamı güçlü ve merkezi kralî iktidarlara kendisini göstermiştir³⁷. Bahsi geçen tarihi mücadelenin doğurduğu şartların da etkisiyle siyasi birliğin ve karar tekelinin devlete izafe edilmesi ihtiyacına cevaben merkezileşmeye doğru bir hareket yaşanmıştır. Bu gelişmelerin yaşandığı dönem olan XVI. yüzyılın modernleşme ruhunun da bu eğilimleri tetiklediğini belirtmek gerekir. Rönesans ve Reforma şahitlik etmiş, yeni kıtalar keşfetmiş, gittikçe şehirlileşen, yeni bir ekonomik ve ticari anlayışı geliştiren, yeni sosyal sınıfların belirdiği modern toplumlarda merkezileşme modernitenin siyasi yüzü olmuştur. Bu anlamda egemenlik merkezi modern devlete hukuki ve soyut bir varlık kazandırmıştır³⁸. XV. yüzyılın sonlarında Arapların İber Yarımadasından kovulması ve Amerika'nın keşfi ile birlikte Avrupa'nın özgüveni yerine gelmiş, zenginlik ve lüks eşyalar için sürekli deniz aşırı seferler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Britanya, Fransa ve İspanya'da devletlerin yükselişi fiilen olduğu kadar teorik anlamda da bölgesel olarak konsolide edilmiş bağımsız birimlerin ortaya çıkışını yansıtmıştır. Ayrıca siyasi güç ve üstünlük çabalarının alenileştiği egemen varlıklar arasında daha yüksek derecede bir etkileşim ile bu etkileşimi makul bir şekilde düzene sokma ihtiyacı da kendisini göstermiştir³⁹.

Mevcut modern devlete ruhunu veren merkezileşme ve egemenlik düşüncelerinin hükümet şekilleri içerisindeki yansıması mutlak monarşi şeklinde olmuştur. Ortaya çıkan esaslar uyarınca devletin başında bulunan hükümdar, kendi patrimoniyal hakkı dahilinde ve her türlü sınır ve denetimden azade bir şekilde ülke içerisinde üstün ve mutlak, milletlerarası sahada ise bağımsız ve özerk bir iktidara sahip kabul edilmiştir. Bunun pratik anlamı hükümdarın şahsı ile devletin ve egemenliğin özdeşleşmesi olmuştur⁴⁰.

³⁷ Hakyemez, s. 25-26.

³⁸ Sunay, s. 24.

³⁹ Shaw, Malcolm N., *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s.20.

⁴⁰ Okandan, s.954-955. Mann'a göre bu düzende hükümdar hukukun tek kaynağı olarak kabul edildiği için temsili kurumların varlığı inkâr edilmiştir. Birçok yerde tarihi meclisler uzunca bir süre toplanma imkânı bulamamıştır. Hükümdar ülkeyi daimî, profesyonel ve sadık bir bürokrasi ve ordu ile idare etmiş, ancak burada rol alan sivil ve askeri personel kendilerine ait özerk bir güce veya sosyal statüye sahip olamamıştır. Hükümdara gerek ülke idaresinde gerek girdiği savaşlarda yoldaş olanlar, toprak ve sermaye konularında, orduda ve kilisede nüfuz sahibi kimseler olmuştur. Bkz: Mann, Michael, *İktidarın Tarihi: Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, Çev. Esin Saraçoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s.541-542.

Bu süreçte sömürgeciliğin dolaylı bir etkisinin bulunduğunu belirtmek gerekir. *Georgieu*, dönemin Avrupalı merkezi krallıklarının ortaya çıkmasında önemli bir rolü olan ekonomide merkantilizm anlayışının, ihtiyaç duyduğu ucuz hammadde ve gıda maddelerine kaynak teşkil eden ve ülkenin mamul malları için pazar olan sömürgelerden yararlandığını ileri sürmektedir. Üretim ve tarım sektörleri ile sömürge bileşenlerinden oluşan bu ekonomik model sayesinde devletin bu sahada da tam denetimi sağlanmış, hükümdarlar değerli metallerin bireyler tarafından ülke dışına çıkmasına kısıtlama getirmiş, dış ticaret ise belirli şirketlere çeşitli güzergâhlar veya bölgeler için verilen özel imtiyazlar yoluyla tekelleştirilmiştir. Sömürgecilik ile birlikte ortaya çıkan devlet destekli şirketlerden bazıları XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürebilmiştir. Merkantilist siyaset sayesinde tüccarlar, tekellerden, rekabetin yasaklanmasından ve işçiler için ödedikleri düşük ücretlerden kazançlı çıkmış, hükümetler ise yüksek gümrük tarifelerinden ve tüccarlardan gelen ödemelerden yararlanarak güçlenmiştir⁴¹.

1.1.3.1.1.2. Milletlerarası Hukuk ve Dış Egemenlikle İlgili Gelişmeler

Sömürgecilik faaliyeti dönemin milletlerarası hukukunun şekillenmesi açısından da rol oynamıştır. Reformasyon ile birlikte merkezi hükümetlere hizmet eden hukukçuların milletlerarası hukuk tartışmalarına öncülük ederek önceki dönemlerin ruhani otoritesine bağlı teologlarının yerini alması ve kendi ülkelerindeki toprakların kontrolünü ele geçiren hükümdarların uzak bölgelerde sömürge elde etmeye başlamasıyla birlikte karada ve denizlerde sınır belirlemeye ilişkin yeni faaliyetler baş göstermiş, yeni bir hukukun önü açılmıştır. İnsanlığın birliğinin “*Hristiyan Milletler Topluluğu*” (*Respublica Christiana*) bünyesinde bulunan “*ilahi hukuk*” (*jus divinium*) aracılığı ile algılandığı ve hükümdarlara bireylerle olan ilişkilerinde aşamayacağı sınırlar getiren Ortaçağ’a ait anlayış, Reformasyon ile birlikte yerini kendi dışında herhangi bir üstün varlığı tanımayan egemen devlete bırakmış, Roma Katolik Kilisesinin doğrudan otorite iddiaları etkisizleştirilmiş ve geçmişte tacın ilahi taşıyıcısı olarak görülen kral, egemen bir devlet liderine dönüşmüştür. Bu egemenlik anlayışı çerçevesinde, eski dini hukuka ait Hristiyanlığı yayma amacı ile sömürge fetihlerinin ardından gelen “*işgal*” (*occupatio*) gibi yeni dönemin kavramlarını sentezleyen ve egemen devletler arasındaki anlaşmalara dayalı olarak ortaya çıkan yeni bir milletlerarası hukuk (*Jus Publicum Europaeum*) doğmuştur. Devlet olma hali, evrensel, herkes için ve her zaman geçerli bir kavram olmasa da hem zaman hem mekân bakımından fiili bir gerçeklik haline gelmiş, egemen bölgesel devletler

⁴¹ Georgiou, George Costas, “From Mercantilism to Exclusive Economic Zones: How Nation-States Have Laid Claim to the World's Resources”, *Mediterranean Quarterly*, Vol: 27, No: 3, 2016, pp. 6-37, s.11-12.

milletlerarası hukukun gelişiminde başlıca belirleyici olmuştur⁴². Söz konusu gelişmeler bağlamında sömürge statüsü, milletlerarası hukuk açısından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yeterli bir toplumsal ve siyasi teşkilatlanmadan mahrum topluluklar kategorisi altında “*sahipsiz ülke*” (terra nullius) olarak görülmüş, buralarda yaşayan insan topluluklarının devletlerin tam ve münhasır egemenliği altına girdikleri fikri hâkim olmuştur. Prensip itibariyle egemenlikleri altında bulundukları devletin iç hukukuna tâbi kabul edilen bu ülkelerin milletlerarası hukuk süjesi olarak kendi bağımsızlık ve egemenliklerine kavuşması ancak Birleşmiş Milletlerin kurulmasıyla mümkün hale gelmiştir⁴³.

Bu dönemde yapılan Westphalia Barışı (1648) devletlerin dış egemenlikleriyle ilgili olarak bağımsızlığına ve eşitliğine dayalı düzenin başlangıcı olarak gösterilmektedir⁴⁴. 1648 Westphalia Barışı, karşılıklı olarak tanınan bölgesel egemenlik doktrinin Avrupalı güçler tarafından yaygın bir şekilde kabul edilmesini simgeleyen bir paradigma olarak karşılanmakla birlikte antlaşmanın etkisi ve yeniliğinin abartı ile sunulduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır. Krasner'e göre 1648'de imzalanan Westphalia Barışı ile iç işlere karışmama ilkesinin bir ilgisi bulunmamaktadır. Ona göre Westphalia'ya hâkim olan temel ilke, yerel siyasi otoritelerin, sınırları belirli devletler dahilinde meşruluk ölçütünü belirleme konusunda tek başına söz sahibi olma yetkisine kavuşmasıdır. Buna rağmen bir tür özerklik sağlayan bu yetki, başka devletlerin müdahaleleri veya davet edildiği örneklerin gölgesi altında kalmıştır⁴⁵.

Westphalia Barışı Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, bölgesel prenslikler, Fransa ve İsveç kralları gibi Avrupa'nın kilit aktörlerinin, Almanya'daki Otuz Yıl Savaşları ve Hollanda ile Habsburg İspanya'sı arasındaki Seksen Yıl Savaşları olarak bilinen dini ve saltanata bağlı çekişmelerin sona erdirilmesinin bir sonucudur. Bu çabaların bir neticesi olarak Hollanda bağımsızlığını kazanmış, fakat Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, 158 yıl daha varlığını

⁴² Schmitt, Carl, **The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum**, Telos Press Publishing, New York, 2006, s. 126-127; Brand, s. 1687-1688.

⁴³ Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s.95

⁴⁴ Sunay'a göre, Avrupa'da din savaşlarını sona erdiren ve taraf devletlerin birbirlerinin ülkelerindeki isyancı dini grupları desteklememe kararı aldıkları Westphalia Barışı ile birlikte devletler, belirli bir coğrafi alanda tam ve tartışmasız yetkiye sahip olmuş, birbirlerinin egemenliklerini tanımış, egemenlik haklarının dokunulmazlığı sağlanmış ve kendi sınırları içerisindeki kontrol ve otoritelerini güçlendirmişlerdir. Böylece Westphalia ile devletler arasında ortak kurallarla kendisini gösteren milletlerarası bir hukuk düzenini tedricen gelişmeye başlamıştır. Teorik olarak Bodin ve Hobbes gibi düşünürler tarafından geliştirilen egemenlik doktrini, siyasi birliğin devlet içerisinde merkezileştiği teyit edilmiş, hiçbir devletin başka devletin iç işlerine müdahale edemeyeceği veya karışamayacağı hükmü getirilmiştir. Bu antlaşma sayesinde devletler, birbirlerinin egemenliklerini tanımış, kendi toprakları içerisinde üstün güç iddialarından kurtulmuş ve dış egemenlik açısından eşitliğe kavuşmuşlardır. Sonuç itibariyle çeşitli otoriteler arasında Ortaçağ döneminden kalma hiyerarşik yapılar ortadan kalkmıştır. Westphalia Barışı, din savaşlarını sona erdirmenin yanı sıra, millî orduların kurulmasını kolaylaştırmış ve daha da önemlisi her biri kendi topraklarında egemen olan çok sayıda devletin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylelikle, farklı bölgesel ve demografik ölçeklere sahip bu egemen devletler, kendi iç egemenlik alanlarında diğer güçlerden bağımsız hale gelerek eşit bir zemine kavuşmuşlardır. Bkz: Sunay, s.46 ve 103-104.

⁴⁵ Krasner, Stephen D., **Sovereignty: Organized Hypocrisy**, Princeton University Press, Princeton, 1999, s.20.

sürdürecek olmasına rağmen toprakları üzerinde yaklaşık üç yüz prensin egemenliğini kabul etmiştir. Barış antlaşmalarına bakıldığında, gerek ihyaya (restorasyon) veya eski hale iadeye ilişkin olarak kullanılan terminoloji gerekse ortaya konan egemenlik anlayışının yeni bir devletler sistemi veya milletlerarası düzene işaret eden hususlara yer vermemesi “*Westphalia Egemenliği*” şeklindeki kabulün doğruluğu konusunda kuşku uyandırmaktadır. Antlaşmalarda talep edilen hususların savaşlardan önceki rejimin sürdürülmesine, hak ve özgürlüklerin teyit edilmesine ve “*savaş öncesi durumun*” (status quo ante bellum) geri getirilmesine yönelik ifadelerin yer alması da bu kuşkuyu kuvvetlendirmektedir⁴⁶.

Krasner, milletlerarası hukukta devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesin ilk olarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında *Wolff* ve *Vattel*’in çalışmalarında açıkça edildiğini belirtmektedir. *Wolff*, her ne şekilde olursa olsun başka bir milletin yönetimine karışmanın, millet olmanın doğasında var olan ve her birine başkalarının denetiminden bağımsız şekilde hareket etme hakkı veren özgürlüğe bir hakaret olduğu belirtmiş, *Vattel* ise hiçbir milletin diğerinin iç işlerine karışma hakkına sahip olmadığını ileri sürmüştür. *Vattel* açısından Avrupalı olan veya olmayan tüm milletlere uygulanacak bu ilke bakımından örneğin kendi tebaasından bazı kimseleri öldüren veya çok eşliliğe müsaade eden Amerika yerlisi *Athaulpa*’nın İspanyollar tarafından kendi kanunları uyarınca idam edilmesi, milletlerarası hukuku çiğneyen bir fiil bulunmadığı için gayri adilane olmuştur⁴⁷.

XIX. yüzyıla gelindiğinde, sonraki dönemlerde sömürgecilikten kurtulacak halklardan farklı olarak önemli sınırlamalara tâbi olmadan devletlerini kuran Latin Amerikalılar, diğer devletlerin müdahalelerine karşı dış egemenliklerini ileri sürmüşler, 1826’dan itibaren başlayan bir dizi konferansla egemen devletler arasındaki eşitlik ilkesini savunmuşlar ve devletleri hak

⁴⁶ Burbank, Jane/Cooper, Frederick: **İmparatorluklar Tarihi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2018, s.192; Salihpaşaoğlu, Yaşar, Gümüş Boyacı, Özgem Tuğçe, “Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2020, ss. 191-224, s.207-208. *Burbank/Cooper*, ilave olarak ne milli saiklerle hareket eden ne de sınırları net şekilde belirleyen imzacıların, takip eden üç yüz yıl boyunca emperyalist hırslarla birbirleriyle savaşmaya devam ettiğini belirtmektedir. Yazarlara göre, 1648 sonrasında Fransa ve İspanya’daki monarşiler, Hollanda’da ve İtalya’da ticari nitelikli cumhuriyetler, Polonya’daki aristokratik cumhuriyet, İsveç’teki konfederasyon gibi birbirinden farklı nitelikte ve eşit bir zeminde bulunmayan birçok farklı devlet tipi varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte Papalık ve İmparatorluk kendi otoritelerini, hükümdarlarını, duklerini, kontlarını, piskoposlarını, şehir yönetimlerini ve toprak sahibi soylularını muhafazaya devam etmiştir. Bu bakımdan Westphalia’nın amacının Katolikler, Lutherciler ve Calvinistler arasında dini hoşgörüyü teşvik etmek ve prenslerin kendi topraklarının dini eğilimleri değiştirme kabiliyetini kısıtlamak olduğu söylenebilir. Buna karşın dini çatışmalar devam etmiş ve egemenlik bölgesel bir temele oturmamıştır. İmparatorlardan krala ve prence uzanan egemenlik hiyerarşisi, XIX. yüzyıla kadar geçerli bir Avrupa anlayışı olarak varlığını sürdürmüş ve XX. yüzyılda yeni katmanlı şekilleriyle kendisini göstermeye devam etmiştir. Kendisine denk devletlerle etkileşim halinde bulunan farklı devletler topluluğu şeklindeki Westphalia Egemenliği kavramı, 1648’den ziyade 1948’den itibaren mümkün olmuştur. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.192-193. Bu noktada, bir sonraki bölümün konusu olan İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra deniz aşırı sömürge imparatorluklarının nihai olarak dağıldığı dekolonizasyon sürecini takiben oluşan devletler sistemine dikkat çekmek gerekir. Bu imparatorluklar Westphalia Barışı’ndan sonra uzunca bir süre varlığını devam ettirmiş ve sunmuş olduğu egemenlik anlayışı ancak kendisi ile birlikte son bulmuştur.

⁴⁷ **Krasner**, s.21.

sahibi kişilerle denk tutmuşlardır. Avrupa'ya has bir kavram olan egemenliğe sarılan bu topluluklar, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen dış müdahalelere karşı çıkmışlardır. Başlıca hedefleri bölgelerini medeni milletlerarası topluluğun bir parçası haline getirmek ve Avrupalılar gözünde meşru varlıklar olarak tanıtmak olan bu devletlerin çabaları yetersiz kalmış, önce Avrupalı güçler, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri tarafından iç işlerine müdahale edilmiş, sömürgecilikten sonra emperyalizmin konusu haline gelmeleri şeklinde bir durum doğmuştur. İçlerinden yetiştirdikleri *Calvo Carlos* gibi kimseler, devletlerin kendi toprakları üzerinde mutlak egemenliğini savunan ve yabancıların zorunlu olarak milli yargı yetkisine tabi olduğunda ısrar eden görüşler ileri sürmüştür⁴⁸. Daha sonraları 1902 yılında Arjantin Dışişleri Bakanı *Luis Drago*'nun Amerikan hükümetinin kamu borçlarının tahsili amacıyla yaptığı müdahalenin yersiz olduğuna dair sunduğu argüman şöhrete kavuşmuştur. "*Calvo ve Drago doktrinleri*" olarak bilinen bu ilkeler zamanla milletlerarası hukukun meşru argümanları haline gelmiştir⁴⁹.

Devletlerin egemen eşitliği veya içişlerine müdahale edilmemesi ilkeleri, bütün bu çabalara rağmen daha sonraki aşamalarda söz konusu olmuştur. Aksine bu dönemde daha önceden bağımsız ya da özerk statüde bulunan devletlerin yaptıkları antlaşmalar ile dış ilişkilerine ait meseleleri başka bir devletin egemenliğine devrettiği himaye (protectorate) usulü veya aynı anda iki ya da daha çok devletin egemenliğine tabi ve bu devletlerin birlikte yönettiği müşterek yönetim altındaki ülkeler (condominium) gibi sömürge egemenliğinin farklı çeşitleri kendisini göstermiştir⁵⁰. Dış egemenliğine tam anlamıyla sahip devletler ise kendilerini milletlerarası sahada özne kılan bu egemenliğe dayanarak hem toprakları hem de üzerinde yaşayanların yönetilme hakkını kendi mülkiyetlerinden saymışlar ve iki dünya savaşına yol açan emperyalist savaşlarını meşrulaştırmışlardır⁵¹.

⁴⁸ Obregón, Liliana, (Ed. Oxford, Anne), "Completing civilization: Creole Consciousness and International Law in Nineteenth-Century Latin America", **International Law and Its Others**, Cambridge University Press, New York, 2006, s.262-264; **Thompson**, s.260.

⁴⁹ **Krasner**, s.21. İki dünya savaşı arası döneme doğru *Brown* gibi yazarlar devletler arasındaki ilişkilerin evrensel bir otorite altında yeniden yapılandırılabilirliğini, bu kapsamda rasyonel ilkelere göre örgütlenmiş, kendi kendini yöneten farklı topluluklara bir ihtiyaç olduğunun kabul edilmesinin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. *Brown*'a göre, devletler arası farklılıklar göz ardı edilmemekle birlikte daha küçük devletlerin kendilerine var olma hakkının tanınması ve belirli hak ve imtiyazlardan yararlanmaları karşılığında daha büyük menfaatlere sahip olan devletlere denk olma arzusunu bırakmaya ikna edilmesi mümkündür. Yazar bu küresel hükümet modelinin Kanada ve diğer eski sömürge ülkeleri de kapsayabileceğini belirtmiş, söz konusu yeni ve özerk küresel varlık şeklinin tek tek devletlerin ya da etnik veya siyasi temelli devlet kümelerinin bağımsızlığına zarar vermeden mevcut olabileceğini söylemiştir. Bkz: Brown, Philip Marshall, "The Theory of the Independence and Equality of States", **The American Journal of International Law**, Vol. 9, No. 2, 1915, pp. 305-335, (**Brown**, Independence), s.332-333.

⁵⁰ **Pazarcı**, s.96-97.

⁵¹ Mısır, Mustafa Bayram, (Ed. Atılğan, Gökhan, Aytekin, E. Attila), "Egemenlik", **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s.62.

1.1.3.1.1.3. Doğal Hukuk Çerçevesinde Egemenlik ve Sömürge Bağımsızlığı

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda doğal hukuk teorisinin⁵² tesiri ile mutlak monarşi lehindeki görüşler reddedilmeye başlamış, insanların siyasi iktidarı ve devleti barış, huzur, emniyet ve mutluluk amaçlarıyla kendi menfaatlerine yönelik olarak kurduklarından hareketle bunların kaynağının insan iradesi ve amacının da insan olduğu şeklinde demokratik yorumlar getirilmiştir⁵³. Egemenliğin kaynağının toplum olduğu gibi bir sonuca varılan bu yorum gereğince siyasi iktidarın meşruluğu, toplum tarafından tesis edilmesi şartına bağlanarak toplum ile yapılan sözleşmenin ihlali halinde iktidarın geri alınabileceği ileri sürülmüştür⁵⁴.

Bu görüşler, XVIII. yüzyılın sonlarında revaç bulmuş ve hukuki metinlerde yerini almıştır. Kuzey Amerika'daki sömürgelikten bağımsızlık kazanma savaşı sırasında yayımlanan 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirisi'nin 2. ve 3. maddelerinde iktidarın kaynağının ve sahibinin

⁵² Bilindiği gibi bu teori bir tabiat hali kurgusuna ve sosyal sözleşme varsayımına dayanmaktadır. Buna göre devlet düzeninin henüz mevcut olmadığı tarihin eski devirlerinde insanlar eşitlik ve özgürlüğün hâkim olduğu bir tabiat halinde yaşamakta ve sahip oldukları özgürlüklerinden diledikleri gibi istifade etmektedirler. Ancak bir müddet sonra özgürlüklerini teminat altına almak için aralarında anlaşarak toplumu ve devleti meydana getirme yoluna gitmişlerdir. Bkz: Uygun, Oktay, **Devlet Teorisi**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.483. Teoriden çıkarılan sonuçlar uyarınca özgürlük ve eşitlik insanın doğasından kaynaklanan haklar olduğundan toplum haline geçmekle bu özgürlüklerden vazgeçilmiş sayılmamakta, bilakis bu haklar muhafaza altına alınmış olmaktadır. Ayrıca sosyal sözleşmeden sonra bir de siyasi sözleşme yapıldığı varsayılmaktadır. Toplum, kendisi için huzuru ve düzeni tesis edecek bir otoriteyi, belli hakların saklı tutulması şartıyla, hükümdara devrederek siyasi toplumu, yani devleti kurmuştur. İdare edenler ve edilenler, birbirlerini itaat karşılığında haklara riayet etme gibi bazı yükümlülüklerle kayıt altına almışlardır. Bkz: Çağır, Orhan Münir, “İnsan Hakları ve Tabii Hukuk”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: L, Sayı: 1-4, 1984, ss. 69-115, s.91.

⁵³ Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 15. Bs., Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015, (Göze, Siyasal), s.146.

⁵⁴ Özçelik, Selçuk, **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, I. Cilt, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974, s.70. Söz konusu görüşlerin en etkili şekilde formülasyonu Jean Jacques Rousseau tarafından yapılmıştır. Düşünür, toplumun iradesi olarak kabul ettiği ve isimlendirdiği “*genel irade*”yi (volonté generale) egemenliğin sahibi olarak görmek ve devlet içerisinde egemenliğin genel iradeye mündemiç olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir devlette hükümet etme ve kanun yapma kudreti, üstün bir otoritenin emri şeklinde değil, genel iradenin bir yansıması olmaktadır. Rousseau, genel irade ve egemenlikle ilgili bu tariflerinden hareketle bazı önermelerde bulunmaktadır. Buna göre egemenlik devir ve ferağ edilemez; halkın kendisinden başka birine veya bir temsilci meclise geçici olarak dahi teslim edilemez, çünkü egemenlik halkın genel iradesidir. Egemenlik bölünemez, çünkü genel irade bir bütündür ve egemenliğin bir zümrenin eline geçmesi sözleşme esasına aykırılık oluşturur. Genel irade yanılmaz, çünkü daima kendi menfaatine yönelik hareket etmesi beklenir. Nihayet egemenlik mutlak, çünkü sözleşmenin yapılma amacı gereği etkili bir sosyal güce ihtiyaç bulunmaktadır. Bkz: Aرسال, Sadri Maksudi, **Hukuk Felsefesi Tarihi: Ahlâk, Hukuk ve Devletin Mahiyet, Menş ve Gayelerine Dair Mühim Felsefî Doktrin ve İlmi Nazariyelerin Hulâsa ve Tahlili**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1945, (Aرسال, Hukuk Felsefesi), s.217-218; Akad, Mehmet/Dinçkol, Bihterin Vural, **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s.137-138. Bu noktada Rousseau ile benzer görüşleri olduğu gibi bazı noktalarda ondan ayrılan *Siéyès*'ten de bahsetmek gerekir. Düşünüre göre müşterek bir hukuk düzeni altında yaşayan ve aynı kanun koyucu tarafından temsil edilen kişilerin meydana getirdiği bir bütün olarak millet egemenliğin sahibidir. Temsili sisteme taraftar olup milletin ancak kendi temsilcileri aracılığıyla hareket edebileceğini söyleyen *Siéyès*, kanunları genel iradenin bir ifadesi olarak kabul etmektedir. Genel iradeyi kullanma yetkisini alan meclislerin ve bu meclislerde yer alan temsilcilerin, varlıklarını milli irade doğrultusunda kazandığı bilinciyle ve ancak milletin öngördüğü sınırlar dahilinde hareket etmesi gerekmektedir. Temsilciler hiçbir şekilde milli menfaatlere aykırı davranamazlar. Bu yasağı hukuki bir surette teminat altına almak üzere siyasi iktidarın ne şekilde oluşacağı ve kullanılacağını düzenleyen bazı temel prensiplerin (anayasa) tespit edilmesi gerekir. Anayasayı yapacak olan da millettir; ancak millet bizzatıhi anayasaya bağlı değildir, çünkü millet iradesi anayasanın üzerindedir ve millet dilediği zaman anayasayı değiştirme imkânına sahiptir. Ayrıntılı bir inceleme için Bkz: Göze, Siyasal, s.239-242; Okandan, s.711.

halk olduğu, yöneticilerin halkın hizmetkarı konumunda bulunduğu, hükümetin amaç olarak halkın müşterek menfaati ve güvenliği için kurulduğu ve bu amaçları yerine getirmemesi halinde halkın onu değiştirme veya ortadan kaldırma konusunda devredilemez ve geri alınamaz bir hakkının bulunduğu hususlarına değinilmiştir⁵⁵. Benzer bir ifade tarzının aynı yıl yayımlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde de benimsendiği söylenebilir. Buna göre, insanlara Tanrı tarafından bahşedilen hayat, özgürlük ve mutluluğu arama haklarını temin etmek üzere idare edilenlerin muvafakati ile kurulan hükümetler, bu gayelere aykırı hareket ederse halk tarafından yenisi kurulmak üzere ilga edilebilir⁵⁶.

Fransa'da da 1789 İhtilali'nin ardından egemenliğin millete aidiyetini teyit eden önemli gelişmeler yaşanmıştır. 4 Ağustos 1789'da Milli Kurucu Meclis, eski feodal devrin kalıntılarını tamamen kazıyarak feodaliteye has bütün hukuki ve mali imtiyazları ilga etmiş, ülkede birliği sağlayarak milleti kendi içerisinde yeknesak bir düzen altına almıştır⁵⁷. 26 Ağustos'ta ilan edilen İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nde ise egemenliğin esas itibarıyla millete ait olduğunu ve hiçbir şahıs veya topluluğun millettten kaynaklanmayan bir yetkiyi kullanamayacağını belirten 3. madde ile kanunun genel iradenin ifadesi olduğunu belirten 6. madde, dönemin karakterini yansıtacak hükümler olarak yerini almıştır⁵⁸. 1791 Anayasası, Bildiri ile ilan edilen egemenliğin millete aidiyeti fikrini kabul etmekle birlikte buna teklik, bölünmezlik, devredilmezlik ve zamanaşımı ile kaybedilmezlik gibi vasıflar eklemiştir⁵⁹.

Yaşanan gelişmeler neticesinde egemenliğin bölünmezliği şeklindeki kabul milletin bölünmezliği düşüncesini de güçlendirmiş, egemen bir devlette egemen bir millet olabileceği fikri pekişmiş ve millet ile devlet özdeşleşmeye başlamıştır⁶⁰. Böylece egemenlik, kralî iktidar

⁵⁵ **The Virginia Declaration of Rights.** Bkz: <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights#:~:text=Virginia's%20Declaration%20of%20Rights%20was,Convention%20on%20June%2012%2C%201776>. (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

⁵⁶ **Declaration of Independence.** Bkz: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript> (Erişim Tarihi: 22.12.2022). Savaşın sonra hazırlanan 1787 tarihli Anayasanın giriş bölümünde kurucu metnin halk tarafından yapıldığı ilan edilmiştir. Bkz: The Constitution of the United States. <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution>. (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

⁵⁷ Nalbant, Attila, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.86.

⁵⁸ **The Declaration of the Rights of Man and of The Citizen.** <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>. (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

⁵⁹ **The Constitution of 1791.** Bkz: <https://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf>. (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

⁶⁰ Kalaycı, Hüseyin, **Ulus-Devletin Başağrısı: Ayrılıkçılık, Kanada-Quebec Örneği**, Liberte Yayınları, Ankara, 2010, s.35. Daha sonraki Fransız anayasalarında da aynı esasların tekrarlandığı söylenebilir. 1793 Anayasası ile egemenliğin halkta kalacağı belirtilmiş ve bir önceki anayasada sayılan vasıflar olduğu gibi benimsenmiştir. Bkz: **The Constitution of 1793.** <https://alphahistory.com/frenchrevolution/extracts-constitution-of-1793/> (Erişim Tarihi: 24.12.2022). 1795 Anayasasında hükümlerliliğe kaynaklık edecek adres olarak vatandaşlar gösterilmiştir. Vatandaşlar arasında kamusal anlamda üstlendikleri görevler haricinde bir üstünlük gözetilemeyeceği, devletin önemli organlarının vatandaşların yaptığı seçimlerle göreve geleceği belirtilmektedir. Bkz: **The Constitution of 1795.** <https://alphahistory.com/frenchrevolution/constitution-of-year-iii-1795/>. (Erişim Tarihi: 24.12.2022). 1799 Anayasasında da vatandaş vurgusu yerini korumuş ve son maddede anayasanın Fransız halkının kabulüne

ile birleşmekten kurtararak, hâkim kişilik payesini kazanan ve devletle uyum halindeki millete intikal etmiş; özünü, kapsamını ve kudretini korumak kaydıyla sahip değiştirmiş; seçimler yoluyla beliren açık bir rızaya istinat ederek temsili organlar vasıtasıyla kullanılabilir hale gelmiştir⁶¹. Fransa’da kökleşen bu fikirler Napolyon’un Avrupa’da giriştiği fetih faaliyetinden sonra ciddi ölçüde yayılma imkânı bulmuştur. Napolyon’un hâkimiyetinden sonra bağımsızlığını ele alan yerlerde kısa sürecek bir meşruiyetçi eğilimin benimsendiği, egemenliğin Tanrının inayetiyle meşru hükümdardan kaynaklandığını ileri süren görüşlerin öne çıktığı, eski devrin mutlakiyetçi monarşilerinden farklı olarak daha liberal usullerin benimsendiği bir dönem yaşanmıştır⁶². Ancak 1830’lardan itibaren, özellikle 1831 tarihli Belçika Anayasası ve bu anayasayı model olarak alan diğer anayasalarda, devlet iktidarının halktan kaynaklandığı, kralın ise ancak anayasa tarafından kendisine tanınan yetkilere sahip olabileceği esası yayılma şansını yakalamıştır⁶³. Bu dönemin monarşileri, yükselen milliyetçilik düşüncelerine ayak uydurarak milli sembollere ve milletin taleplerine kayıtsız kalmamış, hanedanlar kendilerini milli prestij ve menfaatlerle aynılaştırma yoluna gitmiştir⁶⁴.

Fransız İhtilali ve Napolyon fetihleri ile yayılan fikirler Avrupa’da olduğu kadar Latin Amerika’da da yankı uyandırmış, XIX. yüzyılda sömürgelikten bağımsızlıklarını kazanan Güney Amerika toplumları Avrupa’daki fikirlerden ve anayasacılık düşüncesinden etkilenerek hareket etmişlerdir. Fransız İhtilalinin etkisi ayrıca milliyetçilik düşüncesine bağlı bir şekilde gelişen kendi kaderini tayin hakkına da temel oluşturmuştur. Kendi kaderi tayin hakkı, sonraki bölümde açıklanacağı gibi sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmasında kullanılan temel bir ilke olarak hizmet etmiştir.

---

sunulacağına ilişkin bir ibareye yer verilmiştir. (Bkz: **The Constitution of the Year VIII**. https://www.napoleon-series.org/research/government/legislation/c_constitution8.html. (Erişim Tarihi: 24.12.2022).

⁶¹ Crozat, Charles, **Amme Hukuku Dersleri: XVIII. Asrın Sonunda Avrupa ve Amerika Siyasi Müesseselerinin Karakteristik Vasıfları – Büyük Fransız İhtilali ve Devlet Mefhumu Üzerindeki Tesirleri**, Talat Altın Matbaası, İstanbul, 1949, (Crozat, Avrupa ve Amerika), s.87.

⁶² Flanz, Gisbert H., **XIX Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri: Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1956, s.20-21.

⁶³ Flanz, s.27.

⁶⁴ Roberts, J. M., **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.64. XIX. yüzyıl siyasi düşüncesinde millet/halk egemenliği fikrinin derin bir etki yarattığı söylenebilir. Milli egemenlik teorisine göre egemenlik kolektif bir iradeyi ifade etmektedir ve bu irade, topluluğun iradelerinden ayrı ve topluluğa özgü bir irade olması sebebiyle bireyler üzerinde hâkim bir iktidarı haiz bulunmaktadır. Dolayısıyla egemenlik bir topluluğun üstün ve hâkim iradesine atıfta bulunmaktadır. Söz konusu topluluk bir devlet haline geldiğinde, bu irade devlete intikal etmektedir. Ortaya çıkan devlet-millet manevi kişiliği egemenlik ile aynı şeyi ifade etmekte ve mutlak bir emretme hakkına sahip olmaktadır. Buradan hareketle aynı ülke üzerinde tek bir egemenliğin mümkün olabileceği; devlet-millet manevi şahsiyetine tekabül etmesinden dolayı bireylerin, zümrelerin, diğer toplulukların egemenliğin bir parçasına sahip olamayacağı, yani egemenliğin bölünemeyeceği; mülkiyete ya da tasarrufa konu edilemeyeceğinden dolayı zamanaşımı ile kaybedilemeyeceği; millete ait olma durumu değiştirilemeyeceği için de devir ve ferağının mümkün olmadığı ileri sürülmüştür. Detaylı bilgi için Bkz: **Okandan**, s.933-934 ve 959-960.

1.1.3.1.2. İki Dünya Savaşı Arasında

XX. yüzyıla girildiğinde, henüz bütün dünyada örnekleri görülme de, kendi sınırları içerisinde güç kullanma iktidarını elinde bulunduran, bayrakları ve sembolleriyile temayüz eden egemen devletler düşüncesi yerleşik hale gelmiş ve bu egemenliği çiğnemeye yönelik eylemler savaş sebebi sayılmıştır⁶⁵. Ancak Birinci Dünya Savaşında yaşanan acı tecrübeler, mutlak ve denetim dışı, kendisinin üzerinde başka bir güç tanımayan, milletlerarası sahada eşit ve rakip durumdaki devlet tasavvurundan devletlerin savaş kararı alma kapasitelerini sınırlandırmaya, hatta savaşları yasaklamaya yönelik bir eğilimi doğurmuş, bu amaca yönelik olarak Milletler Cemiyeti Misakı'na ve milletlerarası antlaşmalara çeşitli hükümler konulmuştur⁶⁶. Klasik egemenlik anlayışına cephe alınması sonucunda egemenliğin tamamen ortadan kalkması söz konusu olmasa da sınırlandırılmasının yolları aranmıştır. Özellikle savaş sonrası psikoloji ile kamuoyunun devletlerarası hukuk fikrine daha sıkı sarılması sonucunda devletlerin mutlak egemenliklerinin evrensel hukuk ve adalet kaideleri ile sınırlandırılması ve egemenliğin bu hukuk karşısında daha aşağı bir mertebede tutulmasına ilişkin görüşler dillendirilmeye başlanmıştır⁶⁷.

Savaşın yarattığı yıkımın tekrarlanmaması için gösterilen gayretlere bağlı olarak milletlerarası hukukun önem kazanması ile Milletler Cemiyetinin kurulması önemli bir gelişme olmuştur. Dış egemenlikle ilgili olarak Milletler Cemiyeti Misakı'nda devletlerin egemen eşitliği ve iç işlerine müdahale edilmemesi ilkeleri dolaylı şekillerde yer bulmuştur. Geçmiş

⁶⁵ Roberts, s.62.

⁶⁶ Sarıca, Murat, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupada Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları**, Gür-Ay Matbaası, İstanbul, 1982, s.3-4.

⁶⁷ Lütem, s.31. İki savaş arasında bir yanda demokratik ve parlamenter prensipleri hâkim kılmak için milli egemenliğe dayalı, yasama organlarının halk tarafından seçilen temsilcilerden oluştuğu sistemler görüldüğü gibi önceden mevcut bulunan demokratik vasıfları yitirerek mutlak özellikteki egemenliği devlete veya devleti yöneten kişilere ait sayan otoriter ve totaliter rejimler de görülmüştür. Okandan, s.525. Bu rejimlere örnek olarak, İtalya'daki Faşizm'de devlet otoriter ve egemendir; toplumdaki bütün güçlere hükmeder ve onları disiplin altında tutar; ahlaki, dini, siyasi ve sosyal sahalarda her türlü müdahale hakkını haizdir; hukukun biricik kaynağıdır, hukuk devletin emrindedir. Faşizmin liberal ve parlamenter düşüncelere karşı reaksiyonunun bir sonucu olarak halkın egemenliğinin yerini devletin egemenliği almıştır. Dolayısıyla devletin yönetiminde halkın sözünün bir önemi bulunmamaktadır. Kendi menfaatlerini idrakten aciz olan halkın yerine bir lider ve etrafına topladığı seçkinler devlet işlerinde birincil rolü oynamaktadır. Ancak halkın görüşleri görünüşte de olsa tamamen göz ardı edilmemiş ve plebisite başvurularak rejime meşru temeller aranmıştır. Bkz: Göze, Ayferi, **Korporatif Devlet: XIX Ve XX. Yüzyıllarda Avrupada Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, (Göze, Korporatif), s. 109-110; Aybay, Rona/Sarıca, Murat, **Faşizm**, İzlem Yayınları, İstanbul, 1962, s.48; Akın, İlhan F., **Devlet Doktrinleri**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013; Sarıca, s.244. Almanya'daki Nasyonal Sosyalizmde egemenlik mutlak şekilde devletin başındaki kişiye (Führer) verilmiştir. Bu kişinin egemenliği kendi şahsındaki entelektüel ve ahlaki kabiliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu egemenlik bütün siyasi yetkileri ve devlet faaliyetini içerecek şekilde en üstün iktidarı ifade etmektedir ve bu iktidarı sınırlandırabilecek ya da denetleyebilecek bir güç bulunmamaktadır. Bkz: Göze, s. 382-383. Rusya'daki Sosyalizmde ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yönetimi ile ilgili olarak devletin, ifadesini, Komünist Partisi ve bu partinin başındaki kişinin iradesinde bulduğu, devletin egemenliği ve bu egemenliği ellerinde tutanlar için hiçbir sınırın söz konusu olmadığı ve halka yöneticiler tarafından kendilerine sunulan adayları seçmekten başka bir çare bırakılmadığı söylenebilir. Bkz: Okandan, s.551-552.

döneme ait himaye gibi uygulamalar terk edilmemekle birlikte Misak'ta devletlerin egemen eşitliğini yansıtacak hükümlere yer vermiştir. Misak'ın 3(3). maddesinde Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda bütün üyelerin tek oya sahip olduğu ve 5(1). maddesinde ise Cemiyet organlarının kararlarını, bazı istisnalar haricinde oybirliği ile alacağına ilişkin hükümler bu anlayışı yansıtmıştır. İç işlerine karışma yasağı ile ilgili olarak ise 10. maddede her üyenin diğer üyelerin ülkelerinin bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlıklarına riayet etmeyi ve bu bütünlük ve bağımsızlığı dışarıdan gelebilecek taarruzlara karşı korumayı taahhüt ettiğine ilişkin ibareler ile 15(8). maddedeki devlet arasında çıkabilecek ihtilaflarda söz konusu ihtilafın uluslararası hukuk kuralları gereğince taraf devletlerden birinin münhasır yetkisine bırakılmış bir meseleye ilişkin olduğunun iddia edilmesi ve bu iddianın Cemiyet Konseyi tarafından onaylanması halinde durumun rapor halinde tespit edilmesi ve öneride dahi bulunulmaması hükmü ilgili korumayı sağlamıştır⁶⁸.

İki dünya savaşı arası dönemde milletlerarası hukukun artan rolü ve Milletler Cemiyetinin kurulması sömürgecilik açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Misak'ın 22. maddesinde getirilen manda sistemi, mağlup devletlere ait sömürgelerin yeni sahiplerine tesliminde ve bunlar tarafından idaresinde birtakım ilkeler ve denetim mekanizmaları getirmiştir.

1.1.3.1.3. İkinci Dünya Savaşından Sonra

İkinci Dünya Savaşından sonra, tıpkı önceki savaşın ertesinde olduğu gibi, egemenlik fikri terk edilmemekle birlikte egemenliğin sınırlandırılmasının yolları aranmıştır. Savaş sonrası atmosferin de etkisiyle devletlerin anayasalarında barışın tesisi ve sürdürülmesine ilişkin olarak egemenliklerinin sınırlandırılabilmesine dair hükümlere yer verilmiş, uluslararası hukuk kurallarının ve uluslararası sözleşmelerin iç hukukta geçerlilik kazanmasını sağlayacak kayıtların anayasalara konulması söz konusu olmuştur⁶⁹. Savaşları önlemek ve milletlerarası işbirliğini düzene sokmak için kurulan Birleşmiş Milletler ile birlikte insan hakları gibi birçok konu uluslararası boyutta ele alınmaya başlamış, söz konusu hususlar Teşkilat bünyesinde hazırlanan antlaşma ve sözleşmelerle pekiştirilmiştir. Bunun sonucu olarak milletlerarası hukuk esaslı bir realite haline gelmiş, devletlerin milli yetki sahalarını sınırlandıracak bir süreç başlamıştır. Birleşmiş Milletler sisteminde ayrıca devletlerin milli yetkilerinin korunduğunu ve üye devletlerin egemen eşitliğinin kabul edildiğini belirtmek gerekir⁷⁰. Şartın 2(1). maddesinde

⁶⁸ **The Covenant of the League of Nations**. Bkz: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp. (Erişim Tarihi: 18.05.2023)

⁶⁹ **Okandan**, s.574. Egemenliğin sınırlandırılma sebepleri ve şekillerine ilişkin analiz ve tartışmalar bir sonraki başlık altında yer alacaktır.

⁷⁰ **Sunay**, s.108-109.

Teşkilatın üye devletlerin egemen eşitliği üzerine kurulduğu ifade edilmiş⁷¹, 2(7). madde ise Şart'ın içerdiği hiçbir hükmün üye devletlerin iç yetki sahasına giren hususlarda müdahale yetkisi vermediği gibi, VII. kısımda öngörülen barışın tehdit edilmesi veya bozulmasına ilişkin haller haricinde Teşkilatın, söz konusu hususları çözüme kavuşturması noktasında üyeleri herhangi bir şeye zorlayamayacağını belirtmiştir⁷². Sömürge egemenliği bakımından ise XI., XII. ve XIII. kısımlarda, gerek savaştan önceki manda rejimine tâbi gerekse savaşta mağlup olan devletlerin toprakları açısından uygulanacak ilkelere ve manda sisteminin yerini almak üzere vesayet rejimine ait prensiplere yer verilmiştir⁷³.

1.1.3.2. Egemenliğin Nitelikleri ve Kapasitesi Açısından

Bir devletin egemenliğe sahip bulunduğunun tespiti için, egemenliğe has birtakım özellikleri taşıması gerekir. Egemenliği meydana getiren bu unsurlar, tarihi gelişim seyri içerisinde ortaya çıkmış ve günümüzde de varlığını devam ettiren bazı yönleri barındırmaktadır.

⁷¹ Şart'ın 23. ve takip eden maddelerinde yer alan Güvenlik Konseyi, daimi üyelikleri ile veto yetkileri, az sayıda devlet ve kıtanın temsil edilmesi, şeffaf olmayan karar alma süreçleri ve kararların daimi üyeler lehine uygulanması yönleriyle egemen eşitlik ilkelerini zedeleyen bir unsur olarak görülmektedir. Şart'ın eşitlik vurgusuna rağmen daimi üyelere imtiyazlı bir muamelenin tanınması, devletler arası eşitsizliği belirli bir düzeyde onaylandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte Teşkilatın kuruluşundan itibaren büyük güçler arasındaki rekabet sebebiyle zaman zaman bu eşitsizliği dengeleyici adımlar atılmış ve üyelerin eşit şekilde temsil edildiği Genel Kurulun rolü ön plana alınmıştır. Böylece daha küçük milletlere büyük güçlerle eşitlik derecesi kazandırılarak onlara karşı birlikte hareket etme imkânı verilmiştir. Buna rağmen büyük güçlerin öne çıkan rolünün etkisini tamamen yitirdiği söylenemez. Teşkilatın konseylerinde ve Uluslararası Adalet Divanı içerisinde yerlerini almışlar, Genel Kurul ve diğer organlardaki oylamalarda ağırlıklarını koymaya çalışmışlardır. Bu ağırlık sebebiyle küçük devletler sürekli olarak büyük güçlerin öneminin bilinciyle hareket ederek ve gereksiz çatışmalardan kaçınarak itidalli bir tutum sergilemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Anand, R. P., "Sovereign Equality of States in International Law-II", **International Studies**, Vol. 8, No. 4, 1966, pp. 386-421, s.420-421.

⁷² Devletlere haklar tanımak ve yükümlülükler getirmekten ziyade Birleşmiş Milletler'i herhangi bir devletin iç işlerine karışmaktan men eden söz konusu madde, bir üye tarafından başka bir üye devletin iç işleriyle ilgili olarak gündeme getirilen konuların Birleşmiş Milletler'in yetki sahasına girmediğini belirtmektedir. Uluslararası Adalet Divanı, Nikaragua'ya karşı yürütülen askeri ve paramiliter faaliyetler bağlamında vermiş olduğu kararında, üye devletlerin Şart'taki uluslararası hukuk prensiplerini kabul ettiklerini beyan etseler dahi, iç işlerine karışmama prensibi Şart'ta açıkça belirtilmediği için diğer ülkelere karşı böyle bir taahhütte bulundukları anlamına gelmediğini söylemiştir. Öte yandan Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1965 tarihli "*Devletlerin İç İşlerine Müdahalenin Kabul Edilemezliği ve Bağımsızlık ve Egemenliklerinin Korunmasına İlişkin Bildiri*"sinde hiçbir devletin, herhangi bir nedenle, başka bir devletin iç veya dış işlerine doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etme hakkına sahip olmadığı ile birlikte devletlerin kişiliklerine veya siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına karşı silahlı ya da diğer türden müdahale ve tehditlerin kınanacağı bildirilmiştir. Bu bakımdan devletlerin birbirlerinin iç işlerine müdahale etmemesi, Birleşmiş Milletler Şartı tarafından açıkça öngörülmemişse de Genel Kurulun yayımladığı Bildirge'de de vurgulandığı üzere, iç işlere müdahale etmeme ilkesine bağlılığın Birleşmiş Milletlerin amaç ve prensiplerinin gerçekleştirilmesi için bir ön şart olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Naigen, Zhang, "The Principle of Non-interference and its Application in Practices of Contemporary International Law", **Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences** 9, 2016, pp. 449-464, s.451; **Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty**. Bkz: <http://www.un-documents.net/a20r2131.htm> (Erişim Tarihi: 21.05.2023).

⁷³ **United Nations Charter**, Bkz: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>. (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

Klasik egemenlik teorisinin asililik⁷⁴, bölünmezlik, devir ve ferağ edilemezlik⁷⁵, üstünlük ve zor kullanma yetkisine sahip olma⁷⁶ ve mutlak olma⁷⁷ gibi özellikleri anılmaya devam edilmekle

⁷⁴ Egemenliğin asli olma özelliği, başka bir kaynaktan doğmadığını, gücünü başka bir kaynaktan devralmadığını ve böylece devlete has bir iktidar türü olduğunu ifade etmektedir. Asililik özelliği sayesinde ülke üzerinde devlet haricindeki bütün birey, topluluk ve yapılar yetki ve iktidarlardan devletten almakta (muktebes), devlet iktidarı ise varlığını başka bir yetki ve iktidar merkezine borçlu olmamaktadır. Egemenliğin asli oluşu, bu iktidarın başka bir otoriteden alınmadığını gösterdiğinden egemen iktidar aynı zamanda bağımsızdır. Ülke içerisinde en üst seviyeden genel ve kesin emirler verebilirken, kendisini inkar edebilecek veya kendisine (eski dönemdeki kilise, imparatorluk veya aristokrasi gibi) üstünlük iddia edebilecek herhangi bir iktidar veya merci bulunmamaktadır. Bkz: **Başgil**, s.178; **Sunay**, s.36. Sömürgecilik bağlamında uzak topraklarda egemenlik tesis edilmesi, doğrudan fetih ve işgalin sonucu olduğu gibi, Papa'nın izin ve otoritesi altında, devletlerin aralarında yaptıkları sınır antlaşmalarına bağlı olarak, sömürgecinin yer aldığı coğrafyanın siyasi ve sosyal yapısına göre değişkenlik göstererek, himaye usulünde görüldüğü bir devletin antlaşma yoluyla diğer devletin korumasına girmesi sonucunda veya dünya savaşlarından sonra olduğu gibi bir milletlerarası kuruluşun öngördüğü şartlar dahilinde oldukça farklı şekillerde söz konusu olmuştur.

⁷⁵ Bölünmezlik, devir ve ferağ edilemezlik unsurları egemenliğin devletle birlikte ortaya çıktığını, devleti var ettiğinden dolayı herhangi bir şekilde parçalanmaya ya da yok yok edilmeye uğrayamayacağını ifade etmektedir. Aksi halde devletin ortadan kalkması gibi bir durumun kendisini göstermesi söz konusu olmaktadır. Bu yönlerinin bir gereği olarak özellikle milli egemenlik teorisi bağlamında egemenlik, bir kişi veya zümreyle paylaşılmayacağı ya da onlara devredilemeyeceği gibi zamanaşımı ile de ortadan kalkmaz. Egemenliğe yalnızca halihazırda yaşayanlar değil gelecekte yaşayacak olanlar da dahil olmak üzere bütün bir millet sahiptir. Egemenliği kullananlar bakımından ise söz konusu olan bir sahiplik değil, yetkilendirilmedir; siyasi kararların alınması ve uygulanması konusunda fiili ve teknik gerekçelerle toplumun tamamının yer alması mümkün olmadığından egemenliğin temsilciler aracılığıyla kullanılması söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte egemenliğin veya ülkedeki karar verme otoritesinin paylaşılabilmesi, devletin birtakım organlar tayin etmesine ve bu organlar altında teşkilatlanmasına engel değildir. Bu, egemenlik ilkesiyle (auctoritas) ilgili değil, egemenliğin kullanımıyla (potestas) ilgili bir meseledir. Göreve gelenler açısından egemenliğin sahibi tarafından seçilme, hukuki kıymet ve varlıklarını devletten alma, toplum ile devlet arasında vasıtalık etme gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Bu sayede milletin iradesi devlete yansımış ve devletin soyut iktidarı ile milletin somut siyasi gücü arasındaki bağlantı kurulmuş olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Uman, Osman Nuri, **Esasiye Hukuku (Ana Yasa Hukuku)**, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1939, s.25; Yayla, Yıldızhan, **Anayasa Hukuku Ders Notları**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986, s.27; **Gözler**, s.436; **Sunay**, s.42-43; **Hakyemez**, s.81. Sömürgecilik bağlamında, elde edilen topraklarda egemenliğin kullanımı çok çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Mesafelerin uzaklığı ve sömürgeleştirmenin gideceği istikametle öngörülemezliği sebebiyle, örneğin merkantilizm döneminde tekel sahibi olan ticari şirketler kendi faaliyet alanlarında siyasi yetkilere de sahip olabilmişler, merkezden atanan yöneticileri geniş yetkilerle işbaşına geçebilmişlerdir. Bunun dışında sömürge hükümetleri de bölgelerin bir mülki örgütlenme dahilinde metropole bağlanmasına rağmen kendi içerisinde barındırdığı kurumlar sayesinde zaman zaman en azından iç egemenliğe sahip bir devlet gibi hareket etme imkânını yakalayabilmişlerdir.

⁷⁶ Egemenliğin üstünlük özelliği, onun en yüksek iktidar olması ve devletin de egemenlik sayesinde kendisinden üstün bir başka otoriteye bağlı olmaması anlamına gelir. Egemen devlet, asli ve üstün bir iktidarı elinde tutarak kendi anayasasına sahip olma ve yetkileri paylaşılma iktidarına sahip olur. Bu sayede devletin egemenliği somutlaşmaktadır. Üstünlük özelliği, diğer taraftan ailevi, mesleki ve mülki anlamda farklı toplumsal birliklerin bir arada yaşamasını hedefleyen bir yapı olarak devlete diğer yapılar karşısında hiyerarşik anlamda üstün bir iktidar bahşederek ülke içerisindeki birliği ve istikrarı sağlamakta yardımcı olur. Bu şekilde beliren üstün otorite, egemenliğe sahip olmasından dolayı, ülke üzerindeki birey ve gruplara karşı en üst seviyeden (summa potestas) kamusal ilişkileri, kuralları, idare tarzını tayin eder ve zor kullanma yetkisine sahip olur. Devlet, kendi iktidarının ülke içerisindeki gerçek ve tüzel kişilerin irade ve iktidarlara nazaran üstün olmasından dolayı gerektiğinde bu irade ve iktidarlara karşı konulamaz ve yerine getirilmesi zorunlu emirler verebilir ve onları belirli davranış ve hareketlerde bulunmaya zorlayabilir. Bunu sağlayabilmek için tekel bir durumdan yararlanarak cebir ve zor kullanma iktidarına sahiptir. Devletin zora başvurulmasına ilişkin halleri ve şekilleri kendi usul ve mekanizmalarıyla tayin ettiği bu iktidar, yine devlet adına hareket eden kişi ve kurumların oluşturduğu hükümet tarafından kullanılır. Kendi başına bir zorlayıcı gücü bulunmayan hükümet, devletin amaçlarını devleti temsilen gerçekleştiren idari bir mekanizmadan ibaret olmakla birlikte bir ülkede hükümetin varlığı tek başına yeterli değildir, maddi bir güç ile de donatılmış olması gerekir. Bu güç sayesinde hükümet, ülke üzerinde kararların etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Hükümet için sadece emir verme değil, kaynağında emretme hakkının saklı olduğu icra edebilme gücü de önem arz etmektedir. Devletin özünde yer alan bu güç farklı unsurları birbirine bağlayarak devletin bütünlüğünü korumaktadır. Devletin emirlerini kabul ettirebilmesi ve amaçlarını gerçekleştirebilmesi için maddi güç ve bunu serbest iradeye dayalı bağlılığı ve itaati temin eden manevi bir güç devletin gücünün iki yönünü teşkil etmektedir. Bu noktada hukuk, emretme yetkisini meşrulaştıran manevi güce

birlikte günümüzde egemenlik daha başka kriterler ekseninde de değerlendirilmekte ve bu kriterler konumuz açısından sömürgeciliğin etki ve kalıntılarını tespit etmeye yarayacak doneler sunmaktadır. Özellikle egemenliğin hukuki ve fiili sınırları, sömürgecilik çağı ve sonrası bakımından yapılacak incelemelere ışık tutma kapasitesini haiz bulunmaktadır.

Brown'a göre, ulus-devletlerin egemenliği gücünü tamamen yitirmemekle birlikte hayali bir ideal haline gelmiş, son son yarım yüzyılda bu ideale karşı güçlü rakipler ortaya çıkmıştır. Milletlerin ve ülkelerin kapasitesini aşacak şekilde sermaye, insanlar, fikirler, mallar ve şiddet olayları ulus-devlet egemenliğinin sınırlarını zorlayarak hem iç hem de dış cepheden egemenliği baltalamıştır. Özellikle piyasa mantığına ve müteşebbislerin karar alma mekanizmalarına öncelik veren neo-liberal ideolojiler egemenliğin etkinliğini daha da geriletmiştir. Bu türden bir fikri yöneliş, özgürlük, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi geleneksel siyasi ilkelerden piyasayı yönlendirenler lehine feragatle sonuçlanmış, sonuç olarak egemen iktidar salt bir yönetici rolüne indirgenmiştir. Bununla birlikte yazar, egemenlikte görülen bu erozyonun ne kavram ne de önem itibarıyla bir sona işaret etmediğini belirtmektedir. Küresel

---

dayanak oluşturmaktadır. Bu bakımdan egemenlik basit bir güç kullanımından ibaret değildir; hukuki bir iktidar türü olan egemenliği kullananlar bir hukuk düşüncesine istinat ederler ve toplumdakiler tarafından da hukuk kurallarını koymak konusunda yetkili görülürler. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Kaboğlu, İbrahim, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.75; **Zabunoğlu, Yahya K., Kamu Hukukuna Giriş: Devlet Tanım-Kaynak-Unsurlar**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s.96; **Babanzâde İsmail Hakkı (Hazırlayanlar: Fernaz Balcıoğlu, Büşra Balcıoğlu), Hukuk-ı Esasiye**, Erguvan Yayınevi, Ankara, 2014, s.169; **Erozan, Boğaç, Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926 – 1927)**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.94; **Teziç, Erdoğan, Anayasa Hukuku**, 24. Bs., Beta Yayınları, İstanbul, 2020, s.140; **Demirkol, s.82; Akbay, s.260-261; Hakyemez, s.81; Laski, s.23; Abadan, s.139; Kubalı, s.81-82.** Sömürgecilik bağlamında egemenliğin kurulmasını sağlayan fetih ve işgaller ordular aracılığıyla gerçekleştirildiği için üstünlük ile zor kullanma tekelinin en baştan itibaren ele alındığı söylenebilir. Sömürgeciler, gittikleri yerlerde her şeyi ele geçirmek ve kullanmayı amaçladıklarından egemenliği yerlilerle paylaştıklarını iddia ettikleri durumlarda bile tek otorite olma mücadelesinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Bu otoriteye dayanarak, metropole bağlı sömürge hükümetleri kurmuşlar ve sömürgeler dahilinde uygulanacak hukuka karar vermişlerdir. Siyasi ve hukuki sahalarda sahip oldukları yetkiler sayesinde sömürgeler dahilindeki sosyal ve ekonomik düzeni de tayin etmişler; toplumsal hiyerarşiye, ırk ayrımcılığına, dini ve kültürel baskılara, köleciliğe ve zorla çalıştırmaya dayalı bir hayat kurmuşlardır. Yönetimin çeşitli birimlerinde yerlilere rol verseler de, sömürgeciyetten bağımsızlık kazanılana kadar en üstün iktidar olma iddiasını terk etmemişlerdir.

⁷⁷ Egemenlik bir yandan hayat vereceği devlete diğer yandan da kendisine hayat veren ve hukuki pratiklerle ayakta tutan topluma sıkı sıkıya bağlı olduğundan dolayı hayatın her alanında mutlak bir surette kuşatıcı hale gelmiş, hiçbir kişi veya konu onun etki alanının dışında kalamamıştır. Bu suretle kendisine rakip ve muhalif başka bir otoritenin varlığına müsaade etmeyerek kendi iradesini en üstün ve biricik irade kılmıştır. Dolayısıyla egemenliğin mutlak özelliğinden ilk anlaşılması gereken devlete vücut veren bir unsur olarak hükmetme gücünün şarta bağlı olmayan bir nitelik göstermesidir. Egemen iktidara sınırsız bir şekilde hareket etme imkânı tanıyan mutlak monarşiler dönemindeki anlayışta da görülebilecek bu durum, modern demokratik devletler bakımından da geçerlidir. Çünkü modern devletlerde de egemenlik, aynı yetkiye sahip başka bir otoritenin varlığını kabul etmemektedir. Mutlaklık özelliğinin bir diğer yönü ise egemen iktidarın iradesini oluşturmada, ifade etmede ve gerçekleştirmede hiçbir sınırlamaya takılmaksızın hareket edebilmesi ve dilediği her konuda kanun yapabilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Hallaq, s.63; Aslan, s.442; Sunay, s.39; Hakyemez, s. 83-84.** Ancak bu yön, egemenliğin gelişim süreci boyunca en çok eleştirilen ve gücünü yitiren yönü olmuştur. Günümüzde egemenliğin bazı faktörler ile sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Uzun mücadeleler sonucunda, birtakım hukuki metin, kurum ve kavramların yanı sıra devletin içinde ve dışında gelişen bazı durumların da egemenliği sınırladığını tespit etmek mümkündür. Sunay'ın küreselleşme bağlamında yer verdiği fiili durumlar, başka suretler de egemenliği sınırlandırmaktadır.

siyasetin dinamikleri devletlere bir zamanlar sahip oldukları otoriteyi muhafaza etme şansı tanımasa da devletler milli kimliğin kilit unsurları olmaya devam etmektedir⁷⁸.

1.1.3.2.1. Egemenliği Sınırlandıran Hukuki Faktörler

Egemenliği sınırlandıran hukuki faktörler en başta içte anayasacılık, dışta ise milletlerarası hukuk açısından ele alınabilir. Anayasacılık, devletin organları, fonksiyonları, amaçları ve görevleri itibarıyla yazılı bir metne bağlı olarak hareket etmesini, diğer normların üzerinde yer alan bu metne aykırı düzenleme yapılamamasını, insanların hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasını, bu sayede devletin iktidarının sınırlanmasını ifade etmektedir⁷⁹. Bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik olarak devlet işlerinde kuralların koyulması, uygulanması ve uygulanmasından kaynaklanan uyuşmazlıkların çözülmesi amacıyla üç kuvvet tespit edilmiş ve her bir kuvveti kullanmak üzere de birer organ ihdas edilmiştir. Buna göre kuralları belirleme işi için yasama, uygulama işi için yürütme ve uyuşmazlıkları çözme işi için yargı kuvvet ve organları anayasal düzenin en tepedeki mevkilerine yerleştirilmiştir. Bu sayede devlet iktidarı birbirini dengeleyen ve denetleyen farklı kuvvetler arasında paylaştırılmış, sınırsız bir iktidar kullanımının önüne geçilmiştir⁸⁰. Bunun dışında insan hakları, hukuk devleti, demokrasi ilkeleri gibi hususlar da devlet iktidarını sınırlandırmak için hukuki metinlerde yer almaktadır.

Devlet iktidarının düzene sokulmuş bir yetkiler demeti haline gelmesiyle birlikte insanlar yerine normların hüküm sürdüğü bir hukuk devleti anlayışı ortaya çıkmakta ve hem hükümettekilerin hem de bürokrasinin sadece kanunlar çerçevesinde hareket etmesi ve kuralların dışına çıkmaları halinde yargı denetimine tabi olmaları söz konusu olmaktadır⁸¹. Devletin yapacağı hareketlerin önceden tahmin edilebilir olması devlet idaresini şeffaflaştırmakta, kişilerden bağımsız olarak devletin menfaatlerini ve varlığını idame ettirmek

⁷⁸ Brown, Wendy, **Walled States, Warning Sovereignty**, Zone Books, New York, 2010, (Brown, Sovereignty), s.22-24. Çebi de Faucault'a atfen "yönetişim" (governance) kavramı ekseninde devletin neo-liberalizm ile birlikte egemenliğine istinat ederek kamu menfaati peşinde olan bir müessese olmaktan uzaklaşıp bir şirket modeline dönüştüğünü belirtmiş; şirketlerin, diğer devletlerin ve dünyanın sevgiyle belirli bir ülke üzerinde egemenliğini temin etme kapasitesiyle değil, yönetişimin hukuki kaidelerine ve ekonomik bakımdan iyi bir şekilde uygulanmasına uyum sağlamasıyla değerlendirildiği şeklindeki görüşlere yer vermiştir. Buna göre yöneticilerin hâkim olduğu şirket idaresinin denetiminde hissedarların denetiminin söz konusu olması gibi, devlet yöneticileri de milletlerarası mali toplulukların, derecelendirme kuruluşlarının vb. kontrolü altına girmiştir. Yazara göre bu durumda devletin ve kamusal alanın içi boşalmakta, söz konusu yapı ve mecralar ekonomik menfaatlere yönelik olarak şekillendirilmekte, sosyo-ekonomik veya siyasi konuları müzakere etme imkânı ortadan kalkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Çebi, Sezgin Seymen, **Anayasacılık ve "Politik Olan"**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021, s.606-610.

⁷⁹ Erdoğan, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, s.33; Kubalı, s.313; Özçelik, s.94-95.

⁸⁰ Arslan, Rıza, **Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve Uygulamalı Örnekleri (İngiltere, Almanya, ABD ve İsviçre)**, Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010, s.19.

⁸¹ Chevallier, Jacques, **Hukuk Devleti**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010, s.62; Özer, Attila, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s.116.

için “*hikmet-i hükümet*” veya “*devlet akli*” (*raison d’etat*) düşüncesine başvurularak gizli ve gerekçesiz işlemler yapılamamaktadır⁸².

Devlet iktidarının sınırlandığı anayasal düzenlerde temel hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi, onların özgürce kullanılmasına karışılmaması ve onlardan istifade edilmesinin engellenmemesi gibi birtakım olumlu ve olumsuz yükümlülükler söz konusu olmaktadır⁸³. Keza demokratik bir anlayış çerçevesinde azınlığın haklarının da teminat altına alındığı, her türden düşüncenin özgürce dile getirildiği, dernekler, sendikalar ve basın yayın araçları gibi sivil toplum örgütlerinin bir baskı unsuru olarak mümkün olduğunca çok kişinin menfaatinin ülke yönetiminde temsil edildiği konsensüse dayalı bir yönetim hâkim olmaktadır⁸⁴. Diğer bir deyişle, anayasal demokrasilerde, çoğunluğun yönetimi esas olmakla birlikte bu esasın azınlığın haklarının korunmasıyla sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Hükümetteki çoğunluğun sahip olduğu yetkileri azınlığın haklarını daraltacak veya ortadan kaldıracak şekilde kullanması halinde anayasal demokrasiden bahsedilemez⁸⁵.

Uluslararası hukukun devlet iktidarına getirdiği sınırlamalar ise insanlık camiasının menfaatleri dikkate alınarak getirilen sistemlerden ve kurallardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda devletlerin ve milletlerin birbirlerine olan ihtiyaçlarının karşılanması için lazım olan ilişkiler ve bu ilişkilerin yönetimiyle ilgili olarak ihtiyaç duyulan düzen, çeşitli menfaatler arasındaki uzlaşmayı ve uyumu sağlamaktadır⁸⁶. Özellikle milletlerarası ve devletler-üstü kuruluşların varlığı egemenliğin sınırlandırılması konusunda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu kurumlar çerçevesinde insan haklarına, askeri gücün kullanımına, gümrük ve ticaret rejimine ilişkin yapılan sözleşmeler devletlerin egemenliklerinin kısıtlanmasına yol açmaktadır⁸⁷. Avrupa Birliği örneğinde ileri sürülen “*ortak egemenlik havuzu*” gibi siyasi modeller, devletlerin kendi egemenliklerine dair belli yetkileri Birliğe devretmesi sonucunda ortaya yeni uygulamalar çıkarmaktadır⁸⁸.

⁸² İba, Şeref, **Anayasa Hukuku Ve Siyasal Kurumlar**, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s.70; **Erdoğan**, s.71; **Teziç**, s.163.

⁸³ Algan, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.82-83.

⁸⁴ Uygun, Oktay, **Demokrasi: Tarihsel, Siyasal, Felsefi Boyutlar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, (Uygun, Demokrasi), s.217.

⁸⁵ Küçük, Adnan, **Anayasa Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2015, (Küçük, Anayasa), s.20.

⁸⁶ **Okandan**, s.1002-1003.

⁸⁷ **Doehring**, s.35.

⁸⁸ **Beriş**, s.70. Uluslararası örgütler kural koyma ve uyuşmazlıkların çözümü gibi bazı yetkiler kullanarak uluslararası hukukun gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu yetkilerin uluslararası bir kuruluşa devredilmesinin, egemenlik yetkisinin kullanılmasının doğasından kaynaklanan kısıtlamalar dikkate alınarak, bir devletin egemenliğini veya kendi toprak sınırları içinde nihai karar alma yetkisini ortadan kaldırmadığını da kabul etmek gerekir. Devletlerin uluslararası normatif kurallara aykırı düzenleme yapma imkânı devam etmekle birlikte uluslararası hukuki yükümlülükler yaratma kapasitesi de sürmektedir. Bu tür eylemleri önleyecek herhangi bir iç hukuk kısıtlaması bulunmamaktadır. Uluslararası örgütler, üye devletlerden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmalarına ve antlaşmalardan doğmalarına karşın, varlıklarını ve yetkilerini devletlerin iradesinden almaktadır. Bu örgütler,

Öte yandan *Agamben*, egemen iktidarın aynı anda yasal düzenin hem içinde hem de dışında bulunmasını bir paradoks olarak değerlendirmektedir. Hukuk düzeninin nihai belirleyicisi olan egemen, kanunun geçerliliğini askıya alma ve dolayısıyla kanunun dışında kalma konusunda benzersiz bir iktidara sahip olmakla birlikte kendisinin hukuk düzeni içerisinde kalmaya devam etmesi bir soru işareti oluşturmaktadır. *Schmitt*'in “*istisna*” kavramından hareketle yazar, yerleşik hukuk düzeninin sınırlarına tam olarak uymayan istisna halinin mevcut kurallar dışında egemenliğin özü olan saf bir karar verme şeklini ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Bu fikir, egemen iktidarın “*istisnayı*” ortaya çıkararak normu askıya almaya karar vereceği bir egemenlik paradoksunu doğurmaktadır. İstisna, kuralların uygulanabileceği “*homojen bir ortam*” (homogeneous medium) olan düzenli ortamı bozmaktadır. Düzenli ortam ise ancak egemenliğe sahip olanın belirleyebileceği bir şeydir. Bu bakımdan egemen, istisnayı kurala uyacak şekilde değiştirerek değil, hukuki düzeni onun etrafında şekillendirerek istisnanın genel düzene uymasını sağlamaktadır. Böylece istisna kuralı kanıtlamasa da ona hayat vermektedir. Diğer bir açıdan istisnalar normal kurallardan farklılık gösterse de, hukuki sınırları bulanıklaştıracak şekilde onlara bağlıdırlar. Bu ilişki, hukuk düzeninin egemenin karar alma gücüne olan güveninin altını çizmektedir⁸⁹.

Sömürgecilik bağlamında, sömürge hükümetlerinin otoriter ve yer yer otokratik özellikler sergilediğini söylemek mümkündür. Bu hükümetlerde yer alan valilikler, meclisler ve çeşitli seviyelerdeki bürokratik sınıflar birbirini önemli ölçüde dengeleyecek veya frenleyecek şekilde hareket etmediği gibi metropolden de sömürgelerdeki egemenliğin kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin bir talep olmamıştır. Bazı noktalarda temsili meclislere yer verilmesi, hukuk sisteminin belirlenmesinde esneklik gösterilmesi, sömürge hükümetlerinin daha rasyonel bir şekle büründürülmesi gibi birkaç istisnai durum göz ardı edilirse, Avrupa'daki gelişmelere rağmen insan haklarının hiçe sayıldığı, demokratik prensiplerin yer bulamadığı, direniş teşebbüslerine karşı sıkıyönetim veya buna benzer uygulamaların yürürlüğe konduğu katı bir yönetim anlayışının sergilendiği görülmektedir. Bununla birlikte milletlerarası hukuk sayesinde, köleliğin ilgası, manda ve vesayet rejimlerinin teşkilatlarca denetim altında tutulması gibi sömürgelerde yaşayanlar lehine birtakım gelişmeler yaşandığını belirtmek gerekir.

---

geniş yetkilerine rağmen, devletlere özgü birtakım hasletlerden mahrum bir şekilde fonksiyonel ve yalnızca kuruluş amaçlarıyla sınırlıdır. Bu örgütler bünyesindeki antlaşmalar iç hukuku doğrudan doğruya etkilememekte, iç hukukta uygulanabilmeleri için ek süreçlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bkz: **Sunay**, s. 194-195.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz: *Agamben, Giorgio, Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford, 1998, s.15-20.

1.1.3.2.2. Egemenliği Sınırlandıran Fiili Faktörler

Egemenliği sınırlandıran fiili faktörler bir ülkenin hukuk sisteminde yer almamakla ve hukuken bağlayıcılığı bulunmamakla birlikte ülkenin içinden veya dışından yönelerek hükümettekilerin iradelerine yön vermekte, onları belirli şekillerde hareket etmeye itmekte ve egemenliğin kullanımını sınırlandırmaktadır. Örneğin ülkenin jeopolitik, sosyolojik, biyolojik ve ekonomik şartlarının zaruri kıldığı durumlar ile bireylerin, ailelerin ve toplumun psikolojik, ahlaki, örfi ve dini anlamda karakteristik özelliklerinin ve ihtiyaçlarının yapılacak düzenlemelerde dikkate alınarak egemenliği sınırlandırdığı söylenebilir⁹⁰.

Ülkede ekonominin güçlü olması, hükümettekilerin hedeflerini gerçekleştirmelerine yardım ederek huzur ve istikrarı sağladığı gibi ekonomik bağımsızlığın sağlandığı noktada ticari ilişkilerin serbestçe tayin edilmesi ve milli ihtiyaçlar doğrultusunda diğer kuruluşlarla ilişkilere girebilme imkânı söz konusu olmaktadır⁹¹. Ekonomik egemenliğini elinde tutan devletler, aynı zamanda, kendi ülkesinde faaliyet gösteren bütün gerçek ve tüzel kişilerin ekonomik anlamda tâbi olacağı yapısal ve hukuki çerçeveyi dilediği şekilde gerçekleştirebilmektedir⁹². Devletin para biriminin uluslararası piyasalar nazarında değeri ve rezerv olarak kullanım kapasitesi de ekonomik bağımsızlığında önemli belirleyiciler olmaktadır⁹³. Bu alandaki zayıflık ise ülke ekonomisini uluslararası piyasalara mahkûm etmekte ve hükümetin politikalarının yabancı yatırımcı ve kredi kuruluşlarının arzularına göre şekillenmesine sebep olmaktadır.

Ülkenin güvenliği, hükümettekilerin karar alma mekanizmalarını yönlendirerek egemenliği sınırlandırabilmektedir. Devletin toprak bütünlüğünün, egemenliğinin, temel siyasi ve kültürel ilkelerinin askeri tehditlerden ve istikrarı bozucu faktörlerden korunması yönleriyle

⁹⁰ Tunaya, Tarık, “Amme Hukuku ve Jeopolitik”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 13, Sayı: 4, 1947, ss.1350-1386, s.1364. **Kubalı**, s.308. **Nally, Michel Foucault**’un temel siyasi kaygı olarak insanların biyolojik niteliklerine odaklanan farklı bir yönetim şeklini araştırdığı “*biyo-iktidar*” kavramına atıfla, tarihi anlamda egemenin ölüm kalım meselelerine karar veren mutlak otoritesinden “*biyo-iktidar çağı*” ile birlikte yaşamın kendisinin yönetimi ve idaresiyle ilgili bir otoriteye evrildiğini belirtmektedir. Bu gelişmeler, iktidarı hayat şartları ve kalitesiyle ilgili hale getirmiş, devletin tebaasının hayatına ve refahına artan şekilde müdahalede bulunmasıyla sonuçlanmıştır. Bu evrim, egemenin eski rolünün tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmese de, şiddet ve baskı uygulamalarının toplumun menfaati için zaruri olarak gösterilmesini, yoksulların işçi haline getirilerek “*yükseltilmesini*”, mahkûmların topluma geri kazandırılmak üzere “*rehabilite edilmesini*” veya az gelişmiş bölgelerin “*medenileştirilmesini*” gerektirecek uygulamalara yol açmıştır. Bu bağlamda egemen yalnızca basit bir otorite uygulayıcısı olmaktan çıkmış, bir idareci veya gözetici rolüne bürünmüştür. Söz konusu paradigma, stratejik yönetim yoluyla, insanlığın refahı ve güvenliği için hayatın hem kontrol edilebileceğini hem de iyileştirilebileceğini ileri sürmektedir. Bkz: **Nally, David**, “The Biopolitics of Food Provisioning”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, Vol. 36, No. 1, 2011, pp. 37-53, s.37-38.

⁹¹ Adibi, Akbar/Habibi, “Humayoun, The Challenge of the "Economic Independence" and the "Sovereignty Of States": A Review of the Problem of Legitimacy of Economic Sanctions in the Reality of the International Legal Order”, **Russian Law Journal**, Volume: V, Issue: 3, 2017, pp. 113-139, s.116.

⁹² Turenko, Anna, “Components of the Economic Sovereignty of the State”, **Law and Innovations**, No: 1 (33), 2021, pp.83-88, s.83-84.

⁹³ Lima, Karina Patricio Ferreira, “Sovereign Solvency as Monetary Power”, **Journal of International Economic Law**, Vol. 25, 2022, pp. 424–446, (Lima, Sovereign), s.433.

milli güvenlik, güvenlik güçleri ve istihbarat birimleri de dahil olmak üzere iç güvenlik altyapısının etkinliği ve düşman varlıkların oluşturduğu tehditleri püskürtebilecek bir dış politika geliştirebilme yeteneğiyle ilgilidir⁹⁴. Modern milli güvenlik anlayışı yalnızca devletin bağımsızlığının ve bütünlüğünün iç ve dış tehditlere karşı korunmasıyla sınırlı kalmamakta; adil ekonomik büyüme, gıda, enerji ve su güvenliği, eğitim, sağlık, barınma, çevre gibi birçok değişkene bağlı olarak devletin egemenliğinin sağlamlığında rol oynamaktadır⁹⁵.

Ülkenin güvenliğine yönelik tehlikelerin başında askeri müdahaleler gelmektedir. Nükleer silaha sahip olan ve olmayan ülkeler örneğinde görülebileceği gibi kimi durumlarda müdahale fiilen gerçekleşmese bile askeri tehdit hükümetleri belirli şekillerde hareket etmeye yönlendirebilmektedir⁹⁶. Müdahalenin ülkenin ordusu tarafından darbe şeklinde yönelmesi de egemenlik açısından bir tehdit olmaktadır. Toplumsal çalkantılar veya siyasi belirsizliklerin yaşandığı zamanlarda hükümetler benimsemedikleri kararlar alabilmekte ya da yerlerini darbecilere devretmek zorunda kalabilmektedirler⁹⁷. Hükümetin varlığına ve faaliyetine karşı silah kullanan direnişçilerin isyanıyla ortaya çıkan iç savaşlar, hükümetin serbestçe hareket etme iktidarını sarsarak egemenliği yıpratabilmektedir⁹⁸. Yabancı unsurların verebileceği tepkiler, savaşın yaşandığı ülkenin stratejik konumu, çatışan tarafları güçleri ve hedeflerine bağlı olarak değişkenlik gösteren bu savaşlar, siyasi temsilin artırılması veya gelirlerin yeniden dağıtılması gibi hükümete ilişkin imtiyazlar elde etmek, hükümeti tamamen ele geçirmek, mevcut devletten ayrılarak bağımsızlık kazanmak ya da ülkenin sınırlarından bağımsız şekilde çeşitli topluluklar üzerinde otorite kurmak gibi amaçlarla kendisini gösterebilmektedir⁹⁹. Nihayet terör faaliyetleri de ülkenin güvenliğini hedef alarak egemenliğin kullanımı üzerinde etki yaratabilmektedir. Tanımı gereği bireylere korku aşılama amaçlayan terörizm faaliyeti siyasi, dini veya sosyal sebeplerle global veya yerel çaptaki topluluklar tarafından gerçekleştirilmektedir¹⁰⁰. Terörle mücadelede başarısız bir devlet, terörizmin taleplerine taviz vermek zorunda kalarak devlet egemenliğinin sınırlandırılmasına yol açabilmektedir.

⁹⁴ Chandra, Satish/Bhonsle, Rahul, “National Security: Concept, Measurement and Management”, **Strategic Analysis**, Vol. 39, No. 4, 2015, pp. 337-359, s.337.

⁹⁵ Sussex, Matthew/Clarke, Michael/Medcalf, Rory, “National Security: Between Theory and Practice”, **Australian Journal of International Affairs**, Vol. 71, No. 5, 2017, pp. 474-478, s.475; **Chandra/Bhonsle**, s.340.

⁹⁶ Steinberg, Michael, “Reforming the Notion of National Sovereignty by External Intervention”, **Defense & Security Analysis**, Vol. 29, No: 1, 2013, pp. 68-75, s.69-70.

⁹⁷ **Robertson**, s.125-126.

⁹⁸ Sambanis, Nicholas/Schulhofer-Wohl, Jonah, “Sovereignty Rupture as a Central Concept in Quantitative Measures of Civil War”, **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 63, No. 6, 2019, pp. 1542-1578, s.1547

⁹⁹ Spruyt, Hendrik, “Civil Wars as Challenges to the Modern International System”, **Daedalus**, Vol. 146, No. 4, 2017, pp. 112-125, s.119-121

¹⁰⁰ Nieto-Navia, Rafael, (Ed. Constantinides, Aristotle/Zaikos, Nikos), “State Sovereignty in Times of Terrorism”, **The Diversity of International Law: Essays in Honour of Professor Kalliopi K. Koufa**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009, s.155-156.

Doğal afetler, salgın hastalıklar, kitlesel göçler gibi önceden tahmin edilemeyen bazı durumların ortaya çıkması halinde de hükümettekilerin belirli şekillerde davranmak zorunda kalmasıyla egemenliğin sınırlanması söz konusu olmaktadır. Egemenliğin önemi özellikle afet durumlarında ciddi bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Afetten etkilenen ülkede devlet, afetin meydana geldiği bölgenin en üst pozisyonundaki bir varlık olarak müdahalede bütünüleyici ve çok yönlü bir rol oynamaktadır. Vatandaşlarına, özellikle de felaketten etkilenenlere acil müdahale etme sorumluluğu taşımakta, krizin ciddiyetini ölçmek ve büyüklüğüne bağlı olarak dışarıdan yardım gerekip gerekmediğini belirlemek ve yardımı yönlendiren hukuki çerçeveyi oluşturmak denetlemek ve koordine etmek görevlerini üstlenmektedir¹⁰¹.

Benzer şekilde epidemi veya pandeminin ortaya çıktığı hallerde hastalığın yayılmasının önüne geçmek ve vereceği zararın asgariye indirilmesi için olağanüstü tedbirler almak gerekebilmektedir. Salgın hastalıklar, hükümetlere önemli yükler getirmekte, kısıtlı bir zaman dilimi içerisinde hızlı müdahaleler gerektiren bu hastalıkların ortaya çıkardığı kriz ve tehdidin öngörülemeyen yapısı doğru bir analizi gerekli kılmaktadır. Olayın idrakinde tutarlı ve güvenilir bilginin azlığı dezenformasyonlara yol açmakta ve krizin küresel olduğu durumlarda belirsizlik daha da artmaktadır¹⁰².

Göç ve devlet egemenliği arasındaki ilişki çok yönlüdür ve milli kimlik ve bağımsızlık tartışmalarının önemli bir parçasıdır. Milli egemenliğin yansıması olan göç mevzuatı, pasaport, vize, ikametgâh, istihdam gibi yönleriyle bir devletin nüfusunu kontrol etme kabiliyetiyle doğrudan ilgilidir. Devletlerin geleneksel göç siyaseti üzerinde egemenliği devam etse de küreselleşme, uluslararası teşkilatlar ve insan hakları anlayışı dönüştürücü bir etki yaratmış durumdadır. Özellikle egemenliği toprak kontrolünden ziyade nüfus kontrolüyle ilişkilendirmeye başlayan doktriner değişim de modern göç mevzuatını yeni zamanlara adapte etmeye başlamıştır¹⁰³. Bu gibi durumlarda hükümettekilerin kriz yönetimini iyi yapmaları gerekir. Yaşanan olayın sebep ve sonuçlarının anlaşılması, kamuoyunun yönlendirilmesi, doğru bir şekilde iletişim kurulması oldukça önemli olmaktadır.

Bir diğer faktör olan ve jeopolitik sınırları aşarak karşılıklı bağımlılığı hâkim küreselleşme, özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte dünyanın güç dinamikleri ve siyasi manzarasında değişikliklere yol açmış ve devletlerin egemenlikleri üzerinde derin etkiler

¹⁰¹ Zorzi Giustiniani, Flavia, **International Law in Disaster Scenarios: Applicable Rules and Principles**, Springer, Cham, 2021, s.60.

¹⁰² Wang, Yanbai Andrea/Weinsten-Tull, Justin, "Pandemic Governance", **SSRN Electronic Journal**, 2021, pp. 1949-2004, s.1957-1958.

¹⁰³ Dauvergne, Catherine, "Sovereignty, Migration and the Rule of Law in Global Times", **The Modern Law Review**, Vol. 67, No. 4, 2004, pp. 588-615, s.593-595.

uyandırmış bir olgudur¹⁰⁴. Bireylere, fikirlere, mallara ve finansal sermayeye erişimin hızlanması ve kolaylaşması, küreselleşmeyi de hızlandırarak yerel ve milli sınırları aşan ekonomik, siyasi, kültürel ve hukuki normlar gibi evrensel olarak tanınan ilkelerin yayılmasını sağlamıştır¹⁰⁵. Küreselleşmenin ardından devlet egemenliğini tehdit eden önemli zorluklar ortaya çıkmıştır. Bölgesel devletlerin birleşmesi, etnik anlaşmazlıklar sonucunda devletlerin çöküşün eşiğine gelmesi, uluslararası terör eylemleri, devletlerin sorunları milli seviyede ele alma kabiliyetlerinin azalması, küresel teknolojinin bütünleşmesi, devletlerin tek başına çözmekte yetersiz kaldığı çevresel ikilem krizlerinin giderek artması, iç ve dış sınırların belirsizleşmesi ve vatandaşlar arasında artan uzmanlık, eğitim ve refleksif güçlenme düzeyinin onları devlet otoritesine karşı daha dirençli hale getirmesi gibi etkenler, “*neo-ortaçağcılık*” yorumlarına kapı aralar şekilde devlet egemenliğini etkiler hale gelmiştir¹⁰⁶.

Küreselleşmeye siyasi olarak direnen devletler, uluslararası camiadan dışlanma tehdidiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Bu dışlanmanın bir sonucu olarak ticari ambargolar veya

¹⁰⁴ Doğan, s.63-65.

¹⁰⁵ Arslanel, M. Nazan/Eryücel, Ertuğrul, “Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2013, ss. 23-36, s.25. Ekonomik yönüyle küreselleşme, kapitalizmin geldiği aşamada birleşik bir küresel ekonomiyi meydana getirmek hedefinde olduğu için milli ekonomileri olumsuz etkilemiştir. Devletlerin piyasa düzenlemelerinde vergilendirme vb. yöntemlerle yeniden bölüşüm, ekonomik alanlara aktif katılım, korumacılık ve rehberlik yoluyla ekonominin yönünü tayin etme gibi konularda önemli bir role sahip olmalarına ve sosyal devlet çatısı altında roller üstlenmesine rağmen küresel kapitalizmin dünyayı tek bir pazar olarak görme arzusu, devletlerin ekonomik müdahaleleri açısından engel teşkil etmiştir. Aynı zamanda IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar, küresel ekonominin parametrelerini belirleme noktasında ulus devletlerin rollerini ellerinden almıştır. Merkezleri belirli bir ülkede olmasına rağmen şubeleri, bağlı ortaklıkları ve iştirakleri aracılığıyla küresel çapta iş yapan çok uluslu şirketler, vergi, işgücü, enerji maliyetleri açısından farklı ülkelerin sunduğu potansiyel pazarlar, hükümet teşvikleri ve teknolojik avantajlardan faydalanarak egemen devletlerin kendi iç ve dış ekonomi politikalarını kontrol etme ve düzenleme kapasitelerini daraltmışlardır. Bunun yanında kendi menfaatlerini uluslararası hukuk mekanizmaları ile de teminat altına alarak devletler ile yaşadıkları ihtilaflarda bağımsız tahkim organlarının yargı yetkisine sığınmışlardır. Bkz: **Beriş**, s.68-69; **Arslanel/Eryücel**, s.32. Teknolojik anlamda küreselleşme, özellikle devletin askeri anlamdaki gücünü derinden etkilenmiştir. Bunun yanında iletişim teknolojisindeki ilerlemeler hükümetler ile halk arasında daha şeffaf bir ilişki kurulmasına yol açarak devletin mutlak hareket etme imkânını kısıtlamış ve böylece iç egemenliği sınırlandırmıştır. Konunun bir diğer yönü teknoloji üreten şirketler ile devletler arasında kendisini göstermektedir. İleri teknoloji üretimin yapılabilmesi için devletlerin oluşturması gereken elverişli hukuk rejimi, şirketlerin üretim aşamaları üzerindeki kontrollerini ve devletlerden taleplerini artırmıştır. Bu durum ise devlet içerisindeki siyasi kararları dış kaynaklı olarak etkiler hale gelmiştir. Telekomünikasyon, yer altı kabloları, internet ve uydu sistemlerindeki ilerlemeler de, bu imkânlarla sahip olan ülkelerin diğer ülkeleri gözetlemesine imkân sağlamıştır. Bkz: Soykan Adaoğlu, Hacer, “Küreselleşme ve Egemenlik Kavramının Değişmesine Yol Açan Etmenler”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 66, Sayı: 1, 2008, ss.3-22, s.8-9. Teknolojik imkânların yaygınlaşması kültür alışverişini de artırmış, bazı kültürler hâkim konuma gelerek bütün dünyayı etkilemiştir. Modern öncesi dönemde Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi küresel dinlerin yayılması ile örneklenebilecek olan kültürel küreselleşme, aydınlanma ile birlikte kapitalizmin, sanayileşmenin ve demokratik yönetimlerin yaygınlaşmasıyla birlikte ağırlıklı olarak milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi seküler ideolojilerin yayılması ve modern bilimin temelini oluşturan değer ve uygulamaların yaygınlaşmasıyla bilinir hale gelmiştir. Batı popüler kültürünün yaygın varlığı ve bu faktörlerden kaynaklanan bireysel ve kolektif kimlikler üzerindeki etkilere dayanan kültürel küreselleşme, genellikle kültür ile coğrafi ve sosyal bölgeler arasındaki doğal bağlılığın zedelenmesini ifade eden yurtsuzlaştırma (deterritorialization) kavramı ile ifade edilir hale gelmiştir. Bkz: el-Ojeili, Chamsy/Hayden, Patrick, **Critical Theories of Globalization**, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s.134

¹⁰⁶ **el-Ojeili/Hayden**, s.107-108.

diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi nispeten hafif tedbirlerin yanı sıra bazı durumlarda insanî müdahale ile cezalandırılmışlardır¹⁰⁷. Ülkeye ihracat ve ithalatın engellenmesiyle başlayan ambargolar zamanla diplomatik önlemlerin yanı sıra finans, yatırım, spor ve kültür alanındaki kısıtlamaları da içerecek şekilde genişleyerek bireylerin yurt dışındaki hareketliliğine, lüks tüketimine ve diğer varlıklarına erişimini sınırlayarak hareket özgürlüklerini ve servetlerinden yararlanma imkânlarını engelleyebilmiştir. Bu tür yaptırımlar, silahlı çatışmaya alternatif olarak sunulan bir diplomasi aracı olsa da hedef ülkedeki ekonomik hassasiyetine göre oldukça etkili olmuş, hükümettekilerin cezaya müstahak görülen hareketlerindeki kararlılığını zayıflatmaları için ülkede yaşayanlara verilen güçlü mesajlar olarak görülmüştür¹⁰⁸.

Son olarak doğal, sosyolojik, dini, mesleki, ekonomik, coğrafi, idari veya siyasi özellikteki birtakım kuruluşlar, hükümettekilerin koruma ve hareket sahası açma yükümlülüğü bağlamında devlet egemenliğini sınırlayabilmektedir¹⁰⁹. Bu kuruluşlar, toplumsal sorunları ele almada ve toplumsal ihtiyaçları karşılamada roller üstlenmekte, belirli hizmetleri sağlayarak devlete alternatif olabilmekte ya da devlet hizmetlerine destek olmaktadır. Sivil toplumun sözcüsü olarak hareket eden bu kuruluşlar, sivil toplumun kaygılarını devlete iletmesine yardımcı olurlar. Güncel konularda farkındalık yaratarak kamuoyu oluştururlar ve gerektiğinde hükümete karşı hakları savunan bir baskı grubu işlevi görürler. Sivil toplum kuruluşlarının artan etkisi, devletlerin eylemlerinde bu yeni aktörlerin taleplerine giderek daha fazla kulak vermelerine ve hatta kendi egemenliklerini buna göre kısıtlamalarına yol açmıştır¹¹⁰.

¹⁰⁷ İnsani müdahale, insan hakları ihlallerini kurumsallaştıran milletlere karşı gerçekleştirilen bir eylemdir. Birleşmiş Milletler Şartı'nda, milletlerin açık daveti olmaksızın egemenlik alanlarına müdahale edemeyeceğini belirtmesine rağmen insani müdahale doktrini diğer milletlere karşı güç kullanımını siyasi ya da stratejik gerekçelerle değil, evrensel ve insani değerlere dayandırarak meşrulaştırmıştır. Müdahaleyi gerçekleştirenler tek bir millet ya da koalisyon olsa da, uluslararası camia birincil aktör olarak sunulmaktadır. Soğuk savaş döneminde artan bölgesel çatışmalar ve yaşanan insani krizler sonucunda, savaşın ardından Somali, Bosna, Haiti, Doğu Timor ve Yugoslavya gibi bölgelerde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları uyarınca NATO liderliğinde gerçekleştirilen askeri operasyonlar bu tür müdahalelere örnektir. Bu tür müdahaleler, egemenliğin geleneksel yorumunun yeniden değerlendirilmesi için yeni bir kapı aralamıştır. Bir devlete karşı, o devlet içerisindeki aleni, sürekli ve sistematik hak ihlallerini önlemek için askeri güç kullanımı anlamına gelen insani müdahale, tehlike altında olan ve ağır insan hakları ihlallerine maruz kalan kişileri korumak için müstakil devletlerin veya devletler koalisyonunun yaptığı askeri operasyonları ifade etmektedir. İnsani müdahale ile meşru müdafaa faaliyetinden farklı olarak diğer toplumları egemen devletlerin insanlık dışı davranışlarından korumak söz konusu olmaktadır. Buradaki esas mesele, bu tür müdahale mekanizmaları aracılığıyla kolaylaştırılan yeni hegemonik düzen potansiyelidir. Egemen bir millete karşı bir veya birkaç milletin doğrudan güç kullanılması, egemenliğin temel ilkelerine aykırı görünmekte, diğer taraftan süregelen insan hakları ihlallerine karşı müdahale ancak diğer tüm yollar tüketildikten sonra başvurulacak bir son çare olması halinde meşru görülmektedir. Ancak her halükarda böyle bir müdahalenin egemenliği askıya alacağı bir gerçektir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Beriş**, s.67-68; **Sunay**, s.175.

¹⁰⁸ Smeets, Maarten, (Ed. van Bergeijk, Peter A. G.), "Economic Sanctions and the WTO", **Research Handbook on Economic Sanctions**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2021, s.280-281.

¹⁰⁹ **Okandan**, s.1001-1002.

¹¹⁰ **Arslanel/Eryücel**, s.32-33. Özellikle çevre konusunda, sivil toplum kuruluşlarının geleneksel olarak devlet tarafından yerine getirilen rolleri benimsemesi, egemenlik kavramında bir evrimi yansıtmaktadır. Bu durum hem ülke de içinde hem de uluslararası sahada kendisini göstermektedir. Bu oluşumlar, artık uluslararası toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmişler, bu nedenle geleneksel anlamda egemenliğe sahip milletlere has bir topluluk

Sömürgecilik bağlamında, özellikle bağımsızlıkların kazanımında, sömürgelerin ekonomik önemlerini yitirmeleri, sömürge toplumlarının silahlı mücadeleleri ve İkinci Dünya Savaşından sonra milletlerarası camianın sömürgeciliğin bitirilmesi konusundaki kararlı baskıları etkili olmuştur.

1.2. Sömürgecilik Kavramı

Sömürgecilik kavramı, bir bölgeyi veya topluluğu ölçsüz bir şekilde istismar etmek anlamıyla birlikte bir tahakküm mekanizmasını da ifade ettiğinden, kapsadığı ve ilgili bulunduğu diğer kavramlarla birlikte değerlendirilmelidir.

1.2.1. Sömürgeciliğin Anlamı

Bir yerdeki toprakların, kaynakların veya insanların suiistimale açık hale getirilmesi amacıyla gerçekleştirilen tahakküm kurma faaliyetine sömürgecilik denmektedir. Sömürgeciliğin içermekte olduğu olumsuz anlam, öncelikle tahakküm ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Nitekim tahakküm kurma, hâkim bir tavır takınma anlamının yanı sıra zorbalık yapma anlamına da gelmektedir¹¹¹. Bununla birlikte tahakküm (domination), üstün bir varlığın kendisinden aşağı konumda yer alan bir varlık üzerinde keyfî şekilde etkide bulunabildiği bir güç hiyerarşisini ifade etmektedir. Bunun en tipik örneği efendinin mülkü olarak kabul ettiği köleyi, herhangi bir kısıtlayıcı mekanizma olmaksızın keyfî müdahalelerine tabi tutmasıdır. İktidar ve tahakküm yakından ilişkilidir. İktidar, ona sahip olanın dilediği

---

olarak Birleşmiş Milletler, daha işbirlikçi ve eşitliğe dayalı bir ilişki çerçevesinde zaman zaman istişare ve karar alma süreçlerine bu toplulukları dahil etmiştir. Bkz: **Beriş**, s.71.

¹¹¹ Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)**, 29. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s.1185. Aynı anlamın izleri eski Türkçe’de sömürge yerine kullanılan müstemleke kelimesinde de sürülebilir. Nitekim müstemleke kelimesinin türetildiği istimlak kelimesinin anlamı kamu yararı için bir mülkün sahibinin elinden, rızası hilafına dahi olsa, alınmasıdır. Bkz: Şemseddin Sami (Haz. Gündoğdu, Raşit/Adıgüzel, Niyazi/Önal, Ebul Faruk), **Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)**, 4. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.89. Ziya Gökalp, müstamere ve müstemlekenin farklı kavramlar olduğuna değinmiş, müstamerenin işgal edilen topraklara anavatanından götürülenlerin yerleştirilmesi, müstemlekenin ise işgal edilen bölgelerin valiler, askerler ve memurlar eliyle yönetilmesi olduğunu belirtmiştir. Bkz: Güngör, Gülay, **Sömürgeciler 1**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2019, s.13. Oxford İngilizce Sözlüğü’nün “*tahakküm/tahakküm kurmak*” (domination/dominate) maddeleri anlam olarak, galip gelerek alt etmeye, baskın olmaya, bir efendi gibi hükmetmeye, üstün ve hâkim bir nüfuza sahip olmaya, komuta etmeye ve emreden bir pozisyonda bulunmaya işaret etmektedir. İngilizce kelimelerin kökenini teşkil eden Latince “*dominātiō*” ve “*dominor*” kelimeleri ise mutlak veya keyfî bir şekilde hareket eden bir hükümdarın bulunduğu duruma ve bir despot gibi davranmaya atıfta bulunmaktadır. Bkz: Simpson, J. A./Weiner, E. S. C., **The Oxford English Dictionary**, Volume IV, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1989, s.947; **Oxford Latin Dictionary**, Oxford University Press, Oxford, 1968, s.570-571; Buna bağlı olarak Roma’da imparatorluk döneminin son kısmı “*dominatus*” olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu devrede imparatorlar kendilerini bütün devletin ve toplumun sahibi (dominus) olarak görmüşler, şahıslarını kutsal (sacrae) saymışlar ve sahip oldukları hâkimiyetin kendi kişiliklerinin ayrılmaz bir parçası olduğuna inanmışlardır. Bu anlayışın sonucunda, adeta yaşayan bir kanun olan imparator, devletin, ülkenin, her şeyin mutlak hâkimi ve her konuda son sözü söyleme yetkisi bulunan bir kimse olarak kabul edilmiştir. Bkz: Arsal, Sadri Maksudi, **Umumi Hukuk Tarihi**, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, Ankara, 1942, (Arsal, Umumi), s.495, **Okandan**, s.257.

zaman ve şekilde kullanabileceği bir araç iken tahakküm, insanlar arasında yerleşik bir düzeni, bir sistemin içerdiği kuralları ve bir sistemin parçası olmayı ifade etmektedir¹¹². Dolayısıyla tahakküm, bir failin fiillerinden ziyade potansiyeli ve kabiliyetiyle ilgilidir. İnsanlara ait serbestlik alanına müdahale kabiliyetini kısıtlayan veya ortadan kaldıran kurallar veya gelenekler tahakkümü beslemekte ve sağlamlaştırmaktadır¹¹³. Bir tahakküm ilişkisinde müdahalede bulunan, önemli bir sonuca veya cezaya tabi olmaksızın dilediği gibi hareket etmektedir. Müdahalenin keyfi niteliğinin gereği, müdahaleye maruz kalanın tercihlerinin veya menfaatlerinin göz ardı edilmesidir. Bu bakımdan tahakküm iki taraflı veya mutlak bir durum olmanın ötesinde, müdahalede bulunanın kontrolsüzlüğünün sınırları ve manipülasyon yapabileceği sahanın kapsamı ile müdahalede bulunulananın menfaatlerinin ne ölçüde ihmal edildiğine bağlı olarak, çeşitli yoğunluk seviyelerinde karmaşık ve izafi bir olgudur¹¹⁴.

Sömürü ise sözlük anlamı itibarıyla bizzat bireylerden, bireylerin sahip oldukları özelliklerinden veya bireylerin içerisinde bulunduğu şartlardan haksız bir şekilde yararlanmayı ifade etmektedir. Ortaya çıkan adaletsiz durum bir yandan elde edilen avantajın büyüklüğünden diğer yandan avantajın elde edilme şekline kaynaklanmaktadır. Bu nedenle avantajı elde edecek iktidara sahip olmak ve onu adalet prensiplerine aykırı bir şekilde kullanmak sömürünün doğasını en açık şekilde yansıtmaktadır¹¹⁵. Sömürünün sistematik hale getirilerek bir tahakküm mekanizması içerisinde sürdürülmesi sonucunda sömürgecilik ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle sömürgecilik, siyasi anlamda bir kontrol tesis etmek ve yerli halkın varlığını tüm yönleriyle ele geçirmek için askeri müdahaleyle başlayan ve temel amacı sömürgeleştirilmiş bölgelerin kaynaklarına hâkim olarak ve bu alanları mallar için pazar olarak kullanarak ekonomik faydalar elde etmek olan bir tahakküm türüdür. Bunun sonucunda sömürgecilik, ciddi bir yoksullaşma ve mahrumiyeti beraberinde getirecek şekilde, etki alanı içindeki geleneksel ekonomik sistemin parçalanmasına sebep olmuştur¹¹⁶.

Sömürgeci anlayış bazı toplulukların kısa ve orta vadede kendilerini yönetmek için yeterince medeni olmadıkları inancını taşımıştır. Bağlı toprakların halklarının kamu düzeni, idari sistem, hükümet tarzı, sivil toplum, eğitim kurumları ve işleyen bir ekonomi kuramayacak kadar medenileşmemiş olduğunu kabul ederek Avrupa-merkezci bir yaklaşım sergilemiştir.

¹¹² Haugaard, Mark, "Domination and Resistance", *Journal of Political Power*, Vol. 6, No. 2, 2013, pp. 173-177, s.173.

¹¹³ McCammon, Christopher, (Ed. Zalta, Edward N.), "Domination", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2018 Edition)*, Bkz: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/domination>. (Erişim Tarihi: 3.6.2023).

¹¹⁴ Pettit, Philip, "The Domination Complaint", *Nomos*, Vol. 46, 2005, pp. 87-117, s. 93-94.

¹¹⁵ Brown, Garret W./McLean, Iain/McMillan Alistair, *The Concise Oxford Dictionary of Politics and International Relations*, E-Book Ed., (Brown, Dictionary), s.513.

¹¹⁶ Faleiro, Eduardo, "Colonialism, Neo-Colonialism and Beyond", *World Affairs: The Journal of International Issues*, Vol. 16, No. 4, 2012, pp. 12-17, s.13.

Özellikle XIX. yüzyılda, dönemin sosyo-kültürel bağlamı dahilinde farklı toplumların temas eksikliğine bağlı olarak “*insanlık*” kategorizasyonu ya “*medeni*”, “*yarı-medeni*” ve “*medeni olmayan*” şeklinde ya da “*medeni insanlık*”, “*barbar insanlık*” ve “*vahşi insanlık*” olarak birbirinden ayrılmıştır. Avrupalı olmayan toplumlar ve kültürler hakkındaki bilgiler genellikle denizcilerin ve maceraperestlerin hikayelerinden kaynaklandığından Alman ve Avusturya hayvanat bahçelerinde düzenlenenler de dahil olmak üzere, Afrikalı insanların sergilenmesi, egzotik ama vahşi toplum imajını güçlendirerek Avrupa medeniyetinin üstünlüğüne dair inancı pekiştirmiştir. Buna bağlı olarak sömürgecilik, geri kalmış toplumları öncelikle tahakküm altına almayı daha sonra onları korumayı kutsal bir emanet ve vazife olarak görmüştür¹¹⁷.

Sömürgeciliğin medeniyeti yaydığı şeklinde iddianın aksine, sömürgeciler kendi menfaatlerinin peşinde olmuşlar ve sömürü uygulamaları da buna göre şekillenmiştir. Bazı sömürgeciler aşırı derecede vahşet ve acımasızlık sergileyerek mevcut yapıları herhangi bir ikame sağlamadan yok etmişler, yerli kültürleri ortadan kaldırmışlardır. Ciddi ölçüde yoksulluk, açlık, evsizlik, cehalet, eğitimsizlik, suya yetersiz erişim, şiddet, zorla çalıştırma, yasadışı gözaltılar, araziye el koyma ve kolluk kuvvetlerinin suiistimali şeklinde tezahür eden benzersiz bir şiddet dalgası yaratmışlardır. Tarladaki ekinleri tüketen çekirge sürüleri misali, halk mahrumiyete terk edilmiştir. Farklı uygulamaları benimseyenler ise kendilerini salt işgalciler yerine yönetici olarak konumlandırmayı başarmışlar, bir yandan yıkım getirirken bir yandan da yerel gelenek ve göreneklere bağlı kalarak onun boyutunu küçültmeye çalışmışlardır. Bu sömürgeciler, yerli bir yönetici sınıfı beslemek için Avrupa medeniyetini örnek olarak

¹¹⁷ Matz, Nele, “Civilization and the Mandate System under the League of Nations as Origin of Trusteeship”, **Max Planck Yearbook of United Nations Law Online**, 9(1), 2005, pp. 47-95, s.66. Afrikalıların hayvanat bahçelerinde sergilenmeleri konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz: Sánchez-Gómez, Luis A., “Human Zoos or Ethnic Shows? Essence and Contingency in Living Ethnological Exhibitions”, **Culture & History Digital Journal**, Vol.2 Sp.22, 2013, pp. 1-25; Casarin, Nina May, **The Human Zoo and Its Legacy in Present-Day Society: Comparison Between the Age of Colonial Exhibitions and Exhibit B**, Yayımlanmamış Tez, 2022. Osterhammel’e göre, sömürgeci ideolojinin temelinde Avrupalı olmayanların Avrupalılardan esaslı ve belirgin bir şekilde farklı olduğu fikri yatmaktadır. Avrupalı olmayanlara atfedilen zihinsel ve fiziksel kusurların, onları modern Avrupa’ya has olarak algılanan büyük kültürel başarıları ve kahramanlıkları gerçekleştirmekten aciz kıldığı düşüncesi hâkim olmuştur. Dini anlamda günahkar kafir, teknolojik açıdan doğadan istifade etmeyi bilmeyen, fiziksel açıdan tropik iklimin etkisiyle zayıf kalmış ve biyolojik açıdan da Avrupalı ırkların değiştirilemez özelliklerine sahip olmayan imgesi Avrupalı olmayanlara bakışın odak noktaları olmuştur. Söz konusu farklılıklar çeşitli seviyelerde vurgulanmış, en uç tezahürü ise ırkçılık şeklinde olmuştur. Irkçılık, XX. yüzyıla kadar neredeyse tüm Avrupalılar tarafından evrensel bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Bkz: Osterhammel, Jürgen, **Colonialism: A Theoretical Overview**, Markus Wiener Publishers, Princeton, 1999, s.108. Sömürge halklarını “*tarihsiz*”, “*medeniyetsiz*”, “*ilkel*” ve “*vahşi*” gören sömürgeciler, sosyal ve kültürel asimilasyona tâbi tutarak yeni bir sosyoloji kurmaya çalışmışlardır. Örneğin İngilizler, Afrika’daki toprakları ele geçirmeye başladığında, daha önce sömürge kurdukları Hintliler ile Afrikalı yerlilerden melez çocuklar elde ederek Hintlilerde eksik gördükleri fiziksel özelliklerin ve Afrikalılarda eksik gördükleri karakter özelliklerinin tamamlandığı bir insan türü elde etmeyi ummuşlardır. Bkz: **Güngör**, s.145.

sunmuşlar ve arkalarında sadece küller bırakmak yerine, yıktıkları eski dünyayı farklı bir dünyayla değiştirmişlerdir¹¹⁸.

Sömürgeciliğin en önemli ürünlerinden birisi köle ticareti olmuştur. Yüzyıllar boyunca Afrika'dan sömürge bölgelerine milyonlarca köle ithal edilmiştir. Köle tüccarlarının sağlam, genç ve sağlıklı bireyleri tercih etmesi, kıtayı üretken ve faydalı insan kaynağından mahrum bırakmış, toplumlar arasındaki huzursuzluğu körüklemiş ve medeniyet bakımından geri toplulukları ileri topluluklar üzerinde hâkim konuma getirmiştir. Kıtanın iç kısımlarına girmeye gönülsüz olan Avrupalıların köle taleplerini yerel şefler aracılığıyla karşılaması, en ilkel ve vahşi kabile şeflerini medeni toplulukların içerisine sürerek insan yağmasına itmiştir. Nihayetinde Afrikalıların büyük çoğunluğu isteyerek veya istemeyerek köle avcılığının bir tarafında kendisini bulmuştur. Bu durum Afrika'da erken Ortaçağ Avrupasının herkesin herkesle savaştığı (bellum omnium contra omnes) feodal savaflara benzer bir kaostan ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kimi yerlerde Avrupalılardan önce de mevcut olan kölelik kurumu, sömürgecilik ile birlikte toplum hayatındaki yardımcı rolünden tamamen çıkarak yerleşim yerlerinin yok edilmesine; sefaletin, cehaletin ve yozlaşmanın artmasına sebep olan bir hale bürünmüştür¹¹⁹.

Sömürgecilik kaynaklı nüfus hareketleri sadece göç ve köle sebebiyle olmamıştır. Mahkumlar ile suça eğilimli kişiler cezalarını sömürgelerde çekmek üzere sınır dışı edilmiştir. Örneğin XV. yüzyılın başından itibaren çeşitli adalara ve keşif gemilerine "*yoldan çıkmışlar*" (degredados) yerleştiren Portekizliler, Afrika'da sömürgeciliğe başladıklarında bunu yerleşik bir uygulama haline getirmişlerdir. Afrika'daki bazı bölgeler XVII. yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak bu kişilerle doldurulmuş ve bu durum sömürgecinin algılanış şeklini ve yerlilerle olan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir¹²⁰. Daha sonra diğer sömürgeci milletler de istenmeyen toplulukları sömürgelere sürme uygulamasını benimsemiştir.

Sömürgecilik döneminde hem Katolik Kilisesi hem de Portekizli ve İspanyollar okyanus ötesi yolculukları kutsal gayretler olarak görmüş, kafir sayılan yerlilere kendi dinlerini tebliğ

¹¹⁸ Luraghi, Raimond, **Sömürgecilik Tarihi**, çev. Aydın Emeç, E yayınları, İstanbul, 2019, s.19; **Güngör**, s.16. Sömürgeciliğin getirdiği yıkımın ve yerlilerin hayatlarının çok farklı yönlerine ne şekilde müdahil olduğunun detaylı bir şekilde incelenebilmesi için Bkz: Casas, Bartolomé de las, **Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi**, çev. Oktay Etiman, 5.Bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2020; Fanon, Frantz, **Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi**, çev. Kamil Çileçöp, 2.Bs., Pınar Yayınları, İstanbul, 2009.

¹¹⁹ **Luraghi**, s.213-214. Sömürgecilik bağlamında köle ticareti hakkında detaylı bilgi için Bkz: Wolff, Eric R., **Avrupa ve Talihsiz Halklar**, Çev. Hamit Çalışkan, 2.Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss.269-319.

¹²⁰ Özgür göçmenlerin yerleşmelerinin zorlaşması ve zaman almasının yanı sıra bu kişilerin yerli kabilelerle sürdürülen mücadelede yaşadıkları sorunlar sömürge yöneticilerinin bu kişilere tereddütle yaklaşmasına sebep olmuştur. Asi kabilelerle mücadele etmek ve gerektiğinde bu azınlı nüfusu kontrol etmek için sömürge yöneticileri yerli askeri birliklerin kullanılmasını dahi tercih etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ferro, Marc, **Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl – 20. Yüzyıl**, çev. Muna Cedden, 3.Bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2017, s.238-239.

etmeyi önemli bir görev olarak addetmişlerdir. Yerlilerin inancını putperestlik olarak gören misyonerler kutsal yerleri tahrip etmeye, yerel kültürü ve ritüelleri kesintiye uğratmaya çalışmışlardır. Yerel tapınakların yerle bir edilmesinin ardından onların yerine kiliseler, katedraller ve manastırlar inşa etmişlerdir. Misyonerlerin bu çabaları hükümdarlar tarafından da destek görmüş, yerlilerin giyim tarzlarına dahi müdahale edilmiştir. Sömürgeciler kendi dinlerini tanıtırken yerlilere cazip gelecek sözler sarfetmişler, Hz. İsa'yı görünüş itibarıyla bir kızıl derili gibi tasvir etmişler ve onu zenginlikten sakınan, varlıklı kimselere meydan okuyan, açgözlülüğü ve tamahkarlığı kınayan bir kimse olarak tanıtmışlardır. Kendileriyle birlikte getirdikleri salgın hastalıkları, huzursuz, kibirli ve cüretkâr olarak yansıttıkları yerlilere Tanrı tarafından verilmiş bir ceza olarak görmüşlerdir¹²¹.

Bunun dışında sömürgeciler yerlilerin zenginliklerini yağmalamış, yerlileri köleliğe ve zorunlu çalışmaya mahkûm etmiştir¹²². Örneğin İspanyollar tarafından işgal edilen topraklarda “*encomienda*” adı verilen yarı feodal bir sistem kurulmuştur. “*Emanetçi*” anlamına gelen bu tabir ile kurulan sistemde Kral adına toprakları elinde tutan feodal beylerin geniş toprakları yönetip üretim faaliyetinde bulunmuşlardır. İlerleyen dönemlerde gümüş ve altın madenlerinin keşfi ile sömürgeciler yerlilerin durumlarını daha kötü bir hale getirmiş ve madenlerde zorla çalıştırılmak zorunda bırakılan erkekler ve çiftliklerde kullanılan kadınların birçoğu yorgunluktan ve hastalıktan ya da kendi canlarına kıyarak hayatını kaybetmiştir¹²³. Yerli nüfusun hızlı bir şekilde azalması karşısında sömürgeciler Afrika'dan köle ithal etme yoluna gitmiş ve fethin üzerinden çok geçmeden Afrika köle ticareti başlamıştır. Köylerinden alınıp gemilere bindirilerek yabancı topraklarda çalışmaya gönderilen köleler, yurtlarına dönme umudu olmadan ağır şartlar altında yaşamaya mahkûm edilmişlerdir¹²⁴. Sömürgeci anlayış

¹²¹ Güngör, Gülay, **Sömürgeciler 2**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2019, (Güngör, Sömürgeciler 2), s.99-100.

¹²² İngilizler Hindistan üzerinde kontrolü ele geçirince bölgeyi ciddi ölçüde yağmalamışlar hem yerlilerin ürettiklerine hem de bölgenin doğasında yer alan her türlü varlığa saldırmışlardır. Bitkiler, balıklar, ağaçlar, kömür, değerli madenler, hayvanlar, ellerine ne geçtiyse anavatana götürmüşlerdir. XVIII. yüzyıla doğru Bengal halkı ciddi bir kıtlık ile karşı karşıya kalmış ve bunun sonucunda on milyon Bengalli hayatını kaybetmiştir. Burada daha ziyade afyon ekimi ve ticareti yapmışlar ve bu ticaretten epeyce zenginleşmişlerdir. Sömürgecilik çağından önce müreffeh bir ülke olan Hindistan, İngilizlerin gelişinden sonra ekonomisi bozulmuş ve insanları büyük ölçüde yoksullaşmış bir yer haline gelmiştir. Dönemin raporlarına göre Hintlilerin %70 ila 80'i geçim seviyesinde yaşamaya başlamış, üçte ikisi yetersiz beslenir hale gelmiştir. Belgal'de ise bu rakam beşte dört olarak gözlemlenmiştir. Bkz: Güngör, s. 79; Faleiro, s. 13-14.

¹²³ Güngör, Sömürgeciler 2, s. 138-139. Latin Amerika'daki zorla çalıştırma uygulamalarının detaylı bir tarihi için Bkz: Galeano, Eduardo, **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, çev. Roza Hakmen/Atilla Tokatlı, 5.Bs., Sel Yayıncılık, İstanbul, 2020.

¹²⁴ **Luraghi**, s.58. Monokültür, büyük mülkler, kölelik ve dış pazarlara odaklanma ile karakterize edilen plantasyon sistemi, yalnızca tarımsal bir modeli ve çalışma ilişkilerini değil, aynı zamanda sosyal dinamikleri de etkileyerek ekonomik, sosyal ve genetik geçmişlere dayalı davranış kalıpları oluşturmuş ve sürekli sürtüşme içerisinde bir arada var olan iki farklı dünya yaratmıştır. Örneğin Portekiz'in Brezilya'daki plantasyonlarında sömürgecilerle birlikte gelen kadınların bekarken babalarına ve evlendikten sonra kocalarına sorgusuz sualsiz itaat etmeleri beklenmiş, onlara hiçbir hak tanınmamış, zekâları ve yetenekleri sürekli sorgulanmış ve rolleri aileye sağlıklı çocuklar yetiştirmekle sınırlı tutulmuştur. Temel düzeyde okuryazarlık eğitimi alan bu kişilerin dünyası yemek pişirmek ve ev işleri ile sınırlı olmuştur. İzin verildiği ölçüde ara sıra geziye çıkabilmişler ve yalnızca gözetim

sadece yerlilere ve kölelere karşı değil, anavatandan kendi emellerini gerçekleştirmesi için gönderdiği kimselere de zaman zaman oldukça baskıcı davranmıştır¹²⁵.

Sonuç olarak sömürgecilik, XVI. ve XX. yüzyıllar arasında Avrupalı güçlerin dünya nüfusunun ve topraklarının çoğunluğu üzerinde kurmuş olduğu bir tahakküm şeklini ifade etmektedir. *Osterhammel*'e göre bu tahakkümün doğası, kendisini gerçekleştiren imparatorlukların amaçlarından daha geniş bir ölçekte bölgelerin, toplulukların ve dünya şartlarının etkisi altında şekillenmiş, yalnızca sömürgeleştirilenler gözünden değil, sömürgeleştirilenlerin içinde bulundukları duruma göre de anlaşılabilir hale gelmiştir. Bu bakımdan yalnızca “*bir milletin denizaşırı topraklar kazanmayı ve genişlemeyi hedefleyen siyaseti*” şeklindeki geleneksel tanımın ötesinde farklı şartların karmaşıkleştirdiği, muğlak ve çözümlemesi titizlikle yapılması gereken bir kavram ve durum ortaya çıkmıştır¹²⁶. Sömürgeciliğin, dünya tarihinde önemli etkileri olmuş, siyasetten sosyolojiye, ekonomiden hukuka çeşitli şekillerde kendi etkisini göstererek değişimlere yol açmıştır. Bu bakımdan sömürgecilik yalnızca doğurduğu zararlı sonuçlarla değil, sebep sonuç ilişkisi içerisindeki etkileriyle ele alınmalıdır.

1.2.2. Sömürgeciliğin Yakın Kavramlarla İlişkisi

Bir tahakküm sistemi olarak sömürgeciliğin doğru anlaşılabilmesi için içerisinde gelişip büyüdüğü çerçevelere bakmak gerekir. Tahakküm, özü itibarıyla bir sisteme ihtiyaç duyduğundan sömürgeci tahakküm şekli de belirli sistemler içerisinde var olabilmıştır. Bu bakımdan kolonicilik, imparatorluk ve emperyalizm kavramlarının açıklığa kavuşturulması, sömürgeciliğin nasıl tahakküm mekanizması haline geldiğini anlamak için önemli görülmektedir.

---

altında kiliseyi ziyaret edebilmişlerdir. Öte yandan yerli kabilelerin soyundan gelen ve melez ırkların ortaya çıkmasına katkıda bulunan kadınlara nispeten daha özgür bir dünya sunulmuştur. Bkz: Lima, Gleiton Luiz de, **História do Brasil Colônia e Império**, Unopar, Londrina, 2014, s.32-33.

¹²⁵ Portekiz, Brezilya'daki yerleşimcilerin metropolde yaşayan tebaaya denk bir hayat sürmeleri için gerekli imkânları sunmamış; sömürgeci kılık kıyafetleri yasa ile düzenleme altına alarak giyimlerinde ve mobilyalarında altın ve gümüş kullanmalarını yasaklamış, kılıç, ateşli silah veya diğer yüksek statü sembollerini taşımalarına müsaade etmemiştir. Bu yasakların gerekçesi, yerliler veya köleler bakımından sosyal statünün elverişsizliği olarak gösterilirken yerleşimciler açısından ise israfın önlenmesi ve toplumsal eşitsizliği körtüklenme tehlikesi olarak sunulmuştur. Bu türden bir muamele sayılan yönlerle sınırlı kalmamış, malî ve ticarî sektörler, siyasetin tayini, önemli görevlere atamalar veya terfiler konusunda da kendisini göstermiştir. Bu durum, sömürgeci kültürel hayatı kontrol eden veya daha doğru bir deyişle inkâr eden bir tür kültürel sömürgeciliğin göstergesi olmuştur. İlginç bir şekilde Brezilya'da yaşayanlar da bu statükoyu büyük ölçüde kabullenmiş ve uzunca bir süre direniş ile karşılamamıştır. Russel-Wood, A. J. R., “Centros e Periferias no Mundo Luso-Brasileiro, 1500-1808”, **Revista Brasileira de Historia**, Vol. 18, No: 36, 1998, s.7-8.

¹²⁶ **Osterhammel**, s.4.

1.2.2.1. Kolonicilik

Margaret Moore, sömürgeciliğin iki anlama geldiğini belirtmektedir. Birincisi, bir grubun diğeri üzerinde siyasi tahakküm kurması iken ikincisi daha önce hak iddia edilmemiş topraklara emperyal otorite tarafından bir grup insanın yerleştirilmesidir. Bu anlamlar her zaman birbirini kapsamayan, birbirinden bağımsız şekilde mevcut olabilen kavramlardır. Tarihte ciddi ölçüde bir yerleşim gerçekleştirmeksizin siyasi tahakkümün kurulduğu (İngilizlerin Hindistan'daki varlığı) örnekler olduğu gibi, bir sömürgeleştirme planına bağlı olarak gidilen topraklar üzerinde yerleşim ve nüfuz sağlama (İngiliz ve Fransızların Kuzey Amerika'daki varlığı) ile gerçekleştiği de görülmektedir. Sömürgecilik denildiğinde çoğu durumda bir nüfus iskanı ve siyasi üstünlük söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, Britanya'nın Hint prenslikleri üzerindeki tahakkümü gibi bazı durumlarda "sömürge" kavramı imparatorluktan gönderilen temsilcilerin ikametne bakılmaksızın imparatorluk-sömürge dinamiği içerisindeki bir ilişkiyi tanımlayacak şekilde genişlemiştir¹²⁷.

Bir tahakküm şekli olarak sömürgecilik, karmaşık ve çok yönlü doğasına rağmen belirli bir amaca, diğer bir deyişle sömürüye yönelmiş durumdadır. Sömürgeciliğin söz konusu amacı farklı yollarla gerçekleşmiştir. Bahsi geçen yolların daha iyi anlaşılabilmesi ve muhtemel bir kavram karmaşasının önüne geçilebilmesi için öncelikle kavramın (colonialism) kökenine inerek koloni tabirinin ve tiplerinin incelenmesi ve koloni ile sömürge arasındaki kavramsal ilişkinin kurulması gerekmektedir. Bu bakımdan konunun kolonicilik başlığı altında ele alınması daha aydınlatıcı olacaktır.

1.2.2.1.1. Koloniciliğin Anlamı

Kolonicilik, bir koloni ve bu koloni dahilinde şekillenen gelişmeleri içerecek şekilde kapsayıcı bir ibare olarak ele alınabilir. Koloniciliğin içerdiği anlamı ifade edebilmek için öncelikle koloni kavramını, daha sonra koloniden türeyen diğer kavramları açıklığa kavuşturmak gerekir. Koloni, birincil anlamıyla, bir devletle bağlantılı olarak yeni bir yere yerleşen kişileri ve bunların soyundan gelenleri belirtmektedir. Benzer şekilde ve daha geniş anlamda hem yeni bir yeri iskân etmeye hem de iskânın yapıldığı yere karşılık gelmektedir. Ayrıca taşıdıkları ortak özellikler sebebiyle toplumun geri kalan kesiminden ayrıışan kişiler koloni olarak adlandırılmaktadır¹²⁸. Koloni kelimesi, kökeni bakımından, Roma tarafından gönderilen kimselerin yerleşim faaliyetini ve yerini kasteden Latince "*colōnia*"dan

¹²⁷ Moore, Margaret, "The Taking of Territory and the Wrongs of Colonialism", **The Journal of Political Philosophy**, Vol. 27, No. 1, 2019, pp. 87-106, s.89.

¹²⁸ Simpson, J. A./Weiner, E. S. C., **The Oxford English Dictionary**, Volume III, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1989, (Simpson/Weiner, Volume III), s.496.

gelmektedir. “*Colônia*”nın bunun dışında bir çiftliğe bağlı araziler şeklinde bir anlamı daha bulunmaktadır¹²⁹. Bu bakımdan ikamet etmek, işlemek, yetiştirmek anlamlarını taşıyan “*colere*” fiiliyle de bağlantılı şekilde üretim faaliyetinde bulunmak üzere göç yoluyla ana yurtlarından gönderilen insan topluluğunu ve bu topluluğun yaşamakta olduğu yeri anlatmak için kullanılmaktadır¹³⁰. Koloni kelimesi, uzunca süre tarım yerleşimiyle alakalı bir anlamı çağrıştırmaya devam etmiş, XIX. yüzyıla kadar plantasyon kelimesiyle eş anlamlı olarak insanların göç yoluyla gidip tarım yaptıkları yerleri ifade etmek için kullanılmıştır¹³¹. XIX. yüzyıldan itibaren koloninin plantasyondan başka tiplerinin bulunduğu ileri sürülmeye başlanmıştır¹³². Böylece yüzyılın sonlarından itibaren kavramın anlamı genişlemiş ve genellikle Avrupalıları kastedecek şekilde başka bir devletin siyasi otoritesi ya da denetimi altındaki tüm uzak bölgeler koloni olarak adlandırılır hale gelmiştir¹³³.

Koloni ile bağlantılı olarak, “kolonizasyon” (colonisation) kavramı, “*kolonici*” (colonist) bir toplulukla birlikte bir yere veya ülkeye yerleşmeyi, bir koloni inşa etmeyi ya da mevcut bir koloniye insan yerleştirmeyi ifade eden “*kolonileştirmek*” (colonize) faaliyetine

¹²⁹ **Oxford Latin Dictionary**, Oxford University Press, Oxford, 1968, s.355.

¹³⁰ Steinmetz, George, “The Sociology of Empires, Colonies, and Postcolonialism”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 40, 2014, pp. 77-103, s.79.

¹³¹ Francis Bacon’un “*Plantasyonlara Dair*” adlı makalesinde, Privy Council’in 1660 tarihinde “*Yabancı Plantasyonlar Konseyi*”ni kuran kanununda, Burke’nin 1774 tarihli meşhur nutkunda eleştirdiği Amerika’daki Britanya kolonilerine ve plantasyonlarına belirli mükellefiyetler yükleyen kanunda ve ertesi sene Britanya Parlamentosu’ndaki uzlaşma konuşmasında koloniler ve plantasyonlar eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Yine, Adam Smith, “*Koloniler Üzerine*” başlıklı yazısında koloninin en basit anlamıyla bir plantasyon olduğu ifadesine yer vermiştir. Bkz: Finley, M. I., “Colonies: An Attempt at a Typology”, **Transactions of Royal Historical Society**, Vol. 26, 1976, pp. 167-188, s.170-171.

¹³² Koloni tipolojisini başlatan isim olarak kabul edilen tarihçi Arnold Herrmann Ludwing Heeren, “*Handbuch der Geschichte des Europäischen Staatensystems und Seiner Kolonien*” (Avrupa Devlet Sistemi ve Kolonileri Tarihi El Kitabı) (1817) adlı eserinde kolonileri, yerleşim kolonisi, sömürü kolonisi, madencilik kolonisi ve ticaret kolonisi olarak dört başlık altında incelemiştir. Bkz: Monasterio, Leonardo/Ehrl, Philipp, “Colônias de Povoamento Versus Colônias De Exploração: de Heeren a Acemoglu”, **Análise Econômica**, Vol. 37, 2019, pp. 213-239, s.218.

¹³³ Bununla birlikte koloninin orijinal anlamı tamamen terk edilmemiştir. XX. yüzyılda dahi kimi yazarlar bütün deniz aşırı topraklardan koloni olarak bahsetmemiş, bu ismi yalnızca (Amerika’da ya Avustralya’da olduğu gibi) Büyük Britanya yerleşimlerinin bulunduğu yerlere atfen kullanmışlardır. Bkz: Howe, Stephen, **İmparatorluk**, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2015, s.340-341. Türkçe literatürde bu ayrım daha kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Örneğin Rona Aybay, “*koloni*” ile “*sömürge*” deyimleri arasında bir bağlantı bulunmakla beraber anlam bakımından bir farklılığın yer aldığını belirtmekte ve kolonilerde “*halk*” olarak kabul edilen kimselerin asılları itibarıyla o bölgenin yerlileri değil sömürgeci devletin anavatanından göçle gelip yerleşenler olduklarını belirtmektedir. Yazara göre yerleşimciler haklar ve tabiiyet anlamında anavatanındaki tebaa ile aynı statüyü taşımakta, yerli halk ve emeğinden yararlanılmak üzere bölgeye getirilen köleler ise haklardan mahrum bulunmaktadırlar. Bkz: Aybay, Rona, **Genel Kamu Hukuku Devlet (18.-20. Yüzyıl)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.102. Keza Ahmet Mumcu ve Elif Küzeci’ye göre “*sömürge*” ile “*koloni*” sıklıkla karıştırılan kavramlardır ve aralarında mühim farklar vardır. Yazarlara göre birincisi “*bir devletin ülkesi dışındaki bir başka toprak parçasını kendi egemenliği altına sokması ve oradaki insanlara en alt düzeyde haklar vererek onlara karşı kendi ulusunun yararları için dilediği biçimde davrandığı yerler*”i, ikincisi ise “*bir devletin, gene ülkesi dışındaki bir toprak parçasını -ki bu genellikle son derece boş bir bölgedir- kendi ülkesinin bir parçası haline getirip nüfusunun fazlasını yerleştirdiği bir yer*”i ifade etmektedir. Bkz: Mumcu, Ahmet/Küzeci, Elif, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri (Kavramlar, Evrensel ve Ulusal Gelişimleri, Bugünkü Durumları)**, 7. Bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s.67.

verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁴. Çağdaş tanımlamalarda ise merkezi bir gücün, yayılcılık, ticaret, fazla nüfusu eksiltme, askeri güç veya kaynakların kontrol edilmesi gibi sebeplerle insanları coğrafi olarak uzak ve kültürel olarak farklı bölgelere göndermesi şeklinde yer almaktadır¹³⁵. Ancak *Jürgen Osterhammel* kolonizasyon ve koloni terimlerinin birbiriyle çok yakından irtibatlandırılmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Yazara göre herhangi bir koloni inşa etmeden kolonizasyon yapılabileceği gibi bir kolonizasyon süreci takip edilmeksizin koloni inşası da mümkündür. Birinci durumda tarımsal amaçlar veya doğal kaynaklara erişmek için mevcut sınırların genişletilerek yerleşime uygun hale getirilmesi söz konusudur. İkinci durum ise fetih yoluyla bir yeri ele geçirerek orada koloni kurulmasına işaret etmektedir. Bu anlamda koloni, fetih ve/veya iskâna bağlı olarak gerçekleştirilmiş istilalar sonucunda ortaya çıkan bir siyasi yapıdır. Bu yapı, kolonicilerin geldiği yer dikkate alınarak şekillendirilmekte ve yapının yöneticileri söz konusu koloni üzerinde münhasır mülkiyet haklarının bulunduğunu ileri süren bir anavatana ya da emperyal merkeze bağlı olmaktadır¹³⁶. Sonuç olarak kolonizasyon bir toprak kazanma sürecine, koloni sosyo-politik bir örgütlenme şekline ve kolonicilik de bir tahakküm sistemine tekabül etmektedir¹³⁷.

1.2.2.1.2. Koloniciliğin Türleri

Kolonicilik, yerleşim koloniciliği ve sömürü koloniciliği olarak ikiye ayrılmaktadır. Yerleşim koloniciliği, ekonomik, dini ve siyasi anlamda daha müreffeh bir hayata kavuşmak isteyen toplulukların kendi kültürleri ile olan bağları koruyarak vatanlarından başka bir yere göç etmek suretiyle yerleşmeleri sonucu ortaya çıkan bir kolonicilik türüdür¹³⁸. Bunun dışında koloniciliğin Avrupalı bürokratların, tüccarların, misyonerlerin, askerlerin ve Avrupalılarla iş birliği yapan yerel elitlerin dahil olduğu, yerleşimcilerin varlığından veya yokluğundan bağımsız olarak sömürgeleştirilen insanların, kültürlerin, ekonomilerin ve siyasi sistemlerin olduğu başka bir türü daha bulunmaktadır¹³⁹.

1.2.2.1.2.1. Yerleşim Koloniciliği

Yerleşim koloniciliğinde bir bölgeye yerleşmek için oradaki insanlar, kültürler, kaynaklar, ekonomik ve siyasi güçler üzerinde bir tahakküm kurulması söz konusu olmaktadır. Bu tahakkümün kaynağı anavatandaki otorite olabileceği gibi yerleşimcilerin kendi çabalarıyla

¹³⁴ Simpson/Weiner, Volume III, s.495.

¹³⁵ Hernández Sánchez, Gilda, *Ceramics and the Spanish Conquest*, Brill, Leiden, 2012, s.19

¹³⁶ Osterhammel, s.10

¹³⁷ Osterhammel, s.4.

¹³⁸ Young, Robert J., *Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş*, Matbu Kitap, İstanbul, 2016, s.26.

¹³⁹ Howe, s.43.

tahakküm kurduğu örnekler de bulunmaktadır. Yerleşim koloniciliği bu yönüyle hem göç hem de sömürgecilikle yakın bir ilişki içerisinde bulunmakta, ancak taşıdığı bazı özellikler sebebiyle ikisinden de farklılaşmaktadır¹⁴⁰.

Yerleşim koloniciliğinde gidenler sadece göç etmekle kalmaz, aynı zamanda gerçekleştirdikleri fetih sayesinde siyasi bir yapının kurucu unsuru olarak hareket etmektedirler. Bu anlamda yerleşimcilik göçmenlik olgusundan farklıdır. Klasik anlamda göçte bireyler, aileler ve küçük gruplar, esas olarak ekonomik faktörlerin sevkıyla kendi vatanlarını terk etmektedir. Bu göç neticesinde yeni koloniler değil bir diaspora oluşmakta, göçmenler mevcut toplumlara entegre olmakta ve o düzen içerisinde bir yer edinmektedir. Yerleşim koloniciliğinde ise kolonicilerin kendi toplumlarını yeniden inşa etmesi, kendileri için yepyeni bir toplum düzeni kurması söz konusudur¹⁴¹. Bunun sonunca yerli nüfusun toplumsal otoritesi ile mevcut siyasi ve sosyal yapısı hiçe sayılmakta, yeni bir otorite ve sistem kurmak amaçlanmaktadır¹⁴². Bunun için kolonistler savaş ve istila sonucunda fethettikleri yerdeki yerlileri başka bir yere sürme ya da yok etme yoluna gitmişlerdir. Yer değiştirmenin söz konusu olduğu hallerde yerliler fizikî, coğrafi, manevi, kültürel veya sembolik olarak bir dışlanmaya tabi tutulmuşlar ve uzunca bir süredir yaşadıkları topraklardan sürülerek ülkenin pek de gözde sayılmayan yerlerine yerleşmek zorunda bırakılmışlardır¹⁴³. Dolayısıyla büyük kitlesel göçler ve yerleşimlerin kolonicilikten ayrıldığı noktalara dikkat etmek gerekir. Binlerce yıl önce Amerika'daki nüfusu Bering Boğazı ve Pasifik'ten getiren ilk göçlerin arkasında bir devlet desteği bulunmadığı gibi bu göçlerle yerleşenler kolonici değil Amerika'nın yerlileri olarak kabul edilmektedir. Bu göçleri gerçekleştirenler bölgede geçirdikleri sürenin uzunluğu ve çevreyle kurdukları bağ dolayısıyla o bölgenin yerlisi haline gelmişlerdir¹⁴⁴. Bu nedenle yerleşim koloniciliği toprakları ele geçirdiği gibi yerlilik kimliğine de yönelmiştir. Yerlilerin kendi topraklarından edilmesi süreci kolonicilerin popüler kültürlerinde anılan ve hatta kutlanan bir olgu haline gelmiş, yerleşimcilerin kaygıları ve sorunları yazılı anlatılara dökülmüştür. Bunun sonucunda yerleşimciler kendilerini ve kültürlerini yerli olarak görmeye

¹⁴⁰ Veracini, Lorenzo, **Settler Colonialism : A Theoretical Overview**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, s.2-3. Çoğu durumda bu teşebbüsün arkasında bir devlet teşviği ve inisiyatifi bulunmaktadır. Sınırların güvenliği, jeostratejik noktaların kontrolü, ekonomik beklentiler, nüfusu azaltma ihtiyacı, suç sabıkasının kabarıklığı ya da ekonomik durumunun bozukluğu sebebiyle toplumun geri kalanıyla uyumsuz olarak addedilenlerin ülkeden uzaklaştırılması gibi motivasyonlar devletleri yerleşim kolonileri kurmaya itmiştir. Bkz: **Young**, s.29.

¹⁴¹ **Osterhammel**, s.5; **Veracini**, s.3.

¹⁴² Nine, Cara, **Sharing Territories: Overlapping Self-Determination and Resource Rights**, Oxford University Press, Oxford, 2022, s.219.

¹⁴³ Johnston, Anna/Lawson, Alan, (Ed. Schwarz, Henry/ Ray, Sangeeta), "Settler Colonies", **A Companion to Postcolonial Studies**, Blackwell Publishing, Malden, 2005, s.363.

¹⁴⁴ Sánchez, Rosaura/Pita, Beatrice, "Rethinking Settler Colonialism", **American Quarterly**, Vol. 66, No: 4, 2014, pp. 1039-1055, s.1041; Hixson, Walter L., **American Settler Colonialism**, Palgrave Macmillan, New York, 2013, s.6.

başlamıştır. Meşruiyetlerini, ahlaki, manevi ve kültürel aidiyet duygularını geldikleri yerin isminin başına “yeni” sıfatını ekleyerek kurdukları kolonilerde pekiştirmişlerdir¹⁴⁵.

Yerleşim koloniciliği uzak veya yakın yerlere yapıldığı gibi kara ya da deniz mesafeleri katedilerek de gerçekleştirilmiştir. İlkçağdan itibaren örnekleri görülebilecek denizaşırı yerleşim koloniciliğinde deniz çevresinde yer alan kara kısımlarında yerleşim birimlerinin kurulması söz konusu olmuştur. Bu tip bir yerleşimde kolonistler boş bir yere yerleşerek veya yerlileri püskürtüp kendilerine alan açtıktan sonra hem anavatana hem de yerli emeğine ihtiyaç duymadan sözleşmeli çalışanlar getirerek (Yeniçağ’da Kuzey Amerika veya Avustralya’daki yerleşim) ya da zorla getirdikleri köleleri çalıştırarak (Karayipler’deki İngiliz yerleşimi) hayatlarını idame ettirdikleri gibi kimi durumlarda yerli emeğine bağımlı (Cezayir, Rodezya, Kenya ve Güney Afrika’daki İngiliz yerleşimi) bir koloniciliğin doğumuna da sebebiyet vermişlerdir. Denizaşırı yerleşim koloniciliğinin zaman içerisinde nüfuz alanını genişleterek sınır kolonizasyonu yoluyla kara yerleşim koloniciliğine (Kuzey Amerika’nın doğu kıyılarından iç kısımlara doğru genişleme) dönüştüğü örnekler de mevcuttur¹⁴⁶. Bunun dışında denizaşırı yerleşim koloniciliğinin üs kurmak şeklinde bir tipi daha vardır. Önemli deniz güzergâhları üzerinde bulunan kıta uçları veya adalarda askeri ve ticari amaçlarla yapılan işgaller ve bu işgallerin sonucunda kurulan üsler (Portekiz-Malakka, Britanya-Hong Kong, Hollanda-Cakarta gibi) jeostratejik bölgelerin kolonicilik yoluyla ele geçirilmesi bakımından örnek teşkil etmektedir¹⁴⁷.

1.2.2.1.2.1.1. Sömürgecilik Çağından Önce Yerleşim Koloniciliği

Yerleşim koloniciliği, antik çağlardan Ortaçağın sonuna kadar Avrupa ve Asya kıtaları ile bu kıtaları kuşatan denizlerin periferisinde çeşitli şekilleriyle kendisini göstermiştir. Henüz M.Ö. 2000 dolaylarında Kızılırmak Havzasında Asurlu tüccarlar tarafından çeşitli mallar karşılığında madenlerin takas edildiği ticaret kolonilerinin kuruldukları bilinmektedir¹⁴⁸. Bu dönemde ele geçirilen bölgelerle ilgili tasarrufta bulunma şekilleri açısından düzenli vergi

¹⁴⁵ Johnston/Lawson, s.363.

¹⁴⁶ Osterhammel, s.6-7.

¹⁴⁷ Young, s.22.

¹⁴⁸ Kozak, İbrahim Erol, **Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi Ders Notları**, Palet Yayınları, Konya, 2015, s.139. Yerleşim koloniciliğinin, arkasında bir devlet tasarrufunun bulunduğu bilinen ilk örneklerini Asurlular vermiştir. Asurlular, ele geçirdikleri toprakların demografik yapısını ciddi ölçüde değiştirecek tedbirlere başvurmuşlar, kimi zaman fethettikleri yerdeki topluluğu alıp uzak yerlere yerleştirmişler, kimi zaman ise farklı toplumları birbirleri arasında yer değiştirmişlerdir. Yaklaşık olarak dört buçuk milyon insanın etkilendiği tahmin edilen bu iskân politikasının sebepleri arasında ayaklanmaların önüne geçmek olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte söz konusu politikanın, savaş, kuşatma ve ayaklanma gündemi yoğun olan imparatorluğun ihtiyaç duyduğu toprağın daimî olarak işlenmesi ve besin tedariki düzeninin devamlılığı ile ilgisi de tespit edilmiştir. Zira yeniden iskânda, nüfusu azalan bölgelerin hareketlenmesi bakımından fayda görülmüştür. Bkz: Cline, Eric H./Graham, Mark W., **Mezopotamya’dan İslamiyet’in Doğuşuna Antikçağ İmparatorlukları**, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s.70-71.

karşılığında özerklik tanıyan Persler örneğinin dışında yeni bir site kurmak üzere göç eden Fenikeliler¹⁴⁹ ve Yunanlılar¹⁵⁰, bağımsız olarak kurulan bir devlete yönetici elit transferi yapan Helenler¹⁵¹ ve gerek ciddi yerleşim ile sınırlarına dahil eden gerekse askeri yerleşim ile sınırlı bir kolonizasyon yapan Romalılar¹⁵² yerleşim koloniciliğinin önemli örneklerini

¹⁴⁹ Deniz ticaretindeki başarıları ile öne çıkan Fenikeliler, Asur İmparatorluğu ile kurdukları ticari ilişkilerinde kendilerinden beklenen hammadde ve malları eksiksiz bir şekilde tedarik edebilmek için yerleşim kolonileri kurma yoluna gitmişlerdir. Bu kolonicilik faaliyeti Asurluların gittikçe genişleyen hâkimiyet sahalarından uzaklaşma güdüsüyle daha da hızlanmıştır. Gerek ticari karlılık gerekse verimlilikle paralel bir artış gerçekleştiren nüfusu seyreltme çabası ve kendi kendilerini yönetme arzusu Fenikelilerin koloniciliği bakımından olumlu sonuçlar vermiş, Akdeniz'in kıyısındaki bu batı Anadolu medeniyeti Avrupa'nın güney ve Afrika'nın kuzey bölgelerine yoğun bir kolonizasyon gerçekleştirmişlerdir. Gittikleri yerde kalıcı olma maksadıyla girilen bu kolonizasyon faaliyetinin, Yunanlılar gibi batıda yer alan kavimleri önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Bkz: Graham, Mark W., (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), "Settler Colonialism from the Neo-Assyrians to the Romans", **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s. 13.

¹⁵⁰ Yerleşim koloniciliği Yunanlılara has site şekli olan Polis'in yaygınlaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Yunan koloniciliğinin başlıca sebebi Yunanistan'ın büyük bir kısmının dağlık ve tarıma elverişli arazinin az olması, nüfus artışına bağlı olarak toprakların yetmeyeceği kaygısı olmuştur. Nüfusu giderek artan kabilelerin toprak ihtiyacını gidermek için komşu kavimleri istila etmeye alternatif olarak deniz aşırı ülkelerde yeni topraklar edinmişlerdir. Ayrıca o dönemde toprak sahipliğinin zenginliğin bir göstergesi olarak kabul edilmesi, toprağın dini inanışta önemli bir yerinin bulunması ve hepsinden öte vatandaşlık hakkı ile toprak sahipliği arasında bağlantının bulunması, toprak için rekabeti artıran faktörler olmuştur. Bu toprakların elde edilmesi için Yunanlılar kolonizasyon faaliyetine yönelmişler, başarılı neticeler almalarından itibaren kolonizasyonu ticari amaçlara özgülemişlerdir. İlk olarak Suriye'deki El Mina'da bir ticaret kolonisi kurarak işe başlayan Yunanlılar, daha sonra Güney İtalya ve Sicilya gibi bölgelerde çok sayıda koloniler oluşturmuşlardır. Bu koloniler çoğu kez merkezden bağımsız hale gelmiş ve zamanla Fransa, İspanya, Kuzey Afrika ve Karadeniz kıyılarında da görülmeye başlamıştır. Ancak en önemli koloniler Anadolu'nun İyonya kıyılarında ve onun civarındaki adalarda yer alan koloniler olmuştur. Bkz: Mansel, Arif Müfid, **Ege Ve Yunan Tarihi**, 10. Bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.165-166; **Graham**, s.14; **Cline/Graham**, s.152.

¹⁵¹ Helenlerde yerleşim koloniciliği başlangıçta II. Philip ve oğlu Büyük İskender'in krallıkları adına yürüttükleri faaliyetle görülmüş, daha sonraları devletin bölünmesiyle birlikte ortaya çıkan krallıkların kültürlerinin yayılması için koloniciliğe devam etmişlerdir. Helenistik hükümdarlar ele geçirdikleri yerlerde büyük şehirler inşa etmişler, bu şehirlerde Yunan ve Helen kültürünü temsil eden birçok unsura yer vermişler ve kayda değer sayıda yerleşimciyi söz konusu şehirlere nakletmişlerdir. Yerleşimciler kendilerine tahsis edilen arazilerde bir yandan sosyal ve ekonomik faaliyetlerin idamesine katkıda bulunurken diğer yandan da Helenistik hükümdarlar adına idari faaliyette bulunmuşlardır. Yunan koloniciliğinin aksine Helen koloniciliğinde yerleşimcilerin bağımsızlık ve özerklik gibi bir arzusu ve hedefi bulunmamıştır. Yerlilere nazaran haklar bakımından daha geniş imkânlardan istifade etseler de hükümdarın tebaası kalmaktan vazgeçmemişlerdir. Bkz: **Graham**, s.16-17

¹⁵² Roma'da M.Ö. 338 yılında Latin Birliğinin dağılmasından sonra başlayan yerleşim koloniciliği neticesinde sınırlar Latium'un çok ötesine ve tüm İtalya yarımadası kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu süreçte özellikle Latin kolonileri genişlemeye büyük katkı sağlamıştır. Zaman içerisinde kolonicilik yaygınlaştıkça iki farklı tipte koloni ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi olan "*Latin kolonileri*" (coloniae Latinae) iç bölgelerde ve merkezin korunmasına yardım edecek şekilde kurulmuşlar, aynı zamanda ordunun taarruzlarında geçit görevi görmüşlerdir. İkinci koloni tipi olan "*Roma vatandaş kolonileri*" (coloniae civium Romanorum) ise genellikle denize kıyısı olan yerlerde kurulmuş ve bu kolonilere hizmetlerini tamamlamış eski askerler yerleştirilmiştir. Roma kolonileri, savunma konusunda gördükleri kale vazifesi Roma'nın silahlı gücüne katkı sağlaması yönüyle stratejik, boş arazilerin değerlendirilmesi ve emekçi bir kesim oluşturulması yönüyle ekonomik önem taşımıştır. Roma'nın gücü arttıkça rakiplerinden "*kamuya ait arazi*" (ager publicus) ve "*Roma vatandaşlarına ait arazi*" (ager romanus) olarak alınan topraklar artmış ve bunlar Roma vatandaşlarına verilmiştir. Bu topraklar adeta şehir eşrafiyla özdeşleşmiş ve yerleşim yerlerine göre farklı kolonicilik örnekleri uygulanmıştır. İyi limanlara ve askeri güzergâha sahip kıyı bölgeleri güçlendirilerek Roma kolonileri haline getirilmiştir. Diğer bölgeler ise yerleşimcilere çiftlik olarak tahsis edilmiştir. Buralara yerleşen Romalı kolonistler, tanrılara ibadet etmek ve ticaret yapmak üzere bir araya gelerek yeni pazarlar oluşturmuşlardır. Bkz: Salmon, E. T., "Roman Expansion and Roman Colonization in Italy", **Phoenix**, Vol. 9, No. 2, 1955, pp. 63-75, s.63-64; Turan, Olcay, "Roma Kolonizasyon Hareketi ve Kolonilerin I. Pön Savaşına Etkisi", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt 5, Sayı 3, 2019, ss. 529-545, s.531; Rostovtzeff, M., **Rome**, Oxford University Press, New York, 1960, s.38-39.

sergilemişlerdir¹⁵³. M.Ö. IX. ila VIII. yüzyıllarda, Yunanlılar ve Fenikeliler uzun mesafeli kıtalararası yerleşim teşebbüslerinde ve büyük ölçekli koloniler kurmada öncü olmuşlardır. Bununla birlikte, yerleşim hareketlerinin yaygınlaşması ancak birkaç yüzyıl sonra gerçekleşebilmiş, Kartaca, Atina ve Roma gibi etkili şehir devletlerinin denizaşırı askeri genişlemeleri ve bölge işgalleriyle anılır hale gelmiştir¹⁵⁴.

Ortaçağ'da yerleşim koloniciliğinin ilk örnekleri Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık ortamında kıta içerisine nüfuz eden Germanik kavimler tarafından sergilenmiş, bunun dışında İslam fetihleri ve Avrupalıların bu fetihlere karşı reaksiyonları zaman zaman yerleşim koloniciliği ile sonuçlanmıştır¹⁵⁵. Genellikle Akdeniz ve kıyılarında gerçekleşen mücadelelerin neticesi olarak ortaya çıkan bu dönemin yerleşim koloniciliği, Ortaçağ'ın sonlarına doğru sömürgeciliğin habercisi olacak gelişmelerde rol oynamıştır. İber Yarımadasındaki Müslümanları İspanya'dan uzaklaştırmak için girişilen Yeniden Fetih (Reconquista) süreci ilerledikçe boşalan araziler çeşitli teşvikler ve hukuki tedbirlerle İspanyol iskânına tabi tutulmuştur. İspanyollar, benzer bir girişimi kendileri açısından stratejik bir konumda bulunan, Atlantik ya da Pasifik'e geçmek isteyen gemilerin rotasında yer alan Kanarya Adaları'nda gerçekleştirmişlerdir. İspanyollardan önce Ceneviz ve Portekizlilerin etkin olduğu bu adalara, Kastilya egemenliğine geçmesinden itibaren ciddi bir

¹⁵³ Finley, s.185.

¹⁵⁴ Van Dommelen, Peter, "Colonialism and Migration in the Ancient Mediterranean", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 41, 2012, pp. 393-409, s.395.

¹⁵⁵ Veracini, Lorenzo, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), "Introduction: Settler Colonialism as a Distinct Mode of Domination", *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism*, Routledge, Abingdon, 2017, (Veracini, Domination), s.9. Haçlı Seferleri ile birlikte Kudüs'te kurulan Latin Krallığı içerisinde yer alan Frank yerleşim bölgesi bu hareketlere iyi bir örnek sergilemektedir. Bu bölge, birçok yönden aynı dönemde Güney Avrupa'da bulunan şehirlerle benzerlik taşımış; köyleri, malikaneleri, feodal kaleleri, değirmenleri ve yollarıyla Ortaçağ Avrupasının tipik özelliklerini yansıtmıştır. Başlangıçta Doğu Hristiyan topluluklarını Müslümanların baskısından kurtarmak için gelen Franklar, Hristiyanların çoğunlukta yaşadığı bölgelerde siyasi organlar kurmuşlar ve yerlilerle bir tür aristokratik toplum yapılanması içerisine girmişlerdir. Bu yapıda Franklar, kendi siyasi yapılanmalarında merkeze konumlanmışlar, yönettikleri bölgelerin karakterini tayin eden kültürel ve sosyal bir düzen kurmuşlardır. Bkz: Ellenblum, Ronnie, *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s.36-37. Ortaçağ'ın sonlarında hükümrânlığını öncelikle denizaşırı topraklarda (terre de mar, stato di mare, stato da mar, stati oltremare) genişleten Venedikliler, sadece deniz yoluyla erişebildikleri bu toprakları deniz ticaret yollarıyla kendisine bağlamıştır. Adriyatik ve Akdeniz civarında kurmuş oldukları kolonilerde, kültürel açıdan farklı toplulukları idare etmişlerdir. Venedikliler, asıl ilgilerini ticarete ve ticaret yollarına yöneltmiş olmakla birlikte, Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kontrollerini yoğunlaştırma ihtiyacı duymuş ve şehirlerdeki yöneticilerine, tüccarlarına ve zanaatkarlarına destek olmak üzere askeri yerleşimcileri (feudatorii, cavalerie) Girit kolonisine göndermiştir. Bkz: Arbel, Benjamin, (Ed. Dursteler, Eric R.), "Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period", *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, Brill, Leiden, 2013, s.125-127; Finley, s.177. Cenevizliler ise 1261 yılında İstanbul'un Latinlerin elinden geri alınmasına yardımcı olduktan sonra özellikle Karadeniz civarında önemli ticari haklar elde etmişler ve koloniler kurmuşlardır. Ayrıca İstanbul'da Pera (Galata) ve Ege adalarında önemli kolonileri hayata geçirmişlerdir. Buralara çok sayıda tüccar yerleşmiş ve bu kişiler zaman zaman anavatanından ayrılma eğilimi göstermiştir. Cenevizliler Pera'daki kolonilerini kuvvetli surlarla çevirmişler, Bizans İmparatoru ile sıkı bir rekabet içerisinde bulunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: İnalçık, Halil, *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.43-46.

yerleşimci nüfus getirilmiştir¹⁵⁶. Ülkenin içerisinde ve çevresinde gerçekleştirilen yayılma, daha uzak mesafelere gitme konusunda cesaret vermiş, bunun sonucunda Amerika'nın keşfiyle birlikte sömürgecilik çağı başlamıştır.

1.2.2.1.2.1.2. Sömürgecilik Çağında Yerleşim Koloniciliği

Yeniçağ ve devamındaki yerleşim koloniciliği, Ortaçağın başlangıcından itibaren kendisini gösterip uzunca bir süre çözüme kavuşturulamamış olan sorunların bir sonucu olarak, XV. yüzyılda yeni deniz yollarının keşfedilmesi ve Amerika kıtasının İspanyollar tarafından işgal edilip kendi yönetimine dahil edilmesiyle hızlı bir ilerleme göstermiştir. Bunu Portekizlilerin Asya'ya ve Afrika'ya yönelmeleri takip etmiştir. Ancak Asya'daki yayılma, yabancılara karşı direnişin daha güçlü bir şekilde yansıtılması sebebiyle Amerika'dakine nazaran daha yavaş olmuştur¹⁵⁷. Kısa zaman içerisinde İspanya ve Portekiz'i denizcilik konusunda rüşünü ispatlayan diğer Avrupa devletleri de takip etmeye başlamıştır.

Bu dönemdeki yerleşim koloniciliğinin merkezinde toprak yer almıştır. Toprağa sahip olma, bir yandan yeni toplumun ortaya çıkışına ve bu toplumun kontrol edilmesine yardımcı olurken, diğer yandan toprakların işlenmesi ile ekonomik faydalar hedeflenmiştir¹⁵⁸. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde başvuru olan araç “*boş topraklar*” (terra nullius) prensibi olmuştur. Söz konusu prensip gereğince koloniciler, gittikleri yerleri insansız veya etkili bir şekilde kullanılmayan topraklar olarak addetmişler ve kendilerinde topraktan yararlanma konusunda üstün bir hak görmüşlerdir¹⁵⁹. Kelime anlamı itibariyle “*kimsenin toprağı olmayan*”

¹⁵⁶ İspanya'nın yeniden fethi ve kanarya adalarındaki yerleşim koloniciliğiyle ilgili olarak detaylı bilgi için Bkz: O'Flanagan, Patrick, “Mediterranean and Atlantic Settler Colonialism from the Late Fourteenth to the Early Seventeenth Centuries”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.37-41.

¹⁵⁷ Luraghi, s.323.

¹⁵⁸ Saito, Natsu Taylor, **Settler Colonialism, Race, and the Law: Why Structural Racism Persists**, NYU Press, New York, 2020, s.51.

¹⁵⁹ Steinmetz, s.84. Bu dönemde doğal hukuk eksenli bir değerlendirme yapılmakta ve Avrupalıların talep ettiği ticaret hakkı gibi doğal haklar ile karşılaştıkları yerli halkların hakları arasındaki çatışma tartışılmaktadır. Bu çatışmada Roma hukukundan türetilen bir doğal hukuk prensibi olarak “*ius gentium*”, serbest ticaret ve kaşiflerle temasın bir gereği olarak gösterilmiştir. Zira *Francisco de Vitoria* ve *Bernard de Soto*'ya göre temastan kaçınma, yerlilerin haklarını göz ardı etmek için meşru bir sebeptir. *Hugo Grotius* da dahil olmak üzere bu görüşte olanlar, tüm insanların herkesin ticari veya sosyal maksatlarla seyahat etme hakkına sahip olduklarını ileri sürmüşler, yerli halklara Avrupalıların kendi bölgelerine girmelerine ve ticaret yapmalarına izin verme yükümlülüğü yüklemişlerdir. Bu fikirler çerçevesinde Avrupalıların zorla ticaret yerleşimleri kurma projesi desteklenmiş ve hatta direnmeleri halinde yeri gruplara savaş açılabilceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, doğal hukuk teorisyenleri kolonistlerin “*boş*” sayılan sahalara yerleşebileceklerine inanmaktadır. Buna göre tüm insanların müşterek olarak görülen şeyleri kullanma konusunda birtakım hakları ve eşit statüsü bulunmaktadır. *Locke*'un “*Hükümet Üzerine İkinci Deneme*” adlı eserinde yer verdiği, mülkiyetin elde edilmesi için yalnızca toprağın elde edilmesi ve işlenmesinin yeterli olduğu görüşüne kıyasla boş arazilere yerleşilmesinin meşru olacağı ileri sürülmüştür. Dahası yerlilerin bizzat bulundukları toprakların da ele geçirilebileceği söylenmiştir. Bu görüş uyarınca yerliler sahip bulundukları topraklardan, ürünlerin ekimi ve satımı bakımından layıkıyla istifa etme noktasında eksik kalmakta, söz konusu arazilerde gereği gibi tesis edilmiş bir mülkiyetin doğuracağı neticeler gözlemlenememekte ve yerlilerin arazileri kullanmalarının bir değeri bulunmamaktadır. Bu nedenle halihazırda kullanılan arazilerin boş arazi olarak kabul edilebileceği belirtilmiş ve Avrupalıların bu sahalara işgal etme konusunda hem özgürlüğe de

anlamına gelen ancak genellikle “*boş toprak*” şeklinde anlaşılan “*terra nullius*” anlayışı sürekli olarak öne çıkarılarak insanlar, ürünler ve sürüler ile ekonomik anlamda verimli bir işleyişin olduğu anlatılarıyla donatılmıştır. Bu anlatılar daha çok kişiyi yeni topraklara çekmekte oldukça etkili olmuştur¹⁶⁰.

Avrupalılar bir arazi üzerinde mülk sahibi olmayı, teşebbüslerin, hayallerin ve toprağa olan bağlılığın seviyesi ölçüsünde meşru görmüşlerdir. Yerlilerin topraklar üzerinde iddia ettiği haklar geçersiz olmamakla birlikte, bu hakların öngörülen şekillerde meşruiyete kavuşturulmadığı hallerde toprakların yabancı yerleşimine açık hale geldiğini kabul etmişlerdir¹⁶¹. Bu şekildeki genişlemelerini Avrupa merkezli ırk üstünlüğü ve ilahi bir misyon inançlarıyla pekiştirmişler, söz konusu toprakları tembel ve verimsiz olarak addettikleri yerlilerin elinden savaşarak almayı ve korumayı kaderlerinin bir parçası olarak addetmişlerdir¹⁶².

Bu tipteki kolonicilikte ayırt edici bir özellik olarak yerleşimciler, geride bıraktıklarına mümkün olduğunca benzeyen toplumlar inşa etmeyi amaçlamışlardır, gittikleri yerlerde karşılaştıkları yerlilerle ne şekilde ilişkiler kuracaklarını ikincil bir sorun olarak bırakmışlardır. Bu nedenle çoğu koloni yerli nüfusun seyrek ya da nispeten daha az güçlü olduğu bölgelerde kurulmuştur. Bu strateji, yeni yerleşim yerleri oluşturma ve bunları savunma konusundaki zorluklardan kaçınmak için kullanılmıştır. Oldukça ılıman iklimlerde gerçekleşen bu kolonicilik şeklinde, ilk yerleşimlerin çoğu, müsait şartları sağlayan ve ulaşılması nispeten kolay olan Amerika’da gerçekleşmiştir. Bunun dışında Angola, Mozambik ve Asya’nın bazı bölgelerinde küçük ve kalıcı Portekiz yerleşimleri gerçekleşmiş, Hollandalılar Ümit Burnu ve Endonezya’da, Fransızlar Hint Okyanusu civarında ve İspanyollar da Filipinler’de koloniler kurmuşlardır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Avustralya ve Yeni Zelanda’da yeni İngiliz kolonileri ortaya çıkmış ve Güney Amerika’daki varlıkları ve toprak sahiplikleri önemli ölçüde genişlemiştir. Ayrıca Fransızlar Cezayir’de benzer bir koloni oluşturmaya çalışmış ve daha sonra Orta Afrika’da İngiliz yerleşimleri ve Kuzeydoğu Afrika’da İtalyan kolonizasyonu görülmüştür¹⁶³.

---

hem de göreve sahip olduğu söylenmiştir. Bkz: Crow, Matthew, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo): "Atlantic North America from Contact to the Late Nineteenth Century", **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.96; **Nine**, s.221.

¹⁶⁰ Johnston/Lawson, s.364.

¹⁶¹ Moore, s.99.

¹⁶² Hixson, s.6-7. Koloniciler, toprakları gasp ettikleri gerçeğini çeşitli şekillerde maskeleyemeye çalışmışlardır. Bunlar arasında en yaygın yol, karşılaştıkları yerlilerin varlığını inkâr etmek olmuştur. Yerlilerin varlığını kabul ettikleri zamanlarda bile, onları genellikle medenileşmemiş, doğa içerisinde güçlükle ayırt edilebilen topluluklar olarak görmüşlerdir. Bu bakış açıları Avrupalılar tarafından tahakküm altına alınmalarını, hatta yok edilmelerini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Englert, Sai, **Settler Colonialism: An Introduction**, Pluto Press New Wing, London, 2022, s.84-85.

¹⁶³ Fieldhouse, D. K., **Colonialism 1870-1945: An Introduction**, The Macmillan Press, London, 1983, s.4-5.

Amaç yerli halkın sömürülmesinden ziyade topraklarının ele geçirilmesi olduğu için, kimi hallerde yerli emeği kolonistler için ihtiyaç duyulan bir unsur olsa da asıl hedef yerlilerin coğrafyadan silinmesi, onların yerinin yerleşimciler tarafından doldurulması olmuştur. Yerliler, yerleşimcilerin ilerlemesine engel olmamaları halinde bir sorun olarak görülmemiş, insan emeğine ihtiyaç duyulan durumlarda ilk başvurulacak araç köleler olmuştur. Ancak yerliler ile yerleşimciler pek çok noktada temas etmek mecburiyetinde kalmış, yerlilerin topraklarına sahip çıkma güdüsü ve yerleşimcilerin araziye olan bağlılığı bir bölünmüşlüğü ve gerginliği hâkim kılmıştır. Yerleşimciler, kalıcılık iddialarını pekiştirmek için yerlileri sistematik olarak etkisizleştirmeye çalışmış, koloniciliği bir olgu veya yapı haline getirmişlerdir¹⁶⁴. Yerli nüfuzunun kırılması için teknolojik, ideolojik ve sosyal metotların bir birleşimi uygulanmıştır. Yerlileri fiilen ve kültürel olarak bitirme amacını güden bu yapının mantığı, açıkça dile getirilmemiş olsa bile yerleşimcilerin politikalarında gözlemlenebilmiştir. Her zaman kendi menfaatlerini yerlilerin topraklar üzerindeki hakları ve refahının önünde tutan yerleşimciler, yerlilerin lehine hareket ettiklerini öne sürdükleri durumlarda bile bahsi geçen politikalarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir¹⁶⁵.

Yerleşimcilerin uyumsuzluğu sadece yerlilerle olmamıştır. Anavatanları ile hem kucaklayıcı hem reddeden belirsiz bir ilişki içerisine girdikleri gibi çalışmak üzere gelen göçmenlerin konumlandırılacağı nokta bakımından da tereddüt yaşamışlardır. Bir yandan asimilasyonla kendilerine benzetmeye, diğer yandan hiyerarşik olarak kendilerinden aşağıda tutmaya çalışmak yerleşimciler açısından sürdürmesi çetrefilli bir duruma yol açmıştır. Sonuç olarak hem yerlileri dışlama hem kendilerini meşrulaştırarak yerli hale getirme hem de göçmenleri ve köleleri adapte etme sorunları karşısında milli ve etnik kökenler göz ardı edilerek ırk temelli bir tasnif yoluna gidilmiştir¹⁶⁶.

Yerleşim koloniciliği modernitenin gelişimi bakımından büyük bir rol oynamıştır. Yerleşimciler tarafından merkezlere yöneltilen himaye görme çağrıları, özel sektör ve kamusal makamlar arasındaki bağlantıyı ve yerleşimleri merkeze bağlayan hiyerarşik ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişki, örneğin Avustralya'daki bir hammaddeyi Avrupa'daki işleme noktasına, Hindistan'daki bir ürünü Amerika'daki bir pazara ulaştıran uluslararası piyasa güçleri tarafından yürütülmüştür. Hammaddeler için uzak yerleşim emeği, işleme için

¹⁶⁴ Wolfe, Patrick, **Settler Colonialism and the Transformation of Anthropology**, Cassell, London, 1999, s.2; **Veracini**, s.8-9.

¹⁶⁵ Sheffield, R. Scott/Riseman, Noah, **Indigenous Peoples and the Second World War**, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, s.3.

¹⁶⁶ **Saito**, s.52.

merkezdeki fabrikalar ve işçiler, pazar olarak da koloniler sanayi devriminin yaşanmasında önemli faktörler arasında yer almışlardır¹⁶⁷.

1.2.2.1.2.2. Sömürü Koloniciliği

Sömürü koloniciliği, azınlık bir nüfusun, halihazırda çoğunluğu teşkil eden başka bir nüfusun bulunduğu bölgeye yerleştiği ve mevcut nüfusun emeğine bağımlı hale geldiği bir kolonicilik biçimidir¹⁶⁸. Bu tipte, kolonicilerin bağımsız bir topluluk kurma gibi bir kaygısı bulunmadığı gibi toprakların fetihle veya satışla elde edilmiş olması da bir fark yaratmamaktadır¹⁶⁹. Sömürü kolonisinin kurulması, ani baskınlar sonucu değil, yavaş ilerleyen bir süreç içerisinde keşif ve ilk temasın kurulması¹⁷⁰, yerleşim ve fetih faaliyeti, son olarak ise bir konsolidasyon süreciyle zamana yayılarak gerçekleşmiştir¹⁷¹. Sömürü kolonileri kurulduktan sonra ele geçirilen bölgeden ekonomik menfaat elde etmek için yeni bir düzen kurulmuş, ticaret kolaylaştırılmış ve vergi sistemi yeniden ele alınmıştır¹⁷².

Sömürü koloniciliği pek çok bakımdan yerleşim koloniciliğinden farklılaşmaktadır. *Veracini*'ye göre, kimi zaman aynı anda var olabilen ve birbirini besleyebilen bu iki tahakküm şeklinden yerleşim koloniciliği, yerleşimcilerin yerlileri topraklarından ederek sayısal olarak baskın hale geldikleri durumlarda kurulan ve sürdürülen bir tip iken sömürü koloniciliğinde etnik veya kültürel olarak üstün olduğuna inanan bir azınlığın kendilerinden aşağıda gördükleri bir çoğunluğu harici bir tahakküm ile kontrol altına alması söz konusu olmaktadır. Sömürü koloniciliğinde insanların hayatını etkileyen temel kararlar genellikle uzak bir merkezde kendi menfaatlerini gözetken sömürge yöneticileri ve onların tayin ettiği kimseler tarafından alınmış ve uygulanmıştır. Bu bakımdan koloniciliğe ait faaliyetler yerleşim koloniciliğinde daimî olarak mevcut bulunan kolonistler tarafından gerçekleştirilirken sömürü koloniciliğinde görev süresi sona erdiğinde merkeze dönecek görevliler tarafından yürütülmüştür¹⁷³.

Bunun dışında yerleşim koloniciliğinde birincil amaç başkasına ait toprakları ele geçirip orada kalmak ve kendi menfaatlerini gözeterek sosyal, siyasi, hukuki ve ekonomik anlamda kurumsallaşmak iken, sömürü koloniciliğinde sömürgeleştirilen toprakların zenginliklerini çıkarmak ve üretilen mallar için köle piyasası oluşturmak şeklinde kendisini göstermiş,

¹⁶⁷ Wolfe, Patrick, "Settler Colonialism and the Elimination of the Native", *Journal of Genocide Research*, vol. 8, Issue: 4, 2006, pp. 387-409, (**Wolfe**, Elimination), s.394.

¹⁶⁸ **Sánchez/Pita**, s.1041.

¹⁶⁹ **Finley**, s.173.

¹⁷⁰ **Osterhammel**, s.41.

¹⁷¹ **Osterhammel**, s.42.

¹⁷² **Osterhammel**, s.8.

¹⁷³ **Veracini**, s.4-6.

zenginliklerden olabildiğince istifade ederek anavatanlarına geri dönme niyeti taşımıştır¹⁷⁴. Bu anlamda ticari tekellerin tesis edilmesi, doğal kaynakların çıkarılması, yerlilerin ve kölelerin çalıştırılması sonucu tarım ürünlerinin satışından elde edilen gelirler sömürgecilerin başlıca hedefleri arasında yer almıştır¹⁷⁵. Keza yerleşim koloniciliğinin gerçekleştirilmediği oturmuş toplumlarda ticari amaçlarla elde edilmeye çalışılan limanlar ve üsler sömürü kolonilerine dönüştürülmüştür¹⁷⁶.

Sömürü koloniciliği, modern anlamda tahakküm altında olma durumunu ifade etmekte ve özellikle bir Avrupa devletinin siyasi kontrolü altında bulunan Avrupalı olmayan toplumları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Yönetenler ile yönetilenler arasında doğuştan gelen bir menfaat birliğinin bulunmadığı, hatta menfaatlerin çatıştığı bir düzeni ortaya koyduğu nispette yabancı bir grubun egemenliğini ifade etmektedir. Bu tip kolonizasyonda sömürgeleştirmeyi gerçekleştiren otorite buradaki pozisyonlara atanan ve bu nedenle sömürgeyi bir işyerinden ibaret gören ve Avrupa'daki ülkesinde emeklilik hayatı yaşamak isteyen yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Bölgedeki diğer Avrupalılar ise, ya misyoner, öğretmen, doktor veya müteşebbis gibi orta halli kesimden ya da madenlerde, plantasyonlarda, demiryollarında, ticaret şirketlerinde, bankalarda vb. çalışan yöneticilerden oluşmuştur¹⁷⁷.

Burada, koloni ile plantasyon özdeşliği daha ileri bir seviyede hissedilmektedir. Sömürü koloniciliğindeki plantasyonda ana nesne tarımsal mahsuller değil insanlar olmuştur. Diğer bir deyişle, sömürü koloniciliği toprağa değil insana odaklanmıştır. İktidarın ve tahakkümün sürdürülebilmesi için yayılmacı ve dönüştürücü bir tavır içerisinde hiyerarşilerin ve sosyal sınıfların oluşturulduğu idari ve kültürel bir yapı meydana gelmiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Saito, s.51.

¹⁷⁵ Osterhammel, s.11.

¹⁷⁶ Young, s.25.

¹⁷⁷ Fieldhouse, s.6-7.

¹⁷⁸ Cooper, Frederick, **Colonialism In Question: Theory, Knowledge, History**, University Of California Press, 2005, s.27; Finley, s.170. Aynı minvalde olmak üzere koloni tipolojilerinde plantasyon kolonilerine yer verildiğini de belirtmek gerekir. Leroy-Beaulieu 1902 tarihli "*De la colonisation chez les peuples modernes*" adlı eserinde "*sömürü kolonileri*"ni (colonies de plantation ou d'exploitation) tropikal alanlarda meydana getirilen ve büyük sermayelerin ele geçirilmesini, köleliğin, serfliğin veya mahkûm gönderme gibi iş organizasyonlarının kurulduğu bir koloni tipi olarak tarif etmektedir. Yazara göre bu kolonilerde yaşayanlar zenginliklerden yararlanma konusunda ikinci planda kalmakta, sosyal durum sürekli bir eksiklik hissettirmekte ve sosyal farklar kalıcılık arz etmektedir. Bu bakımdan söz konusu kolonilerin bağımsızlığa uzak ve buralarda demokrasinin yeşermesinin güç olduğunu söylemektedir. Bkz: **Monasterio/Ehrl**, s.222-223. Bunun dışında *M. I. Finley*'e göre plantasyon kolonileri genellikle tropik veya yarı tropik bölgelerde kurulan, kölelik, tek kültürlülük ve zorla çalıştırma ile ayırt edilen bir türdür. Bu yapının ortaya çıkmasında Avrupalıların tropik şartlar altında çalışmamasının yanı sıra iklim, tarım yapma şekli, işgücünün büyüklüğü, kalıcı olarak yerleşme niyetinin olup olmaması gibi diğer faktörler rol oynamıştır. Bkz: **Finley**, s.181. *Osterhammel* ise "*deniz yerleşim bölgeleri*" olarak adlandırdığı tipte, yabancı bir gücün doğrudan kontrol veya mülkiyete sahip olmaksızın diploması veya ticaret yoluyla bir bölgenin ekonomisine nüfuz ettiğini ve resmi olarak bağımsız durumdaki bir devlete gayri resmi olarak hükmettiğini ifade etmektedir. Bkz: **Osterhammel**, s.11.

Bunun dışında ticaret kolonileri yoluyla sömürü koloniciliği genellikle şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Erken modern çağdan itibaren mevcut ticaret ve üretim sistemlerinden yararlanmak ve ticari anlamda ileri karakollar ve ağlar oluşturmak için kurulan bu şirketler genişledikçe, bölgeler ve insanlar üzerinde bir tahakküm kurmaya başlamışlardır. Sahip oldukları toprakların sınırlarını genişletmek yerine deniz yolları oluşturmaya ve kontrol etmeye önem gösteren bu şirketlerin ekonomik gücü mevcut ticaret, üretim ve sermaye sistemlerinden yararlanma kabiliyetlerinin yüksekliği sebebiyle gittikçe artmış ve bu artışın sonucu olarak şirketlere, insanları ve toprakları yönetme şeklinde yeni bir iktidar kazandırmıştır¹⁷⁹.

1.2.2.2. İmparatorluk

İmparatorluk tabiri, milletlerin komşularını itaat altına alarak genişlediği ve onları tek bir otoritenin kontrolü altına aldığı yapıyı ve olguyu ifade etmek üzere kullanılmaktadır¹⁸⁰. Buna göre başat ve hükümrân konumunda bulunan merkezi bir siyasi yapı, diğer bir siyasi yapının iç ve dış politikaları üzerinde bir kontrol tesis etmekte, bu kontrolün sonucu olarak bağımlı yapıyı yönetmekte ve orada yer alan insanları, toprakları ve mabetleri himayesi altına almaktadır¹⁸¹. Doyle'a göre imparatorluklar, siyasi niteliği haiz bazı toplulukların başka topluluklar üzerinde etkili bir siyasi hâkimiyet kurmalarıyla ortaya çıkmakta ve resmi olarak kapsadığı alanlardan büyük olmakla birlikte bütün varlıklarıyla küresel eşitsizlik timsali değildirler¹⁸².

İmparatorluklar genellikle güç kullanımına başvurularak fetihle oluşturulan, birden çok kültürel alanı ve çeşitli toplumları kapsayan geniş siyasi varlıklardır. Buna bağlı olarak kontrol ettiği coğrafyanın farklı bölgelerinde çeşitli yönetim şekillerini ve araçlarını kullanan renkli bir idari yapıya sahiptir. Farklı birimlerin oluşturduğu imparatorluk ağında bu birimlerin birbirlerinden ziyade güçlü bir merkeze bağlanması söz konusu olmaktadır. Böylece her türden insan ve varlık merkez ve çevre arasında dolaşım halinde bulunmaktadır. İmparatorluklardaki merkeziliğe rağmen teşkilat yapısı tek bir noktadan doğrusal bir şekilde yayılmamaktadır. İmparatorluğun farklı bölgelerinde uygulanan çeşitli derecedeki özerklik idari, mali ve askeri

¹⁷⁹ Cooper, s.166.

¹⁸⁰ Marks, Susan, "Empire's Law", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 10, No. 1, 2003, pp. 449-465, s.450.

¹⁸¹ Cline/Graham, s.11. İmparatorluk kelimesi, kökeni itibariyle, emir, düzen, egemenlik, kudret ve hükümrânlık anlamlarına gelen Latince "*Imperium*" kelimesinden gelmektedir. Başlangıçta bir Roma Konsülünün makamı ve faaliyeti dolayısıyla elde ettiği kudreti temsil etmek üzere kullanılırken zamanla belirli bir toprak parçasını ve bu toprakta yaşayan tebaayı itaatle sorumlu tutma, cezalandırma gibi yetkileri içerecek şekilde anlamı genişlemiştir. Bkz: Steinmetz, s.78; Cline/Graham, s.10.

¹⁸² Doyle, Michael W., *Empires*, Cornell University Press, New York, 1986, s.19.

konularda bir yandan birimlere serbestlik oluştururken diğerk yandan da bir müzakere ortamı kurmakta, sonuç olarak ortaya çeşitliliğı fonksiyonel hale getiren örgütsel mekanizmalarla bezeli bir yapı çıkmaktadır. Bu çeşitliliğinyönetilebilmesi için merkezdeki idareciler emperyal bir vizyon geliştirmişler, ortaya koydukları yönetim anlayışının yanında göçü ve mübadeleyi teşvik ederek kozmopolit kimlikler oluşturmuşlardır. Bu anlamda imparatorluklar, geniş mesafelerle ayrılmış farklı toplulukları kaynaştırdığı ölçüde küreselleşmenin ilk örneklerini vermişlerdir¹⁸³.

İmparatorlukların kapsayıcı yönü tarih boyunca en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Roma'nın kendini evrensel bir imparatorluk olarak görüp sınırları dışındakileri barbar olarak kabul etmesi, sonradan gelen birçok hükümdarı etkilemiş ve Roma'ya öykünmesine sebep olmuřtur¹⁸⁴. Roma'nın çöküşünden sonra onun yerini almaya çalışan imparatorluklar (Bizans, İslam Halifeliğı, Karolenj), evrensellik iddialarını dini bir temel üzerinden yürütmeye çalışmışlar, savaşlarını inançlarını yaymak için vermişlerdir. Bu durum iktidarın ruhani yönünün tespiti ve ilahi kaynaklı iktidarın neye tekabül ettiğı konusundaki tartışmaları beraberinde getirmiştir¹⁸⁵. Böylece modern çağı girerken evrensellik anlamının yanına başka bir hükümdara veya dini otoriteye (Papalık) tabi olmamak şeklinde mutlak bağımsızlığı ifade edecek şekilde yeni bir yön daha eklenmiştir¹⁸⁶. Bu dönemden sonra ise imparatorluk terimi, geniş siyasi organizasyonlar ile bağımsız devletlerin denizaşırı mülkleri için kullanılmaya başlanmıştır. Fransızlar ve İngilizler, denizaşırı sömürgelerine imparatorlukları kapsamında atıfta bulunmuşlardır¹⁸⁷.

1.2.2.2.1. İmparatorluğun Özellikleri

İmparatorluklar, yayılcılıklarını kurumsal hale getirmeleri, işbölümü esasına dayalı olarak bir hiyerarşı kurmaları ve farklılıkları bir arada tutma kabiliyetleriyle diğerk yapılardan ayrılmakta ve kendi özgü bir karakter sergilemektedir.

¹⁸³ Raben, Remco, (Ed: Strootman, Rolf/van den Eijnde, Floris/van Wijk, Roy), "The Asian Foundations of the Dutch Thalassocracy: Creative Absorption and the Company Empire in Asia", **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020 s.313-314; Strootman, Rolf, (Ed: Strootman, Rolf/ Eijnde van den, Floris/ Wijk, Roy van), "Introduction: Maritime Empires in World History", **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020, s.4.

¹⁸⁴ Yüzyıllar sonra bile Avrupa medeniyetleri imparatorluk ve evrensellik iddialarını desteklemek için başta mimari yapılarda olmak üzere Roma'ya ait sembolleri ihya etmişlerdir. Bkz: **Cooper**, s.158.

¹⁸⁵ **Burbank/Cooper**, s.4.

¹⁸⁶ Uygun, Oktay, "İmparatorluk Düzeni ve Devlet", **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2020, ss. 385-406, (Uygun, İmparatorluk), s.391.

¹⁸⁷ **Steinmetz**, s.79.

1.2.2.2.1.1. Kurumsal Yayılmacılık

Oldukça büyük siyasi yapılar olan imparatorluklar yayılmacı bir nitelik göstermişler ve farklı bölgelere uzanan iktidar hafızaları taşımışlardır. Yeni toplulukları içerisine kattıkça, farklılıkları ve hiyerarşiyi muhafaza eden organizasyonlar haline gelmişlerdir¹⁸⁸. İmparatorlukların ortaya çıkışı, genellikle komşu devletler ve milletler üzerinde kontrol kurulduğunda, kimi durumlarda ise bağımsız devletlerin hanedanlarının evlilik yoluyla birleşmesi sonucu ya da çevredeki halkın gönüllü katılımıyla gerçekleşmiştir¹⁸⁹. Ancak çevre bölgelerin fethi, imparatorluk sayılabilecek bir siyasi yapı kurmanın yalnızca ilk adımı olmuş, fethin yanında ele geçirilen topraklarda imparatorluk bürokrasisi, ordusu ve kanunlarının tesis edilmesi gerekmiştir. Bunun gerçekleşmediği durumlarda yeni ve büyük bir siyasi sistemin oluşumundan ziyade, güçlü bir devletin yayılmacı veya emperyalist dış politikasından bahsedilmiş, bu siyasetin kalıcı hale gelmesi ve fetihten beklenen faydayı sağlaması için kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi gerekli görülmüştür¹⁹⁰. İmparatorlukların oluşum seyri dikkate alındığında öncelikle askeri ve ekonomik üstünlük ön plana çıkmış, bunları takiben “*siyasi ve ideolojik güç*” konsolide edici bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, siyasi ve ideolojik güç, elde edilen iktidarın sürdürülebilmesi ve sağlamlaştırılması için tamamlayıcı faktörler olarak kendisini göstermiştir¹⁹¹.

İmparatorlukların yönetilmesi ve büyümesi çeşitli mutabakatlara dayalı olarak gerçekleşmiştir. Fetihlerle alt edilen siyasi yapılar dolaylı olarak (indirect rule) imparatorluğun yönetme enstrümanları arasına alınmış, yerel güçler genellikle baskı yoluyla işbirliğine zorlanmış ve bunların kendi nüfuz alanları içerisinde söz sahibi olmasına müsaade edilmiştir. Bu sayede imparatorluk otoritesi yayıldığı alanda askeri ve mali kontrolünü sürdürürken, çevre otoriteler itaat etme, vergi ödeme, askeri işbirliği karşılığında kendi otoritelerinin korunmasını veya yenilerinin tesis edilmesini içerecek bir özerklikten faydalanmışlardır. Dolayısıyla coğrafi genişlemenin yanında hükümet tarzı olarak da yerel otorite ve elit transferi yaparak bir genişleme söz konusu olmuştur¹⁹².

¹⁸⁸ Burbank/Cooper, s.9.

¹⁸⁹ Gönüllü katılım tezi, özellikle İngiliz ve Fransızların kontrolleri altına giren toplulukların bunu kendi istekleriyle gerçekleştirdikleri iddiasıyla ileri sürülmektedir. XXI. yüzyılın başında dahi İngiliz ve Fransız hükümetleri tarihte elde edilen toprakların fetihle değil, oranın sakinlerinin himaye taleplerine cevaben imparatorluklarına dahil edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bkz: Howe, s.24-25.

¹⁹⁰ Aslan, s.104.

¹⁹¹ Münkler, Herfried, *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.84.

¹⁹² Uygun, İmparatorluk, s.394; Münkler, s.100. İmparatorluklarda iç mutabakat siyasi ve idari olduğu kadar ideolojik olarak da önemlidir. Örneğin bazı imparatorluklarda dini fikirler, imparatorluk otoritesine üzerinde yükseleceği manevi bir temel sağlamakla birlikte zaman zaman ihtilaflara da yol açmıştır. Dini doktrinlerin yorumlanması konusundaki farklılıklar, hem Bizans'ta hem de İslam Hilafetinde resmi ideolojinin dışındaki değerleri benimseyen bazı grupların meydan okumalarına yol açmıştır. Benzer şekilde yerli halklara kurtuluşu

1.2.2.2.1.2. Hiyerarşi İçerisinde İşbölümü

Farklılıkları mutabakatla bir arada tutmakla birlikte imparatorluk yapısının eşitsizlikler üzerine kurulduğunu göz ardı etmemek gerekir. İmparatorluklar etnik ve kültürel açıdan farklı bölgelerden oluşmuş, tüm sistem içerisinde baskın durumda bulunan etnik veya kültürel grupların yer aldığı çekirdek sınırların ötesindeki bölgeler ise siyasi merkezin denetimi altında tutulmuştur. Böylece imparatorluğun hiyerarşik yapısı içerisinde güç ve kaynaklar merkezde yoğunlaşırken, çevre bölgeler büyük ölçüde ikincil bir mertebeye indirgenmiş, merkeze değerli mallar ve emek ile katkıda bulunan bir kaynak olarak görülmüştür¹⁹³. Bu bakımdan çekirdek bölge bir yandan çevreye hükmederken diğer yandan çevrenin kendisiyle ve birbirleriyle olan ilişkilerinde aracı rolünü üstlenmiş ve kaynakları kanallize etmiştir¹⁹⁴.

İmparatorluklar, fethettikleri milletlerin ve yöneticilerin iktidarını ciddi ölçüde sınırlandırmış, metropol olarak adlandırılan, imparatorluğun idari ve kültürel merkezleri ile periferi arasında dengesiz bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu ilişki başlangıçta ebeveyn-evlat ilişkisini andırırken zamanla evrilmiş ve yerini boyun eğmeyi ön plana çıkaran bir anlayışa terk etmiştir¹⁹⁵. Bu bakımdan imparatorluklarda dikey özellik gösteren bir iktidar ilişkisi söz konusu olmuştur. İmparatorluklar çok uzak bölgeleri sorunsuz bir şekilde yönetmek ve ideolojilerine olan uyumu temin etmek için kendi içerisinden veya çevre toplumlardan gelen kimseleri iktidar dinamiklerinin hiyerarşik yapısı içerisinde görevlendirmiştir¹⁹⁶.

İmparatorluklar kendi coğrafyaları üzerinde doğrudan ve dolaylı şekilde hükmetme (direct and indirect rule) yollarını harmanlamıştır. Metropol otoritesi, mutlak egemenliği elinde tutarak imparatorluğun tüm bölgeleri üzerinde, özellikle askeri ve ekonomik hususlar açısından, bir düzeyde doğrudan denetim sağlamış, bununla birlikte merkezî gücün himayesinde faaliyet gösteren ve kendi başına özgül bir ağırlık taşıyan “koloni” veya “eyalet” idarelerine de yer vermiştir. Bu idarelerde merkezden gönderilen idareciler ile birlikte itaat altına alınan milletlerin liderleri de yer almıştır. Ancak çoğu imparatorluk sisteminde çevrede yer alan yerli

---

sağlamanın bir yolu olarak görülen Katoliklik, İspanyol İmparatorluğunun meşrulaşmasında büyük rol oynamasına rağmen diğer imparatorluklar ve yerlilerle çatışmada gerilimlere yol açmıştır. Dolayısıyla imparatorluklar bakımından içteki muhalefeti güçlü bir şekilde bastırmanın mümkün olmadığı durumlarda onlarla uzlaşmak seçeneği üstesinden gelinmesi gereken bir husus olarak kendisini göstermiştir. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.17.

¹⁹³ **Howe**, s.24.

¹⁹⁴ Jerónimo, Miguel Bandeira, “For a Plural Historical Sociology of Imperialism and Colonialism”, **Análise Social**, Vol. 48, No. 209, 2013, pp. 953–58, s.953.

¹⁹⁵ “Metropolitan”, “metropolis”, “metropol” gibi kelimeler, Yunanca “ana-şehir” kelimesinden türemişler ve merkez ile koloniler arasındaki metaforik soy bağına atfen kullanılmışlardır. Kelimeler daha sonra Kilise terminolojisine dahil edilmiş ve eyalet piskoposlarını denetleyen piskoposa ve onun yetki alanına ithafen kullanılmıştır. Sömürgecilik çağında ise imparatorlukların başkentleri metropol olarak adlandırılmıştır. Bu yöndeki bir kullanımda zirai faaliyetlere ve plantasyonlara işaret edecek şekilde botanik bir metafora bürünmüştür. Bkz: Veracini, Lorenzo, “Where Does Colonialism Come From?”, **Rethinking History**, Vol. 22, Issue: 2, 2018, pp. 184-202, (Veracini, Colonialism), s.193; **Steinmetz**, s.79.

¹⁹⁶ **Burbank/Cooper**, s.470.

yetkililer metropolden gönderilenlerin otoritesine tâbi kılınmıştır. Yine, hem eski hem de modern imparatorluklar yerinden yönetime yetki devretme konusunda oldukça ılımlı davranmışlar ve imparatorluğun parçalanma riskini göze alarak daha fazla yetki devretme eğiliminde olmuşlardır. Bu anlamda imparatorlukların sadece kendi iradesini merkezden dışarı doğru empoze ederek otoritesini koruyamayacağı ve merkez ile yerel “*işbirlikçiler*” arasındaki diyalogun önemli olduğu gerçeklerini iyi idrak ettikleri söylenebilir¹⁹⁷.

Piramidin tepesinde yer alan imparatorlar ve görevlendirdikleri yetkililerin değişen şartlara uyum sağlamaya çalıştığı bir hiyerarşi dahilinde işbölümünün yapılması imparatorlukların en önemli özelliklerinden biri olmuştur. İktidarın ve imtiyazların tahsisi bakımından esnek davranılması, stratejik olarak toprakların birleştirilmesi veya yeni yerleşim birimlerinin kurulması, yerli yöneticilerin çeşitli düzeylerde yönetime dahil edilmesi gibi hususlar bir yandan farklılıkları kaynaştırmada olumlu sonuçlar vermiş diğer yandan yapıyı daha dirençli hale getirmiştir. Sonuç olarak imparatorluklarda paylaşımlı ve katmanlı bir egemenlik anlayışı kendisini göstermiştir¹⁹⁸.

1.2.2.2.1.3. Farklılıkları Bir Arada Tutma

İmparatorluklar tipik olarak bir zamanlar ayrı olan çeşitli birimleri içeren birleşik yapıları ile tanımlanır. Bu çeşitlilik genellikle etnik köken, milliyet, kültür ve din farklılıklarını içermiştir. Farklı toplumsal birimler arasındaki eşitliğin metropol ile periferi arasındaki egemenlik ilişkisine uygun düşmemesinden dolayı teşkilat anlayışında olduğu gibi burada da bir eşitsizlik ve hiyerarşi söz konusu olmuştur¹⁹⁹. İmparatorluk yapılarında öne çıkan farklılık ve hiyerarşi özellikleri, eşit statülerle olmasa bile, siyasi anlamda tek merkeze tâbi olma ve ideolojik anlamda da ahlaki söylemlerle meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır²⁰⁰.

Hem modern hem de antik imparatorluk sistemlerinde, baskın çekirdek topluluğun kendilerini çevre halklardan kültürel olarak üstün görmeleri anlayışı hâkim olmuştur. Bu üstünlük genellikle dil, din, fiziksel görünüm, teknoloji, uygarlık gibi çeşitli şekillerde ifade

¹⁹⁷ Howe, s.25-26.

¹⁹⁸ Buna bağlı olarak Rusya'daki Yekaterina aynı anda hem imparatoriçe hem çariçe, hem hükümdar, hem prenses, hem komutan hem de belirli toprakların “*sahibi*” sıfatlarına sahip olabilirken, Napolyon fethettiği bazı bölgelerin krallarına dokunmayıp bazılarını doğrudan doğruya valileri aracılığıyla yönetebilmiştir. Yine, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar bazı ticari ortaklıkların merkezden aldığı imtiyazlarla çeşitli coğrafyalarda devlet yetkilerini kullanabildiği görülmüştür. Nihayet XIX. ve XX. yüzyıllarda yerel hükümdarların iç egemenliklerini saklı tutmakla birlikte bazı yetkilerini Britanya, Fransa gibi güçlerin kontrolüne vererek himaye altına girmeleri bu çeşitliliğin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Burbank/Cooper, s.18-19.

¹⁹⁹ Bu bakımdan eşitleri içeren bir çeşitliliğin imparatorluk sistemiyle değil, daha ziyade “*milletler topluluğu*” ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu yüzden XX. yüzyılda İngiliz hükümetleri Londra egemenliğindeki bir imparatorluktan eşitler arasındaki özgür bir ortaklığa (Commonwealth) döndüğü, Sovyetler Birliği için ise imparatorluk değil -kağıt üzerinde bile olsa- eşit parçaların toplamı olduğu ileri sürülmüştür. Bkz: Howe, s.25.

²⁰⁰ Cooper, s.101.

edilebilecek kabullere dayanmıştır. İmparatorluk yöneticileri bu farklılıkları kimi zaman doğal ve değişmez olarak görmüş kimi zaman ise asimilasyon yoluyla hâkim kültüre adapte edilebilecek bir olgu olarak kabul etmişlerdir. Bu inançlar ve tutumlar imparatorluk sistemlerinin dokusuna derinden yerleşmiş, hâkim ve tâbi gruplar arasındaki güç dinamiklerinin şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Hâkim grubun kültürel üstünlüğü, otoritelerini meşru kılmaya ve başkalarını yönetme konusunda hak sahibi oldukları fikrini güçlendirmeye hizmet etmiştir²⁰¹.

Çoğu imparatorluk için birinci amaç, benzerlikten ziyade sadakati teşvik etmek olmuştur. Özellikle kendi camialarını etkili bir şekilde yönetme kapasitesine sahip yerel liderlere bu konuda önemli görevler düşmüştür. Söz konusu yaklaşım, bir dereceye kadar düzeni sağlamayı, vergilerin ve diğer gelirlerin toplanmasını ve askere almayı kolaylaştırmıştır. Topluluklar arasındaki farklılıklar bir endişe kaynağı değil bir realite ve fırsat olarak görülmüştür²⁰².

1.2.2.2.1.4. Kendine Özgü Bir Yapı

İmparatorlukları diğer siyasi yapılardan ve ulus-devletlerden ayıran birtakım özellikler vardır. Bu bakımdan imparatorlukların kendilerine özgü bir yapısının bulunduğu söylenebilir.

1.2.2.2.1.4.1. Genel Olarak

İmparatorluklar, günümüzün benimsenen modeli ulus-devletler ile kıyaslandığında çok daha eski bir maziye sahip olup geçtiğimiz yüzyıla kadar varlığını sürdürebilmiştir. Yüzyıllara yayılan bir geçmişe ve tüm dünyada örneklerini sergileyebilecek bir yaygınlığa sahip olmakla ne kadar dayanıklı bir yönetim tarzı olduğunu ispatlamıştır. Bu yönüyle ulus-devletlerin doğal, gerekli ve kaçınılmaz bir siyasi örgütlenme olduğu yönündeki yaygın kaniya kuşkuyla yaklaşılmaktadır²⁰³. Ancak devletlerin imparatorluğun oluşumunda ve anlaşılmasında oldukça kritik bir role sahip olduğunu belirtmek gerekir. Çoğu imparatorluk, periferik bölgelerin etrafını sardığı bir merkez etrafında yapılandırılmış ve periferik bölgeler, kendilerine bir dereceye kadar

²⁰¹ Howe, s.29-30.

²⁰² Bu yüzden ne homojenleştirme ne de farklılıkları olduğu gibi benimseme noktalarında uçlarda bir tutum sergilenmiştir. Bunun yerine imparatorluklar geniş coğrafyaları etkili bir şekilde yönetebilmek için strateji bileşenleri uygulamışlar; şartların gösterdiği yöne doğru gitmeye çalışarak birleştirme, asimile etme veya dönüştürme yollarını benimsemişlerdir. İnsanlar açısından da imparatorluk sistemlerinin uzunca bir süre hâkim olduğu bir dünyada büyük ve etkili bir yapının çatısı altında yer almanın cazip görüldüğü söylenebilir. İmparatorluğa dahil topluluklar, bu geniş yapının çeşitli kısımlarında çalışarak ve üretim ağlarına katılarak kimi zaman güç ve refah peşinde olmuş, kimi zaman ise hayatta kalmaya çabalamıştır. Bazıları imparatorluğun denetiminden kurtulmaya çalışırken bazıları kendi imparatorluklarını kurmaya veya içerisinde yaşadıkları imparatorluğun yöneticilerini devirmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Burbank/Cooper**, s.2, 13-14.

²⁰³ **Burbank/Cooper**, s.3.

özerklik tanınmış koloniler veya dolaylı olarak yönetilen yerli devletler şeklini alabilen yapılara büründürülmüştür. Bu periferik devletler, imparatorluk sistemlerinin yapısında ve yönetiminde önemli bir rol oynamışlardır. Devletler aynı zamanda imparatorlukların başlangıçlarında ve bitişlerinde yer alan yapılar olmuştur. Ulus-devletlerden imparatorluğa dönüşüm yaşandığı gibi imparatorlukların dağılmasından sonra çekirdek bölgenin ulus-devlet olarak devam ettiği örnekler de görülmüştür²⁰⁴.

İmparatorluklar, çeşitli toplulukları farklı statüler altında bir arada yaşattığı ölçüde global toplumlardan ayrılmaktadır. Başka bir topluluğa bağlı olmaksızın kendi kendine yetebilen camiaları ifade eden global toplum kavramı, “*ilkel toplum, kent toplumu, feodal toplum ve ulus*” olmak üzere basit bir şekilde sınıflandırılmakta ve üyeleri arasındaki bağların sıklığına bakılarak tespit edilmektedir. İmparatorluklar, Mısır ve Roma gibi istisnalar haricinde, emperyal toplum gibi yeni bir global toplum türü oluşturamadıkları, bazılarının ömürlerinin kısa sürmüş olması ve fethedilen topraklar üzerinde yaşayanlar arasındaki sıkı bağlar kuramamaları sebebiyle bu sınıflandırmaya dahil edilmemişlerdir. Bu bakımdan imparatorluklar, merkezde yer alan bir devlet ve bu devlete bağlı periferik birimlerin teşkil ettiği bir siyasi sistem olarak kabul edilmektedir. Bu siyasi sistemin kurulabilmesi için de, daha önceden de belirtildiği gibi, fethedilen yerlerde imparatorluk ordusunun, bürokrasisinin ve hukukunun tesis edilmesi gerekir; aksi halde bir imparatorluktan değil, güçlü bir devletin yayılmacı dış politikasından bahsedilecektir²⁰⁵.

Özerk bölgeler, bağlı devletler, imtiyazlı şehirler, merkezden idare edilen eyaletler gibi farklı bileşenleri içeren, ancak tek bir devlet haline gelmemiş siyasi yapılar olarak kabul edilen imparatorluklar, konfederasyonlar ve hegemonik siyasi yapılardan da farklı bir varlık olarak kabul edilmektedir. Üye devletlerin rızası ve işbirliğiyle kurulan yapılar olarak konfederasyonlar açısından kuruluşu gerçekleştiren merkezi bir üyenin varlığı söz konusu olmadığı gibi kararlar da bütün üyelerin katılımı ile teşekkül eden konfederal organlar eliyle alınmaktadır. Buna karşın imparatorluklar kurucu sıfatını haiz güçlü bir siyasi merkez ile çevre devletler arasında zorlama yoluyla oluşturulan bir birliği ifade etmektedir. Aynı şekilde kurucu merkez, birliğin yönetilmesi ve kararların alınması hususlarında diğer devletleri kontrolü altında tutmakta, kararlarını empoze edebilmektedir²⁰⁶.

İmparatorluklar, keza hegemonik siyasi yapılardan da ayrılmaktadır. İmparatorluklar yerel yöneticiler vasıtasıyla dolaylı hükmetme (indirect rule) tarzları oluşturarak, özerk şehirleri himayesi altına alarak veya sınır bölgelerinde koloniler kurarak hegemonik yöntemleri

²⁰⁴ Steinmetz, s.81.

²⁰⁵ Aslan, s.104-105; Uygun, İmparatorluk, s.388.

²⁰⁶ Uygun, İmparatorluk, s.395.

kullanmışlardır. Ancak imparatorlukların bağ kurma repertuarları salt hegemonyanın ötesinde olmuş, şahsi temaslar ile müzakere ve mutabakata dayalı karmaşık ilişkiler ağı imparatorlukların etki alanını hegemonyayı aşar hale getirmiştir. İnsanların ve kaynakların kontrolünün bölgelerin kontrolünden daha kritik addedildiği bir ortamda metropol ve yerel elitler arasında diyalog yolları kurulmuş ve ilişkiler her bölge için farklı şekillerde inşa edilmiştir²⁰⁷.

İmparatorluklar ile hegemonik ilişkiler amaçları bakımından da farklılaşmaktadır. İmparatorluklar, kendi varlıkları bakımından önem arz eden ve dünya tarihini değiştirmeye çalışan misyonlarla donatılmışlardır. İmparatorluğun resmi ideolojisini temsil eden bu misyonların arkasında siyasi elitlerin telkin ve iddiaları yer almıştır. İmparatorluğun içerisinde yaşayanlara dönük olarak siyasi yapının evrensel ve ilahi önemi vurgulanmış, istikrarın sürdürülmesi için gerekli enerji ve inanç aşılanmıştır, bir amaç ve istikamet tayin eden bu misyonlar olmadan hâkimiyet ve kontrolün sürdürülmesinin oldukça güç olacağı fikri yerleştirilmiştir. Mevcut konumlarını muhafaza etmeyi ve rakipleriyle başa çıkmayı önceleyen hegemonik güçler açısından ise dolaylı bir misyona ihtiyaç duyulmamakta; dış politikaya yön veren bir ideoloji takip edilse bile bu ideoloji imparatorlukların misyonları kadar önem taşımamaktadır²⁰⁸.

1.2.2.2.1.4.2. İmparatorluk Yapısını Devletten Ayrı Kılan Yönler

İmparatorluklar ile devletler arasındaki ilk farklılık sınırlar bakımından kendisini göstermektedir. Devletlerde sınırlar belirlidir ve bölgeyi fiziken kuşatmakla birlikte ülkedeki siyasi, kültürel ve ekonomik alanı da belirleyen bu sınırlar içerisindeki toprak parçası vatan olarak kutsallaştırılmıştır. İmparatorluklarda ise sınırlardan çok sınır boyları bulunmaktadır. Bu uçlar açısından bir kutsiyet söz konusu değildir, değişiklikler büyük tepkilerle karşılanmamaktadır. Ayrıca imparatorluk dahilinde global toplumun yoksunluğundan dolayı siyasi, kültürel ve ekonomik sınırlardan bahsedilememektedir; çünkü imparatorluk

²⁰⁷ Strootman, s.6.

²⁰⁸ Münkler, 136-137. Hegemonya, ulus devletlerin askeri, ekonomik, siyasi ya da kültürel üstünlüklerine bağlı olarak diğer devletler üzerinde hayata geçirdiği tahakkümü ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu yönüyle, kavramın rızaya dayalı üstünlük şekilleri üzerinden tanımlanan salt anlamından farklılaşmaktadır. “Hegemonyacılık” olarak anılan bu yönde, öne çıkan devletlerden, temsil ettiği değerleri küresel seviyede yaygınlaştırmış olması, milletlerarası ilişkilerde sömürüye dayalı bir ideolojik ve kültürel liderlik sürdürmesi, üretim tarzlarını yaygınlaştırması ve milletlerarası kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerini kendi menfaatlerini savunmak üzere kullanması beklenmektedir. Bkz: Yetiş, Mehmet, (Ed. Atılğan, Gökhan, Aytekin, E. Attila), “Hegemonya”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s.97.

coğrafyasının farklı noktalarında farklı gerçeklikler hüküm sürmektedir ve yeknesaklaşmış veya öyle olmasına gayret edilen bir düzen söz konusu değildir²⁰⁹.

Bir diğer farklılık eşitlik yönünden ortaya çıkmaktadır. Ulus-devletler bir bölgeyi ilhak ettiğinde, genellikle ele geçirenler ve geçirilenler arasındaki hukuki, idari ve vatandaşlığı dayalı ayrımlar ortadan kaldırılmaya çalışılmakta, yeni katılanların daha geniş bir siyasi topluluğa entegre edilmesi amaçlanmaktadır. Buna karşılık imparatorluklar farklılıkları muhafaza etme ve pekiştirme eğilimi taşımış, bu eğilimin en ileri şekli ise sömürge imparatorluklarının aşırı katı ve asimetrik uygulamaları olmuştur. İmparatorluklar otoritenin ve kontrolün güçlenmesi için farklılıkların sürdürülmesinde fayda görmüşler, ele geçirenlerin en üstte, ele geçirilenlerin en altta olduğu bir sistem sayesinde iktidar ve kontrol hiyerarşisini devam ettirmeye çalışmışlardır²¹⁰. Bu bakımdan imparatorluk yapısı, bir devlet tipinden ziyade, egemen bir devletin çevresinde yer alan diğer devletleri ve milletleri kendi içerisine kattığı bir siyasi sisteme işaret etmektedir²¹¹.

İmparatorluk yönetimi insanları kimliklerini esas alarak farklı şekillerde yönetme fikrini benimsemiş ve imparatorluk kavramı da farklı insanların farklı şekillerde yönetileceği fikrini içermiştir. Yayılmacı bir karakter arz eden imparatorluklar için, zorlamayla bile bile olsa, farklılıkları kendi bünyesine katmak önemli olmuştur. Ulus-devletler ise ülke içerisinde bir milletin kendine has bir siyasi topluluk şeklinde belirmesi fikrine dayanmaktadır. Ulus devletler kendisine ait olmayan unsurları dışlarken ortak bir kimliği ve kültürü ön plana çıkarmaktadır²¹². Bu yüzden ulus-devletlerde vatandaşlar eşit statüdedir ve eşit haklara sahiptir. İmparatorluklarda ise merkezden uzaklaştıkça haklardan ve imkânlardan yararlanmada dezavantajlı bir durum görülmüştür. Çevreyi kendisine katan merkez için önemli olan kaynakların akışı olmuş ve bu da ancak eşitsiz bir ortamda fayda sağlayabilmiştir²¹³.

İmparatorluklarda insanlar arasında kurulan asimetrik ilişki ağının benzeri yönetim şekline de yansımıştır. İmparatorluklarda merkez ile periferideki yönetim unsurları arasında bazıları bakımından güçlü bazıları bakımından zayıf siyasi ve ekonomik bağlar bulunmaktadır. Periferideki unsurların kendi arasında ise bağlar yok denecek kadar azdır. Halbuki devlet sistemlerinde merkez ile çevre unsurları arasında dikey ilişkiler olduğu gibi, çevre unsurlarının aralarında merkezle olan ilişkileri kadar yaygın ve güçlü yatay ilişkiler bulunmaktadır²¹⁴.

²⁰⁹ Aslan, s.105-106.

²¹⁰ Steinmetz, s.81.

²¹¹ Aslan, s.107.

²¹² Burbank/Cooper, s.9.

²¹³ Uygun, İmparatorluk, s.393.

²¹⁴ Aslan, s.106.

1.2.2.2.2. İmparatorluğun Türleri

Diğer türden siyasi yapılardan ve ulus-devletten ayrı olarak kendine özgü bir yapısı olan imparatorluklar kendi içerisinde çeşitli kategorilere ayrılabilir. Bu anlamda imparatorluklar ömrünün uzunluğu bakımından, kontrol ettiği alan bakımından ve çevredeki kaynakların merkeze aktarılma şekli bakımından üç şekilde ele alınabilir.

1.2.2.2.2.1. Ömrünün Uzunluğu Bakımından

İmparatorlukları birbirinden ayıran faktörlerden ilki ömrünün uzunluğu ile ilgilidir. Buna göre uzun ömürlü imparatorluklar en az bir yükseliş ve gerileme dönemlerinden geçmiş, çeşitli döngüleri içerisinde barındıran ve dayanıklılığı, doğrudan doğruya kurucusunun veya kurucu neslin taşıdığı karizmaya bağlı olmaksızın kendi kendini yenileme ve kurumsal kapasitesiyle ortaya çıkmıştır²¹⁵. Büyük İskender'in kurduğu Makedon İmparatorluğu veya Cengiz Han'ın kurduğu Moğol İmparatorluğu gibi kurucusunun ölümünden hemen sonra dağılma sürecine giren kısa ömürlüleri olduğu gibi Roma İmparatorluğu veya Osmanlı İmparatorluğu gibi çağları kuşatacak şekilde yüzyıllarca süren imparatorluklar da görülmüştür²¹⁶.

1.2.2.2.2.2. Kontrol Ettiği Alan Bakımından

Kontrol ettiği alan bakımından imparatorluklar, alanların türüne ve genişliğine göre bir ayrıma tabi tutulabilir. Alanların türüne göre ayırmda kara imparatorlukları ve deniz imparatorlukları ile karşılaşmaktadır. Deniz imparatorlukları, en önemli örneklerini Avrupalıların sergilediği ve son beş asırdır görülen güçlü ve dinamik bir tip iken kara imparatorlukları klasik imparatorluk şekli olup mazisi uzak dönemlere dayanmakta ve Asya'dan Afrika'dan ve Colombus öncesi Amerika'dan olanlar da dahil olmak üzere çok farklı medeniyetler tarafından kurulmuştur²¹⁷. Bu imparatorluklar bir kara parçası üzerinde yayılmayı amaç edinmiştir²¹⁸. Fetihlerini sürdürebilmek için agresif bir yayılmacılık ve militarizm yolunu benimsemişler, elde ettikleri topraklarda itaat ve vergi karşılığı nisbi bir barış ve refah vadetmişler ve sonuç olarak çok kültürlü ve çok tanrılı bir medeniyet ortaya koymuşlardır. Bu medeniyet, ekonomik, kültürel, askeri ve siyasi güç kaynaklarını üst düzeyde birleştiren entegre bir yapı sergilemiştir²¹⁹. Deniz imparatorlukları ise ana bağlantı şekli olarak deniz yollarını kullanan siyasi ve ekonomik kontrol sistemleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu imparatorluklar

²¹⁵ Münkler, s.24.

²¹⁶ Uygun, İmparatorluk, s.400.

²¹⁷ Howe, s.50.

²¹⁸ Young, s.20.

²¹⁹ Steinmetz, s.82.

büyük kara kütlelerini fethetmeye çalışmak yerine limanları, kıyı bölgelerini ve adaları elde etmeye odaklanmıştır. Savaşlar, fetihler ve hâkimiyetin kurulması kara gücünden ziyade deniz filoları ile gerçekleşmiştir. Genellikle geniş kıyı şeritlerinin yanı sıra çok sayıda doğal liman veya adanın varlığı ile kendisini göstermiştir²²⁰.

Kontrol ettiği alanın genişliği açısından ise imparatorluklar, dünya imparatorlukları ve bölgesel imparatorluklar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bazı imparatorluklar çeşitli kıtalara yayılan büyük bölgeleri elinde tutarken bazı imparatorluklar bir ulus-devletin kapladığı alan kadar bir yeri kontrol etmiştir²²¹. Dünya imparatorluklarının bölgesel imparatorluklardan ayrılmasında “*muazzam bir alana hükmetme*” gibi bir realite aranmaktadır. Bu durum kara imparatorlukları açısından kilometrekareler ile ölçülebilirken deniz imparatorluklarında daha ziyade malların, sermayenin ve bilginin akışına, ekonominin kilit noktalarının kontrolüne bakılarak tespit edilebilmektedir. Çünkü deniz imparatorluklarının genişliği, sahip olduğu limanlara, kontrol ettiği ticaret rotalarına, merkeze topladığı kaynakların çeşitliliğine ve miktarına ve kullandığı mübadele araçlarının itibarına bağlı olarak bölgeler ve sahalar üzerindeki hâkimiyet kadar ticaretin kontrolünü de ilgilendirmektedir²²².

1.2.2.2.3. Kaynakların Aktarılma Şekli Bakımından

Kaynakların aktarılma şekli bakımından imparatorluklar askeri imparatorluklar ve ticari imparatorluklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Kaynaklara askeri yolla el koyma genellikle kara imparatorluklarında, ticari yolla el koyma ise deniz imparatorluklarında görülmektedir. Çünkü kara imparatorlukları bölgeleri ele geçirmek ve elde tutmak için güçlü bir askeri örgütlenmeye ihtiyaç duymakta, deniz imparatorlukları ise daha düşük düzeyde bir şiddet seviyesi izleyerek genellikle takas ve ticarete dayalı bir kontrol tesis etmektedir²²³.

Askeri imparatorlukların ortaya çıkışı, boş alanlardaki toprakların ilhakı ile değil, devletlere ve toplumlara ait mevcut kurumların itaat altına alınması ile mümkün olmuş ve söz konusu kurumlar, ortadan kaldırılmak yerine fethedenlerin ihtiyaçlarına göre yeniden

²²⁰ **Strootman**, s.12. Genellikle şiddet ve sömürgecilik ile anılsa da deniz imparatorlukları, farklı bölge ve kültürleri entegre edebildiği için başarılı olmuştur. Bir yandan farklı toplumlara ait insanları imparatorluğun piyasalarla bağlantı kurmak için sağladığı fırsatlardan yararlandırabilmesi, diğer yandan da yerel piyasaları uluslararası ve kıtalararası bağlara dahil ederek erken bir küreselleşmeye yol açması sebebiyle değerli görülmektedir. Bu imparatorluklar kendi kendini organize edebilen ağlar yoluyla kültürler arası ilişkilerin gelişmesinin önünü açan bir aidiyet duygusu yaratmış, bu aidiyet duygusu da imparatorluğun meşruluğunu sağlayan ve işlerliğini devam ettiren bir bütünleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bkz: Antunes, Cátia, (Ed: Strootman, Rolf/van den Eijnde, Floris/van Wijk, Roy), “The Portuguese Maritime Empire: Global Nodes and Transnational Networks”, **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020, s.305-306

²²¹ **Uygun**, İmparatorluk, s.390.

²²² **Münkler**, s.26.

²²³ **Münkler**, s.86.

düzenlenmiştir²²⁴. Yayılmacılıkları ise merkezdeki bir hükümdarın ya da ilerlemeyi yöneten askeri elitin komutası altında, siyasi bir örgütlenme dahilinde gerçekleşmiştir²²⁵. Silahlı kuvvetler imparatorluğun nüfuz alanının çevresinde yer alan bölgelere ganimet ve vergiler elde etmek için seferler düzenlemiştir. Yeni seferlerin yapılması, önceki seferlerden elde edilen gelirlere bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan imparatorluğa dahil edilen bölgelerin öncelikle ekonomik ve askeri katkılarından istifade edilmiş, böylece sistem sürekli olarak kendini yenileme imkânı bulmuştur. Askeri mekanizmanın finansmanından arta kalan kaynaklar ise imparatorluğun güç ve ihtişamını sergileyecek nitelikte eserlerle imparatorluk coğrafyasının çeşitli yerlerinde kullanılmıştır²²⁶.

Buna karşılık ticari imparatorluklar büyük bir stratejik plana bağlı olmadan, çeşitli yerlerde ortaya çıkan fırsatlara göre hareket etmişler ve genellikle girişimci şahsılar veya ticaret şirketleri eliyle büyümüştür. Bu tipteki bir yayılmacılıkta ekonomik ilişkiler öncelikli olmuş ve birbirine bağlı ticaret yollarının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda imparatorlukların hacmi haritada kapladıkları alana göre değil, ticari ağları birbirine bağlayan noktaların fazlalığıyla tespit edilmektedir²²⁷.

Ancak askeri ve ticari imparatorluklar şeklindeki ayrımın her zaman kesin sonuçlar verecek bir sınıflandırma şekli olmadığını belirtmek gerekir. Bazı imparatorluklar söz konusu olduğunda her iki tipin izlerine rastlamak mümkündür. Bir imparatorluğun tarihi içerisinde ticari veya askeri kutba daha yakın karışımlar görülebilmektedir. Örneğin ticari bir imparatorluk olarak ortaya çıkan Britanya İmparatorluğu, XIX. yüzyılın sonlarında kaynakları ticari anlamda yönetebilmek için askeri usullere daha ağır bir şekilde başvurmaya başlamıştır. Bu nedenle coğrafyanın, merkezdeki medeniyet seviyesinin, elitlerin zihniyeti ve yeteneklerinin, tarihi geçmiş ve kolektif hafızanın ve çevrenin yayılmacılığa olan tepkilerinin dikkate alınarak iki tip arasında bir seçim zorunluluğunun bulunmadığı, geçişlerin veya karışımların söz konusu olabileceği söylenebilir²²⁸.

²²⁴ Osterhammel, s.8.

²²⁵ Münkler, s.89.

²²⁶ Münkler, s.91.

²²⁷ Münkler, s.89. Ticari imparatorluklar genellikle ticaret şirketleri ile anılmaktadır. Bu şirketler, merkezin sağladığı tekeller sayesinde faaliyet gösteren, fonksiyonları ve personeli merkezinkiler ile iç içe olan ve savunmaları merkezden gönderilen silahlı kuvvetlerle sağlanan ticari ve diplomatik özellikli yapılardır. İmparatorluk yöneticileri tarafından finansal ve ideolojik olarak desteklenmişlerdir. Ticaretteki konumlarının korunması ve elde ettikleri değerlerin kaybedilmemesi için Avrupa’da savaşlar verilmiştir. Gittikleri yerlerde adeta bir devlet gibi hareket ederek vergi toplamışlar ve bir terör saltanatı sürmüşlerdir. Bkz: Singh, Anjana, (Ed: Strootman, Rolf/van den Eijnde, Floris/van Wijk, Roy), “Early Modern European Mercantilism and Indian Ocean Trade”, **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020, 254-255; Howe, s.44.

²²⁸ Münkler, s.96.

1.2.2.3. Emperyalizm

Emperyalizm, bir toplumun ya da milletin diğer bir toplum ya da millet üzerinde, belirli bir amaç için muhtemel bir yolu kullanarak nüfuz sağlama eğilimi olarak ifade edilebilir²²⁹. Kullanılan bağlama ve yaklaşıma bağlı olarak tarihsel, teorik ve örgütsel yönleri itibariyle değişkenlik gösterebilecek bir kavram olarak emperyalizm, ekonomik, kültürel ve siyasi hâkimiyet yoluyla elde edilen kaynakların, nüfuz edilen ülkeden emperyalist merkeze aktarılmasını ifade etmektedir. Bu sürecin gerçekleşmesi doğrudan fetih yoluyla olabileceği gibi, nüfuzun yardımcı kurumlar ve ideolojiler vasıtasıyla kurulduğu dolaylı yollardan da gerçekleşmiştir. Emperyal merkez bu organizasyonu bizzat yönetmiş ve kontrolünü çevrenin en uzak noktalarına kadar ulaştırmaya çalışmıştır. Bu çabanın arkasında büyüme ve yayılma güdülerinin yattığı ileri sürülmektedir. Buna göre finans kapitalin yeni pazarlar ve yatırımlar oluşturabilmeye yönelik büyüme arzuları ve güçlü siyasi yapıların yayılmacılık dürtüleri emperyalizme hayat vermektedir²³⁰.

Emperyalizm kavramı, XIX. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Başlangıçta, Fransa'da, Napolyon'un askeri despotizmini yermek için başvurulmuş, daha sonraları Britanya İmparatorluğu ve III. Napolyon başta olmak üzere yüzyılın yayılmacı imparatorluklarının dış politikalarını değerlendirmek ve liderlerinin gayrimeşruluğunu ve kibrini ifade edecek şekilde kullanılmıştır²³¹. Daha sonraları İngiltere başbakanı Disraeli'nin, Avrupa'da yükselen Alman İmparatorluğu'na bir cevap olarak Britanya'nın prestijini vurgulamak ve yayılmacı dış politika projesini tanımlamak için kullanılmıştır. Kısa bir süre sonra Kraliçe Victoria'nın Hindistan İmparatoriçesi ilan edilmesi, Britanya'nın küresel öneminin ve dünya hâkimiyetinin altını çizmek bakımından destekleyici olmuştur²³². İngilizce diline ilk olarak fetih ve işgale dayalı bir siyasi sistemi tanımlamak üzere pek de eleştirel olmayan bir anlamla giren kavrama daha sonraları eleştirel bir bakış açısını yansıtacak şekilde siyasi tahakkümü de içeren bir ekonomik tahakküm sistemi anlamı eklenmiştir. Böylece başlangıçta bir politik felsefeye karşılık gelecek şekilde kullanılan emperyalizm yeni anlamıyla birlikte sömürücü bir tahakküm sistemi olarak yerilmiştir²³³.

²²⁹ Fieldhouse, s.1.

²³⁰ Güngör, s.13; Young, s.35-36; Steinmetz, s.79.

²³¹ Steinmetz, s.79; Howe, s.35.

²³² Münkler, s.344.

²³³ Young, s.35. Gallagher/Robinson'a göre emperyalizm, genişlemekte olan bir ekonomik alana yeni açılımlar getiren bir sürecin siyasi kolu olarak görülebilir. Ancak her zaman doğrudan doğruya ekonomik büyümeye bağlı değildir. Kimi zaman ekonomik olarak gelişmemiş olsa dahi bölgelerin stratejik olarak muhafaza altına alınmasını da içermektedir. Keza her türden ekonomik genişleme emperyalizmle sonuçlanmamaktadır. Emperyalist eğilimlerin ortaya çıkışı, yalnızca ekonomik nedenlerle değil, bölgelerin siyasi ve sosyal yapıları ile küresel konjonktüre de bağlı olmuştur. Bu bakımdan emperyalist eğilimler, yerel siyasi sistemlerin büyüyen ekonominin ihtiyaçlarını karşılamadığında ve söz konusu bölgenin zayıf doğası nedeniyle etki yaratma fırsatı bulduğunda ortaya çıkmıştır. Bunun tipik örneğini XIX. yüzyılda siyasi kontrol yoluyla ticari hakimiyeti amaçlayan

Siyasi düşünce terminolojisine hızlı bir giriş yapan emperyalizm kavramı yüzyılın sonuna doğru oldukça popülerlik kazanmış ve yayılmacı politikanın hem destekçileri hem de karşıtları tarafından kullanılarak dönemin “*emperyalizm çağı*” şeklinde adlandırılmasına yol açmıştır. Çünkü bu dönem Avrupa İmparatorluklarının başta Afrika olmak üzere hızla genişlediği bir dönemdir. Bu genişleme, endüstriyel kapitalizm, yeni pazar ve kaynaklar elde etme arzusu ve emperyal güçler arasındaki rekabet ile yönlendirilmiştir. Özellikle Afrika’yı ve Pasifik’teki adaları Avrupalılar arasında paylaştıran 1884-85 tarihli Berlin Konferansı, toprak ve kaynakların kontrolü konusunda farklı güçlerin rekabetini kabul eden uluslararası emperyalizm sistemini resmileştirmiştir. Bismarck’ın emperyalist politikalara kayması ve elde edilebilecek bölgelerin sınırlı hale gelip imparatorlukların birbirlerine karşı avantaj elde etmeye çalışmaları, savaşlar ve çatışmalarla sonuçlanan kanlı bir rekabete yol açmıştır²³⁴. Bu savaşların en büyüğü olan Birinci Dünya Savaşına kadar dünyanın birçok yerinde bölgesel savaşlar yaşanmış, Birinci Dünya Savaşında ise kazananların, kaybedenlerin ülkelerini ve sömürgelerini ele geçireceği büyük bir hesaplaşma yaşanmıştır.

Emperyalizm kapitalizm kavramı ile yakından ilişkilidir. Kapitalizm, başlangıcından itibaren tüm dünyayı kuşatan bir küresellik içererek sınırları ortadan kaldırmayı hedef edinmiştir. Ancak sınırların ortadan kalkması sosyal eşitsizliklerin de ortadan kalkması anlamına gelmemiştir. Çünkü imparatorluk yapılarının bir gereği olarak toplumlar eşit olmayan bir ilişki içerisinde bir arada yaşatılması gerekmiştir. Böyle bir düzende kaynaklar emperyal merkezlere akmakta ve gelir farklılıkları varlığını devam ettirmektedir. Kapitalizm, dünyanın belirli bölgelerinin diğer bölgelerin ekonomilerine hükmettiği ve onları görmezden geldiği bir durum yaratmıştır. Bu durum, yatırım ve ticaret açısından riskli görülen yerlerin marjinalleşmesine yol açmış, ülkeler arasındaki eşitsizlikleri daha şiddetli hale getirmiştir. Bu noktada emperyalizmin küreselleşme anlayışı kapitalizme bir dönüşüm yaşatmıştır. Nüfuzunun ve menfaatinin büyümesini isteyen milletler ve şirketler güçlerinin yettiği her yere ulaşmaya çalışarak ekonomik bağlılığa dayalı bir tahakküm sistemi ve buraları kendileri için açık pazar haline getirmişlerdir. Bu bakımdan emperyalizm, kapitalizm ile şekillenen koloncilik ve imparatorluğun bir ileri basamağını teşkil etmiştir. Bu noktadan itibaren egemenlik silinmeye,

---

merkantilist yaklaşımın aksine gücü öncelikle ticari sağlamaya yoğunlaştıran Britanya vermiştir. Bu dönemde İngilizler ekonomik ve siyasi stratejilerin iç içe geçtiği bir yol izlemiştir. Sadece askeri gücünü kullanmakla kalmamış, bölgenin ekonomik potansiyeli, siyasi istikrarı, liderlerinin İngiliz menfaatleriyle uzlaşma isteği ve küresel siyasi iklim gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişmiştir. Bu anlamda hem resmi hem de gayri resmi yöntemler kullanılmıştır. Örneğin Hindistan ile ilgili olarak öncelikle gayri resmi bir ilişkiden resmi ilişkiye, İkinci Dünya Savaşından sonra ise tekrar gayri resmi ilişkiye geçiş yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Gallagher, John/Robinson, Ronald, “The Imperialism of Free Trade”, **The Economic History Review**, Vol. 6, No. 1, 1953, pp. 1-15, s.6-7.

²³⁴ **Howe**, s.36; **Young**, s.41. Bu dönem aynı zamanda itaat altına alınan toplumların şartlarını iyileştirmeyi amaçlayan “*medenileştirme misyonu*”nun popülerlik kazandığı bir dönemdir. Bkz: **Marks**, s.451.

tahakküm belirginleşmeye başlamıştır. Zira bir kolonyal idareye ihtiyaç kalmamıştır. Az gelişmiş ülkelerde, yerleşime gerek kalmadan, siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan bir hâkimiyet tesis edilmiştir²³⁵.

1.3. Ara Değerlendirme ve Mukayese

Egemenlik ve sömürgecilik arasındaki bağlantı noktalarının ele alındığı bu başlık altında egemenliğin anlamı, gelişim süreçleri ve özellikleri incelenmiş ve sömürgecilikle egemenliğin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri alanlara işaret edilmiştir. Egemenlikle ilgili açıklanan hususların sunduğu tabloda sömürgeciliğe ait izler tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu başlıktaki iddialar, egemenlikle sömürgeciliğin birbirinden alakasız kavramlar olmadığını ileri sürmekle sınırlı tutulmuştur. Yer verilen iddiaların detaylı bir şekilde izahı sonraki bölüm ve başlıkların konusudur. Egemenlik kavramına yapılacak atıflarda kavramın sömürgecilikle bağlantılı olduğu unutulmamalı ve burada yer verilen özelliklerine göre bir değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır.

Açıklanan yönleriyle egemenlik, devletin diğer varlıklardan farklılaşmasını sağlayan ve sahip olduğu iktidarı meşru kılan üstün bir güce karşılık gelmekte, insan hayatının hemen her yönünde ihtiyaç duyduğu düzeni sağlamak açısından gerekli otoriteyi sağlamaktadır. Ülke sınırları içerisinde getirmiş olduğu hukuk sistemiyle, dışında ise sunmuş olduğu temsil kabiliyetiyle milletlerin güvenli yarınlara ulaşabilmesinde devletin başlıca dayanağı olmaktadır. Bununla birlikte kavramın bu türden insanlığa faydalı şekilde kullanımı olduğu gibi tarihin en acı hadiselerinin yaşanmasına alet edildiğini de unutmamak gerekir. Birçok savaşın, katliamın, açlığın, yoksulluğun, sefaletin, maddi ve manevi çöküntünün ortaya çıkmasında egemenliklerini sınırsız bir şekilde ileri süren ve bir diğerine dayatmaya çalışan devletlerin büyük rolü olmuştur. Bu nedenle devletlerin egemenliklerini mutlak bir şekilde kullanamamaları için bazı tedbirlerin alınması gerektiği düşünülmüş, kimi zaman ise devletlerin egemenlikleri bazı fiili etkenlerle ölçsüz bir şekilde sınırlanmak zorunda kalmıştır.

Sömürgecilik de devletlerin egemenliklerini kötüye kullanımlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Fetih ve işgaller yoluyla yerlilerin boş sayılan toprakları üzerindeki egemenlikleri ellerinden alınmış ve bu egemenlik sayesinde hayatları yeni bir düzene tâbi kılınmıştır. Bu andan sonra yerliler açısından kurtuluş egemenliklerini geri almak şeklinde belirmiş, bu yolda kavramı ortaya atanların ona yaşattığı dönüşümden istifade edilmiş ve egemenliğin geri kazanıldığı hallerde dahi diğer devletlerle eşit değerde olmasının mücadelesi

²³⁵ İplikçi, Alper, “Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 4, 2017, ss. 1527-1540, s.1530-1531.

verilmiştir. Dolayısıyla egemenlik kavramı hem sömürgeciliğin başlangıcında hem bitişinde hem de sömürgecilik sonrası dönemde varlığını ve önemini hissettirmekten geri kalmamıştır. Kavramı yaratanları kıta içerisinde ulus-devlet şeklinde var ederken küresel ölçekte sömürge imparatorluğu haline getirmiştir. Sömürgeci güçler kendi ülkelerinde açık bir bölgesel, kültürel ve siyasi kimlikle temayüz ederken okyanusların diğer kıyılarında farklı kültürden ve yaşam tarzından olan insanları kontrol etmiştir. Ancak gelişmeler dünyanın farklı bölgelerinde farklı şekillerde yaşanmıştır. Ulus-devletler içerisinde anayasacılığın, demokrasinin, insan haklarının, çoğulculuğun yeşerdiği esnada sömürgeler bu fırsatlardan mahrum bırakılarak uzun bir sefaletle mahkûm edilmiştir. Ancak milletlerarası camiada canlanan fikirler sayesinde ulus-devletleri var eden milliyetçilik düşüncesi kendi kaderini tayin hakkı bağlamında sömürgelere yansıtılarak egemenliğin bir müjdecisi olarak sunulmuştur.

Tüm bu süreçler egemenlik kavramı açısından olduğu kadar sömürgecilik ve imparatorluk kavramları açısından da detaylı olarak incelenmelidir. Bu sayede egemenlik ve sömürgecilik arasındaki ilişki daha farklı yönleriyle ortaya çıkma imkanını bulacaktır. Bunun için öncelikle sömürgecilik ve ilgili bulunduğu birtakım kavramların aydınlatılması ve bu kavramların somut görünümünün egemenlik perspektifinden okunması gerekmektedir.

Bir tahakküm şekli olan sömürgecilik, askeri müdahaleyle başlayan ve yerli halkın kendisine ve sahip olduğu kaynaklara hâkim olmayı amaçlayan bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte yerlilerin yaşadığı bölgedeki ekonomik sistemler çöküntüye uğramış ve yoksulluk artmıştır. Tahakküm ilişkisinin doğası gereği sömürgecilerin keyfî ve kontrolsüz idaresi hüküm sürmüş, yerlilerin tercihleri ve menfaatleri göz ardı edilmiştir. Sömürgeciler, sömürgeleştirdikleri bölgelerdeki kaynaklara hâkim olarak ekonomik menfaatler elde etmeye çalışmışlar ve bu amaçlarını yerlilerin medeniyetten mahrum oldukları inancıyla pekiştirmişlerdir. Bu bakımdan vahşî ve geri kalmış şekilde tasvir ettikleri toplulukları itaat veya himaye altına almayı kendilerine hak görmüşlerdir. Sömürge tahakkümü, yalnızca sömürge içerisinde değil, bölgelerin, toplulukların ve dünya şartlarının etkisi altında şekillenmiştir. Sömürgecilik, siyasetten sosyolojiye, ekonomiden hukuka kadar birçok etki yaratmış ve değişimlere yol açmıştır. Bu etkilerin ve değişimlerin anlaşılabilmesi için sömürgeciliğin tahakküm şekline çerçeve oluşturan bazı kavramlara müracaat etmek gerekmektedir.

Kolonicilik, imparatorluk ve emperyalizm olarak sıralanan bu kavramlar, özünde farklı topluluklar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin gelişim süreçleriyle ilgili olarak bir devletin veya halkın diğerini askeri, siyasi ve ekonomik açılardan kontrol altına almasına yönelik özellikler sergilemektedir. Bunlardan kolonicilik, yeni bir yerde yerleşim kurma veya nüfuz elde etmek

için koloniler oluşturulmasını veya mevcut kolonilere insan yerleştirilmesini ifade etmektedir. Kolonicilik ve sömürgecilikle kurduğumuz bağ ya da yaptığımız ayırım bir kavram karmaşasının önüne geçmek amacını taşımaktadır. Zira koloniciliğin birçok farklı türü bulunmaktadır. Bunları çalışmamızda iki kategoriye indirgeyerek yerleşim koloniciliği ve sömürü koloniciliği olarak ele aldık. Yerleşim koloniciliği bir grup insanın kendi anavatanlarından yola çıkarak başka bir bölgede koloni kurması ve kurmuş oldukları bu kolonide toprakları ve kaynakları sahiplenmeleri fikrine dayanmaktadır. Kolonicilerin gittikleri yerlerde başka bir insan topluluğunun yaşıyor olması, amaçları bakımından bir fark yaratmamıştır. Yerleştikleri bölgedeki toprakları boş saymışlar ve orada yaşayanları sistematik olarak uyguladıkları bazı metotlarla uzaklaştırmaya ve yok etmeye çalışmışlardır. Böylece anavatanlarında alışıktı oldukları düzeni gittikleri yerde aynı şekliyle kurarak yaşama iradesini ortaya koymuşlardır.

Sömürü koloniciliğinde ise sayıca azınlıkta olan bir nüfusun kendilerinden daha kalabalık başka bir nüfusu itaat altına alarak emeklerinden ve zenginliklerinden faydalanması söz konusu olmuştur. Bu türden koloniciliği gerçekleştirenler daha yavaş işleyen bir süreç içerisinde keşif, fetih ve konsolide ederek ilerleme kaydetmişler ve kontrolü ele aldıktan sonra mevcut sistemleri yok etmeyip kendi menfaatleri doğrultusunda dönüştürme yoluna gitmişlerdir. Sömürgeleştirilenlerin ve sömürgeleştirilenlerin birlikte bulunduğu bu tipteki kolonilerde yerliler bir üretim unsuru olarak görüldüğünden onları yönetmek için bir düzen kurulması hedeflenmiştir. Bunun için anavatanlarında bulunan devlet yetkilileri memurlar atamışlardır. Halbuki yerleşim koloniciliğindeki maksat yerlileri yönetmek değil, onları uzaklaştırıp kendi kendini yönetmek olmuştur. Bu bakımdan aralarında siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda ciddi farklar doğabilmektedir. Sömürgecilik açısından ise sömürü kolonileri açısından bir şüphe bulunmamakla birlikte yerleşim kolonilerinin de zaman zaman sömürge haline geldikleri, yani kendi anavatanları tarafından sömürgeleştirildikleri durumlar söz konusu olmuştur. Bu nedenle ilerleyen bölümlerde incelememiz sömürü kolonileri ile yerleşim kolonilerinin kendilerine mahsus özelliklerine göre değerlendirilmesinin gerekli olduğu noktalarda bu ayırım vurgulanarak yapılacak, aralarındaki ayırımın belirsizleştiği noktalarda sömürge tabiri kullanılacaktır.

Sömürgecilik tarih boyunca izlerine rastlanan bir kavram olmuştur. Mısırlılar, Persler, Babiller gibi eski uygarlıklardan XIX. ve XX. yüzyıldaki Avrupalı emperyal güçlere kadar güçlü olanların zayıfları ezdiği sömürgeci tahakküm mekanizmaları, ticaret, diplomatik ilişkiler

ve askeri güçteki gelişmelere kendisini uyarlayarak evrim geçirmiştir²³⁶. Ancak modern çağların sömürgeciliği eski dönemlerin halkı başka yere yerleştirme amacı taşıyan koloniciliği veya bir halkın başka bir halkı ezmesinde görülen sömürgeciliğin arasında büyük benzerlikler bulunmamaktadır. Fenike ve Yunan kolonilerinin arz ettiği kendilerine has özelliklerin yanında, örneğin Roma kendilerinden medeniyetçe daha ileri insanları (Yunanlılar) yönetmiştir. Ayrıca köleciliğe, el emeğine ve kıyı gemiciliğine dayalı ve çoğunlukla tarım toplumlarından oluşan bir dünyada yöneten ve yönetilen topluluklar arasında teknolojik anlamda büyük farklılıklar gözlenmemektedir²³⁷.

İmparatorluklar, birden fazla etnik ve kültürel topluğu içerisine alan ve bir merkezi otorite altında birleştiren yapılardır. Bu birleştirme siyasi ve idari olduğu gibi kültürel ve sosyal yönleri de içerir. İmparatorlukların yayılması kurumsal bir çerçevede gerçekleşmiş, bu nedenle fethettikleri bölgelerde kendi idari ve kültürel yapılarını meydana getirmişlerdir. Özellikle imparatorluk bürokrasisi, ordusu ve kanunları parçaları bütünleştirmede etkili olmuştur. Böylece çekirdek konumundaki merkez gücü kendinde toplayarak hiyerarşik bir yapılanma içerisinde farklı etnik, kültürel ve dini gruplar üzerinde egemenlik kurmuştur.

Sömürgeciliğin arzu ettiği tahakküm düzeni imparatorluk yapısı içerisinde gerçekleştirilebilmiştir. Sömürge bölgelerinin metropole olan uzaklığı ve sömürünün amacı özel idare şekillerini gerektirmiş, yerlilerin kendine has özellikleri ve sömürgecilerin gözündeki

²³⁶ Mann, Howard, "International Investment Agreements: Building the New Colonialism?", **Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)**, Vol. 97, 2003, pp. 247-250, (Mann, International) s.248.

²³⁷ **Luraghi**, s.14. Fenikeliler, Asurluların ihtiyaç duydukları hammadde ve malların elde edilmesi için başladıkları faaliyetlerinde kalıcı olmayı amaç edinmişler, kurdukları kolonilerde uzun vadeli planlarla yerleşmişlerdir. Fenikelilerin başarısı ve kalıcılığı Yunanlılar üzerinde de derin tesirler yaratarak benzer bir koloni uygulamasını benimsemelerine sebep olmuştur. Artan nüfus baskısına bir çözüm olarak insanları kolonilere göç ettirme uygulaması Yunanlılarda daha başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Üretimin, ticaretin ve nüfus yönetiminin yönlendirdiği bu hareketler, yeni şehirlerin kurulmasına, kültürlerin yayılmasına, ticaretin büyümesine katkı sağlamıştır. Fenikelilerin uygulamaları ve Yunanlılar üzerindeki etkileri hakkında detaylı bir inceleme için Bkz: **Cline/Graham**, s.96-98. Roma kolonizasyonu ise uzak yerlere dillerini, mutfaklarını ve davranış kalıplarını götürmelerini sağlamakla birlikte asker-çiftçi toplumun savaş ganimetleri, köleler, zaferler ve yağmalar peşinde koşmasını temin ederek farklı motivasyonlar da sunmuştur. Tahakküm altına aldıkları valileri ve onlara bağlı personeli askerlikte veya vergi toplamada görevlendirmişler, bu ilişkiler sayesinde yeni bağlar kurarak birleştirici bir güç şeklinde bölgede yükselmişlerdir. Başlangıç noktaları fetihler olmakla birlikte egemenliklerinin devamlılığı ve genişlemesi yalnızca şiddete dayanmamış, insani ve ekonomik kaynaklar sürekli olarak merkezi otoriteye bağlanmaya çalışılmıştır. Romalıların vatandaşlık anlayışları, hukuk düzenleri, siyasi dinamizmi farklı coğrafyalardaki birçok eliti merkeze ve orduya çekmiştir. Eski krallıkların miraslarını kendi medeniyetlerine dahil ederek dini, kültürel, mimari vb. birçok alanda orijinal bir sentezin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Siyasi askeri yayılmacılıkları sayesinde doğuda kendilerinden medeniyetçe üstün topluluklarla batıda ise barbarlarla karşılaşmışlar, batıya yatırımlarını artırırken doğuda ise sömürgeci bir anlayış gütmüşlerdir. Roma'nın egemenliğinin sürdürülmesi için gerekli kaynakların daha ziyade doğudan gelmesi, bu bölgeye hegemonik bir güç olarak yaklaşılmasını sağlarken, batı ve kuzeye ise imparatorluk yönetimi doğrudan uygulanmıştır. Dolayısıyla hareket tarzlarında esas belirleyici merkez değil çevre olmuştur. Doğu ve batıdaki varlığının merkeze yansımaları zaman zaman bölgesel çatışmalara, yanlış anlaşılmalara ve imparatorun kim olacağının belirlenmesinde anlaşmazlıklara sebep olacak kadar bariz bir görünüm arz etmiştir. Sonunda büyük bölünme gerçekleştiğinde doğudaki kısım Justinianus'un cılız teşebbüslerinden başka batıyı geri kazanmak için çaba sarfetmemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Burbank/Cooper**, s.27-33; **Münkler**, s.103.

konumuyla farklılıkların yönetiminde dönemin bilinen idare tarzı olan imparatorluklar yeni şekliyle belirmiştir. Sömürgelerin elde edilmesi için ihtiyaç duyulan işgaller ile imparatorlukların yayılmacı ideolojileri kesişmiş, imparatorluklardaki merkez ve çevre arasındaki ast üst ilişkisi ile çevrenin kaynaklarının merkeze aktarılması sömürü şeklinde gerçekleşmiştir. Keza imparatorluk içerisindeki unsurların kendilerine ait egemenliklerinin bulunmayışı, sömürgecilikteki yerlilerin egemenliğinin inkarıyla tezahür etmiştir. Bu türden imparatorluklar merkeze uzak kıtaları elde etmeyi hedeflediğinden ve uzun deniz ve okyanus mesafelerinin kat edilmesini gerektirdiğinden denizaşırı sömürge imparatorlukları şeklinde kendisini göstermiş ve yüzyıllar içerisinde eski imparatorluklara nazaran kendisine has birçok özellik geliştirmiştir²³⁸.

Emperyalizmde ise bir milletin başka milletler üzerinde nüfuz kazanma eğilimi görülür. Ekonomik, kültürel veya siyasi hâkimiyet yoluyla kaynakların emperyalist merkeze aktarılmasını ifade etmektedir. Bu süreç doğrudan fetihle olabileceği gibi dolaylı yollardan da mümkündür. Emperyal merkez, bu organizasyonu yönetmekte ve kontrolünü geniş bir alana yaymayı amaçlamaktadır. XIX. yüzyılda yaygınlaşan bu kavram, kolonicilik ve imparatorluktan daha geniş bir anlama sahiptir. Kolonicilik ve imparatorlukta genellikle fiili olarak elde edilen topraklar ve yerel halkı yönetmek söz konusu iken emperyalizmde daha geniş siyasi ve ekonomik nüfuza odaklanılmış, küresel ekonomik sahalara nüfuz etmek yoluyla menfaatler korunmaya çalışılmıştır.

Kolonicilik ve imparatorluk, bir fetih sürecini ve fethedenler tarafından elde edilen bölgenin yerli halkını yönetmek için bir örgütün kurulmasını, dolayısıyla egemenliğinin üstlenilmesini gerektirdiğinden emperyalizmden daha dar anlamlar taşımaktadır. Emperyalizm ise bir dış güç tarafından fiili olarak zapt edilmeyi, işgali veya uzun dönemli yönetimin kurulmasını gerektirmeyen, yabancı topraklara yönelik siyasi bir yaklaşımı ifade eder. Bu bakımdan kolonicilik ve imparatorluktan daha geniş bir kavramdır. Çünkü imparatorluklar kolonileri yalnızca elde etmeyi değil, aynı zamanda küresel güç mücadelelerinde araç olarak kullanmayı da amaçlar ve buradaki küresel güç mücadeleleri emperyalizm seviyesini ifade etmektedir²³⁹. Dolayısıyla koloniye sahip olma imparatorluğa özgü özelliklerden biridir ve

²³⁸ Yine de imparatorluk ve sömürgecilik düzenlerinin iç içe geçtiği örneklerin eski çağlardan beri mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Tarihin en eski ve istikrarlı siyasi yapılarından olan imparatorluk, sömürgecilik ile çok eski zamanlardan beri temas halinde olmuştur. Miladi takvimin ilk dönemlerinde Seylan, Hint yarımadasının bir kısmı ve Çin Denizi'ndeki Sunda Takımadaları Hint hâkimiyeti altına girmiş; iki bin yıllık imparatorluk mirası olan Çinliler XV. yüzyılda Afrika'nın doğu kıyılarına kadar ilerlemiş ve Tibet'te egemenlik kurmuş; XIII. ve XIV. yüzyılda coğrafi olarak en geniş imparatorluğu kuran Moğollar Orta Asya'da derin yankılar uyandırmış; çok farklı nüfusları bir arada bulunduran Ruslar Sakalin'de ve onlardan önce Japonlar Yeso'da sömürgeciliği andıran tahakküm rejimlerini inşa etmişlerdir. Bkz: **Brown**, s.173; **Burbank/Cooper**, s.21; s.3; **Ferro**, s.13.

²³⁹ **Steinmetz**, s.79.

imparatorluklar çağında normal olarak karşılanmıştır. Oysa emperyalizm kolonilere ihtiyaç duymaz; en azından emperyalizmde somut koloniler bulunmaz. Amaçlar ve stratejiler imparatorluklarla benzer özellikler taşımakla birlikte metotlar konusunda farklılıklar bulunmaktadır²⁴⁰. Emperyalizmin soyut metotları, onu kolonicilik ve imparatorluğa nazaran daha muğlak ve tartışmalı bir hale getirir. Emperyalizm, koloniciliğe benzer şekilde “*sömürge*” veya “*sömürgeleştirilmiş*” gibi ifadelerle açıklanmaya çalışılsa da, kolonicilik tarifi ve sınırları daha belirli bir düzlemde ilerlemekte, ayrıca “*post-kolonyal*” gibi bir kavramın varlığıyla tarihi olarak bir yere oturtulabilmektedir. Oysa emperyalizm, halen devam etmekte, kendini yenilemekte ve “*post-emperyal*” gibi bir süreçle sonlanmamış bulunmaktadır²⁴¹.

Emperyalizmin daha geniş bir kavram olması, kolonileri içeren imparatorlukların kurulmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunan tüm güçleri ve faaliyetleri kapsamından ileri gelmektedir. Emperyalist fikirler, büyük güçleri uzlaştıran anlaşmaları, diğer güçlerin jeopolitik iddialarının tanınmasını ve güç dengesinde görülebilecek herhangi bir bozukluğun düzeltilmesini ifade edebilmektedir. Öte yandan kolonicilik, koloni sakinlerine karşı bir üstünlüğü, kalıcılığı ve sorumluluğu öne çıkarmaktadır. Emperyalizm, hükümetleri, dış işleri ve savunma bakanlıklarını ilgilendiren ve buraları işgal kimseler tarafından planlanıp yürütülen bir süreç iken, kolonicilik bir topluluğun başka bir topluluğun kaderi üzerinde tam bir kontrol tesis ettiği ve onu tayin etme hakkını talep ettiği bir tahakküm sistemidir. Kolonicilikte bu kontrol, merkezdeki kolonilere mahsus birimler ve kolonilerdeki özel görevliler sayesinde gerçekleştirilir. Kolonicilik bu anlamda bir yeri yönetilmeye hazır hale getirmek ve yönetmek için geniş nüfus hareketlerini gerektirir. İmparatorluklar çağında dünya siyasetindeki çekişmeler ve ekonomik faaliyetler büyük bir güç sisteminin ve eşitsizlik üzerine kurulu olan yapıların gelişmesi bağlamında değerlendirilmelidir. Bu bakımdan emperyalizm ile imparatorluk ve koloniciliğin örtüştüğü noktaların varlığı kabul edilse de emperyalizm, kapitalist sistemin geniş ekonomik sahalara nüfuz etmesini ve menfaatlerin dünya çapında korunmasını içeren daha kapsamlı bir kavrama işaret etmektedir²⁴².

²⁴⁰ İplikçi, s.1537.

²⁴¹ Young, s.35-36.

²⁴² Osterhammel, s.21-22; Howe, s.45-46.

İKİNCİ BÖLÜM: SÖMÜRGE EGEMENLİĞİNİN KAZANILMASI VE KAYBI

2.1. Sömürge Egemenliğinin Kazanılması

Sömürge egemenliğinin kazanılması, sömürgecilik çağı ile birlikte başlayan ve İkinci Dünya Savaşından sonra Birleşmiş Milletlerin Kurulmasıyla son aşamasına varan bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Çeşitli aşamalardan oluşan bu süreç içerisinde, her bir aşama sömürge egemenliğinin kazanılması bağlamında kendine özgü özellikler taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede keşifler, fetihler, işgaller, izinler, antlaşmalar sonucu egemenlik kazanılırken, her iki dünya savaşından sonra milletlerarası bir örgütün öncülüğünde sömürge egemenliği kazanma örnekleri görülmüştür.

2.1.1. Birinci Dünya Savaşına Kadar Yaşanan Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşına kadar yaşanan süreçte sömürgeciliğin ortaya çıkışında rol oynayan etmenler, keşiflerden ve işgallerden sonra sömürge egemenliklerinin kurulması ve farklı imparatorlukların farklı argümanlarla egemenliğini pekiştirmesine ilişkin gelişmeler yer almaktadır.

2.1.1.1. Genel Olarak

Denizaşırı sömürge imparatorluklarının yükselişi ve Avrupa dışındaki kıtalar üzerinde egemenlik kazanmaları, mevcut kabulleri sarsan, yeni kavramlar ve kurumları ortaya çıkaran önemli gelişmelerin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Orta Çağ'ın sonu ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Avrupalılar, birçok engeli aşarak etkilerini geniş coğrafyalara yayma başarısını göstermiştir. Ancak bu başarı, hem Avrupalı hem de Avrupalı olmayan toplumlar için oldukça kanlı ve büyük bedellerin ödendiği mücadelelerin karşılığında ve birkaç yüzyılı içeren kararlı ve istikrarlı bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Henüz XVIII. yüzyılda dahi Türkler, Orta ve Kuzey Afrika'yı da içerecek şekilde Batı Akdeniz'den Hint Okyanusuna kadar uzanan bir sahayı kontrol etmekte, Hindular Güney ve Güneydoğu Asya ticaretini ellerinde tutmakta, Asya'nın önemli bir kısmına Müslüman idareciler hükmetmekte, Uzak doğuda Çin'in Asya kıtası üzerinde hatırı sayılır bir nüfuzu bulunmaktadır. Bu tablo içerisinde Avrupa ilerleyişinin bir dünya hegemonyasına dönüşmesi ancak XIX. yüzyılda mümkün olmuştur²⁴³.

²⁴³ Fieldhouse, D. K., *The Colonial Empires: A Comparative Survey from the Eighteenth Century*, The Macmillan Press, London, 1982, (Fieldhouse, Empires), s.3.

2.1.1.1.1. Sömürge İmparatorluklarının Ortaya Çıkışını Hazırlayan Gelişmeler

Avrupalıların gösterdiği atılımın arkasında birçok hazırlayıcı faktör rol oynamaktadır. Her şeyden önce Ortaçağın sonlarından itibaren kentlerin yeniden güç kazandığı, kent hayatının canlandığı, ekonomik anlamda bir gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Küresel ticarete katılımlarını genişletme arayışında olan Avrupalılar, tarıma dayalı bir ekonomiden, ticaret ve el sanatlarının daha büyük bir rol oynadığı ve paranın öneminin arttığı daha dinamik bir piyasa ekonomisine geçmiş yapmış, bu dönüşümün bir sonucu olarak yeni kent merkezleri ve yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır²⁴⁴. Şehir hayatına dahil olan kimseler birtakım haklar elde etmek ve kendilerine bir hareket alanı oluşturmak amacıyla topluluklar meydana getirmiş, feodal sistem özünü muhafaza ederek yeni bir şekle bürünmüş ve elde edilen muafiyet ve imtiyazlar yeni yapıyı meşru hale getirmiştir. Bu kademeli genişleme, toplum içerisinde bireyi güçlendirerek şehir hayatına mahsus yeni bir aidiyet duygusunun oluşmasına sebebiyet vermiştir²⁴⁵. Ticaret ve şehirleşme arttıkça, şehrin ötesinde yiyecek ve malzeme tedarik etme ihtiyacı, şehir sakinlerini kırsal ürünlerin müşterisi haline getirirken, köylüleri de şehir pazarlarıyla işbirliği yapar hale getirmiştir. Böylece kârın önemi artmış, özel teşebbüs, kişi hürriyetleri ve özel mülkiyet önemli birer değer olarak görülmeye başlamıştır²⁴⁶.

Kısa zamanda ortaya çıkan ve çalışmayı, üretimi ve ticareti en başta gelen esaslar olarak kabul eden burjuva sınıfı, karşı karşıya kaldığı işgücü ve hammadde kıtlığı nedeniyle, alternatif kaynakları keşfetme ve ticaret kapasitesini geliştirme ihtiyacı duymuştur²⁴⁷. Aynı dönemde kıta içerisinde yaşanan çekişme ve ihtilafların mevcut ticaret yolları üzerinde yol açtığı değişiklikler nedeniyle kara yolları terk edilerek Cenova, Barselona, Lizbon, Bruges, Anvers ve Amsterdam arasındaki deniz yollarına ağırlık verilmiş, Cebelitarık stratejik bir öneme kavuşmuştur. Bu değişiklikler sonucunda Atlantik limanlarına olan ilgi artmış, bu limanlar zenginleşmiş, doğu ticaretine yönelme arzusu bulunan tüccar sınıfı Atlantik kıyısında bulunan ülkelerin hanedanı ve soyluları ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve ortaya çıkan işbirliği sayesinde ticaretle zenginleşmenin yollarını aramıştır²⁴⁸.

Coğrafi keşiflerin öncesinde Avrupalıların doğu ile ticaretini Akdeniz, Karadeniz ve kara yolları üzerinden gerçekleştiren Venedik ve Cenevizlilerin, Haçlı Seferleri'nde yaşanan başarısızlıklar ve Türklerin ilerlemesi sonucu Akdeniz'deki üstünlüğünü kaybetmesi üzerine

²⁴⁴ Göze, Siyasal, s.78.

²⁴⁵ Poggi, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.54.

²⁴⁶ Göze, Siyasal, s.80-81.

²⁴⁷ Luraghi, s. 15.

²⁴⁸ Ferro, s.30-31.

Hindistan ve Çin'e daha güvenli yolların bulunması için bir arayış başlamıştır²⁴⁹. Avrasya'nın doğu ve batı uçlarının birbirini pek tanımadığı bu dönemde Avrupa'nın batısında gelişen ticari teşebbüsler, kendileri için efsanevi bir konumda bulunan Çin ve Hindistan ile doğrudan temaslar kurabilmek ve Moğolların, Arapların, Yahudilerin ve diğer medeniyetlerin ticaret ağlarına dahil olabilmek için harekete geçmişlerdir. Dolayısıyla başlangıçtaki amacın deniz imparatorlukları kurmak veya Avrupalılara has bir sömürgecilik oluşturmak için değil, Avrupa'da yaşanan siyasi ihtilaflar, dini çatışmalar ve bilinen yolların Türkler tarafından kısıtlanması sebebiyle, bilinmeyen coğrafyalardaki zenginliklere ulaşma arzusu olduğu söylenebilir²⁵⁰.

Keşifler çağının başlangıcı açısından dönüm noktası 1492'de Granada'yı Araplardan geri alan Katolik Krallar'ın (Ferdinand ve Isabella), Reconquista'nın nihai hamlesi olarak yeni bir Haçlı Seferine niyetlenmesi ve bu iş için Christopher Columbus'u görevlendirmesi olmuştur. Daha önceki sefer talepleri destek görmeyen ve Kudüs'ü yeniden fethetme planı bulunan Columbus, kendisi de aynı amaçları güttüğü için Katolik Krallar'dan destek görmüştür. Efsanevi Rahip Jean Krallığı üzerinden Hindistan'a ulaşmak ve Endülüs Emevileri'ni arkadan kuşatarak ele geçirmek amacıyla çıkılan sefer Amerika kıtasının keşfiyle sonuçlanmıştır²⁵¹.

²⁴⁹ Lütem, İlhan: **Amerikayı Tanyalım**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966, (Lütem, Amerika), s.3-4.

²⁵⁰ Avrupa'nın batısından denize açılanların doğu medeniyetleri hakkındaki bilgi eksikliği ve sahip oldukları zenginliğin seviyesini göstermek açısından iki örnek verilebilir. Cristopher Columbus Çin sarayı ile iletişim kurabilmek için yanına Arapça konuşan bir mütercim almış, Çin yerine Karayip Adasına çıkıldığında oradaki insanlara ilk hitap Arapça dilinde yapılmıştır. Öte yandan Vasco de Gama'nın Calicut'ta krala sunduğu hediyeler, Arap tüccarların getirdiklerinin yanında oldukça değersiz görülmüş ve alay konusu olmuştur. Bkz: Roberts, J. M., **Dünya Tarihi II. Cilt**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011, (Roberts, Dünya Tarihi), s.630; **Burbank/Cooper**, s.156.

²⁵¹ Keşiflerle birlikte başlayan deniz seferlerinin arkasında yatan sebepler birkaç noktada değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi Hristiyanlık dini ile ilgilidir. Hristiyanların Haçlı Seferlerinden beri süregelen kutsal topraklara ulaşma arzusu ve bu uğurda göze aldıkları “*kutsal savaş*” yoluyla dinlerini yayma güdülerini, deniz seferleri eliyle hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Columbus'un seferinde de göze çarpan bu olgu, daha sonraki seferlerde de kendisini göstermiş, gerek diğer Hristiyan topluluklara ulaşmak gerekse insanlara “*gerçek din*”i ulaştırmak şeklinde önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Seferlere yön veren bu dini amaç, Avrupalıların gittikleri her yerde yürüttükleri misyonerlik faaliyeti ile de tespit edilebilir. Bunun dışında denizcilerin seferden dönerken beraberinde getirdikleri altın ve gümüş gibi değerli metaller yeni seferlerin teşvikinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Amerika'dan gelen altın Avrupa'da genişleyen ticaret hacmi ve doğu ile olan ticaret açığını ikame etmede önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde ülkelerin ekonomik zenginliği altın ve gümüş gibi değerli metallerin stoğu ile ölçüldüğü merkantalist anlayış hâkimdir. Merkantilizm, feodal dönemden kalan ekonomik düzensizliği ortadan kaldırmak ve güçlü bir ekonomi inşa etmek için mutlakiyetçi ve merkezi devletlerin başvurduğu ekonomik bir ideoloji haline gelmiştir. Hükümdarlar, altın ve gümüş birikimini sağlamak için birtakım tedbirlere yönelmişler; ithalatı azaltmak, ihracatı ve yerli üretimi artırmak, yerli sanayiye korumak ve geliştirmek ve yerli ürünler için dış pazarları güvence altına almak yoluna gitmişlerdir. Bu anlamda *Colbert* tarafından savunulan ve ilk olarak *Bodin* tarafından teorize edilen merkantilist doktrin, ticarete bir tekel oluşturmak ve değerli metal akışını sürdürebilmek için devletleri denizaşırı teşebbüslere dahil etmeye çalışmıştır. Seferlerin bu şekilde başarıyla tamamlanması yenilerinin yapılabilmesi için finansör işlevi görmüştür. Denizciler, kendilerinin ve ekiplerinin şöhretini ve zenginliğini düşündüğü kadar seferlerin gerçekleştirilmesinde hamilik rolünü üstlenen kralların elde edeceklerini de gözetmişlerdir. Columbus'un günlüğünde “*Kralların, üç yıla kalmadan, kutsal toprakları fethetmeleri için gerekli hazırlıkları gerçekleştirebilecekleri miktarda altın bulmayı umduğu*” yazmaktadır. Son olarak teknolojik hamlelerin önemi gösterilebilir. Top ustalığı ve metalurjisi ile gemi yapım ve onarımında yaşanan gelişmeler büyük yelkenli silahlı gemilerin yapılabilmesinin önünü açmış, böylece Avrupalılar hem kendi bölgelerindeki güçlerini artırmışlar hem de uzak mesafelere ulaşabilme imkânına

Kanarya ve Azor adaları ile başlayan deniz keşifleri *Bartolomeu Diaz*'ın 1488'de Ümit Burnu'na ulaşmasıyla hızlanmış ve Amerika kıtasına ulaşan yolların bulunmasıyla zirve noktasına çıkmıştır. Bu tarihten sonra *Vasco de Gama* Hint Okyanusu ve Hindistan'a varabilmiş, *Macellan* dünyanın yuvarlak olduğunu ortaya koyabilmiştir²⁵². Keza XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Asya-Pasifik bölgesindeki sularda önemli keşifler olmuş, Avustralya, Yeni Zelanda, Tahiti, Samoa, Havai gibi yerlerin bulundukları konumlar tespit edilerek haritalandırılması tamamlanmıştır²⁵³.

Amerika kıtasının keşfi, önemli ve dönüştürücü etkiler uyandırmıştır. Yeni coğrafyalar, eski dünyanın, okyanusların, denizlerin, imparatorlukların uzun bir süre boyunca devam edecek rekabetinin bir çatışma sahası haline gelmiştir. Amerika'daki hızlı ilerleme küresel anlamda nüfus değişikliklerine sebep olmuş, Avrupalı yerleşimlerin kurulması ve Afrikalı kölelerin göçe zorlanması yeni toplumsal yapılar doğurmuştur. Öte yandan eski dünyaya ait Çin ve Osmanlı imparatorlukları, uzunca bir süre varlığını devam ettirmiş, Asya toplumları da kültürel kimliklerini korumuştur²⁵⁴. Bu şartlar altında başlayan ve ilerleyen tek yönlü süreçte Avrupalılar gerek kendileri gerek götürdükleriyle nüfus ve nüfuzlarını yayarken dışarıdan az sayıda kişi Avrupa içlerine girebilmiştir. Denizciliği, rotaları, uzun mesafeler katetmeyi keşfedenler Avrupalılar olmasa da en iyi şekilde onlar kullanmış, teşebbüsleri ve teknik ilerlemeleri sayesinde XVIII. yüzyılın sonlarına doğru geri döndürülemez değişimlere yol açmışlardır. Yıkılması inşasından daha kısa sürmüş olmasına rağmen, Avrupalılardan önce hiçbir medeniyet, herhangi bir gerileme emaresi göstermeden bu kadar hızlı ve etkili şekilde ilerlememiştir²⁵⁵.

Keşif ile başlayan modern sömürgecilik, fiziki ve askeri güç temelli, ancak aynı zamanda bilgiye ve ideolojiye dayanan bir otorite kurmuş, bununla birlikte ırk ve kültür üzerine

---

erişmişlerdir. Bununla birlikte yön tayininde yardımcı olmak üzere haritacılık, manyetik pusulalar, enlem hesaplamaları ve seyir yönergeleri konusunda kaydedilen ilerlemeler seferler açısından kolaylıklar sağlamıştır. Haritaların kesinliği, için XVIII. yüzyılda kronometrenin bulunup boylamların hesaplanabilmesi imkânına kavuşulması beklenecektir, ancak gemicilik konusunda olumlu sonuçların çabuk alınması, gözü pek denizcilerin Amerika, Asya ya da Afrika'ya ulaşmasına yetmiştir. Keşiflerin sebepleri ile ilgili detaylı bilgi için Bkz: Mancall, Peter C., "The Age of Discovery", *Reviews in American History*, vol. 26, no. 1, 1998, pp. 26–53, s.26; **Roberts**, Dünya Tarihi, s.630-631; **Young**, s.27-28; **Göze**, Siyasal, s.143; **Ferro**, s.26-44; **Fieldhouse**, Empires, s.7. Keşifler sonucunda meydana gelen değerli metal akışı, Asya ile olan ticarete faydalar getirerek herkes açısından bir ekonomik büyüme imkanı sağlamıştır. Avrupa'da değerli metal sıkıntısını dindirmiş, para basımını artırmış ve böylece servetin büyüklüğü toprağa veya gayrimenkule değil nakde doğru kaymıştır. Bununla birlikte metallerin ve paranın birden bollaşması bunların değerinin düşmesine yol açmış ve İspanya'dan önce Avrupa'ya daha sonra doğuya doğru bir enflasyon dalgasını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda malların fiyatları artmış, devletler zayıflayan mali güçlerini canlandırabilmek için yeni kaynak arayışına girmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Mütercimler, Erol, **Coğrafi Keşifler**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2022, s.282-283.

²⁵² Akyılmaz, Gül, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019, s.36.

²⁵³ **Roberts**, Dünya Tarihi, s.670.

²⁵⁴ **Burbank/Cooper**, s.21.

²⁵⁵ **Roberts**, Dünya Tarihi, s.629-630.

geliştirilen çeşitli söylemlerle desteklenen, farklı değişkenlerin bir bileşimi olarak ortaya çıkan ve sömürgeleştirilen topluluklara ilerleme getireceği iddia edilen medenileştirici bir girişim olarak meşrulaştırılmıştır. Sergilenen vahşete rağmen, dini, felsefi, teknolojik, bilimsel, kültürel vb. alanlarda Avrupalıların üstünlüğü varsayımına dayanarak, medeni kabul edilmeyen dünyanın gerçek inanç, aydınlanma, rasyonel düşünce ve insaniyet prensipleriyle tanışması için bir geçiş aşaması olduğu inancını taşımıştır²⁵⁶.

2.1.1.1.2. Sömürge İmparatorluklarının Ortaya Çıkışı

Denizaşırı sömürge imparatorluklarının ortaya çıkışında birden çok yayılmacılık şekli etkili olmuştur²⁵⁷. Avrupa donanmalarının bir bölgeye ulaşması egemenliğin doğrudan kurulduğu anlamına gelmemiş, denizlerdeki üstünlüğün karadaki başarı ve ilerlemelerle desteklenmesi gerekmiştir. Karadaki ilerleme ise coğrafyaya göre değişiklik göstermiştir. Avrupalılar, İslami devletlerin hüküm sürdüğü Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Türkler ve Araplar üzerinde belirgin bir üstünlük kurmayı başaramamışlar, Hint Okyanusu ve Uzak Doğu civarında ise mesafenin uzunluğu ve süvari eksikliği nedeniyle yetersiz kalmışlardır. Buna karşılık Sahra Altı Afrika’nın büyük bir bölümünde ve Amerika’nın tamamında askeri ve teknolojik üstünlükleri ilerlemelerini ve etkili olmalarını sağlamıştır. Yayılmacılığı belirleyen güçlü siyasi teşkilatlanmalar, profesyonel ordular ve silahlar olmuştur. Amerika kıtası hem yerleşim için sunduğu imkânlar hem de teknik zayıflığı sebebiyle elde edilmesi en kolay yer olarak hızla zaptedilmiş, Afrika kıtası iklim şartlarının elverişsizliği nedeniyle başlangıçta üs olarak kullanılmış, Asya’da ise kademeli ve sabırlı bir ilerleme gerçekleştirilmiştir²⁵⁸.

Keşiflerin ardından toprak ve denizlerle ilgili iddialar öne sürülmeye başlamış ve dünyanın paylaşımı ile ilgili bir rekabet ortaya çıkmıştır. Devletlerin kendi aralarında yaptıkları antlaşmalarla bölgeleri sınırlayan çizgiler çekilmiş, başlangıçta yüzey alanlarıyla çizilen bu sınırlar daha sonra mekânsal bir boyuta bürünmüştür. Hristiyan milletleri küresel düzenin kurucusu ve koruyucusu olarak gören Avrupa düşüncesi, “*eski dünya*” ve “*yeni dünya*” arasında bir ayrıma giderek geniş coğrafyalara yayılma imkânını aramıştır²⁵⁹. Avrupalıların paylaşım mücadelesinde ortaya çıkan sınırlar karşılıklı antlaşmalar veya savaşlar yoluyla belirlenmiştir.

²⁵⁶ Schacherreiter, Judith, “Postcolonial Theory and Comparative Law: On the Methodological and Epistemological Benefits to Comparative Law through Postcolonial Theory”, **Law and Politics in Africa, Asia and Latin America**, Vol. 49, No. 3, 2016, pp. 291-312, s.293.

²⁵⁷ **Burbank/Cooper**, s.157.

²⁵⁸ **Fieldhouse**, Empires, s.8.

²⁵⁹ **Schmitt**, s.86-87.

Böylece Amerika'nın güneyinde İspanyollar ve Portekizliler, kuzeyinde İngiliz ve Fransızlar; Asya'da ise bu güçlerle birlikte Hollandalılar önemli kazanımlar elde etmiştir²⁶⁰.

2.1.1.1.3. İmparatorlukların Egemenlik Kazanımı

Birinci Dünya Savaşına kadar olan süreçte imparatorlukların egemenlik kazanımı iki aşamada ele alınabilir. Sömürgeciliğin başlangıç dönemlerinde dini ve ekonomik etkenler rol oynarken XIX. yüzyıldan itibaren yayılmacılık emperyalizm düşüncesi içerisinde bir prestij kaygısı haline gelmiştir.

2.1.1.1.3.1. Emperyalizm Döneminden Önce

XVII. yüzyıldan itibaren dünyanın birbiriyle daha bağlantılı ve birbirine daha bağımlı hale geldiği bir düzen ortaya çıkmıştır. İspanyollar, Portekizliler, Hollandalılar, Britanyalılar ve Fransızlar yalnızca yeni yerlere ulaşmak için değil, başkalarının ulaşmasını engellemek için de büyük bir çaba içerisinde olmuştur. Rakiplerden gelen tehditler, onları gittikleri yerde kalıcı olmanın yollarını aramaya itmiş ve böylece denizaşırı sömürge imparatorlukları ortaya çıkmıştır²⁶¹. Rönesans ve Reform ile birbirini karşılıklı olarak besleyen coğrafi keşiflerle Avrupalılar gittikleri yerlerde yerlilere ait değerleri yıkıp kendi değerlerini yerleştirerek bir egemenlik kurmaya çalışmışlardır²⁶². Bir imparatorluk merkezinden “tuzlu su” ile ayrılmış topraklarda yaşayan yerliler üzerinde “beyaz”ların hâkimiyeti şeklinde ortaya çıkan denizaşırı sömürge imparatorluklarının kurulması için hükmedenler ile hükmedilenler arasında bariz bir iktidar farkı oluşması gerekmiş ve bu eşitsizlik Rönesanstan endüstri devrimine doğru

²⁶⁰ Avrupalıların kendi aralarındaki egemenlik mücadeleleri yerlilerle olanlardan daha çetin geçmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyılda beş devletin kıyasıya bir rekabet içerisinde olduğu görülmektedir. Öncelikle ilk keşifleri gerçekleştiren ve ilk sömürge imparatorluklarını kuran İspanya ve Portekiz, bölgelerin paylaşılması konusunda ihtilafa düşmüşler, ancak Papalığın arabuluculuğu ile anlaşmışlardır. Bir diğer mücadele Portekiz ve Hollanda arasında yaşanmıştır. XVII. yüzyıl başlarında önemli bir deniz gücü olarak beliren Hollanda, Portekiz'in elindeki bölgelere tam anlamıyla yerleşmemesinden ve İspanya'nın egemenliği altına girmesinden (1580-1640) yararlanarak Asya, Afrika ve Amerika'daki sömürgelerine nüfuz etmiş ve Brezilya haricinde başarılı olmuştur. Bununla birlikte Hollanda, Kuzey Amerika'da İspanyol varlığına ek olarak kendi kolonilerini kurabilmiş ve böylece üç kıtada etkinliği olan bir imparatorluk olarak dünya siyasetinde ve ticaretinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Hollandalıların denizlerdeki etkinliği ve başarıları Avrupa ticaretinde rakibi konumunda bulunan ve tıpkı kendisi gibi Amerika'nın kuzeyi ile Asya'nın güneyinde yer edinmeye başlayan Britanya'yı rahatsız etmiş ve yeni bir çekişme bu iki devlet arasında kendisini göstermiştir. Britanyalı ve Hollandalı filoların iç denizlerde ve okyanuslarda sürekli karşı karşıya gelmeleri ve özellikle Hollandalıların İngiliz tacir ve denizcilerin yollarını kesmeleri Britanya açısından milli bir mesele olarak görülmüş, XVII. yüzyılın ikinci yarısında dört büyük savaş yaşanmıştır. Savaşların ardından ortaya çıkan tabloda Kuzey Amerika'daki denge ciddi ölçüde Britanya lehine değişmiş, Asya ve Afrika'nın güney bölgelerinde Hollanda'nın önemli toprak kayıpları olmuştur. Son olarak Britanya ve Fransa kuzey Amerika'daki ve güney Asya'daki çıkar çatışmalarından ötürü Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile kozlarını paylaşmış ve savaşın sonunda yapılan Paris Antlaşması (1763) ile Fransa, Kuzey Amerika ve Hindistan'daki hâkimiyetini İngilizlere devretmek zorunda kalmıştır. Bkz: Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914 – 1995**, 19.Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.69; **Güngör**, s.126; **Ferro**, s.103-106; **Akılmaz**, s.37.

²⁶¹ **Burbank/Cooper**, s.189.

²⁶² **Akılmaz**, s.36-37.

ilerledikçe artmıştır²⁶³. Avrupa siyaseti açısından deniz aşırı sömürgelere sahip olmak önemli bir güç sembolü haline gelmiş, yayılmacı özellikler gösteremeyen devletler ise geride kalmışlardır²⁶⁴.

2.1.1.1.3.1.1. Keşif Doktrini ile Uluslararası Hukukun Rolü

Ele geçirilen topraklardaki egemenlik sorunu “*keşif doktrini*” (doctrine of discovery) ile çözülmüştür. Uluslararası hukukun erken örneklerinden biri olan bu doktrin, Amerika’nın keşfinden sonra Papalık tarafından İspanya ve Portekiz arasında gerçekleştirilen paylaşım ile birlikte asıl olarak uygulanmaya başlamış, bu iki ülkeye sonraki dönemlerde katılacak olan Britanya, Fransa ve Hollanda tarafından da çeşitli katkılarla takip edilmiştir²⁶⁵. Colombus’un başarılı geçen seferinin ardından İspanya, yeni keşfedilen yerler için Papalığın onayını talep etmiş ve 1493 tarihli karar ile daha önce keşfedilmemiş bu topraklara ilişkin her türlü yetki ve otoriteyi elde etmiş, ayrıca gelecekte herhangi bir Hristiyan kralın fiilen elinde bulundurmadığı toprakları keşfetmesi halinde orada da egemenlik kurma hakkını kazanmıştır. Papa ayrıca keşfedilen bölgelerdeki yerlileri İspanyolların himayesine vermiştir. Portekiz’in, aslen kendi milliyetine tâbi olan ancak İspanya adına hareket eden Colombus’un keşfettiği yerler üzerinde, daha önceden kendilerine verilen Azor adalarına yakınlığı sebebiyle hak iddia etmesi iki devlet arasında anlaşmazlık doğurmuş, İspanya’nın bu iddiaları itiraz yoluyla Papalığa götürmesi üzerine taraflar İspanya’nın egemenlik ve mülkiyet durumunun yeniden tespit edilmesini talep etmiştir. Alınan kararlar Azor Adalarının yüz fersah batısından olmak üzere kuzey ve güney kutup ekseninde bir çizgi çekilmiş, bu çizginin batısında kalan yerler İspanya, doğusunda kalan

²⁶³ Emerson, Rupert, “Colonialism and Decolonization”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 4, No. 1, 1969, pp. 3-16, s.3.

²⁶⁴ Akyılmaz, s.38.

²⁶⁵ Miller, Robert J., “The Doctrine of Discovery”, *The Indigenous Peoples' Journal of Law, Culture, & Resistance*, Vol.5, 2019, pp. 35-42, s.37. Bu doktrinin kökenleri Haçlı Seferlerine kadar uzanmaktadır. Bu dönemden itibaren evrensel bir Hristiyan topluluğu kurabilmek için Papalığa bir yetki sahasının tanınması çabalarının sonuçları arasındadır. XIII. yüzyılda Papalar, Aziz Augustinus’un görüşlerinin etkisiyle Hristiyanların kendi dinlerini müdafaa, barışı temin ve adaleti tesis edebilmek için kafirlere karşı savaşıma haklarının bulunduğu fikrine taraftar olmuşlardır. Bununla birlikte XIV. yüzyılda Portekiz ile İspanya arasında Atlantik’teki bazı adalara ilişkin yerleşim ve ticaret konusunda başlayan ihtilaf ve Kanarya Adaları için yaşanan çatışma, doktrinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Keşif ve mülkiyet önceliği ile fetih hakkının kendisinde olduğunu iddia eden Portekiz, Hristiyanlığın menfaatine hareket ettiğini ve kafirleri dinle ve medeniyetle tanıştırmak için ehlileştirilmenin hakkı olduğunu ileri sürerek Papalığa müracaat etmiş ve Kilisenin görevlerini yerine getirmek için Kanarya Adalarını kontrol etme izni istemiştir. Yerli gruplara karşı Avrupalıların ve Hristiyanların egemenliğini keşif ve fetih hakları ile bu toplulukları koruma ve dönüştürme görevine dayandıran bu argüman, Papalık tarafından, her ne kadar bu topluluklar ius gentium gereği kendi egemenlik ve mülkiyetlerine sahip iseler de Papalığın otoritesinin dünyevi otoritelere üstün olduğu gerekçe gösterilerek haklı bulunmuş ve Portekiz’e bir Papalık kararı ile istediği verilmiştir. Benzer kararlar XV. yüzyılda da alınarak Portekiz’in yetki alanı Afrika’ya uzanacak şekilde genişlemiştir. Öte yandan Portekiz’in haklarını ihlal ettiği ithamı ile aforoz edilmek tehlikesine düşen İspanya, alternatif bölgelere yönelmiş ve Colombus’un “*belirli adaları ve anakaraları keşfetmek ve ele geçirmek*” için yaptığı seferleri finanse etmiştir. Bkz: Miller, Robert J./Stitz, Olivia, “The International Law of Colonialism in East Africa: Germany, England, and the Doctrine of Discovery”, *SSRN Electronic Journal*, 2021, s.7-9.

yerler Portekiz için keşfedilmiş veya ileride keşfedilecek yerler üzerinde egemenlik kurma ve yerlileri himaye hakkı doğurmuştur. Portekiz'in ısrarlı itirazları üzerine 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması ile çizgi daha da batıya kaydırılarak Portekiz'in yeni kıtada toprak elde etmesini temin edecek noktaya gelmiştir. Böylece Brezilya'nın Portekizlilerce keşfi ve işgali mümkün olmuş, buna mukabil Asya'da Filipinler İspanya'ya bırakılmıştır. İki ülke daha sonra kendi nüfuz bölgelerinde yeni yerleri keşfetmeleri ve buralara sahip olduklarını gösterecek hareketleri sergilemeleri halinde kendi egemenlik ve mülkiyetlerini ilan edeceklerini ileri sürmüşlerdir²⁶⁶.

İspanyollar ile Portekizliler arasındaki “*raya*” adı verilen bu paylaşım hatları, her ikisi de aynı dini otoriteyi ve aynı uluslararası hukuku kabul eden iki hükümdarın, farklı dinlere mensup hükümdarlar ve topluluklar tarafından kontrol edilen toprakların alınması konusundaki uzlaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte uzlaşmayı gerçekleştiren taraflar kendilerini ortak bir hiyerarşiye ve uluslararası hukukta nihai başvuru mercii olarak Hristiyan ve Hristiyan olmayan egemenlerin ve toplulukların toprakları arasında ayırım yapan hakemliğe dayanan müşterek bir otoriteye bağlamıştır. Papa, toprak mülkiyetini değil, sadece misyon özgürlüklerini dağıtmış olsa da, bu ortak otorite aynı zamanda Hristiyan ve Hristiyan olmayan egemenlerin ve toplulukların etki alanlarını birbirinden ayıran mekana dayalı bir örgütlenme şeklini ortaya koymuştur²⁶⁷.

Avrupa'daki dini savaşlar ve sömürgeleştirme döneminde Katolikler ile Protestanlar arasındaki sınırların çizilmesinde ise “*dostluk hatları*” (amity) önemli bir rol oynamıştır. XVII. yüzyıl boyunca Avrupa milletlerarası hukukunun önemli bir unsuru olan bu hatlar, pek çok antlaşmada zikredilmiş, jeopolitik etki ve yetki alanlarının sınırlarını belirlemiştir²⁶⁸. Coğrafi olarak güneyde Ekvator veya Yengeç Dönencesi, batıda Kanarya veya Azor adalarını kapsayan bu hatlar içerisinde Avrupalı güçler birbirlerine deniz saldırısında bulunmaktan kaçınmış, ancak hatların ötesi Avrupa milletlerarası hukukunun ve onun empoze ettiği geleneksel kısıtlamaların sonu olarak görülmüştür. Dolayısıyla hatların ötesindeki bölgeler, Avrupalı bakış açısına ve

²⁶⁶ Bu anlamda Portekizliler, ilk kez keşfedip işgal ettiklerini ispatlamak üzere Afrika ve Brezilya'daki kimi yerlere taşlar ve tahtadan haçlar dikmiş, İspanya ve diğer ülkeler de benzer hareketlerde bulunmuşlardır. **Miller/Stütz**, s.9-10; **Güngör**, s.126.

²⁶⁷ Uygulanışı itibarıyla, misyonsuz bölgeler seyrüsefer ve ticaret bölgelerinden ayrılmadığından dolayı, “*raya*”lar, Hristiyan toplulukların ve hükümdarların Papa'dan misyonerlik yetkisi alma hakkına sahip olduklarını, böylece misyonerlik faaliyetlerini yürütebileceklerini ve nihayetinde Hristiyan olmayan topraklarda hak iddia edebileceklerini varsaymıştır. Tipik olarak Hristiyan topraklarını Hristiyan olmayanlardan ayırmayan “*raya*”lar, tek bir mekânsal düzen içinde toprak talep eden iki Hristiyan hükümdar arasındaki iç bölünmeleri sembolize etmiştir. Bu nedenle, uluslararası hukukta toprak edinimine ilişkin karşılıklı bir antlaşmaya dayanmış ve burada kara ve deniz talepleri arasında herhangi bir ayrıma gidilmemiştir. Ortaçağ'ın “*Respublica Christiana*”nın mekânsal düzeni içerisinde faaliyet gösteren, kara ve deniz edinimlerinde bulunan Hristiyan hükümdarlar ve toplumlar, Hristiyan inançlarında birleşmiş ve Kilise'nin başı olan Papa'nın ortak otoritesini tanımışlardır. Bu bakımdan, birbirlerini toprak edinimine ilişkin bölüşüm ve tahsiste antlaşmaya eşit katılımcı olarak görmüşlerdir. Bkz: **Schmitt**, s.91-92.

²⁶⁸ **Schmitt**, s.92.

hükümdarlara özgü bir şekilde herhangi bir sınırlamaya bağlı olmaksızın güçlünün hüküm sürdüğü, sömürgeleştirmeye ve toprak kazanımına açık alanlar olarak kabul edilmiştir. Avrupa'ya mahsus toprak ve egemenlik ilkelerinin uygulanabilir hale geldiği Yeni Dünya'da öteden beri yaşamakta olanların hakları göz ardı edilmiş, bölgeler üzerindeki kontrolün, orada güç kullanma becerisiyle meşrulaştığı fiili işgal prensibi yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla mümkün olduğunca fazla toprak için mücadele etkin bir şekilde teşvik edilmiş ve bunu kaçınılmaz olarak zorla el koyma, fetih ve kolonizasyon izlemiştir²⁶⁹.

Keşif doktrini daha sonra Britanya, Fransa ve Hollanda tarafından çeşitli bölgelerde ilk keşif, egemenlik ve ticaret haklarını ileri sürmek için kullanılmıştır. Britanya, Kuzey Amerika'da kendi kontrol ettiği bölgelerden hareketle bir yerin ilk kez keşfi, işgali ve zapt edilmesinin egemenlik ve mülkiyetin kurulması bakımından yeterli olacağını ileri sürmüş, buna karşılık Fransa Britanya'nın talep ettiği bölgeleri ondan daha önce keşfedip ele geçirdiğini iddia ederek itiraz etmiştir. Bununla birlikte İspanya ve Portekiz iddialarını destekleyen Papalık kararları, ihlal edilmeleri aforozla sonuçlanabileceğinden Fransa ve Britanya için bir problem doğurmuştur. Bu ülkelerdeki hukukçular, ülkelerinin yeni dünyada sömürge kurabilmesini mümkün kılacak yeni formüller aramak için Kilise Hukukunu ve tarihi vesikaları incelemiş, kaşifleri henüz herhangi bir Hristiyan millet tarafından keşfedilmemiş toprakları araştırıp talep ederse hükümdarlarının Papalık kararlarını çiğnemeyeceğine kanaat getirmişlerdir. Britanya'da I. Elizabeth ve müşavirleri, kendi ülkelerinin iddialarının çürütülmesinin İspanya ve Portekiz'in fiili işgali ile mümkün olabileceğini ileri sürmüşler, daha sonraki krallar ise kaşiflerini Hristiyanlarca malum olmayan ve hiçbir Hristiyan kralın egemenliğinde bulunmayan bölgeleri keşfetmeye göndermiştir. Bu metot, zaman içerisinde geçerli hale gelmiş ve diplomatik ihtilaflarda herhangi başka bir milletin işgal edilmeyen yerlerde faaliyet gösterilmesi ciddi bir argüman haline gelmiştir²⁷⁰.

Britanya ve Fransa Papalık kararlarına bel bağlamamak için “*terra nullius*” (“boş veya hükümsüz bir arazi veya toprak parçası”) ve “*vacuum domicilium*” (“boş, terk edilmiş veya kullanılmayan ev veya konut”) prensiplerini ortaya atmış, boş arazilerin veya Avrupa'da uygulanan hukuk sistemlerine tâbi olmayan arazilerin keşif iddialarına açık olduğunu ileri sürerek Avrupalı bir hükümdarı olmayan ülkeye ya da toprak mülkiyeti bulunmayan bir bölgeye atıfta bulunacak şekilde karakterize etmişlerdir. Bu prensiplerin diğer bir yorumunda ise, söz konusu toprakların Avrupalı milletler ailesinin bir parçası olmayan veya uluslararası hukuka

²⁶⁹ Schmitt, s.93-94.

²⁷⁰ Miller/Stitz, s.9-10.

tâbi olmayan kimselerin yaşadığı alanlar olduğunu, dolayısıyla bu bölgelerde yaşayanların egemenlik ve mülkiyet haklarının bulunmadığını ileri sürmüşlerdir²⁷¹.

Britanya ve Fransa'nın iddiaları doktrinde doğal hukuk eksenli bir değerlendirme ile ele alınmış ve Avrupalıların talep ettiği ticaret hakkı gibi doğal haklar ile karşılaştıkları yerli halkların hakları arasındaki çatışma ekseninde değerlendirilmiştir. Bu çatışmada Roma hukukundan türetilen bir doğal hukuk prensibi olarak “*ius gentium*” sistemi serbest ticaret ve kaşiflerle temasın bir gereği olarak gösterilmiştir²⁷².

Bu fikirler çerçevesinde Avrupalıların zorla ticaret yerleşimleri kurma projesi desteklenmiş ve hatta direnmeleri halinde yeri gruplara savaş açılabilceği belirtilmiştir. Dönemin doğal hukuk teorisyenleri kolonistlerin “boş” sayılan sahalara yerleşebilecekleri ve tüm insanların müşterek olarak görülen şeyleri kullanma konusunda birtakım haklarının ve eşit statüsünün bulunduğu kanaatini yerleştirmeye çalışmıştır. *Locke*'un “*Hükümet Üzerine İkinci Deneme*” adlı eserinde yer verdiği, mülkiyetin elde edilmesi için yalnızca toprağın elde edilmesi ve işlenmesinin yeterli olduğu görüşüne kıyasla boş arazilere yerleşilmesinin meşru olacağı ileri sürülmüştür. Dahası yerlilerin halihazırda bulundukları toprakların da ele geçirilebileceği söylenmiştir. Bu görüş uyarınca yerliler sahip bulundukları topraklardan, ürünlerin ekimi ve satımı bakımından layıkıyla istifa etme noktasında eksik kalmakta, söz konusu arazilerde gereği gibi tesis edilmiş bir mülkiyetin doğuracağı neticeler gözlemlenememekte ve yerlilerin arazileri kullanmalarının bir değeri bulunmamaktadır. Bu nedenle kullanılan arazilerin boş arazi olarak

²⁷¹ Miller, Robert J., “The Doctrine of Discovery”, **Discovering Indigenous Lands: The Doctrine of Discovery in the English Colonies**, Oxford University Press, New York, 2010, (Miller, English Colonies), s.21

²⁷² *Francisco de Vitoria* ve *Bernard de Soto*'ya göre temastan kaçınma, yerlilerin haklarını göz ardı etmek için meşru bir sebeptir. *Vitoria*, 1538'de yayımlanan “*De Indis Recenter Inventis*” adlı kitabında, İspanyolların yerliler karşısındaki yegane hukuki haklarının yerlilerin topraklarında seyahat etmek (*ius pregrandi*) ve misyonerlik yapmak (*ius predicandi*) olduğunu belirtmiş, İspanyolların şiddet kullanmasının ancak yerlilerin gösterdiği şiddete mukabele yoluyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Yazar, keşif hakkını reddederek böyle bir hakkın meşruluğu için gidilen yerin daha önce hiçbir insan topluluğu tarafından egemenlik altına alınmamış olması gerektiğini söylemektedir. Bkz: Albayrak, Aydın/Deveci, Cem, “Ortaçağ Sonunda Evrensel Hukuk Arayışı ve İnsan Hakları: *Vitoria*'nın Siyaset Kuramı”, **Doğu Batı**, Sayı: 33, Ankara, 2014, s.268; **Münkler**, s.159-160. *Hugo Grotius* da dahil olmak üzere bu görüşte olanlar, tüm insanların herkesin ticari veya sosyal maksatlarla seyahat etme hakkına sahip olduklarını ileri sürmüşler, yerli halklara Avrupalıların kendi bölgelerine girmelerine ve ticaret yapmalarına izin verme yükümlülüğü yüklemişlerdir. İyiye yönelik doğal bir eğilimden ziyade kendi menfaat ve güvenliklerinin uyandırdığı güdülerle hareket eden insanların başkalarından almadıkları sürece olabildiğince çok mal edinebileceğini savunan *Grotius*, bu görüşlerinden hareketle Hollandalılarda dış ticaret yapma ve dünyanın Avrupa dışındaki bölgelerini ele geçirme hakkını görmüştür. Mülkiyet ve toprağa sahip olmadan kaynaklanan yetkilere büyük önem veren düşünür, bireylerin ancak yerleşimlerine izin veren otoritelere boyun eğebileceğini, aksi halde doğa kanunları gereği savaşa cezalandırmak yoluyla toprak elde edebileceklerini belirtmiştir. Bkz: Valenzuela-Vermehren, Luis, “Empire, Sovereignty, and Justice in Francisco De Vitoria's International Thought: a Re-Interpretation Of “*De Indis*” (1532)”, **Revista Chilena de Derecho**, Vol. 40, No. 1, 2013, pp. 261-299, s.274-275.

kabul edilebileceği belirtilmiş ve Avrupalıların bu sahaları işgal etme konusunda hem özgürlüğe de hem de göreve sahip olduğu söylenmiştir²⁷³.

Böylece Britanya ve Fransa'nın gayretleriyle keşif doktrinine diğer Avrupa ülkeleri tarafından fiilen işgal edilip mülkiyet altına alınmayan yerlerde egemenlik kurulabileceği iddiası ile yerlilerin kullanıp kullanmadığına bakılmaksızın arazilerin boş kabul edilmesi şekilde iki yeni yön eklenmiş ve doktrin, yerli toprakların sömürgeleştirilmesi ve yerli halklar ve onların hükümetleri üzerinde tahakküm kurmak için hukuki bir temel haline gelmiştir. Avrupalı milletler, teorinin tam olarak neyi ifade ettiği konusunda zaman zaman fikir ayrılığına düşseler de yerlilerin kendileri tarafından “*keşfedilmeleri*” üzerine egemenliklerini, ticari ve fiili mülkiyet haklarını kaybettikleri konusunda hemfikir olmuşlardır²⁷⁴.

Avrupalı sömürgeci güçlerin kendileri için bilinmeyen toprakları elde etmelerini sağlayan bir milletlerarası hukuk ilkesi olarak keşif doktrini, uzunca bir süre ihtilaf konusu olmuştur. Avrupalı güçlerin gerçekleştirdikleri keşiflerini rakiplerine karşı bir koz olarak kullanmasının bir sonucu olarak milletlerarası hukukta müşterek toprak kazanımı imkânı tanınmamıştır. Hükümdarlarının siyasi menfaatlerinin peşinde koşan ve mülk sahipliğine ilişkin geleneksel kuralların ötesinde düşünmeyen hukukçular, evrensel bir hukuki statünün ortaya çıkmasına fırsat yaratacak bir tutum içerisine girememişlerdir. Bu sonucun ortaya çıkışında, teolojik muhakeme tarzının, diğer bir deyişle teologların dışlanması da rolü olmuştur. Buna karşın Avrupa uluslararası hukukunun teamülleri, keşif doktrinin genelleşmesine hizmet etmiştir. Keşfedilmemiş bölgelerin mülkiyetinin kazanılmasında önemli bir rolü olan haritalama çalışmaları, “*bilinen*” ve “*bilinmeyen*” bölgeler fikri anlamsız hale gelmeye başlayınca önemini yitirmeye yüz tutmuş, Roma Hukuku'nun “*fiili iktisap*” (effective appropriation) anlayışından, özellikle XIX. yüzyılda pozitivist düşüncenin de etkisiyle “*fiili işgal*” türündeki yeni bir mülkiyet şekline geçilmiştir²⁷⁵.

²⁷³ **Crow**, s.96; **Nine**, s.221. Yerlilerin imandan mahrum olmaları ve günahları sebebiyle egemenliklerinden mahrum bırakılacağına dair, kaynağı Ortaçağ'da *John Wycliff* ve *Richard Fitzralph* gibi düşünörlere uzanan bir görüş bulunmaktadır. *Wycliff*, ölümcül günahlar içerisinde kimsenin efendi olamayacağını söylemiş, *Fitzralph* ise günahların sahip olduğu bir egemenliğin Tanrı tarafından mahkûm edileceğini belirtmiştir. Bu görüşler, XVII. yüzyıl düşünörleri tarafından bazı değişikliklerle savunulmuş ve Avrupalılar doğa kanunlarına karşı günah işledikleri ve hiçbir hakka sahip olmadıklarını düşündükleri yerlilerin topraklarında egemenlik kurmayı meşru görmüşlerdir. Sir *Edward Coke*, 1671 tarihli “*La Septieme Parts des Reports*” adlı eserinde, din değıştirmeklerinin hukuki bir varsayıma konu olamayacağı fikrinden hareketle tüm “*kafirlerin*” hukuken “*daimî düşman*” (perpetui inimici) olduğunu belirtmiştir. *Coke*'a göre eğer Hristiyan bir kral, bir kafirin krallığını fetheder ve onları kendi egemenliği altına alırsa, bu durumda kafirin kanunları yürürlükten kalkar, çünkü bu kanunlar sadece Hristiyanlığa değil Tanrının kanunlarına, yani doğaya da aykırıdır. Bu nedenle yerlilerin kanunlarını yürürlükten kaldırma ya da dağa kanunlarına karşı işlediklerini düşündükleri suçlardan dolayı onlara karşı şiddet kullanımı yoluyla egemenliği elde etmek, yeni bir Haçlı seferi ruhunu yansıtabak şekilde yaygın bir düşünce olarak kendisini göstermiştir. Bkz: **Valenzuela-Vermehren**, s.268-269.

²⁷⁴ **Miller**, English Colonies, s.21-22.

²⁷⁵ **Schmitt**, s.132-133.

XVII. ve XIII. yüzyıllarda Avrupalı ve Hristiyan olmayan toprakların milletlerarası hukuktaki statüsü ve haklarıyla ilgili sorular önemini yitirmeye başlamış, öncelikli endişe artık bu toprakların ele geçirilmesine kaymıştır. Daha önce İspanyollar ve Portekizliler tarafından Papalığın misyonerlik yetkileri veren kararnamelerine dayanılarak topraklar üzerinde hak sahibi olunması şekli geçerliliğini yitirmiş, Avrupalı güçlerin toprak edinimi için kabul edilen tek hukuki şart keşif ve işgal haline gelmiştir. Önceki dönem hukukçularının kuşkuyla yaklaştığı bilinmeyen bölgelerin keşfiyle mülkiyetin kurulması arasındaki ilişki sağlamlaşmıştır. Keza misyonerlik ve dini propaganda temelli yaklaşım ile ticaret özgürlüğü fikri, giderek bir norm haline gelen devlet merkantilizmi lehine olmak üzere geri plana itilmiştir. Bu doğrultuda, Avrupalı hukukçular keşfi, çoğu zaman kesin olmayan bir şekilde, işgalin bir yönü olarak göstermeye başlamışlardır²⁷⁶. Sonuç olarak, keşif ve işgalin merkeze alınıp önceki kriterlerin bunlara eklemeli olduğu bir karışım ortaya çıkmıştır.

Kaşiflere ve fatihlere birtakım haklar ve imtiyazlar getiren bu doktrine genel çerçevede bakılacak olursa; daha önce Avrupalılarca malum olmayan toprakları ilk kez ortaya çıkaran bir millet, ilk keşif hakkı uyarınca orada mülkiyet ve egemenlik hakkı elde etmektedir. Bu millet ilk keşif iddiasını teyit etmek için yeni toprakları fiilen işgal etmeli ve oradaki bir kalesini veya yerleşim yerini ya da yerleşimcilerini veya askerlerini varlığının delili olarak göstermelidir. Bununla birlikte üzerinde hak iddia edilecek arazi yalnızca fiilen sahip olunanla sınırlı değil, bitişindeki bölgeleri de içerecek şekilde anlaşılmıştır. Şayet keşfedilen toprak boş ise veya topraktan Avrupa'nın hukuk sisteminin öngördüğü usullere göre istifade edilmiyorsa boş ve hükümsüz sayılmaktadır. Bunun dışında keşfi gerçekleştiren Avrupalı millet, yerlilerden toprak satın alma konusunda münhasır bir şüfa hakkına sahip olmakta, bu hakkı diğer Avrupalılara karşı ileri sürebilmektedir. Aynı şekilde yerliler de keşfin ardından toprakları üzerinde kaybettikleri mülkiyetin bir sonucu olarak topraklarını yalnızca keşfeden milletten kimselere satabilmektedir. Ayrıca, yerliler keşifle birlikte egemenliklerini kaybettikleri için yalnızca keşfi gerçekleştiren milletle ticari ve diplomatik ilişkilere girebilmektedir. Nihayet Avrupalılar, keşif ile birlikte yerlilere eğitim ve dinin yanı sıra kendi anladıkları şekilde bir medeniyet tasavvurunu tanıtmak hakkına sahip olduklarına ve onlar üzerinde ilahi bir vesayet kurmak için görevlendirildiklerine inanmışlardır. Bu anlamda Hristiyan olmayanların Hristiyanlarla aynı topraklara ve egemenliğe sahip olma ile kendi hükümetini seçmeye ehil olmadıklarını düşünmüşlerdir²⁷⁷.

²⁷⁶ Schmitt, s.138.

²⁷⁷ Miller/Stütz, s.4-5. Keşif doktrini, yalnızca sömürgecilik çağının başlangıcında kullanılmakla kalmamış ve doktrinin bahsi geçen genel çerçevesi Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesinin bağımsızlıktan önceki dönemde İngiliz vatandaşlarının yerlilerden arazi edinimiyle ilgili *Johnson v. M'Intosh* (1823) kararında yer verdiği kanaatler ekseninde genişlemiştir. Doktrinin Britanya ve Avrupa koloni hukukun Kuzey Amerika'daki

Sonuç olarak sömürgeciliğin temelinde bir tarafın diğerinden üstün görüldüğüne dair bir hiyerarşi bulunmaktadır. Bu üstünlük fikri genellikle yerli halkın ırka ve dine bağlı olarak aşağıda bulunduğu şeklindeki kabul, ekonomik menfaatlara ilişkin beklentiler ve diğer büyük güçlerle ilgili stratejik jeopolitik menfaatler gibi çeşitli nedenlerle yerleşmiştir. Böylece sömürgeleştirmenin arkasında yatan ikili motivasyon ekonomik sömürü ve yerli halkların dönüştürülmesi ve medenileştirilmesini içeren toplumsal ve kültürel dönüşüm olmuştur. Başlıca sömürgeci güçler, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında zaten yerleşimin bulunduğu bölgeleri keşfetmişlerdir. Bu bölgelerin sakinleri devlet olarak adlandırılan siyasi yapılar halinde örgütlenmemiş Hristiyan toplumlar oldukları için, Avrupalı güçlerle aynı düzeyde egemenliğe sahip olamayacakları düşünülmüştür. Sonuç olarak bu güçler, Batı Yarımküre'nin kontrolünü ele geçirdiklerinde, eylemlerini diğer devletlerin egemenliklerini ihlal olarak görmemişlerdir. Bunun yerine bölgeyi sömürgeleştiren diğer Avrupalı güçlerin egemenliklerini müdahaleden koruyan düzenlemeler getirmişlerdir. Avrupalı güçler, toprak taleplerinin çakışmasını önlemek için karşılıklı bir anlaşmayla birbirlerinin egemenliklerini desteklemişlerdir. Bu durum yeni keşfedilen toprakların mülkiyetini keşfi yapan Avrupa devletine veren keşif doktrininin kullanılmasını kolaylaştırmıştır. Sadece oturma hakkına sahip olan yerlilere, toprakların mülkiyetine sahip olma hakkı tanınmamış ve toprak hakları olmadan egemen devlet olarak tanınmamışlardır²⁷⁸.

---

mihenk taşlarından biri olduğunu ortaya koyan Mahkemeye göre, Avrupalılar önceden bilmedikleri toprakları keşfettiklerinde orada yaşayan yerliler üzerinde kendiliğinden bir egemenlik ve mülkiyet hakkı kazanmış, onların siyasi, ticari ve diplomatik haklarını bilgisi veya rızasına gerek olmaksızın devralmışlardır. Bu anlamda sahip oldukları haklar tamamen göz ardı edilmemekle birlikte önemli ölçüde kısıtlanan yerliler, topraklarında bulunma ve kullanma konusunda hak sahibi olmaya devam etmekle birlikte, topraklarını dilediği kişiye satma haklarını kaşifler lehine yitirmişlerdir. Böylece keşfi gerçekleştiren Avrupalı milletler bir şufa hakkı kazanmış, diğer milletler bu topraklar üzerinde ticaret yapma ve diplomatik ilişkiler kurma hakkından mahrum kalmıştır. Öncelikle Avrupalıların menfaatlerine hizmet edecek şekilde dizayn edilen bu uluslararası hukuk, özellikle Afrika'nın paylaşımı konusunda oldukça kritik bir yeri olan 1885 tarihli Berlin Konferansında baş kriterlerden biri olmuştur. Bkz: **Miller/Stitz**, s.6-7.

²⁷⁸ Kelly, Michael J., "Pulling at the Threads of Westphalia: "Involuntary Sovereignty Waiver"—Revolutionary International Legal Theory or Return to Rule by the Great Powers?", **UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs**, Vol. 10, No. 2, 2005, pp. 361-440, s.383-384. *Schmitt*'e göre geniş sahipsiz toprakların ortaya çıkması ve bu bölgelerin ilhakına girilmesi, yeni bir milletlerarası hukukun ve devletler arası yapının doğuşuna yol açmıştır. XVI. yüzyıldan ve XIX. yüzyılın sonuna dek devam eden bu dönemde özellikle Avrupa'daki çatışmaların kontrol altına alınması ve yumuşaması için birtakım gelişmeler yaşanmış, Avrupa'daki bölgesel devletlerin denizci Britanya İmparatorluğu'nun karşısına yerleştirildiği, arkasında devasa boşluklar bulunan yeni bir denge kurulmuştur. Avrupa'da sınırları net şekilde çizilmiş, konsolide edilmiş bir merkezi idareye sahip egemen birimlerin kurulmasıyla birlikte yeni bir "*ius gentium*" için gerekli şartlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yerleşen geleneksel anlayış, devletlerin Avrupa'daki topraklarıyla Avrupa dışındaki deniz aşırı sömürge toprakları arasında bir ayrıma gidilmesine yol açmıştır. Bu durum, Avrupalı milletler arasında üç yüzyıl boyunca devam eden müsterek, seküler ve feodal olmayan yepyeni bir milletlerarası hukukun oluşmasını kolaylaştırmıştır. Bkz: **Schmitt**, s.140.

2.1.1.1.3.1.2. Yerleşim Koloniciliği ve Sömürü Koloniciliğine Dayalı Farklılıklar

XVIII. yüzyıl başlarında Avrupa'nın denizaşırı kolonileri ve üsleri farklı yerlerde ve eşit olmayan şekilde dağılmış durumdadır. Amerika kıtası İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın egemenlikleri altında bir yer haline gelmiş iken Afrika ve Asya'da yerleşim yerlerinin çokluğuna rağmen az sayıda Avrupalı nüfus bulunmaktadır²⁷⁹. Denizaşırı sömürge imparatorlukları kendi sınırları dahilinde farklı şekillerde hareket etmişler, yerleşim ve sömürü şeklinde iki tür koloniyi de barındırmışlardır. Yerleşimcilik kendini kendini idare edebilen birimlerin ortaya çıkması ile sonuçlanırken, “*oturmuş toplumlar*” olarak bilinen yerlerdeki limanlar ve üsler sömürü kolonileri halini almıştır²⁸⁰. Afrika ve Asya'da nüfuz edilen yerlerde koloni yoluyla egemenlik, kolonide kalıcı olma niyeti taşımayan askerlerin, bürokratların, tüccarların ve misyonerlerin vasıtasıyla sağlanmıştır²⁸¹. Amerika'da (özellikle kuzeyde) ise yerleşimciler Avrupa'dakine yakın bir düzen kurmuşlardır²⁸². Amerika'dakine benzer gelişmeler daha sonra Avustralya ve Yeni Zelanda'da, Güney Afrika'da, Cezayir'de, Kenya'da ve Rodezya'da yaşanmıştır.

Kendileriyle birlikte egemenliklerini de getiren yerleşimciler bu egemenliği yerli halklar ve başka yerlerden gelenler üzerinde hâkim kılma becerisini gösterebilmiştir. Bu kolonilerin kurulduğu yerlerde “*imperium*” veya dış egemenlik kraliyete ait olsa da iç egemenlik bir ölçüde yerleşimciler tarafından muhafaza edilmiştir. Bu bakımdan kolonideki kaynakların çıkarılması, ticaretin sürdürülmesi, bölgelerin haritalandırılması, yerleşimin kendisinden öte bir olgu haline gelmiştir. Bunların her biri kolonizasyonun bir parçası olmakla birlikte, yerleşim koloniciliğini şekillendiren husus, bir iktidarın oluşturulması, dayatılması ve genişletilmesi olmuştur. Yerleşimciler fethin ardından hukuk sistemini ve idari mekanizmayı yerliler aleyhine yayarak bölgeyi homojenleştirmişler ve kendi iktidarlara ile otoritelerini normalleştirmişlerdir. Yerleşimcilerin egemenliği, alternatif egemenliklerle birlikte ve bazen bunlarla çelişerek var olmuştur²⁸³. Bu iddia, devletliğe değil, fakat kanun yapmaya, ekonomiyi kontrol etmeye ve kendisi ile ilgili olarak söz sahibi olabilmeye ve metropole sadakate odaklanmıştır. Metropolün egemenliği, esasında, topraktan ziyade egemen ile tebaa arasındaki hukuka bağlı olarak kabul edilmiş, tebaa nereye giderse gitsin merkezin egemenliği altında görülmüştür. Yerleşim

²⁷⁹ Fieldhouse, Empires, s.5.

²⁸⁰ Young, s.25.

²⁸¹ Howe, s.43.

²⁸² Fieldhouse, Empires, s.13.

²⁸³ Reid, John G./Peace, Thomas, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), “Colonies of Settlement and Settler Colonialism in Northeastern North America, 1450–1850”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.80. Bu durum, yerleşimciler ile göçmenleri birbirinden ayırmaktadır. Zira yerleşim koloniciliği içerisinde bir egemenlik iddiasını barındırmaktadır. Bkz: Saito, s.51.

koloniciliğinde bu anlayış reddedilmiş ve egemenlik toprağa bağlı hale getirilmiştir. Bu şekilde iki egemenlik şekli bir diyalektiğe yerleştirilmiştir²⁸⁴.

Sömürü koloniciliği bakımından ise şirket tekelleri ve plantasyonlar yoluyla egemenliğin kurulmasının yolları aranmıştır. Avrupalılar, bu egemenliği kurmak için yıkıcı bir şekilde hareket ettikleri gibi zaman zaman yerlilerle (yerel otoriteler, tacirler, üreticiler, bankerler) işbirliğine giderek yeni bir sentez yakalamanın peşine düşmüşlerdir. Bu bağlamda ilk olarak silahlı güçler hem tehdit unsuru hem de fiili baskı yoluyla kontrolü sağlamış; yüksek rütbeli yetkililer, meşruiyetlerini temin etmek için geleneksel rolleri ve sembolleri benimsemiş; merkezi kurumlar aracılığıyla sömürgeleştirilmiş toplum hakkında sistematik bilgi toplama ve analiz etme faaliyeti yürütülmüş; muhtemel direniş hamlelerini bastırmak için “*böl ve yönet*” stratejisi izlenmiş ve son olarak sömürge toplumu içerisindeki nüfuzlu kesimlerle sömürge sisteminin istikrarı için işbirliğine gidilmiştir. Avrupalılar büyük bir güç olabilmek adına gerektiğinde koloni kurarak işgücü açığını Afrika’dan getirdikleri kölelerle kapatmışlar, gerektiğinde zulme veya işbirliğine yönelerek kalıcılıklarını artırmaya çalışmışlardır²⁸⁵.

Bu dönemde ticaret şirketlerinin deniz aşırı imparatorluklarının egemenlik kazanması açısından önemli katkıları olmuştur. Keşiflerin ardından gelen bol miktarda gelen değerli madenin Avrupa’da yarattığı enflasyondan faydalanarak büyüyen kapitalist burjuvazi, Fransa, Hollanda ve Britanya gibi ülkelerin İspanya ve Portekiz üzerinde üstünlük kurmasına yardım etmiş, oluşturduğu şirketler aracılığıyla sömürge imparatorluklarının aktörlerinden biri haline gelmiştir. Yalnızca yağma ve değerli ürünlerin ticareti ile yetinmeyip hammadde kaynakları ile ticaret yollarını denetlemek üzere harekete geçen bu şirketler bir tür ticari sömürgecilik modelini hayata geçirerek deniz aşırı sömürge imparatorluklarının Asya ve Amerika’da büyümelerine yardımcı olmuşlardır²⁸⁶. Faaliyetleri metropolden alacakları berata bağlı olan ancak esas sorumluluğu hissedarlarına karşı bulunan bu şirketler, ticari üslerde ve ağlarda gösterdikleri etkinlikle birlikte zamanla işletmeler kurmuşlar, topraklar ve insanlar üzerinde

²⁸⁴ Veracini, s.72-73.

²⁸⁵ Burada birbirine alternatif egemenliklerin (kişisel bağlılıktan kaynaklanan ve sınırları belli bir yere ait) var olduğunu tespit edebilmek önemlidir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde hükümdarların belirli bir yerdeki egemenliğinin niteliğinden ziyade egemenliğin hâkim olduğu sahanın genişliği daha önemli hale gelmiş, imparatorlukların coğrafi tutarlılıklarının önemi azalmıştır. Amerika’da Portekiz ve İspanya, kurdukları plantasyonlar ve maden işletmeleri ile yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri üzerinde yükselen geleneksel vergi sistemi modelinin izlerini taşıyacak şekilde toprak ve ticaret üzerinden kendi ülkelerinde tatbik edemeyecekleri derecede bir egemenliği doğrudan tesis edebilmişlerdir. Keza gelirlerinin büyük kısmı topraktan gelen Hindistan’daki Britanya İmparatorluğu benzer bir modele yönelmiştir. Atlantik’ten Hint Okyanusuna kadar geniş bir sahada rakipleriyle mücadele edebilmek ve Amerika’daki plantasyonlar ile Hindistan’daki ticari üslerinin içerisinde yer aldığı karmaşık ekonomik yapıyı kontrol edebilmek için kendi egemenliğini merkeze yerleştirmiştir. Fransa ise tam bir imparatorluk gibi hareket ederek sömürgeleri kendi bünyesine sıkıca bağladığı yeni bir teşkilatlanmaya gitmiştir. Bkz: Osterhammel, s.64; Young, s.20-21; Burbank/Cooper, s.190-192.

²⁸⁶ Luraghi, s.324.

idari otorite tesis etmeye, adeta egemenliğe sahip bir devlet gibi hareket etmeye başlamışlardır²⁸⁷. Ancak emperyalizm dönemiyle birlikte şirketlerin yetkileri daralmaya başlamış, sömürge sorumluluğu metropol organlarına doğru kaymıştır.

2.1.1.1.3.2. Emperyalizm Döneminde

XIX. yüzyılın önemli bir özelliği Avrupalıların silah konusunda dünyanın geri kalanına önemli bir üstünlük kurmuş olmasıdır. Bu özellik Avrupalılara istedikleri her yere silahları sayesinde hâkim olabileceği güvenini aşlamıştır. Yine de XIX. yüzyılın önceliklere göre daha fazla sömürge mücadelesine sahne olmadığını belirtmek gerekir. 1815'ten itibaren Britanya'nın deniz gücü sayesinde uluslararası ticaret yollarını denetim altına alması (Pax Britannica) denizler üzerindeki seyrüsefer açısından nisbi bir serbestlik getirmiştir. Bu dönemin en önemli sonucu, geçmişin takasa dayalı ticaretinin yerini sanayileşmenin alması olmuştur. Sanayileşmeyi gerçekleştirememiş olan ülkeler sanayileşmiş ülkelerde artan şehir nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretir hale gelmişlerdir²⁸⁸. Bu ayrım, önceki döneme kıyasla farklı bir denklemi doğurmuştur; sömürgeci geçmişi olmayan devletler kendi kapasiteleriyle sanayileşmiş ülke sınıfına dahil olabilmıştır. Böylece sanayileşme sürecini güçlendirebilmek için sömürgelere sahip olma dürtüsünü taşıyan yeni devletler (Almanya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri) kendilerine sömürge aramaya başlamış ve emperyalizm çağını ortaya çıkarmışlardır. XVII. ve XVIII. yüzyılları kısmen istikrarlı bir şekilde tamamlayan Afrika ve Uzak Doğu yeni sömürgeciliğin aktif sahaları olmuşlar, bağımsızlıklarını kazanan Orta ve Güney Amerika ise doğrudan sömürgecilik ile olmasa da özel bir ilişkinin kurulmasıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuzu altına girmişlerdir²⁸⁹.

Bu dönemde himaye yoluyla egemenliğin kurulması şekliyle, devleti oluşturan unsurların tamamını veya birçoğunu bünyesinde barındırmakla beraber devletler hukukuna ilişkin kurallardan tam yetkili addedilen devletler gibi yararlanamayan, iç hukukları bakımından devlet yetkilerini kullanmakla birlikte milletlerarası ilişkilerinde başka devletler aracılığıyla hareket eden devlet türleri ortaya çıkmış ve bunlar “*yetkileri sınırlı devletler*” veya “*tam ehliyetli olmayan devletler*” ya da “*devlet niteliği olmayan insan toplulukları*” kategorileri altında ele alınmıştır²⁹⁰. Himayeler, birisi himaye eden, diğeri de himaye edilen olmak üzere iki

²⁸⁷ Cooper, s.166.

²⁸⁸ Roberts, Dünya Tarihi, s.783.

²⁸⁹ Armaoğlu, s.80.

²⁹⁰ Meray, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş**, Birinci Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s.182; Akipek, Ömer İlhan, **Devletler Hukuku, İkinci Kitap: Devletler Hukuku Şahıslarından Devlet**, 2. Bası, Başnur Matbaası, Ankara, Yıl Belirtilmemiş, s. 100; Aksar, Yusuf, **Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s.237.

devlet arasında yapılan antlaşmalar ile kurulmuştur²⁹¹. Bu antlaşma ile himaye altına giren devlet, uluslararası kişiliğini korumakla birlikte, kendisini önceden belirlenmemiş bir zaman süre için diğer devletlere karşı dış ilişkiler bakımından temsil edecek diğer güçlü bir devlete tâbi hale getirmiştir²⁹². Söz konusu yönleriyle himaye sistemi, sömürgeciliğin dolaylı bir yolu olarak görülmüştür. Bu usul sayesinde, güçlü bir devletin, genellikle Batı medeniyetine mensup bulunmayan toplumları, devlet kurumlarını yok etmeden ve kendisine karşı ciddi bir tehdit ve tepki oluşturmada sömürme amacı güttüğü ileri sürülmüştür. Bazı yerlerde himaye ilhaka kadar gitmiştir²⁹³. Himayeler, üçüncü devletler tarafından da tanınacak şekilde, karşılıklı antlaşmalar sonucunda kurulmuştur. Bu antlaşmalar, himaye altına alan ve giren devletler arasında belirlenen esaslar çerçevesinde değişiklik gösterdiğinden, himaye sisteminin genel özelliklerinin her yönüyle ortaya konması mümkün değildir²⁹⁴. Antlaşma ile ortaya çıkan ilişkinin öne çıkan yönleri ise himaye edilen devletin dış ilişkilerinin ve savunmasının himaye eden devlete geçmesi ve bunun sonucunda diplomatik ilişkilerin himaye eden devlet tarafından yürütülmesidir. Bağımsızlık ile tam bir boyun eğme arasında geçici bir ilişki olarak kabul edilen himaye ilişkisini kuran antlaşmanın sona ermesi, diğer uluslararası antlaşmaların sona erme şekillerine tâbi kılınmış olmakla birlikte tek taraflı feshe müsaade edilmemiştir. Bu antlaşmaların ilanı diğer devletlerle olan ilişkileri de etkilediğinden, himaye ilişkisinin kurulduğu bildirilmiş, diğer devletlerin sessizliği ise genellikle himaye durumunun kabul edildiği şeklinde yorumlanmıştır²⁹⁵.

Himayeler ile kurulduğu varsayılan iç ve dış egemenlik ayrımı net bir sınır çizmemiştir. Medeni olmadığı kabul edilen devletler üzerinde himaye sisteminin kurulması, bunların elde edilmesine yönelik ilk adımlarla daha fazla alanların açılmasına sebep olmuştur. Bu durum, antlaşmalarda açıkça öngörüldüğü için ya da yerli hükümdarların himaye içerisinde iyi bir yönetim sergileyemediği gerekçe gösterilerek hami gücün iç işlerinde kontrolü ele geçirmesini

²⁹¹ Altuğ, Yılmaz, **Devletler Umumî Hukuku El Kitabı (Devletüstü Hukuk)**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1972, s.50.

²⁹² Strupp, Karl, **Avrupa ve Amerika Umumî Hukuku Düvel Mebdeleri**, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s.50.

²⁹³ **Meray**, s.193. Avrupalı milletler, XIX. yüzyılda, Avrupalı olmayan devletler üzerinde resmi olarak egemenlik ilan etmeden önemli bir etkiye sahip olmak için bu mekanizmayı kullanmışlardır. Himayeler, başlangıçta Avrupa içindeki ilişkileri idare etmek için kullanılmış olsa da, Avrupalı milletler bunu sömürgeci arzularını iletirmek için uyarlamışlardır. Bu sistem görünüşte hassas durumda bulunan devletleri büyük güçlerin entrikalarından korumak için kurulmuş, ancak bu güçlü devletlere hassas devletlerin menfaatlerini koruma sorumluluğu yüklenmiştir. Dolayısıyla himaye esasen medeni olmadığı düşünülen devletlerin gönüllü olarak Avrupa devletlerinin koruması altına girdiği bir antlaşma tipi olmuştur. Bu antlaşmalar çerçevesinde Avrupa devletleri, Avrupalı olmayan devletin dış ilişkileri üzerinde mutlak kontrol kazanmış ve bu devleti hamisinin rızası olmadan başka herhangi bir Avrupa devletiyle ilişki kurmaktan men etmiştir. Bu şekilde Avrupalı olmayan devletler iç işleri üzerinde egemenliklerini korumuşlardır. Bkz: Anghie, Antony, **Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law**, Cambridge University Press, New York, 2004, s.125-126, s.87.

²⁹⁴ **Meray**, s.193.

²⁹⁵ **Strupp**, s.50-51.

sağlamıştır. Dış ve iç egemenlik arasındaki yapay ayrım, temelde iç egemenliği oluşturan tahtın intikali meselelerinin bile hami gücün onayını gerektirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gibi durumlar, mutlak güce sahip olan toplumun hukuk yaratma konusunda bölünmez olmasını ve iktidarını başkasıyla paylaşmamasını ifade eden teoriden sapmalara yol açmıştır. Neticede, yarı-egemenlik veya bölünebilir egemenlik gibi milletlerarası hukukça kabul edilmeyen uygulamalar ortaya çıkmıştır²⁹⁶.

Himaye sistemi, sonuç olarak, yerel hükümdarların egemenliği meşru olarak elinde tuttuğunu ileri sürmesine rağmen Avrupalı milletlerin hem iç hem de dış meseleler üzerinde nüfuz sahibi olmasını sağlamıştır. Bu yöntem ile bir devletin diğer bir devleti herhangi bir sorumluluk üstlenmeden yönetmesi sağlanmıştır. Himaye sistemi, bir yandan Avrupalı devletlerin rahip güçleri saf dışı bırakmasını sağlamış diğer yandan gerekli gördüğü durumlarda himaye altındaki devletin iç işlerine müdahale etmesine imkân tanımıştır. Bu bakımdan himayenin varlığı yerel hükümdarın egemenlik derecesini düzenlemeye müsaade etmiştir. Ortaya çıkan duruma göre, himayeler ve sömürgeler arasındaki ayrım yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Himaye, Avrupa gücünün yerli devletin hem iç hem de dış ilişkilerini kontrol ettiği bir araç haline gelmiştir. Müdahalelerin meşruiyeti, çeşitli yollarla, özellikle de düzenin kurulmasını gerektiren kaos ve anarşiyle betimlenmiş, kimi kurumlarda ilhaklar kaçınılmaz olarak gösterilmiştir. Himaye sayesinde sömürgeciliğe yeni bir egemenlik boyutu kazandırılmıştır²⁹⁷.

XIX. yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmeler denizaşırı sömürgecilik açısından yeni imparatorluk tipleri ortaya çıkarmamakla birlikte mevcut imparatorluk anlayışlarında bağların

²⁹⁶ **Anghie**, s.87-88. Himayeler, egemenlik anlamında, devletlerin hukuki olarak eşit olduğu ilkesine aykırı görülmüştür. Himaye altındaki devlet, kendi kendini idare etme anlamında bir devletler hukuku süjesi olarak kabul edilse de, üçüncü devletler nazarında fiil ehliyetinin sınırlandırılmış veya kaldırılmış olması dış egemenlik bakımından durumunu tartışmalı hale getirmiştir. Devletlerin bağımsızlıklarının kaçınılmaz bir sonucu olarak kabul edilen hukuki eşitlik ilkesinin aksine, himayelerde dış ilişkilere ilişkin yetkilerin kaybolması nedeniyle dışarıdan ve kimi durumlarda içeriden başka bir devlete bağlılık söz konusu olmuş ve bu durum egemenlik anlamında anormal olarak kabul edilmiştir. Bu görüşü savunulara göre, himaye altındaki devletin durumu, bir antlaşmadan kaynaklanmakta ve bu antlaşma rıza temelli bir sözleşme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla himaye altındaki devletin kendi egemenliğine dayanarak bazı kısıtlamaları kabul etmesi söz konusu olmaktadır. Bu tür kısıtlamalar, antlaşma yapmanın bir gereği olarak hemen her durumda görülebilmekteyse de, derecesi ve ölçüsü itibarıyla bir devletin egemenliğinden feragat etmesi mümkün görülmemektedir. Egemenliğini başka bir devletin denetimine bırakarak feragat eden devletin hukuki ve fiili olarak icra hakkını kaybettiği ileri sürülmüştür. Federasyonlarda da federe devletlerin milletlerarası anlamda egemenliklerini yitirdikleri, ancak bundan bir kazanç karşılığında, kendi menfaat, refahları ve güvenlikleri için feragat ederek daha güçlü bir yapıya eşit statü ile ve gönüllü şekilde dahil olmaları söz konusudur. Ancak himaye ilişkisi, zorla kabul ettirilen bir antlaşma sonucunda ve karşılığında pek bir kazanç elde edilmeden gerçekleşmiştir. Bu bakımdan yarı bağımsız devletlerin varlığının kabul edilip edilmemesi meselesi tartışmalı olarak kalmıştır. Le Fur, diğer bir devlete tabi olan ve dış egemenliğin bütün vasıflarını yitirmiş bir devletin, en azından devletlerarası hukuk bakımından gerçek bir devlet olarak görülemeyeceğini belirtmiştir. Bkz: Le Fur, Louis, **Devletler Umumi Hukuku**, çev. Şinasi Z. Devrin, Matbaa Yeni Cezaevi, Ankara, 1942, s.87-88; Doğan, İlyas, **Devletler Hukuku**, 2. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2013, (Doğan, Devletler), s.281.

²⁹⁷ **Anghie**, s.89-90.

ve rekabetlerin artışı doğuran değişikliklere yol açmıştır. Avrupalılar, uzak topluluklar üzerinde egemenlik tesis etmenin daha etkili yollarını bulmuşlardır. İmparatorlar, uluslararası konferanslarda bir araya geldiklerinde Avrupalıların diğer halklar üzerinde egemenliğe sahip olmalarının haklı bir gerekçesinin bulunduğunu ileri sürmüşler, bunu sosyal evrim ve ırk ayrımı temelleri üzerine oturmuşlardır. Sosyal Darwinist düşünce yaygın hale geldikçe sömürge savaşları uygar düzenlere sahip olmayan halklara medeniyeti getirmenin bir yolu olarak gösterilmiştir. Barışçıl Afrikalıları ve Asyalıları despotların tasallutundan kurtarmak için “*vahşi barış savaşları*” çağrıları yapılmıştır. Ancak medeniyet götürdüklerini iddia ettikleri toplulukların sömürülecek birer nesne olarak mı kalacağı, yoksa imparatorluk camiasının birer üyesi haline mi getirileceği konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bununla birlikte geniş bölgeleri egemenlikleri altında tutma, yerli işbirlikçileri kontrol etme, merkezden gönderilenler ile yerleşimcilerin masraflarını karşılama, halkların alışkanlıklarını değiştirme gibi konularda karşılaşılan zorluklar tartışmalara sebebiyet vermiştir²⁹⁸.

Öte yandan koloniler, himayeler, dominyonlar, hâkim kültür altında yaşamaya zorlanan yerler, yarı-özerk milli bölgeler; ekonomik teşvikler, mali denetimler, sözleşmeli limanlar gibi farklı şekillerde egemenlik kurma yöntemleri devam etmiştir. Sömürgecilerin egemenliği ve bu egemenliğin sonuçları, bir kısmının etkileri sömürge sonrası dönemde bile devam edecek farklı statülerin doğumuna yol açmıştır. Bu dönemde eski tip fetih yoluyla bölgesel egemenlik hızlı ve şiddetli bir şekilde sürmüştür. Bunun yanında sanayi devrimi ve finansal kapitalizmin etkisiyle yeni bir tür sömürgeleştirme şekli ortaya çıkmıştır. Mali ve endüstriyel gruplar borç yönetimi vb. sebeplerle ülkelerin ekonomilerine nüfuz ederek kontrolü ele geçirmişlerdir²⁹⁹.

²⁹⁸ **Osterhammel**, s.44; **Burbank/Cooper**, s.476. *Koskenniemi*'ye göre emperyalizm döneminde özellikle Afrika'ya yapılan açılım ile birlikte şirketlerin egemenliği sorgulanır hale gelmiş, sömürgeleştirmenin yerli halkların yükselmesi için kullanılmasında, yalnızca kâr peşinde koşan ve yerlilerin refahını ihmal eden özel kuruluşlar yerine Avrupalıların gerçek anlamda bir egemenliğe sahip olması gerektiği ileri sürülmüştür. Sömürgeelerde üstün otoriteye kimin sahip olacağı, yerlilere nasıl davranılacağı, kaynakların nasıl yönetileceği ve çatışmaların nasıl çözümleneceği noktasında egemenlik kilit bir role oturtulmuştur. Diğer bir deyişle, Avrupalı güçler, kendilerine yükledikleri medenileştirme misyonu ile Avrupa değerlerini, sistemlerini ve yapılarını hayata geçirme imkanını etkili bir egemenliğe sahip olmaya bağlamışlardır. Böylece önceki dönemde yapılan zulümleri kabullenmişler, resmi ve devlet destekli bir sömürgeleştirmenin daha insancıl ve düzenli olacağına inanmışlardır. Bunun sonucunda yerlilerle anlaşarak ilerleme yolunu terk ederek doğrudan işgale yönelmişler ve yerlileri kolonizasyon sürecindeki aktif katılımcılar olmaktan çıkarıp pasif özneler haline getirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: *Koskenniemi, Martti, The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s.143-149.

²⁹⁹ **Burbank/Cooper**, s.324-325; **Ferro**, s.48. XIX. ve XX. yüzyıllarda deniz aşırı sömürge imparatorlukları, sömürge merkezlerinin ötesine geçen önemli siyasi ve ekonomik nüfuza sahip olmuşlardır. Bazı bölgelerde sömürge yönetimini uygulamaya devam ederken, diğerlerinde menfaatlerini kontrol ve muhafaza etmek için gayri resmi mekanizmalar kullanmışlar ve sadece güçlü komşular olarak hareket etmişlerdir. Bu dönemde emperyal devletlerin küçük devletlere karşı menfaatlerini teminat altına alma yolları üç şekilde kendisini göstermiştir. Resmi imparatorluk şeklindeki sömürge yönetiminde, Hintli prensin yerini alan İngiliz valisi örneğinde olduğu gibi, yerli yöneticilerin yerini yabancı yöneticiler almıştır. Sömürge öncesi siyasi düzen ya ortadan kalkmış ya da bağımsızlığını yitirmiştir. Sömürge gücü, vergi toplama, adalet, asayiş gibi konular üzerinde kontrolü ele geçirmiştir. Ayrıca sömürgeleştirilen devletin diplomatik ilişkileri de sömürgeci gücün eline geçmiştir. Gayri resmi

XX. yüzyıla girildiğinde dünyanın siyasi çehresinin en önemli unsurlarından biri büyük imparatorluklar olmuştur. Kara alanlarının büyük bölümü imparatorluklar arasında bölünmüştür. Doğu Avrupa’da, Batı Asya’da ve Çin’de büyük ölçüde sınırdaş yerleri bünyesinde barındıran eski imparatorlukların yanında denizaşırı bölgelerde sömürgelere sahip yeni imparatorluklar yabancı topluluklara hükmetmiştir. Bunlardan denizaşırı sömürge imparatorlukları genişlemesini sürdürmüş ve “beyaz” halkların dünya çapındaki hegemonyasını belirgin bir şekilde ortaya koymuştur³⁰⁰. Birinci Dünya Savaşına doğru denizaşırı sömürge imparatorluklarının genişleme dönemi tekrar durma noktasına gelmiş, XX. yüzyılın başlarından beri elde edilmekte olan toprak kazanımlarında azalma olmuştur. Milletlerarası camiada yaşanan gerilim Çin, Tayvan, Afganistan, İran gibi ülkeler için bir kalkan oluşturmuş, Karayipler ve Latin Amerika bölgeleri büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri’nin nüfuzu altına girmiş ve Avrupalı emperyal güçlere kapanmıştır. Bu tabloda Osmanlı İmparatorluğu henüz el atılmamış tek ülke olarak öne çıkmakta ise de birçok devlet için stratejik önemi ve bölgedeki menfaatler dengesinin ortasında yer alması parçalanmasını ya da ilhakını imkânsız kılmıştır. Burada öne çıkan Almanya, 1899 tarihinden (Bağdat demiryolu inşaatı) itibaren askeri ve diplomatik anlamda nüfuzunu ilerletmiş, ancak jeopolitik hassasiyetleri gözeterek sınırlarının farkında hareket etmiştir³⁰¹. Birinci Dünya Savaşının arifesinde yeni sömürgelerin çoğu işgal edilmiş ve sindirilmiştir. Fransızlar, Afrika’nın çeşitli bölgelerinde ve Asya’da, keza İngilizler Orta ve Güney Afrika’da meskûn bulunan topluluklarla ciddi çatışmalara girmişler, Almanlar hâkimiyet kurdukları bölgelerdeki ayaklanmaları şiddetli bir şekilde bastırmışlar, Belçikalılar Kongo’yu sistemli bir şekilde işgal etmişlerdir. Yalnızca İtalyanlar Habeşistan’da yenilgiye uğramışlar ve himaye iddialarından geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde büyük güçler kendi arasında da büyük gerilimler yaşamış, bu durumun kaynağı sömürgeler olmasa bile, sömürgecilik siyasetine büyük yansımaları olmuş ve büyüme yanlısı emperyalizm

---

imparatorluk şeklindeki yarı-sömürge yönetiminde, Britanya’nın Çin’de, Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğunda kurduğu gibi, zayıf devlet bağımsızlığını ve siyasi sistemini korumakla birlikte, kendi iç ve dış politikasına ilişkin konuları yürütmeye devam etmektedir. Resmi bir sömürge yönetimi olmamasına rağmen, özellikle ekonomik alanda, yabancı ve yerli yönetimin bir karışımı bulunmaktadır. Zayıf devletin egemenliği, büyük devletin “*eşit olmayan antlaşmalar*” ve ara sıra güç tehditleri yoluyla imtiyazlarını teminat altına almasıyla sınırlı kalmıştır. İmtiyazlar genellikle yabancı vatandaşları yerli hukuk sisteminden muaf tutmayı, serbest ticareti sağlamayı ve yabancı birlikleri karada ve karasularında konuşlandırma hakkını içermiştir. Diplomatlar veya konsoloslar iç politika konularında tavsiyelerde bulunabilmekte ve gerektiğinde askeri nüfuz kullanabilmektedir. Bu yapı, emperyal gücün menfaatlerine hizmet edecek meşruiyete ve otoriteye sahip “işbirlikçi elit” e dayanmaktadır. Son olarak emperyal güç ile zayıf devlet arasında sömürgeci veya yarı-sömürgeci ilişkinin bulunmadığı, “*eşit olmayan antlaşmalar*” yoluyla kurulan özel hakların tanınmadığı, ancak daha güçlü ortağın ekonomik üstünlüğü veya askeri gücünün zayıf ortağın siyaseti üzerinde normal bir ikili ilişkinin ötesinde etki sağladığı bir yapı kurulmaktadır. Bu model, aynı zamanda, sömürge sonrası dünyadaki uluslararası asimetrisinin karakteristiğini taşımaktadır. Bkz: **Osterhammel**, s. 20-21.

³⁰⁰ **Roberts**, s.86.

³⁰¹ **Fieldhouse**, *Empires*, s.234-235.

baskısını çoğaltmıştır. Dünyada sömürgeleştirilecek yerlerin azalması mevcut sömürgeler için verilen mücadeleyi artırmış ve sonuçta Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir³⁰².

2.1.1.2. Amerika Kıtasındaki Gelişmeler

Amerika'nın keşfi hem Yeniçağın yerleşim koloniciliği hem de sömürgecilik açısından büyük bir dönüm noktası olmuştur. Avrupalıların keşfinden önce çeşitli imparatorlukların ve kabilelerin yaklaşık iki bin yıl boyunca burada yaşadıkları, üretime ve ticarete dair etkinliklerde bulundukları bilinmektedir³⁰³. Colombus'un Afrika'dan Hindistan'a ulaşmak için yol arayışının sonucunda Bahama Adalarına tesadüfen³⁰⁴ varması Asya ticaretine dahil olmak isteyen Katolik Krallar nezdinde bir başarısızlık gibi görünse de, onun kadar değerli fırsatları doğurmuştur. Kıta ile birlikte diğer imparatorlukların ve servetlerinin keşfedilmesi yeni yerin cazibesini artırmıştır. Ortaya çıkan deniz güçleri arasındaki mücadelelerin ve Asya ile yapılacak ticaretin maliyetini karşılayabilmek için gerekli kaynağı sağlayacak değerli metaller ile geniş topraklarda çalıştırılacak ve Hristiyan camiasına katılacak bir yerli nüfusun varlığı kalıcı bir kolonizasyonu beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak aralarında misyonerlerin, altın avcılarının ve yerleşimcilerin bulunduğu kalabalık bir nüfus, İspanyol monarşisinin doğrudan bir teşviği ve yönlendirmesi olmaksızın, Amerika'nın geniş arazilerini zapt etmiş ve yarı feodal mülkler şeklinde kıtaya yerleşmiştir³⁰⁵. Keşiften dönüldüğünde gidenlerin anlattığı hikayeler

³⁰² **Fieldhouse**, *Empires*, s.222. Birinci Dünya Savaşı, sömürgeler için değil Avrupalı liderlerin kendi çekişmelerinin bir sonucu olarak çıkmış olsa da, zamanla sömürgeleri ele geçirmek ve denizasını bölgelerdeki nüfus ve kaynakları elde etmek savaşın bir amacı haline gelmiştir. Zira imparatorlukların uzak bölgelerinden getirilen asker ve malzeme savaşın gidişatı açısından etkili olmuştur. Savaşın güçlere destek verecek askerler imparatorlukların birçok bölgesinden getirilmiştir. Almanya, sömürgelerinin birbirine uzaklığı ve Avrupa ile arasında Britanya donanmasının yer almasından dolayı sömürgelerinden yeterince faydalanamamıştır. Fransızlar, özellikle Afrika ve Hindin'den savaşmaya ikna ettiği askerleri getirmiştir. Bunların büyük bir bölümü siperlerde aktif olarak görev almıştır. Britanya'ya bağlı Kanada, Avustralya, Güney Afrika ve Yeni Zelanda, Kralın kendileri açısından da bağlayıcı şekilde savaş ilan etmesine rağmen, kendi kendilerini yönetme yetkilerine dayanarak sınırlı bir katılım göstermeyi yeğlemişler; diğer himayeler, sömürgeler, prenslik veya bağlı birimlerdeki tebaalar ister istemez savaşırılmışlardır. Özellikle Hindistan'dan gelenler başta olmak üzere yaklaşık 3 milyon kişi cepheye sürülmüştür. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.393, 398-399.

³⁰³ **Burbank/Cooper**, s.267.

³⁰⁴ Colombus, Bahamalar'a ulaştığında Hindistan'a vardığını zannetmiş, oraya Salvador adını vermiş ve karşılaştığı kimseleri de "*Indiens*" (Hintliler) olarak adlandırmıştır. O dönemde Avrupalıların Akdeniz havzası, dünyanın şekli, Afrika'nın doğuda kalan kıyıları ve Hindistan gibi konularda Antik Yunanlılardan daha fazla bir bilgiye sahip olmadığını belirtmek gerekir. Bkz: **Güngör**, s.41. İspanyollar, kıtada yaşayanları tek bir isim altında tanımlamış olsalar da, o dönemde Amerika'da yaşayan 40 ila 50 milyon kişinin dil, kültür, ekonomi ve sosyal yapıları itibarıyla zengin bir çeşitlilik arz ettiği bilinmekte ve yüzden fazla aileyi kapsayan çok sayıda dili konuştukları tahmin edilmektedir. Bkz. Gabbert, Wolfgang, "The Longue Durée of Colonial Violence in Latin America", **Historical Social Research**, Vol. 37, No. 3, 2012, pp. 254-275, s.256. Keşfi gerçekleştiren Colombus olmasına rağmen, kıtanın ismi 1499 yılındaki bir sefere katılan Amerigo Vespucci adındaki Floransalı bir denizciden ilhamla konulmuştur. Vespucci'nin yazmış olduğu ve Avrupa'da büyük yankı uyandıran "*Mondus Novus*" isimli mektup, profesör Martin Waldensee tarafından "*Cosmographie Introductio*" adındaki eserinde aynen nakledilmiş ve Waldensee'nin önerisiyle kıtaya Amerika ismi verilmiştir. Bkz: **Lütem**, Amerika, s.6.

³⁰⁵ **Burbank/Cooper**, s. 474; **Fieldhouse**, *Empires*, s.6.

büyük bir yankı uyandırmış; yeni yerlerin ve yolların bulunduğunu duyanlar kıtaya hücum etmiş, Papa bölgenin Katolik toprağı olduğunu ilan eden bir ferman yayımlamıştır³⁰⁶.

Keşif ve işgal ettikleri sahalarda kendilerine ait bir iktidar iddiasında bulunan ve aralarında ihtilafa düşen fatihlerin yarattığı durum merkezi bir otoritenin tesis edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle “*Batı Hint Adaları*” olarak adlandırılan bu bölge, 1518 tarihinde Vallodolid mahkemelerinin de onayıyla hukuki ve resmi olarak Kraliyete dahil edilmiş, Kastilya Krallığının bölünmez ve devredilmez bir mirası olarak merkezin egemenliği ilan edilmiştir. Bu bağlamda kıtadaki yerliler özgürlüklerini korumakla birlikte, merkezdeki geleneğin devamı olarak yeni hükümdara vergi ödemek, valilerin veya rahiplerin masraflarını karşılamak ve bina ve yolların inşasına katkıda bulunmakla yükümlü tutulmuşlardır³⁰⁷.

İspanya’dan sonra Portekiz, İngiltere, Fransa ve Hollanda denizcileri kıtaya ulaşabilmeyi başarmıştır. Genellikle Kuzey Avrupalıların Kuzey Amerika’ya, Güney Avrupalıların da Güney Amerika’ya yerleştiği görülmektedir. Bunların çoğunluğu altın ve gümüş bularak zenginleşme ümidiyle gitmişlerse de tarımla uğraşmak üzere yerleşik düzene geçmişlerdir³⁰⁸. Avrupa’da kabul edilen prensipler, yeni toprakları keşfeden devletin o topraklar üzerinde egemenliğini sağlamış olduğu şeklindedir. Ancak keşiften anlaşılması gerekenin ne olduğu ile ilgili anlaşmazlık çıkmıştır. İngilizlere göre bir yerin görülmesi keşfedilmiş sayılması bakımından yeterli iken, Fransızlar sadece görmenin yeterli olmayacağını, bununla birlikte karaya çıkıp fiilen işgal edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aradaki görüş farklılıklarına rağmen keşfedilen yerlerdeki yerlilerin uzun süreden beri yaşadıkları topraklar üzerinde bir egemenlik hakkına sahip olmadıkları fikri kabul görmüş, yerlilere sadece avlandıkları orman ve bölgelerin mülkiyet hakkı tanınmıştır³⁰⁹.

Asya’daki tecrübelerinden hareketle yerleşim koloniciliği yerine zorla çalıştırmayı içeren bir modeli benimseyen ve buna uygun olarak 1621’de Batı Hint Adaları Şirketi’ni (West Indische Compagnie) hayata geçiren Hollandalılar kayda değer bir egemenlik örneği sergilemişlerdir³¹⁰. XVII. yüzyılın ortalarında Batı Afrika’daki sömürgeler de dahil olmak üzere

³⁰⁶ Güngör, s.41-42.

³⁰⁷ Ciaramitaro, Fernando, “Virrey, Gobierno Virreinal y Absolutismo: El Caso de la Nueva España y del Reino de Sicilia”, *Studia Historica: Historia Moderna*, Vol. 30, 2009, pp. 235-271, s.258.

³⁰⁸ Güngör, s.42.

³⁰⁹ Crozat, Avrupa ve Amerika, s.33. Bu noktada Avrupalıların kendilerine has bakış açılarıyla hareket ettikleri söylenebilir. İspanyolların baskıcı ve ezici tutumlarına karşılık İngilizler kendilerinde uygarlaştırıcı bir misyon görmüşlerdir. Atlantik kıyılarından içeri doğru toprakları ele geçirirken -her ne kadar eşitsiz şartlarda satın almışlarsa da- yerlilerin toprakları üzerindeki mülkiyet haklarını gözetmişler, onları yalnızca yerinden edilmesi gereken medenileşmemiş vahşiler olarak görmekle kalmayıp imparatorluklarına dahil edilebilecek topluluklar olarak kabul edebilmenin yollarını aramışlardır. **Burbank/Cooper**, s.267.

³¹⁰ Bununla birlikte, 1609 yılındaki keşif ile Şirketin kuruluşu arasında geçen sürede yerleşim koloniciliği fikri masada olmuştur. Örneğin Amerika’da yerleşim koloniciliğini destekleyen Willem Usselinx, iddiasını ortaya koymak için toprağı “*terra nullius*” olarak tasavvur etmiş ve bölgeyi kısmen ıssız, kısmen vahşilerin yaşadığı çok

üç ana bölgeye hükmeden Şirketin Amerika'daki varlığı ise Kuzey'de New Amsterdam, Long Island ve Delaware ile Orta ve Güney'de bir kısım adayı ve Brezilya'daki toprak parçasını içerecek şekilde geniş bir sahayı kaplamıştır. Ancak elde edilen yerler, Şirketin zayıf yönetimi, metropol ile uyumsuzluğu ve savaştan yeterli askeri bulamamasından dolayı kaybedilmeye başlanmış, 1674'teki iflas ve fesihden sonra metropole dönen topraklar, bizzat yönetilmek yerine yeni bir imtiyazlı şirkete devredilmiştir. Yeni Batı Hint Adaları şirketi de, önceki gibi metropolün adem-i merkezîyetçiliğini yansıtacak şekilde, şehirlerdeki her biri kendi menfaati için çalışan şubelerin (chambers) birliği olmaktan öteye gidememiştir³¹¹.

2.1.1.2.1. Orta ve Güney Amerika'da

Orta ve Güney Amerika'nın ele geçirilmesi teknik üstünlükten kaynaklanan sebeplerle çabuk olmuştur. Keşfin ve ardından işgalin gerçekleştirildiği dönemden önce bölge Mayalar³¹², İnkalar³¹³ ve Aztekler³¹⁴ gibi önemli medeniyetlere ve birtakım kabilelere ev sahipliği yapmıştır. Bunlar hemen hemen hiç savaşmaksızın alt edilmişler ve İspanyol hükümeti vakit kaybetmeden iskân faaliyetine girişmiştir³¹⁵.

Güney Amerika'ya yerleşen bir diğer millet Portekizliler olmuştur. Günümüzde Brezilya'nın bulunduğu yerde ormanları açarak kendilerine tarım alanları kurmuşlar ve buralarda şeker kamışı üretmeye başlamışlardır. Başlangıçta yerlileri çalıştırmak isteyen

---

güzel, verimli ve uygun bir ülke olarak lanse etmiştir. Bkz: Romney, Susanah Shaw, "Settler Colonial Prehistories in Seventeenth-Century North America", *The William and Mary Quarterly*, Vol. 76, No. 3, pp. 375-382, s.379-380.

³¹¹ **Fieldhouse**, *Empires*, s.50-51.

³¹² Günümüzde orta Amerika olarak bilinen bölgede yaşayan Mayalar, Colombus'tan öncesi Amerika'daki en gelişmiş medeniyetler arasında yer almaktadır. Kendilerini diğer yerlilerden ayıran orijinal bir yazı şekli geliştirmişler; görkemli tapınaklar, kamusal alanlar ve şehirler inşa etmişlerdir. Bkz: **Güngör**, *Sömürgeciler* 2, s.83.

³¹³ And Dağları civarında yaşayan İnkalar, kendilerinden önceki kültürlerden edindiklerini kendi medeniyetleriyle sentezleyerek büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Tanrıları olan güneşin oğlunu kendilerine imparator olarak kabul etmişler ve onun liderliğinde ciddi bir örgütçülük örneği sergileyerek tarihin ilk komünist topluluklarından birini kurmayı başarmışlardır. Bkz: **Luraghi**, s.79.

³¹⁴ Bir diğer orta Amerika medeniyeti olan Aztekler, gelişmiş mimari yapılarıyla öne çıkan geniş bir imparatorluk kurmayı başarmıştır. Bu imparatorlukta kanunların yazılı olduğu, köleliğin kanunen yasaklandığı, orijinal bir yazı ve rakam sisteminin bulunduğu ve tarım ve zanaatta kayda değer örneklerin sergilendiği görülmektedir. Bkz: **Luraghi**, s.69-70.

³¹⁵ Bertrand, Louis, **İspanya Tarihi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940, s.185-186. Fetihlerin ilk döneminde yerli halklar sömürgecilerin gösterdiği büyük bir vahşete maruz kalmıştır. Bu şiddet, boyun eğmeyen yerlilere karşı sömürge dönemi boyunca devam eden askeri faaliyetle sınır bölgelerinde devam etmiştir. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sağlam bir sömürge yönetimi kurulmuştur. İsyan teşebbüsleri aşırı zalimane ve acımasız infazlarla bastırılmıştır. Çeşitli kurumların oluşturulmasıyla birlikte aşırı güç kullanımı hafiflemiştir. Böylece "*Pax Hispanica*" çalkantılı bir fütuhattan sonra galip gelmiş ve Amerika topluluklarına yaklaşık üç yüz yıl sürecek nisbi bir barış ve istikrar getirmiştir. Aztek ve İnkaların fetih öncesi sık sık gerçekleştirdikleri savaşlar ve ayaklanmaların aksine İspanyol sömürge hükümeti meşru güç kullanma tekelinin bulunduğunu iddia etmiştir. Kendisinden önceki imparatorlukların kendi sınırları içerisindeki savaşları sonlandırmayıp şehir devletleri arasında tekrarlayan şiddetli çatışmaları önleyememesi durumuna karşılık olarak İspanyollar, yalnızca yerlilere hükmetmeyi değil, aynı zamanda fatihlere ve sömürgecilere boyun eğdirmeyi ve iktidar için muhtemel rekabeti bastırmayı amaçlayan kapsamlı bir sömürge hükümetini hızla kurmuştur. Bkz: **Wolfgang**, s.259-260.

Portekizliler, ciddi bir direnişle karşılaşmış, çalışmak isteyemeyenleri öldürmelerine rağmen amaçlarına ulaşamamıştır. Bunun üzerine yakın ilişkilerinin bulunduğu ve tarım ve hayvancılık konularında Avrupalıların üretim anlayışına aşina olan Afrikalı köleleri getirip çalıştırmaya başlamışlardır³¹⁶. Tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerde zamanla, São Paulo, Olinda ve Bahia gibi kentler ortaya çıkmaya başlamıştır³¹⁷. XVII. yüzyılın sonlarında ülkedeki madenlerin keşfedilmesiyle birlikte altının taşıyan alüvyonların olduğu bölgeye doğru bir nüfus yönelmesi olmuş, fetih yoluyla ele geçirilen yerdeki yerliler katledilerek yeni topraklar açılmış ve yerleşim başlamıştır³¹⁸.

Orta ve Güney Amerika'ya İspanyollar ve Portekizlilerden başka İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar da yerleşmiştir. Sömürgecilik çağının başlangıcında korsanlık faaliyetlerinin başlıca üslerinden biri olan Karayip adaları, İngilizlerin görevlendirdiği İtalyan asıllı John Cabot tarafından ele geçirilmiş ve İngilizler burayı şeker kamışı tarlalarına dönüştürmüştür³¹⁹. Jamaika, Barbados ve bir dizi küçük adayı da kapsayan bu bölgedeki plantasyon sömürgeleri, İngilizlerin Amerikan İmparatorluğu'ndaki en gözde kısmı kısmı olmuştur. Buradaki üretim başkaca bir yerden elde edilecek hammaddeye ihtiyaç duyulmaksızın Avrupa'ya ihracat için artı değer kazandıran tropik bir maden sağlamıştır³²⁰. Bu bölgede keza Fransızlar Guadeloupe, Martinique ve Dominique gibi adaları ele geçirmiştir³²¹. Fransızlar da İngilizler gibi kontrol ettikleri bölgelerde şeker üretimine dayalı plantasyonlar kurmuşlardır³²². Hollandalılar ise yine aynı adalar bölgesindeki Surinam ve Curaçao ile Brezilya'da Portekiz egemenliği altındaki Pernambuco'yu ele geçirmişlerdir. Ancak Brezilya'daki varlıkları kalıcı olmamıştır³²³.

2.1.1.2.2. Kuzey Amerika'da

Kuzey Amerika, özellikle değerli madenler bakımından orta ve güneye nazaran daha az imkân sunmasına rağmen daha çok Avrupalı millete ev sahipliği yapmıştır. Güneyde yer alan

³¹⁶ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.51-52.

³¹⁷ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.53.

³¹⁸ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.54. Portekizlilerin Brezilya'ya yerleşmeleri, anavatanındaki şehir veya kasabalardan ilham alınarak oluşturulan kentsel bir merkez ve bu merkez etrafında şekillenen çevre ile ilişkili bir şekilde gelişmiştir. Başlangıçta bir şehir olarak kurulan Salvador haricinde, bazı kasabalar kurulmuş ve daha sonra kasabalar şehir statüsüne kavuşmuştur. Bir "kraliyet imtiyazı" (prerrogativa real) olarak kurulan bu şehirler, idari, sosyal ve ekonomik istikrarı sağlamak için teşkilatlandırılmış "belediye yönetimleri"yle (senado do câmara) ile büyümeyi amaçlamıştır. Şehir ve merkez olma arasındaki ilişki her zaman tutarlı olmasa da birkaç farklı yönden önem arz eden şehirlerin statülerini kazanma ihtimali daha yüksek olmuştur. Bu bağlamda hükümet merkezine, piskoposluğa, ticaret merkezine, savunma anlamında stratejik olmaya bağlı olarak bir dizi faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bkz: **Russel-Wood**, s.18.

³¹⁹ **Güngör**, s.65-66.

³²⁰ **Fieldhouse**, Empires, s.58.

³²¹ **Ferro**, 82-83.

³²² **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.212.

³²³ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.182-184.

İspanyol tekeli, kolonicilerin şansını kuzeyde denemesine yol açmıştır. Kuzey Amerika'daki yerleşim arzusu, güneydeki misyonerlik çabası haricinde hemen hemen her yerde görülebilecek sebeplere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Güneydeki madenlerin benzerlerini bulabilme ihtimali, merkezdeki nüfus baskını seyreltme isteği, artan bilgiyle birlikte ılımlı iklime sahip geniş arazileri elde etme çabası ve Asya'ya bir kuzeybatı geçişi bulma arzusu başlıca etkenler arasındadır³²⁴. O dönemde kıtanın kuzeyinde İspanyollar, Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar yoğun bir rekabet içerisine girmişlerdir³²⁵.

³²⁴ **Roberts**, Dünya Tarihi, s.647.

³²⁵ İspanyollar XVI. yüzyılın başlarında Aztekleri mağlup eden Hernan Cortez'in önderliğinde Teksas'a kadar ilerlemişler, daha sonra güneyde kontrol ettikleri bölgelerden kuzeye doğru pek çok sefer yapmışlardır. Çok geçmeden ilk yerleşim yerlerini Florida'da kurmayı başarmışlar ve XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Kuzey Amerika'nın güney kısımlarında kalabilmişlerdir. Bkz: Nevins, Allan/Commager, Henry Steele, **ABD Tarihi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s.80. Hollandalılar XVII. yüzyılın başlarından itibaren Kuzey Amerika'da varlık göstermeye başlamışlardır. 1609 yılında Hollanda adına gönderilen İngiliz kaşif Henry Hudson, daha sonraları kendi adının verileceği Hudson nehrini keşfetmiş ve Hollandalıların toprak iddialarının temelini atmıştır. Birkaç yıl içerisinde nehir civarında, Manhattan ve Long Island'da yerleşimler kurulmaya başlanmıştır. İçerisinde kaleleri ve ticari üsleri barındıran Yeni Hollanda veya Yeni Amsterdam olarak anılan bölgeye çok sayıda göçmen gelmiştir. Hollanda burayı ticari ağırlıklı bir merkez olarak görmüş, Batı Hint Adaları Şirketi (West Indische Compagnie) ile kontrol etmeye çalışmış ve yerleşimciliği ikinci plana atmıştır Bkz: **Roberts**, Dünya Tarihi, s.648; **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.180. İngiliz yerleşiminin ilk dalgası 13 Mayıs 1607'de Cristopher Newport'un önderliğinde bir grup erkeğin Hampton Roads'a ulaşmasıyla başlamıştır. Bunlar müstahkem bir mevki, bir depo ve bir dizi kulübeyle birlikte Jamestown'u kurmuşlar, başlarına gelen bir dizi talihsizlikten sonra kaptan John Smith, sonraki yıl koloninin başkanlığını üstlenerek egemenliği tesis etmiştir. Bu erken dönemde İngilizler, Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesini servet birikimi, nüfuzun artışı, toplumsal sorunların hafifletilmesi ve manevi kurtuluş için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Nitekim o dönemde Britanya, emek ve hammadde sömürüsü bakımından İspanya ve Portekiz'in önemli ölçüde gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte Tudor Hanedanlığı altında hükümet otoritesinin ve devlet kudretinin sağlamlaştırılması, VIII. Henry hükümrânlığının Katolik manastırlarını kamulaştırması ve ıslah etmesi ve bu olayların sonucunda toprakların satın alınmasının ardından İngilizler XVI. yüzyılın sonlarına doğru Atlantik'te yerleşim yerleri kurma teşebbüsünde bulunmuşlardır. 1585 yılında ilk keşfedilen Chesapeake Körfezi'nde kurulan Virginia, gidenlerin hepsinin hayatını kaybetmesiyle bir süre sahipsiz kalmış, 1607 yılında yapılan diğer bir seferin başarıya ulaşmasından sonra kurulan Jamestown ile İngiliz kolonizasyonu gerçek anlamda başlamıştır. İlk yerleşim gerçekleştiğinde burada kalmanın ve ilerlemenin zorluğu kendisini göstermiştir. İklim, yerleşimcilerin alışık olduğundan farklı gelmiş; sık ormanları, vahşi hayvanları ve tehlikeli sürüngenleriyle dolu bir doğa ile yüzleşilmiştir. Sayıları yarım milyonu geçmeyen yerliler, yerleşimcileri düşmanlıkla karşılaşmıştır. Bu şartlar karşısında yerleşimciler, yeni bir iklime ve araziye uyum sağlamak, vahşi doğanın tehlikelerinden kaçınmak ve yerlilerin düşmanlığıyla başa çıkmak da dahil olmak üzere çok sayıda engeli aşmak zorunda kalmışlardır. Bkz: **Nevins/Commager**, s.25; **Crow**, s.97; **Luraghi**, s.102. Bu ilk yerleşimciler, belirli ortak özellikleri taşımışlardır: I. James ve I. Chales'in mutlak monarşi kurma çabaları ile II. James'in benimsediği siyaset tarzı, özgür düşünen Protestan'ları, Püriten'leri ve İngiltere'de Kilise'nin ıslah edilemeyeceğini düşünenleri, hak ve hürriyetlerine düşkün zenginleri, anavatanda artan mali yükümlülüklerden kaçınmak isteyenleri ve maceraperestleri Amerika'ya sürüklemiştir. Farklı geçmişlerine rağmen esas olarak İngiliz kökenli olan ve İngilizce konuşan bu kişiler, yine de Britanya Monarşisine sadakatlerini yitirmemişler ve İngiliz bayrağı altında toplanmışlardır. Kendi ülkelerindeki baskı ortamından uzaklaşmak için kendileriyle birlikte Almanların, İrlandalıların, İskoçların, İsviçrelilerin ve Fransızların gelmesi dahi bu durumu değiştirmemiştir. Bu nedenle yerleşimciler yanlarında İngiliz gelenek ve görenekleri ile hukuka bağlılık, kanunun koruması altında yaşama arzusu, mahalli hükümet teşkilatlarıyla kendi kendini idare etmek ve temsili sistem gibi siyasi geleneklerinden de vazgeçmemişlerdir. Kıtaya gelenler, karşılıklı anlaşmalara dayalı toplumların kurulmasına yol açmış, bu anlaşmalar bir toplumsal sözleşmeye dayalıymış gibi işleyen küçük devletlere dönüşmüş ve bu da kolonilerde demokrasi ve özgürlük prensiplerinin tahakkukunu kolaylaştırmıştır. Bu nedenle temsili sistem ile birlikte iki meclislilik ve kuvvetler ayrılığı gibi ilkeler İngiltere'dekinden çok daha hızlı benimsenmiştir. Öte yandan, yerleşimciler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar asgari düzeyde kalmış, bu da nispeten eşitlik temeline bina edilmiş bir toplumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu eşitliğin ve geniş toprak mülkiyetlerinin kurulamamasının bir sonucu yeni bir aristokrat sınıfının belirmemiş olmasıdır. Yeni keşfedilen toprakların genellikle verimsiz olması ve ekim yapmanın büyük bir zahmeti gerektirmesi, yerleşimcileri kişisel

Kuzey Amerika’da yerli halklar ile Avrupalı milletler arasında yapılan antlaşmalar, yerli egemenliğini tanımakla birlikte keşfi gerçekleştiren Avrupalı güce arazi üzerinde tekel tanıyan bir şufa hakkı aracılığıyla yerleşimciler lehine bir düzen tesis etmiştir. Bu bakımdan ilk temaslar, krallıkların bölgedeki varlığının yerli halklarla siyasi ittifaklara dayanan karşılıklı bir egemenlik anlayışına dayandığını göstermektedir. Bu emperyal egemenlik anlayışı, hem kendi perspektifini ortaya koymuş hem de yerlilerin egemenliğini tanıyarak müşterek bir egemenliğe yer vermiştir. Ancak zaman içerisinde yerleşimcilerin bölgesel hâkimiyetlerini genişletmeleri, kendilerine ait hükümetler kurmaları ve yargı yetkilerini tesis etmeleri yerleşimcilerin lehine bir egemenliğin baskın gelmesi sonucunu doğurmuştur. Zaman içerisinde “*terra nullius*” iddiaları güçlenmeye başlamış, yeni isimlerle yeni yerler meydana getirilmiş ve yerlilerin mûkim bulunmadığı topraklar, ifade ettiği anlamlara bakılmaksızın derhal işgal edilmiştir. Yerlilerin arazi satışlarını dilediği gibi gerçekleştirebilme hakları inkâr edilmiş ve kendi kendilerini yönetmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nihayetinde Avrupalı güçler, yerli egemenliğini sureta tanıdıklarını gösterircesine “*keşfettikleri*” topraklar üzerinde nihai egemenliklerini iddia etmeye başlamışlardır³²⁶.

İngilizler Amerika’da koloniler şeklinde örgütlenmişler ve bu kolonilerin sayısı 1732 yılında Georgia’nın katılmasıyla birlikte on üçe yükselmiştir³²⁷. İngiliz Kraliyeti, kolonizasyon politikasını beratlar (charter) üzerinden yürütmüş, ilk kez Kraliçe Elizabeth 1578 yılında bir soyluya dünyanın herhangi bir yerinde koloni kurma iznini vermiştir. Bununla birlikte bu berat

---

olarak işleyebilecekleri miktarda toprağa sahip olmaya yönlendirmiştir. Bkz: Arsel, İlhan, **Anayasa Hukukunun Umumi Esasları (Birinci Kitap: Demokrasi)**, Güven Matbaası, Ankara, s.196-199; Okandan, s.454.

³²⁶ Erken dönemden itibaren çeşitli metotlarla geliştirilen bu uygulama XIX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, pek çok yerde egemenlik, yetki ve toprak kavramları bu dönemde sağlam bir şekilde yerleşerek yerleşimcilerin ilerlemesine karşı çıkan yerli toplumları yerinden etmiştir. Bkz: Smallwood, Stephanie E., “” on Settler Colonialism, the Hemispheric Americas, and Chattel Slavery”, **The William and Mary Quarterly**, Vol. 76, No. 3, 2019, pp. 407-416, s.411-412; **Reid/Peace**, s.79-81. Amerika’ya giden yerleşimciler, kaşifler ve tüccarlar, oraya vardıklarında kıtanın “boş” olduğunu düşünerek yerli nüfusu büyük ölçüde göz ardı etmişlerdir. Bu inancı geriye döndüklerinde geniş ölçüde yaymışlar ve “*çorak*” ve “*vahşi*” olarak gördükleri yerlere kendi dillerinden isimler vermişlerdir. Bu isimler, hanedan mensuplarından, İngiltere’deki bir kentten ya da ünlü bir kişiden yola çıkılarak verilmiştir. Örneğin New England, Jamestown, New York gibi isimler, yerlilerce kullanılanların silinmesine yol açmıştır. Bununla birlikte yerli kimliğine yönelik olarak da “*ilkel*”, “*yabani*”, “*barbar*” gibi soyutlamalar benimsenmiş, çeşitli saldırılar yoluyla bu kimlik ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Yerlilerin sayıca az ve medeniyet bakımından geri olmaları kolonizasyon hareketinin sürekliliği anlamında yerleşimcilerin lehine olmuştur. Zaman zaman giriştikleri tacizlerle kolonizasyonu geciktirmişlerse de, bu hareketi durduracak kadar etkili olamamışlardır. Ancak bütün kolonizasyonun kaba kuvvetle gerçekleştirilmediğini belirtmek gerekir. Kısmen yerli direnişinin bir sonucu kısmen de kendi otorite ve meşruiyetlerini artırma çabalarına bağlı olarak İngilizler, yerlilerden arazi satışı ve antlaşmalar yapma yoluyla yerleşimlerinin meşru olarak kabul edilmesini istemişler, hem yerli liderlerle hem de bölgesel çıkarlarını destekleyecek kimselerle ilişkiler geliştirmişlerdir. Böyle bir usulün takip edilmesiyle bir yandan yerlilerle çatışma ihtimali azaltılmak diğer yandan sınırları belirli topraklarda ekip biçme faaliyeti özel mülkiyete dayandırılmak istenmiştir. Bunun sonucu olarak, tapu senetleri yerleşimcilere topraklar üzerinde hak iddia edebilecekleri, antlaşmalar ise bölgedeki hâkimiyetlerini genişletebilecekleri bir araç haline gelmiştir. Bkz: **Güngör**, s.42-43; **Nejns/Commager**, s.23; **Reid/Peace**, s.83.

³²⁷ **Roberts**, Dünya Tarihi, s.649. Diğer kolonilerin isimleri şöyledir: New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware, Maryland, Virginia, Kuzey Carolina ve Güney Carolina. Bkz: **Güngör**, s.58.

müstakbel kolonilerdeki yerli nüfusun varlığına ilişkin bir konuya değinmemiş, yalnızca toprağın Hristiyanlar tarafından işgal edilmesini şart koşmuştur. İlerleyen dönemlerde benzer şekilde bireylere veya şirketlere kolonilerde mülkiyet ve yönetim hakkını içeren beratlar verilmiştir³²⁸. Bu beratları alanlara kendi kendilerini idare etmek üzere bir teşkilat kurma imtiyazı tanınmakla birlikte hükümdarlar kendi otorite ve denetim yetkilerinden tamamen vazgeçmemişler, tanınan siyasi haklar ve imtiyazlar, çizilen çerçeve dahilinde kullanılabilmiştir. Beratların bir diğer yönü de, yazılı bir ferman halinde tespit edilmiş olmalarından dolayı, Amerika'da yazılı hukuk ve yazılı anayasacılık prensibinin gelişimine katkı sağlaması olmuştur³²⁹.

³²⁸ Aybay, s.103.

³²⁹ Arsel, s.199. Temelde Kraliyetin sahip olduğu imtiyazlarla doğrudan doğruya yönettiği veya hükümdarın imtiyazlarından bir kısmını toprak sahiplerine ya da gerçek veya tüzel kişilere bahşettiği şekillerinden hareketle koloniler üç sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıfta yer alan koloniler, Kraliyet Kolonileri (Royal Colonies) olarak adlandırılmış ve hükümdarın eyaletleri olarak kabul edilmişlerdir. Taca doğrudan doğruya tâbi (royal will and pleasure) bu koloniler, hükümdarın bizzat atadığı, koloninin tüzel kişiliğini temsil eden ve imtiyazlarını kullanan valiler eliyle idare edilmiştir. Bu kolonilere tanınan imtiyazlar hükümdar adına tanınmış ve çoğu kez anavatandakinden daha geniş yetkileri içermiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıca çoğunluğu teşkil eden bu koloniler, metropolün kendilerine tanımayı uygun bulduğu hak ve özgürlüklerden yararlanmışlar ve anavatana bağımlılık dereceleri farklılıklar göstermiştir. İkinci sınıfa tâbi olan koloniler, Kraliyete yapmış oldukları hizmetlerden dolayı veya kendilerine olan borçlarına mukabil kişilere veya şirketlere arazi ve bu araziye bağlı olarak bazı imtiyazların tanınması ile ortaya çıkan emlak sahiplerine ait kolonilerdir (Proprietary Colonies). Bu şekilde arazi sahibi olanlar, senyörlüğünü muhafaza eden hükümdardan veya çeşitli mülk sahiplerinden koloniyi devralmakta, kendine ait bir otoriteye sahip olmakta, valileri tayin, mahkemeleri kurma ve arazi üzerinde vergi tarhı gibi yetkileri elde etmekte ve koloniyi kendi malikanesi gibi idare etmektedir. Ancak burada mülk sahibine verilen iznin bir şartı halk tarafından seçilen bir meclisin kurulması olmuş, mahalli temsil hakkından vazgeçilmemiştir. Herhangi bir kişi tarafından tasarruf edilmeyen arazilerin Krala ait olduğu şeklindeki İngiliz Hukuku prensibi, Amerika'da bu şekilde yansımaları bulmuş, soylu sınıfa mensup olan zenginler kendilerine ait koloniler kurabilmişlerdir. Bir tür feodal senyörlük olan bu kolonilerde toprakların sahibi olan yöneticiler, otoritelerini Kralın fermanından almalarına rağmen adeta bir hükümdar gibi davranmışlar, bizzat valilik yaparak kolonileri yönetmişlerdir. Temsili sisteme yer verme şartı da dahil olmak üzere, Kraliyetin bu koloniler üzerindeki müdahale yetkisi fermanlarda yer alan hükümlerin genişliği veya darlığına göre göre değişiklik göstermiştir. Böylece Ortaçağ'dan beri süregelen ve o dönemde Durham, Kanal Adası ve Man Adası gibi yerlerde uygulanmaya devam eden ve kralın bir bölgeyi yönetmek için tebaasına yarı-egemen (quasi-sovereign) bir iktidarı devretmesini ifade eden "Palatinate" sistemi, Kraliyetin nihai otoritesini koruyarak sömürgeciliği sürdürebileceği bir şekil olarak Amerika'ya uyarlanmıştır. Başlangıçta kolonilerin çoğunluğunu teşkil edecek kadar cömertçe dağıtılan bu beratlar, daha sonra Maryland ve Pennsylvania hariç iptal edilmiş ve bu şekilde kurulan koloniler, Kraliyet Kolonilerine dönüştürülmüştür. Üçüncü sınıfta yer alan koloniler ise Kral tarafından çıkarılan fermanlarla kurulan ticari şirketlerin meydana getirdiği kolonilerdir (Corporate Colonies). Şirketi kuran beratlar, kolonistlerin bir kısmını veya tamamını şirketin ortağı yapmış, şirket ortakları koloniyi beratta belirtilen şartlara göre yönetmiştir. Genellikle toprak dağıtma, maden işletme, para basma, koloninin güvenliğini sağlama gibi geniş yetkilerin tanıdığı bu şirketler birer küçük devlet gibi hareket etmiş, öte yandan beratları veren kral, koloninin idaresi hakkında son kararları verme hakkını saklı tutmuştur. Kral tarafından atanan bir yönetici olmayan bu şirketler gevşek bir şekilde denetlenmiş ve kolonilerde yaşayanlar, kendi seçtikleri organların idaresi altında yönetilmiştir. Bu tür kolonilerde tahtı temsil eden bir makama yer verilmemiş, yalnızca gümrük memurları gibi düşük rütbeli bir kısım bürokrat metropolden gönderilmiştir. Mülk kolonilerine benzer şekilde bu şirketler araziye kraldan alınan bir "fief" olarak ellerinde bulundurmışlar, koloninin mülkiyeti, merkezi Londra'da olan şirketlere verilmiştir. Bu şirketler, riski bir grup üye arasında yayarak tehlikeli ticari teşebbüsleri veya korsanların verebileceği zararları finanse etmek için bir araç olarak yalnızca İngilizler değil, Fransız ve Hollandalılar tarafından da kullanılmıştır. Bu da sömürgeciliğin ticaret gibi finansal bir girişim olduğunu göstermektedir. Ancak bu tür kolonilerin de ömrü kısa olmuş, birçoğu yeni koloni kurmadıkları gibi temettüleri dağıtmamışlar ve kolonileri Kraliyete bırakmışlardır. Beratlar ile ilgili detaylı bilgi için Bkz: Akbay, Muvaffak, "Amerika Birleşik Devletlerinin Anayasa Tarihi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, 1950, ss. 18-39, (Akbay, Amerika), s.18-20;

Fransızlar XVI. yüzyılın ortalarına doğru Jacques Cartier önderliğinde kuzey Amerika'nın üst kısımlarına, günümüzde Kanada'nın bulunduğu yere ulaşmayı başarmışlar ve burada “Yeni Fransa”yı kurmuşlardır³³⁰. Fransızların beraberlerinde getirdiği ve bölge açısından yenilik teşkil edecek hususlardan biri yerlilerin ve yerleşimcilerin senyörlüklerde bir arada yaşaması olmuştur. Bölgede yer alan köyler, yerleşimcilerin genişlemesiyle paralel olarak gelişme göstermiş, ayrıca yeni köyler inşa edilmiştir. Fransızların dini, hukuki ve ekonomik anlayışlarına uzak ve kendi gelenek ve göreneklerine sahip bu köyler senyörlük sistemi ile birlikte yeni bir toplumun ortaya çıktığı yerler olmuştur. Bazı yerli gruplar, Fransızların kurumsal yapılarını kendileri için uyarlamaya başlamışlar, bir yandan kendi kimliklerini korumaya çalışırken diğer yandan Fransız toplumuyla ilişkiler geliştirmeye devam etmişlerdir³³¹.

Yeni Fransa'daki erken dönem egemenlik belirsiz bir şekilde başlangıç göstermiştir. Koloninin sınırları, emperyal gücün yerleşim veya askeri işgal yoluyla doğrudan genişletilmesinden ziyade, Avrupa'da hazırlanan haritalar ile tespit edilmiştir. Bu tarzda haritaya dayalı yayılcılık, Fransa'nın çeşitli menfaatleri ve coğrafi iddiaları ile birlikte koloniler içerisinde hukuki anlamda bir arada yaşamaya müsaade eden heterojen bir kültürü doğurmuştur. Fransız yerleşimcilerin yerlilerle olan ilişkilerine kolonilerin zirai ve ticari menfaatleriyle her zaman örtüşmeyen askeri ve dini amaçları temsil eden rahipler, askerler ve kürk tüccarları gibi metropol yetkilileri aracılık etmiştir. Sonuç olarak yerlilerin topraklarının kontrolünü ele geçirmek nihai bir hedef olmamış, çatışmalar asgari seviyede görülmüştür. Böylece emperyal strateji yerlilerle ittifaklara yönelirken Fransız yöneticiler, en azından örtülü olarak yerlilerin bölgesel egemenliklerini tanımaya başlamıştır. Önemli sayıda yerleşimcinin

Crozat, Avrupa ve Amerika, s.35-36; **Göze**, Siyasal, s.512; **Arsel**, s.201; **Nevins/Commager**, s.29-31; **Fieldhouse, Empires**, s.60-61.

³³⁰ **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.208.

³³¹ **Reid/Peace**, s.84-85. Fransız yerleşimi İngiliz yerleşimine göre oldukça düşük kalmıştır. Coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış olsalar da stratejik ve ticari anlamda önemli olan kaleler ve ticaret merkezleri dağınık bir şekilde konumlanmıştır. Diğer milletlere nazaran madenler veya tarım arazileri için değil özellikle balık ve kürk aramak için gelmişler, bu imkânları sağlayan yerlere doğru genişlemişlerdir. Yerleşimcilerin azlığının bir diğer sebebi anavatandaki feodal rejimin büyük ölçüde yeni topraklara aktarılması olmuştur. Fransız hükümetinin otokratik eğilimleri ve Kilisenin dini anlamdaki baskısının yanı sıra çiftliklerin sorumluluğunun Senyörlere bırakılması göçün cazibesini düşürmüştür. Burada ilave olarak yayılmanın ilk yıllarında Fransız Monarşisinin somut bir planı olmadığını belirtmek gerekir. Zenginlik peşindeki ilk keşiflerden sonra Kuzey Amerika, “*dini sapkınların kurdukları*” yerleşim yerlerine karşı olan “*Katolik*” Fransa için bir “*dini prestij*” meselesi olarak görülmeye başlamıştır. XVII. yüzyılın başlarında geleceğin krallarına Kuzey Amerika'daki yerlileri kendi dinlerine döndürmenin Haçlı Seferi yapmaya ve Büyük İskender'e layık bir hareket olacağı şeklinde telkinlerde bulunulmuş, misyonerlerin çalışmaları yoğun bir şekilde desteklenmiştir. Bu nedenle Kuzey Amerika'daki Fransız varlığının Katoliklik ile derin bir bağ içerisinde olduğu ve yerliler arasında inancı yayma tutkusu ile karakterize edildiği söylenebilecektir. Başlangıçta Fransızlar, tıpkı Hollandalılar gibi varlıklarını ticari amaçlara özgülemişler, yerlilerle ticari ilişkilerini zedelememek için yerleşim fikrine sıcak bakmamışlardır. Ancak nüfuzları altında tuttukları bölgelerdeki denetimi gevşettiklerinde veya Avrupa'ya döndükleri zamanlarda yerlerini Hollandalı veya İngiliz tüccarların aldıklarını görünce fikirlerini değiştirmişlerdir. Bkz: **Nevins/Commager**, s.82-83; **Roberts**, Dünya Tarihi, s.650. **Ferro**, s.81.

bulunmadığı noktalarda yerlilerle ittifak yarı egemenlik (quasi-sovereignty) iddialarını doğurmuştur³³².

Kuzey Amerika'daki yerleşim koloniciliği bu başlangıç dönemlerini takip eden uzun bir süre boyunca devam etmiştir. Bahsi geçen milletler hem yerlilerin hem de birbirlerinin aleyhine olacak şekilde genişlemenin yollarını aramıştır. Kuzey Amerika'da en geniş ve verimli bölgeye İngilizler sahip olmuştur. Çünkü İngiliz kolonizasyonu, arkasına Atlantik Okyanusu'nu almış olmanın verdiği güvenle, orijinal bir strateji izlemiştir. İngilizler de İspanyollar ve Fransızlar gibi ataerkil sistemi, özel mülkiyeti ve Hristiyanlık değerlerini beraberinde getirmiş olmakla birlikte ailelerin ve birliklerin yerleşimine özellikle dikkat etmiştir. İspanyollar kıtanın geniş bölgelerine ince bir hat şeklinde yayıldığından, Fransızların yerleştiği bölgelerin etrafı yerlilerle çevrili durumda olduğundan dolayı hem İspanyollar hem Fransızlar sık sık yerli eşler ve metresler edinerek yerlilerle akrabalık bağları kurmuş, onların içine karışmış, ciddi oranda şiddete başvurmadıkları durumlarda uzlaşma yollarını aramıştır. Buna karşılık İngiliz kolonilerinde kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere ailelerin yaşamasına özen gösterilmiştir. Bu durum yerlilerden gelebilecek tehlikeleri azalttığı gibi istikrarlı bir genişlemeyi sağlamıştır. İngiliz yerleşimciler, yerlilerle karşı karşıya geldikleri durumlarda belirli bir düzeyde kararsızlık ve uzlaşma yaşamış, sayıları arttıkça direnmesi zor bir güç haline gelerek ilerlemiştir³³³.

2.1.1.3. Asya-Pasifik'teki Gelişmeler

Asya-Pasifik bölgesinde sömürgeci güçlerin egemenlik kazanımı ile ilgili gelişmeler iki safhada ele alınabilir. Birinci safhada ticaret şirketleri yoluyla sömürgeleştirme ön plandayken, emperyalizm dönemiyle birlikte şirketler ellerindeki malvarlıklarını metropole devretmişler ve bölgedeki sömürgecilik farklı bir boyuta evrilmiştir.

³³² **Reid/Peace**, s.84. Kuzey Amerika'daki Fransız kolonizasyonu, başlangıçta devlet güdümlü değil, bireysel Fransız inisiyatifi ile gerçekleşmiş, monarşi ülkeye belirli mallarda kendi kendine yetebilir hale gelmek, ticari bir deniz gücü oluşturmak amaçlarını gütmüştür. Bununla birlikte Fransız monarşisi kolonizasyonu bizzat finanse etmemiş, devlet menfaatleri ile özel teşebbüsü uzlaştırmak için çoğunluğu XVII. yüzyılda kurulmuş yetmişten fazla şirkete imtiyaz vererek kolonizasyonu desteklemiştir. Bu şirketlere toprak mülkiyeti, ticari tekeller ve değişen derecelerde özerklik tanınmış olmakla birlikte Kraliyet nihai egemenliği elinde tutmuş ve sömürge ticaretini metropol ile sınırlandırmıştır. Buna rağmen çoğu şirket yeni koloniler kurmanın ve yönetmenin maliyetinin yüksekliği nedeniyle yeterli karları elde edemediğinden kısa ömürlü olmuştur. Bu nedenle XVIII. yüzyıla doğrudan kraliyet mülkiyetinde olan kolonilerin temelleri atılmaya başlanmıştır. Böylece kolonilerin yönetimi, metropolün mutlak monarşisine benzer bir görünüme kavuşmuştur. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.35-36.

³³³ **Hixson**, s.29. İngilizleri öne çıkaran bir diğer faktör, geniş toplulukları nakletme kapasitesi olmuştur. Bu kabiliyet, İngilizlerin kendi kendine yetebilen ve anavatana bağımlı olmayan tarım kolonileri kurmasını sağlamıştır. Özellikle başlıca ürün olan tütünün ilk yerleşim yerlerinde bulunması İngilizlerin tutunmalarında ve kalıcı olmalarında büyük rol oynamıştır. Ticaret ve balıkçılık fırsatlarının insanları çektiği bir coğrafyada ihraç edilebilecek seviyede üretimin başarılması göçü hızlandırmıştır. 1630'lara gelindiğinde yaklaşık yirmi bin İngiliz'in New England'a ulaştığı bilinmektedir. Bkz: **Roberts**, *Dünya Tarihi*, s.648.

2.1.1.3.1. Emperyalizm Döneminden Önce

Hint Okyanusunu çevreleyen bölgelerde sömürgeleştirme süreci ilk olarak 1498’de Portekizliler tarafından deniz ticareti üzerinde kontrolün ele geçirilmesiyle başlamıştır. XVI. yüzyıl boyunca Hollandalılar ve İngilizler, deniz ticaret yolları üzerindeki hâkimiyetlerini gerçekleştirmek için yoğun şekilde güç kullanarak onların yerini almıştır. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Endonezya’da peşinden koştuğu geniş bölgeleri işgal etmede karlı fırsatlar görmüştür. Daha sonra İngilizler ve Fransızlar bu örneği izlemiştir³³⁴.

Asya-Pasifik bölgesindeki yerleşim, Amerika’ya kıyasla oldukça sınırlı gerçekleşmiştir. XVI. yüzyılda Avrupalılar bakımından söz konusu olan ticari ilişkiler kurmak ve baharat ve tekstil gibi değerli mallara erişim elde etmek olmuştur. Bu amaçlara binaen ticaret merkezleri ve fabrikalar kurmuşlar, limanlarda imtiyazlar elde etmeye çalışmışlar ve ekonomik menfaatlerini koruyabilmek için kaleler ve üsler inşa etmişlerdir. Bu bakımdan ilk dönemlerde Asya-Pasifik’te geniş alanları kontrol altına alma ve yerleşme niyetlerinin taşınmadığı, güvenli ve karlı bir ticaretin arandığı söylenebilir³³⁵. Hindistan’dan başlayıp Güneydoğu Asya’ya ve Çin’e uzanan Asya okyanus yolu, tecrübeli tüccarları, piyasa bağlantıları, ticaret ve kredi vasıtalarıyla gerçek bir lider durumundadır. Portekizliler ve Hollandalılar, ilk adımlarını bu ticari sistemin kritik noktalarına zorla yerleşerek atmışlardır³³⁶. Avrupalılar Hint Okyanusu civarındaki ticarete üç farklı şekilde katılmıştır. İlki, Hint Eyaleti’ni (Estado do India) kuran Portekizliler tarafından benimsenen toprakları Kraliyete entegre etmeyi ve ticaret üzerinde doğrudan kontrol kurmayı amaçlayan yol olmuştur. İkinci olarak imtiyazlı şirketlerin kurularak bunlara ithalat tekeli tanınması ile gerçekleşmiştir. Son olarak da imtiyazlı şirketlerde çalışanların bireysel olarak üstlendiği ticari model görülmektedir. Bu modelde bireyler nakliye için şirketlerden çeşitli yerleri kiralamışlar ve özel izinle ithalat yapmışlardır³³⁷.

³³⁴ Habib, İrfan, “Towards a Political Economy of Colonialism”, **Social Scientist**, Vol. 45, No. 3/4, 2017, pp. 9-15, s.10. Avrupalı güçler, kendilerinden önce var olan uzun mesafeli ticaretle uğraşan yerel tüccarların kurduğu Asya deniz ticaret ağlarına dahil olduktan sonra bu bölgede aynı deniz yolları üzerinde kontrol sahibi olmak için yarışa girmiş, uzunca bir süre bu yolları hem birbirleri arasında hem de diğer güçlerle paylaşmak zorunda kalmışlardır. Avrupalı ticaret gemileri yalnızca pahalı lüks malları Avrupa’ya taşımakla uğraşmamış, ayrıca diğer tüccarlar için kargo hizmeti vererek yerel ticarete de iştirak etmişlerdir. Bu gemilerde birçok milletten insanı istihdam etmişlerdir. Karada deniz üsleri kurmalarına ve kuvvetli ateş güçlerinin bulunmasına rağmen sık sık yerel yöneticiler ve seçkinlerle anlaşmanın yollarını aramışlardır. Dolayısıyla bu erken dönemde Avrupalı güçlerin bir imparatorluk hüviyetinde oldukları kabul edilse de hemen her şeye kadir ve rakipsiz oldukları söylenemeyecektir. Bkz: Strootman, Rolf, (Ed: Strootman, Rolf/ Eijnde, Floris van den/ Wijk, Roy van), “Introduction: Maritime Empires in World History”, **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020, s.16-17.

³³⁵ Roberts, Dünya Tarihi, s.632-633.

³³⁶ Burbank/Cooper, s.474.

³³⁷ Singh, s.253. Avrupa için ticari önemi ile öne çıkan Asya-Pasifik bölgesi, hükümetlerin sınırlı kaynaklar nedeniyle kolonizasyondan kaçınması sonucunda özel teşebbüse ait anonim şirketler tarafından sömürülmek için ideal bir ortam olmuştur. Mali anlamda iflasla karşı karşıya kaldıklarında devletlerin maddi yardım sağlamayı uygun bulmadığında şirketin kontrolünü üstlenmesi hali ile şirketin başarısının önemli bir bölgesel güce dönüşmesine yol açıp hükümetin siyasi otoritesini yeniden tesis etme ihtiyacı duyması halinde şirketlerin kontrolü

1494 Tordesillas Antlaşmasının onaylanmasından sonra Cape Verde'nin doğusundaki tüm bölgeleri yönetme hakkına sahip olduklarına inanan Portekizliler, Hint Okyanusu'na doğru yönelerek Goa'yı işgal etmişlerdir³³⁸. İran veya Kızıldeniz üzerinden giden bir alternatif olarak doğu dünyası ile Okyanus temaslarını keşfeden ve geliştiren Portekizliler, güzergâhları üzerindeki birçok noktaya üsler inşa etmişler ve Asya'nın bazı bölgelerinde yerli güçlerle ittifaklar yaparak hâkimiyetlerini kabul ettirebilmişlerdir. Bununla birlikte, birkaç istisna dışında, yalnızca önemli kalelere ve ticaret merkezlerine sahip olup onları savunmak için deniz gücüne güvenme prensibini takip etmişlerdir. Bu prensibi gerçekleştirmek üzere Asya'da Diu, Goa, Calicut, Colombo Malacca, Java gibi stratejik önemi bulunan yerlerde üsler oluşturulmuştur³³⁹. Portekizliler bu üslere ticari faaliyetleri ile nüfuzlarını sürdürmelerine katkı sağlayacak nispette askerler, tüccarlar, memurlar ve misyonerler getirmişler; yerlilerle uyumsuzluğa düştükleri noktalarda zaman zaman onları katledip topraklarına el koymuşlardır³⁴⁰. Portekiz monarşisi üslerin idaresini hiçbir zaman özel teşebbüse devretmemiştir. Tüccarlara zaman zaman belirli yerlerde ticari haklar tanınmışsa da metropol hükümeti Asya'daki bölgeler üzerinde doğrudan denetim sağlamaya çalışmıştır³⁴¹. Portekiz hükümeti bu bölgede “*cartazes*” olarak bilinen bir vergilendirme ve geçiş sistemi uygulayıp uymayanları korsanlıkla itham etmişlerdir³⁴².

---

sona ermiştir. XII. yüzyılın başlarından itibaren çok sayıda Avrupalı ticaret şirketi, belirli mallarda ticareti tekelleştirme hedefiyle anonim şirketler olarak ortaya çıkıp Hint Okyanusu bölgesine akın etmişlerdir. Farklı ülkelerde kurulmuş olan Doğu Hindistan şirketleri, rakiplerinden korunmak ve ticaretlerinde avantajlar elde etmek adına hükümetlerden kaleler kurmak için müsaade istemişler, bazı durumlar yerleşim yerleri kurmuşlar bazı durumlarda ise bir arada var olmuşlardır. XVIII. yüzyılda Amerika'dan elde ettikleri külçeleri getirerek satın aldıkları yerel mallar ile ekonomiyi canlandırmışlardır. Uzun yıllardır orada yaşayan ve sık sık Avrupalılara borç veren aile şirketlerinde faaliyet gösteren yerel tüccarlar gittikçe artan talebi karşılayarak zenginleşmişlerdir. Ancak aynı dönemde Avrupalı güçler, ticari anlamda farklı işlevler görmelerine rağmen zamanla misafirlikten ev sahipliğine geçiş yapmışlardır. Artık daha fazla toprağı yönetmişler, geçiş ücretleri ve vergiler almaya başlamışlar ve bölgede kendi yargı teşkilatlarını kurmuşlardır. Bunlar arasında Portekiz ve İspanya, başlangıçtan beri bu topraklara kendi krallıklarının bir parçası şeklinde yaklaşmışlar ve yetkilileri metropolün resmi temsilcileri olarak hizmet vermiştir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.144; **Singh**, s.253-254.

³³⁸ **Singh**, s.253.

³³⁹ **Fieldhouse**, *Empires*, s.138-139.

³⁴⁰ **Güngör**, *Sömürgeçiler* 2, s.46. Portekizliler kendilerini Güney Asya ile sınırlandırmamışlar, doğuya doğru yönelerek Japonya ve Çin'de de arayışlara girmişlerdir. Japonya açısından başarısızlık yaşanmakla birlikte Çin'de gördükleri yumuşak muameleden cesaret alarak aynı girişimleri burada da denemişler, fakat Çinlilerin sert tepkisiyle karşılaşarak kovulmuşlardır. Ancak Çin filolarını korsanlık faaliyetine karşı koruyunca Makao'da bir ticaret üssü kurmalarına izin verilmiştir. Şehirde Çin mahkemelerinin yargı yetkisi sürmüştür, Portekizliler kira ödemek durumunda kalmışlardır. Uygulamada Makao, Estado do Índia tarafından serbest bir liman şehri olarak görülmüş ve bölgeye belediye senatosu, Katolik Kilisesi ve farklı dini tarikatlara bağlı çeşitli hayır ve eğitim kurumları ile sınırlı olarak girebilmişlerdir. Bkz: **Luraghi**, s.174; **Antunes**, s.304.

³⁴¹ **Fieldhouse**, *Empires*, s.140.

³⁴² Asya denizlerine Afrika'nın güneyinden uzanan yolun keşfinden sonra Asya deniz ticaretinin Basra Körfezi ve Kızıldeniz'den yapılmasını engellemek için kullanılan “*cartaz*”, gemilerin yolculuklarına devam etmeden önce Portekiz'in kontrolü altındaki bir limana uğrayıp gümrük vergisi ödemesi zorunluluğunu ifade etmiştir. Bu zorunluluk, Portekiz'in Hint Okyanusu üzerindeki egemenlik iddiasını temsil eden, denizlerde serbestçe seyrüsefer yapma özgürlüğüne getirilen kurumsal bir kısıtlama olmuştur. Kraliyetin evrensel imparatorluk iddialarına Hristiyanlığın teşvikinin eklenmesiyle Kral, kendisini Doğu'daki Hristiyanlığın en önemli yorumcusu ve hamisi

Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki hâkimiyeti insan kapasitesinin sınırlı olması ve ekonomik temelin istikrarsızlığı gibi sebeplerle kısa sürmüş ve yerini XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kısa sürede ticaret imparatorluğu kurma konusunda usta hale gelecek Hollanda'ya bırakmıştır. Portekiz'in 1580 yılında İspanyol hâkimiyeti altına girmesi, Hollandalılar için önemli bir fırsat olmuş, Lizbon'a yapılan ticareti yasaklayıp yeni yerleri keşfe koyulmuştur. XVIII. yüzyılın başına gelindiğinde Portekizlilerin imparatorluğunun Asya'daki kısmı neredeyse ortadan kalmıştır. Hollandalılar ve İngilizler Portekiz üslerinin çoğunu ele geçirerek Goa, Diu, Timor ve Makao gibi yalnızca birkaç üs bırakmışlardır³⁴³.

İspanyollar, Amerika haricinde mülk olarak edindiği tek yer olan Filipinler'e XVI. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamıştır. Esasında Portekiz egemenliği altında bulunan bu adaların ele geçirilmesi İspanyol bir komutan tarafından Meksika'nın bir girişimi olarak gerçekleşmiş ve sömürgecilik tarihinde alt-emperyalizmin erken örneklerinden birini vermiştir. Bunun sonucu olarak fethin ardından bölge İspanya'nın Güney Amerika'daki sömürgelerinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Katolik misyonerlerin desteğiyle İspanyol koloniler genişlemiş ve adalar başkent Manila etrafında örgütlenmiştir. Hristiyan misyonerler, kolonizasyon boyunca önemli bir rol oynamış, ahalinin hemen hemen tamamını Hristiyan yapmış, açmış oldukları kilisenin yanında öğretim kurumları da kurmuştur. Adaların bu durumu farklı tarikatlardan birçok din adamını Filipinler'e getirmiş ve kendi kilise ve okullarını açmalarına önayak olmuştur³⁴⁴.

Hollanda, Britanya ve Fransa'da kurulmuş olan Doğu Hint şirketleri, esas itibarıyla emperyalist emellerle değil ticaret yoluyla zenginleşmek ve aynı ülkedeki tüccarlar arasındaki rekabeti sonlandırmak için özel sermayeyle oluşturulmuş, kendi ülkesiyle bölge arasındaki

---

olarak görmüş ve diğer yöneticilere vasal muamelesi yapmıştır. Böylece Portekiz kralları, yerel güçler üzerinde emperyal bir yetkiye sahip olan Hint Okyanusu derebeyleri olarak görülmüştür. Portekizli kaptanlar, hükümdarlarının “*Denizlerin hâkimi*” olduğunu iddia ederek okyanustaki gemileri ele geçirmekte kendilerince meşru bir sebep ileri sürmüşlerdir. Portekizliler, kendilerinden önceki Avrasyalı hükümdarlardan farklı olarak ilk kez denizler üzerinde egemenlik iddiasında bulunmuşlardır. Bkz: Maloni, Ruby, “Control of the Seas: The Historical Exegesis of the Portuguese “Cartaz””, **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 72, Part-I, 2011, pp. 476-484, s.476-477; **Singh**, s.253.

³⁴³ Bkz: **Roberts**, Dünya Tarihi, s.634; **Fieldhouse**, Empires, s.141.

³⁴⁴ **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.128; **Fieldhouse**, Empires, s.142. İspanyolların toprağa erişimi, devre izin veren bir mülkiyet anlayışı sayesinde olmuştur. İspanyollar, kendilerinden önceki dönemde sahip olunan topraklar üzerindeki özel mülkiyet hakkını tanımakla birlikte müşterek araziler üzerindeki toplu mülkiyet tanınmamıştır. Bu türden ortak arazilerin mülkiyeti, ya topluluk adına onları elinde bulunduran kimseler ya da kendilerine tahsis edilen yerel elitler tarafından şahsi kazanç karşılığı devredilmiştir. Böylece İspanyollar, satın alınan yanı sıra bağış ve gasp yoluyla toprakların çoğunu ele geçirmiştir. Özellikle adalara gelen misyonerler, yerlilerden toprak almaları yasak olmasına rağmen, üçüncü kişiler aracılığıyla geniş arazilerin sahibi olabilmıştır. Bkz: Newson, Linda A., **Conquest and Pestilence in the Early Spanish Philippines**, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2009, s.30. İspanya Filipinler'de yerli sosyal ve siyasi yapılara fazla dokunmamışsa da dini anlamda Katolik Kilisesi'ne ciddi bir sınırlandırma getirmemiş, piskopos ve keşişler kolonizasyonun kilit unsurları olmuştur. Kiliseleri, okulları ve diğer dini yapılarıyla Filipinler teokratik bir toplum haline getirilmiştir. İspanyolların varlığı Adaların 1898'de Amerika Birleşik Devletlerine devrine kadar devam etmiştir. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.143.

ticareti tekel olarak elinde tutmuş ve metropoldeki büyük ölçüde bağımsız yönetim kurulları tarafından yönetilmiştir³⁴⁵.

Hollandalılar, Hint Okyanusu, Endonezya ve Çin denizleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuş ve Goa ve Makao'nun Portekiz merkezleri olarak kalmasıyla önceden kurulmuş Portekiz modelinin yeniden öne çıkmasına izin vermiştir. Hollanda gücü, Malezya, Endonezya, Formosa'ya erişimi ve Çin, Japonya ve daha güneydeki Moluccas arasındaki bağlantıları sağlayan Malakka Boğazı çevresinde toplanmıştır³⁴⁶. 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hint Şirketi (Vereenigde Oost-Indische Compagnie), Asya ile Okyanus ticaretindeki Portekiz tekeli ortadan kaldırmak ve doğuda ticaret yapmak için İspanya ve Portekiz'le rekabet halindeki Hollanda bölgelerinin kaynaklarını birleştirmek olmuştur. Şirket başlangıçta yalnızca ticaret için gerekli esasları ve belirli malların tekelleştirilmesini teminat altına alarak bölgesel egemenlikten kaçındıysa da, o dönemde doğuya erişimde kilit unsur olan Portekiz kalelerini fethetmenin önemini anlayarak işgale girişmiştir. Bunun sonucu olarak XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde Ümit Burnu'ndan itibaren Hindistan, Sri Lanka, Endonezya, Malezya kıyılarında ve boğazlarında gerek işgallerle gerek yerel yöneticilerle anlaşarak üsler elde etmiştir³⁴⁷. Şirketin zor kullanmaya başvurması, ticari tekelleri elde etmek için metropolün muhalefetine rağmen gerçekleşmiştir. Malakka ile başlayan bölgesel fetih ve tahakküm, daha sonra diğer bölgelerde Şirketin stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İşgaller sonucu elde edilen siyasi kontrol, kritik önemdeki ticari malların üretimini ve arzını sağlamak için birincil araç olarak hizmet etmiştir. Bu nedenle egemenlik, Şirketin Asya'daki faaliyetinin

³⁴⁵ Fieldhouse, Empires, s.144.

³⁴⁶ Roberts, Dünya Tarihi, s.635.

³⁴⁷ Fieldhouse, Empires, s.144. Bazı yazarlar, Hollanda Doğu Hint Şirketi'nin ticari faaliyete odaklanmasını, yerel yöneticilerle ve tüccarlarla işbirliğine yönelik hareket etmesini ve bölgesel fetihlere teşebbüs etme konusunda isteksiz davranmasını gerekçe göstererek tam teşekküllü bir imparatorluktan ziyade sınırlı bir denizci hükümet şekli veya bir "proto-imparatorluk" olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşe karşılık, Şirketin yerel siyaset ve ekonomiler üzerindeki etkisinin yanı sıra ticaret yolları ve bölgeler üzerindeki kapsamlı kontrolü, yine stratejik noktalarda askeri üsler kurarak yerel kaynaklar ve nüfus üzerindeki denetimini, ticari faaliyetin ötesinde bir imparatorlukla ilişkilendirilebilecek özellikler olarak bölgede egemenlik tesis ettiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşler, Şirketin nüfuzunu sürdürmek ve artırmak için sık sık savaşa girmesini ve güç kullanmasını imparatorluk olarak sınıflandırmada argüman olarak kullanmaktadır. Şirketin ağırlıklı olarak bir ticari sistem olduğuna ilişkin fikir, metropolde ortaya çıkmış ve sonraki dönemlerdeki bakış açısının belirlenmesi açısından belirleyici olmuştur. Aynı şekilde Şirket yöneticileri de içerisinde bulundukları yapıyı imparatorluk olarak nitelendirmekten kaçınmıştır. Nitekim imparatorluk, onların gözünde, İspanyolların otokrat yönetimi ve emperyal yozlaşma ile eşdeğer görülmüştür. Bununla birlikte iktidar, fetih ve tahakkümün Şirket faaliyeti içerisinde yaygın bir şekilde görülmesi, serbest ticaret ile egemenlik arasında muğlak bir yerde kalmasına sebep olmuştur. Bu karmaşayı bir temele oturtmak üzere Hugo Grotius'un "Mare Librum" (Denizlerin Özgürlüğü) ile "De Indis" adlı eserleri uluslararası suların herkese açık olması gerektiği fikrini savunurken Asya sularında savaşan "kurumsal hükümdar"ı meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla resmi söylem ticari faaliyeti ve metropolün cumhuriyetçi ideolojisini öne çıkarmış, ancak bir yandan da emperyal kavramların kullanımından vazgeçilmemiştir. Bu anlamda Şirketin kuruluş tüzüğünde Ümit Burnu'nun doğusunda ordu bulundurma, kaleler inşa etme ve bölgede antlaşmalar müzakereler yapma haklarına yer verilmiştir. Bkz: Raben, s.315-318.

hayati bir yönü haline gelmiştir³⁴⁸. Hollandalılar, XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde yalnızca Java ve Seylan'da tam bölgesel egemenliğe sahip olmuşlar, Endonezya'nın geri kalanını deniz gücü ve birkaç stratejik üsle destekleyerek yerel devletlerle yapılan antlaşmalarla kontrol etmişlerdir³⁴⁹.

Hollandalılardan sonra İngilizlerin Doğu Hint Şirketi (English East India Company) Asya'da kendisini göstermiştir. XVII. yüzyılın başlarında Kraliçe Elizabeth tarafından “*Ümit Burnu'nun doğusunda İngiliz ticareti yapmak için tekel hakkı*” içeren bir berat ile faaliyete başlamış, ilk seferini Malezya ve Endonezya bölgesine yapmıştır³⁵⁰. Bu şirket de rakibi Hollandalıların şirketine benzer şekilde ülke içerisindeki rekabeti sonlandırmak ve Portekiz'in tekelini kırmak için kurulmuştur. Bununla birlikte Şirketin kurumsal anlamda yapılanmasını tamamlaması, ticarete katılması ve toprak elde etmesi daha uzun sürmüştür. Kraliyet çeşitli zamanlarda Şirketin rakiplerine de beratlar vermiştir. 1698'de Parlamento tekelini açık artırmaya çıkarılmış, 1709'da şirketler berat ve tekel ile birlikte birleşmiştir. Her yirmi yılda bir beratı yenilenen Birleşik Şirket (United Company) 1858 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren bankacılık ve borsa ile de bağlantılı saygın bir kuruluş haline gelmiştir³⁵¹.

1612 yılında İngiliz tüccarların tekstil ticareti yapmak için aldıkları yetki zamanla Java, Sumatra ve Molukka adalarına kadar uzanan teşebbüslere kadar uzanmış ve İngilizlerin 1948'e kadar süren ilişkisi başlamıştır. Endonezya'daki Hollanda varlığı, burayla ilgili umutları sınırlı tutmuş ve yoğunlaşma Hindistan'a olmuştur. Madras'tan satın alınan arazilerden sonra sadece kıyı liman yerleşimini kontrol etmekle kalmamışlar, hızla, özellikle nehirlerin yakınındakiler

³⁴⁸ Ticareti faaliyet ve imparatorluk haline gelme ikilemi, kendisini İber imparatorluklarından ayırmaya kararlı, kısıtlı bir güç olarak kendi sınırlarının farkında olan Şirketin gerilemeyi önlemek için arkasına aldığı itici bir güç olmuştur. Dolayısıyla, ticaret ve kar güdülerini Şirketin emperyal enstrümanlara başvurmasına ve doğrudan ticari teşviklerden gelişen bölgesel genişlemeye yöneltmiştir. Şirketin imparatorluğu, ticari fırsatlar, pazarlar ve üretim bölgeleri etrafında inşa edilmiş, fetih ve tahakküm bu çabanın temel direkleri olmuştur. Emperyal eylemlerin hızlandırıcısı, öncelikle imparatorluk içerisindeki merkezi ve yerel makamlarda bulunmuştur. Asya'daki Şirketin liderleri, metropoldeki yöneticilere kıyasla iktidar, bölge ve egemenlik konularını ele alırken daha cüretkâr davranmışlardır. Metropoldeki pazarlarda çaba ticari olarak kalmış, ancak Asya'da güç kullanımı, ilhak, bölgesel egemenlik ve sömürü yoluyla idame edilmiştir. Bunun sonucunda yabancı şehirlerdeki ticaret merkezlerini, egemen topraklardaki kaleleri ve önemli bölgesel varlıkları kapsayan, çeşitliliğe sahip bir imparatorluk haline gelmiştir. Şirket, Güney ve Güneydoğu Asya kıyılarındaki yirmi üç idari biriminde geniş kapsamlı egemenlik haklarına sahip olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Raben**, s.318-320.

³⁴⁹ **Fieldhouse**, Empires, s.161.

³⁵⁰ **Güngör**, s.75.

³⁵¹ Bununla birlikte ilk yüz elli yılda bölgesel sorumluluk üstlenmekten kaçınmış, ticaretin karlı olduğu yerlerde müstahkem ticari karakollar ve antrepolar kurmak için yerel yöneticilere başvurmuştur. Dolayısıyla başlangıçtaki amaç Hollandalılar gibi ticari olmuştur, ancak XVIII. yüzyıla doğru faaliyetler büyük ölçüde Hindistan ile sınırlı kalıp diğer bölgelere nüfuz edememeleri ve karşılarındaki güçlü Hollanda varlığı ticareti geliştirmek için daha fazla üsse ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru yerlilerin artan talepleri ve çalkantılı ortam arasında sivil ve askeri güç oluşturma ve bunu sürdürmek için önemli gelirler elde etmenin önemi anlaşılmış, Hollanda sisteminden ilhamla saldırılara karşı korunmak için sınırlı bir çerçeveye sahip stratejik ve ticari açıdan değerli yerleri işgal ederek yönetim maliyetlerini karşılayacak gelirleri elde etmek için Hindistan'da uzun süreli bir İngiliz egemenliği kurma stratejisi benimsenmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.149-151.

olmak üzere önemli iç bölgelerin denetimini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Başlangıçta ticari avantajlar sağlamak için yerli hükümdarlarla müzakerelere girişmişler, taleplerinin karşılanması için zaman zaman tehdit ve şantajla saldırgan stratejilere başvurmuşlardır³⁵². Şirketin ilk toprakları 1640 yılında kurulan Madras olmuş, 1668'te Bombay Kral tarafından Şirkete terk edilmiş ve 1690 yılında da Kalküta şehri kurulmuştur. Böylece XVII. yüzyılın sonlarına doğru Şirket, ticari faaliyetinin merkezi olan üç adet askeri anlamda muhkem üsse sahip olmuştur³⁵³.

XVIII. yüzyılın başlarında İngilizler, Hindistan Yarımadası üzerinde egemenliğini fiilen tesis etmiş, yerel otoriteleri iyice zayıflatarak parçalanmış bir Hindistan'a sebep olmuştur. Çok sayıda prensliğe ev sahipliği yapan ve halihazırda çeşitlilik arz eden bölgeyi daha kolay bir şekilde yönetmek için küçük beyliklere ayırmıştır. Yüzyılın sonuna doğru Babür İmparatorluğu İngiliz kontrolü altındaki kukla bir devlet haline gelmiştir. Bombay, Babür, Bengal, Madras gibi önemli noktalar Doğu Hint Şirketi tarafından yönetilmeye başlanmış ve tam bir egemenlik kurulmuştur³⁵⁴.

Hint Okyanusundaki rekabete son katılan Fransızlar olmuştur. Fransızların Doğu Hint Şirketi (Compagnie Française pour le Commerce des Indes Orientales) XVII. yüzyıla doğru başarılı devlet adamı Jean-Baptiste Colbert'in girişimleri ile kurulmuştur³⁵⁵. Fransızların girişimi, Hollandalı ve İngilizlerin aksine devlet destekli bir özel kuruluştan ziyade bir devlet teşebbüsü olarak faaliyet göstermiştir, fakat amaçları ve işlevleri bakımından diğer şirketlerle ortak özellikler taşımıştır. Fransa da başlangıçta imparatorluk yerine ticarete öncelik vermiş, kamu destekli sınırlı bir sermaye ile ticari fırsatları keşfetmeyi amaçlamış ve Şirketin zamanla büyüyüp teşkilatını genişleterek Hollanda modeline yakın bir hale geleceğini tasavvur etmiştir.

³⁵² **Güngör**, Sömürgeci 2, s.76-77; **Luraghi**, 142-143.

³⁵³ Daresté, F. R./Daresté, P., **Avrupa - Amerika - Afrika - Asya - Okyanusya Devletlerinin Esas Teşkilat Kanunları Cilt: V Britanya İmparatorluğu**, Doğu Matbaası, Ankara, 1944, s.309.

³⁵⁴ **Güngör**, Sömürgeci 2, s.78-79. XVIII. yüzyılın başlarında Asya'da Çin'den sonraki en büyük imparatorluk olan Hindistan'ın, Delhi'deki Babür egemenliğinin yıpranmış halinde dahi pek çok bağlı devleti Britanya'nın kendisinden daha büyük ve kalabalıktır. Buna rağmen kendi anavatanından aylarca süren yolculuklar kadar uzak olan bir Şirketin bu kadar geniş bir araziyi kontrol altına alması dikkat çekici olmuştur. İngiliz nüfuzu, Moğol İmparatorluğu dağıldıkça bir parazit gibi genişlemiştir. Bu parçalanma İngiliz egemenliğini mümkün kılmakla birlikte ortaya çıkan kaosu iç çatışmayı körükleyerek en güçlü halefin başa geçtiği bir senaryo da mümkün görülmektedir. İngiliz yayılmasının önemi, Hindistan'ı iç kargaşadan ve belirsizlikten ziyade büyük bir imparatorluğun dağılmasının ardından çıkan ölümcül savaşlardan (Balkanizasyon) kurtarması olmuştur. Bu dağılma, Hindistan'daki yerel güçler ile şirketler arasındaki güçleri birbirine yaklaştırmış, buna rağmen Hindistan devletlerinin birçoğu bir müddet daha gücünü korumaya devam etmiştir. Bu süreçte İngilizler, Hint kaynaklarını da kullanarak gerek askeri disiplinleri gerekse azim ve kararlılıklarıyla fetihlerini haraç, yağma ve vergi desteğini artırarak devam etmişlerdir. Askeri üstünlüğün tek başına yetmediği noktada İngilizler, Hint sosyal ve dini hayatının sinir uçlarına dokunmadan yollarına devam etme stratejisini gütmüşlerdir. Portekizlilerden farklı olarak misyonerlik faaliyetlerine girişmemişler, yerel dinlere mensup farklı topluluklar arasında ayırım yapmamışlar, Hint kanunlarına ve geleneklerine dokunmamışlardır. Böylece farklılıkları kendi çatısı altında kollayarak Babür İmparatorluğuna uygun bir alternatif olarak ortaya çıkmışlardır. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.162-164.

³⁵⁵ **Luraghi**, s.143.

Şirkete Avrupalı olmayanlarla savaş ve barış yapma hakkı da dahil olmak üzere tam hükümet yetkileri tanınmış, bununla birlikte kraliyet, donanma desteği, imtiyazlı gümrük vergileri ve sermaye katkısı vererek genel vali ile kıdemli hâkimleri tayin etme yetkisini kendinde saklı tutmuştur. Bu ilk şirket güçlü rakipleriyle rekabette başarısız olup tasfiye edilince yeni bir yapılanmaya gidilmiş ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında tekele sahip olan yeni bir finans kurumu olarak ortaya çıkmıştır³⁵⁶. Şirket, Asya'da bir ticari imparatorluk kuracak kadar büyümenin önünde bir engel görmemiştir. Metropol personelinin çoğunluğu, maaşları Kraliyet sübvansiyonları ile finanse edilen bir ticaret yerine iç finansmana odaklanarak doğu ticaretinden kârlar sağlamış ve Şirketin resmi statüsü de kredisini artırmıştır. Şirket, Kraliyet desteğinin avantajıyla önemli varlıklar kazanmış, Okyanus kıyısındaki birçok yere satın alma ve işgallerle yerleşmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hindistan'daki üsler genişlemiş, ancak büyük ölçekli bölgeler zapt edilememiştir³⁵⁷.

Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) Amerika'da olduğu gibi Asya'da da Fransızların İngilizler lehine önemli ölçüde toprak kaybetmesine sebep olmuştur. Fransızlarla işbirliği içerisindeki yerli kuvvetlerin 1757'de Plassey'de yenilmesinden sonra iki güç arasında Karatik'te gerçekleşen çatışmalar da İngilizlerin zaferi ile sonuçlanınca Hindistan üzerindeki kontrol devredilmek zorunda kalmıştır. Bu savaşlarla birlikte Avrupalılar silahlı güçlerinin üstünlüğü konusunda yeniden ikna olmuşlar ve yalnızca donanma ile değil, merkezi bir kara ordusuyla da otoritelerini artıracabilecekleri konusunda güven tazelemişlerdir³⁵⁸.

³⁵⁶ Fieldhouse, Empires, s.152-153.

³⁵⁷ Fieldhouse, Empires, s.154-155.

³⁵⁸ Wallerstein, Immanuel, **Modern Dünya Sistemi**, Yarı Yayınları, İstanbul, 2011, s.196; Luraghi, s.154. İngilizlerin Hindistan'ı işgali hem kendileri hem de diğer Avrupalı emperyal güçler açısından yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Kendileri açısından Hindistan'ın güvenliği için Asya'da, Afrika'da ve Ortadoğu'da sürekli bölgesel genişlemeye ihtiyaç duymuş, Hindistan'ı imparatorluğun çekirdeği olarak algılamıştır. Diğer güçler açısından ise İngilizlerin az bir kaynak ve personelle bu kadar geniş bir coğrafyayı kontrol etmesi teşvik edici olmuştur. Bu genişlemenin etkileri emperyalizm çağında dahi kendisini göstermiştir. Hindistan'ın yerleşim kolonisi veya ticaret karakolu tanımlarına uymayan durumu Amerika'daki tarzda tarıma ve madenlere dayalı bir sömürü şeklinden farklı bir modelin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öte yandan sömürgecilik tarihinde ilk defa bir emperyal güç bu kadar çeşitli milletten ve medeniyetten milyonlarca kişinin yaşadığı, Hristiyanlığa dönüştürülmesi veya Avrupalı kültüre asimile edilmesi oldukça zor bir topluluğa hükmetmek durumunda kalmıştır. Bu durum karşısında İngilizler, Hindistan'a bir yerleşim kolonisi veya plantasyon şeklinde değil bir hami olarak yaklaşmıştır. Gücünü Hindistan'ın kaynaklarından alan, yerli askeri gücün desteklediği birkaç yüz İngiliz memurun hükümeti ile yönetmiştir. Dolayısıyla Hindistan, geleneksel bir sömürgeciye uzak ilk büyük bağlı toprak olarak İspanyol ve Portekizlilerin Amerika'da oluşturduğu prototipten farklı yeni bir imparatorluk modeli olarak sunulmuştur. Bkz: Fieldhouse, Empires, s.173. Bu egemenlik doğrudan bir devlet otoritesi ile başlamadığından İngilizler ile Babür İmparatorluğu arasındaki ilk çatışma iki devlet arasında bir mücadele şeklinde olmamış, daha ziyade Hint toplumunun kendine özgü yapısından ve devletin kast düzenlemelerinden nispeten dışlanmasıyla şekillenmiştir. Bu bakımdan İngilizlerin Hindistan'a yerleşik otoriteye sahip bir hükümet olarak değil, kontrol sağlamaya çalışan bir sömürge gücü olarak girmişlerdir. İngiliz sömürge gücü, ticari faaliyet, askeri güç ve siyasi ve idari aygıt üzerinde hızla kontrol kazanarak Hindistan'ın birçok yerinde kültürel yaşam üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. İngilizler için Hindistan, yalnızca Asya toplumları üzerinde Avrupa egemenliğinin başlangıcını işaret etmekle kalmamış, aynı zamanda yerleşimcilerin olmadığı sömürü kolonileri için bir model olarak hizmet etmiş ve İngilizlerin Asya ve Afrika'nın diğer bölgelerine yayılmalarına rehberlik etmiştir. Bu dönemde Şirket, Babür İmparatorluğu'nun gerilemesiyle bölgesel iktidar mücadeleleriyle şekillenen

XVIII. yüzyılda Hollandalı ve Fransız Doğu Hint Şirketlerinin, ticarete dayalı geleneksel usulleri etkinliğini yitirmeye yüz tuttuğu için kârları düşmeye başlamıştır. Birbirleri ve yerel otoritelerle olan rekabetleri ve yerleşim yerlerinin idamesinin yüklediği masraflar şirketleri yeni arayışlara itmiştir. Bu durumun üstesinden gelebilmek için plantasyon sistemine yönelerek arazi satın almışlar ve yerlilere ve ürettikleri ürünlere vergi getirmişlerdir. Böylece tedarik ettikleri hammaddeler ile Avrupa’da sanayi devriminin önünü açmışlardır. Avrupa’daki entelektüel finans çevrelerindeki toprağı birincil zenginlik kaynağı olarak gören Fizyokratların yükseliş gösterdiği bu dönemde, asgari hükümet müdahalesinin savunulmasına rağmen şirketlerin işlerine müdahil olunmuş ve hükümetlerin bu etkileri onları tüccardan toprak sahibi beyler haline getirmiştir³⁵⁹. Çok geçmeden mali başarısızlıkları Hollandalı ve Fransız şirketlerin varlıklarını metropole devretmelerine sebep olmuştur. Yalnızca İngilizlerin teşebbüsleri, 1784’ten itibaren metropol hükümetinin nezareti altına girmesine rağmen XIX. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürebilmiştir. Dolayısıyla XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa imparatorluklarının Asya’daki varlıkları metropoldeki devletler tarafından var edilmiş ve sürdürülmüştür³⁶⁰.

2.1.1.3.2. Emperyalizm Döneminde

XIX. Asya kıtasının güney ve güneydoğu kısımlarında önceki dönemde varlık gösteren emperyal güçler genişleme ve yerlerini sağlamlaştırma arzusu içerisinde olmuştur. Güneydoğu Asya’da Endonezya, Malezya, Singapur, Tayland, Filipinler, Hindicini gibi ada ve kıyı

Hindistan siyasetine daha fazla müdahil olmuştur. Şirket, aracılardan Babür İmparatorluğu kontrolü dışındaki kaynaklara erişmesine izin vererek imparatorluğun zayıflamasına katkıda bulunmuştur. Başlangıçta fethetme veya din değiştirme gibi niyetleri ve Hint devletlerine karşı askeri üstünlükleri olmasa da ticari menfaatlerin sevgiyle bölgesel yönetime yönelmişler ve devlet gibi hareket etmek kararlılığında olmuşlardır. İngiliz Doğu Hint Şirketi, XIII. yüzyılda alt kıtanın çoğunda fiili bir egemenliğe, geri kalanında da güçlü bir nüfuza sahip olmakla ticari bir varlıktan devlete doğru önemli bir dönüşüm geçirmiştir. İngiliz yetkililer, bölgenin tamamı üzerinde egemenlik iddia etmekten kaçınmış, daha ziyade muğlak ve imparatorluğa özgü bir terminoloji ile “*yücelik*” kavramına sığınmıştır. Bağımsız bir devlet gibi hareket ederek zaman zaman metropol ile sürtüşmeler yaşayan Şirket ile ilgili olarak 1773 yılında Avam Kamarası’nın askeri güç veya anlaşmalar kapsamında elde edilen toprakların Britanya’ya ait olduğunu ilan etmesi durumu netleştirmiştir. Bu dönemden itibaren Şirket, Londra’nın sürekli denetimi altında bir ticaret ve devlet örgütü gibi ikili rolünü sürdürmüştür. Askeri anlamdaki gelişmelerle birlikte sömürge yapıları kademeli olarak kurulmuş ve ticari tekelin sağlanması, askeri hâkimiyeti tesis ederek tahakküm altına alınan yerlilerin silahsızlandırılması, vergi toplama sisteminin kurulması, hukuki düzenlemeler ve bürokratik genişleme yoluyla sömürge hükümetine istikrar sağlanması ve sosyal ve insani reformlar için topluma müdahale edilmesi gibi bir dizi tedbire başvurulmuştur. Şirket, çeşitli eyaletlerde karmaşık gelir toplama sistemlerini yönetmek için yerel işbirlikçilere güvenmiştir. Böylece, Sanayi Devrimini besleyecek şekilde ticaretten vergilendirilecek bölgeleri kontrol altına almaya doğru önemli bir değişim yaşanmış, bu dönüşüm İngiliz sömürge politikası ve idaresinin yanı sıra Hindistan’ın ve diğer sömürgeleştirilmiş bölgelerin sosyal, ekonomik ve siyasi manzarası üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Brown, Mark, “Colonial States, Colonial Rule, Colonial Governmentalities: Implications for the Study of Historical State Crime”, *State Crime Journal*, Vol. 7, No. 2, 2018, pp. 173-198, s.181-182; **Burbank/Cooper**, s.325; **Osterhammel**, s.32-33; **Singh**, s.258; **Skinner**, s.181.

³⁵⁹ **Singh**, s.256-257.

³⁶⁰ **Fieldhouse**, Empires, s.144.

bölgeleri Fransa, Hollanda ve Britanya arasında yüzyıl boyunca sürecek pazarlıklara, antlaşmalara ve kimi zaman savaşımlara sebep olmuştur. Britanya, Hindistan'ın doğu sınırlarını koruyabilmek ve Çin'e uzanan yeni bir yol elde etmek için Aden, Burma, Birminya, Tayland, Malaya gibi önemli bölgelere ve topraklara yönelmiştir³⁶¹. Fransızlar Hindistan'ın yanında Laos, Kamboçya, Vietnam, Annam, Tonkin gibi Hindicini bölgesinde stratejik üs noktalarını denetimi altına alarak işgallerle ilerlemiştir³⁶². Hollandalılar ise Doğu Hint Şirketinin XVIII. yüzyılın sonunda iflas etmesi ve varlıklarına devlet tarafından el konulmasıyla birlikte yeni bir faaliyet şekline girişmiş ve XX. yüzyılın başlarında Endonezya adalarını bir araya getirerek bütünleşmiş bir sömürge ortaya çıkarmışlardır³⁶³.

Hindistan'da İngiliz hükümeti, bölge üzerindeki kontrolü büyük ölçüde ele geçirmiştir. 1840'larda Pencap ve Sind'in ilhakı ve Keşmir üzerindeki kontrol, İngiliz Doğu Hint Şirketi'nin ticari bir kurumdan ülke hükümetine dönüşmesini ve neredeyse tüm yarımada'yı yönetmesini sağlamıştır. Bu dönemde Şirket, egemenliğini bir "*devlet temsilciliği sistemi*"ne, yani devlet görevlisinin yerel yöneticileri nezaret altında bulundurduğu bir düzene dayandırılmıştır. Prensliklerdeki yegâne Hintli olmayan görevliler olarak devlet temsilcileri Prenslere tahtından edilebilmiş; hazineler denetim altında tutulmuş, yerli tebaa vergiye tabi kılınmış, yerel hukuku uygulama yetkisi ele geçirilmiş ve kültürel kurumlar himaye altına alınmıştır. Bunların üzerinde ise gittikçe büyüyen yüce Şirketin devlet memurluğu idaresi yer almıştır³⁶⁴. Ancak Hindistan'da sömürgecilerin muamelelerine bir tepki olarak çıkan 1857 Sepoy İsyanı'ndan bir yıl sonra Şirket dağıtılmış ve Hindistan üzerindeki egemenlik doğrudan doğruya Parlamento'ya ve çok geçmeden Hindistan işlerine bakan "*devlet sekreterliği*" şeklindeki yeni kurulan Hindistan Bakanlığı'na tevdi edilmiştir. Böylece fiili egemenlik de Londra'nın eline geçmiştir. Önceleri "*İngiliz mücevheri*" olarak adlandırılan Hindistan, artık bir "*Taç Kolonisi*" olmuştur³⁶⁵.

³⁶¹ Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789 – 1914**, 14.Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, (Armaoğlu, 19. Yüzyıl), s.399; **Burbank/Cooper**, s.317-318.

³⁶² **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.337.

³⁶³ **Burbank/Cooper**, s.319; **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.193. Endonezyalılar, Hindistan haricinde bir Avrupalı devletin yönettiği en büyük yerli grup olmuştur. Bkz: **Roberts**, Dünya Tarihi, s.844.

³⁶⁴ **Burbank/Cooper**, s.326.

³⁶⁵ **Luraghi**, s.269; **Güngör**, s.90. Britanya, bir ticaret şirketi aracılığıyla kendisini göstermekle birlikte egemenliği devlet iktidarının belirleyici özelliği olarak tasavvur ederek kök salmıştır. Hindistan, 1858 yılında bir kraliyet sömürgeğine dönüştürüldüğünde, sömürge devleti, egemenlik haklarını XIX. yüzyıl anlayışına uygun bir şekilde üstlenmiştir. Bu ayaklanma, aynı zamanda Babür İmparatorluğunun fiili yönetimini de sona erdirmiş ve Babür otoritesi tamamen sembolik hale gelmiştir. Bkz: **Skinner**, s.181. Bu devir kararını Hindistan halkına ve prenslerine ilan eden Kraliyet beyannamesinde, yeni vali Cannig'in Hindistan'daki toprakları metropol adına hareket edecek şekilde yönetmek üzere ilk kral naibi ve genel vali olarak tayin edildiği bildirilmiştir. Daha sonra 1876'da çıkarılan kanun, Kraliçe'yi 1877'den itibaren Hindistan İmparatoriçesi unvanı ile donatarak büyük Babür İmparatorlarının itibarını ona vermiştir. Bu değişikliğin doğal bir sonucu olarak, Britanya'da hükümet Hindistan üzerindeki denetimini genişletmiş ve bu suretle Hindistan, hükümet merkezine karşı Kraliyet sömürgelerinin genel olarak tâbi olduğu rejime geçirilmiştir. Bkz: **Dareste/Dareste**, s.314.

Bunun dışında İngilizler XVIII. yüzyılın sonlarında Pasifik Okyanusu'nda Avustralya ve Yeni Zelanda'ya yerleşimler gerçekleştirmiştir. 1770 yılında James Cook adlı İngiliz denizcinin kıyılarını gezerek haritasını çıkardığı, İngiliz toprağı ilan edip Yeni Güney Galler (New South Wales) adını verdiği Avustralya'ya ilk koloni 1788 yılında suç işlemiş kimselerin metropolden gönderilmesiyle kurulmuştur. Daha önceden suçluları Kuzey Amerika'daki kolonilere de gönderen İngilizler, Amerika Birleşik Devletlerinin kurulmasından sonra daha fazla sayıda kişiyi Avustralya'ya sürgün etmiştir³⁶⁶. Bölgedeki Aborjin isimli yerliler kendilerine ait egemenlik iddiasında bulunmuş ve bu iddiadan vazgeçmemişlerdir. Ancak İngiliz hükümeti, Aborjinlerin toprak üzerindeki haklarını görmezden gelerek buraya “*terra nullius*” muamelesi yapmışlardır. İlk İngiliz valisi Arthur Phillip'in Kraldan aldığı yetki belgesinde yerlilere açıkça atıfta bulunulmasına ve onlara nasıl bir muamelede bulunulacağına dair talimatların yer almasına rağmen yerlilerin varlığını inkara devam edilmiştir. Yerlilerin bölgesel haklarıyla ilgili zaman zaman tartışmalar yaşanmakla birlikte kayda değer bir değişiklik olmamıştır. Toprak satın alımı konusunda nadiren yapılan antlaşmalar ise Kralın “*genel egemenlik*” (blanket sovereignty) iddiasına aykırılık gerekçesiyle iptal edilmiştir. Bu görmezden gelme ve anlaşmama politikası “*onurlu kolonizasyon*” olarak adlandırılmıştır. İngilizlerin toprağın boş ve yeni göçmenlere açık olduğu şeklindeki çağrılarına rağmen ilk kolonizasyon gelişigüzel bir şekilde yapılmış ve sık sık yerlilerin tepkileriyle karşılaşmıştır³⁶⁷.

Zamanla Avustralya'daki yerleşimci sayısı mahkumlara nazaran artış göstermiş ve ilk ciddi teşkilatlanma XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Yeni Zelanda'da ise yerlilerin güçlü varlığı dolayısıyla daha ihtiyatlı davranılmıştır. 1840 yılında imzalanan Waitangi Antlaşması, yerli varlığının tanınması noktasında önemli bir belge olmuştur. Aborjinlerden farklı olarak Maoriler'de toprağa daha sıkı bağlar tespit edilmiştir³⁶⁸. 1840 yılındaki resmi ilhak ticari konulardaki düzenleme ile birlikte yüzyılın karakteristik özelliği olan kitlesel yerleşimci akınının bir uzantısını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Diğer örneklerde olduğu gibi bu plan da yerlilerin atalarının topraklarından sürülmesini ve yerlerine beyaz yerleşimcilerin yerleştirilmesini içermiştir. Yerliler için toprak, siyasi, ekonomik ve kültürel kimlerinin temel bir unsuru olmuştur. Kendilerini sadece toprağın sakinleri olarak değil, ayrılmaz bir parçası olarak da görmüşlerdir. Bu girişim, yerlilerin birbirine sıkı sıkıya

³⁶⁶ Avustralya'ya mahkum sürgün etme cezası çok geçmeden 1823 yılında kaldırılmıştır. Cezası sona erenler zor şartlar altında adada kalmaya devam etmişler, büyük çiftliklerde çalışarak emekleri karşılığında para kazanmışlardır. Zamanla toprak sahibi olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.128-129.

³⁶⁷ Edmonds, Penelope/Carey, Jane, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), “Australian Settler Colonialism Over the Long Nineteenth Century”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.373.

³⁶⁸ **Burbank/Cooper**, s.318.

bağlı sosyo-politik birimler halinde örgütlenmiş olması ve önemli mücadele kabiliyetlerine sahip olmaları nedeniyle daha da zorlaşmış, sömürge yönetimi yerlilerin yerinden edilmesi ve Avrupalı akını gibi ikili süreçler üzerinde sıkı bir kontrol uygulamak zorunda kalmıştır. Oldukça mücadeleci ırksal kontrol stratejileri, askeri baskılar gibi açıkça sıkı önlemlerden, özel toprak satın alma hakları veya sömürgeleştirme gündeminin temel bir yönü olan sözde “*medenileştirme misyonu*” gibi görünüşte barışçıl olanlara kadar çeşitlilik göstermiştir³⁶⁹.

Hindiçin’de Fransız etkisi XIX. yüzyılda etkili bir şekilde kendisini göstermiştir. 1858 ile 1880 yılları arasında gerçekleştirilen işgaller sonucunda Laos, Kamboçya ve Vietnam’ın kuzey ve orta bölgeleri üzerinde himaye kurulurken, güneyinde ise doğrudan sömürge yönetimi kurulmuştur. Daha sonra Tunus ve Fas’ta da uygulanacak olan himaye yöntemi ile, söz konusu yerlerin egemenliğini ve hükümdarını muhafaza ettiği gibi bir görünüm sergilenmiş ise de, antlaşma yoluyla egemenlik haklarından birçoğu Fransa’ya devredilmiştir. Yerel hükümdarın hizmetindeki birçok kişi Fransızların kontrolüne geçmiştir³⁷⁰. Gelişen olaylara yerlilerin dirençli tepkisi üzerine üç himaye tek bir genel vali altında birleştirilerek 1885 yılında “*Fransız Hindiçini Konfederasyonu*”, 1887 yılında ise “*Hindiçin Birliği*” kurulmuştur. Bu birliğe o tarihlerde dahil olmayan Laos ve Batı Kamboçya’nın katılmasıyla birlikte XX. yüzyılın başında bölgenin neredeyse tamamı sömürge haline getirilmiştir³⁷¹.

2.1.1.4. Afrika Kıtasındaki Gelişmeler

Afrika kıtasındaki sömürge egemenliğinin kazanılmasına ilişkin gelişmeler de Asya kıtasında olduğu gibi iki aşamalı şekilde gerçekleşmiştir. İlk aşamada kısıtlı sayıda yerleşim kolonisi ile ticari ve askeri üsler kurmak yoluyla egemenlik elde edilmişken, emperyalizm dönemi ile birlikte rekabet içerisindeki Avrupalı güçler Afrika kıtasını paylaşma yoluna gitmiş, bu esnada aralarına Almanya, Belçika ve İtalya gibi yeni aktörler katılmıştır.

³⁶⁹ Hill, Richard S., (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), “Settler Colonialism in New Zealand, 1840–1907”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.391-392. İngiliz hukukunun hâkim olduğu bölgelerin dışında yaşayan yerleşimciler, düzensiz bir görüntü yansıtarak kaosa yol açmış, yerlilerle silah ve alkol ticareti yapmaları sonucunda onları da istikrarsızlaştırmıştır. 1830’lara gelindiğinde İngilizler, kendilerinden olan insanların sebep olduğu sorunları çözmek için bu bölgelerin kontrolünü ele almaya niyetlenmişlerdir. Edward Gibbon Wakefield’in teklifiyle Yeni Zelanda’nın bazı bölgeleri üzerinde otorite kurmaya karar vermişler ve nihayetinde 1840’ta Yeni Zelanda’nın her iki adası üzerinde tam İngiliz egemenliği kurulmuştur. Yeni Zelanda, başlangıçta İngiliz yetkililerin çoğunluğu teşkil eden yerlilere hükmettiği ve azınlıkta kalan yerleşimcileri kontrol ettiği bir işgal kolonisi olsa da, 1870’lerden itibaren artan İngiliz göçü ve yerleşimcilere kendilerini yönetme yetkisinin verilmesiyle yerleşim kolonisi haline gelmiştir. Yerliler, daha önce Amerika’da yapıldığı gibi Avrupalıların yerleşim bölgelerinin çeperlerine doğru itilmişlerdir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.203.

³⁷⁰ **Burbank/Cooper**, s.316-317.

³⁷¹ **Fieldhouse**, *Empires*, s.220; **Güngör**, *Sömürgeçiler* 2, s.236.

2.1.1.4.1. Emperyalizm Döneminden Önce

Afrika'ya olan ilgi Portekizliler ile başlamıştır. Portekizlilerin Hint Okyanusuna ulaşmak için İslam-Venedik bloğunu aşmak için denize açılması sonucunda önce kıtanın Atlantik Okyanusu kıyısındaki bölgeleri keşfedilmiş, daha sonra bu kıyı şeridi boyunca askeri ve ticari üsler kurularak yerel halkla ticarete başlanmıştır. Bu dönemde Portekizlilerin eline bölgesel bir imparatorluğu hayata geçirme imkânı geçtiyse de bunu yapmamayı tercih etmişlerdir. Afrika'nın iklimi çekici gelmemiş, Asya ile olan ticarete ve kıtalararası köle ticaretine yoğunlaşmak kendileri açısından daha kârlı görülmüştür. Aynı dönemlerde ele geçirilen Brezilya'da kurulacak plantasyonların vadettiği gelecek Portekizlilerin ilgisini Amerika'ya yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Bu nedenle Afrika'nın içlerine girmekten kaçınmışlar ve kıtayı yalnızca Hindistan'a giden yolda bir durak olarak görmüşlerdir. Bu sebeplerle Afrika içlerine ilerlemeyip kurmuş oldukları üslerle yetinmiş, bu üsleri koloni haline getirmemişlerdir. Zamanla diğer Avrupa milletleri de Portekizlilerin Afrika'ya olan yaklaşım ve metotlarını benimsemişlerdir. Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar Afrika'yı Amerika ve Asya olan ilişkileri bağlamında ele almışlar, ticaret için gerekli üsleri güvence altında tutmak üzere özel şirketleri görevlendirmişlerdir. Bu şirketlerse Batı Afrika kıyılarından altın ve fildişi elde etmenin yanı sıra Amerika'da satılmak üzere köle tedarik etmişlerdir. Kıtanın muhtelif yerlerindeki Arap ve Portekizlilerin kontrol sınırlarını gözeterek Afrika'yı diğer kıtalara nazaran ihmal etmişlerdir. Hollandalılar Ümit Burnu'nda bir liman kurmuşlar, ancak burayı sadece gemileri için bir ikmal istasyonu olarak kullanmışlardır. Fransızlar kıtanın doğusundaki adalarda Hint ticaretinde yardımcı olmaları için tutunmaya çalışmışlardır. İngilizler ise Hollandalıların katkılarıyla Cape'yi kullanmışlardır. Dolayısıyla XIX. yüzyıldan önce Avrupalıların Afrika'daki varlığı, kıtanın iç kısmına olan ilgisizlik ve kıtayı sömürgeleştirmeye yönelik isteksizlikle tarif edilebilir. Bununla birlikte bu kısmi varlık bile, Afrika'nın sonraki önemi dikkate alındığında oldukça kritik olmuştur³⁷².

Portekizlilerin Afrika'ya yaklaşımı, başlangıçta hem doğu hem de batı kıyılarında kraliyet idari organları ile desteklenen tam sömürgeler oluşturması itibariyle diğerlerinden ayrılmıştır. İlk yerleşimler XV. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli adalarda ve kıyı kesimlerinde olmuş, üsler ve kaleler inşa edilmiştir. Bununla birlikte imparatorlukları uzun ömürlü olmamış ve üsleri, diğerlerinden önemli ölçüde farklılaşacak kadar gelişme gösterememiştir. Az sayıda bulunan yerleşimciler, imparatorluğun ilk aşamalarında önemli bir rol üstlenmeyi başaramamıştır. Buradaki teşkilatlanma birkaç liman bölgesi, askeri valiler, adli ve mali memurlar ve bir askeri garnizon ile kısıtlı bir örgütlenmeden öteye geçememiştir. Bu bölgeler

³⁷² Luraghi, s.195; Fieldhouse, Empires, s.126-127.

daha ziyade köle ticaretini organize etmek ve Brezilya pazarlarına tedarikçi olmak üzere hizmet vermiştir. Belirli süreler için imtiyazlar kazanan Portekizli şirketler bu ticaretin öncüsü olmuş ve ihraç ettikleri köleler için veri ödemişlerdir. Bu ticaret bölgede bir miktar refah artışına sebep olmuştur. Ancak faaliyetlerin sınırlı tutulması, o dönem için bölgesel imparatorluk seviyesine çıkılmasını önlemiş ve kıyı şeridi ile iç bölgeler arasında idari ve ekonomik anlamda çeşitli boşlukların doğmasına sebep olmuştur. Özellikle Doğu Afrika’da yerel otoriteler, Araplar ve Hollandalıların etkisiyle önemli ölçüde gerileme yaşanmıştır. Sonuç olarak Mozambik, Afrika’daki merkez olarak kalmıştır. Bu merkezin çevresinde yarı feodal mülkler (prazo) şeklinde bir örgütlenmeye gidilerek Portekizli kaşiflerin çocukları olan “*prazero*”lar Brezilya’daki veya Amerika’yı ele geçiren İspanyol fatihlerin konumuna benzer şekilde zayıf bir bağıllık ve haraç sistemiyle kalıcı olmaya çalışmıştır. Kraliyet bu bağları koparmamakla birlikte güçlü bir hükümet kuracak şekilde de geliştirmemiştir³⁷³.

Afrika’daki erken dönem sömürgecilikte bir diğer önemli aktör Hollandalılar olmuştur. Batı Afrika, Amerika’da kurulması planlanan imparatorluğun bir parçası olmak üzere Hollanda Batı Hint Şirketi’nin tekeline verilmiş, Şirket kısa sürede bir dizi Portekiz üssünü ele geçirdiyse de daha sonra kaybetmiştir. Hollandalılar da Portekizliler gibi kıta içlerinde ilerleme hevesinde olmamış, bu bölgeleri Amerika’daki sömürge yapılanmasının destek gücü olarak kullanmışlardır. Şirketin tekeli 1730’larda sona ererken, üslerini Hollandalı tüccarların kullanımı için vergiye tâbi olarak sürdürmüştür. Ancak 1791 tarihli fesih ile birlikte Şirketin hak ve imtiyazları metropole bırakılmıştır. Metropol de Şirketin tutumundan önemli ölçüde sapma göstermeyerek kıtanın batısında genişlemek için çaba sarf etmemiştir. Hollandalılar için esas önemli olan bölge, kıtanın ilk yerleşim kolonisinin kurulduğu Güney Afrika olmuştur. Güney Afrika’da kolonizasyonun başlangıcı, kıtanın güneybatı ucunda Doğu Hint Şirketi’nin üssünün kurulduğu 1652 yılına uzanmaktadır. Şirket, Hollanda ile Hindistan ve Endonezya’nın doğu bölgeleri arasında sefer yapan gemileri için kalıcı bir üs ve ikmal istasyonu kurmakta fayda görmüştür. Ümit Burnu, Portekizliler tarafından keşfedilmesine rağmen rağbet görmemiş, burası Hollandalıların Doğu Hint Şirketi tarafından zapt edilmiştir³⁷⁴.

³⁷³ O’Flanagan, s.44. Fieldhouse, Empires, s.127-129. Mozambik ile birlikte Angola’da da çoğunluğu Portekizli olan Avrupalı beyaz bir yerleşimci topluluk 16. yüzyıldan itibaren Afrika’daki en eski yerleşik topluluklardan birini meydana getirmiştir. Bu kişiler yalnızca yüz beyaz yerleşimci aile ve dört yüz askerle birlikte 1576 yılında Angola’nın günümüzdeki başkenti Luanda’yı kurmuşlar, daha sonra kaleler inşa etmişlerdir. Bu yerleşime rağmen Afrika’daki yerel otoriteler güçlü bir şekilde direnerek yerleşimcilere karşı mücadele etmişlerdir. Bu nedenle Angola’nın iç kesimlerinde egemenliğin kurulması XIX. yüzyılın sonlarını bulmuştur. Bkz: Pimenta, Fernando Tavares, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), “White Settler Politics and Euro-African Nationalism in Angola, 1945–1975”, *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism*, Routledge, Abingdon, 2017, s.277.

³⁷⁴ Asya’ya olan seferlerde bir mola durağı olarak kullanılmaya başlanan bu bölge, gemilerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için başlanan göçler sonucunda bir yerleşim kolonisi haline gelmiştir. Üslerde ikamet eden yerleşimcilerin ihtiyaç duyduğu maddeler, önceden umulduğu üzere yerlilerle olan ticarettten karşılanmakta

Şirket ilk aşamalarda bölgenin verimli topraklarına rağmen kolonide kendi kendine yetecek bir tarım düzeni kurma konusunda eksik kalmış, zamanla çevreye doğru genişlemiştir. Fransa’da 1685 yılında Nantes Fermanı’nın iptal edilmesinin ardından Hollanda’ya göç eden Huguenot’ların gelmesiyle nüfus artmış, genişleme sürmüştür, tarım ve hayvancılıkta önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve karma bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Kendilerine “*köylü halk*” anlamına gelen “*Boer*” olarak tanımlayan bu yerleşimci topluluğu, geniş otlakları yavaş yavaş kontrolleri altına alarak yerlileri iç kesimlere doğru sürmüştür. Hollandaca konuşan ve Protestanlığı benimseyen bu topluluk, zirai faaliyetten elde edilen ürünleri komşu ülkelerin pazarlarına ihraç ederek kazandıkları silahlar, atlar ve arabalarla bölgedeki geleceklerini teminat altına almışlardır³⁷⁵.

İngilizler de Afrika’daki yerlerini almakta gecikmemişlerdir. Ancak ilk andan itibaren Afrika’yı Amerika kıtası için bir köle işgücü deposu ve Hindistan’a giden yolda bir engel olarak görmüşlerdir. Önemli sömürgeler kurmamakla birlikte köle ticaretinin idaresini özel şirketlere devretmişlerdir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Batı Afrika ticaretine ilişkin münhasır haklar ve tekeller özel şirketlere verilmiş ve 1672’de Kraliyet Afrika Şirketi’ne bir imtiyaz verilmesiyle bu durum zirvesine çıkmıştır. Doğu Hint Şirketi’ne benzeyen bu kuruluş, 1750’ye kadar faaliyet göstermiş, ancak faaliyeti tüm Avrupalıların Afrika’da karşılaştığı zorluklara emsal olacak şekilde yalnızca köle ticareti için kalıcı üsler kurmanın kârlı olmadığını, hem yerliler hem de rakiplerle mücadelede güvenliğin sağlanması için kaleler inşa etmek gerektiğini, yerel otoritelerin hizmetlerinden faydalanmanın masraflı olduğunu ve bu bölgelerde çalışanların sağlık ve güvenlikleri için yoğun bir çaba sarf edilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu nedenlerden dolayı tedarik sistemi kesintiye uğramış, Fransa ile savaştan dolayı savunma giderleri, gemi kayıpları ve azalan ticaret, Şirketi daha da zor bir duruma sokmuştur. 1730’lardan itibaren Parlamento’dan sübvansiyonlar almaya başlayan Şirket, 1750’de kendi talebiyle beratından ve sorumluluklarından feragat etmek zorunda kalmıştır. Bir süre Şirkete ait üsler ve üretim tesisleri Afrika’ya Ticaret Yapan Tüccarlar Şirketi tarafından üstlenildiyse de bu şirketin karşılaştığı maddi zorluklar da kendilerini feshetmelerine ve mülklerini Kraliyete devretmelerine sebep olmuştur³⁷⁶.

---

yetersiz kalınca bizzat tarım, zanaat ve ticaretle uğraşmaya başlamışlardır. Şirket faaliyetine iştirak etmek üzere kıtaya gelen memurlar, askerler ve tüccarlar kalıcı olmaya karar verince yerleşimcilerin sayısı gittikçe artmıştır. Bkz: Ross, Robert, “Settler Colonialism in South Africa, 1652–1899”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.187-188. **Fieldhouse**, Empires, s.134-135.

³⁷⁵ **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.185-186; **Ross**, s.188.

³⁷⁶ XIX. yüzyıl başlarında İngilizlerin Batı Afrika’da iki kraliyet sömürgesi ve birkaç ticaret kalesi bulunmaktadır. Köle ticareti sona erse dahi bölgede kalıcı olmaya niyetlenmişler ancak bunu köle ticaretini bastırmak ve meşru yollardan diğer ticari amaçlara yönelmek için yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.129-133.

İngilizler açısından kayda değer bir girişim Güney Afrika'da olmuştur. Napolyon savaşlarının yaşandığı esnada ve bu savaşların bir sonucu olarak Hollandalıların Cape koloniside Hollanda Doğu Hint Şirketi'nden Britanya İmparatorluğuna bir geçiş yaşanmıştır. İngilizler Cape'in kontrolünü ilk olarak 1795'te ele geçirmiş, ardından Amiens Antlaşması uyarınca 1803'te Hollandalılara iade etmiş, ancak 1806 yılında tekrar ve kesin olarak ilhak etmiştir. Bu geçişin başlarında Cape toplumunun temel taşı olan Hollandalıların Roma hukuku sistemi muhafaza edilmekle birlikte, İngiliz kurumlarının ve nüfuzunun entegrasyonuna doğru kademeli bir ilerleme yaşamıştır. Yine de İngilizlerin yönetimi -umut edilen bir geleceğin sembolü olarak ortaya çıkan "*Als de Kaap weer Hollands is*" (Cape yeniden Hollandalı olduğunda) ifadesinin yaygın kullanımının da gösterdiği gibi- evrensel olarak kabul görmemiştir. İngilizlerin Cape'i işgal etmelerinin ardından bölgeye sürekli bir İngiliz göçmen akını yaşanmıştır. Bu göçmenlerin çoğu başlangıçta askeri garnizonun ya da sivil idarenin bir parçası olmuşlar ya da Hindistan'dan gelmişlerdir. Başlangıçta ayrı bir sosyal grup teşkil etseler de, önemli bir kısmı Cape Hollanda toplumuyla evlenmiştir. Zamanla bu yerleşim kolonisinin kademeli olarak İngilizleştirilmesini teşvik etmek için tüm hükümet işlerinde İngilizcenin zorunlu kılınması ve idarenin ağırlıklı olarak İngilizlerden oluşması sağlanmıştır. Bununla birlikte İngiliz hükümeti Güney Afrika'nın sömürge tarihindeki en etkili göç dalgasını da organize etmiştir. Hükümet, İngiliz nüfusunun artmasının, özellikle doğu sınırında yerlilerle olan çatışmalarla ilgili olarak koloni üzerindeki kontrolü güçlendireceğini düşünmüş, asıl amaç ise yoksulluğu hafifletmek ve Waterloo savaşı sonrasında ekonomik gerilemeden kaynaklanan radikal protestoları bastırmak olmuştur³⁷⁷. Napolyon Savaşlarından sonra gerçekleşen Viyana Kongresi (1815) kararları ile Güney Afrika'daki Cape sömürgesi Hollandalıların elinden tamamen alınmış, daha sonra XIX. yüzyılın ortalarına doğru Afrika ortalarına doğru ilerleme sağlanarak genişletilmiştir³⁷⁸.

Fransa, Afrika'ya çıkış siyasetinde Britanya'ya benzer bir tutum sergilemiştir. Başlangıçta Batı Afrika dışında bir ileri karakola sahip bulunmayan Fransızlar, sadece köle ticareti ve küçük ölçekli ticari faaliyetle ilgilenmiştir. Kraliyet kolonizasyon konusunda istekli olmamış ve köle ticaretinin yönetimini tekelleri ticaret şirketlerine devretmiştir. XVIII. yüzyıl

³⁷⁷ Ross, s.190-191.

³⁷⁸ Armaoğlu, s.82. İngiliz yayılcılığı karşısında önceden gelip yerleşmiş olan göçmen Hollandalılar ve bunların evliliklerinden doğan melezler 1835-1841 yılları arasında kuzeye doğru yönelerek yoğun bir göç gerçekleştirmişler ve burada Transvaal ve Orange devletlerini kurmuşlardır. XIX. yüzyılda bölgede değerli metallerin keşfinden sonra Hollandalıların yaşadığı bölgeye ciddi bir Avrupalı akını olmuş ve nüfus itibarıyla çoğunluğu elde etmiştir. Bu bölgeleri işgal etmek için yapılan birkaç başarısız girişimden sonra 1899 ve 1902 yıllarında yapılan iki Boer Savaşı, bölgelerin birer sömürge olarak Britanya'ya katılmasıyla sonuçlanmıştır. İngilizler 1910 yılında bölgedeki sömürgelerini birleştirerek "Güney Afrika Birliği"ni (Union of South Africa) kurmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Güngör, s.180-187; Armaoğlu, 19. Yüzyıl, s.425-426.

başlarında, savaşlar ve yönetim masraflarından dolayı bir dizi imtiyazlı şirket görev aldıysa da hiçbirisi uzun süre kalıcı olamamış ve arkalarında birtakım kaleler ve fabrikalar bırakıp kıtadaki faaliyetlerine son vermişlerdir. Bunun üzerine 1729-1763 tarihleri arasında Fransız Hint Adaları Şirketi yönetimi devralmış ve ticarete yön vermiştir. Öncekilerden farklı olarak keşif konusunda çabalar harcayarak coğrafi anlamda ilerlemeyi hedeflemiştir. Avrupa’da Yedi Yıl Savaşları Britanya lehine sonuçlanınca bu şirket de çöküş sürecine girmiştir. Bu tarihten itibaren Fransız sömürgeleri doğrudan Kraliyetin kontrolü altına alınmıştır. Kraliyet, köle ticareti aleyhinde hareket etmesine rağmen bu ticaret sayesinde sömürge hükümetlerinin masraflarını karşılayarak Batı Afrika’da Fransız İmparatorluğu’nun önemli bir sömürgesine hayat vermiştir³⁷⁹.

2.1.1.4.2. Emperyalizm Döneminde

Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesi, esas itibarıyla emperyalizm dönemi ile birlikte olmuştur. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Batılılar Afrika’nın sistematik bir şekilde sömürülmesine girişmişler ve bu durum “*Afrika talanı*” (the scramble for Africa) olarak adlandırılan bir süreci başlatmıştır. Avrupa’nın emperyalist milletleri, sömürgeler kurmaya ve Afrika kıtasının kaynaklarını sömürmeye çalışarak yerliler üzerinde egemenlik kurarken birbirleriyle de mücadele ve çatışmalara girişmişlerdir. Emperyalizmin en önemli yönlerinden biri haline gelecek şekilde 1885-1890 yılları arasında Afrika’nın bölünmesi doymak bilmez bir toprak genişleme ihtiyacıyla karakterize edilmiştir. Çekişen güçler -Fransa, Almanya, Britanya, Portekiz, Belçika ve İtalya- stratejik olarak kendilerini Afrika haritasında gelecek zamanlarda rakip milletlerin muhtemel müdahalelerini engelleyecek şekilde konumlandırmışlardır. Avrupalı denizci milletlerin iklim ve çevre şartları ile ticari menfaatlerinin alıkoyduğu kıyı varlığı, emperyalizm dönemine doğru onları kıtanın iç kısımlarını keşfe sevk etmiştir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Afrika’nın iç bölgeleri ve yerlilerin hayat tarzlarının gizemi çözülmeye çalışılmıştır³⁸⁰. Fransız İhtilali döneminde Amerika’da sömürgelerin kaybedilmeye başlaması, izole kalan ve o zamana kadar ihmal edilen Afrika, insan kaynakları için sömürülmesinin ötesinde daha önemli ve Avrupa sömürgeciliğinin son mücadele alanı haline gelmiştir³⁸¹.

³⁷⁹ Fieldhouse, Empires, s.133-134.

³⁸⁰ Güngör, s.141; Ferro, s.33-34; Armaoğlu, s.81.

³⁸¹ Luraghi, s.195-196. XIX. yüzyılın başlarında Afrika’da Avrupa’da sömürge yönetiminin genişlemesi için halen imkânsız bir saha gibi görünmüştür. Akdeniz kıyıları ticaret ve yerleşim için cazip olsa da, çeşitli seviyelerde Türk egemenliği altında bulunan İslam devletlerinin varlığı sömürgeleştirmeye engeldir. Öte yandan Senegal, Gambiya, Sierra Leone ve Angola’da tam olarak kurulmuş sömürgelerin yanı sıra çok sayıda ticaret merkezinin bulunduğu batı kıyı şeridi daha erişilebilir halde olmuştur. Ancak 1860’lara kadar tamamen sona ermeyen köle ticaretinin azalması, Avrupa’nın bölgeye olan ilgisini azaltmıştır. Birtakım tarım ürünlerinin yetiştirilmesi,

Avrupalıların Afrika'da ilerlemesi keşiflere bağlı olarak gerçekleşmiştir. XIX. yüzyıla doğru çok sayıda kâşif Afrika'ya gönderilmiş ancak yüzyılın ortalarına kadar bunların az bir kısmı kıtanın içlerine kadar girebilmiştir. Daha sonraları Kuzey ve Doğu Afrika'nın iç kısımlarını keşfetmeyi başaranlar, bunu Türklerin ve Müslüman Sultanlıkların yardımı, izni ve himayesinde gerçekleştirmişlerdir. Bu kâşifler kıtanın çeşitli bölgelerini haritalandırarak sosyal hayatı incelemişlerdir³⁸². Başlangıçtaki Avrupalı ilerlemesinin gerçekleşmemesinde Afrika ülkelerinin uzun süredir köle ve altın ticaretine katılmaları karşılığında elde ettikleri önemli silah birikiminin de etkisi olmuştur. Özellikle Batı Afrika'dakiler önemli cephaneler elde etmiş, askeri stratejilerini yeni silahlarına uygun şekilde geliştirmiş, siyasi anlamda Avrupalılar kadar organize olamamalarına rağmen güçlü bir direniş sergileyebilmiştir³⁸³. Buna rağmen Afrika'nın sömürgeleştirilmesi oldukça kısa sürmüştür. XIX. yüzyılın son çeyreği başlarken kıtanın onda biri sömürgeleştirilmiş iken yüzyılın sonunda sömürgeleştirilmemiş kısım onda bir kalmıştır³⁸⁴.

Yüzyılın son çeyreğine girerken XVII. yüzyılın ortalarından beri Güney Afrika, 1830'dan beri Cezayir gerçek anlamda birer Avrupa sömürgesi haline getirilmişlerdir. Portekiz'in Angola ve Mozambik'teki, Fransa'nın Senegal'deki ve Britanya'nın Sierra Leone ve Lagos'taki varlıkları daha sınırlı bir şekilde kendisini göstermiştir. Güney Afrika'da 1867'de elmas ve 1886'da altın madenlerinin keşfi, Cezayir'de ise tarımsal faaliyet bu erken sömürge merkezlerini genişleterek diğer Avrupalı devletlerin de kıtaya olan ilgisini artırmıştır. Bunun dışında Fransız ve İngilizler, sırasıyla 1881'de Tunus ve 1882'de Mısır'da genişleme kaydetmişlerdir³⁸⁵. Kuzey Afrika limanları İspanya, İtalya, Fransa gibi çeşitli Avrupa

---

nihayetinde köle ticaretinin yerini almıştır, ancak uzun bir süre boyunca nispeten düşük bir değere sahip olmuştur. Ayrıca bu malların Afrikalı araçlar tarafından tedarik edildiği düşünüldüğünde, ticarin sömürgeleştirme için bir iştah uyandırması gerekmemiştir. Portekizliler, zayıflamış haldeyken Mozambik'teki topraklarını genişletmemişler ve doğu kıyısında başka bir yerde Avrupa'ya ait çok az kuruluş yer almıştır. Bunun tek istisnası, Cape'ten gelen Avrupalı yerleşimcilerin giderek doğuya doğru ilerlediği kıtanın güney kısmı olmuştur. Ancak burada, yüzyılın başlarında yeni toprakların ilhak edilebileceği öngörülebilir halde olmuştur. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.180-181.

³⁸² Tandoğan, Muhammed, **Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti, 1800-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s.218.

³⁸³ **Güngör**, *Sömürgeciler* 2, s.252.

³⁸⁴ **Armaoğlu**, s.80.

³⁸⁵ **Osterhammel**, s.34. 1830 yılında başlayan Fransızların Cezayir işgalinin tam bir kontrole dönüşmesi uzun yıllar almıştır. Fransızlar ilk iş olarak Cezayir Dayısı Hüseyin başta olmak üzere Türkleri bölgeden çıkarmış, ancak ülkenin ele geçirilmesi için direnişlerin bastırılacağı yirmi yıl gerekmiştir. Batı kısımlarda Abdülkadir önderliğinde Berberiler cihada kalkışmış, Doğu'daki direnişçilerle de mücadele halinde olan Fransızlar, teknik üstünlüklerinin de yardımıyla tüm bölgede büyük bir vahşet uygulayarak ilerlemişlerdir. Bu süreçte zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Mısır'dan da yardım istenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Cezayir üzerindeki egemenlik haklarından hemen vazgeçmemiş, meseleyi diğer Avrupa devletlerinin önüne getirmiş ancak kalıcı bir sonuç elde edememiştir. Fransa'nın, kuzeyi kontrol altına aldıktan sonra güney kısımlara girebilmesi yüzyılın sonunda mümkün olmuştur. Bkz: **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.203; **Güngör**, *Sömürgeciler* 2, s.280. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na zayıf bağlarla bağlı olan Tunus'u, sömürgelerini genişletmek isteyen Fransa ve sömürge elde etmek isteyen İtalya dikkatli şekilde takip etmiş ve Alman Şansölyesi Bismarck'ın teşvikleriyle burada egemenlik kurmak için fırsat kollamaya başlamışlardır. Fransa, bölgenin İtalya tarafından ele geçirilmesini önlemek için Cezayir'deki ordusunu 1881 yılında sınıra göndermiş, Tunus Beyi'nin önderliğinde isyan çıkınca ülkeyi işgal edip

ülkelerinden gelen göçmenlerin akınına uğramaya başlamıştır. Ancak bu Avrupalıların geliş yerlilerin yok olmasıyla sonuçlanmamıştır. Aztekler, Amerikan yerlileri ya da Avustralya Aborjinleri gibi yerlilerin yok olma tehdidiyle karşı karşıya kaldığı dönemler geride kalmıştır. Kuzey Afrika'nın Müslüman sakinleri, bir zamanlar İber Yarımadası üzerinde Hristiyanlıkla mücadele etmiş ve bu yarımadanın önemli bölümünü kontrol etmiş bir medeniyetten geldiklerinden kendi kimliklerini zenginleştiren kültürel unsurlarla Fransızları karşılamıştır. Bu durum karşısında Fransızlar, Araplar, Berberiler ve Avrupalılar gibi çeşitli etnik grupları kapsayan birleştirici bir çerçeve olarak Cezayirli kavramını aşlamaya çalışmış, Fransız anavatanına entegre edilen ülkede, Avrupalıların anavatandaki rolünü simgeleyen bürokratik bir yapı kurulmuştur³⁸⁶.

2.1.1.4.2.1. Berlin Konferansı ve Keşif Doktrini

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kıtanın nasıl paylaşılacağı konusu gündemi meşgul etmiştir. Britanya ve Fransa, 1850-1860 tarihleri arasında aralarında yaptıkları antlaşmalar ile kıtadaki nüfuz alanlarını gayri resmi olarak bölüşmüşlerdir³⁸⁷. Fransa ve

---

kendi mülkleri arasına katmıştır. Fransızlar Tunus Beyi ile yaptıkları Bardo Antlaşması ile ülkedeki durumlarını hukuki hale getirmiştir. Bu antlaşmanın hükümlerine göre Fransa ve Tunus ülkenin güvenliğinin sağlanmış olduğuna kanaat getirdiklerinde Fransız kuvvetleri Tunus'tan çekilecek ve Tunus'un dış ilişkilerini Fransa yönetecektir. Fransa ayrıca başka ülkelerdeki Tunus vatandaşları ile Tunus'un menfaatlerini de garanti altına almıştır. Bu antlaşmanın üzerine 1883'te Tunus üzerinde Fransız himayesini kuran La Marsa antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Fransa tarafından atanacak bir genel vali Tunus'un dışişleri bakanı olmuştur. Himaye antlaşması ile Tunus metropoldeki Dışişleri Bakanlığına bağlanmış ancak metinde Tunus'un egemen bir yabancı ülke olduğu hususu belirtilmiştir. Bkz: **Akılmaz**, s.327-328; **Fieldhouse**, Empires, s.182; **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.357; **Ferro**, s.129. Mısır üzerinde İngiliz egemenliğinin kurulması, 1856 tarihinde Süveyş Kanalı'nın açılmasını izleyen süreçte ekonominin kötü yönetilmesinden dolayı artan borçların ödenememesi üzerine biri Fransız diğeri İngiliz iki denetçinin görevlendirilmesiyle başlamıştır. Ülkeye yabancı müdahalesini protesto etmek için yaşanan Arabi İsyanı'nı (1881) bastıran İngilizler Mısır'ı işgal etmişlerdir (1882). Uzunca bir süre devam eden ve milletlerarası sahada pek çok itiraza, tartışmaya ve müzakereye konu olan Mısır'daki İngiliz varlığında, Mısır'a şekli anlamda serbest hareket etme imkânı tanınsa da bitmek bilmeyen tartışmalar yüzünden yarı-sömürge bir rejim kurulmuştur. Bu durum Mısır'ın emperyalizmin bütün zorluklarını yaşamasına rağmen güçsüz ve yozlaşmış kukla bir hanedanın elinde ve İngilizlerin diğer yerlerde kurduğu yönetim sisteminden mahrum kalmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararı alması üzerine Mısır Britanya'nın himayesi altına girmiştir. Bkz: **Roberts**, Dünya Tarihi, s.912; **Luraghi**, s.242; **Armaoğlu**, s.186.

³⁸⁶ **Roberts**, s.91-92. Fransızların Cezayir ile ilgili ideali, tarım ve ticaretin ön planda olduğu ve Avrupalı erdeminin medeniyeti yaydığı şeklinde iki taraflı bir kalkınma modeli olmuştur. Bu anlamda Cezayir'in sömürgeleştirilmesi, ahlaki ve ekonomik tonlarla bezenmiş, sivil yerleşimin amacı, Fransız toplumunu yansıtmak ve Fransız gücünün varlığını tecessüm ettirmek olmuştur. Nitekim *Tocqueville de Cezayir*'in her yönden Fransa'yı yansıtmayı gerektiğini belirtmiştir. Bu bakımdan Avrupa medeniyetinin tüm kültürel ve ekonomik yönleriyle kopyalanmasının, geri kalmış ve durağan Arap uygulamalarının yerini alacağı tasavvur edilmiştir. Böylece Fransız medeniyetini nakleden erdemli yerleşimci fikri, "*terra nullius*" kavramını anımsatan, ekilmemiş toprakların esasında ıssız olduğu fikriyle beraber yürümüştür. İşlenmeyen toprakların mülk olmaktan çıktığı kabul edilmiş ve Fransız kolonizasyonuna açık hale geldiği kabul edilmiştir. Bu durum, işgalin ilk yıllarında "*kolonist*" ya da "*kolon*" tabirlerinin Fransızcada çiftçilikle uğraşan kişileri ifade etmek için kullanılmasında da görülmektedir. Bkz: Choi, Sung, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), "French Algeria, 1830-1962", **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s. 205. Fransızların egemenliği altına girdikten sonra Tunus'a İtalya, Fransa, Malta vb. yerlerden çok sayıda yerleşimci gelerek koloni kurmuşlardır. İki Dünya Savaşı arası dönemde Tunus'un toplam nüfusunun beşte biri Avrupalı iken bu Avrupalı nüfusun yaklaşık üçte biri Fransız'dır. Bkz: **Güngör**, Sömürgenler 2, s.289.

³⁸⁷ **Güngör**, s.162.

Britanya'nın yanı sıra XIX. yüzyılın gelişen emperyal gücü Almanya da paylaşımından pay kapmak için gözünü Afrika'ya dikmiştir. Amerika'daki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmış olmaları, Asya'daki sömürgelerin ise metropole sıkı bir şekilde bağlanmış olmaları sebebiyle, hesaplaşmanın henüz tamamlanmadığı Afrika kıtası emperyal yarışta Almanya'nın başlıca hedeflerinden biri olmuştur. Afrika'nın Almanya açısından önemi, XIX. yüzyılın imparatorluklar dünyasında Avrupa'daki rakipleri Britanya ve Fransa'nın büyümesini durdurmak için büyük olmuştur³⁸⁸.

Afrika'nın paylaşımı konusunda dönüm noktası Kongo'nun paylaşılabilmesi üzerine Almanya'nın hakem rolüne soyunarak Berlin'de tarafların bir araya gelmesini sağlayan Berlin Konferansı (1885) olmuştur. Konferansı düzenleyen Alman Şansölyesi Bismarck'ın Afrika'daki Alman varlığını güçlendirme amacının yanında kıtada faaliyet gösteren şirketlerin ucuz işgücü istihdamını bir otorite altında gerçekleştirme ve zaman zaman baş gösteren ayaklanmaları kontrol altına alma niyetleri de etkili olmuştur. Bir centilmenlik antlaşması niteliğinde olan Berlin Konferansı'na on dört devlet³⁸⁹ katılmış, Avrupalı devletler birbirinden habersiz toprak gaspı yerine paylaşım tartışmalarına girişmiş, “*yok sayılan*” (res nullius) kategorisindeki yerli hükümdarlar ve halklar ise burada yer almamıştır³⁹⁰. Konferans sonuç metninin 34. ve 35. maddeleri, Afrika'daki sömürge egemenliği açısından oldukça önemli hükümler içermiştir. Bu maddelere göre kıtadaki kıyılarda mevcut mülklerinin dışında toprak parçasına sahip olan veya herhangi bir mülke sahip olmamakla birlikte bu toprakları ileride elde edecek veya himaye kuracak olan güçler, kendi iddialarının gereğinin yerine getirilmesi için imzacı devletlere hitaben bir bildirimde bulunması şartı getirmiş, elde edilen topraklar veya kurulan himayeler üzerinde ticaret ve transit geçiş serbestliğini sağlayacak kadar bir otoritenin kurulması yükümlülüğü altına sokulmuştur³⁹¹.

Berlin Genel Senedi olarak bilinen bu antlaşma “*fiili işgal*” (corpus occupandi) ilkesini kabul etmiştir. O zamana dek kıyıda bir toprak parçasına sahip olan devlet, fiilen işgal etmediği halde iç kısımlara doğru da egemenlik iddiasında bulunmuş, Senet'ten sonra ise fiilen işgal edilmeyen topraklar üzerinde egemenlik iddiasında bulunulamayacağı hükme bağlanmıştır³⁹². “*Fiili Hinterland*” da denen bu ilke sayesinde Avrupalı devletlerin Afrika'yı sömürgeleştirmesi ve geniş toprakları egemenliği altına alması mümkün olmuştur³⁹³. İçerisinde kendisini

³⁸⁸ Burbank/Cooper, s.334.

³⁸⁹ Bu devletler şunlardır: Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Hollanda, Portekiz, Rusya, İsveç-Norveç ve Osmanlı İmparatorluğu.

³⁹⁰ Ferro, s.133-134; Tandoğan, s.48.

³⁹¹ General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885, Bkz:

<https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf>. (Erişim Tarihi: 6.6.2023).

³⁹² Armaoğlu, 19. Yüzyıl, s.416.

³⁹³ Güngör, s.143.

milletlerarası hukukun bir parçası³⁹⁴ olarak ilan eden hükmün bulunduğu Senet'in bazı hükümleri keşif doktrininden esinlenmiştir. “İlk keşif”, açıkça zikredilmemiş olmakla birlikte Senet'ten sonra hızlı bir şekilde artış gösteren “Afrika kapışması” esnasında Avrupa ülkeleri arasında bir mücadele sahası açmıştır. Örneğin Fransa, diğer milletlerin Afrika'ya yönelik hırslarını dizginlemeleri için yeni sömürgeleştirme girişimlerini kıyılardaki henüz keşfedilmemiş bölgelerle sınırlandırmaları konusunda sürekli ısrarcı olmuş ve ilk keşiflerin önemini vurgulamıştır. Senet'in ilk keşifleri kabulü, Avrupa ülkelerinin yeni bölgeleri ve yerlileri ilk keşfeden ve yeni işgaller ile kıyılardaki müstakbel işgalleri başlatan ilk ülkeler olarak elde edecekleri egemenlik haklarını belirtmesiyle ortaya konulmuştur³⁹⁵.

Senet'in, bir Avrupa ülkesinin Afrika'da içerisinde tanınmış bir hak talebinde bulunmasından önce gerçekleşmesini gerekli kıldığı “*fiili işgal*” prensibi, işgali gerçekleştiren gücün, otoritesini kurması ile barışı, serbest ticareti ve güvenliği sağlanması için toprak ve yerliler üzerinde bir egemenlik yetkisine sahip olması gerektiği anlamına gelmiştir. Böylece yerlilerle yapılacak antlaşmalar sonucu ortaya çıkan ön alımlar ve Avrupalı toprak sahibi unvanı bütünleştirilmiştir. Bunu sağlamak üzere belirli bir bölge ve yerli halklar üzerindeki münhasır haklarını teyit ettirmek isteyen Avrupalı güçler, iddialarını konferansın diğer katılımcılarına bildirme ödevi altına sokulmuştur³⁹⁶. Bununla birlikte Senet, yerlilerin toprakları ve varlıkları üzerinde önceden mevcut bulunan haklarını tanımamıştır. Yalnızca Avrupalı milletlerin yerli topraklar üzerinde himaye ilan etmelerine izin vererek bu hakların mevcudiyetine imada bulunmakla yetinmiştir. Himayenin kurulması ile, Avrupalı gücün kanatları altına aldığını iddia ettiği egemenlik ve toprak haklarına sahip mevcut yerlilerin tanındığı anlamı dolaylı olarak çıkarılmıştır³⁹⁷.

Miller ve Stitz, Senet'te yer almayan “*terra nullius*” kavramının Konferans'ta tartışılan konulardan biri olduğunu belirtmektedir. Yazarlar, Amerikan delegesinin herhangi bir Avrupalı milletin elinde bulunmayan toprakları “*keşfedilmemiş ve işgal edilmemiş*” olarak tanımlamasını ve Almanya'nın, Belçika'nın Kongo üzerindeki iddialarını bölgenin boş olduğuna inanarak kabul etmesini dolaylı bir tanıma olarak kabul etmektedir. Ayrıca Afrika'nın kendi halkları,

³⁹⁴ Madde 13: “*These provisions are recognized by the Signatory Powers as becoming henceforth a part of international law.*”

³⁹⁵ Miller/Stitz, s.15. Schmitt'e göre sömürge kapışmaları, keşiflerin ve araştırma seferlerinin yanında, bir çeşit sembolik kazanımlar ve yerel liderler ile yapılan antlaşmalar ile de yürütülmüştür. Niteliği itibarıyla bir devlet teşkil etmeyen hâkim unsurlar ile yapılan antlaşmalar sıkça görülmüş, milletlerarası hukukun yalnızca devletlerin kendi aralarındaki hukuktan ibaret olmadığını diğer bir örneğini vermiştir. Bu noktada yazar, o dönemde yerlilerin toprağa sahiplik konusunda hukuki bir unvanının bulunmadığını hatırlatmakta, bu antlaşmaların fiili işgal ile tanınmış hukuki unvana katkıda bulunduğunu ileri süren İngiliz bakış açısına vurguda bulunmaktadır. Bkz: Schmitt, s.215.

³⁹⁶ Miller/Stitz, s.15-16.

³⁹⁷ Miller/Stitz, s.16.

hukuk sistemleri ve kültürlerinin tanınmamasını topraklara ıssızmış gibi davranıldığı ve mevcut Afrikalı egemenliğinin göz ardı edildiği şekilde yorumlamaktadırlar³⁹⁸. Sonuç olarak Senet, yüzyıllardır boş topraklar üzerinde hak iddia etmenin dayanağı olarak hizmet etmiş olan toprakların işgaline ilişkin önemli bir belge olarak tarihe geçmiştir. Bu tarihsel bağlamda Avrupa medeniyetinin üstünlük inancına dair doğası ile küresel liberal ekonomik sisteme olan inancı ve Avrupa’da yer almayan toprakları ele geçirmek için bir onay mekanizması olarak işgalin hukukileştirilmesi bir araya gelmiştir. Avrupa ve Afrika’nın milletlerarası hukuk gözünde birbirinden farklı olma durumu, Konferans’a katılan bazı hükümetlerin devletler ile sömürgelerin milletlerarası hukuk dahilinde eşit kabul edilmesi yönündeki taleplerine rağmen devam etmiştir³⁹⁹. Devletler, Keşif Doktrini ile yeni keşfedilen topraklar üzerinde egemenlik ve hak iddia etmek için gereken hukuki altyapıyı hazırlayarak ve teamülî bir ilkeyi yazılı hukuk metni haline dönüştürerek milletlerarası hukukun ve sömürgeleştirmenin önemli bir parçası haline getirmiştir⁴⁰⁰.

Konferansın toplanma sebebi olan Kongo, Konferans ile birlikte Serbest Kongo Devleti adı altında bağımsız bir devlet haline gelmiş ve başına Belçika kralı II. Leopold getirilmiştir⁴⁰¹. Kongo üzerinde Leopold’ün iddiaları kabul edilmekle birlikte Kongo nehrinin geleneksel bölgesi tüm devletlere açık bir serbest ticaret bölgesi haline getirilmiştir⁴⁰².

2.1.1.4.2.2. Berlin Konferansı Sonrası Sömürge Paylaşımı

Konferans ile ilkelerin tespit edilmesinden sonra Senet’te yer alan hükümler de göz önüne alınarak Afrika’nın paylaşımı başlamıştır. Avrupalı güçler toprak elde etmek için aralarında sınır antlaşmaları yaparak işgallere başlamıştır. Çizilen bu sınırlar bir yüzyıl sonra Afrikalı devletlerin bağımsızlıklarından sonra dahi geçerli kabul edilmiştir. Sınırların belirlenmesinde Afrikalılar ile de antlaşmalar yapılmıştır. Sadece Britanya ve Fransa Konferansın öncesinde ve sonrasında yerlilerle üç yüzden fazla antlaşma imzalamıştır⁴⁰³. Portekiz, Konferans’tan sonra zaten elinde bulunan Angola ve Mozambik’e sahip olmaya

³⁹⁸ Miller/Stitz, s.17.

³⁹⁹ Schmitt, s.218.

⁴⁰⁰ Miller/Stitz, s.17-18.

⁴⁰¹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl, s.417.

⁴⁰² Fieldhouse, Empires, s.212. Schmitt’e göre bunu sağlayan hükümler, sadece serbest ticareti teşvik etmek için değil, aynı zamanda Avrupalıların, Afrikalıların da desteğini alarak birbirleriyle çatışmaya girmelerini engellemek için tasarlanmıştır. Sömürgeciliğin başlangıç dönemlerinde yer alan “dostluk hatları” (amity lines) burada evrimleşmiş bir şekilde yerini almış, önceki dönemlere kıyasla Avrupalılar arasındaki ırksal işbirliğinin göstergesi olarak Avrupa’daki savaşı Avrupa ile sınırlandırmayı ve sömürge topraklarını Avrupa içi çekişmelerden uzak tutmayı amaçlamıştır. Bkz: Schmitt, s.219.

⁴⁰³ Ferro, s.136.

devam etmiş, diğer emperyal güçler ise sahneye çıkma veya mevcut sömürgelerini genişletme imkânını yakalamıştır⁴⁰⁴.

Kuzey ve Güney Afrika’da Konferans öncesinden başlayan yerleşimcilik ve sömürgecilik konusunda önemli değişiklikler yaşanmamakla birlikte kıtanın batı, orta ve doğu kısımları paylaşım savaşlarının hararetle yaşandığı yerler olmuştur. Orta Afrika’nın paylaşımı esas itibarıyla 1890’da tamamlanmıştır. Kritik kararlar Avrupa’da alınsa da Güney Afrika’daki İngiliz yerleşimciler uygulanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Konferans öncesine kadar siyasi anlamda büyük boşlukların bulunduğu bölgede misyonerler, tüccarlar ve maden kaşifleri dışında kimse yokken, Güneybatı ve Doğu Afrika’dan Almanlar, Angola ve Mozambik’ten Portekizliler ve Güneyden İngiliz ve Hollandalılar müdahaleye hazır halde beklemiştir. Güneydeki yerleşimciler Londra’ya genişleme konusunda baskı yaparak nüfuzunu artırmasını talep etmiştir⁴⁰⁵. Batı Afrika’nın gözdesi Nijer bölgesi olmuştur. İngilizler, Fransızlar ve Almanlar bu bölgeye odaklanmışlar, Konferans’tan sonra iç kesimler Britanya’ya bırakılırken geri kalan bölgeler ise Fransa ve Almanya arasında paylaştırılmıştır⁴⁰⁶. Doğu Afrika’da ise İngilizler, Fransızlar ve yerliler arasında Nil Nehri ve Sudan civarındaki bölge için büyük mücadeleler yaşanmış, XIX. yüzyılın sonunda karşı karşıya gelen iki emperyal güç topraklar üzerindeki anlaşmazlıkları çözmüştür. Fransa, Kongo’nun kendisine ait kısmı ve Çad Gölü’nden Darfur’a kadar Sudan’ın kontrolünü elinde bulundurmaya devam ederken, Nil Nehri’ne müdahale etmemiş, Britanya ise Mısır ile ortak bir antlaşmayla Doğu Sudan’ın denetimini ele geçirmiştir⁴⁰⁷.

Afrikalıların topraklarından mahrum kalmasından en büyük payı Britanya almıştır⁴⁰⁸. İngilizler bu toprakları “*terra nullius*” olarak kabul etmiş ve kimseye danışma ihtiyacı hissetmeksizin yerlilerin yaşadığı araziye el koymuşlardır⁴⁰⁹. Berlin Kongesi’nden sonra Britanya’nın en önemli amacı güneyde Cape sömürgesi ile kuzeyde Mısır arasında kalan yerleri birleştirmek olmuştur. Kongre’de alınan fiili işgal kararıyla Britanya’nın Afrika’daki faaliyetine hız verilmiştir. Güney Afrika’da kurulan Şirketin (British South Africa Company) de katkılarıyla Rodezya, Kenya, Uganda, Sudan, Nijerya, Gana gibi bölgeler işgal edilerek bu amaç gerçekleştirilmiştir⁴¹⁰. Britanya ilerleyişinde pek çok sınır antlaşması yapmış, bunlardan

⁴⁰⁴ **Luraghi**, s.237. Portekiz’in Angola sömürgesinde ciddi bir yerleşimci nüfus yer almış, bu kişiler genellikle metropolde suç geçmişi olan kişilerden oluşmuştur. Bununla birlikte diğer yerlere nazaran burada ırk ayrımcılığını düzenleyen kanunlara yer verilmemiştir. Bkz: **Ferro**, s.239.

⁴⁰⁵ **Fieldhouse**, Empires, s.216.

⁴⁰⁶ **Fieldhouse**, Empires, s.213.

⁴⁰⁷ **Fieldhouse**, Empires, s.223-224.

⁴⁰⁸ **Armaoğlu**, s.82.

⁴⁰⁹ **Güngör**, s.144.

⁴¹⁰ **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.418; **Güngör**, s.169.

otuzunu Portekiz, yirmi beşini Almanya ve yüz kırk dokuzunu Fransa ile imzalamıştır⁴¹¹. XIX. yüzyılın sonlarında Nil Nehri civarında Fransa ile yaşadığı anlaşmazlıktan sonra Mısır ile yaptığı bir antlaşma ile Sudan'da ortak egemenlik (condominium) kurmuştur⁴¹².

Batı Afrika'da Kamerun'dan Lagos'a kadar olan kıyılarda, iç kısımda Nijer'i de kapsayan bir himaye ilan etmiş, burayı beratı XVII. yüzyıl şirketlerine benzer şekilde çeşitli antlaşmalar yapmak, Kraliyet adına yönetmek ve ticareti tekelleştirmek konularında yetki veren Kraliyet Nijer Şirketi'ne (Royal Niger Company) devretmiştir. Bölgedeki İngiliz nüfuzu, bu Şirketin Fransızlarla antlaşma yapma kapasitesine ve İngiliz varlığının delili olarak hükümet işlerine yürütmesine bağlı olmuştur⁴¹³. Orta Afrika'da pek varlığı bulunmayan Britanya, Güney'deki yerleşimcilerin yayılma alanı olarak gördükleri bölgeyi ele geçirmek için yaptığı baskılar sonucunda hak iddia etmeye başlamıştır. Hindistan ile ticaretinin devamlılığında Doğu Afrika ile bağlantılı şekilde yolların güvenliği için önemli gördüğü Orta Afrika'da Güney bölgesinin civarında himaye kurarak iki kısmı tam teşekküllü bir sömürge haline getirmiştir⁴¹⁴. Doğu'da ise Kenya'da Britanya Doğu Afrika Şirketi'nin katkılarıyla egemenliğini ilan etmiştir. İngilizler bu bölgede ayrıca kolonizasyon faaliyetine de girişerek çok sayıda İngiliz göçmen yerleştirmiştir. Yerlilerden ayrı yerlerde iskân edilen İngilizlerin gelişyle birlikte Kenya sosyal anlamda ikiye bölünmüştür⁴¹⁵. Keza Uganda ve civarı üzerindeki kontrol İngiliz nüfuzunun yayılmasına katkıda bulunmuş ve Almanların muhtemel genişlemesinin önü alınmıştır. Aynı zamanda Mısır'daki varlığın kalıcı olması ve Orta Afrika ile bağlantının sürdürülmesi konusunda rol oynamış, son olarak ise Hint ticaret yolları üzerinde geçit görevi görmüştür⁴¹⁶.

Fransa, kuzey-güney hattında ilerlemeyi amaçlayan Britanya'dan farklı olarak doğu-batı hattını birleştirmeyi amaçlamış ve bunun için Senegal'den harekete geçmiştir. Nijer nehri civarında kesişen hedefler iki Avrupalı gücün aralarında antlaşmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu antlaşma ile Sahra yayılmasının yönü çizgilerle tespit edilmiş, Fransa Zengibar üzerindeki İngiliz himayesini tanıırken, Britanya da Fransa'yı Madagaskar konusunda serbest

⁴¹¹ Ferro, s.136.

⁴¹² Armaoğlu, 19. Yüzyıl, s.422.

⁴¹³ Fieldhouse, Empires, s.213.

⁴¹⁴ Fieldhouse, Empires, s.216.

⁴¹⁵ Güngör, s.172. Kenya, hem sömürge ileri karakolu hem de yerlilerin hâkim olduğu bir bölge olarak hareket ederek ikilem oluşturmıştır. Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda gibi İngilizce konuşan yerleşimcilerin metropole karşı ciddi özerklikler elde ettiği bir dönemde Kenya'daki yerleşimciler bir "beyaz bölge" kurma konusunda diğerleri kadar başarılı olamamıştır. Avustralya ve Kuzey Amerika'daki yerli nüfus asimilasyon, dışlama veya doğrudan imha yoluyla saf dışı bırakılmışken Kenya'daki yerleşimci nüfus sayıca az ve nispeten geç geldikleri için yerli nüfus üzerinde büyük etkiler yaratamamıştır. Bu yönüyle metropolün desteğini tamamen yitirmemekle birlikte ilgisinin azalmasına sebep olmuşlardır. Bkz: Jackson, Will, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), "Settler Colonialism in Kenya, 1880-1963", **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.231.

⁴¹⁶ Fieldhouse, Empires, s.215-216.

bırakmıştır⁴¹⁷. Fransızlar Batı Afrika’da Senegal, Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahilleri, Fransız Ginesi, Mali, Moritanya ve Nijer gibi yerleri sömürge haline getirmiştir. Bu bölgeyi çeşitli kısımlara ayırarak birçok sömürge yönetimi kurmuşlar ve toplulukları etnik, sosyal, kültürel ve dini anlamda parçalara ayırmışlardır⁴¹⁸.

XIX. yüzyılın sonlarında Britanya ile yapılan ve kıyı sınırları ile iç sınırları tespit eden sözleşmelerle ortaya çıkan çizgiler, bölgedeki Fransız egemenlik alanının belirlenmesine büyük katkı sağlamıştır⁴¹⁹. Orta Afrika’da Gabon, Çad, Fransız Kongosu gibi bölgelerde geniş bir sömürge kurmuşlardır. Buradaki sömürge çeşitli ticaret şirketleri eliyle kurulmuş ve 1930’da faaliyetleri sonlanana kadar hâkim oldukları toprakları kendi mülkleri haline getirmeye çalışmışlardır. Bu bölgede yer alan kısımlar, Fransız Ekvatorial Afrika’sı adında federasyon benzeri bir örgütlenme altında birleştirilmiştir⁴²⁰. Fransa XX. yüzyılın başında Fas’ta da nüfuz sağlamıştır. Coğrafi yakınlığı sebebiyle XVI. yüzyıldan beri bölgeye ilgi duyan ve “*tarihi miras*” olarak bakan İspanya, sömürge paylaşımında buranın kendisine bırakılması beklentisi içerisine girmiş, Fransa ise ülke içerisindeki düzensizlik ve karmaşanın Cezayir’e olan olumsuz etkilerinden dolayı müdahale gereği hissetmiştir⁴²¹. 1902 yılında Fas Sultanı ile yapılan ve Fransa’ya Cezayir sınır bölgesi kontrolünü ve gümrük gelirlerini tanıyan antlaşmadan sonra 1905 yılında güvenlik, bankacılık ve bayındırlık işlerinin kontrolünü de talep etmiş, bu türden bir yakınlık, artan iç düzensizliklerin de etkisiyle nihayetinde Fransızların kontrolünü genişletmelerine sebep olmuştur. Çıkan isyanları bastırmak için hareket eden Avrupalı güçlerin çabaları sonucunda Fransa, 1912 yılında Fas üzerinde himaye ilan etmiştir⁴²².

Konferans’ta payına Kongo düşen Belçika’nın burayı sömürgeleştirmesi ve idaresi her yönüyle Afrika’daki sömürgecilik açısından orijinal bir karakter sergilemiştir⁴²³. Konferans’ın

⁴¹⁷ **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.419. Fransa, diğer Avrupalı güçlerden farklı olarak kısa zamanda çok sayıda Fransız’ı kıtaya getirerek elde ettiği bölgelere yerleştirmiştir. Yalnızca nüfus götürmekle kalmamış, çeşitli altyapı hizmetleri ve dini binalar inşa ederek metropoldeki hayat tarzına yakın bir ortamı canlandırmayı amaçlamıştır. Bkz: **Tandoğan**, s.221.

⁴¹⁸ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.261.

⁴¹⁹ **Fieldhouse**, Empires, s.214.

⁴²⁰ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.262-263.

⁴²¹ **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.431-432.

⁴²² **Fieldhouse**, Empires, s.225-226. Bu sonucun karşılığı olarak Fransa kendisine ait bulunan Kongo topraklarından belli bir miktar toprağı Almanya’ya vermiş, İspanya’ya ise Batı Sahra bırakılmıştır. Bkz: **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.293.

⁴²³ Diğer sömürgeleştirme hikayelerinden farklı olarak silahlı güçlerin desteğini alan tüccarlar tarafından değil, kaşiflerin, gazetecilerin, devlet adamlarının ve maceraperestlerin içerisinde yer aldığı keşif ruhuyla ve uygarlığı yayma motivasyonu ile hareket eden sivillerin eseri olarak başlamış, milletlerarası bir sorun olarak devam etmiştir. Berlin Konferansı’na on yıldan az bir süre kala, Savorgnan de Brazza isimli İtalyan asıllı Fransız bir deniz subayı, almış olduğu keşif görevini yerine getirmek için harekete geçerek Kongo’ya ulaşmış, İngiliz kökenli Amerikalı gazeteci Morton Stanley ise ünlü kâşif David Livingston’a ulaşmak için gittiği Afrika’dan gönderdiği raporlarla Belçika Kralı II. Leopold’ün ilgisini çekerek kendisini görevlendirmesini sağlamıştır. Kral 1876’da Brüksel’de uluslararası bir konferans düzenleyerek Kongo bölgesinde daha ileri keşiflerin yapılabilmesi için para toplamak amacıyla Uluslararası Afrika Birliği’ni, daha sonra 1878’de özel sermayeli bir tüzel kişilik olan Yukarı Kongo Araştırma Komitesi’ni (d’Études du Haut Congo Comité) kurmuştur. Birkaç yıl içerisinde Leopold bizzat tüzel

toplanma sebebi olan bu bölge, Konferans ile birlikte dernekten milletler-üstü bir devlete dönüşmüş ve bu devletin başına Belçika Kralı II. Leopold geçirilmiştir⁴²⁴. Leopold burayı Belçika'nın bir toprağı olarak değil, dönemin mali hırslarla yürütülen, ticari bir teşebbüs olarak görülen ve kullanılan acımasız yöntemlerle emperyalizmin yalnızca Avrupalı olmayanlar üzerinde tahakküm kurmak şeklindeki sömürgecilik anlayışını yansıtacak şekilde kendi şahsi mülkü olarak edinmiştir. Kongo, esas itibariyle, insani amaçları temel alan Uluslararası Kongo Cemiyeti'nin (Association Internationale du Congo) yetki alanı altında olmasına rağmen Leopold cemiyetin mülkiyetini elinde bulundurmuş ve Kongo'yu dönemin imtiyazlı şirketlerinin özel mülklerine benzer şekilde yönetmiştir⁴²⁵. Kralın hiç gidip görmediği Kongo'da görevlendirdiği kimseler büyük zulümlere imza atınca ve geniş çaplı yolsuzluklar patlak verince milletlerarası camiada büyük tepkiler oluşmuş, bunun üzerine bölgenin millileştirilmesi talep edilmiş ve Leopold sömürgeyi Belçika Devleti'ne hediye etmiştir. Bu andan itibaren Belçika'nın sömürgecilik modeli daha ılıman ve babacan bir tavra bürünerek hizmete ve yatırıma odaklanmıştır⁴²⁶.

Almanya, Konferans'tan sonra hedefleri arasında yer alan Güneybatı Afrika ve Gine Körfezi'nde Togo ve Kamerun'u elde etmiştir⁴²⁷. Alman Doğu Afrika Şirketi (Deutsche Ostafrikanische Gessellschaft) öncülüğünde İngilizlerle yaptıkları antlaşma ile Tanzanya'yı alıp Uganda ve Zanzibar'ı Britanya'ya terk etmişlerdir⁴²⁸. Doğu Afrika'da Konferans'tan önce Ruanda, Burundi, Tanzanya ve Mozambik'i kısmen veya tamamen etkisi altına alan Almanya, Konferans'tan Ruanda ve Burundi'yi almış ve XIX. yüzyılın sonunda buralarda kendi sömürgelerini kurmaya başlamıştır⁴²⁹. 1890 yılında Britanya ile yapılan antlaşma ile iki emperyal gücün nüfuz bölgeleri tayin edilmiş, Almanya'ya Uganda ve Zanzibar'da vazgeçtiği yerlerin karşılığı olarak Avrupa'da Heligoland adası bırakılmıştır⁴³⁰. Batı Afrika'da ise Togo,

---

kişiliğin başına geçmiş ve Stanley'i Komiteye egemen siyasi otorite ve ticari haklar tanıyan antlaşmalar yapmak üzere görevlendirerek Belçika'nın sömürgesinin temellerini atmıştır. Komite adına hareket eden Stanley'nin kontrol altında tuttuğu topraklarla, önceden bölgeye ulaşan Brazza'nın bayrak diktiği topraklar çakışınca halihazırda faaliyet yürüten emperyal güçler kendi menfaatlerinin tehlike altına girdiğinden endişelenip krize sebebiyet vermişler ve peşinden Berlin Konferansı'nı toplamışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Ferro**, s.150-152; **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.405; **Fieldhouse**, Empires, s.187-188.

⁴²⁴ **Ferro**, s.237.

⁴²⁵ **Fieldhouse**, Empires, s.357.

⁴²⁶ **Ferro**, s.238; **Fieldhouse**, Empires, s.359.

⁴²⁷ **Armaoğlu**, s.82.

⁴²⁸ **Ferro**, s.138.

⁴²⁹ **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.351. Almanların, Konferans öncesi dönemde en köklü şekilde münasebeti Ruanda ve Tanzanya ile olmuştur. Alman Doğu Afrika Şirketi adına faaliyetleri yürüten Carl Peters, Bismarck'ın da desteğiyle iki temel motivasyon taşımıştır: Bir yandan bölgede Britanya ile ters düşmemeye gayret etmişler, diğer yandan "sömürgeleştirme hareketinin amacı, daha zayıf başka halklara rağmen, kendi halkımızın sakınımsızca ve kararlılıkla zenginleştirilmesidir" diyerek medeniyeti yayma şeklindeki söyleme kapılmadan doğrudan sömürme niyetlerini açıklıkla ortaya koymuşlardır. Bkz: **Ferro**, s.148.

⁴³⁰ **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.351.

Gabon ve Namibya hattında sömürgeler elde etmiştir. Bu bölgeye ciddi bir Alman göçü yapılmış ve Alman kolonileri oluşturulmuştur⁴³¹.

Konferans'tan sonra İtalya, Habeşistan'daki yerli yöneticilerle anlaşarak Massava şehri ile Dehlek Adaları'nı kontrolüne almıştır. Bu dönemde bölgede hükümdar konumunda bulunan Menelik ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmışlar, daha sonra Menelik'in kendini imparator ilan etmesiyle işgallerini genişletmişlerdir⁴³². Habeşistan'daki taht kavgasında Menelik'in iddialarını desteklemişler ve bu destekleri karşılığında 1889 tarihli Uccali Antlaşmasını imzalatmışlardır. Bu antlaşma hükümlerine göre İtalya Menelik'e tahta çıkışında yardımcı olma konusunda silahlı kuvvetler de dahil olmak üzere destek sözü vermiş, Menelik ise İtalya'nın bölgede ele geçirdiği toprakların İtalyan mülkü olduğunu kabul etmiştir. Bunun sonucunda 1890 yılında İtalya'nın bölgedeki sömürgesi kurulmuştur. Ayrıca imparator, dış ilişkileri İtalya üzerinden yürütmeyi taahhüt etmiş ve İtalya'nın himayesi altına girdiğini dolaylı olarak kabul etmiştir. Bu hükümler bir yıl sonra Britanya ile yapılan antlaşmalarla sağlamlaştırılmış ancak İtalya ile Habeşistan arasında bir müddet devam edecek gerilimlere yol açmıştır⁴³³. Öte yandan İtalyanlar, Habeşistan'ın doğusunda yer alan Eritre, Cibuti ve Somali hattını da ilgi alanlarına dahil etmişlerdir. Mısır'daki hâkimiyetinden dolayı bölge üzerinde nüfuzu olan Britanya ile burada sömürgecilik faaliyeti yürüten Fransa'nın dolaylı destekleriyle İtalyanlar nüfuz alanlarını genişletme imkânı yakalamıştır. Cibuti, Fransız egemenliği altında kalmakla birlikte İtalyanlar Eritre ve Somali'yi kendi sömürge sınırlarına eklemeyi başarmışlardır⁴³⁴. Kuzey Afrika'da ise uzun zamandır göz koyduğu Libya ile ilgili olarak, Fransa'nın Fas üzerindeki haklarını tanıma karşılığında benzer bir hakkı elde etmiş ve milletlerarası camianın zımni kabulü ve bir oldubittiyle Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bu bölge üzerinde nüfuz elde etmiş ve ilhaka girişmiştir⁴³⁵. Bu gelişmeler yaşanırken başlayan Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan Londra Antlaşması ile Padişah'ın sahip olduğu hak ve imtiyazlar İtalyanlara bırakılmıştır⁴³⁶.

⁴³¹ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.347.

⁴³² **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.385.

⁴³³ **Luraghi**, s.246-247; **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.445. Antlaşmadan sonraki süreçte taraflar arasındaki sürtüşme devam etmiş, İtalya'daki iç karışıklıklar ve 1896 yılında Adova'da yapılan savaşta yerli ordunun gösterdiği başarılar sonucunda Habeşistan bağımsızlığına kavuşmuş, İkinci Dünya Savaşı'na kadar farklı zamanlarda gelen İtalyan karşı ataklarına karşı bunu korumaya çalışmıştır. Bkz: **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.387.

⁴³⁴ **Tandoğan**, s.147. Nufusu seyrek olan Somali bölgesine İtalyanların nüfuzu gayet kolay gerçekleşmiş, önceki dönemlerde yapılan keşiflerin sunduğu tecrübeye dayanarak hızlı bir şekilde ilerleme sağlanmıştır. Bkz: **Luraghi**, s.249.

⁴³⁵ **Luraghi**, s.250.

⁴³⁶ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.402.

2.1.2. İki Dünya Savaşı Arasındaki Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı sonrasında gündemin en önemli maddelerinden biri önceden Almanya ve Osmanlı egemenliği altında bulunan topraklara uygulanacak rejimin belirlenmesi ile ilgili olmuştur. Henüz savaş bitmeden tartışılmaya başlanan bu konu, birtakım gelişmelerin etkisiyle uluslararası seviyede bir çözüme kavuşturulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi yanlarında savaşa katılmasıyla zaferi yakın bir ihtimal olarak görmeye başlayan İtilaf Devletleri kamuoyu içerisinde, bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde mağlup devletlerden alınacak topraklarla ilgili tasarrufun ne yönde ilerleyeceği ile ilgili olarak görüşler ileri sürülmeye başlamıştır. Geleneksel emperyalist politikayı savunanlar bu toprakların paylaştırılarak doğrudan galip devletlerin egemenliğine verilmesini istemişler, sosyalistler ve barışçıl organizasyonların şekil verdiği diğer bir görüş ise elde edilecek sömürge ve eyaletlerin uluslararası bir rejime tabi olması gerektiğini savunmuşlardır. Her iki görüş de otoriteler nezdinde karşılık bulmuştur. Nihayet Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de yaptığı bir konuşmada ilan ettiği 14 maddelik ilkeleri, barış görüşmelerine kadar beklemek için her iki görüş taraftarında da geçici bir tatmin oluşturmuştur⁴³⁷.

Savaşın ardından 18 Ocak 1919'da toplanan ve Milletler Cemiyeti Misakı'nı düzenleme görevini üstlenen Paris Barış Konferansı'nda toplanan devletler, mağlup devletlerden ayrılan sömürge ve eyaletlerin durumunu iki görüş doğrultusunda müzakere etmişlerdir. Bunlardan birincisi, Fransa ve Britanya'nın destekçisi olduğu, en gelişmiş milletlere bu toprakların Milletler Cemiyeti'nin nüfuz ve denetimi altında idare edilmesi için gereken yardımda bulunmak yükümlülüğünün getirilmesi şeklindedir. Wilson'un başını çektiği ikincisi ise daha sonradan Misak'ın 22. maddesini teşkil edecek olan mandater görüş olmuştur⁴³⁸. Güney

⁴³⁷ Menemencioğlu, Ethem, **Devletler Umumi Hukuku II**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.101-102. Wilson, ilkelerinin beşincisinde, sömürgelere ilişkin egemenlik taleplerinin karşılanmasında, ilgili halkların menfaatlerinin talepte bulunan hükümetin menfaatleri ile eşit değerde olacağı prensibine sıkı bir şekilde uyularak serbest, açık fikirli ve kesinlikle tarafsız bir şekilde hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz: **Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un 14 İlkesi (1918)**: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points>. Sömürgelerle ilgili tasarrufların orada yaşayan halkların menfaatleri gözetilerek gerçekleştirilmesi fikri daha önce de çeşitli metinlerde dile getirilmiştir. 1885 tarihli Berlin Konferansı'nın, 1890 tarihli Brüksel Konferansı'nın ve 1906 tarihli Algeciras Konferansı'nın sonuç metinlerinde bu hususa işaret eden maddeler yer almaktadır. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.236. Manda sisteminin kökleriyle ilgili tartışmalarda, kavramın geleneksel Amerikan anlayışından beslenen Wilson'un genel ilkeleri ve siyaseti ile doğrudan bağlantılı olduğu ileri sürülmüş, çok sayıda eski Amerikalı lider ve siyasetçinin, sömürge varlıklarıyla ilgili olarak bu yönde bir idealinin bulunduğu, Monroe döneminden beri yerlilerin babacan bir tavırla karşılanarak eğitim ve özgürleştirme yoluyla yükseltme düşüncesinin hâkim olduğu belirtilmiştir. Bkz: **Chowdhuri**, s.14-15.

⁴³⁸ **Menemencioğlu**, s.102-103. Wilson'un, sömürge hükümetlerinin sömürgelerde yaşayanların arzuları ve ihtiyaçlarına göre kurulması gerektiğini savunmakla birlikte, sömürgeler açısından mutlak bir bağımsızlığı hedeflemediği, daha ziyade Amerika Birleşik Devletleri tarafından tatbik edilen metotlardan ilhamla hareket ettiği söylenebilir. Bu tezde esas olan siyasi değil, ekonomik tahakkümün kurulmasıdır. Bu bakımdan hedef bölgenin siyasi anlamda bağımsız olup olmadığının çok önemi yoktur. Sanayileşmiş ve ekonomik gücü elinde tutan ülkeler askeri yollara başvurarak, hatta gerekirse geçici olarak işgale girişerek, bir bölgenin pazarını kendi ticaretine açık

Afrika'da görev yapan devlet adamlarından General Smuts'un önerisiyle, vekalet anlamına gelen manda (Fransızca'da "mandat") sistemi benimsenmiştir. Buna göre, savaş sonrası galip devletlere verilen Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapların meskun bulunduğu bazı bölgeleri ile Alman İmparatorluğu'nun sömürgelerine ilişkin hakları Milletler Cemiyeti'ne bırakılacak ve Cemiyet de bölgelerin yönetimi için birtakım devletlere vekalet verecek, böylece devletler diledikleri toprakları ele geçirecektir. Ancak söz konusu bölgelerin bırakılması geçici şekilde söz konusu olacak ve Cemiyet'in gereken durumlarda bunları geri alma hakkı bulunacaktır⁴³⁹.

Konferansın ardından Versailles Barış Antlaşması içerisinde ilan edilen Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. maddesi, daha önceden egemenliği altında bulunduğu devletin elinden savaşla birlikte çıkmış ve modern dünyanın zor şartları içerisinde kendi kendini idare etmekten aciz düşmüş sömürgelerin ve bölgelerin halklarının refahı ve gelişmesinin kutsal bir görev addedilmesi ve bununla ilgili olarak Misak'a bir teminat maddesinin konulması prensiplerinin benimsenmesinin uygun görüldüğünü belirtmektedir. Misak'a göre bu prensibi hayata geçirmenin en iyi yolu, söz konusu halkların vesayetini, Cemiyet adına "vekil" (mandatory) sıfatıyla hareket edecek ve zenginlik kaynakları, tecrübeleri veya coğrafi konumları itibarıyla bu sorumluluğu üstlenmeye müsait bulunan ve gönüllü olan gelişmiş milletlere vermektir. Vekaletin niteliklerinin, halkların gelişme dereceleri, yaşadıkları toprağın coğrafi konumu, ekonomik şartlar vb. durumlara göre tayin edileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte sorumluluğu üstlenen vekil devletlerin idaresini üstlendikleri bölgeyle ilgili olarak Milletler Cemiyeti

---

kalmaya zorlayabilir. Sanayici ülkelerin diğerleri üzerinde egemenliği geçici olmalıdır; söz konusu ülke yeterli olgunluğa eriştiğinde bağımsızlığını elde edebilmelidir. Wilson böylece büyük savaşın ardından eski sömürgecilik anlayışının devam etmemesi gerektiğini savunmuş ve klasik sömürgecilğe bir alternatif olarak manda sisteminin gelişine önyak olmuştur. Bkz: **Sarıca**, s.31.

⁴³⁹ Üçok, Coşkun, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s.246. Smuts ve Corden Hull gibi önemli devlet adamlarına atfedilen bu zemin, manda fikrinin metropollerden bağımsız olarak sömürgelerde yetişen Avrupalıların çocukluklarından beri elde ettikleri tecrübeye dayanarak sömürgelerin ihtiyaçlarına göre şekillendiğini ifade etmektedir. Kavramın gelişmesinde Wilson'un rolü inkar edilmemekle birlikte, bu milletlerarası kurumun tanımlayıcı özelliği olarak bağlı halkların refahı, sömürge yönetimi tarihinde öncü bir gelişme olarak tecrübeli devlet adamlarının eseri olmuştur. Bkz: **Chowdhuri**, s.15. Milletler Cemiyeti, küresel toplumun hem savaş ve barış gibi kalıcı meseleleri hem de sosyal refah etrafında şekillenen yeni endişeleri ele almaya çalıştığı bir platform olarak hizmet etmiştir. Cemiyet, bir yandan milletlerarası hukukun yalnızca devletleri yönettiğine ve yalnızca devletlerin bu kapsamda hareket ettiğine dair pozitivist düşünceye bir yanıt olmuşken diğer yandan egemenlik konusunda yeni bir bakış açısına yol açmış ve savaş arası dönemin hukukçularını XIX. yüzyıl pozitivist milletlerarası hukukunun temelini oluşturan egemenlik kavramını yeniden değerlendirmeye sevk etmiştir. Yerini hiçbir otoritenin alamayacağını ileri sürdükleri egemen devletin ancak kendi iradesiyle kabul ettiği kurallara tâbi olacağını ileri süren pozitivist teori, savaş başlatma konusunda da nihai bir imtiyaza sahip olduğunu iddia etmiştir. Bu yerleşik anlayış çerçevesinde savaş arası dönemdeki hukukçular, egemen devletin milletlerarası hukuktaki tek olmasa da birincil aktör olduğunu kabul etmişler, egemenliği bir bakıma etkili bir şekilde kısıtlayan bir çerçeve tasarlamının zorluğuyla karşı karşıya kalmışlardır. Üye devletler üzerinde herhangi bir baskı mekanizması bulunmayan Cemiyet, devletleri bir topluluk halinde bir arada tutma aracı olarak hizmet vermiş, milletlerarası camianın tezlerini ve menfaatlerini öncelemiştir. Bu muhafazakâr anlayışın bir sonucu olarak, sömürge egemenliği bakımından Misak'ın 22. maddesi ile öngörülen manda usulü, savaşın kaybeden tarafında yer alan Almanya'nın sömürge toprakları ile Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı toprakları özel bir rejimle kazanan tarafta yer alan devletlerin egemenliğine vermiştir. Bkz: **Anghie**, s.125-126.

Konseynine her yıl bir rapor göndereceği ve bu raporların daimi bir komisyon (Mandalar Daimi Komisyonu) tarafından incelenip vekaletin uygulanma şekline dair gözlemler ile birlikte Konseye görüş şeklinde sunulacağı hükme bağlanmıştır.

Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. maddesi, bunun dışında, vekalet kurumunun işletilmesine ilişkin olarak coğrafi kayıtlar da getirmiştir. Madde metnine göre daha önceden Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi olan bazı toplulukların, bağımsız milletler olarak tanınmalarına yetecek gelişme düzeyine ulaştıkları, ancak bu tanımanın kendi kendini idare edebilecek seviyeye gelene kadar vekil bir devletin rehberliğine bağlı olarak gerçekleşebileceği ve vekilin seçiminde bu toplulukların arzularının dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Diğer halkların ve özellikle merkezi Afrika halklarının gelişme derecelerinin ise vekil devlet açısından bazı görevlerin üstlenilmesini gerektirdiği hükmüne yer verilmiştir. Bu meyanda kamu düzeni ve ahlakın gerektirdiği sınırlar dahilinde olmak üzere din ve vicdan hürriyetini temin etme, köle ticareti ile silah ve alkol alım satımını yasaklama, tahkimatın veya askeri ve deniz üslerinin kurulması ile yerlilere arazinin düzeni ve savunması için gerekli olan derecenin üzerinde askeri eğitim verilmesini engelleme ve son olarak Cemiyet'in diğer üyeleri için ticari anlamda eşit şartlar sağlama görevleri yüklenmiştir. Nihayet, Güneybatı Afrika ile Güney Pasifik adaları gibi bazı yerlerin nüfuslarının seyrekliği, hacimlerinin darlığı, medeniyet merkezlerinden uzaklıkları veya vekil devletin topraklarına coğrafi yakınlıkları vb. sebeplerle vekil devletin kanunlarına göre ve onun ülkesinin ayrılmaz bir parçası gibi idare edilebileceği, böyle bir durumda yerli halklarla ilgili önceden bahsedilen güvencelerin tanınması gerektiği ibaresine yer verilmiştir. Her halde vekil tarafından tesis edilecek otoritenin, denetimin veya idarenin derecesinin, Milletler Cemiyeti üyeleri arasında daha önceden yapılmış bir antlaşmaya konu edilmemiş ise Konsey tarafından tayin edileceği şeklinde karara bağlanmıştır⁴⁴⁰.

⁴⁴⁰ **The Covenant of the League of Nations.** Bkz: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp. (Erişim Tarihi: 18.05.2023). Wilson'un bu dönemdeki rolü sık sık kendi kaderini tayin hakkı ile ilişkilendirilmektedir. Misak ile kabul edilen esasların dünya kamuoyu tarafından talep edilen kendi kaderini tayin hakkını formüle ettiği görüşü ileri sürülmüştür. Bu görüşü ileri sürenlere göre yeni statüko ile birlikte herhangi bir devletin gerek himaye gerek sömürge yoluyla bir yeri işgal ederek orada yaşayanları tahakküm altına alabilmesinin önü alınmış, yerine medeniyet seviyesi geri olan halkların seviyelerinin yükseltilmesi milletlerarası bir görev olarak benimsenmiştir. Bu halkları medenileştirme görevi, Cemiyetin sürekli olarak denetimi altında bulunan ve onun tanıyacağı yetkiler dahilinde hareket edecek medeniyet seviyesi yüksek devletlere verilmiştir. Ancak bu yeni usul dünyanın bağımlı bölgelerinin küçük bir kısmı olan eski düşman bölgelerine uygulanmış, bağımsız milletler olarak varlıklarının geçici olarak tanınabileceği Osmanlı eyaletleri ile nihai bağımsızlığına veya özerkliğine herhangi bir şekilde atıfta bulunulmayan eski Alman sömürgelerine uygulanmış ve galip devletlerin elindeki sömürgelere ilişkin yeni bir düzen getirmemiştir. Yalnızca bu bölgeler, manda sistemi ile sömürgecilik siyasetine bazı ilkeler getiren yeni bir model olarak öne çıkarılmıştır. Bu açıdan kendi kaderini tayin hakkının tam olarak tanındığını söylemek güçtür. Benzer bir şekilde iki dünya savaşı arasında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütüne ilişkin hükümlerde de, esas olarak, zorla çalıştırma, başka bir yerde çalışmak üzere yerli işgücünün nakli veya iş akitlerinin ihlali için cezai yaptırımlar gibi suistimallere sebep olabilecek çalışma şartlarının düzenlenmesi ile ilgilenilmiştir. Dolayısıyla hem Cemiyetin manda sistemi hem de Çalışma Örgütünün sistemi sömürüyü ortadan kaldırmaya değil, suistimallerin azaltılmasına odaklanmıştır. Öte yandan gerek Misak'ın hazırlanışında, gerek Cemiyetteki Konseyde paylaşımdan yararlanacak olan devletler nüfuz sahibi olduğundan, kutsal medenileştirme görevini

Misakın 22. maddesinde geçen coğrafi kayıtlamalar, mandaların üç kategori altında ele alınması sonucunu doğurmuştur. Bunlardan A mandasına tâbi olanlar, medeniyet seviyesi diğerlerine nazaran ileri ve varlıkları bağımsız milletler olarak geçici şekilde kabul edilebilecek seviyeye ulaştığı kabul edildiğinden, bağımsız bir devlet olarak kendi kendilerini idare edebilecek duruma gelinceye kadar vekil bir devletin idaresi altında bulunmaları uygun görülenlerdir. Vekilin tayini için arzularının dikkate alınması şartı bulunan bu halklar Osmanlı İmparatorluğundan kopmuş bulunan Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak eyaletlerinde yaşayanlardır⁴⁴¹. Böylece Misak ile Avrupalı güçlerin, Suriye’deki Araplar gibi millî kimlik taşıma potansiyeline sahip insanları, kendi hükümet şekillerini ve idarecilerini seçmeye hazır olana kadar yönetecekleri yeni bir egemenlik tarzı geliştirilmiştir. Milletler Cemiyetinde vücut bulan bu manda sistemi ile, “*medenî*” güçlerin hak talebinde bulundukları yerlerde yaşayan “*medeniyetsiz*” halklara ilişkin sorumluluk üstlendikleri küresel bir hiyerarşi görüşü ortaya konulmuştur. Osmanlı’nın eyalet sistemi ve etno-kültürel doku ile uyumsuz bu sistem ile Suriye, Fransa’nın; Filistin, Ürdün ve Irak ise İngiltere’nin mandası altına verilmiştir⁴⁴².

Misak’ın 22. maddesinden hareketle B kategorisindeki mandalar, Afrika’nın orta kısımlarında Almanya’dan alınan sömürgeler olup burada vekalet görevini üstlenecek olan devletler maddede belirtilen şartlara uymak kaydıyla kendi belirleyecekleri bir usul ile hükümet etmişlerdir. Burada yaşayanların medeniyet seviyeleri yeterli görülmediğinden vekil devlete medeniyet seviyesini yükseltmek için daha geniş yetkiler verilmiştir⁴⁴³. Kamerun, Togoland, Tanganika ve Ruanda-Urundi birtakım ahlaki, ekonomik ve siyasi yükümlülüklerle tabi olarak kabul edilmekle birlikte diğer sömürgelerle kalıcı olarak birleştirilmeme şartı altında bırakılmıştır. Bunlardan Togoland ve Kamerun, İngiliz ve Fransızlar arasında bölünmüş, daha sonra Fransa büyük payı almıştır. Tanganika Britanya’ya, Ruanda-Urundi Belçika’ya geçmiştir. C kategorisindeki mandalar ise Güneybatı Afrika ile Güney Pasifik adaları gibi nüfusunun seyrekliği, kapladığı alanın darlığı, medeniyet merkezlerine olan uzaklığı, vekil ülkeye bitişikliği vb. haller dolayısıyla vekil devletlerin bu halkları kendi arazisine dahil etmiş gibi

---

emperyalist ve sömürgeci siyasetlerine alet ederek paylaşımı kendi lehlerine kolayca çevirebilmişlerdir. Dolayısıyla Wilson’un fikri, usta bir şekilde klasik sömürgeciliğe yaklaştırılmıştır. Paris Konferansı’nın başta gelen üyeleri olan Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya ve Japonya, ilk iş olarak uluslararası anlamda vesayet altına alınacak yerlerde görev üstlenecek devletlerin seçilmesi işini Milletler Cemiyeti’nden alıp Konferansa tevdi etmişler, daha sonra vesayet konuları ile ilgili yetkileri Cemiyetin Genel Kurulunun elinden alıp Konsey’e vermişlerdir. Bu şekilde vesayetler Konferansa katılan devletlerin emperyalist amaçlarını karşılayacak şekilde dağıtılmış ve Konsey de bu durumu onaylamakla yetinmiştir. Öte yandan devletler, Cemiyet Konseyindeki vekalet şartlarını ve vekaletin uygulanacağı toprakların sınırlarını belirleme işini de vekil devletlerin yetkisine bıraktırmışlardır. Bkz: Robinson, Kenneth, “World Opinion and Colonial Status”, **International Organization**, Vol. 8, No. 4, 1954, pp. 468-483, s.470; **Menemencioğlu**, s.101-104; **Dareste/Dareste**, s.469-470.

⁴⁴¹ **Menemencioğlu**, s.105.

⁴⁴² **Burbank/Cooper**, s.406.

⁴⁴³ **Menemencioğlu**, s.105-106.

idare etmesi öngörülmüştür. Bu kategori, hiçbir siyasi veya ekonomik kısıtlama getirilmemesi bakımından diğerlerinden ayrılmıştır. Böylece Afrika ve kısmen Asya ve Pasifik'teki sömürgeler XVIII. yüzyılın Yedi Yıl Savaşları ile XIX. yüzyılın başındaki Napolyon savaşlarından sonrakine benzer şekilde galip imparatorluklar arasında yeniden paylaştırılmıştır. Alman sömürgeleri, Fransa, Britanya, Belçika ve Japonya ile özerk dominyon konumunda bulunan Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya bırakılmıştır. Her ne kadar bu devletler uluslararası hukuk anlamında egemen bir iktidar değil ise de, uygulamada Fransa, Britanya ve sayılan diğerleri kendi alıştıkları şekilde hareket etmişler ve buraları sömürgelerine benzer şekilde idare etmişlerdir. İtalya, Britanya'dan Kismayı Limanı dahil olmak üzere Somaliland'ı almış, Amerika Birleşik Devletleri ise herhangi bir yeri vekaleti altına alma talebinde bulunmamıştır⁴⁴⁴.

Manda sistemi, daha önceden sömürgeleştirilmiş topraklar üzerinde yabancı varlıkların hükümlanlığını sürdürmesi bakımından emperyal otoritenin uygulanmasında yeni bir araç olmuştur. Bu durum, önde gelen milletlerin Afrika ve Asya halklarının kabiliyet ve medeniyet seviyelerine ilişkin önyargıları sonucunda ortaya çıkmıştır. Galip milletlerin bazılarının denizası topraklarının, yerli halkı kendi kaderini tayin etme yönünde yönlendirmeyi amaçlamaksızın genişletmişlerdir⁴⁴⁵. Manda sistemi, egemenlik meselesine kendine has bir bakış açısı getirmiştir. Nihayetinde egemen devletlerin iradesine tabi olan Cemiyetin çatısı altında manda bağlamında bu ilişki önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Burada milletlerarası kurumlara, egemen devletlerin bir ürünü olmaktan ziyade manda rejimi altına alınan halk ve toprakların egemenliklerini oluşturma görevi verilmiştir. Manda sistemi yalnızca hükümlanlık haklarını değiştirmeyi amaçlamamış, onu şekillendirmeye çalışmıştır⁴⁴⁶. Milletler Cemiyeti ile kurulan bu sistemde, manda altındaki toprakların egemenliğine kimin sahip olduğu konusunda milletlerarası hukukçular kesin bir sonuçta mutabık kalamamıştır. Bu konuda manda altına alan devletin belirli yükümlülöklere tabi olarak egemenliğe sahip olması ile egemenliğin Cemiyete ait olduğu görüşleri arasında kalınmış, ancak egemenliğin Cemiyete ait olduğu fikri benimsense bile, nisbi bir istikrarın sağlanması için mandater devletin basit bir emanetçi olmadığı ve sorumluluklarını yerine getirdiği müddetçe yetkisinin elinden alınmamasını sağlayacak

⁴⁴⁴ **Fieldhouse**, *Empires*, s. 235-236; **Burbank/Cooper**, s.410. Amerika Birleşik Devletleri'nin manda sahibi olup olmaması gerektiğine ilişkin öлке içerisinde derin tartışmalar yaşanmıştır. Manda sahibi olacak devletlerin seçimi ile mandaların nasıl yönetileceği konusundaki belirsizlikler çeşitli eleştirilere yol açmıştır. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletlerinin manda sahibi olmasının toprak edinmeyle ilgili olarak yalnızca fetih veya satın almaya müsaade edildiğinden bahisle Anayasaya aykırı olacağı ileri sürölmüştür. Bkz: Ross, William G., "Constitutional Issues Involving the Controversy Over American Membership in the League of Nations, 1918-1920", **The American Journal of Legal History**, Vol. 53, No. 1, 2013, pp. 1-88, (**Ross**, League of Nations) s.27.

⁴⁴⁵ **Matz**, s.56.

⁴⁴⁶ **Anghie**, s.133.

teminatlarla yönetimi üstlendiğinin kabul edilmesi gerektiği öne sürülmüştür⁴⁴⁷. Ancak manda sahibi devletler, bu şekilde kontrol altında tuttukları bölgeleri, belirli istisnalar haricinde diğer sömürgelerinden farklı bir şekilde yönetmedikleri için en azından fiili olarak egemenliğe sahip olduğu söylenebilir.

Manda sistemi, mevcut sömürgeci güçlerin emperyal arzularını bir nebze dizginleyecek şekilde manda sahiplerini manda altındaki bölgeleri ilhak etmeden yönetmekle görevlendirilmiştir. Ancak bu şekildeki bir düzenleme, bölgeler üzerindeki egemenlik sorununu çözmemiştir. Bu bölgeler sömürge yönetimi altında egemenlikten mahrum kabul edilmişler, manda sahipleri ise klasik sömürge makamlarından farklı olarak bölgeleri Milletler Cemiyeti adına manda şartlarına uygun olarak yönetme hakkına sahip olmuşlardır. Bu nedenle, manda sahiplerine verilen egemenlik hakları asli değil, yalnızca Cemiyet tarafından tanınanlardan ibaret olmuştur. Ayrıca idari makamlara sahip olma hakkının verilmesi egemenliğin devredildiği şeklinde yorumlanmamıştır. Egemenliğin Cemiyetten manda sahibine devredilmesi için öncelikle Cemiyet'e atfedilmesi gerekmiştir ki bu da Misak yorumlanırken reddedilen bir durum olmuştur. Misak, topraklar üzerindeki yeni egemenlik konusunda sessiz kalmış, sadece savaş öncesinde bu toprakları yöneten devletlerin egemenliğinde olmadığını belirtmekle yetinmiştir. Misak'taki diğer ifadeler ise bölgelerin egemenlik için hazır olmadığını bildirmiş, manda vekaletinin egemenliği içerdiğine dair bir işaret vermemiştir. Sonuç olarak, manda altındaki topraklar milletlerarası hukukun öznesi olarak tanınmaksızın milletlerarası hukuk tarafından yönetilmeye devam etmiştir⁴⁴⁸.

Bu dönemde egemenlik, yine farklı şekillerde kendisini göstermiştir. Britanya ve Fransa'nın tesis ettiği egemenlik şekilleri, Fas himayelerde bir denetim kurmalarına, Mısır gibi bağımsız milletlere ve Irak gibi manda bölgelerine müdahil olmalarına müsaade etmiştir. Bunun dışında Britanya Milletler Topluluğu (Commonwealth) içerisinde egemenlik

⁴⁴⁷ Hall, H. Duncan, **Mandates, Dependencies and Trusteeship**, Stevens & Sons Limited, London, 1948, s.73.

⁴⁴⁸ **Matz**, s.70-71. Sömürge topraklarının genel egemenlik teorisi için oluşturduğu karmaşık durum, iki savaş arası dönemdeki manda sistemi için de söz konusu olmuştur. Pozitivist görüşün devletlerin toprak, nüfus, yönetim ve bağımsızlık gibi temel niteliklere sahip olduklarında ve diğer devletler tarafından bağımsız bir devlet olarak kabul edildiklerinde kurulduklarına dair inancı, milletlerarası hukukun rolünü nispeten zayıflatmış, sadece devletlerin özelliklerinin tanımlanmasına ve kararı tanımayı teklif eden veya reddeden devletlere bırakmaya indirgemıştır. Manda sistemi bakımından ise, milletlerarası hukuk ve kurumlar, devletin sosyal zeminini, sosyolojik altyapısını ve siyasi, sosyal ve ekonomik çekirdeğini oluşturarak egemenliğin kurulmasına proaktif olarak katılmıştır. Bu teşebbüs, mandaları siyasi ve ekonomik gelişme seviyesine bağlı şekilde üç kategoriye ayırarak egemenliğin kademelendirilebileceği fikrini benimsetmiştir. Ayrıca egemenliğin bir süreklilik içerisinde var oluşu ve her toplumu Avrupa ulus-devlet idealine yakınlığına göre bu çizgide bir yere yerleştirdiğini varsaymıştır. Bu model, farklı toplumların, zımnen de olsa, milletlerarası hukukta saygı ve mevcudiyeti hak eden farklı siyasi yapılar geliştirdiği düşüncesini reddetmiştir. Tek bir egemenlik modelinin öne sürülmesinin bir sonucu olarak manda sistemi, farklı manda tipleri altındaki herhangi bir bölgeyi kendi kendini yönetmeye yönlendirebilecek ve bazı hallerde onları egemen bir devlet yaratacak kadar dönüştürebilecek güçlü bir standartlaştırma mekanizması şeklini almıştır. Manda bölgeleri için egemenliğin nerede olduğu sorusu manda sahibi güçler için önemli bir endişe kaynağı olmuştur. **Anghie**, s.147-148.

paylaşılırken Hindistan ve Afrika'da kendi kaderini tayin prensibi tamamen inkâr edilmiş, Martinik ve Cezayir Fransa'nın ayrılmaz parçaları olarak görülmüştür. Afrika'da, Karayiplerde ve az sayıda bir Avrupalı nüfusu barındıran Güneydoğu Asya'da Britanya İmparatorluğu, kraliyet kolonilerini; daha ziyade Britanya veya Avrupa kökenli insanların yaşadığı özerk dominyonları; Malta, Aden, Cebelitarık ve Singapur gibi stratejik üs olarak kullanılan ada ve anklavları; mandaları ve Hindistan'ı içeren oldukça çeşitli bir yapıyı arz etmiştir. Fransızların imparatorluğu kapladığı alan olarak daha küçük ve daha merkezîyetçi bir yapı içerisinde olmuştur. Bu dönemde deniz aşırı sömürge imparatorluklarının yeni egemenlikler kurması ve mevcut egemenliklerini sürdürmesi anlamında esaslı bir değişiklik yaşanmamıştır. Yine de 1935 yılında İtalya'nın milletlerarası hukuka aykırı şekilde Habeşistan'ı işgaline Milletler Cemiyeti tarafından ses çıkarılamaması, Avrupalı imparatorluklarının egemenlik tesisinin önünde bir engel bulunmadığını göstermektedir⁴⁴⁹.

Deniz aşırı sömürgelere sahip olma Britanya ve Fransa için önemli bir kaynak olmaya devam etmiş, mandaları elde etme çabasının yanı sıra kendine bağımlı yerlerdeki egemenliklerini de pekiştirmeye çalışmışlardır. 1930'lar boyunca zaman zaman ortaya çıkan huzursuzluklar ve isyanları bastırmaya yönelik girişimleri, kalkınma programları, siyasi katılım süreçlerini genişletmeleriyle egemenliklerini tazeleme ve uzatma yollarını aramışlardır. Savaşın yıktığı imparatorluklardan geriye kalanlar dünyayı yeni bir istikrarsızlığa sürüklemiş, yabancı düşmanlığı had safhaya ulaşmıştır. Bunun sonucu olarak özellikle Almanya ve İtalya gibi faşist devletler yeni bir emperyal yayılma sürecini başlatmıştır. Almanya eski sömürgelerini geri istemekle beraber esas odağını Avrupa içerisindeki komşularına yöneltmiş, İtalya ise Habeşistan'ı işgal etmiştir. Keza Uzakdoğu'da yükselen bir emperyal güç olarak Japonya, alternatif bir imparatorluk oluşturma güdüsü ve toprak kazanma hırsıyla Çin'e karşı bir dizi saldırı gerçekleştirmiş ve İkinci Dünya Savaşına giden yolda önemli bir rol oynamıştır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁹ **Burbank/Cooper**, s.411-412; **Howe**, s.99-100.

⁴⁵⁰ **Fieldhouse**, *Empires*, s.238; **Burbank/Cooper**, s.479-480. Mussolini'nin dış politikada Roma İmparatorluğu'nu diriltme emelleri Akdeniz'le ilgili olarak "*bizim deniz*" (mare nostrum) sloganıyla özdeşleşmiş, bu kapsamda uzak kalan Libya yeniden ele geçirilip daha güçlü bir sömürge düzeni altına alınmak hedeflenmiştir. Bkz: **Armaoğlu**, s.158; **Sarıca**, s.248. Afrika'daki birincil öncelik ise Habeşistan olmuştur. Elinde bulundurduğu Somali ve Eritre'ye yönelen saldırıları dindirmek, endüstriyel gelişmesi için ihtiyaç duyduğu hammaddeleri artırmak için Habeşistan'a yönelmiş ve 1936 yılında buraya girmiştir. Habeşistan'ın İtalya'ya ilhakını sağlayan antlaşma ile İtalya Kralı aynı zamanda Habeşistan İmparatoru unvanını kazanmıştır. Bu olay, Milletler Cemiyeti üyesi bir ülkenin, milletlerarası camianın gözleri önünde Misak'ın teminatı altında bulunan egemenliğini ve varlığını ortadan kaldırması yönüyle oldukça önem arz etmiş ve Cemiyetin etkinliğini sorgulatmıştır. Bkz: **Savelli**, s.444-445, **Sarıca**, s.225; **Armaoğlu**, s.230.

2.1.3. İkinci Dünya Savaşından Sonraki Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşından sonraki süreçte manda rejiminin gördüğü işlevi Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde yer alan vesayet rejimi devralmıştır. Milletler Cemiyeti Meclisi, 18 Nisan 1946'daki toplantısında mandalar ile ilgili olarak Misak'ın 22. maddesinde öngörülen sistemin modern dünyanın zorlu şartlarında henüz tek başına ayakta duramayan halkların varlığı ve gelişimi açısından kutsal bir emanet teşkil ettiğini hatırlatarak Cemiyetin varlığının sona ermesiyle birlikte manda altındaki topraklarla ilgili görevlerinin sona erdiğini kabul etmiş, ancak Birleşmiş Milletler Şartı'nın vesayetle ilgili bölümlerinin 22. maddede öngörülen ilkeleri içerdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte aynı toplantıda, mevcut mandaları elinde bulunduran üyelerin Birleşmiş Milletler ile yeni düzenlemeler üzerinde anlaşana kadar yetki ve sorumluluklarını taşıma yönünde iradesinin bulunduğu belirtilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı da, Güney Batı Afrika'nın statüsüyle ilgili sunduğu görüşünde manda yönetimi altındaki ülkelerin kendiliğinden vesayet rejimine geçmediğini, vesayet rejimine dahli reddedilen yerlerin Milletler Cemiyeti Misakı'nın hükümleri ile bağlı olduğu kanaatini dile getirmiştir. Bu bakımdan Vesayet rejimine dahil edilecek ülkeler için rejimlerin hükümleri ve öngörülecek değişikliklerin, üye ülkelerin mandasına bağlı yerlerde manda sahibi devlet de dahil olmak kaydıyla doğrudan doğruya ilgili devletler arasında yapılacak bir antlaşmaya bağlanması şartı getirilmiştir. Söz konusu antlaşmalar, vesayet altına alan devletin vesayet altındaki ülkeye dair hak ve yükümlülüklerini tespit etmiş, bununla birlikte Birleşmiş Milletlerin vesayet altındaki ülke üzerindeki denetim yetkilerini kullanmasına hukuki bir temel oluşturmuştur⁴⁵¹.

Milletler Cemiyetinden Birleşmiş Milletlere geçişte birçok detay hesaplanarak milletlerarası sistemin istikrarı gözetilmesine rağmen mandalar konusunda somut bir adım atılmamıştır. Cemiyet'in mandalar üzerindeki muhtemel egemenliği geçiş sürecinin konusu edilmemiş, Birleşmiş Milletlere bir egemenlik devrinden bahsedilmemiştir. Manda sahibi güçler, bölgeler üzerindeki kontrolünü sürdürmüş, yönetimlerini Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilkeleri doğrultusunda sürdürmeyi ve belirli hallerde vesayet antlaşmaları yapmayı taahhüt etmişlerdir. Dolayısıyla antlaşmalar yapılana kadar veya herhangi bir antlaşma yapılmasa bile, mandalar üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu bakımdan Birleşmiş Milletlerin mandalar üzerinde bir egemenliğin bulunduğundan söz etmek mümkün olmamış, Birleşmiş Milletler böyle bir iddiada bulunsa bile bunun antlaşmalarla tespit edilmesi gerekmiştir. Manda sisteminin sona ermesiyle mandaları elinde tutan güçlerin egemenliğe sahip olduğu görüşü güçlenmiştir. Bu bakış açısı, mandaların ardından gelen vesayet antlaşmalarıyla da teyit

⁴⁵¹ Akipek, Serap, "Birleşmiş Milletler Örgütü Denetiminde Vesayet Altında Ülke Bulunmaması, Sömürgeciliğin De Sonu Anlamına Mı Geliyor?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 50, Sayı: 1, 2001, ss. 1-9. (Akipek, Sömürgecilik), s.2-3; Hall, s.271.

edilmiştir. Böylece egemenlik sorunu tam olarak çözülmese bile en azından daha basit hale getirilmiştir, zira egemenliğin imkânlarından yararlanmalarına rağmen mandater güçler tam egemenlik talebinde bulunmadıklarını beyan etmişlerdir⁴⁵².

Milletler Cemiyeti 1946'da feshedildiğinde, manda sistemi hemen sona ermemiş, yalnızca toprak ilhakının önlenmesi ve toprak idaresi ile görevlendirilenlerin denetlenmesi nihayete ermiştir. Sistemin tamamen ve resmen son bulması, 1966 tarihinde Güney Afrika'nın Namibya üzerindeki mandasının bitişiyle gerçekleşmiştir. Önceki manda bölgelerinden bazıları Cemiyet feshedildiğinde bağımsızlık kazanırken, diğerlerinde Birleşmiş Milletler Şartı ile öngörülen usullerle yönetim tesis edilmiştir. Filistin hariç olmak üzere, A sınıfı manda olarak sınıflandırılan mandater bölgelere, halihazırda yürürlükte olan geçici yönetim yapılarına ek olarak tam bağımsızlık verilmiştir. Misak'ın manda sistemine ilişkin hükümlerinin seyrek ifadelerinden kaynaklanan belirsizlikler ve fiili zorluklar, devletleri İkinci Dünya Savaşından sonra önemli ölçüde değişikliklere itmiş, yeni sistem ayrıntılı bir yapıda sunulmuştur. Her iki sistem de bölge yönetimi için yapılar kurarken, güvenlik, gözetim ve vesayet bölgesi ile yöneten güç arasındaki ekonomik ilişkiler açısından önemli farklılıklar getirilmiştir. Manda sisteminden elde edilen tecrübeler, yönetim üzerinde daha sıkı kurumsal kontrole ve yönetim otoritesinin belirsizlikten ve bölgelerin fiilen ilhakından kaçınması için daha sıkı yükümlülüklerle yol açmıştır⁴⁵³.

Birleşmiş Milletlerin sömürge meselesine yaklaşımı, öncelikle kurucu Şart'ın XI., XII. bölümlerinde yer alan 73-85. maddelerinde düzenlenmiştir. Şart'ta öncelikle kendi kendini yönetme imkânı olmayan bölgelere ilişkin olarak buraların sorumluluğunu üstlenen üyelerin takip etmesi gereken prensiplere yer verilmiş; barışın, refahın, işbirliğinin ve gelişimin sağlanması hususları vurgulanmıştır. Bununla birlikte Teşkilatın otoritesi altında olmak ve şartları sonraki dönemlerde özel olarak yapılacak antlaşmalarla tayin edilmek üzere mevcut bir manda altındaki, savaş sonunda düşman devletlerden ayrılacak ve yönetimlerinden sorumlu devletler tarafından gönüllü olarak sisteme dahil edilebilecek topraklarda, uluslararası barış ve güvenliği desteklemek, söz konusu bölgelerde yaşayanların ekonomik, sosyal, bilimsel anlamda ilerlemelerini kolaylaştırmak ve kendi kendilerini yönetme ya da bağımsızlığa giden yolda yardımcı olmak, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin herkesin temel hak ve özgürlükler ile küresel işbirliğinden faydalanmasını sağlamak amaçlarıyla bir Uluslararası Vesayet Sistemi (International Trusteeship System) kurulmuştur. Şart'a göre, vesayet ilişkisinin kurulmasını sağlayan antlaşmalar, vesayet altındaki bölgenin hangi şartlar altında ve kim tarafından idare

⁴⁵² Hall, 273-274.

⁴⁵³ Matz, s.87-88.

edileceğini belirlemiştir. “*İdari otorite*” olarak adlandırılan bu makam, bir veya birden fazla devlet ya da bizzat Teşkilat tarafından oluşturulmuştur. Ayrıca söz konusu antlaşmalar ile vesayet altındaki bölgenin bir kısmında veya tamamında stratejik alanlar belirlenebileceği belirtilmiştir. Şart, stratejik alanları belirleyen antlaşmalarla ilgili görevleri Güvenlik Konseyine devretmişken, bu alanların dışında kalan vesayet bölgeleri Genel Kurulun sorumluluğuna bırakılmıştır⁴⁵⁴.

Dolayısıyla Vesayet sistemi, eski manda toprakları, savaşın ardından düşmandan ayrılacak topraklar ve sorumlu güç tarafından gönüllü olarak vesayet altına alınan topraklardan oluşacak şekilde kurulmuştur. Burada mandaların suiistimalini önlemek için getirilen yasakların yerine mandaların tarafsızlaştırma hükümlerinin bir ikamesi olarak uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve vesayet altındaki bölgelerin sakinlerinin siyasi, ekonomik, sosyal ve eğitimlerine ilişkin gelişimi ile “*kendi kendilerini idare etme*”ye (self-governing) veya bağımsızlığa doğru ilerlemelerini teşvik etmek için pozitif yükümlülükler öngörülmüştür⁴⁵⁵. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri’nin kendi içerisindeki bölünmeleri ve dünya siyaseti üzerindeki artan rolünü yansıtacak şekilde güven bölgeleri içerisinde “*stratejik*” alanların kurulması için hükümler getirilmiştir. Bu tür alanlarda Güvenlik Konseyi, Vesayet Konseyinin siyasi, ekonomik, sosyal ve eğitime ilişkin konuları ele almada yardım sağlayarak Birleşmiş Milletlerin konuyla ilgili işlevini yerine getirmiştir. Bu şekilde bir düzenlemeye tâbi tutulmamış bölgelerde ise Vesayet Konseyinin Genel Kurulun denetimi altında faaliyet göstermesi öngörülmüştür⁴⁵⁶. Sonuç olarak her biri farklı seviyelerde olmak üzere uluslararası denetime tâbi olan üç tür sömürge bölgesi kategorisi ortaya çıkmıştır: Vesayet altındaki bölgeler, stratejik vesayet bölgeleri ve geri kalan “*kendi kendini yönetmeyen*” bölgeler⁴⁵⁷. Bu şekilde Togoland ve Kamerun Britanya ve Fransa’ya; Tanganika, Britanya’ya; Somaliland, İtalya’ya; Ruanda-Urundi, Belçika’ya; Batı Samoa, Yeni Zelanda’ya; Nauru, Avustralya, Yeni Zelanda ve Britanya’ya; Yeni Gine, Avustralya’ya verilmiş, Pasifik Adaları ise stratejik vesayet bölgesi olarak ilan edilmiştir⁴⁵⁸.

Şart, vesayet rejimine tabi kılınacak bölgelerle ilgili düzenlemeler ile bu düzenlemelerde yapılacak değişikliklerin doğrudan doğruya ilgili devletler arasında yapılacak bir antlaşmaya konu teşkil edileceğini belirtmiştir. Ancak maddede geçen “*doğrudan doğruya ilgili devletler*” ibaresinin hangi devletleri içerdiği belirsiz kalmış, antlaşmanın taraflarının devlet niteliği

⁴⁵⁴ **United Nations Charter**, Bkz: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>. (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

⁴⁵⁵ **Robinson**, s.474.

⁴⁵⁶ **Robinson**, s.475.

⁴⁵⁷ **Robinson**, s.475.

⁴⁵⁸ **Akipek**, Sömürgecilik, s.2.

taşımak kaydıyla Teşkilata üye olup olmamasının bir önemi bulunmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Bununla birlikte söz konusu ibareden de anlaşılacağı üzere, vesayet altına alınacak ülke halkına, vesayet antlaşmasının hazırlanması ve taraf olma hususlarında bir rol verilmemiştir. Genel Kurul tarafından onaylanması öngörülen bu antlaşmalar, vesayet altına alan ülkenin vesayet bölgesindeki hak ve yükümlülüklerini tespit etmekle birlikte, Teşkilatın ilgili bölgelerdeki denetim yetkisini de içeren hukuki metinler olarak kendisini göstermiştir. Birleşmiş Milletler Şartı'nda vesayet yönetimi ile ilgili eksik bırakılan noktalar, böylece antlaşmalar ile tamamlanmıştır⁴⁵⁹.

Denetim sistemi ile ilgili olarak en önemli değişiklik, üyeleri kendi hükümetlerinden bağımsız olarak faaliyet gösteren Mandalar Komisyonunun yerine hükümet temsilcilerinden oluşan bir Vesayet Konseyi gelmesi olmuştur. Mandalar Komisyonunun yapısında mandater güçlerin temsilcilerinin azınlıkta kalması şartı aranmışken, Vesayet Konseyinin yapısı, vesayet altındaki bölgeleri yöneten ve yönetmeyen güçler arasında dengeli bir temsil sistemi kurmuştur. Böylece hükümet temsilcileri, kendilerine özel olarak sunulan ayrıntılı bilgilere erişme imkânına sahip olmuş, Komisyondaki uzmanlardan farklı olarak daha geniş yetkilerle donatılmıştır⁴⁶⁰. Yeni sistemde, sömürgelerin yönetimini denetlemek için, Daimi Mandalar Komisyonu gibi bağımsız uzmanlardan ziyade devlet temsilcilerinden oluşan bir Vesayet Konseyi kurulmuştur. Konseyde sömürge yönetimleri, Güvenlik Konseyi'ndeki sömürgesi bulunmayan devletler ve bunlar arasındaki sayıyı dengelemek üzere yeterli sayıda üyeye yer verilmiştir. Konseye, denetleme işlevini sağlamlaştırmak üzere, sömürge yönetimleriyle ilgili olarak önceden belirlenen sorulara verilen cevapların yer aldığı düzenli raporların sunulması gerekmiş ve sömürge yönetimlerine danışarak dilekçeleri kabul edip inceleme yetkisi tanınmıştır. Konsey ayrıca, sömürge yönetimleri tarafından belirlenecek dönemlerde bölgelere periyodik ziyaretler gerçekleştirmiştir⁴⁶¹.

Birleşmiş Milletler Şartı'nda öngörülen vesayet sisteminin hayata geçirilmesi, 1919-1923 yılları arasındaki manda sürecinden daha zor bir şekilde gerçekleşmiştir. Şart'ın imzalanmasından itibaren geçen iki yıldan fazla süreye rağmen önceki mandalar dışında herhangi bir bölgenin vesayet yapısına dahil edilmesi konusunda bir uzlaşmaya varılamamış, manda altındaki bölgeler vesayet altına alınana kadar Vesayet Konseyi kurulamamıştır. Öte yandan Şart'ta yer alan “*doğrudan doğruya ilgili devletler*” ibaresinin yarattığı problemler sonucunda Genel Kurulun bu devletleri araştırmadan manda sahibi devlet tarafından sunulan antlaşmayı onaylanmasıyla noktalanmıştır. Nihayetinde 1946 yılı sona ererken Genel Kurul

⁴⁵⁹ Akipek, Sömürgecilik, s.3.

⁴⁶⁰ Hall, s.278.

⁴⁶¹ Robinson, s.474-475.

sekiz vesayet antlaşmasını onaylamıştır⁴⁶². Britanya, Fransa, Belçika, Avustralya ve Yeni Zelanda tarafından önerilen sekiz vesayet bölgesinin onaylanmasından sonra Irak ve Meksika'nın dahilyle Vesayet Konseyi kurulmuştur. Ortaya çıkan sonuca göre, vesayet bölgesine sahip hale gelen bahsi geçen devletler ile Güvenlik Konseyinden Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Sovyetler Birliği, son olarak da Meksika ve Irak Konseyin üyeleri haline gelmiştir⁴⁶³.

Sonuç olarak vesayet sistemi, planlı ve düzenli bir dünya konjonktüründe bir dizi ilkeye bağlı olarak kendi kendine işleyen bir mekanizma olmaktan uzak kalmıştır. Mağlup devletlerin çöküşünden sonra ortaya çıkan karmaşa, Sovyetler Birliği'nin bölgesel olarak büyümesi, sömürge imparatorluklarının savaşın yükünden dolayı zayıflamasıyla dünya barışının tehdit altına girmesi, Asya'da devrimci ruhun canlanması ve Hindistan'ın bağımsızlıktan sonra ölümler ve sürgünlerle şok dalgası yaratması, uzun menzilli silahlar ve atom bombası yarattığı kaygılar gibi faktörler Birleşmiş Milletler'in fonksiyonelliğine de gölge düşürmüş, ideolojik ve siyasi anlaşmazlıklar vesayet sisteminin yaratılması ve uygulanmasına da sirayet etmiştir⁴⁶⁴.

2.2. Sömürge Egemenliğinin Kaybı

Sömürge egemenliğinin kaybı, sömürgeler üzerinde tesis edilen egemenliğin son bularak sömürgeleştirilmiş toplumların kendi egemenliklerini elde etmeleriyle söz konusu olmaktadır.

2.2.1. Sömürge İmparatorluklarının Egemenliğine Karşı Muhalefet ve Direnişler

Sömürgeciliğe karşı muhalefet hem sömürgeci toplumların içerisinde yer alan kimselerden hem de sömürgeleştirilen toplumlardan gelmiştir. Sömürgeci toplumlar özellikle yerlilere karşı kötü muamele ve köleciliğe karşı çıkarken sömürgelerde yaşayanlar, sömürgecilerin tutum ve davranışlarına karşı çıktığı gibi bağımsızlıklarını talep edecek mücadelelere de girişmiştir.

2.2.1.1. Sömürgeci Toplumların Muhalefeti

Sömürgeci ülkelerde yaşayan bazı kimseler, sömürgecilik çağının başlangıcından itibaren tepkilerini dile getirmiştir. XVI. yüzyılda bazı Avrupalı misyonerler ve hukukçular emperyal gücün meşru ve haksız şekilleri arasında ayırım yapmaya çalışmışlar, Avrupalıların yerlilere yönelik tutumlarını ve saldırılarını eleştirmişler ve imparatorlukların farklı

⁴⁶² Hall, s.281-282.

⁴⁶³ Hall, s.284.

⁴⁶⁴ Hall, s.290-291.

bölgelerdeki topraklara ve emeğe el koymasının meşruiyetini tartışmışlardır. Avrupalıların dünya üzerindeki hegemonyalarını tesis ettikleri XIX. yüzyılda dahi köleciliğe, hükümdarların ve yerleşimcilerin açgözlülüğüne ve gaddarlığına karşı bir muhalefet kendisini göstermiş, sömürgelerin emperyal güçler tarafından keyfi bir şekilde istismar edilecek yerlerden ibaret olmayıp daha kapsayıcı bir siyasi parçanın unsuru olduğu şeklindeki görüşler dillendirilmiştir⁴⁶⁵.

Sömürgecilik çağının başladığı dönemde Katolik Kraliçe Isabella rahipler tarafından kıtada yerlilerin köleleştirilmesine son verilmesi konusunda ikna edildiyse de İspanyolların yerlilere yönelik fena muamelesi sonlanmamıştır. Bu dönemde en sert eleştirileri yönelten *Bartolomé las Casas* olmuştur. Amerika'ya hem dinini öğretmek hem de bir servete erişmek maksadıyla giden *Las Casas*, yerlilere karşı muamelede gördükleri karşısında büyük bir rahatsızlık ve üzüntü duymuş, tecrübelerini çeşitli metinlere aktarmış ve metropoldeki hükümdarlar ile görüşmeler yapıp bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Sömürgeler ve anavatanın tek bir siyasi yapıyı ifade etmesi gerektiğini savunan *Las Casas*, bir yandan yerlilerin ruhlarını arındırmayı bir vazife olarak görürken diğer yandan onların bedenlerinin istismardan uzak tutulması gerektiğini savunmuştur. Yazar, yerliler ile Avrupalıları kurmuş oldukları imparatorluklar üzerinden değerlendirerek benzer uygarlık seviyesinde görmüş, bu anlamda yerlilerle empati yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak onun bakış açısından aynı medeniyet seviyesine yükselememiş Afrikalılar bu empatiyi hak etmemiştir⁴⁶⁶.

⁴⁶⁵ **Burbank/Cooper**, s.6.

⁴⁶⁶ **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.101; **Burbank/Cooper**, s.176-177. İspanyol İmparatorluğu dahilinde benzer bir düşüncenin hâkim olduğu ve yerlilerin ehlileştirilmesi, uygarlaştırılması gereken “*vahşiler*” olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Uygarlaştırmadan ilk anlaşılan Hristiyan dinini yaymak iken, bu yolla asıl problemin, yamyamlığın önlenmesi amaçlanmıştır. *Francisco Vitoria*, “*De Jure Belli Hispanorum in Barbaros*” (1519) adlı eserinde, İspanyolların yamyamlığa müdahalesi açısından sadece muhtemel kurbanların kurtarılması amacıyla yetinilmeyip bu uygulamanın sürmesini engelleyecek bir egemenliğin kurulması gerektiğini söylemiştir. Bu anlamda “*vahşiler*”, İspanyollar için ciddi bir tehdit oluşturmamış, İmparatorluğun bir nesnesi olarak kalmışlardır. Bkz: **Münkler**, s.159. *Las Casas*’ın çabalarının etkisiyle İspanya İmparatoru Charles’ın yerlilerin köleleştirilmesini ve onlara fena muamele yapılmasını yasaklayan önceki Papalık emirnamelerinden ilhamla hazırlattığı ve yerli emeğinin kullanılması şekline sınırlamalar getiren 1542 tarihli kanunu (*Leyes Nuevas*) beklenen etkiyi göstermemiş, İspanyolların egemenliği ve Kilisenin otoritesi kökleştikçe ve yeni yerleşimcilerin gelmesiyle yankılarını yitirmeye yüz tutmuştur. Ancak *Las Casas*’ın ithamlarının haklılığı devam etmiş, yazdıkları diğer dillere tercüme edilmiş ve imparatorluğa yönelik eleştirileri canlı tutmuştur. Söz konusu eleştiriler bireylerin ve devletlerin tavırlarında ciddi bir değişikliğe yol açmamışsa da bu dönemde özellikle Kilise ve hukuk çevrelerinden tepkiler ve ikazlar gelmeye devam etmiştir. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.177; **Ferro**, s.75. *Las Casas*’ın yazdıkları İspanyol hâkimiyetine karşı 1566’da isyan başlatan Hollandalılar tarafından kendi dillerine tercüme edilmiş ve daha sonra Avrupa’daki sömürgecilik karşıtı hareketlerin mihenk taşlarından biri olmuştur. Onun fikirleri XVIII. yüzyılda özellikle Fransa’da eşitlik ve insan hakları teorilerini içeren kapsamlı bir siyasi söylem haline getirilmiştir. Hümanist filozoflar, *Rousseau* ile ilişkilendirilen ve kölecilik karşıtı harekette yaygın şekilde kullanılan “*asil vahşi*” kavramını Avrupa toplumları için bir model olarak genişletmiştir. Bu kavram, Avrupalı olmayanlara karşı duyulan bir empatiden ziyade, sömürgeciliğin Avrupa üzerindeki etkileri bakımından kendisini göstermiş ve mutlakiyetçilik ve monarşik tiranlık eleştirilerinde kullanılmıştır. *Voltaire* ve *Montesquieu* gibi düşünürler, *Las Casas*’ın eleştirilerinden ilhamla bir yandan sömürge toplumları üzerinde keyfi güç kullanımını eleştirmişler, diğer yandan insanların eşitliğini güçlü bir şekilde tartıştığı dönemlerde Avrupalıların toplumları köleleştiren ikiyüzlülüğünü sorgulamışlardır. Bkz: **Young**, s.101-102.

İspanyol hukukçulardan *Francisco Vitoria*, yerlilerin durumunu, kendi teorisi içerisinde yer verdiği ve insanın doğuştan sahip olup günahları dahil hiçbir etkenin kaybına sebep olmayacağı şeyler üzerinde tasarruf edebilmesini ifade eden “*dominium*” kavramı çerçevesinde ele alarak yerlilerin İspanyol hâkimiyetinden önce bir “*dominium*”unun bulunup bulunmadığını tartışmıştır⁴⁶⁷. Yazar ilk olarak yerlilerin doğuş itibarıyla köle olmalarından dolayı “*dominium*”a sahip olmadığı şeklindeki Aristotelesçi görüşe ve yerlilerin özel ve kamusal mülkiyete sahip olduğu şeklindeki görüşlere yer vermiş, daha sonra ise adil bir sonuca varmak için dönemin teologlarının yerlilerin İspanyollardan önce günahkar, imansız, çılgın veya akılsız olmaları halinde “*dominium*” sahibi kabul edilmemeleri şeklindeki kanaatlerinden sıyrılarak yeni bir yol bulma çabasına girmiştir. Buna göre, günahkarların ve inançsızların da “*dominium*”a sahip olmaları mümkün olmakla birlikte yerlilerin dinleri, şehirleri ve evlilikleri de aklın kullanımını gerektiren bir düzene sahip olduklarını göstermektedir⁴⁶⁸. Dolayısıyla *Vitoria*’nin düşünceleri, yerlilerin rasyonel karakterini yüceltmeyi amaçlamış ve onları kendi kendilerini idareden men etmeyi veya “*dominium*”larından mahrum bırakmayı meşru kılan Hristiyan doktrinden uzaklaşmıştır⁴⁶⁹. Bu anlamda *Vitoria*, üstün liderlik kapasitesine sahip kimselerin diğerlerini haklarından mahrum bir şekilde tahakküm altına alarak kölelere dönüştürme fikrini reddetmiş, yerli toplulukların bazılarının iddia ettiği gibi aptal ve geri zekalı olsa bile, onların “*dominium*”larını inkar etmenin yanlış olacağını savunmuştur⁴⁷⁰.

Öte yandan hukukçu ve ilahiyatçı *Domingo de Soto* ile ondan etkilenen bir rahip olan *Juan da Silva* da yerlilere yumuşak muamele edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. *Domingo de Soto*, yerlilere vaaz verilmesi konusunda ısrarcı olunmasını gerektiğini, ancak onları dinlemeye zorlamak için şiddet kullanılamayacağını belirtmiş, dünyanın her yerine ulaştırılması gereken bu ilahi emir yerine getirilirken suiistimallerden uzak durularak sınırların aşılmasından kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda kıtaya gidenler dini yayma hakkı ve yükümlülüğünü kendi bağlamında değerlendirmeli ve bunu yerlilerin topraklarına el koymak veya bir tahakküm ya da egemenlik kurmak için bahane olarak kullanmamalıdır. *Juan da Silva* ise İmparator II. Felipe’ye birçok muhtıra göndermiş, kendisinin yeni dünyada yerine getirmesi gereken ruhani bir görevinin bulunduğunu hatırlatmış, yerlilerin yanlarında asker bulunmayan birkaç vaizi öldürmeleri halinde bile onlara daha mutedil şekilde yaklaşılması gerektiğini, zira Kilisenin

⁴⁶⁷ Albayrak/Deveci, s.264-265.

⁴⁶⁸ Albayrak/Deveci, s.266..

⁴⁶⁹ Valenzuela-Vermehren, s.266.

⁴⁷⁰ Valenzuela-Vermehren, s.267-268. *Las Casas* ve *Vitoria*’nın görüşleri kaynak alınarak yerli halkların titiz bir şekilde korunması ve daha gelişmiş milletlerin Hristiyan dünyasını temsilen “*medeniyetin hamileri*” olarak hareket etmesinden ilhamla etik bir sorumluluk çıkarılmış ve bu sorumluluğun manda ve vesayet sistemine kaynaklık ettiği ileri sürülmüştür. Bkz: Chowdhuri, s.13.

doğması için şehit kanına ihtiyaç bulunduğunu belirtmiştir. Bu eleştiri ve önerilerin Papalık nezdinde itibar gördüğünü belirtmek gerekir. XVI. ve XVII. yüzyılda kurulan komisyonlar bir yandan suç seviyesine yükselebilecek şiddet kullanımını yasaklarken diğer yandan misyonerleri siyasi otoritelerle işbirliğinden men ederek yerel geleneklere saygılı olmaya ve yerel dilleri kullanmaya teşvik etmiştir⁴⁷¹.

Metropollerde ilk yayılcılık döneminden itibaren bir yandan köleciliğe karşı sesler yükselirken sömürgelerin merkeze katkısına kuşkuyla yaklaşan görüşler de ileri sürülmüştür⁴⁷². Sömürgeciliğin Britanya, Fransa ve Hollanda'nın nüfuzu altına girdiği XVII. ve XVIII. yüzyıldaki düşünceler, ülkelerin köle ticaretine önemli ölçüde dahil olmalarının bir sonucu olarak daha ziyade köleciliğe karşı gelişmiş ve özellikle 1787 yılında Britanya'da kurulan “*İlga Cemiyeti*” (Abolition Society) ile zirvesine ulaşmıştır. Ancak çoğu durumda kölecilik karşıtı hareket sömürge düzenini topyekûn inkar etmeden sadece köleliğin kaldırılmasına odaklanmıştır⁴⁷³. Aynı şekilde Amerikan bağımsızlık savaşlarının yaşandığı dönemde yapılan tartışmalarda eleştirilerin odak noktasında sömürgecilik değil, Amerika'daki yerleşimcilere siyasi haklarının tanınmaması olmuştur⁴⁷⁴. Fransız etkisi ise XVIII. yüzyıldaki tüm insanların doğal hukuk çerçevesinde eşit olduğu inancına dayanan siyasi bakış açısından etkilenen sömürgeci karşıtlığına 1789 İhtilali ile ivme vermesi olmuştur. Ancak ihtilalin Milli Meclisi siyahilerin haklarına ve kölelerin özgürleştirilmesine odaklanmış, siyasi hakları esirgemmiştir⁴⁷⁵.

XVIII. yüzyılda aydınlanmacı bir perspektifte sömürgeciliğe insani bir çehre kazandırmaya çalışılmıştır. Özellikle *Diderot* ve *Abbe Raynal*, Avrupa'nın genişlemesini ve sömürgeciliğini desteklemek ve eleştirmek arasında bir orta yol aramışlardır. *Diderot*, Amerika'da şiddetli fetihler sonucunda yerli halkların mülksüzleştirilmesi ve köle emeği ile öne çıkan sömürgeciliğe şiddetle karşı durmuş, ancak dönemin doğulu halklara yönelik üstüncü bakış açısından kendisini kurtaramayarak Batılıların şefkatli bir hayırseverlik ve aydınlanma doğrultusunda Hindistan'da geleceğe ilişkin emperyal bir vizyon geliştirmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Benzer şekilde *Raynal* da sömürgecilik amacını taşıyan seferlerin ancak bölge halkının refahını artırma amaçlarını güttüğü takdirde mazur görülebileceğini, bilakis bunların sefalet ve ıstırapla sonuçlanması halinde limanlarda kalmanın daha iyi olacağını belirtmiştir. *Diderot*'un savaşları ve insan zulmünü kınayan hararetli fikirlerinden hareketle, yerleşimcilerin yerlilerle evlilikler yaptıkları ve onlara medeniyet yolunda yardım ettikleri sürece, diğer

⁴⁷¹ Hernandez, Ramon, “The Internationalization of Francisco de Vitoria and Domingo de Soto”, **Fordham International Law Journal**, Volume: 15, Issue: 4, 1991, pp. 1031-1059, s.1059; **Ferro**, s.75.

⁴⁷² **Ferro**, s.499.

⁴⁷³ **Young**, s.102.

⁴⁷⁴ **Young**, s.104.

⁴⁷⁵ **Young**, s. 108.

kıtalarındaki barışçıl Avrupa yerleşimlerine karşı çıkılmaması gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte özellikle Avrupa'dan uzaktayken ve kanunların veya kamuoyunun kısıtlaması olmadığında Avrupalıların eylemleriyle ilgili yaşanan hayal kırıklıklarının bu tür barışçıl durumları imkânsız hale getirdiğini belirterek sömürgeciliğe eleştirisini sunmuştur. Bu bakımdan *Raynal* ve *Diderot*'un dünyanın tüm bölgelerine zarar verebilecek kontrolsüz ve şiddetli Avrupa genişlemesinden korktukları, ancak filozofların önderliğinde, yurtsever ve ilerlemeci bir düşünceyle, aydınlanmayı ve medeniyeti yaymayı destekledikleri söylenebilir⁴⁷⁶. Benzer bir düşünceyi *Edmund Burke* de ileri sürmüş ve Avam Kamarasında Hindistan'ın tartışıldığı bir toplantıda insanlar üzerinde elde edilecek siyasi iktidarının bir bütün olarak onların yararına kullanılması gerektiğini belirtmiştir⁴⁷⁷.

Bununla birlikte sömürgeciliğe karşı içeriden muhalefet ekonomik gerekçelerle de yapılmıştır. *Adam Smith*, 1776 tarihinde yazdığı “*Ulusların Zenginliği*” (*Wealth of Nations*) adlı eserinde Britanya'nın merkantalist sömürge sistemini eleştirmiş, kolonilerin mevcut hükümet sistemleriyle kayıptan başka bir şey getirmediğini ileri sürmüş, sömürge sorununu çözmek için Britanya İmparatorluğunun tedrici bir dekolonizasyon sürecine girmesi gerektiğini savunmuştur. Bu sayede Büyük Britanya'nın kolonilerindeki barışı ve huzuru korumakla ilgili

⁴⁷⁶ Thomson, Ann, “Colonialism, Race and Slavery in Raynal’s *Histoire des deux Indes*”, *Global Intellectual History*, Vol. 2, No. 3, 2017, pp. 251-267, s.255; Strugnell, Anthony, (Ed: Fowler, James), “Diderot’s Anti-Colonialism: A Problematic Notion”, *New Essays on Diderot*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s.84; Tricoire, Damien, “Raynal’s and Diderot’s Patriotic History of the Two Indies, or The Problem of Anti-Colonialism in the Eighteenth Century”, *Theory and Interpretation*, Vol. 59, No. 4, 2018, pp. 429-448, s.23.

⁴⁷⁷ **Roberts**, Dünya Tarihi, s.803. Fransa’da özellikle Yedi Yıl Savaşları’nın ardından sömürgecilik ve kölecilik tartışma konusu haline gelmiştir. Akli topluma uyguladıklarını iddia ederek Afrikalı ve Asyalı nüfusların sosyal hayattan dışlanmasını meşrulaştırmaya çalışanların yanında evrensel ilkelerin herkes için geçerli olduğuna inanarak insan arasında ayırım yapılmaması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Fransız Hükümeti zaman zaman köle isyanlarına karşı düzenlemeler çıkarmış, birçok çağdaş entelektüel monarşinin ihmal ettiği konulara fazla değinmemiştir. Fransız düşünürler, sömürgeciliğe veya köleliğe bir bütün halinde karşı çıkmamışlardır. Avrupalıların Amerikalıları katlettikleri için Afrikalıların tarım işçisi olarak kullanılmasını meşru gören ve köleleri tam insan kabul etmeyen *Montesquieu* ile köleleştirilmiş insanları satın almayı ve onları acımasız şartlara tabi tutmayı modern bir gerçeklik olarak kabul eden *Voltaire* gibilerinin yanında Avrupa’nın sömürge gerekçelerini gayrimeşru ve Avrupa devletlerinin ahlaki çöküşünün göstergesi olarak gören *Diderot* ve halkların uygarlaştırılmasını mazur görmekle beraber mevcut sömürgeciliğe karşı çıkarak köleliği iğrenç bulan *Abbe Gregoire* gibi düşünürler de ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali arifesinde birçok Fransız entelektüel köleliği tartışmıştır. Çoğu kölelik karşıtı olan bu düşünürler, toplumsal huzursuzluğu önlemek için kademeli özgürlüğü savunmuştur. Bunların önde gelenleri, Fransız İmparatorluğu’ndaki köleleştirilmiş bireylerin haklarını savunmak için “*Siyahların Dostları Derneği*”ni kurmuşlardır. Fransa’daki entelektüellerin yanında Santo Domingo’daki beyaz plantasyon sahipleri, vatandaşlık doktrinini bir derecede kendi kendilerini yönetme talebine çevirmişler, sömürgelerdeki mülkiyet ve sosyal durumla ilgili sorunları denetleme yetkisine sahip meclislerin kurulmasını talep etmek için Paris’e temsilci göndermişlerdir. Köleleştirilmiş özgür bireylerin yanı sıra Afrika ve Avrupa kökenli olanlardan oluşan farklı nüfuslara sahip sömürgelerin, Fransa’da uygulanan ilkeler kullanılarak yönetilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Eş zamanlı olarak, Paris devrimci meclisleri, Karayip Adalarında mülk ve köle sahibi sakinlerden oluşan ve Fransız babalardan ve köle veya azatlı annelerden doğan çocuklar olarak önemli bir sosyal grup olan “*gens de couleur*”dan dilekçeler almıştır. Santo Domingo’daki bu demografi, tarlaların üçte birine ve köleleştirilmiş bireylerin dörtte birine sahip olarak nüfusun önemli bir bölümünü temsil etmiştir. Birçoğunun finansal kaynaklara, eğitime ve Paris’e erişimi mevcuttur. Bu kişiler vatandaşlığın ırkla sınırlandırılmaması gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Güngör**, *Sömürgeciler* 2, s.213-214 ve 220-221; **Burbank/Cooper**, s.239-240;

masraflardan kurtulacağını ileri sürmüştür. Bununla birlikte yazar, ayrılığın doğru şartlar altında gerçekleşmesi halinde Britanya'nın eski kolonileriyle serbest ticaret antlaşmaları ve askeri ittifaklar yapabileceği kanaatini taşımıştır. Böyle bir çözümün benimsenmemesi halinde ise kolonilerin imparatorluk savunmasının maliyetine katılmaları gerektiğini ileri sürmüş, ancak bu kolonilerin askeri harcamalardan kendilerine düşen payı ödeyeceklerinden emin olmadığını bildirmiştir. Mesafenin, farklı siyasi düzenlerin ve kolonilerin çeşitliliğinin vergilerin ödenmesi için bir isteksizlik yaratacağından kuşkullanmış ve imparatorluğun her yerindeki işleri denetleyecek ve sömürge meclislerinin imparatorluk savunması için gelir toplanmasına izin verecek temsili bir imparatorluk meclisi önermiştir. Böyle bir meclis, *Smith*'e göre üyelerinin emperyal gelire katkısı oranında temsil edildiği bir meclis olmalı ve merkezi en yüksek gelire sahip bölgede yer almalıdır⁴⁷⁸.

Adam Smith'ten kısa bir süre sonra ve Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği yıllarda *Jeremy Bentham*, *Smith*'in kolonilerin karlarının maliyetleri dikkate alındığında yanıltıcı olduğu şeklinde görüşlerini yineleyerek ticaretin sömürge tekelleri olmadan daha karlı olacağını savunmuştur. Ekonomik görüşlerine siyasi bir yön de ekleyen *Bentham*, Fransızların kendileri için elde ettikleri özgürlük ve eşitliği sömürgelerde yaşayanlara yaymaları gerektiğini savunmuştur. Yalnızca Avrupalıların tamamen insan olduğu ve özgürlük ve kendi hükümetini seçebilme yeteneğine sahip olduğunu ileri süren ırkçı argümanları sorgulayan *Bentham*, dekolonizasyon fikrini Hindistan'a kadar genişletmiştir. *Bentham*'ın kendisi haklar söyleminin diğer toplumlarca idrak edileceğinden şüphe duymuş olsa da, savunduğu görüşler, özellikle kendi kaderini tayin hakkı bağlamında sömürgecilik karşıtı mücadelenin temeli haline gelmiştir⁴⁷⁹.

XIX. yüzyıla doğru halkın siyasi meselelere daha müdahil olduğu bir Avrupa atmosferinde Afrika'da yapılanlar ciddi eleştirilere sebep olmuştur. Sömürgecilerin medeniyeti yaydıkları iddialarının aksine Avrupalı milletler fatihlerin yaptıklarını duyduklarında hoşnut olmamışlardır. Özellikle Belçika ve Portekiz sömürgelerindeki zorla çalıştırma şartları ile insani ve doğal kaynakların yağmaya uğraması Avrupa'da sömürgecilik karşıtı hareketlerin ortaya çıkışına yol açmıştır⁴⁸⁰.

⁴⁷⁸ Palen, Marc-William, "Adam Smith as Advocate of Empire, c.1870-1932", *The Historical Journal*, Vol. 57, No. 1, 2014, pp. 179-198, s.184-186. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Smith, Adam, *Ulusların Zenginliği (Seçmeler)*, çev. Şükrü Alpagut, 3.Bs., Say Yayınları, İstanbul, 2020.

⁴⁷⁹ *Young*, s.115-116.

⁴⁸⁰ *Roberts*, s.101. Geçmişte Brezilya ile bir tür alt-sömürge ilişkisi bulunan Angola'daki yerleşimciler, genellikle suç geçmişleri yüzünden sürgüne gönderilmiş kişilerden oluşsa da, içerisinde yaşadıkları şartlardan dolayı cumhuriyetçi fikirleri savunmuşlar ve Brezilya ile birleşme amacı gütmüşlerdir. 1910 yılında Portekiz'de bir cumhuriyetin kurulması da zorla çalıştırılma karşıtı yeni kanunların menfaatlerine ters düşmesi konusunda bir değişikliğe yol açmamıştır. Hareketlere el koyan metropol yetkilileri bir dizi güç sahibi kişiyi bölgeye gönderip

XVI. yüzyılda Kilise, XVIII. yüzyılda filozoflar tarafından ele alınan ve tartışılan sömürgeci hareketler ve emperyalizm konuları, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarından itibaren Sosyalist hareketler tarafından da orijinal bir şekilde yorumlanmıştır. Özellikle 1899'da kurulan İkinci Enternasyonel, öncelikle işçi sınıfının menfaatlerini gözetmekle birlikte, sömürgecilik konularını da incelemeye başlamıştır. Bu dönemde sömürgeciliğe karşı muhalefet çeşitli şekillerde kendisini göstermiştir. Sömürgecilik faaliyetine karşı çıkışta bu tür teşebbüslerin yalnızca sermaye sahibi sınıflara fayda sağladığı ileri sürülmüş, emperyalizm ise geleneksel yönetici yapılar ve askeri elitler gibi geçmişte kalmış sömürücü sınıfların bir bakiyesi olarak yorumlanmıştır. Bu türden görüşleri savunanlar açısından emperyalizme muhalefet, özellikle endüstriyel üretim ve emeğiyle var olan yeni toplumsal sınıflar için bir mücadele sembolü haline gelmiştir. Sosyalistler bu sınıfları, eski sömürü ve eşitsizlik yapılarına meydan okuyan potansiyel ilerlemenin taşıyıcısı olarak görmüşlerdir. Öte yandan kimi Sosyalistler, sömürgeleştirilen bölgelerin geleneksel kurumlarını ortadan kaldıran sömürgecilik modeli ile bu kurumları koruyan sömürgecilik modellerini karşılaştırmışlardır. Ancak Sosyalist düşüncenin sömürgeciliğe topyekûn karşı bir duruş sergilemediğini belirtmek gerekir. Burjuvaziye ait olmayan bir sömürgeci politikaların geliştirilebileceği ileri sürüldüğü gibi, burjuva sınıfının hayati menfaatlerine ve Avrupa'nın teknik seviyesine ulaşamamış halkların medenileştirilmesi ihtiyacını öne sürerek sömürgeciliğin gerekliliğini savunanlar da olmuştur⁴⁸¹.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Lenin, sömürgeciliği bu ülkelerde muhtemel bir devrim ayaklanma için katalizör olarak görmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın özellikle Hindistan ve Çin'de sosyo-ekonomik yapıları değiştirdiğini gözlemlemiştir. Bu ülkelerde gelişen kapitalizm ile savaş sırasında kazandıkları askeri tecrübenin eninde sonunda krizlere yol açarak devrimle sonuçlanacağını ileri sürmüştür⁴⁸². Savaştan sonra Komintern'e üye olmak için ilan ettiği 21 noktanın birisini de sömürgecilik konusuna ayırmış, sömürgecilik ve ezilen halklarla ilgili olarak bu halkları ezen burjuva ülkelerin partilerinin açık ve seçik bir şekilde tavır almaları gerektiğini, onların oyunlarını açığa çıkarmalarını, sömürgelerdeki özgürlük mücadelelerini sözle değil eylemleriyle desteklemeleri gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte emperyalistlerin sömürgelerden kovulmalarına, metropollerdeki işçilerin sömürgeler ile ezilen

1926 yılında "Yeni Devlet"i (Estado Novo) ilan etmişlerdir. Bu yapı, Lizbon'daki rejimin "anlayışlı" olduğu ve emniyet teşkilatının teminatını da yerleşimcilere sunarak bağımsızlık taleplerini dindirmiştir. Bkz: **Ferro**, s.369.

⁴⁸¹ **Ferro**, s.294-295.

⁴⁸² Patnaik, Prabhat, "Lenin, Imperialism, and the First World War", **Social Scientist**, Vol. 42, No. 7/8, 2014, pp. 29-46, s.39-40.

halklara kardeşlik bağıyla bağlanması için teşvik edilmesine ve silahlı kuvvetler içerisinde sömürge halklarının tahakküm altına tutulmasını önlemek için “*ajistasyona*” davet etmiştir⁴⁸³.

2.2.1.2. Sömürge Toplamlarının Muhalefeti

Sömürge egemenliğine karşı direnişin emareleri, henüz fetihlerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı andan itibaren görülebilir. Ancak bu ilk direnişler hemen her yerde başarısızlığa uğradığı için sömürge imparatorlukları ortaya çıkmıştır. Söz konusu başarısızlığın en belirgin sebebi olarak askeri teknoloji farklılıkları göze çarpmaktadır. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren tüfeklerin, topların ve gemilerin önemli rol oynadığı Avrupalı ateş gücü sömürge fetihlerinin gerçekleştirilmesinde önemli katkı sağlamıştır. Fetih kuvvetleri, rakibine karşı sayıca az olmasına rağmen profesyonellikleri, merkezi komuta yapıları ve disiplinleriyle üstünlük kurmayı başarmıştır. Diğer taraftan direniş güçleri ise organize olamadığı gibi, kendi aralarındaki bölünmüşlüklerle sömürgecilerin işini kolaylaştırmışlardır. Birçok örnekte sömürgeciler adına savaşanların arasında önceden kolonizasyona uğramış yerlerin halklarından kimseler bulabilmek mümkündür. Bu bakımdan sömürge imparatorluklarına karşı verilen silahlı mücadelenin uzunca bir süre geniş ve kolektif bir kimlik altında gerçekleştirilmediğini belirtmek gerekir⁴⁸⁴.

Öte yandan esas direniş hareketleri fetihten sonraki baskılardan, emek, asker ve vergi taleplerinden ve misyonerlerin kültürel asimilasyon tehdidinden kaynaklanmıştır. Bu hareketler, zaman zaman, sömürgeci güçleri hazırlıksız yakalamış ve isyanları sert bir şekilde bastırmaya itmiştir. Yine de bu tür direnişler kısa vadede başarısız olmuş gibi görünse de orta ve uzun vadede denizaşırı sömürge imparatorluklarının egemenliklerini sürdürebilmek için yeni stratejiler geliştirmesine sebep olmuştur⁴⁸⁵. İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde Britanya’nın Karayipler’de kurduğu Batı Hint Federasyonu ile Yemen’de kurduğu Güney Arap Federasyonu veya Fransızların kurduğu Fransız Birliği (Union Française) direnişi frenleyebilen veya başka bir yöne kanaliz eden örnekler olarak kendisini göstermektedir⁴⁸⁶.

XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında görülen sömürge karşıtı ayaklanmalar, Kuzey ve Güney Amerika örneklerinde görüleceği üzere yerli halktan ziyade yerleşimciler tarafından yönetilmiştir. Bu başarıyla sonuçlanan isyan teşebbüsleri ile yeni bir iç sömürgecilik⁴⁸⁷ ortaya çıkmış ve daha fazla bir özgürlük mücadelesi veya sivil haklar hareketi

⁴⁸³ Sarıca, s.147.

⁴⁸⁴ Howe, s.126-127.

⁴⁸⁵ Osterhammel, s.46.

⁴⁸⁶ Ferro, s.501.

⁴⁸⁷ Genellikle sosyolojik araştırmalarda kullanılan “iç sömürgecilik” (internal colonialism) kavramı, klasik sömürgecilikten farklı olarak bir grup yabancıların toprakları ve üzerinde yaşayanları tahakküm altına aldığında değil, coğrafi olarak yakındaki bir güç tarafından fethedilip fatihlerin milli topraklarının ayrılmaz birer

doğmuştur. Keza XIX. yüzyılın sonlarına kadar sömürgecilik karşıtı milliyetçi söylem de yerleşimci topluluklardan çıkmış, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika’da görülebileceği gibi Hindistan ve Çin’den gelen göçü engellemeye çalışan kanunlarla ve uygulamalarla kendisini göstermiştir⁴⁸⁸.

Yerleşim kolonileriyle birlikte kurulan yeni toplumlar başlangıçtan itibaren bağımsızlık iddiasını ve ihtimalini içerisinde barındırmışlardır. Yerleşimciler ile metropol otoritesi ve yerliler arasındaki gerilim, 1540’ların İspanyol Amerika’sındaki “Pizarroist” hareket örneğinde görülebileceği gibi XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Burada yerleşimciler, metropolün doğrudan müdahil olması ve yerli halk ile yerleşimciler arasında aracılığa soyunması üzerine yerleşimciler egemenliklerinin (özellikle yerel ekonomiyi kontrol etme anlamında bağımsızlıklarını) ve dolayısıyla kendi kendilerini yönetme haklarının bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık metropol, yerleşimcileri rakiplerine ve yerlilere karşı destekleme yoluna gitmiştir, ancak yerleşimcilerin içerisinde bulundukları çekişmeler bir değişime yol açmış ve onları metropolden kopmaya götürmüştür. Sömürgecilik çağı boyunca çeşitli şekillerde ve sebeplerle buna benzer egemenlik mücadeleleri görülmüştür. Bu mücadelelerin özünde yatan bir fikir olarak yerleşim ve dolayısıyla metropolden uzaklaşmayla ortaya çıkan “in situ” (ait olduğu yerdeki) kolektif kimlik tedricen gelişme göstermiş ve nihayetinde yerleşimci ile bütünleşen, yerleşimcinin vazgeçemediği ve nerede olursa olsun kendisiyle beraber taşıdığı bir bağımsızlık iddiasını içermiştir. Bu türden bağımsızlık hareketleri, başarıya ulaşsın veya ulaşmasın, “beyaz” yayılmacılığının zirvesini teşkil eden noktalardan birisi olmuştur⁴⁸⁹.

Kuzey Amerika’da Britanya ile kolonileri arasındaki kopuş 1763 tarihli Yedi Yıl Savaşları’nda elde edilen zaferden sonra baş göstermiştir. Savaş esnasında ve savaştan sonra yaşanan askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeler, kolonilerin metropol ile bağlarını giderek zayıflatmış ve en sonunda koparmıştır. Metropolden gelen donanımsız ve disiplinsiz askerler, en az onlar kadar yararlık gösteren koloni birliklerinin tepkisine sebep olmuş ve muhtemel bir

---

parçaları olarak yönetildiklerinde söz konusu olmaktadır. Ancak iç sömürgeciliğin bu muğlak tarifi, özellikle mevcut yönetici elitin atalarının sömürgeci topluluklara dahil olduğunda ve iç sömürgecinin nüfusunun önceki sömürgeciler tarafından tahakküm altına alınanlar tarafından teşkil edildiğinde spesifik bir duruma işaret etmektedir. Bu anlamda çok eski dönemlerden beri bölgede yaşayan ve orası ile özdeşleşen yerlilerin varlığı iç sömürgecilik için ayırt edici bir özelliktir. Bu yerliler bölgesel olarak belirli bir yerde yoğunlaşmamış olsa bile, Kuzey Amerika örneğinde görülebileceği gibi, yüzyıllar süren bir zorla çıkarma ve dağıtılma faaliyetine rağmen iç sömürgeciliğin süjesi olabilmektedir. Bkz: Lange, Matthew/Dawson, Andrew, “Dividing and Ruling the World? A Statistical Test of the Effects of Colonialism on Postcolonial Civil Violence”, **Social Forces**, Vol. 88, No. 2, 2009, pp. 785-817, s.796; **Steinmetz**, s.84

⁴⁸⁸ **Young**, s.105.

⁴⁸⁹ Kolonilerin bağımsızlık kazanma ihtimallerine “Leviathan” adlı eserinde *Bodin* de değinmiş ve bir koloni kurulduğunda yerleşimcilerin ya kendilerini gönderen egemenden bağımsız ayrı bir devlet (commonwealth) ya da metropole bağlı kalıp eyalet (province) haline geldiğini yazmıştır. Bkz: **Veracini**, s.56-57; **Ferro**, s.347-348.

bağımsızlık mücadelesi için kolonistlere özgüven aşılamıştır. Bununla birlikte koloni birliklerinin subay seçimine yönelik eşitlikçi yaklaşımıyla İngilizlerin aristokratik geleneklerinin çatışması askeri birliğin bozulmasına sebep olmuştur. Savaşın başarılı olarak sonuçlanması ve Fransız tehdidinin ortadan kalması giderek genişleyen imparatorluk topraklarında yeniden yapılanma taleplerini beraberinde getirmiştir. Ne var ki, savaştan sonra bazı reformlar yapıldıysa da bunlar yerleşimcilerin aleyhine olmuştur. Özellikle denizcilik ve ticarete ilişkin düzenlemeler metropol ile kolonilerin arasını iyice açmıştır⁴⁹⁰.

İngiliz kolonistlerin Britanya'dan bağımsızlığını kazanma süreci silahlı mücadelenin yanında bir dizi kongre ile taçlanan birleşme hareketleriyle desteklenmiştir. Bu kongrelerde bağımsızlığa dair önemli mesajlar verilirken bir yandan da yeni devletin temelleri atılmıştır. 1774 yılında Philadelphia'da toplanan ilk kıta kongresi Londra'daki Parlamento'yu görmezden gelerek hükümdara ve halklara hitaben bir bildiri yayımlamış, tüm İngiliz tebaasına bahsedilen hürriyetlerin ve yetkilerin kendilerini de kapsamaması gerektiğini ve kraliyet kararnameleri tarafından verilen ve korunan hakların hükümdar tarafından ihlal edilmesi halinde hükümdarın otoritesinin etkisiz hale geleceğini ileri sürmüştür. Kolonilerin haklarını açık ve kesin bir şekilde tanımlayan bir açıklamanın yapıldığı bu bildiride, kolonilerin *“Kralın onayına tâbi olmak şartıyla kendilerini ilgilendiren konularda kanun çıkarma konusunda münhasır bir imtiyaza sahip oldukları”* belirtilmiştir. Bununla birlikte Parlamento tarafından uluslararası

⁴⁹⁰ **Nevins/Commager**, s.87-88. Yazarlar bu noktada fiili durum ile hukuki durum arasındaki çelişkinin giderilememesine vurguda bulunmuşlardır. İmparatorluğun merkezi otorite ve yerel özerkliğin faydalarından aynı anda yararlanacak bir formülü üretmemesi kopuşun önemli sebeplerinden biri olmuştur. Kolonilerin kendi bölgelerine has sorunları yönetmesine izin verilirken bu yönetimi esaslı bir şekilde denetleyecek bir mekanizmanın tam anlamıyla kurulamamış olması, diğer bir deyişle kolonilerin özerkliklerine hanel getirmeden metropol hükümeti için yeterli yetkiyi sağlayarak genel ve yerel meseleler arasında net bir çizgi çekilememiş olması ahengi bozmuştur. XVIII. yüzyılda imparatorluk, merkezi ve yerel birimler arasında iktidarın paylaşılmasıyla karakterize edilen fiili bir federal imparatorluk görünümü arz etmektedir. Bununla birlikte hukuki ve teorik olarak iktidarın ve yetkilerin Parlamento'da birleştiği merkezi bir imparatorluk olarak kendisini göstermektedir. Savaştan sonra, 1766 tarihli Declaratory Act'te Parlamento'nun üstünlüğü yeniden değerlendirilerek her halükarda Amerikan halkını ve kolonilerini bağlayıcı yetkilere ve meşruiyete sahip olduğu ilan edilmiş ve kolonilerin İmparatorluk Tacı ve Büyük Britanya Parlamentosuna tâbi olduğu ilan edilmiştir. Dolayısıyla yazarlara göre, Parlamento'nun düzenleme yapma konusunda tam yetkiye sahip olduğunun vurgulanması, hukuken bir federasyon ortaya çıkarma fırsatının kaçırılmasına sebep olmuştur. Bu federasyon sistemi ancak bağımsızlıktan sonra Amerika Birleşik Devletleri içerisinde benimsenmiştir. Bkz: **Nevins/Commager**, s.91-92. Britanya'nın merkantilist bir yaklaşımla Amerika'yı yalnızca bir sömürge, hammadde deposu ve pazar yeri olarak görmesi ve 1760'tan itibaren tarım ve sanayi alanındaki ilerlemeler karşısında kolonilerin kendisiyle rekabet edebilecek seviyeye gelmesinden duyduğu endişe, birtakım mali tedbirlerin alınmasına yol açmış, bu tedbirler artık üretim aşamasına geçen ve neredeyse bir devlet gibi hareket eden kolonilerin öfkesine sebep olmuştur. Belirli malların üretimine kısıtlama getirilmesi, belirli ürünlerin ithalat ve ihracatının yalnızca Britanya ile yapılmasına müsaade edilmesi, Amerika menşeli malların sadece İngiliz bandıralı gemilerle taşınması, kolonilerin Britanya'da işlenen mallardan üretmesinin yasaklanması ve yabancı ülkelerden yapacakları ithalata ciddi gümrük tarifelerinin uygulanması bahsi geçen tedbirler arasında gösterilebilir. Bkz: **Aybay**, s.106; **Göze**, s.519-520.

ticaretle ilgili çıkarılan kanunları, imparatorluğun gerçek menfaatleri doğrultusunda çıkarılmış olmaları kaydıyla kabul edeceklerini taahhüt etmişlerdir⁴⁹¹.

İkinci kıta kongresinin sonunda yayımlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile bu bildirgeden kısa bir süre önce kabul edilen Virginia Haklar Bildirisi'nde, kolonilerde yaşayanların sahip olduğu haklara vurgu yapılarak bağımsızlığın normatif temelleri atılmıştır. Buna göre, Virginia Haklar Bildirisi'nin 3. maddesinde “*bütün kamusal güçlerin*” (egemenliğin) kaynağının halkta olduğu ve hükümettekilerin halka hesap verme yükümlülüğü altında bulunduğu belirtilmiş, bununla birlikte devletin görevinin de halkın genelinin menfaatlerini ve güvenliğini gözetmek olduğu bildirilmiştir. Öte yandan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ise İngiliz Kraliyet tarihinin “*devletler*” (states) üzerinde mutlak bir tiranlık kurmayı amaçlayan sayısız adaletsizlik, zarar ve gasplarla dolu olduğunun altı çizilmiş, “*İngiliz Kardeşler*”e (British Brethen) yapılan ikazlara rağmen olumlu bir tavır ile dönülmediği hatırlatılmış ve doğanın ve Tanrının kanunlarına dayanarak Taca olan sadakatin sona erdiği belirtilmiştir. Bunun sonucunda kolonilerin birleşme ve devlet kurma niyetleri ilan edilerek sömürge tabiiyetinden vatandaşlığa geçişin temelleri atılmıştır⁴⁹². Bağımsızlık Bildirgesi'nin kabulünden sonra koloniler kendi anayasalarını yapmaya davet edilmiştir⁴⁹³.

⁴⁹¹ **Nevins/Commager**, s.111; **Arsel**, s.204. Bu kongrede ayrıca Kanada'da yaşayanlara hitaben Parlametonun kanunlarında demokrasinin eksikliğinden dem vuran, *Montesquieu*'nun halkın özgürlüğü konusundaki görüşlerine atıfta bulunan ve İsviçre Konfederasyonu dahilinde Protestan ve Katoliklerin başarılı bir şekilde birleştirilmiş olduğu hususunu vurgulayan bir mesaj gönderilmiş, söz konusu mesajın iki bin nüshalık Fransızca tercümesi geniş bir çevreye dağıtılmıştır. Bkz: **Wallerstein**, s.223.

⁴⁹² **Aybay**, s.110-111.

⁴⁹³ **Göze**, s.527. Bu dönemde *Thomas Paine*'in Britanya'dan gelerek “*Common Sense*” adlı eserini yazması büyük yankı uyandırmıştır. *Paine*, eserinde, Amerikan birliğini destekleyeceği ve başarı şansını artıracığı için bağımsızlığın tek geçerli çözüm olacağını savunmuştur. *Paine*'in bağımsızlık çağrısı önemli bir etki yaratmış ve eseri birkaç hafta içerisinde yüz binden fazla satılmıştır. Amerika'daki yerleşimciler arasında ise *Patrick Henry*, *Thomas Person*, *Christopher Gadsen* gibi kişiler saf demokrasi veya ona benzer bir sistemin peşinde bağımsızlık hareketinin maddi gücünün ve enerjisinin çoğunu sağlarken, *Samuel Adams*, *John Adams*, *James Otis*, *Alexander Hamilton*, *William Livingston*, *Benjamin Franklin*, *John Dickinson*, *Thomas Jefferson*, *Richard Henry Lee*, *John Rutledge* gibi eğitimli yazar ve düşünürler ise dağıtmış oldukları broşürler, kaleme aldıkları köşe yazıları ve yaptıkları toplantılarda fikri katkılar sağlamışlardır. Bu yazarlar, İngiltere'deki Püriten cumhuriyet doktrinlerini, sözleşme teorilerini, 1688 devriminin meşruiyetini savunan görüşleri, diğer bir deyişle *Sidney*, *Larrington*, *Milton* ve hepsinden önemlisi *Locke*'un düşüncelerini Amerika'da kendi davalarının içerisinde kullanmışlardır. Bkz: **Nevins/Commager**, s.100-105; **Ferro**, s.356. Kolonizasyonun önemli sebeplerinden biri olan din ve vicdan hürriyetinden mahrumiyet ile dini inanışları dolayısıyla takip ve baskıya maruz kalma özellikle Püritenler arasında dini görüşlerini siyaset alanına taşıma şeklinde bir eğilimin doğmasına sebep olmuştur. Devleti bir kilise ve herhangi bir sosyal birliği bağımsız ve eşit ortaklar arasındaki bir sözleşmeden ibaret gören Püritenler, en önemli etkilerini, insan fitratını gerekçe göstererek parlamentonun yetkilerini vicdani kurallarla sınırlamaya ve yasama organının belirli konuları ihlal etmemesini sağlamaya çalışan Cromwell'in hükümeti döneminde göstermişlerdir. Amerika'ya ilk göç edenler, üyeleri arasında bir antlaşmaya (covenant) dayalı olarak çeşitli komiteler ve topluluklar oluşturarak dini hayatlarını düzenleyen Püritenliğin en aşırı mezhebine mensup “*bağımsızlar*” (independants) olmuştur. Aynı fikirden hareketle tıpkı dini hayatta olduğu gibi siyasi hayatın da sözleşmeye dayalı olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre, her cemaatin veya topluluğun biri ruhani, diğeri siyasi teşkilatı düzenleyen iki sözleşmesi olmalıdır. Bu bakımdan her cemaatin kendi anayasasını dilediği gibi oluşturma hakkı bulunmaktadır. Bu görüşleri Britanya'da hâkim kılamadıkları için Amerika'ya göç etmişler ve ilk Amerikan anayasaları da sözleşme benzeri bir yapıya sahip olmuştur. Bkz: **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.44-45.

Gerek bildirgelerde gerekse koloni anayasalarında *John Locke* ve sosyal sözleşme teorisinin önemli bir etkisi olmuştur. *Locke*'un insanların doğal haklara sahip olduğu, devletin gücünü halktan aldığı ve herkesin hayat, özgürlük ve mülkiyet hakkını korumakla yükümlü olduğu, siyasi iktidarın yalnızca halkın yararına kullanılmak şartıyla hükümetlere devredildiği, halkın baskı yapan ve haklarını ihlal eden hükümetlere karşı isyan hakkının bulunduğu ve gerektiği durumlarda bu hükümetleri feshedip değiştirebileceğine dair görüşleri Amerikalılar arasında oldukça revaç bulmuştur. Bununla birlikte kilise ile devletin ayrı sahaları işgal ettiğinden dolayı ayrı tutulması gerektiği ve gerçek kilisenin hükümetin zorunlu tuttuğu vergilerle değil, üyelerinin gönüllü katkılarıyla desteklenen bir kurum olduğu şeklindeki fikirleri de devrimin ilkeleri arasına sokulmuştur. Bu bakımdan 1688 İngiliz devriminde halkı temsil eden Parlamento ile Kral arasındaki ilişkilerin temeli olarak rol oynayan sosyal sözleşme düşüncesi Amerikalılar tarafından miras alınmış ve bağımsızlık bildirgeleri ile anayasalarda yeniden hayata geçirilmiştir. *Thomas Paine*, “*Common Sense*” adlı eserinde bir ağacın altında toplanan adamların müstakbel hükümetlerini belirleyerek bu hükümeti seçilmiş temsilcilere devrettiğini ileri sürerken ve *Partick Henry* vergilendirmede koloni meclislerinin yetkisini tartışırken bu teoriden ilham almıştır. Aynı şekilde bağımsızlığın elde edilmesinden sonraki federal anayasada da toplum sözleşmesi görüşü terk edilmemiş, aksine daha sağlam bir şekilde anayasanın içerisine dahil edilmiştir⁴⁹⁴.

Avrupa menşeli fikirlere Orta ve Güney Amerika'daki sömürgelerin bağımsızlık süreçlerinde de atıfta bulunulmuştur. İspanyol yönetimine karşı direnişin başını çeken *creole*'lerin (Amerika doğumlu İspanyollar), İspanya ve Avrupa'da eğitim görmeleri XVIII. yüzyılda Avrupa'yı dönüştüren entelektüel akımların ve liberal fikirlerin Amerika'ya girmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Kuzey Amerika'daki bağımsızlık mücadelesinde benimsenen fikirler ile 1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri bu toprak sahibi ve entelektüel sınıfı derinden etkilemiştir. Merkezden atadığı üst düzey yöneticilerle sömürgelerini yönetmeye çalışan İspanya'nın bu tutumu karşısında Kuzey Amerikalı demokratların fikirlerine aşına olan ve Fransız filozofların fikirlerini inceleyen söz konusu sınıf tepkisini geliştirirken bu görüşlerden ilham almıştır. Bunlardan biri olan Simon Bolivar, pleblerin en yüce yeri olarak kabul edilen Roma'daki Aventin tepesinde diz çöküp ülkesini

⁴⁹⁴ **Nevins/Commager**, s.101; **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.57. Bağımsızlıktan sonraki federal anayasada *Locke*'un özgürlükler ile ilgili görüşlerinin yanı sıra XVIII. yüzyılın diğer önemli filozoflarının da etkisi olmuştur. Özellikle *Montesquieu*'nun “*Kanunların Ruhu*” ve *Rousseau*'nun “*Toplumsal Sözleşme*” eserlerinde ortaya koydukları fikirler anayasada kendisine yer bulmuştur. “*Toplumsal Sözleşme*” halk egemenliğinin, “*Kanunların Ruhu*” ise kuvvetler ayrılığı prensibinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Anayasada, bireysel özgürlüklerin korunmasının bir gereği olarak devlet içerisindeki muhtelif kuvvetler kontrol ve denge içerisinde farklı organlara dağıtılmıştır. Bkz: **Arsel**, s.207-208.

kurtaracağına ant içmiş, Miranda hem Kuzey'deki Bağımsızlık Savaşında Washington'un ordusunda hem de Fransız Devrim Ordusunda bizzat görev almıştır⁴⁹⁵.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızların sömürge imparatorluğuna karşı ciddi ayaklanmalar meydana gelmiştir. Afrika'da, Vietnam'da, Cezayir'de Fransızlara karşı tam bir kalkışma ve uzun süren çatışmalar yaşanmıştır. Vietnam'da Ho Şi Minh ve arkadaşları köy köy örgütlenmiş, Batı Afrika'da Léopold Sédar Senghor ve Diop, “*Afrikalılık*” vurgusuyla öne çıkmış, Cezayir'de ise Muhammed bin Abdülkerim, Ahmed bin Bella ve parti olarak FLN, Tunus'ta Habib Burgiba, Fildişi Sahili'nde Boigny gibi liderler ve topluluklar Fransız sömürgeciliğinden kurtulmak için çaba harcamıştır. Fransa ise bu isyanları bastırmak için oldukça kanlı tedbirlere başvurmuştur⁴⁹⁶.

Sömürge imparatorluklarına karşı direnişi silahlı mücadeleden ibaret görmek doğru olmayacaktır. Sömürge halkları uzun süreç boyunca aktif ve pasif anlamda pek çok direniş örnekleri sergilemişlerdir. Bu meyanda greve gitme, iş yavaşlatma, beyazlara sözlü sataşma, vergi vermeme gibi birçok yola başvurulmuştur⁴⁹⁷. Özellikle İngilizlerin başvurduğu bir yol olan, sömürgeye dair konuların mevcut sosyal kadrolarla görülmesi şeklindeki yerlilerle işbirliği, sömürge içerisindeki bazı faaliyetlerin bu kadroların inisiyatifine terk edilmesi anlamına gelmiş, kimi durumlarda işi aksatma ya da ayaklanma gibi direniş şekillerine sahne olmuştur. Benzer durumlar Fas ve Tunus'ta Fransa için de söz konusu olmuştur⁴⁹⁸.

Sömürgeciliğe karşı direnişte kültürel ve milliyetçi söylemler de önemli rol oynamıştır. Anti-kolonyal siyasi hareketler milliyetçilik düşüncesinden beslenmiştir. Bununla birlikte bu söylemleri geliştirenlerin çoğunluğu Avrupalı eğitim kurumlarından Avrupa modeline dayalı bağımsız ulus-devletler kurmayı hedeflemişler, siyasi bağımsızlığın ardından kültürel milliyetçiliği de güçlendiren modernleştirici, akılcı ve evrenselci bir imaj çizmişlerdir. Ancak bağımsızlıktaki odağın yalnızca siyasi perspektifte kalması, ekonomik veya kültürel bağımsızlık için aynı mücadelenin gösterilmemesi, yerli geleneklerin saflığını muhafaza etmek isteyen çevrelerce eleştirilmiştir⁴⁹⁹.

Hindistan'da milliyetçilik, emperyalizmin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kıtaya gelen milliyetçilik ve “*hümaniterizm*” düşünceleri de dahil olmak üzere çeşitli kavramlar, yerel gelenek ve görenekleri alt ederek yeni bir fikir dünyasının kapılarını aralamıştır. Bununla birlikte İngilizlerin XIX. yüzyılın ortalarından itibaren siyasi, idari ve adli düzen ile ağırlık, ölçü ve para birimi gibi sosyal ve ekonomik hayatın önemli parçalarını yenkesaklaştırması

⁴⁹⁵ Armaoğlu, 19. Yüzyıl, s.676; Luraghi, s.257.

⁴⁹⁶ Güngör, Sömürgeci, s.338-339.

⁴⁹⁷ Howe, s.130.

⁴⁹⁸ Ferro, s.500-501.

⁴⁹⁹ Howe, s.134.

sonucunda ortaya çıkan nispi huzur ve barış ortamında bölgenin farklı nüfusları, dilleri ve ekonomileri birleşme imkânı bulmuş ve Hint milletinin temelleri atılmıştır. Özellikle İngilizce dilinin yayılması, bu bütünleşmeyi daha da güçlendirerek Hindistan’da yaşayanları daha uyumlu ve birbirine bağlı bir topluma dönüştürmüştür⁵⁰⁰. Aynı zamanda İngiliz siyasi kültüründe modern liberal ilkelerin benimsenmesi, emperyalizmin iç çelişkilerini somutlaştırarak özgürlük ve eşitlik taleplerinin dile getirilmesine yol açmıştır. Hintli milliyetçiler ya İngilizlerin çifte standardını açığa çıkararak ya da liberalizmin ilkeleri ile fiiliyattaki uygulamalar arasında karşılaştırmalar yaparak ikna edici argümanlar geliştirmeye başlamışlardır. İngiliz okullarında liberal değerleri öğrenen Hintli entelektüeller, 1812 İspanyol Anayasası gibi küresel anayasal gelişmeleri yakından takip etmişler, yasama organında roller ve idari özerklik talep etmeye başlamışlardır. Anavatanda Kraliyete karşı liberal ve parlamenter bir mücadele yürütülürken, Hindistan’daki yöneticilerin derebeyi gibi davranmasını paradoksal olarak karşılamışlardır. Siyasi cepheden yürütülen liberal eleştiriyi, ekonomik yönüyle de dile getirerek kaynakların Hindistan’dan Britanya’ya naklini vurgulayan, Hindistan’ı piyasadaki dalgalanmalara karşı savunması bırakan ve kıtlıklara sebep olan “*sıkıp suyunu çıkarma*” (the drain) siyasetini eleştirmişlerdir⁵⁰¹. Bununla birlikte ülkede görülen kentleşme, nüfus artışı ve sanayileşmenin ilk aşamaları, topraksız bir işçi sınıfının ortaya çıkmasına ve sosyal ve ekonomik reformlar için önemli taleplere yol açmıştır. Tabiatı gereği muhafazakar olan İngiliz hükümeti yerleşik Hint sınıflarını destekleyince, Hint milliyetçiliği için yalnızca yabancı olduğu için değil, sosyal ilerlemenin önünde bir engel teşkil ettiği için de İngilizlerden kurtulmak gerekli görülmüştür⁵⁰².

İlk toplantısını 1885 yılında gerçekleştirilen Milli Hint Kongresine, hukuki zeminde Hintliler ile Avrupalılar arasında eşit muamelenin reddedilmesi kaynaklık etmiştir. Eski bir İngiliz memurunun girişimi sonucunda Genel valinin oluruyla gerçekleştirilen bu toplantı, özerkliği gündeme almamış, daha ziyade yerlilerin yönetimle ilgili bakış açılarını valiye iletmelerine ve İngiliz monarşisine mutlak sadakat ilan etmelerine sahne olmuştur. Toplantıda önerilen reformların hayata geçirilmeyeceğinin anlaşıldığı noktada siyasi mücadele gündeme gelmeye başlamıştır⁵⁰³. İngiliz hükümdarın Hindistan’da da Kraliçe rolünü üstlenmesine ve devlet kurumlarının sağlamlaştırılmasına rağmen, geçmiş yılların hiyerarşik yönetim yapısı İngilizler tarafından tamamen terk edilmediği için Hindistan’ın egemenliğinin yerlilere verilmesi gerektiği önerisi ya reddedilmiş ya da ertelenmiştir. 1885 yılına gelindiğinde, Hintli

⁵⁰⁰ Roberts, s.209; Luraghi, s.160-161. Hint milliyetçiliğinin kısa bir tarihçesi için Bkz: Habib, Irfan, “Nationalism in India: Past and Present”, *Social Scientist*, Vol. 45, No. 3/4, 2017, pp. 3-8, (Habib, Nationalism).

⁵⁰¹ Skinner, s.184-185; Burbank/Cooper, s.330-331.

⁵⁰² Fieldhouse, Empires, s.285.

⁵⁰³ Roberts, Dünya Tarihi, s.839; Luraghi, s.171.

entelektüeller, yeni yönetim sisteminin sonuçlarını kavramışlar ve Hindistan olarak bilinen varlık ve onun İngiliz denetimcileri ile ilgili olarak siyasi örgütlenmelerini kurmuşlardır⁵⁰⁴. Dolayısıyla Kongre, İngilizce eğitim siyaseti ile desteklenen Avrupa liberal düşüncesinin etkisiyle Hint milliyetçiliğinin doğuşuna yol açan, kendi kendini yönetme özlemindeki küçük, yüksek eğitilmiş bir Hintli elitin yolunu belirlemiştir⁵⁰⁵.

Hindistan'da savaş sonrasında milliyetçi hareketler tekrar canlanmıştır. Özellikle 1905'ten itibaren Hintli entelektüeller ve ticari burjuvazi, milli bir özerklik elde etmeye çalışmış, Avustralya ve Kanada'ya benzer şekilde dominyon statüsü kazanmayı amaçlamış, ancak Kongrenin bu çabaları bahsi geçen dönemde de yanıtı kalmıştır⁵⁰⁶. Hindistan için 1909'dan itibaren yapılmaya başlanan ve çeşitli toplulukların sömürge hükümetlerinde temsil edilmelerinin önünü açan reformlarla birlikte yerel meseleler daha özgür bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve kurulan Kongre Partisinin önderliğinde özerklik hareketleri güçlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından köylüler de partiye kabul edilmeye başlanmıştır. Başlangıçta Parti, sömürge yönetiminin yerel meselelere artan müdahalesinden yakından ve temsili sistemin genişletilmesini savunan entelijensiyanın güdümünde hareket etmiştir. Toplumun önde gelen şahsiyetlerinin bölgesel ve ulusal sistemlere katılımı ise direniş stratejilerinin geliştirilmesine yol açmıştır⁵⁰⁷.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Hintli siyasi liderler, savaşta sergiledikleri katkılar ve gösterdikleri sadakatin karşılığını alamayınca büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Savaş sırasında özerkliğin artırılmasına yönelik adımlar atılmış olsa da, yerlilerin özlemleri tatmin edilememiş ve demokratik bir imparatorluğun vatandaşlığını kazanmaya dair umutlar ortaya çıkmıştır. İngilizler verdikleri taahhütleri gerçekleştirmekte gecikmişler ve Kongre baskısını artırma yoluna gitmiştir. Ayrıca savaş sırasında İstanbul'dan ilan edilen cihatla Halife'nin sancağı altında toplanmaya yönelik hareketlenme, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra yeni bir yön kazanarak milli sınırların ötesinde bir Halifeliğin kurulması yolunda Müslüman ve Hinduları birleştirmiş ve bu birleşme Ghandi liderliğindeki “*Bütün Hindistan*” (All India) hareketinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Zamanla Ghandi, İrlandalı milliyetçi Arthur Griffith'ten esinlenerek Britanya'ya ve sömürge hükümetine karşı pasif direniş stratejisini benimsemeye karar vermiştir. Bu gelişmeler üzerine Britanya ne yerlilerin işbirliğine dayalı eski sistemine dönebilmiş ne de elinde tuttuğu merkezileşmiş siyasi iktidardan vazgeçmiştir. Bir ara yol olarak federalizm tartışmaları gündeme gelse de, yerel

⁵⁰⁴ **Burbank/Cooper**, s.332.

⁵⁰⁵ **Fieldhouse**, *Empires*, s.284.

⁵⁰⁶ **Sarıca**, s.34.

⁵⁰⁷ **Ferro**, s.442-443.

liderlerin tabanlarına olan güvensizlikleri nedeniyle Kongre birleşik bir Hindistan fikrinden vazgeçmemiştir⁵⁰⁸.

Hindistan'da 1930'lar boyunca Kongre çok sayıda kampanya düzenlemiş ve sömürge hükümetine kabine düzeyinde katılım sağlamanın eşiğine gelmiştir. Kongre, sivil itaatsizlik, vergi direnişi ve ithal ürünleri boykot ederek ülkenin çeşitli sosyal katmanlarından, bölgelerinden ve dini gruplarından gelen desteği pekiştirmeyi başarmıştır. Gandhi'nin fedakarlık gösterileri, alt sınıfların bütün taleplerini karşılayamasa da orta ve üst sınıflara hitap ederek yeterli desteği sağlamış ve milli bir hayalin yönünü tayin etmiştir. 1937 eyalet seçimlerinde Kongre etkili sonuçlar alarak sekiz eyalette hükümet kurmayı başarmıştır. Ancak 1939 yılında İngiliz genel valisinin Kongreye veya eyaletlere danışmadan Hindistan adına Almanya'ya savaş ilan etmesi ipleri koparma noktasına getirmiş, Kongre'nin öncülüğünde "*Hindistan'dan Çık*" (Quit India) hareketi baş göstermiş ve pek çok yerde protestolar alevlenmiştir⁵⁰⁹. Eyaletlerdeki yöneticilerin görevlerinden çekilmelerine rağmen yaklaşık yirmi yıldır Hintlilerin temsili kurumlarda ve kamu hizmetlerinde yer almaları, ülkenin yerli elitin onayı ve desteğiyle yönetebileceği şeklinde bir kanaate yol açmıştır. Britanya sayesinde aldıkları eğitim ve deneyim sayesinde Hintliler kendilerini yönetmeye hazır hale gelmişlerdir. Savaş boyunca emperyal güç varlığını sürdürse de, İngiliz egemenliğinin Hindistan'da yarattığı devrim, kendi kendisinin sonunu hazırlamıştır⁵¹⁰.

Güneydoğu Asya'da ise Hollanda ve Fransız sömürge yönetimlerini sorgulayan milliyetçi hareketler cereyan etmiştir. Gerek yerleşimciler ile yerlilerin çocukları olan melezlerden gerekse İslami topluluklardan bölgenin hassasiyetlerini yansıtacak şekilde bir

⁵⁰⁸ **Burbank/Cooper**, s.415; **Sarıca**, s.34-35; **Roberts**, Dünya Tarihi, s.955. 1869 yılında Hindistan'da dünyaya gelen ve Kongre'nin kurucuları arasında yer alan Gandhi, Bombay Üniversitesindeki tıp eğitiminden sonra Britanya'da hukuk eğitimi almış ve Hindistan'a döndükten sonra Güney Afrika'ya işçi olarak çalışmaya gönderilmiştir. Burada çoğunluğu Müslüman Hintli olan işçilerin haklarını, yönetimi tanımama, adaletsizliği protesto etme, bürokrasi ile çalışmama, eğitim sistemini reddetme gibi eylemlerden oluşan "pasif direniş" yöntemi ile savunmaya çalışmıştır. Aynı yönetimi Hindistan'a döndükten sonra da Gandhi, 1920'de toplanan Kongre'nin ardından yaşanan şiddet hareketlerinden sonra yakalanarak hapse mahkum edilmiş ve 1924 yılına kadar orada tutulmuştur. Hapisten çıkar çıkmaz mücadelesine devam etmiş ve pasif direnişini sürdürmüştür. Bu dönemde Gandhi'nin yöntemini benimseyen pek çok kişi kendisi gibi tutuklanmış ve hükümet işlerinden men edilmiştir. Sömürge hükümeti ile işbirliği yapmama kampanyasının mimarı Gandhi'nin en öne çıkan eylemleri 1931 yılında tuz tekel yasağını içeren protesto için yapmış olduğu "*tuz yürüyüşü*" ve İkinci Dünya Savaşı boyunca yürütülen ve İngilizlere karşı yapılan sivil itaatsizlik hareketi olan "*Hindistan'dan çık*" (Quit India) kampanyası olmuştur. **Leon Tolstoy**'dan esinlenerek uyguladığı sivil itaatsizlik, baskıcı bir gücün adil olmayan otoritesine karşı meydan okumak, onuru, inancı ve ruhu korumak ve nihayetinde baskıcı rejimin çöküşüne veya dönüşümüne katkıda bulunmak için benimsenmiştir. Bu prensipte aktif bir güç olarak şiddetsizlik, yalnızca zalimin iradesine boyun eğmeyi değil, aynı zamanda etik direnişi ve ona karşı bilinçli olarak acı çekmeyi de gerekli görmüştür. Bu kapsamda Gandhi, sadece emperyal güce karşı değil, Hint toplumunu mahveden kast sistemine, fakirliğe, ekonomik sisteme karşı da mücadele vermiştir. Onun birincil amacı halkın sefaletten kurtulması iken öğrencisi ve dava arkadaşı Nehru daha ziyade Hindistan'ın bağımsızlığına odaklanmıştır. Bkz: **Ferro**, s.446-447; **Luraghi**, s.284-285; **Güngör**, s.92-93.

⁵⁰⁹ **Burbank/Cooper**, s.430.

⁵¹⁰ **Roberts**, s.330.

birlik kurma çabası baş göstermiş, bazı entelektüeller ise kendilerini küresel komünist hareketle aynı hizaya getiren radikal bir yol seçmiştir. Bununla birlikte emperyal güçlerden çeşitli tavizler kopararak kendine özgü bir sentez ortaya çıkarmaya çalışan kültürel milliyetçilik akımları da görülmüştür⁵¹¹.

Son olarak Afrika’da Panafrika hareketi kıta halklarının özgürleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hareketin en gelişmiş şekli olan Afrika Birliği 1958 yılında yapılan konferansla hayat bulmuş, ancak Afrikalıların birlikte hareket etmesi açısından dönüm noktası 1900 yılında gerçekleştirilen Londra Konferansı olmuştur⁵¹². İki Dünya Savaşı arası dönemde, 1930’lu yıllardan itibaren artan hareketlenme karşısında Fransız yetkililer Afrikalıların kendilerini Fransız Birliği’nin bir parçası olarak görmelerini beklemiş, Afrikalı siyasetçiler ise metropoldeki menfaatlerini takip etmek için emperyal vatandaşlık fikrine sığınmışlardır. Ancak içerisinde tutarsızlıklar barındıran bu vatandaşlık fikri Afrikalıları ikna etmeye yetmemiştir. Bu başarısız girişimin farkına varan Fransız yetkililer, milli sınırların hakların odak noktası haline geldiği ve siyasi ideolojilerin milliyetçi bir yöne döndüğü 1950’li yıllarda duruşlarını değiştirerek “*bölgeselleştirme*” (territorialization) kavramını ortaya atarak Afrikalılara yetki devrini ve kendi öz kaynaklarını kullanmalarını teklif etmişlerdir. Böylece Panafrika hareketi Afrikalılara imkân tanıma düşüncesini teşvik eden önemli bir araç olarak rol oynamıştır⁵¹³.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra sömürgecilığe karşı mücadele vermeden herhangi bir şeyin değişmeyeceğini idrak eden Cezayirli ilk adım olarak Paris’te Kuzey Afrika Yıldızı’nı kurmuşlardır. Bir müddet Fransa’daki Afrikalı çiftçilerle yürüyen hareket daha sonra Cezayir’e yayılmış, Fransa’nın sert tepkisine rağmen Cezayir Halk Partisi’ne dönüşmüştür⁵¹⁴. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise, savaşa katılmanın bir şartı olarak halkın oylarıyla seçilecek bir kurucu meclisin hazırlayacağı anayasal bir özerklik, diğer bir deyişle Fransa ile federal birlik talep edilmiş, bunun üzerine yapılan tutuklamalar büyük olaylar doğurmuş ve çok kanlı çatışmalara sebep olmuştur. Bu tarihten sonra Cezayir bağımsızlığını kazanana kadar birçok kişi hayatını kaybetmiştir⁵¹⁵. Tunus’taki bağımsızlık hareketleri ise 1930’lu yıllarda başlamış, savaş döneminde yayımlanan “*Fransız zorbalığına karşı protesto*” metniyle duyurulan direniş zamanla örgütlü hale gelmiştir⁵¹⁶. Fransa’nın İkinci Dünya Savaşı’nın başlarında Almanya tarafından işgali himayelerde farklı tepkilere yol açmıştır. Tunus bu durumu bağımsızlık

⁵¹¹ Burbank/Cooper, s.430-431.

⁵¹² Ferro, s.421.

⁵¹³ Cooper, s.109.

⁵¹⁴ Luraghi, s.308.

⁵¹⁵ Luraghi, s.309-310.

⁵¹⁶ Güngör, Sömürgeçler 2, s.290.

yolunda bir umut ışığı olarak görürken Faslılar bağımsızlıklarını kazanmak için daha ziyade Amerikalılara bel bağlamışlardır⁵¹⁷.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Endonezya'nın Bandung kentinde 1955 yılında bir araya gelen yirmi dokuz Asya ülkesi, sömürgeciliği kınamış ve o zaman için sömürge yönetimi altındaki halkların özgürlüğüne kavuşması için çalışmalar yürütmüştür. Çoğunluğu bir zamanlar sömürge yönetimine tâbi olan topraklardan gelen temsilcilerin oluşturduğu bu toplantının ardından “*bağılantısız*” yeni bir milletler koalisyonu kurulmuştur. Konferansa katılan milletler kendilerini dezavantajlı olarak tanımlamış, Amerika Birleşik Devletleri'nden ziyade Sovyet Rusya'ya yakın durmuş ve Çin'e sempatiyle yaklaşmıştır. Daha sonra “*üçüncü dünya ülkeleri*” olarak anılacak bu milletler, 1789 Fransız İhtilali öncesindeki hukuki imtiyazlara sahip olmayan “*üçüncü zümre*”den esinlenmiştir. Ancak oluşturdukları birlik, eski sömürgelerin de insanlık tarihine anlamlı ve kayda değer katkılarda bulunma ihtimaline sahip olduğunu kabul ederek tarafsız kalmaya çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda 1961'de Belgrad'da, 1964'te Kahirede ve 1973'te Cezayir'de toplanan birlik, az sayıda Afrikalı üyeye ev sahipliği yapmıştır. Yine de, Soğuk Savaş döneminde müttefik arayışında olan Amerika ve Rusya'nın ilgisinden uzak kalmamış, küresel güçleri harekete geçirebildikleri takdirde ezilen milletlerin potansiyel gücünü gösterme noktasında başarı göstermişlerdir⁵¹⁸.

2.2.2. Sömürgelerin Bağımsızlığa Kavuşmaları (Dekolonizasyon)

Denizaşırı sömürge imparatorluklarının sömürgelerindeki egemenliklerini kaybetmesi büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşından sonra olmuştur. Savaşa girerken coğrafi genişlik anlamında zirveyi görmüşken savaştan sonra yaşanan birtakım gelişmeler imparatorlukları sömürgelerinden mahrum bırakarak orijinal sınırlarına doğru daraltmıştır. Bağımsızlıklarını çok daha önceden kazanan Amerika kıtasındaki sömürgelerin egemenliklerini elde etmeleri birkaç yüzyıllık gelişmelerin ürünü olmuş iken İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde denizaşırı sömürge imparatorlukları, Birinci Dünya Savaşından sonraki Almanya gibi mağlup tarafta yer almadıkları halde, yaklaşık 40 yıllık bir süreç içerisinde çözülmüştür. Kaybeden tarafta yer alan İtalya ve Japonya savaşın bitişi ile birlikte sömürge mülklerini yitirmişken kazananlar arasında yer alan Britanya, Belçika ve Hollanda ile tarafsız kalan İspanya ve Portekiz'in sömürge egemenlikleri sonraki gelişmelerin etkisiyle son bulmuştur. Bu bakımdan dekolonizasyonun altında yatan sebepler ve gerçekleşme şekilleri sömürge bölgelerinin ve sömürgeleştirmenin çeşitliliği gibi çok yönlüdür ve ayrı bir incelemeyi gerektirir. Kritik olan

⁵¹⁷ Ferro, s.461-462.

⁵¹⁸ Luraghi, s.301-302; Roberts, s.450-451.

nokta, sömürgeleştirilmiş insanların emperyal tahakküme karşı çıkma yeteneğini edinmesi değil, karşı çıkma iradesinin genişlemiş olmasıdır. Bağımsızlık taleplerinin güçlenmesi ve emperyal gücün buna karşı koyma konusunda yetersiz ve isteksiz kalması belirleyici olmuştur⁵¹⁹.

2.2.2.1. Birinci Dünya Savaşından Önce

Birinci Dünya Savaşından önceki dekolonizasyon örnekleri XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında Amerika kıtasında yaşanmıştır. Kıtanın kuzeyinde Britanya'nın egemenliğine karşı mücadele verilirken güneyde İspanya, Portekiz ve Fransa'ya karşı direnişler sonucunda bağımsızlık elde edilmiştir.

2.2.2.1.1. Kuzey Amerika'da Dekolonizasyon

Kuzey Amerika'da 1763'ten sonra gerilmeye başlayan ilişkiler, Kralın Parlamentosunda temsil edilmeyen kolonileri savunma maliyetlerine katkıda bulunmaya zorlama çabasıyla alevlenmiştir. Bununla birlikte anlaşmazlık sadece mali yön ile sınırlı kalmamış, Amerika'daki toplumun artan demokratikleşme eğilimi, İngiliz egemenliğine karşı kararlı tutumu, Britanya'nın Kanada'daki stratejilerine ilişkin endişeler ve Kralın otoriter arzularını destekleyen spekülasyon teorileri de rol oynamıştır⁵²⁰.

Yeni yükümlülükler karşısında koloni halklarının artan gerilimi 1773 yılında Boston'da çay sandıklarının denize dökülmesi ile şiddetli bir reaksiyon şeklinde kendisini göstermiştir. Buna karşılık olarak Boston Limanı'nın kapatılması, Massachusetts Berati'nin iptali, olaya karışanların tutuklanarak Britanya'ya gönderilmesi, kolonilerdeki asker miktarının artırılması ve Quebec'in sınırlarının genişletilerek Yeni İngiltere'nin bir kısmının buraya ilhak edilmesi gibi sert tedbirlerin alınması kolonileri birbirine yaklaştırarak bağımsızlık hareketinin fitilini ateşlemiştir⁵²¹. 1774'te toplanan ilk kongrede İngiliz mallarının ithalatı ile İngiliz limanlarına ihracatı yasaklayan ve Massachusetts halkına karşı güç kullanılması halinde bütün Amerika'nın

⁵¹⁹ Fieldhouse, Empires, s.395-396; Howe, s.144.

⁵²⁰ Black, Jeremy, **İngiltere Tarihi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2020, s.330. Devrim hareketinin başlangıcı, İngilizlerin dayattığı önlemlere karşı direniş içinde düzensiz, bağlantısız ayaklanmalar olarak tezahür etmiştir. Ancak 1765 tarihinde kolonilerde görev yapan İngiliz askerlerinin masraflarının orada toplanacak vergilerle karşılanması öngören Damga Kanunu'nun çıkması ile birlikte çeşitli koloni meclislerinin muhalefetlerini dile getirmesi birden çok kolonide tepkileri artırmış, kolonilerde görev yapan bürokratları tehdit edecek hale gelmiş ve direnişi örgütlemek üzere çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. Bu kanun daha sonradan ilga edildiyse de 1766 tarihinde çıkarılan Beyan Kanunu (Declaration Act) ile kolonilerde uygulanacak kanunları yapma ve kolonileri herhangi bir istisna öngörülmezsizin vergiye tabi tutma yetkisinin mutlak olarak Parlamente'ye aidiyeti hususları vurgulanmıştır. Bir yıl sonra Parlamente'nin kabul ettiği kanunlar ise kolonilerdeki bazı mallara ve özellikle çaya yeni vergiler getirmiş, bu vergilerden elde edilecek gelirler ile kraliyet memurlarının maaşlarının ödeneceği tespit edilmiş ve vergilere dair uyuşmazlıkların jüri sistemi bulunmayan deniz mahkemelerinde görüleceği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Nevins/Commager, s.105; Aybay, s.106-107; Akbay, Amerika, s.28

⁵²¹ Crozat, Avrupa ve Amerika, s.47; Okandan, s.456.

direnişi destekleyeceğini ilan eden kararlar alınmıştır. Artık çatışmanın kaçınılmaz hale geldiği noktada Parlatentonun çıkardığı kanunların hükümsüz kalmamasını temin için kuvvet kullanılması kararlaştırılmış ve Massachusetts'in isyan halinde bulunduğu ilan edilip bunu bastırmak için lazım olacak imkân ve yetkiler Kralın emrine verilmiştir. Bunun üzerine hem metropolde hem de kolonilerde silah alımı ve askeri eğitimler başlamıştır⁵²². Güç kullanma kararlarının alınmasının ardından 1775 yılında Boston civarında çatışmalar başlamış ve İngiliz ablukasının kırıldığı Bunker Hill Savaşı ile İngilizlere ağır kayıplar verdirilmiştir⁵²³. Aynı yıl içerisinde toplanan İkinci Kıta Kongresinde Boston etrafındaki askerler Amerikan Kıta Ordusu şeklinde örgütlenmiş ve George Washington kumandan olarak tayin edilmiştir⁵²⁴. Kongrenin bu kararı, İngilizlerin kolonistleri asi ilan etmesine yol açmış, iki taraf arasındaki çatışmalar savaş halini alarak 1783 yılına kadar devam etmiş ve bu savaşın sonucunda Amerika'daki koloniler Fransızların da etkili yardımlarıyla bağımsızlığını kazanmıştır⁵²⁵.

2.2.2.1.2. Güney Amerika'da Dekolonizasyon

Güney Amerika'da İspanya'ya karşı verilen bağımsızlık hareketlerinde Kuzey'de Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluşu, bu devletin kuruluşuna yardım eden İspanya'dan intikam almak isteyen Britanya'nın desteği, Fransız İhtilali ve Napolyon'un 1808'de İspanya'yı işgal etmesi oldukça etkili olmuştur⁵²⁶. Önceleri İspanya Kralı lehine 1810 yılında başlayan ayaklanmalar zamanla bir özgürlük savaşına dönüşmüş, Arjantin'den (1816) Şili'ye (1817), Venezüela'dan (1819) Kolombiya'ya (1819), Meksika'dan (1821) Ekvator'a (1822), Peru'dan (1822) Bolivya'ya (1825) dalgalar halinde yayılmış ve Morelos, Bolivar, San Martin gibi kendi kahramanlarını yaratmıştır⁵²⁷.

Güney Amerika'da artan creole'lerin başını çektiği huzursuzluktan şikayetler sömürgelerin İspanyol Kraliyetine olan sadakatini azaltmıştır. İspanya'nın elinde tuttuğu bölgenin büyüklüğü, zayıflamış askeri gücü ve donanması isyan hareketlerini bastırmakta yetersiz kalmıştır. Sömürgeler içerisinde öncelikle asiler ve sadıklar arasında savaşlar yaşanmıştır. Britanya'nın olaylara karşı kayıtsızlığı ile isyanı bastırmaya katılmayı reddetmesi ve aksi yönde destekte bulunması bağımsızlıkçıların önünü açmıştır. İsyanın itici gücü Arjantin

⁵²² Nevins/Commager, s.111-112. Batı'daki koloni seçkinlerinin anayasal hassasiyetlere bağılı bir şekilde ayaklanmayı göze almalarına rağmen diğer sömürge ve dominyonlarda böyle hareketlerin görülmemesi, sorunun İngiliz emperyal sisteminden değil, Amerikan kolonilerine özgü faktörlerden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bkz: Black, s.331.

⁵²³ Black, s.331.

⁵²⁴ Nevins/Commager, s.113.

⁵²⁵ Arsel, s.204; Crozat, Avrupa ve Amerika, s.47.

⁵²⁶ Armaoğlu, 19. Yüzyıl, s.676.

⁵²⁷ Güngör, Sömürgeçler 2, s.139-140.

olmasına rağmen San Martin ve Simon Bolivar gibi şahsiyetler Şili, Peru, Kolombiya, Venezuela, Bolivya, Ekvator gibi bölgelerin özgürleştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bolivar'ın birleşik bir devlet oluşturma şeklindeki vizyonu karşılık bulmamış, ortaya çıkan siyasi parçalanma ve kaos, askeri cuntaların ortaya çıkmasına yol açmıştır⁵²⁸.

2.2.2.2. İki Dünya Savaşı Arasında

İki dünya savaşı arasındaki en önemli gelişme, 1839'da Kanada'da başlayan kendi kendine yönetme (self-governing) imkânının 1931 tarihli Westminster Statüsü ile birlikte genişletilmesi sonucu Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda dominyonlarının sınırlı bir bağımsızlık kazanması olmuştur⁵²⁹. Dominyon statüsü, öteden beri Britanya kontrolü altında olan belirli bölge veya ülkelerin ulaştığı bir kendi kendini idare etme veya özerklik seviyesini ifade etmektedir. Dominyonlar fiilen İngiliz yönetiminden önemli ölçüde bağımsız bir yapıda olmuş ancak teoride statüleri İngiliz yönetimine bir dereceye kadar tâbi olma anlamına gelen "*tâbi karakterli*" olarak nitelendirilmiştir. Teori ve pratik arasındaki bu gerilim bir noktada belirsizlik yaratmış ve dominyon statüsünün daha net bir şekilde tanımlanması çağrılarına yol açmıştır. 1926 tarihli İmparatorluk Konferansında dominyon statüsünün netleştirilmesi için önemli adımlar atılmış, Güney Afrika ve Kanada da dahil olmak üzere çeşitli dominyonlardan gelen temsilcilerin katılımıyla tanım kesinleştirilmeye çalışılmıştır. Dominyon statüsü, bu bölgelerin Britanya İmparatorluğu içerisinde kendi kendisini idare etmeye yönelik olarak özerklik ve imparatorlukla olan tarihi bağların sürdürülmesi arasındaki dengenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır⁵³⁰. 1926-1931 yılları arasındaki sürece gelmeden önce 1852 yılında Yeni Zelanda'ya, 1867 yılında Kanada'ya ve 1900 yılında Güney Afrika'ya kendi anayasalarını yapma hakkı tanınmıştır. Bu aşamadan sonra mücadele sahası metropol ve dominyonlar arasındaki yetki paylaşımına kaymıştır. Yetkilerin paylaşılmasında İmparatorluk Konferansları ile dünya konjonktüründeki gelişmeler belirleyici olmuştur.

XX. yüzyıla yaklaşırken imparatorluk ile bağlı topraklar arasındaki ilişkiler ile yetki paylaşımı tartışmaları bu toprakların özerkliği lehine gelişmekteyse de imparatorluk Londra'daki Parlamantonun kanunlarının bağlayıcılığı ile uluslararası kişilik tanımaması sonucunda egemenlikten uzak bir görünüm sergilemiştir. Bununla birlikte tam bağımsızlık seçeneğinin önüne geçebilmek için bu toprakların bağımlılıklarını bir ast şeklinde değil eşit ortak şeklinde sağlamak üzere yasama, dış politika ve savunmadaki otoriteyi paylaşarak kendi

⁵²⁸ Fieldhouse, Empires, s.117-119.

⁵²⁹ Osterhammel, s.37.

⁵³⁰ Oliver, Peter C., "'Dominion status': History, Framework and Context", *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 17, 2019, pp. 1173-1191, s.1175-1776.

kendini yönetme (self-governing) seviyesinden imparatorluğu bir tür federasyona dönüştürme seçeneği gündeme gelmiştir. Böylece bağlı olma durumu (allegiance) artık bir itaat şeklinde değil, emperyal çerçevede içerisinde egemen devletler gibi hareket edebilme çözümünü getirmiş, tarihsel bağlar kopmadan dilenen özgürlüğün verilebileceği önerilmiştir⁵³¹. Bu fikri hayata geçirebilmek için 1884'te İmparatorluk Federasyon Topluluğu (Imperial Federation League) kurulmuştur. Ne var ki, bazı bağlı topraklarda şubesi olan bu topluluk, içerisinde barındırdığı üyelerin üzerinde mutabakata vardığı bir platform haline gelememiştir. Ticaret ve savunma sahalarındaki anlaşmazlıkların yanı sıra siyasi olarak Britanya'nın emperyal bir yasama meclisine veya konseyine hükmedeceğinin öngörülmesi kolonileri arzuladıkları özerklikten mahrum bırakmıştır. Bununla birlikte siyasi işbirliği arayışları terk edilmemiş ve 1887'den itibaren İmparatorluk Konferansları çerçevesinde toplanarak sorunlarına çare aramışlardır⁵³².

Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 50 yıldönümü münasebetiyle yapılan kutlamada bağlı toprakların yöneticilerinin imparatorluk meselelerini tartışmak için yaptıkları toplantı başarılı geçince Kral VII. Edward'ın 1902'deki taç giyme töreninde tekrarı yapılmış, her dört yılda bir toplanma kararı alınmış ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar beş ana ve iki yan konferans yapılmıştır. Bağlı toprakların hükümet temsilcilerinin eşit oy hakkıyla oluşturduğu Kurula, konferansın önemi arttıkça Koloni Bakanı'nın yerine İngiliz Başbakanı başkanlık etmiştir. Konferans önceleri bir tartışma ve istişare platformu olarak görev yapmış, kararların icrasını takip edecek bir organa yer verilmemiş ve işbirliğinin geliştirilmesine dair tavsiye kararları alınmıştır. Bu anlamda gümrük rejimleri, savunma konuları gibi meseleler sıklıkla tartışılmış, nadiren oylama ile sonuçlanmıştır. Bu bakımdan konferans zamanının çoğunu nispeten önemsiz konulara veya uzlaşmayı en üst seviyeye çıkarmak için benimsenmiş muğlak kararlara ayırmıştır⁵³³.

Zaman içerisinde İmparatorluk Konferansları dış politika ve uluslararası ilişkilere dair konuları ele almaya başlamış, dominyonlara milletlerarası sahada daha fazla söz hakkı verilmesi gündeme gelmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşına doğru Almanya'nın oluşturmaya başladığı tehdidi önlemek için dış ilişkiler ve imparatorluk genelinde ortak savunma konuları ağırlık kazanmaya başlamıştır. Sonuç olarak imparatorluğun dominyonlarını yönetimde, iç işlerine ilişkin konular yerel ölçekte görülmeye başlanmış, hem metropol hem dominyonları ilgilendiren konular konferanslarda çözüme kavuşturulmaya çalışılmış ve dış ilişkiler metropol hükümeti tarafından yürütülmeye devam etmiştir. Konferansların

⁵³¹ Fieldhouse, Empires, s.264-265.

⁵³² Fieldhouse, Empires, s.266-267.

⁵³³ Dawson, R. MacG., "The Imperial Conference", *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 3, No. 1, 1937, pp. 23-39, s.23-24

dominyonların dış ilişkilere katılımı noktasında bir platform olarak hizmet etme potansiyeli göstermesine rağmen ne dominyonlar ne de metropol herhangi bir karşılık olmaksızın sorumluluk üstlenmek veya sorumluluktan vazgeçmek noktalarında hazır hissetmemiştir. Ancak Savaş, kendisinden önceki konferansların yetersizliğini ortaya koymuş, savaş esnasında konferansların önemli bir rolü olmamış, 1915 tarihli konferans İngiliz hükümetinin emriyle uygunsuz zamanlama gerekçe gösterilerek iptal edilmiş ve Savaşın yönetimi Britanya tarafından üstlenilmiştir⁵³⁴. 1917 yılında toplanan İmparatorluk Savaş Konferansı ise, imparatorluğun çeşitli kısımları arasında anayasal ilişkilerin düzenlenmesinin savaş sırasında incelenemeyeceğini öngörerek, bu konuların savaşın bitiminden sonra toplanacak bir konferansta tetkik edilmesi gerektiğini bildirmiş; bu müstakbel konferansta ise dominyonların sahip olduğu özerkliğin iç işlerine ilişkin kısmına dokunulmamakla beraber dominyonların bir imparatorluk camiasının (Imperial Commonwealth) özerk milletleri olarak tanınması ve Hindistan'ın da bu camianın önemli bir parçası olarak görülmesi ve bu üyelerin dış siyaset ve milletlerarası ilişkiler bakımından içerisinde bulundukları duruma göre oy ve görüş bildirme hakkına sahip olacakları belirtilmiştir. Bununla birlikte imparatorluğun çıkarlarını ilgilendiren konularla ilgili olarak üyeler arasında istişareye dayanarak kararların alınacağı belirtilmiştir⁵³⁵.

Savaş sonrasında en önemli Konferans 1926 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın raporunda, imparatorluğun çeşitli kısımlarının kendilerine has özellikleri, tarihleri ve gelişme aşamalarındaki farklılıklar nedeniyle bir Britanya İmparatorluğu anayasasının hazırlanmasına gerek duyulmadığı belirtmiştir. Bununla birlikte imparatorluğun bir bütün olarak mevcut veya daha önce gelip geçmiş siyasi yapılardan farklı olarak anayasal bir olgunluğa erişmiş şekilde Büyük Britanya ve dominyonlarını kapsayan kendi kendini yöneten topluluklar grubu olduğu hususu vurgulanmıştır. İmparatorluk içerisindeki bu özerk varlıkların eşit statüye sahip oldukları, iç veya dış işlerinde birbirine tabi olmadıkları bildirilmiştir. Bu bakımdan kraliyete olan ortak bağlılıkları ve İngiliz Milletler Topluluğunun (British Commonwealth of Nations) üyeleri olarak gönüllü şekilde birleştikleri belirtilmiştir. Bu noktaya gelinmesinde denizaşırı dominyonların son elli yıldaki hızlı gelişiminin mevcut siyasi yapılarda yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirdiği bildirilmiştir. Bu bakımdan statü eşitliğine doğru bir hareketin hem adil hem de kaçınılmaz olduğu, coğrafi ve diğer faktörlerin federasyonu ulaşılamaz hale getirmesinden dolayı özerkliği uygulanabilir tek yol olarak bıraktığı bildirilmiştir. Sonuç olarak imparatorluğun kendi kendini yöneten her üyesinin hiçbir zorlamayla karşı karşıya bırakılmaksızın artık kendi kaderini kontrol ettiği belirtilmiştir. Bununla birlikte statüter

⁵³⁴ Dawson, s.24-25.

⁵³⁵ Dareste/Dareste, s.25-26.

eşitliğin İngiltere ve Dominyonlar arasındaki imparatorluklar arası ilişkilerde hâkim olan bir ilke olduğu, fakat bunların evrensel fonksiyonlar için geçerli olmadığı belirtilmiştir⁵³⁶.

Statünün hazırlandığı döneme kadar katedilen mesafeler nihayet 1931 yılında yazılı ve bağlayıcı bir şekilde tespit edilmiş, dominyonlar ile metropol arasındaki ilişkiler yeni bir düzene kavuşturulmuştur. Statünün 1. maddesi, Kanada, Avustalya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Newfoundland'ın dominyon olarak anılacağını ifade etmiş, 2., 3. ve 4. maddelerinde ise dominyonların yasama meclislerine, Londra'daki parlamentonun yaptığı kanunlara tabi olmaksızın kendi ülkesini ve ülkesinin dışını ilgilendiren bir konuda dilediği gibi kanun yapma veya kaldırma yetkisini verdiği gibi, Parlamentonun dominyonlar ile ilgili kanun yapma yetkisini de ilgili dominyonun açık talep ve rızası ile sınırlandırmıştır. Buna paralel olarak 11. maddede ise Parlamentonun kanunlarında geçen “koloni” ibaresinin dominyonları ve eyaletlerini kapsamayacağı bildirilmiştir. Ayrıca Statü'nün başlangıç kısmında Tacın müşterek bağlarla birbirine bağlanmış bulunan Commonwealth üyelerinin arasındaki birliği ve rızai birlikteliğini temsil ettiği ve tahta veraset veya kralın unvanlarıyla ilgili herhangi bir kanun değişikliğinde Birleşik Krallık Parlamentosu ile birlikte dominyonların yasama meclislerine danışılacağı bildirilmiştir⁵³⁷.

Bu anlamda Statü, Britanya ile dominyonları arasında bir dönüm noktası teşkil etmiş, Commonwealth'a sağlam bir hukuki temel sağlamış ve dominyonların özerkliğini artırmıştır. 1926'dan beri bu şekilde anılan Commonwealth üyeliği, dominyonların Kraliyete bağlılık sözü vermesine bağlamış, bu da Birleşik Krallık ile dominyonları arasında daha eşit ve işbirlikçi bir ilişkiye izin verirken, aynı zamanda monarşiye olan ortak bağları aracılığıyla bir irtibatı sürdürmeye devam etmiştir⁵³⁸. Söz konusu hükümler Parlamentoyu kısıtlayıcı ibareler içermekten de, bir yandan da onun resmi olarak üstünlüğünü tanımıştır. Commonwealth'a dahil ülkelerin teorik eşitliği kabul edilmekle birlikte dominyonlardaki yasama organları herhangi bir şekilde Birleşik Krallığı bağlayıcı bir düzenleyici işlem yapamazken, Birleşik Krallık Parlamentosu şarta bağlı da olsa bu yetkiye sahip olmuştur⁵³⁹.

Dış ilişkiler bakımından ise en önemli yön Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmeleri olmuştur. Bununla birlikte Cemiyet Konseyi'nde geçici üyelik hakkı tanınmış, Cemiyet dahilindeki müzakerelerde metropolün görüşüne aykırı oylar verebilme, antlaşmaları

⁵³⁶ **Report of Inter-Imperial Relations Committee of the Imperial Conference, 1926**, The American Journal of International Law, Vol. 21, No. 2, 1927, pp. 21-38, s.21-22.

⁵³⁷ **Westminster Statüsü**, 1931.

Bkz: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1931/4/pdfs/ukpga_19310004_en.pdf.

⁵³⁸ **Fieldhouse**, Empires, s.268-269.

⁵³⁹ Hudson, Manley O., “Notes on the Statute of Westminster, 1931”, **Harvard Law Review**, Vol. 46, No. 2, 1932, pp. 261-289, s.277-278

onaylama gibi yetkilere sahip olmuşlardır. Diğer dış meseleler bakımından ise müstakil devlet olma sıfatını taşımakla birlikte diledikleri hallerde Britanya'nın diplomatik teşkilatından yararlanma imkânını elde etmişlerdir. Ancak diğer dominyonların menfaatlerini ilgilendiren meselelerde haber verme ve bağlayan konularda antlaşma yapma yetkisi taşımamışlar, yalnızca metropol tarafından önlerine getiren antlaşmaları reddetme hakkına sahip olmuşlardır⁵⁴⁰.

Öte yandan Milletler Cemiyesi Misak'ının 22. maddesinin altında mandaların bağımsızlıkları ve milli egemenlikleri düşüncesini yatmıştır. Misak'ı hazırlamakla görevlendirilenler, ilhakların olmaması ve bölgelerin kendi kaderlerini tayin edebilmeleri düşünceleriyle yola çıkmışlar, yerli halkların refahı ve küresel barışın sürdürülmesini gözeterek manda altına alınacak bölgelerin metropol ile birleşmesi veya herhangi bir şekilde özel ilişkiler geliştirmesi düşüncesine kuşkuyla yaklaşmışlardır. Ancak bu fikirlerin yaratabileceği sonuçlar ve Misak'ın barışın tesisi ile dünyanın birbiriyle entegrasyonu amaçlarıyla ne ölçüde bağdaştığı üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu nedenle kapsam mağlup devletlerin topraklarıyla sınırlandırılmış ve bu bölgeler yeterli görülmemiştir. Misak'ın 22. maddesinde öngörülenlere uygun olarak A tipi mandalar, Filistin haricinde, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kendi egemenliklerini elde etmişlerdir. B ve C tipi mandalar ise egemenliğin üstlenilmesi yakın bir gerçeklikten ziyade uzun vadeli bir hedef olmuş ve bu hedefe çeşitli faktörler nedeniyle bazı bölgelerde uzun bir süre ulaşılamamıştır. Mandalar Daimi Komisyonu, istikrarlı bir şekilde nihai bağımsızlık teorisinin arkasında durmuştur. Komisyon, Misak'ın B ve C tipi mandaların nihai kaderine ilişkin muğlak bir yaklaşımda bulunan dilini hafife almayarak sadece kendi kendini idare etme veya özerklik şeklinde değil bağımsızlığı ve egemenliği amaçladığını öne sürmüştür. Bu yaklaşım söz konusu mandalara sadece teorik anlamda değil, idari ve ekonomik anlamda da katkı sağlamıştır. Bu nedenle Komisyon, bu mandalarda yaşayanların henüz kendi başına ayakta durabilecek durumda olmadıklarına ilişkin ifadesinin bağımsızlık hedefine delalet ettiği inancını taze tutmuş, manda altına alan devletlerin egemenliğe sahip olduğuna veya olabileceğine işaret eden hareketleri ve iddiaları sürekli sorgulamıştır⁵⁴¹.

Misak'ta yer alan "*henüz kendi ayakları üzerinde duramayan*" ifadesi, sistemin, halkların bağımsızlıklarını elde edebilecekleri zamana kadar geçici bir tedbir olduğunu ima ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle, 22. maddenin bağımsızlığa ulaştırma amaçlı bir vekalet olduğu ileri sürülmüştür. Ortadoğu'daki mandaların nihayetinde egemen milletler haline geleceği açıkça belirtilmiş olsa da, Afrika ve Pasifik'teki manda topluluklarının geleceği

⁵⁴⁰ Versan, Vakur, "Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 10, Sayı 1-2, 1944, ss. 163-178, s.167-168.

⁵⁴¹ Hall, H. Duncan, **Mandates, Dependencies and Trusteeship**, Stevens & Sons Limited, London, 1948, s.80-81.

daha muğlak bırakılmıştır. Bu durum büyük ölçüde eski Alman topraklarını ele geçirmek isteyen ve bu bölgelerde manda elde etmekle yatıştırılan Güney Afrika, Avustralya, Yeni Zelanda gibi dominyon güçlerinin, bu bölgelerin muhtemel bağımsızlığına işaret eden herhangi bir hükmü onaylamakta isteksiz olmalarından kaynaklanmıştır. 22. madde, manda sahipleri tarafından kendi kendini idare etme yolunda bir teşvikte bulunulması gerektiği şeklinde anlaşılmış, tam egemen devlete doğru geçişe dönük atfa rağmen kesin ve kaçınılmaz bir hedefe yer verilmemiştir⁵⁴². Misak'ın bağımsızlık lehine yorumlanabilecek muğlak ifadeleri salt hukuki perspektifle değerlendirilmemiş ve siyasi mülahazalar daha ağır basmıştır. Zira bu bölgelere yeni bir formülle bağımsızlık tanınmanın manda rejimine tabi olmayan sömürgeler için de talep hakkı doğuracağından ve böyle bir bağımsızlığın tanınması halinde sömürge bölgelerinin birbiriyle hasım pek çok bölgeye ayrılmasından (balkanizasyon) endişe edilmiş, Milletler Cemiyetinin entegrasyon ve işbirliğine dayalı sistem ve stratejisi muhafaza edilmeye çalışılmıştır⁵⁴³.

2.2.2.3. İkinci Dünya Savaşından Sonra

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra başlayan süreç, sömürge egemenliğinin bitişini simgelemektedir. Bazı sömürgeler bizzat verdikleri mücadeleler veya sömürgeci güçlerin çekilmesiyle kendi egemenliklerini kazanırken, çoğunluk ise Birleşmiş Milletler öncülüğünde yürütülen faaliyetler sayesinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Kendi kaderini tayin hakkının Teşkilat bünyesinde tanınması ve sahiplenilmesi sonucunda, milletlerarası camianın desteğini arkasına alan sömürgeler yavaş yavaş egemenliklerine kavuşturulmuştur.

2.2.2.3.1. Genel Olarak

Üst üste iki dünya savaşı ve bu savaşların arasındaki 1929 ekonomik buhranı emperyal otoritelerin gücünü zayıflatarak ve sömürgelerdeki ürünlerin fiyatlarında düşüşe neden olarak bölgesel kontrolü daha az kârlı hale getirmiş ve klasik sömürgecilik düşüncesinin gerilemesine sebep olmuştur. Sömürgeleri yönetmenin maliyeti ve onları elden çıkarmanın getireceği faydalar tartışılmaya başlanmıştır. Alman fizikçi Moritz Bonn'un 1931 yılında isabetli bir tahminde bulunarak ortaya attığı “*dekolonizasyon*” kavramı, İkinci Dünya Savaşından sonra revaç bulmuştur. Bonn, mevcut imparatorlukların yıkıp yenisinin kurulacağı bir çağı öngörmüştür; bu çağ fetih imparatorluklarının bir alternatifi olarak Orta Avrupa'da kurulacak federatif bir imparatorluğun (Avrupa Birliği) çağıdır. İkinci Dünya Savaşından önce Almanya'nın fetih yoluyla birleştirmeye çalıştığı Avrupa, ancak savaştan sonra federalizmin

⁵⁴² Anghie, s.121.

⁵⁴³ Hall, s.83-84.

zaferi ile gerçekleştirebilmiş ve emperyal emellerini terk eden milletlerin sığınacağı bir liman haline gelmiştir⁵⁴⁴.

Britanya İmparatorluğu'nda 1931 tarihli Westminster Statüsü ile dominyonlar için sağlam bir gelişme sürecinin önü açılmış, Commonwealth ise hukuki bir temele oturtulmuştur. Ancak Commonwealth İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dahi imparatorluğun küçük kısmını oluşturan bir birlik hüviyetinden çıkamamıştır. Commonwealth'in diğer sömürgeler açısından getirisi kendini kendini idare etme konusunda bir yol açmış olmasıdır. Bundan daha sıkı bağlarla yeni bir imparatorluk düzeninin Asya ve Afrika'daki sömürgeler açısından tatmin edici olmayan bir duruma yol açacağı düşünülmüştür. Bu minvalde Hindistan, Seylan ve Pakistan bağımsızlıklarını elde etmek için birliğe üye olmuşlardır⁵⁴⁵. Commonwealth'e yeni katılımlar hem birliğin doğasını değiştirmiş ve hem de üyelik için asgari şartları tartışmaya açmıştır. Cumhuriyet hükümet sistemini benimseyen Hindistan'ın Kraliyete sadakat zorunluluğu ile ilgili olarak yarattığı çelişki, 1949 yılında Başbakanlar Konferansı kararıyla giderilmiş, Güney Afrika ise ırk politikalarına tepki göstererek 1960 yılında birlikten çekilmiştir⁵⁴⁶.

İngilizlerin Mısır'da Birinci Dünya Savaşı'na girerken kurmuş oldukları himaye, halkın yoğun tepkisi ve ayaklanmaların bastırılabilmesi üzerine önce 1919 yılında seçimle gelen

⁵⁴⁴ Rothermund, Dietmar, "Memories of Post-imperial Nations: Silences and Concerns", **India Quarterly**, Vol. 70, No. 1, 2014, pp. 59-70, s.61.

⁵⁴⁵ İngilizler Hindistan'da nihai olarak egemen olma statüsünden kolayca vazgeçmemek için çaba sarfetmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Hindistan'da kaosu artması ve ülkenin savaşa olan katkılarının bir karşılığı olarak imparatorluğun ayrılmaz bir parçası olarak görülme kaydıyla sorumlu hükümetin kademeli olarak kurulması için özerk kurumların geliştirilmesi hedefinin bulunduğu deklare edilmiş, bu bağlamda Hindistan'ın önemi vurgulanarak özel bir yerinin bulunduğu altı çizilmiştir. Bunun bir gereği olarak yetki devri ise yerlilerin sistemi sürdürebilecekleri kanıtlanana dek sürüncemede bırakılmıştır. Bu bakımdan emperyal gücün geri çekilme süreci yavaş olmuştur. Savaşın sona gerçekleştiren reformlarla eyaletlere bakanlık sorumluluğu verilerek "diarşi"ye doğru bir geçiş yapılmıştır. Bu aşamadan itibaren yapılan değişiklikler, savunma ve dış politika yetkilerinden arındırılmış bir şekilde federalizme benzer bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bir zamanlar dirençli olan Hindistan'daki sömürge hükümeti, sonunda Hindistan'daki prenslikleri genel olarak ilgilendiren siyasi ve iktisadi konularda onların menfaatlerini gözetmek üzere bir Prensler Daimî Komisyonu kurulmasını kabul etmiştir. Bununla ilgili olarak 1921 tarihinde bütün Prensleri ilgilendiren konularda Kral naibine tavsiyeler vermek üzere bir Prensler Kamarası kurulmuştur. Böylece Britanya Hükümeti, Kraliyetin bütün iktidarların kaynağını teşkil ettiği fikrini terk etme eğilimini göstererek Prenslerin sözleşmelerle veya uzun süredir devam eden teamüllere dayanarak Kraliyete terk edilmemiş iktidarlara sahip oldukları fikrini kabul etmiştir. Bu prensliklerden elde edilen egemenlik haklarından bir kısmının kendilerine tanınması ile ilgili olarak Hindistan hükümetinde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Ancak Kongre bu imkânları yetersiz bulmuş ve 1930'lardan itibaren sivil itaatsizlik kampanyaları yeniden canlanmıştır. 1935 yılında yapılan düzenleme ile temsili sistem geliştirilmiş, eyaletlerin yönetimi yerlilere bırakılmış ve sömürge hükümeti savunma ve dış ilişkiler üzerindeki kontrolü elinde tutmuştur. Ancak düzenleme ile öngörülen yetki devri İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle tam olarak gerçekleştirilememiştir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde Japonya'nın savaşa girmesinin yarattığı krize cevap olarak Hindistan'a dominyon olma sözü verilmiştir. 1945 yılına gelindiğinde Britanya Hindistan'ı egemenliği altında bırakma kudretine sahip olsa da savaş ve Hindistan türbülansı bunu yapma isteklerini azaltmıştır. Sonuç olarak Hindistan 1947 yılında tam olarak kendi kendini yönetir hale gelmiş, ancak kendi içerisinde ikiye bölünerek bunu gerçekleştirmiştir. Hindu ağırlıklı Kongre ile işbirliği yapan Müslüman azınlık, çoğunluk yönetiminden endişe duyarak Müslüman çoğunluğa sahip bölgeleri kapsayan ayrı bir Pakistan dominyonu kurulmasını talep etmiştir. En nihayetinde Britanya'nın Hindistan'daki esas başarısı olan siyasi birliğin dayatılması sistemi bozulmuştur. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.285-286; **Dareste/Dareste**, s.441; **Robinson**, s.74.

⁵⁴⁶ **Fieldhouse**, *Empires*, s.269-270.

milletvekilleri kısmen yasama yetkilerinin tanınmış, tartışmaların bitmemesi üzerine 1922’de gevşetilmiştir. Bununla birlikte Mısır’ın savunulması için asker bulundurma ve dış işlerini yönetme hakkı Britanya’da durmaya devam etmiştir⁵⁴⁷. Mısırlıların tam bağımsızlık için özelemleri dinmek bilmemiş, silahlı mücadelenin ardından 1956 yılındaki Süveyş Krizi ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya’nın desteğini de arkasına alarak istediklerini başarmışlardır⁵⁴⁸.

2.2.2.3.2. Birleşmiş Milletler ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı

İkinci Dünya Savaşının sonlarına gelindiğinde iktidar yapılarına ilişkin değişikliklerin gözlemlenebildiği San Francisco’da, Batı Avrupa’nın dünya meselelerindeki eski üstün konumunun sürmediği ortaya çıkmış, yeni bir küresel güç olarak Sovyetler Birliği’nin Vesayet Konseyinde kendisine ait bir yer, vesayet bölgelerinin denetlenmesine ilişkin anlaşmalarda bir söz hakkı ve amaç itibarıyla tam bağımsızlık talep etmesi, gelecekteki olayların seyri hakkında bir ipucu vermiştir. Bununla birlikte Latin Amerika devletleri, tüm bağlı toprakların uluslararası anlamda gözetilmesini istemişler ve bunda Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır gibi Arap ülkeleriyle Hindistan, Pakistan ve Filipinler tarafından güçlü bir şekilde desteklenmişlerdir. Bu ülkelerin hepsi sömürge hükümetlerinin samimiyetine kuşkuyla yaklaşmışlar, stratejik bölgelerdeki münhasır imtiyazlara karşı çıkmışlar ve kendi kendini yönetmelerinin bağımsızlık anlamına gelmesi gerektiğini savunmuşlardır⁵⁴⁹.

2.2.2.3.2.1. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Tanınması

Birleşmiş Milletler kurulduğunda, sömürgecilik ve bağımlı bölgelerin kendi kaderini tayin etmesine ilişkin siyasi manzara önemli ölçüde değişmiştir. Atlantik Şartı’nda Roosevelt ve Churchill tarafından 1941 yılında tüm halklar için kendi kendini yönetme hakkının ilan edilmesinin ardından, küresel barış ve güvenlik için kendi kaderini tayin üzerinde yoğunlaşılacak bir konu olmuştur. Birleşmiş Milletler Şartı’nda öngörülen hükümler ile kurulan vesayet sistemi sadece kendi kaderini tayin hakkını tanımayı değil, aynı zamanda vesayet bölgelerini “*tam devlet olma*” yani egemenlik ve milletlerarası camiaya ve bağlı kuruluşlarına üyelik yönünde teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç, sadece kendi kaderini tayin hakkının tanınmasının ötesine geçmiş, milletlerarası hukukta egemen ve eşit aktörler yaratmak için devlet inşasına yardımcı olma ihtiyacını kabul etmiştir⁵⁵⁰.

⁵⁴⁷ Sarica, s.36.

⁵⁴⁸ Luraghi, s.298-299.

⁵⁴⁹ Robinson, s.74.

⁵⁵⁰ Matz, s.87.

Kendi kaderini tayin hakkı, ilk olarak bir grubu meydana getiren bireylerin kendi kaderlerini dış müdahalelerden azade bir şekilde belirleme konusunda muktedir kılınmalarına ilişkin bir talep olarak ileri sürülmüştür⁵⁵¹. 1789 Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkan bu prensip, özellikle Birinci Dünya Savaşının sonuna kadarki süreçte Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı gibi çok milletli toplulukların dağıtılması için başvurulmuş en önemli araçlardan biri olmuştur. Maddi ve manevi zenginlikten ortaya çıkan ortak varlık, vatan fikrinin özünü teşkil eden milliyetler prensibini doğurmuş ve aynı milletten olan kimselerin aynı devlet idaresi altında birleşmesini hedeflemiştir. Bu anlayışa göre, bir millet oluşturacak kadar gelişmiş her insan topluluğu, kendi devletini kurma hakkına sahip olmakta, böylece devletlerin sayısı ile milletlerin sayısını denkleştirmek amaçlanmaktadır. Ancak bu prensip tam anlamıyla hukuki hale getirilmemiş, uluslararası ilişkilerde diplomatik bir vasıta addedilerek bazı devletlerin diğerlerine müdahalesinin meşru zemini olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte pek çok yazar, bir millete dönüşen her topluluğun bağımsız bir siyasi varlık olarak var olma hakkının meşru olduğunu ileri sürmüştür⁵⁵².

⁵⁵¹ Erdoğan, Mustafa, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, (Erdoğan, İnsan Hakları), s.94-95.

⁵⁵² Gözler, s.416; Uman, s.23-24; Akbay, s.226. XIX. yüzyılda bilindiği şekliyle “*milliyetler prensibi*”, milli kimlik vurgusu ile ulus-devletlerin kurulma sürecini hazırlayan milliyetçilik hareketleri ile şekillenmiş, kendi kaderini tayin hakkının öznelere olan milletler, etnik, kültürel ve tarihi olarak müşterek özelliklere sahip bir bütün olarak kabul edilmiştir. Milliyetler prensibini savunanlar ulus-devleti ideal devlet olarak görmüş ve her milletin kendisine ait bir devlet olması fikrinden hareket etmiştir. Kuzey Amerika’daki bağımsızlık hareketinin doğurduğu yeni millet ve Fransız İhtilali ile yayılan fikirler, Avrupa halklarının, özellikle de Balkan milletlerinin aidiyet duygularını uyandırmıştır. İhtilalle birlikte millet kavramı dönüşüm geçirmiş, etnisitenin yerini demokratik topluluğun aldığı ve vatandaşlardan oluşan milletin kimliklerini etnik kültürel gruplardan değil, fakat demokratik müzakere ve karar süreçlerinden kazandığı yeni bir yapı ortaya çıkmıştır. Milli hareketlerin demokratik perspektifle kaynaştığı bu yapı Avrupa haritasında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Milliyetler prensibi de, bu demokratik bakış açısıyla yakın bir ilişki içerisinde olarak insanların kendilerinden olan kimseler tarafından yönetildiklerinde kendileri için daha iyi olan şeyi seçme ve uygulama imkânına kavuşabilecekleri yönündeki iddiaların önünü açmıştır. İhtilal ile monarşinin sona erip milletin siyasi bir zemin olarak ortaya çıkışı arasındaki somut ilişki, siyasi söylemlerde ve gelecek hedeflerinde kendi kaderini tayin hakkı ile halk egemenliği düşüncesini iç içe geçirmiştir. İhtilalden sonra ortaya çıkan egemenliğin bölünmezliği şeklindeki kabul, onun sahibi olan milletin bölünmezliği düşüncesini de güçlendirmiş ve egemen bir milletin ancak egemen bir devlet içerisinde var olabileceği kanaatini kuvvetlendirmiştir. Böylece ulus-devlet, tek millet ve tek devlet düşüncesi birbiriyle karışarak her milletin kendi devleti olması gerektiği düşüncesine yol açmış ve netice itibarıyla kendi kaderini tayin hakkının amacı milli devlet haline gelmiştir. Bu anlamda milliyetler prensibi, insanların doğal olarak milletlere ayrılması düşüncesinden hareket etmiş ve onlara siyasi örgütlenme şeklini veya aidiyetlerini belirleme hakkını tanımıştır. Bununla birlikte milli bir devlet kurmanın mümkün olmadığı hallerde, devletlere kendi bünyelerindeki toplulukları korumak, saygı göstermek ve gelişmesine imkân tanımak şeklinde azınlık himayesi çerçeveli bir ödev yüklenmiştir. Söz konusu prensip, Birinci Dünya Savaşına kadarki dönemde Avrupa’nın merkez ve doğu kısımlarında ulus-devletlerin kurulma sürecinde siyasi anlamda uygulanma imkânını bulmuştur. Bu yöndeki ilk gelişmeler Rusya ile İsveç arasında 1809 yılında imzalanan antlaşma ile özerklik kazanan Finlerin Eyalet Meclisinde millet statüsüne yükseldiklerini ilan etmeleri ile yaşanmıştır. 1815 Viyana Kongresi’nin nihai senedinde yer alan Polonyalıların milli olarak temsil edilme ve milli kurumlarına sahip olma hakkının tanınmasıyla ise ilk defa devletlerarası hukuktan böyle bir netice elde edilmiştir. Sonraki dönemde esas olarak Osmanlı İmparatorluğunun periferisinde yaşanan gelişmelerle gündeme gelmiştir. 1812 Bükreş Antlaşması, 1829 Edirne Antlaşması, 1856 Paris Antlaşması, 1878 Berlin Kongresi’nde Sırlar, Yunanlılar, Romenler ve Bulgarların özerklik veya bağımsızlıklarını kazanmalarında azınlık himayesi çerçevesinde önemli bir rol oynamıştır. Bkz: Çavuşoğlu, Naz, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, Su Yayınları, İstanbul, 2001, s.66-67; Arsava, Ayşe Füsün, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Kavramının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni**

Kendi kaderini tayin, Birleşmiş Milletler Şartı'nda zorunlu bir ödevden ziyade desteklenmesi gereken bir amaç olarak ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler hukuku çerçevesinde ilk kez olarak bir hak değil bir ilke olarak düzenlenmiştir. Bu ilkenin iki ayrı maddede yer aldığı dikkate alındığında uluslararası hukuk tarafından tanındığı söylenebilir⁵⁵³. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler Şartı'nın⁵⁵⁴ ilk maddesinde halkların kendi kaderini tayini ilkesine saygı gösterilmesi için milletler arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesinin amaç edinildiğine yer verilmiş, 55. maddede ise bu amacın gerçekleştirilmesi için gerekli olan istikrar ve refahı temin etmek üzere ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ilerlemeyi ve uluslararası işbirliğini teşvik etmeyi, bununla birlikte her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılarak temel haklara saygı duyulmasını temin edeceğini belirtmiştir. Ayrıca 56. maddede, bu söz konusu amaçlara ulaşmak için devletlerin gerek kendi aralarındaki işbirlikleri gerekse teşkilatla işbirliği içerisinde hareket etmeyi yükümlülük olarak kabul edeceklerini belirtilmiştir.

Sömürge idarelerine son vermek için 1960 yılında Genel Kurul tarafından kabul edilen 1514(XV) sayılı “*Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine Dair Bildirge*” önemli bir adım olmuştur. Bu bağlamda Genel Kurul, istikrar ve refahın bütün dünya halklarının eşit haklarına ve kendi kaderini tayin etme hakkına riayetle, bütün bağlı halkların özgürlük isteğinin bağımsızlıklarını elde etmedeki önemli rolünü göz aradı etmeksizin, dünya barışını ve Birleşmiş Milletlerin bağımsızlık hareketlerini kolaylaştırmadaki rolünü vurgulayarak sömürgeciliğin sona ermesi konusundaki taleplere değinmiştir. Bu

---

ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1993, s.3-7; Kalaycı, s.34-35. İki dünya savaşı arası dönemde kendi kaderini tayin hakkıyla ilgili olarak en çok öne çıkan gelişmelerin başında Wilson'un ilkelerini ilan etmesi olmuştur. Wilson, kendi kaderini tayin hakkını savaş sonrası Avrupa haritasının yeniden çizildiği Paris Barış Konferansında desteklemiş olmakla birlikte bu kavramın kapsamının genişletilmesi için zorlayıcı bir etkiye bulunmamıştır. Savaş öncesi dönemde bu fikri hiç dile getirmemiş olan Wilson, savaştan sonra da barışı inşa etmek için kavrama başvurmuştur. Bu nedenle açıkça zikredilmeyen kendi kaderini tayin hakkını çağrıştıracak uygulamalar sadece yenik güçler için söz konusu olmuş, savaştan galip çıkanlar ise bu tür beklentilerden muaf tutulmuştur. Ayrıca İtalya ve Romanya, bu uygulamayı fırsat bilerek tarihi, etnik veya kültürel bağları olduğu gerekçesiyle mağlup devletlerin bazı bölgeleri ile ilgili toprak talebinde bulunmuştur. Ayrıca hakkın hukuki yönüyle ilgili olarak Aland Adalarıyla ilgili olarak Milletler Cemiyeti çatısı altında çalışan iki uzman komite, uluslararası hukukun bu türde bir zorlayıcı kuralının bulunmadığını beyan etmişlerdir. Dolayısıyla kendi kaderini tayin hakkı bir ideal olarak savaş sonrasında Osmanlı, Rus, Avusturya-Macaristan ve Alman imparatorluklarının dağıtılmasını meşrulaştırılan bir araç olarak kullanılmış ve bu dar kapsamı nedeniyle evrensel bir ilke haline gelememiştir. Sömürgeci ayrı maddeler ile konunun dışında bırakılmış olmakla birlikte sadece Avrupa içerisinde dahi nüfusların karmaşıklığı dikkate alındığında hakkın tanınması halinde ortaya çıkabilecek kaos ihtimali galiplerin kararlarını zorlanmadan vermesini sağlamıştır. Gerek savaş sonucunda toprakların antlaşmalarla yeniden paylaştırılmasından gerekse mağlup imparatorlukların tasfiyesinden sonra büyük göç hareketleri yaşanmıştır. Ayrıca barış antlaşmalarında öngörülen referandumlar nüfusun karışıklığından dolayı büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedenle mümkün olduğu durumlarda nüfusların mübadelesi yolu denenmiş, diğer hallerde ise rota azınlık haklarının korunmasına çevrilmiştir. Bkz: Lapidoth, Ruth, **Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts**, United States Institute of Peace Press, Washington, 1997, s.19; Kalaycı, s.43-44; Burbank/Cooper, s.404-405; Sarica, s.93-94.

⁵⁵³ Akbulut, Olgun, **Barış İçinde Birlikte Yaşamın Hukuki Zemini**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.261-262; Lapidoth, s.19-20.

⁵⁵⁴ **United Nations Charter**, Bkz: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

kapsamda, halkların yabancı tahakkümüne, egemenliğine ve sömürüsüne tâbi bulunmasının temel hakların inkarı olduğu, bütün halkların siyasi statüleri ile ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe tayin edebilecekleri şekilde kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu kaydedilmiş, bağımsızlık yolunda silahlı veya silahsız herhangi bir müdahaleye mahal vermeden, halkların serbestçe izhar edilmiş iradelerine uyarak iç işlerine karışmama ve egemenliğin bütünlüğüne saygı çerçevesinde bir alan açmıştır. Bu alanda yürütülecek bağımsızlık hareketleri bakımından siyasi, ekonomik, sosyal vb. hazırlıkların yetersiz olduğu ileri sürülerek geciktirmeye mazeret olarak sunulamayacağı bildirilmiştir⁵⁵⁵.

Söz konusu Bildirge ile yabancı boyunduruğu altında bulunmak insan haklarına aykırı görülmüş ve bütün halkların kendi kaderini tayin hakkı bulunduğu ilan edilerek ilke hakka dönüştürülmüştür⁵⁵⁶. Genel Kurul, bir gün sonra aldığı karar ile “*bağlı topraklar*”ın anlamına da açıklık getirmiş ve “*kendisini yöneten ülkeden coğrafi olarak ayrı ve etnik ve/veya kültürel olarak farklı*” şeklinde bir kategorizasyona gitmiştir. Buradan hareketle kendini “*iç sömürgecilik*” (internal colonialism) unsuru gören milliyetler, azınlıklar veya etnik toplulukların hak kapsamına alınmadığı söylenebilir⁵⁵⁷. Aynı yıl içerisinde Genel Kurul 1541(XV) sayılı kararıyla⁵⁵⁸ bağımsız bir devlet ile birleşmek, bağımsız bir devlete iltihak etmek ya da doğrudan kendi bağımsızlığını ilan etmek şeklinde üç seçeneği sömürge halklarının önüne sunmuştur. Bu gelişmelere karşın birkaç istisna haricinde Bildirge’nin hükümlerinin gözetilmediğinin ve kendi kendini idare edemeyen ülkelerde yaşayanlara karşı silahlı hareketleri de kapsayacak şekilde baskı kurulduğunun tespiti üzerine Genel Kurul, 1962 yılında devletleri Bildirge hükümlerine uymak konusunda teşvik etmek üzere Sömürge İdarelerini Sona Erdirme Özel Komitesini kurmuş, söz konusu Komite, yılda bir kez toplanarak ülkelerin temsilcilerinden yazılı veya sözlü raporlar almıştır⁵⁵⁹.

Sömürgelerin bağımsızlığına giden yolda en önemli gelişmelerden biri, gelişmekte olan ülkelerle ilgili olarak milletlerarası hukuku değiştirme çabalarının bir sonucu olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda doğal kaynaklar üzerinde egemenliğin sağlanmasıyla ilgili olarak 1962 tarih ve 1803 sayılı karar olmuştur. Bu karar, özellikle savaştan sonra bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Doğal kaynaklar üzerinde kalıcı

⁵⁵⁵ **Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples**, Bkz: https://digitallibrary.un.org/record/206145/files/A_RES_1514%28XV%29-EN.pdf?ln=en. (Erişim Tarihi: 2.6.2023).

⁵⁵⁶ Akbulut, s.262.

⁵⁵⁷ Kara, Uğur, **Kültürel Kimlik, Anayasal Vatandaşlık, Özyönetim**, Karahan Kitabevi, Adana, 2013, s.352.

⁵⁵⁸ **Principles which should guide Members in determining whether or not an obligation exists to transmit the information called for under Article 73 e of the Charter**. Bkz: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/153/15/PDF/NR015315.pdf?OpenElement>. (Erişim Tarihi: 2.6.2023).

⁵⁵⁹ Akipek, Sömürgecilik, s.7.

egemenlik doktrininin güçlendiren belgeler, doğal kaynaklar ve egemenlik arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Karar, milletlerin ve halkların doğal kaynakları üzerindeki kalıcı egemenliklerinin, milli ilerlemeleri ve vatandaşlarının refahı için uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu egemenlik haklarının ihlal edilmesi ile Şart'ın ahlaki yapısını zedelendiği, milletlerarası ekonomik işbirliğini engellendiği ve barışı tehdit edildiği gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda “*halk*” teriminin kullanılması, milletlerarası hukuk tarafından tanınmak ve korunmak üzere henüz bağımsızlığını elde etmemiş varlıkları kabul eden halkların kendi kaderini tayin hakkıyla paralel görülmüştür. Kararda bahsi geçen “*hak*” ve “*halk*” terimlerinden sömürge yönetimleri altındaki nüfusları ifade ettiği anlamı çıkarılmıştır⁵⁶⁰.

Öte yandan Teşkilat bünyesinde 1966 yılında hazırlanan “*İkiz Sözleşmeler*”in (Medeni ve Siyasi Haklara dair Uluslararası Sözleşme⁵⁶¹ ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara dair Uluslararası Sözleşme⁵⁶²) aynı olan ilk maddelerinde, bütün halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olduğu ve bu hak gereğince kendi siyasi statülerini kararlaştırma, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini sağlama, doğal zenginliklerinden ve kaynaklarından yararlanma konusunda serbestçe hareket edebilecekleri belirtilmiştir. Maddeler, aynı zamanda devletlerin yükümlülüklerini de bildirmiş, söz konusu halkların hiçbir halde kendi varlıklarını sürdürebilmesi için gerekli imkânlardan mahrum bırakılamayacağını ve özerk olmayan ve vesayet altında bulunan ülkelerin idaresinden sorumlu olan devletler de dahil olmak üzere Sözleşmelere taraf olan devletlerin Birleşmiş Milletler Şartı'nın hükümleri gereğince halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkının tahakkuk ettirilmesini kolaylaştıracağını ve bu hakka saygı göstereceğini hükme bağlamıştır.

İkiz sözleşmeler, kendi kaderini tayin hakkını insan haklarıyla bağlantılı şekilde anlamlandırmış, ayrıca halkların kendi doğal zenginliklerini ve kaynaklarını serbestçe kullanabilmeleri gerektiğini ifade ederek hakkın ekonomik boyutuna atıfta bulunmuştur⁵⁶³. Kendi kaderini tayin hakkı, devletlere veya bireylere değil, halklara tanınmıştır. Hakkın kullanılabilmesi için ilgili halkın özgür iradesini ortaya koyabilmesi gerekmektedir. İlgili halk ise hazırlık çalışmalarından da görüleceği üzere Teşkilatın yayımladığı belgelerde sıkça vurgulanan sömürü, yabancı tahakkümü veya egemenliği altındakiler de dahil olmak üzere tüm halklar şeklindedir. Hazırlık aşamalarında halklar ile birlikte milletler ifadesi de eklenmiş,

⁵⁶⁰ Anghie, s.216-217.

⁵⁶¹ International Covenant on Civil and Political Rights, Bkz: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>. (Erişim Tarihi: 6.5.2023)

⁵⁶² International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Bkz: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>. (Erişim Tarihi: 6.5.2023)

⁵⁶³ Çavuşoğlu, s.71-73.

geçmişte egemenlik sahibi olup da sonradan bunu kaybeden milletler ile halihazırda bağımsız olmakla birlikte bunu yitirme tehlikesi olan milletler de dahil edilmiştir. Ancak daha sonra milletler ibaresi çıkarılmış ve metin yalnızca halkları içermiştir⁵⁶⁴.

İkiz Sözleşmeler ile dile getirilen kendi kaderini tayin hakkının siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutu bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlar halkların kendi doğal zenginliklerinden istifade edebilmesini, buna bağlı olarak ekonomik anlamda gelişebilmesini, kendi sosyal çevresini seçme ve belirleyebilme imkânına sahip olmasını ve kendi kültürünü koruyarak gelecek nesillere aktarabilmesini ifade ettiği kadarıyla bütün halkları ilgilendirmiş, siyasi boyut ise tahakküm altında bulunan halkların özgürlüğünü kazanabilmesi anlamında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte siyasi boyut bütün halklar bakımından diğer boyutların aksine koşulsuz bir şekilde söz konusu olmamıştır⁵⁶⁵. Birleşmiş Milletler Şartı ile birlikte değerlendirildiğinde, sonuç olarak kendi kaderini tayin hakkı iç (halkların sosyal, ekonomik ve kültürel kaderlerini belirleme) ve dış (halkların milletlerarası statülerini belirleme, bağımsızlık) olmak üzere iki yönlü şekilde bir uygulama kazanmıştır⁵⁶⁶.

2.2.2.3.2.2. Kendi Kaderini Tayin Hakkının Kapsamı

Ortaya çıkan neticeye göre kendi kaderini tayin hakkının iç ve dış olarak iki boyutunun bulunduğu kabul edilmektedir⁵⁶⁷. Hakkın iç boyutu, genel olarak, vatandaşların devletin faaliyetine hukuki bir zemin oluşturmaları için milletlerinin yönetimine katılması anlamında olmak üzere hükümetin meşru seçimler yoluyla tespit edilmesini ifade etmektedir. Özünde demokrasi ile eş anlamlı olan bu kavram, ülkedeki insanların herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan temsil edilebilmeleri ve kendileriyle ilgili talepleri açık kanallar yoluyla iletebilmeleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu boyutun en bilinen ve ileri seviyesi siyasi özerkliktir⁵⁶⁸. Bunun dışında iç boyut bölgesel özerklik, eğitim özerkliği veya kültürel özerklik olarak da kendisini göstermektedir. Bu sayede farklı etnik kökenden gelen halkların aynı devlet içerisinde menfaatlerinin gözetilmesi ve kendilerini ilgilendiren sahaları düzenleyebilmeleri söz konusu olmaktadır⁵⁶⁹. Halkın siyasi iktidarın kullanılmasına aktif bir şekilde katılması, aynı zamanda bireysel insan haklarının tanınması ve korunması yönleri de dahil edilerek bu boyutun

⁵⁶⁴ Akbulut, s.263-264.

⁵⁶⁵ Akbulut, s.265-266.

⁵⁶⁶ Kalaycı, s.48.

⁵⁶⁷ Kendi kaderini tayin hakkının iç ve dış boyutlarıyla ilgili olarak detaylı bir analiz için Bkz: Bhandari, Surendra, "From External to the Internal Application of the Right to Self-Determination: The Case of Nepal", **International Journal on Minority and Group Rights**, Vol. 21, No. 3, 2014, pp. 330-370.

⁵⁶⁸ Akgül, Mehmet Emin, **İdari Örgütlenme Ve Siyasi Yönetim İlkesi Olarak Özerklik Kavramı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s.24; Akbulut, s.300; Kalaycı, s.37.

⁵⁶⁹ Arsava, s.78-79.

içerisinde değerlendirilmektedir⁵⁷⁰. Bu nedenle sadece ülke içerisindeki milliyetler veya etnik topluluklar değil, diğer kolektif topluluklar için de temsil hakkı gündeme gelmiş, nüfusun çeşitliğinin yeterince yansıtılması özellikle Batı demokrasileri için bir kaygı sebebi olmuş ve hakkın içsel yönünün bu anlamda da yansıtılması için talepler dile getirilmiştir⁵⁷¹. İç boyutun insan haklarıyla ilişkilendirilmesinin bir diğer yönü de, uluslararası seviyede insan haklarına dair yargı faaliyeti yürüten mahkemelere özerklik ve temsiliyet ile ilgili birçok başvurunun yapılması olmuştur⁵⁷².

Kendi kaderini tayin hakkının dış boyutu, bir halkın bağımsız bir ulus-devlet kurmayı da içerebilecek şekilde kendi tercih ettikleri siyasi şekli seçme imtiyazı ile ilgilidir. Kendi kaderini tayin hakkını kullanma imkânı olan bir halk hem iç hem de dış işlerinde bağımsız, uluslararası anlamda hukuki kişiliği olan egemen bir devlet kurabilir. Uluslararası hukuk, bu hakkı özellikle sömürge yönetimi altındaki halklar için kabul etmiş ve dekolonizasyon süreçlerinde kullanmıştır. 1960'lı yıllarda Birleşmiş Milletlerin desteğiyle bağımsızlığını kazanan sömürge ülkeler buna örnektir⁵⁷³.

⁵⁷⁰ Çavuşoğlu, s.77-78.

⁵⁷¹ Kymlicka, Will, **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. Abdullah Yılmaz, 2.Bs., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.73-74.

⁵⁷² Keleş, Ruşen, **Fransa Ve İspanya'da Yerinden Yönetim**, Ankara, Erk Yayıncılık, 1994, s.75.

⁵⁷³ Bu dönemde sömürge halklarının kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu özellikle vurgulanmıştır. Doğu Timor'un 2002 yılında bağımsızlıkla sonuçlanan mücadelesine verilen destek de buranın eski Portekiz sömürgeesi olmasından kaynaklanmıştır. Bunun dışında Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın dağılması ve Çekoslovakya'nın ikiye ayrılması sonucu bağımsızlığını kazanan ülkeler de kendi kaderini tayin hakkının bu şekildeki bir uygulamasından yararlanmıştır. Dış boyuttan yararlanmanın bir diğer şekli, egemen ve bağımsız başka bir devletle birleşerek yeni bir devleti ortaya çıkarmadır. Bunun tipik örneği ise Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi olmuştur. Son olarak bağımsız devlet içerisine tam olarak entegre şekilde veya belirli özerklik haklarıyla dahil olma söz konusu olmaktadır. Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bkz: **Kalaycı**, s.37; **Akbulut**, s.296-297. Dış boyut konusundaki imtiyazın, istisnai olarak temel menfaatlerin ve kültürel farklılıkların hukuki ve demokratik şekilde korumanın mümkün olmadığı durumlarda, egemen bir milletin yönetimine tâbi olan nüfuslara veya gruplara uygulanabileceği kabul edilmektedir. Tahakküm altında tutulan nüfusun hayati çıkarları ve kültürel kimliği tehlikeyle karşı karşıya olan bir nüfus, son çare olarak bağımsızlığı talep edebilmektedir. Ancak kültürel kimliğini ve menfaatlerini korumada sorunlar yaşamasına rağmen ülkenin demokratik vasıtalarıyla çeşitli haklara sahip kılınan nüfuslara ayrılma hakkı verilmemekte, demokratik kanallar aracılığıyla katılımları dahili boyuttan kendi kaderini tayin haklarını kullandıkları şeklinde yorumlanmaktadır. Bu topluluklar açısından talep yetkisi, siyasi özerkliğe kavuşma gibi dahili boyutun ileri seviyeleriyle sınırlandırılmaktadır. Milletlerarası hukukun bu konuyla ilgili genel yaklaşımı ülkelerin toprak bütünlüğünün korunmasıdır. Milletlerarası güvenlik ve istikrarın korunması gerekçesiyle ayrılma hakkının düzensizlik ve kargaşaya yol açacak bir problem olarak görülmektedir. Bu bakımdan kendi kaderini tayin hakkı, ayrılığı teşvik etmekten kaçınmak için ihtiyatlı bir şekilde yorumlanmaktadır. Birleşmiş Milletler de, kendi kaderini tayin hakkını üye devletlerin toprak bütünlüğünü baltalamak için bir gerekçe olarak yorumlamanın Örgütü zor durumda bırakacağı endişesiyle toprak bütünlüğüne öncelik vermiştir. Aynı şekilde çoğunluğu heterojen topluluklardan oluşan devletler de, kendi aralarındaki mutabakat ile bağımsızlık hareketleri ile ayrılıkçı çabaları tahrir etmelerinin ileride kendileri açısından da aynı ihtimalin doğabileceği kuşusuyla uzak durulmaktadır. Bkz: **Uygun**, s.555-556; **Kalaycı**, s.59-60. Kendi kaderi tayin hakkının azınlıklara tanınma ihtimaliyle ilgili ufuk açıcı bir tartışma için Bkz: Vieyetz, Eduardo J. Ruiz, "Minority Nations and Self-determination: A Proposal for the Regulation of Sovereignty Processes", **International Journal on Minority and Group Rights**, Vol. 23, No. 3, 2016, pp. 402-421.

2.2.3.2.3. Hakkın Sömürgelerin Bağımsızlıklarını Elde Etmelerindeki Rolü

Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan itibaren sömürge yönetimi altındaki seksenden fazla ülke bağımsızlığını kazanmış, birçok sömürge de bağımsız devletler ile birleşmek ya da bu devletlerle aynı siyasi çatı altında toplanarak kendi kaderini tayin hakkını kullanma imkânını elde etmiştir. Bu bakımdan Birleşmiş Milletler’in oldukça önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir⁵⁷⁴. Şart’ın 1. ve 55. maddelerinde açıkça zikredilen ilkeye, kendi kendini yönetme imkânı bulunmayan bölgeler ile uluslararası vesayet sisteminin düzenlendiği kısımlarda yer verilmemiş olmakla birlikte, bu kısımlarda üye ülkeler ile vesayet altına alacak ülkelere ilgili halkların kendilerine özgü şartlarını ve taleplerini dikkate alarak kendi kendilerini yönetebilmelerini sağlayacak kurumların kurulması ile bağımsızlık yolunda gelişmelerini teşvik etmek sorumluluğu yüklenmiştir⁵⁷⁵. Birleşmiş Milletler Şartı’nın devlet ile halk arasında ayırım yapmadığı ve bu bakımdan “halk” kavramı ile yakın bir zamanda devlet haline gelmesi muhtemel üçüncü dünya halklarını kastettiği ileri sürülmüştür. Bu yönüyle Şart’ın dış kendi kaderini tayin hakkı bağlamında azınlık sorununa değinmeden sömürgecilikten kurtuluş aşamasında olan topluluklara hitap ettiği belirtilmektedir. Sömürgelerin tasfiye sürecinde uluslararası hukukun hakkı tek taraflı olarak yorumlaması, bu dönemdeki kendi kaderini tayin hakkı anlayışının değiştiğine, Wilson’un daha homojen ulus-devletler kurmak için sınırların etnik temelde yeniden çizilmesini içeren yorumundan farklı olarak toprağa dayalı bir perspektifi benimsediği görülmektedir⁵⁷⁶.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 1970 tarih ve 2625 sayılı “*Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliği ile ilgili Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirge*”si, halkların eşit haklarına ve kendi geleceğini tayin etmesine ilişkin olarak belirttiği ilkelerde, eşit hakları ve kendi kaderini tayin ilkesi nedeniyle halkların dış müdahalelerden bağımsız bir şekilde kendi siyasi statülerini tayin etme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini sağlamaya çalışma hakkına sahip olduğu ve bütün devletlerin bu hakka saygı gösterme borcu altında olduğu belirtildikten sonra her devletin sömürgeciliğe hızla son vermek için halkların bu konuda özgürce ifade edilmiş iradelerine saygı duyması gerektiği kaydedilmiştir. Bu kapsamda halkların yabancı tahakkümü, yönetimi ve sömürsü altına alınması temel insan haklarının inkarı olarak yorumlanmış ve devletlerin ilkenin gerçekleştirilmesini sağlamak üzere katkı sağlama yükümlülüğü altında olduğu belirtilmiştir. Kendi kaderini tayin hakkının kullanım şekillerinin egemen ve bağımsız bir devlet kurma, bağımsız bir devletle birleşme veya bütünleşme ya da özgürce belirlenmiş başka bir statüye sahip olma olarak sayıldığı Bildirge’de,

⁵⁷⁴ Akipek, Sömürgecilik, s.1.

⁵⁷⁵ United Nations Charter, Bkz: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>. (Erişim Tarihi: 6.5.2023)

⁵⁷⁶ Kalaycı, s.46.

bu haklarının kullanımının engellenmesi halinde halklara direnme imkânının da önü açılmıştır. Nihayet sömürge toprağı ya da kendi kendini idare edemeyen bölgelerin kendilerini yöneten devletlerden ayrı ve farklı bir statüde bulunduğu, bu farklılığın ise söz konusu yerlerde yaşayan halkların kendi kaderlerini tayin etme haklarını kullanana kadar mevcut kalacağı bildirilmiştir. Aynı Bildirgede bahsi geçen hükümlerin halkların eşit hakları ve kendi kaderini tayin etmesi ilkesine uygun olarak yöneten ve böylece ırk, inanç veya renk ayrımı yapmaksızın ülkede yaşayan bütün halkı temsil eden bir yönetime sahip egemen ve bağımsız devletlerin toprak veya siyasi bütünlüğünü kısmen veya tamamen parçalayacak herhangi bir harekete cevaz vermediğı, her devletin, başka bir devlet ya da ülkenin milli birliğı ve toprak bütünlüğünü bozacak hareketlerden kaçınma yükümlülüğü altında bulunduğu belirtilmiştir⁵⁷⁷.

Kendi kaderini tayin hakkının İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve dekolonizasyon döneminde uluslararası hukuk normu haline getirilmesinde Birleşmiş Milletler ile onun organı olan Uluslararası Adalet Divanının büyük rolü olmuştur. Divan, kararlarında kendi kaderini tayin kavramına sıklıkla değinmiş ve gerek kararlarında gerekse hâkimlerin görüşlerinde kavramı merkeze almıştır. Divan, Milletler Cemiyeti döneminde tesis edilen mandanın Namibya halkının kendi kaderini tayin hakkını engellediğı şekilde görüşünü bildirdiğı 1970 tarihli davada, medeniyetin kutsal emaneti olarak adlandırdığı mandanın nihai amacının halkın kendi kaderini tayin etmesi ve bağımsızlığı olduğunu öne sürerek bağımsızlık lehinde taraf olmuştur. Aynı kararda Divan, diğer Birleşmiş Milletler kurumlarıyla birlikte bu hakkın insan hakları açısından emredici bir norm haline gelmesinden yana bir tutum benimsemiştir. Bu kararına daha sonraki istişari görüşlerinde de sık sık yer vermiş ve kendi kaderini tayin hakkına odaklanan tutumunu sürdürmüştür. Özellikle 1975 tarihli Batı Sahra kararında, önceki kararına atıfta bulunarak Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer aldığı haliyle, kendini kendini yönetmeyen bölgelerle ilgili uluslararası olarak milletlerarası hukukun gelişim seyrinin, kendi kaderini tayin prensibini her birine uyarlanabilir hale getirdiğini belirtmiştir⁵⁷⁸.

Sömürgeciliğin tasfiyesi döneminde hakkın dış boyutunun tanınması ile ülke bütünlüğünün korunması arasındaki ikilem sömürge ülkelerin sınırları dikkate alınarak çözümlenmiştir. Bu dönemde uluslararası camiada ayrılmanın kabul edilebilirliğı konusunda yeni bir anlayış hâkim olmuştur. Sömürgelerdeki halkların haksızlığa uğradığı ve ayrılma konusunda ahlaki haklarının bulunduğu kanaat getirilmiştir. Uluslararası hukukçular, “*tuzlu*

⁵⁷⁷ Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. Bkz: https://digitallibrary.un.org/record/202170/files/A_RES_2625%28XXV%29-EN.pdf?ln=en. (Erişim Tarihi: 3.6.2023).

⁵⁷⁸ Koçak, Harun, “Development of Self-Determination Right and the Role of ICJ: Statements on the South West Africa (Namibia) Advisory Opinion”, *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 2020, pp. 47-68, s.62-64.

su” kriterini kabul edip metropol ile aralarındaki okyanusla ayrılan topraklara, istemeleri halinde bağımsızlık hakkını vermiştir⁵⁷⁹. Bu kriter Avrupa sömürgeciliğine uygun olduğu için hakkın öznesi olan sömürge halklar, Avrupalı devletlerin denizaşırı topraklarındaki halklar olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Fransız Anayasa Konseyi denizaşırı sömürgelere dair “*kendi kaderini tayin hakkına sahip denizaşırı halklar*” ifadesini kullanırken, Korsika’da yaşayanları bu kategoride saymayarak “*Fransız halkının bileşeni Korsika halkı*” ifadesini benimsemiştir⁵⁸⁰. Bunun gibi örneklerden hareketle kendi kaderini tayin hakkının denizaşırı sömürgelerle sınırlandırılması, keyfî olduğu gerekçesiyle eleştiriye uğramıştır. Aynı türden sömürgeleştirmeye maruz kalsalar dahi ülkelerin içerisinde yer alan azınlıkların “*halk*” olarak kabul edilmemeleri ve haktan yararlandırılmamaları kimi zaman hakka sahip oldukları konusunda ısrarcı olmuştur⁵⁸¹.

Yerli halklar, azınlıklardan farklı olarak çoğunlukla birlikte yaşama fikrinden farklı olarak kendilerini çoğunluktan ayıran özerklik vurgusuyla eşleştirilmiştir. Bu vurgu, kendi kaderini tayin hakkıyla birlikte yerli halkların azınlıklara nispetle ek bazı haklarının bulunduğu iddiasını güçlendirmiştir⁵⁸². Kendi kaderini tayin hakkının dış boyutunun sömürge durumlarına ve yabancı tahakkümüne tâbi halklara uygulanması kabul edilmiştir. Bu kabulün altında yatan gerekçeler çeşitlidir. Buna göre uluslararası hukuk tüm halklar için kendi kaderini tayin hakkını tanımakta ve yerli halklar da bu şekilde kabul edildiğinden onları bu haktan mahrum bırakmak ayrımcılık ve ırkçılık teşkil etmektedir. Bunun dışında uluslararası hukukta sömürge halklarının kendi kaderini tayin hakkı olduğu konusunda bir münakaşa bulunmamaktadır. Toprakları fethedilen ve sömürgeleştirilen yerli halkların kendi kaderini tayin haklarını kullanmaları engellenmiştir. Son olarak sömürgecilikten önce orada egemenlik sahibi olan yerlilerdir; sonradan gelenlerin “*terra nullius*” adı altında buraları keşfetmeleri onlara egemenlik hakkı

⁵⁷⁹ Doktrinde dış boyutun, sömürge yönetimi halklar haricinde, kendi rızaları dışında yabancı devletlerin kontrolü altına alınan topraklarda yaşayanlar veya bir dahil oldukları federasyonlardan ayrılmak isteyen halklar tarafından kullanılabilmesi ileri sürülmüştür. Ancak sömürgelerin tasfiye döneminden sonra toprak bütünlüğü daha önemli hale gelerek kendi kaderini tayin hakkının bağımsız devletlerin bütünlüğünü bozacak faaliyetlere meşruluk kazandıracak şekilde yorumlanamayacağı belirtilmiştir. Böylece ayrılma şeklindeki dış boyutun sonuna gelinmiş, kendine ait bir devlete sahip olmak isteyen grupların talepleri, halk olmadıkları ileri sürülerek reddedilir hale gelmiştir. Dış boyuttan yararlanma hakkının sadece sömürge halklarına tanınması, tuzlu su kriterinin kabul edilerek deniz aşırı topraklarına bağımsızlık hakkı tanınan emperyal güçlerin kendi içerisinde veya kendi yanı başlarında tahakküm aldığı halklara aynı imkânın sunulmaması ve bir ülkedeki etnik azınlıklar ile sömürgeleştirilmiş halklar arasında belirgin bir ayrım yapılmasının zorluğu, çeşitli tutarsızlıklar yarattığı gerekçesiyle eleştiriye uğramıştır. Bkz: **Çavuşoğlu**, s.76; **Kalaycı**, s.48-49.

⁵⁸⁰ **Akbulut**, s.283-284.

⁵⁸¹ **Kymlicka**, s.67. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi de, “*halk*” kavramının bir devletin sınırları içerisinde ikamet eden tüm bireyleri mi, yoksa çeşitli grupları mı kapsadığını incelediği Kanada’nın periyodik raporuna ilişkin kararında yerli halkları Kanada halkından ayrı bir halk olarak sınıflandırmış ve onları iç boyutun özneleri olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle uluslararası hukukun her halk kategorisine dış boyutu tanıdığını iddia etmek doğru olmayacaktır. Bkz: **Akbulut**, s.295.

⁵⁸² **Akbulut**, s.89.

tanımamaktadır. Çünkü, üzerinde devlet teşkilatlanmasına sahip bulunmayan bir halkın yaşadığı topraklar “*terra nullius*” olarak görülmemektedir⁵⁸³.

Viyana’da 1993 tarihinde gerçekleştirilen Dünya İnsan Hakları Konferansı’nın ardından ilan edilen deklarasyon ve hareket planında her topluluğun kendi siyasi aidiyetini seçme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini serbestçe gerçekleştirme yetkisi veren kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte sömürge yönetimi, yabancı kontrolü veya işgali altında altında yaşayan halkların kendilerine has şartlar dikkate alınarak, bu halkların doğuştan sahip olduğu kendi kaderini tayin hakkını hayata geçirmek için Şart ile uyumlu her türlü tedbiri alma hakkının mevcut konferans tarafından benimsendiği dile getirilmiştir. Konferans, hakkın reddedilmesinin insan hakkı ihlali olarak görüleceğini ifade etmekle birlikte bu durumun bağımsız milletlerin toprak bütünlüğünü istikrarsızlaştıracak veya tehlikeye atabilecek herhangi bir hareketi onaylamadığı şeklindeki endişesini yinelemiştir.⁵⁸⁴ Keza Genel Kurul’un Şart ile öngörülen kendi kendini idare etme imkânı olmayan bölgeler ile ilgili olarak 10 Aralık 2004 tarihinde aldığı 59/134 sayılı kararda da dekolonizasyon sürecinde temel bir insan hakkı olan kendi kaderini tayin prensibinin alternatifsiz bir önemde olduğunu ifade etmiştir⁵⁸⁵.

Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığı Komitesi, 1996 tarihli ve 21 numaralı genel tavsiyesinde Birleşmiş Milletler’in kendi kaderini tayin hakkının dış boyutu olan bağımsızlık veya ayrılmayı sömürge halklarına mahsus kıldığını teyit etmiş ve bu kapsamda sömürge tanımını, metropolden (egemen devletin topraklarından) uzak olma şartına bağlamıştır. Komite, teşkilatın kendi kaderini tayin hakkına ilişkin 1960’lı yıllardan itibaren bulunduğu pozisyonuna uygun bir değerlendirmede bulunarak hakkın dış boyutunun, bütün halkları siyasi statülerini

⁵⁸³ **Lapidoth**, s.20; **Akbulut**, s.285-286. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 169 sayılı Sözleşmesinde yerli halkların dillerini, kültürlerini serbestçe geliştirme ve geleceklerini belirleme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu meyanda hakkın kapsamı, kabile topluluklarını da içerecek şekilde, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda yerli halklara kendi tercihlerini yapma, kendilerine etkileyen karar alma süreçlerine katılma ve geleneksel değerlerinin ve hayat tarzlarının korunmasına kadar uzanmaktadır. Birleşmiş Milletler ise yerli halkları, başka halklar veya devletler tarafından işgal edilmeden önce belirli bir bölgede yaşayan veya ikamet eden ve toprakları diğer devletler tarafından ilhak edilen, ancak geleneksel değerlerini, sosyal, kültürel veya siyasi hayat tarzlarını ve geleneksel kurumlarını kısmen veya tamamen koruyabilmiş topluluklar olarak tanımlamış ve bunlara eski ya da orijinal halk da denileceğini belirtmiştir. Böylece yerli halklar tanımı, sanayileşmiş ve ekonomilerin ve devlet merkezli siyasi yapıların dışında kalmış halkların çeşitli grupların örgütlenmesini de dikkate almıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, tutarlı içtihatlarıyla, yerli halkların Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 27. maddesinde belirtilen azınlık haklarına sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu hakların öznesi olarak yerli halklara, Komiteye bireysel başvuru yapma hakkı tanınmış, ayrıca Sözleşmeye taraf devletleri de yerli halkların haklarını nasıl koruduklarına dair rapor sunma zorunluluğu getirilmiştir. Çelik, Demir, **Demokratik Özerklik ve Öz Yönetim**, Do Yayınları, İstanbul, 2015, s.75; **Akbulut**, s.89-90..

⁵⁸⁴ **Vienna Declaration and Programme of Action**. Bkz: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/vienna.pdf>. (Erişim Tarihi: 3.6.2023).

⁵⁸⁵ **Questions of American Samoa, Anguilla, Bermuda, the British Virgin Islands, the Cayman Islands, Guam, Montserrat, Pitcairn, Saint Helena, the Turks and Caicos Islands and the United States Virgin Islands**. Bkz: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/484/30/PDF/N0448430.pdf?OpenElement>. (Erişim Tarihi: 3.6.2023).

özgürce belirleme hakkına denk düştüğünü ve halkların sömürgecilikten kurtuluşunun bu dış boyutun önemli bir örneği olduğunu kaydetmiştir. Kendi kaderini tayin hakkının iç boyutunun ise bütün halkların ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişiminin korunması hakkına tekabül ettiğini ve vatandaşların kamusal konulara dahliyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ulus-devletler içerisinde yer alan azınlıkların, karar alma süreçlerine dahil olma anlamındaki iç boyuttan, imparatorluklar dahilindeki sömürge halklarının ise dış boyuttan yararlandırılacağı hükme bağlanmıştır⁵⁸⁶. Birleşmiş Milletler raportörü Asbjorn Eide, hakkın dış boyutunun toplam nüfus içerisindeki farklı kültürden, dilden veya dinden gelen gruplara değil, tamamının yararlanması için mümkün olduğunu belirtmiş, farklı grupların halihazırda bütünün bir parçası olarak ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini demokratik kanalları kullanmak suretiyle iç boyut yönünden kullanabildiğini kaydetmiştir. Eide'nin bu görüşleri, uluslararası hukukun etnik kökene bağlı olarak dış boyutu kabul etmediği şeklinde yorumlanmıştır. Bu bakımdan klasik yaklaşım, sömürge rejimi altında bulunan ülkelerin sömürgeci devletin ülkesinden sayılmaması, sömürge ülkenin bağımsızlığını kazanmasının sömürgeci devletin toprak bütünlüğü açısından aykırılık teşkil etmediği şeklinde gelişmiştir⁵⁸⁷.

Son olarak 1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin denetimi altındaki Pasifik Adaları Vesayet Ülkesi'nde yapılan referandum sonucunda kendi kendini yönetme kararının benimsenmesiyle birlikte, 1994 yılında Güvenlik Konseyi'nin kararı ile burası üzerindeki vesayet antlaşması sona ermiş, böylece son ülke de vesayetten kurtulup bağımsızlığını kazanarak Teşkilat'ın 185. üyesi haline gelmiştir⁵⁸⁸.

Kendi kaderini tayin hakkıyla ilgili gelişmeler devam ederken, Afrika'da 1951 yılında Libya'nın bağımsızlığı ile dekolonizasyon süreci başlamış, 1956 yılındaki Süveyş Kanalı krizinin İngilizleri zayıf düşürmesi üzerine 1964'e kadar büyük ölçüde tamamlanmıştır. Portekiz önemli bir istisna olarak 1974 tarihinde kendi ülkesinde yaşanan ihtilale kadar sömürgelerini korumaya devam etmiştir. Rodezya ve Zimbabve İngiliz Tacına karşı tek taraflı olarak bağımsızlık ilan etmiş ve buna ancak 1980'de ulaşmıştır. Zaman içerisinde yüzden fazla bağımsız devlet ortaya çıkmış, dünya sistemi köklü bir dönüşüm yaşamıştır⁵⁸⁹.

2.3. Ara Değerlendirme ve Mukayese

Modern deniz imparatorlukları, başkalarının yollarını kapatmaya çalışırken kendi yollarını genişleterek uzun mesafeli ticareti yönlendirmeye çalışan teşebbüslerin sonucu olarak

⁵⁸⁶ Kara, s.354.

⁵⁸⁷ Akbulut, s.294.

⁵⁸⁸ Akipek, Sömürgecilik, s.4.

⁵⁸⁹ Osterhammel, s.37-38; Howe, s.141.

ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun devamlılığı ticarete bağlı olduğundan kara imparatorluklarından farklı şekillerde hareket edebilmişler, ticaretin sekteye uğradığı durumlarda nüfuz alanları bitişik durumda olmadığı için geri çekilebilmişler, ticari menfaatlerin gerektirdiği durumlarda kendi bölgeleri içerisine rakip ağları kabul edebilmişler, nihayet silahlı ticaret filolarını desteklemek için koloniciliğin farklı şekillerinden yararlanabilmişlerdir. Ekonomik ağların oluşturulmasında kritik noktaları teşkil eden ve anklavlarda⁵⁹⁰ kurulan ticaret kolonileri; az sayıdaki kolonistin yerlileri veya dışarıdan getirdikleri köleleri çalıştırarak toprak ve madenlerden istifade ettiği plantasyon kolonileri ya da yerli halkı topraklarından eden, katleden veya yeni toplumsal düzene zorla entegre etmeye çalışan yerleşim kolonileri gibi kurumlarla hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdir⁵⁹¹.

Amerika'ya ilk çıkıştan itibaren bir milletlerarası hukuk ilkesi haline gelen keşif doktrini yeni topraklar üzerindeki egemenlik anlaşmazlıklarına bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. İspanya ve Portekiz arasındaki Papalık anlaşmalarıyla başlatılan doktrin daha sonra İngiltere, Fransa ve Hollanda tarafından benimsenmiş ve uyarlanmıştır. Sınır antlaşmaları ile çizilen hatlar, Avrupa'nın din savaşları ve sömürgeleştirme döneminde çok önemli olmuştur. Jeopolitik nüfuz ve yargı yetkisinin sınırlarını belirleyen bu hatlar, XVII. yüzyıl Avrupa milletlerarası hukukunun önemli özellikleri arasında yer almıştır. Bu hatların içinde kalan bölgeler barışçıl bölgeler olarak kabul edilirken, ötesindeki bölgeler sömürgeci genişleme ve edinime açık bırakılmıştır. Bu doktrin daha sonra İngiltere, Fransa ve Hollanda tarafından keşif, egemenlik ve ticaret hakları talep etmek için kullanılmıştır. Bu milletler Papalık kararnamelerine ihtiyaç duymaksızın “*terra nullius*” ilkelerini ortaya atarak Avrupalı yöneticilerin ya da mülkiyetin olmadığı toprakların işgale açık olduğunu ileri sürmüşlerdir. “*Bilinen*” ve “*bilinmeyen*” bölgeler kavramı bulanıklaştıkça, bir zamanlar keşfedilmemiş bölgelerin mülkiyetinin kazanılmasında önemli bir rol oynayan haritalama çalışmaları da önemini yitirmeye başlamıştır. Avrupalı güçlerin toprak edinmesi için kabul edilen tek hukuki şart, orada asırlardır yaşayan yerlilerin haklarını göz ardı ederek keşif ve işgal haline gelmiştir. Dolayısıyla Keşif Doktrini, yeni keşfedilen topraklar üzerinde egemenlik ve mülkiyet iddiasında bulunulmasını sağlayarak Avrupa sömürgeciliğini kolaylaştırmıştır. “*Terra nullius*” anlayışının etkili olduğu yerleşim kolonilerinde (Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Cezayir vb.), yerleşimciler yerli halklar üzerinde otorite ettiklerinde egemenliklerini beraberlerinde getirdikleri düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Dış egemenlik ya da “*imperium*” metropoldeki monarşiye ait olsa da yerleşimciler bir dereceye kadar iç egemenliklerini savunmuşlardır. Bu iç

⁵⁹⁰ Anklav bir ülkenin sınırları içinde başka bir ülkeye olan ait kara parçasıdır.

⁵⁹¹ **Raben**, s.314; **Burbank/Cooper**, s.157.

egemenlik, kaynakların çıkarılmasından ve ticaretin tesis devamlılığından öte, kendi otoritelerini ve iktidarlarını normalleştirmeye yarayan hukuki ve idari sistemlerin oluşturulmasını gerektirmiştir. Çoğunlukla Afrika ve Asya'da bulunan sömürü kolonilerinde ise şirket tekelleri ve plantasyonlar gibi ticari girişimler yoluyla egemenlik kurulmaya çalışılmıştır⁵⁹².

Modern sömürgecilik, önceki imparatorluk oluşturma şekillerinden ve yabancı istilalarından ayrılmaktadır. Sömürgecilikten önceki dönemdeki servet transferleri istilayı gerçekleştiren orduların savaş ganimetleri ile eve dönmeleriyle gerçekleşen kısa süreli bir hadise olmuştur. Fatihler tipik olarak fethettikleri topraklarda ikamet etmiş, servetlerini yerel olarak elde etmiş ve orada harcamıştır. Sömürgecilik ise toplumların savaşlar ve salgın hastalıklarla sistematik olarak istismar ve yok edilmelerine, sömürge bölgelerindeki doğal kaynakların ölçsüz bir şekilde merkeze aktarılmasına, kıtalar arası köle ticaretine, bir sömürüye özgü gelir kaleminin başka bir sömürü mekanizmasında mübadele aracı olarak kullanılmasına yol açarak kurduğu küresel ağ ile kendini farklı kılmıştır⁵⁹³.

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan denizaşırı sömürge imparatorlukları, XV. yüzyıldan sonra bazı Batı Avrupa devletlerinin kendi kıtaları dışında edindikleri, yönettikleri ve sömürdükleri toprakları ifade etmektedir. Bu imparatorluklar kendi anavatanlarının siyasi uzantıları olarak değil, farklı kurallara ve yönetime tâbi siyasi varlıklar olmuşlardır. Sömürgelerin kurulması, Avrupa etkisinin, kültürünün ve ekonomik sisteminin küresel anlamda yayılmasını sağlamış ve bu devletleri milletlerarası sahada siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşim ağına dahil etmiştir. Bu bakımdan denizaşırı sömürge imparatorluğu kavramı, kültürel, ekonomik ve coğrafi anlamda nispeten benzerlik gösterse de her biri kendi emperyalist siyasetini takip eden çeşitli özerk güçlere bölünmüş bölgelerin toplamına karşılık gelmektedir⁵⁹⁴. Bu imparatorluklar, bağlantılarının derinliğine, sahip oldukları güç ve emperyal

⁵⁹² İngilizler 1840'ta Waitangi antlaşmasını yaparken Yeni Zelanda üzerinde tam bir egemenlik elde etmeyi ve kendi hukuk düzenini yerliler üzerinde uygulamayı amaçlamıştır. Ancak bu niyetleri yerli şeflere açıklanmamış, antlaşmanın yerli dilindeki versiyonunda İngilizlerin yalnızca kendi yerleşim yerlerinde yönetim yetkisine sahip olacağı belirtilmiştir. Antlaşmanın farklı versiyonlarının bulunması daha sonra yerleşimciler ve yerliler arasında tartışmalara yol açmıştır. İngilizler başlangıçta Kuzey Adası üzerinde egemenlik iddiasına bulunurken geri kalan adalar üzerinde "keşif hakkı"na dayanmıştır. Egemenliğe ilişkin bu ikilikte Maorilere ilişkin bakış açısı, günümüz tartışmalarında ilişkideki küçük ortak şeklinde değil doğal haklara dayandırılmıştır. Kraliyetin yalnızca egemenliği elinde tuttuğu varsayımına dayalı olarak yerlilerle ortaklık kurması, yerlilerin kendi kaderini tayin hakkını işgale dayalı doğuştan gelen bir hak olarak değil, Kraliyet tarafından bahşedilen bir lütuf olarak konumlandırarak kısıtladığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu da egemenliğin devlete mi ait, yoksa kolektif iradenin bir ifadesi mi olduğu şeklindeki soruları gündeme getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: O'Sullivan, Dominic, 'We Are All Here to Stay': **Citizenship, Sovereignty and the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples**, Anu Press, Canberra, 2020, s.159-161.

⁵⁹³ Habib, s.9-10.

⁵⁹⁴ Abernethy, David B., **The Dynamics of Global Dominance: European Overseas Empires, 1415- 1980**, Yale University Press, New Haven, 2000, s.9.

hırslarını dizginleme kapasitelerine bağlı olarak gelişmiş, kendilerini kuşatan varlıklarla, ticari sistemdeki dalgalanmalarla, rakipleriyle olan çekişmeleriyle baş etmek zorunda kalmıştır. Kendilerinden önceki ticari sistemlerin yetersiz kalmaya başlamasıyla birlikte ticari bölgeler, plantasyonlar, yerleşim kolonileri, melez oluşumlar gibi farklı yönetim, güvenlik ve büyüme yolları denemişlerdir. Denizaşırı güçler küresel bir hayali taşımalarına rağmen çevrelerindeki gelişmelere bağlı kalmışlar, gittikleri yerleri diledikleri gibi şekillendirmeleri için zaman geçmesi gerekmiştir. Zaman içerisinde kendilerini sosyal hiyerarşinin tepesine yükselterek her bir topluluk için farklı türlerde egemenlik ve sömürü mekanizması inşa etmişlerdir⁵⁹⁵.

Denizaşırı sömürge imparatorluklarının, diğer imparatorluk türlerinin bir sentezi olduğu söylenebilir. Bunlar genellikle uzun ömürlü, hem kıyı bölgesi kontrolü hem de askeri anlamda toprak fethine dayalı, kaynakların aktarılma şekli bakımından ise ticari yönünü vahşi bir üretimle destekleyen ancak ciddi oranda vergi talep eden imparatorluklar olmuştur. Bu imparatorlukların ortaya çıkışı kendi kendine işleyen bir süreç içerisinde ve değişen şartlara sürekli uyum sağlayarak mümkün olmuş ve yapıları ancak XIX. yüzyılda emperyalizm dönemiyle birlikte istikrarlı bir şekilde oturmuştur. Bu nedenle diğer imparatorluklarla benzer özellikler taşımakla birlikte kendine özgü yönleri de bulunmaktadır. Taşındıkları ortak özellikler itibarıyla, öncelikle fetih veya kolonizasyonun gerçekleştirilmesinden sonra düzensiz yağmalamadan istikrarlı bir yönetime ve yerel işgücüne bağımlılık sebebiyle yerlilerin düzen altına alındığı ekonomik sömürünün başladığı bürokratik bir döneme geçilmiş, ikinci olarak donanma mürettebatında, askeri ve yönetici sınıflarda ve misyoner gruplarda çeşitli milliyetler işbirliği içerisinde sömürüye katılmıştır. Son olarak belirli bir coğrafya üzerinde farklı zamanlarda farklı milletlerin (Örneğin Seylan'da önce Portekizliler, sonra Hollandalılar, nihayet İngilizler) sömürge yönetimini ele geçirmesi, fakat bu coğrafyalarda yaşayanların sömürgeleşme durumunun değişmemesi söz konusudur⁵⁹⁶. Dolayısıyla bu imparatorluklar,

⁵⁹⁵ **Oloruntimehin**, s.162; **Angeles/Neanidis**, s.320; **Cooper**, s.166.

⁵⁹⁶ **Osterhammel**, s.25-26. XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar belirli insan grupları boyun eğdirilmiş ve bu da emperyalizm çağına kadar devam eden bir bağımlılığa yol açmıştır. Bu süre zarfında koloniler imparatorluk yönetimleri altında kalmış ve yöneticiler ile topluluklar arasındaki güç dengesizliği daha belirgin hale gelmiştir. Bu noktadan itibaren ortaya çıkan emperyalizm, koloniciliğe maruz kalan toplumların hayatında önemli bir değişikliğe yol açmamış, küresel güç siyasetinin bir aracı olmuş ve bu siyaseti ilerletmeye çalışmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Japonya'nın emperyalist siyaset arenasına girmesiyle birlikte, büyük Avrupa güçleri arasındaki güç rekabeti, milli kimliğin emperyal kimliğe bağlı olduğuna dair gittikçe büyüyen bir algı yaratmıştır. Bu da içerideki muhalefeti ve sosyal reform taleplerini bastırmak için kullanılmıştır. Bununla birlikte kolonicilikle yüzleşmemiş Osmanlı İmparatorluğu, İran ve bazı Orta ve Güney Amerika devletleri gibi bazı tarihi ve coğrafi birimler, emperyalist güçlerle mücadele etmek zorunda kalmış, zaman zaman direniş göstermiş ve bağımsızlıkları için savaşmıştır. Dolayısıyla emperyalizm, koloniciliğe karşı kurtuluş hareketlerinin ortaya çıkmaya başladığı zamanda, hâkim sınıfların ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Bkz: **Ferro**, s.14; **Young**, s.37-38. XVII. yüzyılda başlayan ve kendi coğrafyalarındaki sosyo-ekonomik daralmışlıktan uzaklaşan Avrupalılar Amerika ve Asya-Pasifikte toprak elde etmek için denize açılarak işgaller gerçekleştirmiş, kapitalizmin başlangıç aşaması olan bu dönemde doğrudan el konulan topraklar anavatandakilere nazaran ikinci konumda birer mülk olarak merkeze bağlanmıştır. Daha sonra ise XIX. yüzyılın başındaki kısa duraklamanın ardından sanayi devrimi

sömürgecilik anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkmış, başka coğrafyalarda yaşayan halkların ve kaynakların kontrolü ve sömürülmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu imparatorlukların gerek siyasi gerekse ekonomik yapısının altında sömürgeciliğin amaçlarına hizmet bulunmaktadır ve bu yapılar amaca uygun olarak oluşturulmuştur.

XIX. yüzyılın egemenlik anlayışı, bu gelişmeler çerçevesinde şekilci bir görünüm sunmuştur. Egemenlik, daha üstün herhangi bir hukuk düzenine tâbi olmayan ve sınırları net olarak çizilmemiş etik ve adalet kavramlarından bağımsız, tartışmasız bir otoriteler bütünü olarak tanımlanmıştır. Ancak üstün hukuk düzeninin ne olduğunu açıkça belirtecek ve uygulayacak üstün bir egemenin yokluğunda, egemen milletler arasında düzenin nasıl kurulacağı tartışma konusu olmuştur. Milletlerarası hukuk düşüncesinin gelişmesine katkı sağlayacak ve bu hukuka neden uyulması gerektiğini inceleyen kapsamlı çalışmalar yapılmış olsa da egemenlik ile Avrupa dışındaki dünya arasındaki ilişki net olarak ortaya koyulmamıştır. Sömürge dönemlerinde Avrupalı olan ve olmayan toplumlar arasındaki etkileşimler, denk egemen devletler arasındaki ilişkiler şeklinde değil, egemenliğe sahip Avrupalı milletler ile aynı statüden mahrum bırakılan Avrupalı olmayan milletler arasındaki etkileşimler olmuştur. Bu ilişkiye dair en tipik yorum, tanıma doktrinine ve milletlerarası camianın genişlemesi fikrine dayanmıştır. Ancak bu süreç, Avrupalı olmayan devletlerin bağımsızlığının ve bütünlüğünün kabul edildiği şeffaf bir sürece değil, Asya ve Afrika toplumlarının üyelik şartı olarak Avrupa normlarını kabul etmek zorunda kaldığı sömürge sürecini ifade etmektedir. Egemen devletler arasındaki düzen modelinde, Avrupalı olmayan devletlerin egemenlikten mahrum olarak görüldüğü ve daha sonra milletler camiasından ve hukuk sistemlerinden dışlandığı süreç ve dönemin dilindeki ırka dayalı önyargı yer almıştır. Bu önyargı sadece medeni olan ve olmayan, gelişmiş ve barbar toplumlar arasındaki ayrımlarda açıkça görülmemekte, aynı zamanda disiplinin temel dayanaklarına, sözde tarafsız hukuk, toplum ve egemenlik kavramlarına da entegre edilmiştir. Dolayısıyla düzen modeli, ırk ve kültürün sadece bu kavramların uygulanmasındaki değil, aynı zamanda yaratılmasındaki etkisini de tanımakta başarısız olmuştur. Aksine egemenlik sömürgeci sömürülen ikiliği ve onun ürettiği ve güçlendirdiği ırka ve kültüre bağlı ayrımlar ağı ile olan karmaşık bir ilişki içerisinde olmuştur. Temel düzeyde egemenlik ve kültür arasındaki bağ, yalnızca Avrupalı devletlerin egemen olabileceği yönündeki pozitivist iddia ile örneklendirilmiştir. Avrupa'nın egemenlikle olan bu mutlak ilişkisi farklı düzeylerde korunmuş, tekrarlanmış ve güçlendirilmiştir. Avrupalı olmayanlar

---

ve kapitalizmin birlikteliği ile sadece toprak elde etme hedefinin ötesinde, sömürgeleştirilen toprakların sosyo-ekonomik değişkenlerinin yeniden yapılandırılmasını da içerecek şekilde, nüfuz fazlası yerine sermaye fazlasının ihracına odaklanan yeni bir döneme geçilmiştir. Bkz: **Samuel-Mbaekwe**, s.81; **İplikçi**, s.1529.

egemenlik kavramından dışlanmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa kültürü ve toplumu temel norm olarak kabul edilmiştir⁵⁹⁷.

XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında denizaşırı sömürge imparatorlukları büyük darbeler almıştır. İspanya ve Portekiz, bazılarını bağımsızlık bazılarını da rakiplerine kaptırmaları sebebiyle sömürgelerinin büyük kısmını yitirmiştir. Keza Britanya'nın Amerika'daki en önemli toprakları bir ayaklanma ile imparatorluktan kopmuştur. Bu dönemde denizaşırı imparatorluk fikri, eninde sonunda kapıya dayanacak kendi kaderini tayin talepleri ve sömürge kaynaklı zenginliğin metropol ekonomisinde tembelliğe ve yozlaşmaya yol açtığı kuşkularıyla sorgulanır hale gelmiştir. Bunun dışında Afrika'dan köle naklederek üretim yapmanın ekonomik anlamda ne kadar mantıklı olduğu gözden geçirilmeye başlamıştır. Avrupalı devletler oldukça hızlı bir şekilde ilerleyen Napolyon fetihleri sebebiyle kendi içine yoğunlaşmıştır. Buna rağmen bu dönemde dahi Asya'nın bazı yerlerinde, Pasifik'te ve Afrika'da sömürgeci yayılmacılık devam etmiştir⁵⁹⁸. 1820'lerden itibaren bir toparlanma

⁵⁹⁷ **Anghie**, s.101-102. Aynı yazara göre egemenlik kavramı, Avrupa'da ve Avrupa dışında algılanma şekli bakımından farklılıklar göstermiştir. Avrupalı olmayan dünya "egemen" olarak kabul edilmemiş ve Avrupalı milletlerin Avrupalı olmayan toplumlara yönelik eylemleri üzerinde hukuki sınırların bulunmamasına sebep olmuştur. Bu Avrupalı güçler, Avrupalı olmayan toplumlara yönelik geniş çaplı şiddeti genellikle düzenin korunması için bir gereklilik olarak gerekçelendirilmiş ve ardından bu toplumları kendi dünya görüşleri doğrultusunda yeniden inşa etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla egemenlik, Avrupa'nın toplumsal yapı, siyasi çerçeve ve ilerleme kavramıyla yakından ilişkili olmuştur. Bu durum, Avrupa egemenliği ile Avrupa dışı egemenlik arasındaki tali ve ince farklılığı göstermektedir. Avrupa bağlamında pozitivist düşüncenin hâkim olduğu egemenlik, en üst seviyeye yerleştirilerek bir egemenin kendi toprakları içindeki eylemlerini sorgulamaz hale getirmiştir. Öte yandan, egemenlikten mahrum olan Avrupalı olmayan devletler, toprakları üzerinde milletlerarası anlamda tanınan haklara sahip olamamışlardır. Avrupalılar bakımından getirilen sınırlamalar, hak hassasiyetinden ziyade, aynı topraklar üzerinde Avrupalı milletler arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Bu durum, önde gelen Avrupalı güçlerin talepleri doğrultusunda gerçekleştirilen Afrika'nın paylaşımı sırasında görülmüştür. Bkz: **Anghie**, s.103-104.

⁵⁹⁸ **Fieldhouse**, *Empires*, s.87-88. Hem Fransız İhtilali hem de Amerika'nın kuzey ve güneyindeki bağımsızlık hareketleri, kendi ülkelerinde vatandaşlığın, milli ekonomilerin ve millet kavramının doğuşunu temsil eden temel mitler haline gelmiş olmakla birlikte evrensel etkileri her yere sirayet etmemiştir. Fransız İhtilali, görünüşte Avrupa'yı aşarak özgürlüğe ilişkin değerlerini kıtalar arası bir imparatorluğa yaymayı vadetmiş, Afrika doğumlu kölelerin Avrupalı vatandaşlara katılacağı intibasını uyandırmıştır. Bu durum, coğrafya ve ırkla sınırlı olmayan vatandaş temelli bir imparatorluk ihtimali akla getirmiştir. Ancak Haiti'nin bağımsızlığını kazanması ve Napolyon'un Fransa'nın adalarında köleliği yeniden yürürlüğe sokması bu fikrin ertelenmesine yol açmıştır. Haiti'nin bağımsızlığı, yalnızca Avrupalıların bir millet yaratabileceği fikrine karşın bir milletin Afrika kökenli insanlar tarafından oluşturulabileceğini, Napolyon'un köleliği yeniden tesis etmesi ise Fransız İhtilalinin özgürlük değerlerinin her zaman tutarlı bir şekilde uygulanmadığını göstermiştir. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucu figürleri, siyasi olarak örgütlenmiş toplulukların müşterek kaderlerini tayin etme hakkına sahip olduklarını iddia etmekle birlikte bu hakkı kölelere tanınamışlar ve Britanya'nın egemenliği sırasında kat edilen mesafenin çok daha fazlasını alarak şiddetli fetih savaşlarına maruz bırakılan yerlilerin elinden almıştır. Bu kıtadaki devrimler, İngilizlerin özgürlük veya Fransız vatandaşlık anlayışı ya da İspanyol monarşisinin imparatorluğa has siyasi yapılarındaki egemenlik ve iktidarı tayin etme çabalarından esinlenmiş olmakla birlikte, dünyayı yeniden şekillenen imparatorluklarla paylaşan yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunların Britanya, İspanya veya Fransız imparatorluklarından ayrılması, ne birbirine eşit vatandaşların yaşadığı milletler ne de uluslararası camiada eşit milletlerin doğumuna yol açmıştır. Bu devletlerin evrensel bir millet kavramından ziyade emperyal çerçeve içerisinde ortaya çıkmış olması önemlerini azaltmamakla birlikte her birinin kendine has bir şekilde, bir grup insanın egemen bir millet oluşturmak için nasıl bir araya gelebileceklerinin orijinal bir örneği olmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan çatışmalar karmaşık olmuş ve siyasi bir toplum kurma çabasının doğasından kaynaklanan dışlanmalar ile karşılaşmıştır. Ek olarak, oluşan topluluğun doğasını çevreleyen belirsizlikler de mevcut olmuştur. Tüm bu zorluklar, bireyleri özgürlük, millet, egemenlik ve insan gibi önemli kavramları tekrar

gözden geçirmeye ve bu kavramların anlamı ve uygulanışı üzerinde düşünmeye zorlamıştır. Batı Avrupa’da geniş çaplı bir kabule ulaşamayan halk egemenliği fikrinin denizaşırı bölgelerde ne derece benimseneceği, bireylerin haklara sahip olduğu fikrinin yayılıp yayılmayacağı veya bu fikirlere kimlerin sahip çıkacağı belirsizliğini korumuştur. İmparatorluk fikri, İhtilal sonrası Fransa’ında sömürge tabiiyetini, Amerika Birleşik Devletleri’nde monarşiden kopuşu ve kölelere yönelik muameleyi, Güney Amerika’da yerliler hakkındaki görüşleri ve Britanya İmparatorluğunun emperyal stratejilerini derinden etkilemeye devam etmiştir. Millet kavramı, küresel siyasette bir aktör haline gelse de Fransa, Britanya, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nin liderleri siyasi hedeflerini milletlerle sınırlamak istememişlerdir. Buna rağmen, Avrupalı yerleşimcilere, kölelere ve yerlilere emperyal güçlere meydan okumak için yeni bir yol sağlayarak halk egemenliği fikrinin yayılmasını engelleyememişlerdir. Bazı yazarlar, bu kavramların sadece sömürgeleştirilmiş halklardan imparatorluklara karşı ileri sürülmekle kalmayıp imparatorluklar arası rekabette bir araç olarak kullanıldığını ifade etmektedirler. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalı imparatorluk tebaalarını emperyal bir çerçeveye entegre etmek için siyasi reformlar gerçekleştirmiş olmakla birlikte Alman İmparatorluğu’nun ortaya çıkışından itibaren Avrupalı güçler arasındaki rekabet kızışmış ve tüm imparatorluklar, düşmanlarının topraklarında kargaşa çıkarmak için genellikle milli haklar veya dindaşların korunması kavramlarını kullanarak birbirlerini tahrik etmişlerdir. İmparatorlukların sosyal ilişkilerdeki rolünün artmasıyla birlikte bireylerin kendilerini kolektif bir varlık olarak algılama eğilimi güçlenmiş ve zamanla bu şekilde algılanır hale gelmiştir. Fransa’da İhtilalle birlikte ortaya çıkan vatandaşlığın sömürgelerdeki halkları da kapsayacak şekilde genişlemesi ihtimali Napolyon döneminde belirsizleştirilmişse de, 1848’te Karayipler ve Senegal’in bazı bölgelerinde yeniden gündeme gelmiş, emperyalizm döneminde daha fazla insan tebaa haline geldikçe kapsamı daraltılmış, fakat imparatorluğun savaşacak adam ihtiyacıyla sil baştan tartışıldıktan sonra nihayet 1946’da tüm tebaanın vatandaş ilan edilmesiyle kısa bir süre hayata geçmiştir. Britanya’da da II. Dünya Savaşı’ndan sonra sosyal haklar ve teknolojik imkânlardan sömürgeleri de yararlandırmanın imparatorluğa meşruiyet katabileceği fikri ağır basmaya başlamıştır. Ancak bu tür tavizler yeni talepleri de beraberinde getirdikçe İngiliz ve Fransız idareciler imparatorluğun varlığını sürdürme konusunda tereddüt yaşamışlardır. Sonuç olarak kendi hükümetini belirleyebilecek ve metropolden kaynak talep edebilecek denli bir vatandaşlık mücadelesi ne millet kalıbına ne de etnik sınırlara tam olarak oturmamış, imparatorluklara has bir problem olarak kendisini göstermiş ve o bağlamda çözülmeye çalışılmıştır. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.477. Öte yandan, kökenleri Amerikan bağımsızlık mücadelesi ile Fransız İhtilaline dayandırılan ve XIX. yüzyılda gittikçe güçlü bir şekilde dile getirilmeye başlanan kendi kaderini tayin hakkının İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sömürgeler açısından gündeme getirilmediğine de değinmek gerekir. Bu hak, dönemin siyasi atmosferi içerisinde bireylerin krala tâbi ve onun tasarrufundaki özneler olmaktan çıkıp devletin bireylere karşı sorumluluğu olduğu fikrine geçişte ve egemenliğin kraldan halka aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Fakat milliyetçi eğilimlerin hâkim olduğu Fransız İhtilali’nde kendi kaderini tayin hakkı demokratik yönetim talebiyle ilişkilendirilmişken, anti-emperyalist eğilimli Amerikan bağımsızlık mücadelesinde ayrılma hakkı ön planda olmuştur. Amerikalıların milliyetçiliği ise, müşterek bir kökenden gelmekten ziyade, aynı toprakta yaşamış olmaktan dolayı ortaya çıkan vatan duygusunun insanları müşterek bir kimlik etrafında toplaması şeklinde tezahür etmiştir. Bu bakımdan her iki hadise, kendi kaderini tayin hakkının iç ve dış yönlerinin ilk örneklerini vermiştir. Buna rağmen ne Fransızlar ne de Amerika’daki İngilizler, yukarıda da örnekleri gösterildiği gibi, kendi kazanımlarını sömürgeleştirilmiş halklarla paylaşma yoluna gitmemişlerdir. Bkz: **Akgül**, s.23; **Kalaycı**, s.33; **Doğan**, s.108. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri’nin, Güney Amerika’daki bağımsızlık hareketlerinin bastırılması konusunda Fransa ve Britanya’nın müdahil olması üzerine, sömürgecilğe karşı erken, fakat rüyakar bir tepki geliştirdiğini belirtmek gerekir. Fransa ve Britanya’nın Latin Amerika halklarının bağımsızlık savaşlarını bastırmayı bahane ederek Amerika’nın orta ve güney kısımlarına yeni sömürgeci güçler olarak gelmesinden endişe duyan Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa’nın iç mücadelelerinden uzak kalmak kaygısını da taşıyarak, dönemin devlet başkanından adını alan “*Monroe Doktrini*”ni ilan etmiştir. Başkan James Monroe’nun 2 Aralık 1823 günü Kongreye gönderdiği mesaj ile ortaya çıkan bu doktrine göre, Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığını kazanmış olan Amerika kıtalarının Avrupalı devletlerce sömürgecilik konusu edilmesine ve herhangi bir şekilde denetim altına alınmasına izin vermeyecek ve bu konudaki girişimleri “*gayrı dostane bir hareket*” olarak karşılayacaktır. Bunun dışında Avrupa devletlerinin sorunlarına karışılmayacağı gibi onların da Amerika kıtalarının sorunlarına karışmasına müsaade edilmeyeceği belirtilmiş ve Avrupa devletlerinin kendi sistemlerini Amerika’ya sokmak için girişecekleri teşebbüslerin de Birleşik Devletler’in barış ve güvenliğine yönelmiş hareketler olarak algılanacağını söylemiştir. Bu doktrinin bir sonucu olarak Amerika uzun yıllar Avrupa siyasetinden uzak durmuş, bu tavrına yalnızca iki dünya savaşında kendine yönelik bir tehdit algıladığı için aykırı hareket etmiştir. Ancak sömürgecilik ile ilgili hassasiyetlerini yalnızca Avrupa’dan Amerika kıtasına yönelecek hareketlerle sınırlı tutmuş ve kendisi bir yandan Pasifik’te yayılmacılık göstermiş, diğer yandan Latin Amerika üzerinde emperyal bir nüfuz kurmuştur. Bkz: **Luraghi**, s.72-73; **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.690-691.

sürecine girilmiş ve Britanya ve Fransa'nın başını çektiği sömürgeciliğin bu yeni evresinin sonunda, Afrika'nın önemli bir kısmının bölüşüldüğü, Almanya, Belçika ve İtalya gibi yeni aktörlerin oyuna dahil olduğu bir tablo ortaya çıkmıştır⁵⁹⁹.

XIX. yüzyılın başındaki duraksama döneminden İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede belirli bir sömürge egemenliğin kuruluşu, denizaşırı sömürge imparatorluklarının geçirdiği dönüşümü, büründüğü karakteri ve fonksiyonunu ortaya koyabilmek bakımından önemlidir. Tüm bu dönem boyunca emperyal bir güç tarafından ekonomik potansiyelinin bilinçli bir öngörü ile takdir edilmesi sonucu elde edilen sömürgelerin sayısı, siyasi ve tarihi şartların dayatmalarıyla elde edilenlerden daha az olmuştur. Diğer bir deyişle sömürgelerin çoğunluğunda konjonktürel sebeplerle egemenlik kurulmuştur. Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Güney Afrika gibi yerleşim kolonileri, ekonomik sebeplerle oraya giden ve kalan yerleşimciler tarafından geliştirilmiştir. Bu yerleşimciler, ucuz veya bedava toprak, ucuz yerli işgücü ve daha yüksek maaşlı işler peşinde olarak daha ziyade ekonomik saiklerle hareket etmiş, bununla birlikte ana vatanlarındaki dini veya siyasi baskıdan kurtulmaya çalışanları da kabul etmiştir. Bu yerleşimciler mimariden şehir planlamasına hayatlarının her önemli sahasında önceki düzenlerinin gelenek ve tutumlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Asya'da ise mevcut sömürgelerin güvenliği ve rahatlığı için gerekli görülen yerlerde yeni egemenlikler kurulmuştur. En önemlisi, XX. yüzyıla giren dönemeçten itibaren Avrupa çevrelerindeki çıkar çatışmalarından, uluslararası diplomatik baskılardan, şovenizm ve üstünlük duygusunu tatmin ile bir rakip tarafından devre dışı bırakılma kaygısından dolayı ilhaklar yaşanmıştır. Bu yönüyle, karmaşık süreçlerin bir ürünü olan son dönem sömürgeciliğinin belli başlı bir plandan, rasyonaliteden ve amaçtan uzak bulunduğu söylenebilir⁶⁰⁰.

XX. yüzyılın başlarında dünyanın yarısından fazlasını kontrol eden ve Avrupalılara özgü bir yüzyılın başladığını düşünen sömürge imparatorluklarının liderleri, sahip oldukları zenginlikler ile siyasi ve askeri güçleri sayesinde dünyanın herhangi bir yerinde kendi egemenliklerine karşı gelişebilecek gerilimleri alt edebilecekleri kanaatini taşımıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu inancı sarsmış ve Avrupa'ya özgü imparatorluk düzenlerinin istikrarsızlıklarını ortaya koymuştur. Almanya'nın işgal edilmesi ve sömürgelerindeki egemenliğinin son bulmasının yanında Osmanlı, Habsburg ve Romanov gibi klasik kara imparatorluklarının yıkılması buralarda yaşayan halkların akıbeti açısından yeni belirsizlikleri beraberinde getirmiştir⁶⁰¹. Yine de Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde coğrafi olarak dünyanın

⁵⁹⁹ Howe, s.90-91.

⁶⁰⁰ Fieldhouse, Empires, s.239; Howe, s.100-101.

⁶⁰¹ Burbank/Cooper, s.391.

yaklaşık yarısının, nüfus anlamında da beşte ikisinin sömürge yönetimi altında bulunduğunu belirtmek gerekir⁶⁰².

İkinci Dünya Savaşından sonra denizaşırı sömürge imparatorluklarının dağılması, birkaç istisna dışında, ağırlıklı olarak sömürgeci güçlerin güvenliğini, toprak ve siyasi birliğini etkileyen bir mesele olmamıştır. Ekonomik menfaatler değişkenlik göstermekle birlikte genellikle önemsiz olmuştur; çoğu sömürge ne pazar ne de hammadde sunma konusunda yeterlilik gösterebilmiştir. Büyük sömürgeci güçlerin hiçbirisi etki alanı oluşturabilmeyi başaramamış ve tüm büyük güçler herhangi bir şekilde müşterek mülkiyet kurma konusunda anlaşamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin sömürgecilğe karşı duruşu da eklenince, sömürge imparatorluklarından dış egemenliklerine sahip yeni devletler doğmuştur⁶⁰³.

Denizaşırı sömürge imparatorluklarının sonu, emperyal güçlerin çöküşü sonucunda olmamıştır. Batı medeniyetleri XX. yüzyılın ortalarında dahi zengin ve güçlü bir durumdadır ve sömürgelerin elden çıkarılması Batının gerilediği anlamına gelmemektedir⁶⁰⁴. Hindistan'ın 1947'deki kaybına rağmen Britanya İmparatorluğu ülke ile yakın bağlarını sürdürmüştür. Ayrıca, 1956'daki Süveyş krizine kadar Orta Doğu'da gayri resmi bir imparatorluğun konsolide edilmesi için bir umut taşınmıştır⁶⁰⁵. Gerek Britanya gerekse Fransa'nın sömürgelerini kaybetmesi, dışarıdan gelen baskılar sonucunda olmuştur. Bu güçlerin egemenlik bölgelerinden çekilmeleri sömürgeciliğin tasfiyesi hareketini başlatmışlardır. Britanya açısından Hindistan'da Gandhi'nin tutuklanmasından sonra çıkan olaylarla birlikte Amerika Birleşik Devletleri, Güney Amerika'daki ülkelere uyguladığı emperyal siyaseti göz ardı ederek sömürgecilğe karşı ciddi eleştiriler getirmiştir. Aynı tutum Fransa'ya karşı da gösterilmiş, Savaş süresince Afrika ve Asya'daki sömürge halklar Amerikalıların desteğiyle güçlenerek Fransa'yı zayıf bir duruma düşürmüştür⁶⁰⁶.

Britanya, Birinci Dünya Savaşı ile Süveyş krizi arasında adım adım dağılmaya gitmiş, bu dağılmada başlıca rolü ekonomik sebepler olmuştur. Avrupa'da yaşanan iki büyük savaş ve Doğu'da Japonya ile olan mücadele imparatorluğu zayıf düşürmüş, bağımsızlık hareketlerine karşı uzun süre mücadele edilemeyeceğinin anlaşılacağı noktada kademeli bir geri çekilme yolu seçilmiştir. İmparatorluğun sınırlarının yönetilmesini imkânsız hale getirecek kadar genişlemesi, İngilizleri öngörülü bir şekilde daralmaya doğru itmişti. Kendileri için asıl sürpriz

⁶⁰² Osterhammel, s.25.

⁶⁰³ Krasner, s.154.

⁶⁰⁴ Fieldhouse, Empires, s. 395.

⁶⁰⁵ Osterhammel, s.238.

⁶⁰⁶ Ferro, s.514-515.

Commonwealth'in sağlam bir çatı sunacağına dair inançlarının gerçekleşmemesi olmuştur⁶⁰⁷. Britanya İmparatorluğu'nun dağınık sömürge sistemi, tüm tebaa için eşitlik taleplerine yol açmasa da kalkınma ve siyasi katılım yoluyla meşruiyetin tesisi için sosyal ve ekonomik kaynakların istenmesine sebep olmuş, bu da imparatorluğun sürdürülebilmesini zorlaştırmıştır. Eğitimli yerlilerin hükümete adaptasyonu beklendiği kadar hızlı gerçekleşmemiş, sosyal haklara yönelik talepler siyasi hakların önüne geçmiştir. Siyasi hareketlilik ise çeşitli isyanlardan dolayı bağımsızlığın gecikmesine yol açmıştır. Nihayetinde sömürgelerin bağımsızlığa ne kadar hazır olduğu şüphe götürse de yerlileri başa geçirip onlarla dostane ilişkiler geliştirme fikri daha fazla revaç bulmuştur⁶⁰⁸.

⁶⁰⁷ **Münkler**, s.183. Üç buçuk yüzyıllık İngiliz emperyal genişlemesinin zirvesi olan Britanya Milletler Topluluğu'nun (Commonwealth) kuruluşu, kendi kendini idare imkânını elde etmiş yerlerin denetiminin gayri resmi bir şekilde elde tutulmasını sağlayan yeni bir imparatorluk şekli olmamış, üyeler Birleşik Krallık'ın vesayetinden tamamen bağımsız bir şekilde hareket etmiştir. Ortak bir savunma, dış ilişkiler, hukuk veya para birimi sistemi benimsenmemiş, tüm bu konulardaki bağlantılar ikili ilişkiler yoluyla ve eşit seviyede geliştirilmiştir. Dolayısıyla Commonwealth bir bütün olarak etkin bir rol oynamamıştır. Monarşi ve cumhuriyet gibi farklı hükümet tarzları ve yerleşim kolonileri ile sömürü kolonileri geçmişinden gelen farklı unsurlarıyla homojen bir görünüm de sergilememiştir. Yalnızca üyeleri arasında, herkesin menfaatine hitap edecek şekilde işbirliğinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.270. Britanya sömürgelerinin bağımsızlıklarını büyük ölçüde kazandıkları 1960'lı yıllarda, metropolün tutumu, dekolonizasyonun kendileri üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinden ziyade yeni kurulan devletlerin karşılaştıkları engellerin kestirilmesinden dolayı egemenliğin devrini yerlilerin talep ettiği kadar hızlı gerçekleştirmek yerine temkinli bir şekilde olmuştur. Ancak Britanya, bu sömürgelerin çoğundaki hedefine diğer dünya güçlerini dışlayarak ve ekonomik çabaları için gerekli siyasi dengeyi kurarak ulaşabilmiştir. O dönemde bir imparatorluk yönetiminin zorluğu, yeni devletlerin bağımsızlıklarını muhafaza etmeyi başarması halinde egemenliğin kaybindan daha az zararlı görülmüştür. Askeri ve deniz üslerinin çoğu kritik önemini yitirmiş olsa da bunlardan bazıları yeni bağımsız devletlerle yapılan anlaşmalarla dekolonizasyon sonrasında da sağlam tutulmuştur. Siyasi istikrarın bozulması yüzünden ekonomik menfaatlerin tehlikeye girmesi riski ise, tropikal kaynakların halen erişilebilir olması nedeniyle endişe sebebi olmamıştır. Dolayısıyla imparatorluğun yerleşim kolonileri dışında kalan kısımları, özel ihtiyaçların karşılanması için işgal yoluyla elde edildiğinden bırakılması önemli bir kayıp olarak görülmemiştir. Sömürgeler egemen devlet haline geldiğinde bile sömürgecilik ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle Amerika ve Avustralya'daki İngiliz sömürgeciliği ile Afrika, Asya ve Pasifikteki toprak işgalleri birbirinden farklıdır. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.302.

⁶⁰⁸ **Burbank/Cooper**, s.451.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

DENİZAŞIRI SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARINDA EGEMENLİĞİN KULLANIMI

3.1. Siyasi Anlamda Egemenlik

Sömürge yönetimlerine ilişkin olarak “*sömürge devleti*”, “*sömürge politikası*”, “*yabancı sermaye*”, “*beyaz yerleşim bölgesi*” vb. kavramlar birbirlerini çağrıştıracak şekilde sıkça kullanılmaktadır. Bu yaklaşım sömürgecilik incelemelerinin ve sömürge toplumlarında rol oynayan aktörlerin kapsamını daraltmakta, metropoldeki ve sömürgelerdeki karar alıcı mekanizmaları türdeş bir şekilde sunmaktadır⁶⁰⁹. Sömürge yönetimi, içerisinde kararları etkileyecek pek çok unsuru barındıran, zamana ve mekana göre değişiklik gösterebilen karmaşık bir yapıdır. Bu nedenle sömürgecilik incelemeleri daha geniş bir bakış açısından incelenmeyi hak etmektedir. Yapısal varlıkların önemi inkar edilemez olmakla birlikte, buna bir yönetim analizini de eklemek gerekmekte, bu anlamda egemenlik kavramı elverişli bir zemin sunmaktadır. Sömürge haline getirilmek istenen bölgedeki yerlilerin kontrolünü ele geçirip kalıcı olarak veya sonu kestirilemeyen bir süre boyunca otorite tesisi ile başlayan bu türde bir egemenlik kademeli ve katmanlı bir görünüm sergilemiştir. Resmi ya da gayri resmi yöneticilerin görev aldığı, imparatorluğun tepesinde bulunanların zaman zaman kendi otoritelerini gizlemeye çalıştığı, yerel unsurların da pay sahibi edilip görünür kılınarak yumuşatılmaya çalışıldığı böylesi bir egemenliğin incelenmesi, yerele uyarlanmış Batılı bir yönetim şeklinin ötesinde emperyal hükümet tarzının altında yatan ilke ve amaçları anlamayı, sömürge yönetimini şekillendiren faktörleri tanımayı ve sömürge yönetimlerinin yerlilerin hayatlarına ne ölçüde ve şekilde müdahil olduklarını tespit etmeyi kolaylaştırmaktadır⁶¹⁰.

Sömürge yönetiminde egemenliğin ne tür bir rol oynadığının saptanmasında belirleyici bir kriter yerleşim koloniciliği ile sömürge koloniciliği farkının altında aranabilir. Birincisinde yerleşimciler, yerlilerin emeğini sömürmekten ziyade topraklar üzerinde egemenlik kurmayı amaçlamışlar, toprakla olan güçlü bağlarından dolayı beraberlerinde getirdiklerine inandıkları egemenliğe dayanarak, toprak üzerinde kimlerin ne şekilde yaşayabileceği gibi konular da dahil olmak üzere kendi menfaatlerine hizmet edecek sosyal, siyasi, hukuki ve ekonomik kurumlara karar verme arayışında olmuşlardır. Büyük nüfusları yönetmeye odaklanan sömürü sisteminden

⁶⁰⁹ Stoler, Ann Laura, “Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 31, No. 1, 1989, pp. 134-161, s.135.

⁶¹⁰ Steinmetz, s.80; Brown, s.184.

farklı olarak yerlilerin müşterek kimliklerini, sosyal düzenlerini, hukuki yapılarını parçalamayı ve ortadan kaldırmayı amaçlayan stratejiler takip etmişlerdir. Kendileriyle ilgili olarak ise özel mülkiyetin ve sınırlı hükümet yetkilerinin ön planda olduğu Avrupa kurumlarını kopyalamaya çalışmışlardır. Başlıca örnekleri Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri olan bu tipte yerleşimciler, temsili kurumlara sahip olmayı talep etmişler ve özgürlük içerisinde ticaret yaparak zenginleşmeyi hedeflemişlerdir. Avrupa benzeri kurumlar ortaya çıkmadığında ise, merkezin isteklerine karşı onlarla savaşmayı göze almışlardır⁶¹¹. Yerleşimcilerin egemenlik varsayımları farklı zaman ve mekanlarda olumlu veya olumsuz sonuç verse de bir ideal olarak varlığını hep sürdürmüştür⁶¹².

Öte yandan sömürü koloniciliğinde, ilkinden farklı olarak, özel mülkiyeti tanıyan ve metropol hükümetinin toprağa el koymasına karşı sınır ve denetim getiren kurumlar kurulmamış, kaynakların sömürgeci metropole aktarılması için bir teşkilat oluşturulmuştur. Bu tipte, merkezin gücü üzerindeki kısıtlama sınırlı kalmış ve sömürgeci güçler, otoritelerini sağlamlaştırmak ve kaynakların çıkarılmasını kolaylaştırmak için otoriter ve mutlakiyetçi yapılar kurmuşlardır⁶¹³. Kimi zaman bu yapılara ticaret şirketleri öncülük etmiştir. Sömürgeciliğin başlangıç dönemlerinde keşiflerin gerçekleştirilmesine ve keşfedilen bölgelerle

⁶¹¹ Acemoglu, Daron/ Johnson, Simon/Robinson, James A., “The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”, **The American Economic Review**, Vol. 91, No. 5, 2001, pp. 1369-1401, s.1374-1375; Crosby, Andrew/Monaghan, Jeffrey, “Settler Colonialism and the Policing of Idle No More”, **Social Justice**, Vol. 43, No. 2, 2016, pp. 37-57, s.40; Saito, s.51..

⁶¹² Bu konuda birkaç örnekten bahsedilebilir. XIX. yüzyılın sonunda Doğu Afrika’da İngiliz yerleşim kolonisinin kurulduğu Kenya’nın koloni tipleri arasındaki özelliği ikili bir karakter sergilemiştir. Bir yandan yerleşimcilerin yaşadığı bir ileri karakol diğer yandan emperyal misyonun bir parçası olan bölgede yerleşimcilerin arzusuna rağmen Londra’daki karar alıcılar koloninin kontrolünü devretmemiştir. Bu dönemin hâkim ideolojisi olan medeniyeti yayma tutkusu, Kenya’nın serbestliğinin önünde bir bariyer olmuş, yerleşimciler kendilerini Afrika’nın kalkınmasına önemli bir aktör olarak sunamamışlardır. İki dünya savaşı arası dönemde Kenyalı yerleşimciler şiddetin ve bencilliğin etkisinde Afrikalı emeğini sömürür hale gelmişlerdir. Böylece Afrikalıların korunmasına dair yüce inancın muhatabı, baskıyı artıran yerleşimciler olmuştur. Kenya’daki yerleşimci nüfus metropolün gözünde yabancılaşmıştır. Bkz: **Jackson**, s.242. Bir diğer örnek İtalya’nın kontrolü altındaki Habeşistan’da yaşanmıştır. İki dünya savaşı arasında Faşist iktidarın elde ettiği Habeşistan’a giden yerleşimciler, sınırsız göç, ekonomik özgürlük, yerli kaynaklardan özgürce yararlanma ve şiddet yoluyla kendi egemenliklerini sağlama peşine düşmüşler, kendilerinde haklarını, imtiyazlarını ve bağımsızlıklarını güvence altına almak isteyen bir güç görmüşlerdir. Buna karşılık metropol yetkilileri yerleşimcilerin emellerinin aksine olacak şekilde kontrolün baskın olduğu bir imparatorluk kurma amacı gütmüşler, Faşist totaliter ideolojinin kaynaklık ettiği ve otoriter bir rejimin baskıcı yöntemleriyle uygulandığı bir siyaset takip etmişlerdir. Bkz: Ertola, Emanuele, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), “The Italian Fascist Settler Empire in Ethiopia, 1936–1941”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.271-272. Afrika’da Angola’ya yerleşen Portekizliler ise bölgeye kısa sürede büyük bir aidiyetle bağlanmışlardır. Mütevazı bir hayat süren yerleşimciler, Portekiz’e dönmeyi düşünmemişler, Angola’yı evleri olarak kabul etmişler ve bu durumu “*Angola Bizimdir!*” (Angola é nossa) sloganıyla ifade etmişlerdir. Bu yerleşimciler, XX. yüzyılın başlarından itibaren Angola’nın beyazların kontrolü elinde tuttuğu bir siyasi özerklikle yönetilmesi için metropole baskı kurmuşlardır. Ayrıca Angola’nın Brezilya’ya benzer şekilde bağımsız bir millet olmasını, siyasi olarak beyazlar tarafından yönetilmesini, ancak melezler (mestiço) ile “*medeni*” kabul edilen siyah elitlere (asimilado) küçük de olsa roller verilmesini talep etmişlerdir. İddialarını daha da ileri götürerek kendilerini Portekiz, Brezilya, Angola ve Mozambik’i kapsayan bir Portekiz Milletler Topluluğu (Comunidade Lusíada) içerisinde hayal etmişlerdir. Bkz: **Pimenta**, s.278.

⁶¹³ Acemoglu/Johnson/Robinson, s.1374-1375; Saito, s.51.

ticaretin yürütülmesine katkı sağlayan bu yapılar, devletler tarafından oldukça önemli yetkilerle donatılmış, sömürgeler üzerinde egemen bir devlet gibi otorite tesis edecek karar ve yaptırım mekanizmalarına sahip olmuşlardır. Hükümdarlardan aldıkları imtiyazlar çerçevesinde hareket eden, hem metropolde hem de sömürgelerde önemli karar organları bulunan sömürge şirketleri, genellikle kendilerini feshedip yetkilerini devletlere teslim etmekle son bulmuşlardır. Sömürge egemenliği bakımından en etkili şirketlere Hollandalılar, İngilizler, Fransızlar ve Belçikalılar sahip olmuştur.

Hollandalıların özerk şubeler birliği şeklinde örgütlenen Batı Hint Adaları Şirketi, üyeleri üzerinde sınırlı bir yetkiye ve sorumluluğa sahip olmuştur. Başlangıçta şubeler ve hissedarların vekillerinin, XVIII. yüzyılın ortalarından sonra ise metropolün atadığı onlu bir konsey tarafından yönetilen Şirket, esas olarak tekeli elinde bulundurduğu Afrika ve Karayipler arasındaki köle ticaretinin koordinasyonu ile ilgilenmiş, ancak nihayetinde şubeler veya temsilcileri tarafından yürütülen teşebbüsler açısından bir holding işlevi görmüştür. Bu bakımdan sömürgelerin müstakil şubeler tarafından yönetildiği söylenebilir⁶¹⁴. Doğu Hint Şirketi ise yapısı itibarıyla Hollanda federalizmini yansıtabilecek şekilde yapılandırılmış, yönetim organı, üst düzey yetkililerin atanması, filoların düzenlenmesi ve fiyatların belirlenmesi gibi yalnızca genel politikayı tayin eden on yedi yöneticiden oluşan bir kurul tarafından oluşmuştur. Şirketteki esas yetki her bir ticaret merkezini temsil eden altı yerel odanın yöneticilerine ait olmakla birlikte üç yıllık bir süre için göreve getirilen yöneticiler, rotasyonla görev yapan bir oligarşiyi doğurmuştur. Odalar nakliyatı organize etmiş, gemileri kiralamış, birlikleri göndermiş ve memurları tayin etmiştir. Hollanda devletinin Şirket üzerindeki denetimi sınırlı kalmıştır. Hesapların incelenmesi ve periyodik olarak tüzüğünün yenilenmesi işlemleri bir kenara Şirketin güttüğü siyasete etkide bulunmamışlardır⁶¹⁵.

⁶¹⁴ Hollandalılar yalnızca Guyana gibi yerleşimci nüfusunun fazla olduğu yerlerde Avrupalı sakinlerin hükümet işlerine katıldığı usuller benimsenmiştir. XVIII. yüzyıla kadar birçok sömürgesi bu tip hükümetlere sahip olan Guyana’da, sömürge savunması için Hollandalı yerleşimcilerin desteğine ihtiyaç duyulması ve metropolün yerleşimcilerin rızası olmadan yeni vergiler getirme konusundaki çekingen tutumu, diğer bölgelerde de sömürge yönetimi ve adalet sisteminde yerleşimcilere daha fazla rol verilmesini gerektiren yeni bir sistemin gelişmesiyle sonuçlanmıştır. Üst düzey bürokratlar ile yerleşimcilerin aynı konseylerde bulunarak şirket politikası ve harcamaları üzerinde denetim sağlayabilmelerine imkân tanıyan temsili sistemlerin getirilmesi, İngiliz kolonileri hariç tutulursa, Hollandalıların ile Fransa, İspanya ve Portekiz mutlak monarşilerinden farklılığını ortaya koymaktadır. Hollandalıların ve Şirketin sömürgecilik anlayışı göç ve yerleşimden ziyade savaş veya ticarete dayalı olduğundan dolayı Şirkete bağlı şubeler, Amerika’daki sömürgeleri kendi fabrikaları ve malikaneleri gibi yönetmiştir. Şirkete imtiyazlarını kazandıran beratta yerleşimciler açısından metropolün bahşettiği anayasal hakların varlığından bahsetmek birkaç istisna haricinde mümkün değildir. XVIII. yüzyıldan itibaren Amerika’daki etkinliklerini kaybetmeye başlayan Hollandalılar, metropolün de katılımının olduğu hükümetler yerine yönetimi Şirketlere devretmenin yaratacağı sonuçlar ve temsili sisteme yer vermeleri nedeniyle özel bir yere sahip olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.51-54.

⁶¹⁵ Şirket hem kendi içerisinde hem de muhatapları karşısında oldukça disiplinli bir tutum sergilemiştir. Şirketin idari yapısındaki katı hiyerarşi ve homojenliğe rağmen, bölgesel yönetimin söz konusu olduğu durumlarda hükümet yapısı, kontrolü sürdürülmesi için yerel düzeyde yapılan uzlaşmalar ve işbirliklerinin sonucunda şekillenmiştir. Şirkete bağlı hükümetler yalnızca ticaret merkezlerinin iç işlerini denetleme amacıyla olduğundan

İngilizlerin XVI. yüzyılın sonunda kurulan ilk Doğu Hindistan Şirketi, Kraliçe Elizabeth'in Doğu ile ticaret yapan tüccarlar şirketine ve onun başkanına bahşettiği ferman gereğince bir başkan, bir yöneticiler meclisi (court of directors) ve bir de Şirkete dahil olmayan kişilerden oluşan yasama unsurundan (general court) ibaret olmuştur⁶¹⁶. Birleşik Şirket, kuruluşundan sonra yapıyı sırayla yöneten ve siyasetini tayin eden başkan ve başkan yardımcısını seçen yirmi dört kişilik bir heyet tarafından yönetilmiş, ayrıca her biri yöneticilerin seçiminde oy sahibi olan ve Şirket siyasetinde değişiklikler için inisiyatif alabilecek hisse senedi sahiplerinden oluşan bir mülk sahipleri heyeti (court of proprietors) de önemli bir mevkiye sahip olmuştur⁶¹⁷. XIX. yüzyılın sonlarında Britanya İmparatorluğu dahilinde

---

yönetim kademesinde çok sayıda Asyalıya yer verilmesine gerek duyulmamıştır. Bununla birlikte güdülen siyaset, Şirketin etkin bir şekilde otoritesini gösterdiği yerlerde bile yerli yöneticileri, hükümet şekillerini ve hukuk sistemini değiştirmeden bırakmak olmuştur. Bu anlamda yerli yöneticilerin gördüğü işlerin sorumluluğunu üstlenmek yerine onlarla uzlaşmayı seçmişlerdir. Bu dolaylı yönetim, yerel otoriteleri bozmadığı gibi dini ve kültürel olarak da aynı çekimser tutumu göstermiştir. Güçlü bir misyonerlik faaliyeti yürütülmemiş, yerli halklar Hollanda kültürüne asimile edilmeye çalışılmamıştır. Sömürge hükümetleri, kast sistemi veya zorla çalışma yükümlülüğü gibi mevcut kurumları ortadan kaldırmaya veya değiştirmeye çalışmamakla birlikte bunlardan yararlanmış ve kendi bünyesinde değerlendirmeye çalışmıştır. Sömürgelerdeki hükümet, metropole olan uzaklık ve Şirketin dar çerçeveli menfaatleri nedeniyle büyük ölçüde özerk bir görünüm sergilemiş ve tamamen Şirketin yetkilileri tarafından yönetilmiştir. Batavia hükümeti, bir genel vali, ticaret ve finans konularında söz sahibi olan ve validen sonra gelen bir genel müdür ve görevliler konseyinden meydana gelmiştir. Vali, teorik anlamda sadece konseyin başkanı olmuş ve faaliyeti konseyin rıza gösterdiği işlerle sınırlandırılmış ise de Şirket yönetiminden aldığı destekle otokrat bir yönetim sergilemiştir. Yetkileri arasında düzenleyici işlemler yapmak, ticareti ve adaleti denetlemek ve Avrupalı olmayan devletlere savaş ilan etmek yer almıştır. Bunun dışında hem Şirket personeli hem de yerliler üzerinde yargı yetkisine sahip bir adalet konseyine yer verilmiştir. Batavia'nın bu hükümet şekli, diğer merkezlerde daha küçük ölçekte kopyalanmıştır. Hükümette yer alan yetkililerden başka sömürge işlerinde Avrupa ve Asya kökenli pek çok kişi istihdam edilmiştir. Yerleşimcilerin bulunmaması ve metropolden kısa sürelerle memur göndermenin verimsizliği, bir tür şark hizmeti üretmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s. 145-147; **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.170; **Raben**, s.321.

⁶¹⁶ **Dareste/Dareste**, s.309.

⁶¹⁷ **Fieldhouse**, Empires, s.149. İngilizler, Hindistan'da topraklarını genişlettikten sonra Şirketin egemenliğinin Babür İmparatorluğu'nun otoritesi tarafından ne ölçüde kısıtlanabileceğini dikkate almadan 1773 yılında Regulating Act'i çıkarmışlar ve 1774 yılında yürürlüğe giren bu kanun, dört kişilik bir yürütme konseyi (court of directors) ile birlikte bir genel vali (governor general) tarafından idare edilen yeni ülkede Hindistan'daki anayasal gelişmelerin başlangıcı olarak görülebileceğine karar vermiştir. Bununla birlikte Bengal'de özel bir hükümet kurularak bir genel vali ve onunla birlikte üyeleri yürütme konseyi tarafından seçilecek dört kişilik bir konsey görevlendirilmiştir. Yine Bengal'e mahsus olarak 1774 tarihli izinlerle (letters patentes) yasama yetkisi de bulunan bir divan kurulmuş, valilik tarafından yapılan düzenleyici işlemler bu divan tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek hale getirilmiştir. İlerleyen yıllarda Hindistan'ın ünlü valisi Warren Hastings'in girişimleriyle 1781 tarihli bir kanun çıkarılmış ve valiye, kral tarafından değiştirilebilmek veya yürürlükten kaldırılabilme kaydıyla kanun ve yönetmelik yapma yetkisi verilmiştir. Şirket, XIX. yüzyılın ilk yarısında, 1858 yılında lağvedilmesine kadar geçen süre içerisinde, Hindistan'ın yönetimini İngiliz hükümetinin desteğiyle yürütmüştür. Şirketin imtiyazları Anglo-Hint ilişkilerindeki gelişmeler doğrultusunda çeşitli değişiklikler geçirmiş ve yönetimin sorumlulukları giderek artmıştır. 1813 yılındaki imtiyaz yenilemesinde Londra'nın kontrolü güçlendirilmiş ve Şirketin Hindistan'daki ticari tekeli sona erdirilmiştir. Hint Limanlarının daha önceden yabancılara açılmış olması ve tekelin istenmeyen ve uygulanamaz bir durum olarak görülmesi serbest ticarete doğru bir yönelim doğurmuştur. Sonraki yenileme olan 1833'te Şirketin beratını yenileyen kanun, Hindistan'ın idaresini özellikle mali açıdan Bengal valisine vererek merkezileştirmiştir. O zamana dek Madras ve Bengal hükümetlerine tanınan yasama yetkileri bunların elinden alınarak Bengal valisine Hindistan genel valisi unvanı verilmiştir. Bu tarihten itibaren eyaletlere yasama ve maliyeye ilişkin konularda yetkiler tanımak suretiyle onların Hindistan merkezi hükümetine karşı özerkliklerini güçlendirerek bu merkezileşmeye karşı koymak anayasal meselelerin başında gelmiştir. Bu yenilemeyle birlikte Şirket tarafından doğrudan veya dolaylı şekilde yönetilmeyen tek toprak parçası kuzeybatıda kalmıştır. Bu imtiyaz, Şirketin ticari fonksiyonunu elinden alarak yönetici rolüne ağırlık vermiştir. Gittikçe siyasi ve idari bir karakter kazanan Şirket, 1853 yılındaki Charter Act ile valinin yürütme kuruluna yasama yetkisi haiz

imtiyazlı şirketler yeniden canlandırılmış ve Kraliyet Nijer Şirketi, Doğu Afrika Emperyal İngiliz Şirketi, İngiliz Doğu Afrika Şirketi ve İngiliz Kuzey Borneo Şirketi şeklinde dört tane şirket yer almıştır. Bunlar da önceki imtiyazlı şirketler gibi kendilerine tanınan alanlarda tam yetkili olarak hareket etmişlerdir. Ancak ilk ikisi XX. yüzyıla girerken beratlarından vazgeçmiş, diğerleri ise varlığını sürdürmüştür. Bunlar da daha sonra toprakların tamamen işgaliyle birlikte Kraliyet hükümetine devredilmiştir⁶¹⁸.

Stern'e göre, Doğu Hint Şirketi, birçok açıdan devlet gibi hareket etmiş, bizzat savaşlar yürütmüştür. Şirketin bu durumu, “*devlet içinde devlet*”, “*yarı-egemen statü*”, “*devredilmiş egemenlik*” ya da “*yarı-hükümet*” gibi tabirlerle adlandırılmıştır. Şirket, İngiliz hükümetinden bağımsız olarak ve kendi içerisinde bulunduğu şartları gözeterek bir siyasi organ gibi davranmış, basit bir ticari kuruluşun ötesinde kendisine tâbi insanların refahı ve kendi iktidarı için gerekli koşulları hazırlamaya çalışan bir siyasi örgüt görünümüne bürünmüştür. Şirket, gerçekleştirdiği toprak kazanımlarıyla, modern ulus-devlet tarafından dönüştürülmekte olan eski bir karma egemenlik şeklini temsil ettiği için zamanla metropol tarafından bir tehdit olarak görülmüş, bölgesel egemen devlet ve imparatorluk açısından tehlikeli olarak damgalanmıştır⁶¹⁹.

Fransızların Doğu Hint Şirketi, yarı resmi karakterine uygun olarak Kraliyet tarafından kaydı hayat şartıyla atanan ancak daha sonra hissedarlar tarafından seçilen kişilerle yerleri doldurulan bir yönetim kurulu tarafından yönetilmiştir. Kraliyet, kendi menfaatlerinin korunması için genel denetçiler ve onlara rapor veren müfettişler de atamıştır. Hissedarların menfaatleri ise her yıl seçilen ve nihayetinde yöneticilerin statüsü ve maaşına kavuşan mütevellî heyeti tarafından gözetilmiştir. Şirketin büro işleri branşlara ayrılan metropoldeki yönetimi, kraliyet kamu hizmetlerinin bir parçası olarak şirketten ziyade XIX. yüzyıl sömürge ofislerini anımsatmıştır. Metropol personelinin çoğunluğu ticaret yerine iç finansmanda istihdam edilmiş ve maaşları kraliyetin sübvansiyonları ile karşılanmıştır. Şirketin denizaşırı yapısı da basit, verimli ve olabildiğince masrafsız olarak tasarlanmıştır. Pondicherry'deki bir genel vali, bir yüksek meclis ve az sayıda ticari ve askeri yetkilinin desteği ile Asya'daki üsler idare edilmiştir. Bu bölgeler kraliyet sömürgesi olarak ilan edilmediğinden denetçilerin (intendant) yetki sahasının dışında kalmıştır. Daha küçük merkezler genel müdürlerin, özel müdürlerin,

---

üyeler ekleyerek ilk yasama meclisi kurulmuştur. Eyaletleri temsil eden memurlardan oluşan bu meclisin küçük bir parlamento gibi işlev görmüş, ancak memurlardan oluştuğu için kararlı valinin vetosuna tabi tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Dareste/Dareste**, s.310-313; **Fieldhouse**, *Empires*, s.272; **Roberts**, *Dünya Tarihi*, s.804.

⁶¹⁸ **Fieldhouse**, *Empires*, s.291.

⁶¹⁹ Stern, Philip J., ““A Politie of Civill & Military Power”: Political Thought and the Late Seventeenth-Century Foundations of the East India Company-State”, **Journal of British Studies**, Vol. 47, No. 2, 2008, pp. 253-283, s.282-283

meclislerin veya başkanların sorumluluğuna bırakılmıştır. Askeri kuvvetleri Şirket kendisi istihdam etmiş, ancak denizdeki koruma kraliyet gemileri tarafından üstlenilmiştir⁶²⁰.

Belçika Kralı Leopold, Kongo'yu dönemin imtiyazlı ticaret şirketlerine benzer şekilde elinde bulundurmuş ve 1908 yılında Belçika'ya devredilene kadar şahsen yönetmiştir. Metropolde tıpkı egemen bir milletteki gibi atamalar yapmış ve idari sistem kurmuştur. Kendisine görüşler bildirmek ve temyiz mahkemesi olarak hareket etmek üzere Kongo Yüksek Konseyini (Conseil Supérieur du Congo) kurmuştur. Sömürgecinin mali kaynaklarını ise kendi şahsi kaynaklarına entegre etmiştir. Kongo'nun yönetiminde mümkün olduğunca tasarruflu hareket etmeye özen göstermiştir. Bir genel valinin başında bulunduğu idari yapı tesis edilmiş ancak buna yürütme veya yasamaya dair meclisler eklenmemiştir. Sömürge hükümetini, her biri Avrupalı bir memur tarafından denetlenen bölgelere, kısımlara ve görevlere ayrılmış şehirler üzerine yapılandırmıştır. Ayrıca kabilelere ve yerlilerin gelenekleri hiçe sayılmasına rağmen bunlar arasından şefler ve paralı askerler de görevlendirmiştir. Bütün iktidarı Brüksel'de toplayan bu sistem, düşük rütbeli memurlar tarafından çok kez suiistimal edilmiş, bölgede büyük vahşetler yaşanmış ve bunun sonucunda 1908 yılında sömürge Belçika'ya devredilmiştir⁶²¹.

Almanlar da başlarda sömürgecilik faaliyetleri için birçok şirket kurmuşlardır. Bismarck'ın yürüttüğü sömürge siyaseti Almanların ekonomik ya da yerleşim kolonisi kurma gerekçelerinden ziyade milletlerarası camiada Alman nüfuzunu artırmak ve sömürge talep eden azınlıkların taleplerini dindirmek üzere konumlandığından, sömürge isteyenlerin ve bunlardan yararlananların sorumluluğunu da alması şeklinde olmuştur. Bu nedenle bağlı topraklar, emperyal yükümlülüklerden kaçınmak için birer himaye şeklinde elde edilmiş (Kamerun ve Togoland hariç) ve yetkili şirketlerin yönetimine devredilmiştir. Bunlardan en çok öne çıkanı, Doğu Afrika Şirketi, Afrikalılarla antlaşmalar yapan Karl Peters tarafından kurulmuş, ancak yatırım yapan kimseler hisseleri almayı reddedince Bismarck'ın teşvikiyle bankacılar tarafından devralınmıştır. Şirket, tam egemenlik haklarına sahip olmakla birlikte Berlin Kanunu'nun yasaklaması nedeniyle ticari tekeli bulunmamıştır⁶²².

3.1.1. Sömürgelerin Yerinden İdaresi

Sömürgelerin idaresi büyük ölçüde yerlilerin idaresi ile ilgili bir konu olmuştur. Başlangıçta fetih, hastalık yayma, arazilerin gaspı, zorla çalıştırma, nüfusun azalması ve yetersiz yönetim nedeniyle bir yıkım süreci yaşanmış, ancak birkaç nesil sonrasında “*sahip*

⁶²⁰ Fieldhouse, Empires, s.154.

⁶²¹ Fieldhouse, Empires, s.357-358.

⁶²² Fieldhouse, Empires, s.366.

olma”dan “*sahip çıkma*”ya doğru evrilen bir anlayış ve yönetim tarzı gelişmiştir⁶²³. Sömürge yapılarını kontrol edenler, birincil amaçları olan yerlileri tahakküm altında tutmak ve ekonomik sömürünün sürekliliğini temin etmek amaçlarına sadık bir şekilde hareket etmişlerdir. Sömürge yapısını sürdürenlerin esas görevi, yerli halkların fethi, pasifleştirilmesi ve silahsızlandırılmasının ötesinde düzeni sağlamak olmuştur. Bu nedenle herhangi bir muhalefet veya provokasyon belirtisi ortaya çıktığında endişeli ve sert tepkilerle karşılık vermişlerdir. Bu baskı ortamı, sadece sömürgecilik karşıtı hareketlerde değil, ekonomik güdülü grevlerde de kendisini göstermiştir. Kurmuş oldukları profesyonel güvenlik teşkilatları ile bu baskıyı sömürge düzeni sona erene kadar sürdürmüşler, ayrıca teşkilatlar sömürge sonrası devletler için önemli bir miras olmuştur. Bu anlamda sömürge yöneticileri metropolün kontrolünde olmalarına rağmen çoğu zaman değişen dozajlarda otokratik bir karakter sergilemişlerdir. Bu yapıların temsilcileri, gelişmemiş yerlileri terbiye eden ve sömürge içerisindeki uyuşmazlıklarda hakem görevini üstlenen rollerine değer vermişlerdir. Sonuç olarak karmaşık ve çok yönlü bir karakter arz ederek aynı anda hem emperyal güce tabi hem de sömürgeci topluluklar üzerinde hâkim olan ikili bir çehre sergilemiş, üst düzeyde emperyal güç ile hiyerarşik bir teşkilat içerisindeyken altta “*böl ve yönet*” taktiğini izlemiş, kendisini çeşitli hiizipler arasında tarafsız bir arabulucu olarak tasvip etmiş ve yönetenler ile yönetilenler arasında aşılmaz bir kültürel uçurum oluşturmuştur⁶²⁴.

⁶²³ *Fielhouse*’a göre, her ne kadar çeşitli ırk teorileriyle değerini yitirmeye yüz tutmuş olsa da, sömürge nüfusunun refahına ve gelişimine yönelik ifadeler uluslararası konferanslarda ve özellikle Milletler Cemiyeti bünyesindeki vekalet sisteminde kendisini göstermiştir. Sömürgeleri yerinden yönetmeye ilişkin yapılar rasyonelleştirilmiş, doğrudan yönetim ve dolaylı yönetim arasındaki farklılıklar artık teorik düzeyde kalmış, yerel unsurlara duyulan güven ve yerel yapıların ve hukuk düzeninin devamlılığı esas haline getirilmiştir. Bu eğilimler zamanla artmış ve “*ihmal edilen mülkleri*” geliştirmek için ahlaki bir istek harekete geçmiştir. Bu gelişmenin nedenleri, düşük yaşam standartlarına yönelik endişelerden, kolonilerin faydasını arttırmaya yönelik kendine hizmet eden girişimlere kadar değişiklik göstermiştir. Özellikle 1930’lu yılların ekonomik buhranı içerisinde sömürgelere yardımlar ve yatırımlar artmıştır. Aynı gelişme çizgisi İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da devam etmiş ve sömürgeciliğin verdiği tahribatı telafi edebilmek için sömürge sonrası dönemde eski sömürgelerin dış yardım almaya haklarının olduğu fikri belirlemiştir. **Fieldhouse**, *Empires*, s.378-379

⁶²⁴ **Osterhammel**, s.57-59. Yerli otoritelerin rolü Almanlar için sonradan bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Başlarda imtiyazlı şirketlere geniş arazi hibeleri vererek, zorla çalıştırmayı talep ederek ve geleneksel yerli otoriteleri muhafaza etmeyi bir sorun olarak görmeden hareket etmişler, zamanla kazandıkları tecrübeler sayesinde diğer emperyal güçlerin benimsediği yolları kabullenmişlerdir. Genellikle doğrudan yönetimi terk etmemekle birlikte, Afrikalıları ve diğer şefleri memur olarak kullanmışlardır. Onlara Almanca öğretmiş ve Alman üniforması giydirmişlerdir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.369. Bununla birlikte yerlileri kontrol altında tutmak için sıkıyönetim uygulamalarına da başvurulmuştur. Örneğin Britanya, İngiliz hukuk tarihinin, sömürge dinamiklerinin, ırk meselelerinin ve mevcut şartların etkisiyle birçok kez sıkıyönetim ilan etmiştir. İngiliz hukuku açısından Kraliyetin ordu disiplinini sağlamak için kurallar dikte etme yetkisi ile istisnai hallerde askeri kumandanlar tarafından olağan kanunların askıya alınması için başvurulmuş bu uygulama “*halkın refahı en yüksek yasa olacaktır*” (*salus populi suprema est lex*) ilkesi çerçevesinde ele alınmış, özellikle XIX. yüzyılda metropolde azalmasına rağmen sömürgelerde artış göstermiştir. İngiliz sömürgelerinde sıkıyönetimin ilanı ile mevcut hukuk düzeni durdurulmuş, bunların yerini olağanüstü hal tedbirleri almıştır. Düzenin tehlikeye düştüğü gerekçesiyle ilan edilen sıkıyönetimler, sömürgeciler ve yerliler arasında gerilimlere yol açmıştır. Gerek düzenin düştüğü iddia edilen tehlikenin takdir edilmesi gerekse anavatanda pek başvurulmamasına rağmen sömürgelerde uygulanagelmesi özellikle yerleşim kolonisi sakinleri açısından bir huzursuzluk sebebi olmuştur. Ayrıntılı bilgi ve

İmparatorluk düzenlerinde, modern ulus-devletlerin federasyon ya da başka bir siyasi çatı altında entegrasyona ya da özerkliğe dayalı olarak gerçekleştirdiği genişleme stratejilerinden farklı olarak daha karmaşık bir yapılanma gerçekleşmiştir. Denizaşırı sömürge imparatorluklarının yerlileri yönetme tarzına da sirayet eden bu durum, genellikle yeknesaklıktan uzak bir düzeni ortaya çıkarmıştır⁶²⁵.

3.1.1.1. Sömürge Statüsü

Sömürgelerin statüsü, metropolün sömürge bölgesine ve bu bölgede yaşayan yerlilere bakış açısını ve imparatorluk dahilindeki tasnif şeklini ifade etmektedir. Amerika'nın keşfinden sonra sömürgecilik çağını başlatan İspanyol ve Portekizliler, sömürge bölgelerini anavatanın bir parçası olarak görerek merkezi kurumlara ağırlık vermişlerdir. İspanyolların sömürge hükümetleri için çizdiği çerçeve, kurumları ve kavramlarıyla metropole benzerlik göstermiştir. İspanya yola bir yenilikten ziyade uyarılama düşüncesiyle çıkmış, Kastilya Krallığına bağlı krallıklar ve eyaletlerden esinlenerek sömürgeleri bağlı topraklar değil, kardeş krallıklar olarak görmüştür. İspanyollar, sömürge işlerinde Kastilya'nın müdahalesini sınırlandırarak bu bölgelerin Avrupa krallıkları kadar otokratik bir şekilde yönetilmesini sağlamıştır. Prensip itibarıyla İmparatorluk “*Kraliyet Eyaletlerinden*” (Estos Reinos – Esos Reinos) meydana gelmiştir⁶²⁶. Amerika'daki geniş topraklar ayrı bir sömürge gibi değil “*eyalet*” (estado) olarak ele alınmış ve bu toprakların içerisinde, belirli düzeyde yerel özerkliğe sahip ve hükümdarın temsilcisi ya da vekili olarak hareket eden ve genel vali olarak da adlandırılan “*kral naip*leri”nin (virrey) otoritesi altında iki müstakil krallık, diğer bir deyişle “*visrualık*” (virreinato) oluşturulmuştur⁶²⁷. İspanyollar yerlilere olan yaklaşımlarında tek bir siyaset ile hareket etmemiş, bu karmaşaya cevap verecek yol olarak ana vatandaki özerklik yapısı taklit edilmiştir. Bu anlamda “*cabildo*” gibi kurumlar önemli bir rol oynayarak yerlilerin işbirliğini sağlamış,

örnekler için Bkz: Hussain, Nasser, **The Jurisprudence of Emergency: Colonialism and the Rule of Law**, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2006, s.102-118.

⁶²⁵ **Hall**, s.84; **Brown**, s.183-184; **Osterhammel**, s.51.

⁶²⁶ Phillips JR., William D./Phillips, Carla Rahn, **İspanya'nın Kısa Tarihi**, çev. Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2016, s.146; **Fieldhouse**, Empires, s.16.

⁶²⁷ Başlangıçta biri merkezi Meksika olan Yeni İspanya ve diğeri merkezi Lima olan Peru şeklinde iki visrualık kurulmuş ve bunlar doğrudan kral naiplerinin kontrolü altında vilayetlere (presidencia) bölünmüştür. Ayrıca Santa Domingo, Guatemala ve Yeni Granada'da herhangi bir visrualığa bağlı olmayan, metropoldeki kral ile doğrudan bağlantılı bağımsız krallıklar olarak genel kumandanlık (capitanía general) birimleri kurulmuştur. XVIII. yüzyılda diğer bölgelerin nüfusu ve zenginliği arttıkça, daha fazla yetki devri gerçekleşmiş, böylece Yeni Granada ve Rio de la Plata adlarında iki yeni visrualık kurulmuş; Venezüella ve Şili ise 1764 ve 1778 yıllarında genel kumandanlık olmuştur. Karmaşık bir görüntü sergilemekten kurtulamayan bu teşkilatlanmada sonuç olarak yüzyılın sonunda dört visrualık, dört genel kumandanlık ve on üç vilayetten müteşekkil bir yapı ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.675; **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.33; **Fieldhouse**, Empires, s.18.

böylece daha küçük ölçeklerdeki bağımlılık ilişkilerine dayanan, aynı dine tabi ve ortak bir egemen altında toplanan vasallar olarak korporatif bir örgütlenme sergilenmiştir⁶²⁸.

İspanyol monarşisine benzer şekilde Portekizli hükümdarlar da Estado da India'yı, Lizbon'daki Casa da India aracılığıyla yönetmeye çalışmıştır⁶²⁹. Portekiz, Brezilya'yı bir kral naibinin (vice-rei) sorumluluğu altında tek bir eyalet (Estado do Brasil) olarak ele almış ve bu eyalete bağlı olarak irsi kumandanlıklar (capitanias-hereditárias) ve bunlara bağlı olarak da daha küçük alanlara bölmüştür⁶³⁰.

⁶²⁸ İspanyolların gelişinden önce Aztekler, Mayalar, İnkalar, Aymaralar, Araukaniler gibi çok çeşitli etnik gruplara ev sahipliği yapan Orta ve Güney Amerika bölgesinde tek bir “Kızılderililer” topluluğu söz konusu olmamakta, bu tabir farklı nüfusları tek bir etiket altında gruplandırmanın fethin bir yan sonucu olarak ortaya çıkmış durumdadır. Yerliler sömürgecilik dönemi boyunca ortak bir kimlik altında birleşemedikleri gibi İspanyol hükümetler de karşı karşıya oldukları topluluğun medeniyet seviyesi ve karakter özelliklerine göre hareket etmişlerdir. Yerli halklar, geleneklerinde yaşanan değişiklikler, fatihlerin varlığını kabul veya inkar etmeleri, yeni gelen hastalıklardan veya maruz kaldıkları şiddet ve kötü muamelelerden kurtulma becerileri ve yeni dini ve kültürel ve dini kalıplara uyum sağlama kapasiteleri nispetinde farklı dönüşümler yaşamışlardır. Bunun sonucunda bazı topluluklar tamamen ortadan kalkarken bazıları sayıca azalmışlar, bir kısmı ise baskı altında veya ikna edilerek yeni egemenlerin sosyal ve siyasi yapılarına entegre edilmişlerdir. Bkz: Martínez, Ignacio, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo), “Settler Colonialism in New Spain and the Early Mexican Republic”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, s.111-112; Pérez, Rafael D. García, (Ed. Duve, Thomas/Pihlajamäki, Heikki), “Revisiting the America’s Colonial Status under the Spanish Monarchy”, **Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory**, Frankfurt am Mein, 2015, s.49. **Fieldhouse**, Empires, s. 21-22. Erken kolonizasyon döneminde küçük bir grup yeni kıtadaki yerleşime öncülük etmiştir. Her biri İspanya'nın tarihi bölgesel bölünmüşlüğü'nün izlerini taşıyarak farklı bir kökenden gelen yerleşimciler, düşünce tarzında, gelenekte, dilde, mizaçlarında ve görüntülerinde farklı özelliklerini beraberlerinde getirmişler ve bu farklılıkları yeni kıtada da yansıtmışlardır. Hem yerleşimciler hem de yerli halklar bir dereceye kadar heterojenlik sergilerken Avrupalılar kendi özlerinden gelen bir otorite ve üstünlük kimliği eşliğinde yerlilerden kendilerini ayırmışlardır. İki yüzyıl içerisinde yaklaşık yarım milyona ulaşan göçler önceleri “*Ticaret Odası*” (Casa de Contratación) ve 1524'teki kuruluşundan sonra “*Hint Adaları Konseyi*”nin (Consejo de las Indias) denetiminde ve izni ile Amerika'ya gitmeyi başarmıştır. Bu açıdan göçün bir izin belgesine dayalı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu belgenin alınmasında çeşitli faktörler rol oynamıştır. Her şeyden önce Katolik kralların İspanya'daki dini birlik çabalarına paralel olarak yerli nüfusu Hristiyanlığa kazandırma hedefi doğrultusunda Katoliklik önemli bir rol oynamış, İspanyol olmayan Avrupalılar Katolik oldukları sürece herhangi bir problemle karşılaşmaksızın kıtaya gitmelerine, yerel halkla ilişkiler geliştirmelerine ve ticaret yapmalarına müsaade edilmiştir. Bunun dışında “*kanın saflığı*” (limpeza de la sangre) şartı da aranmıştır. Bu kapsamda Protestanların, Yahudilerin, Yahudilikten Hristiyanlığa geçenlerin (converso), çingenelerin veya Mağribilerin kıtaya ulaşmasına katı kısıtlamalar getirilmiştir. Güçlü din, soy ve kan engellerine rağmen Avusturyalı, Alman, İtalyan, Flaman, Fransız, Yunan, İrlandalı, Hollandalı ve İngilizler dahil olmak üzere çok sayıda Avrupalı ekonomik, siyasi ve sosyal fırsatlar veya hukuki yükümlülüklerden kaçmak gibi çeşitli nedenlerden dolayı yeni kıtaya hareket etmiştir. Bkz: **Martínez**, s.112; **Bertrand**, s.187-188; **Ferro**, s.182. Fatihler ve Kraliyet görevlileri ile birlikte, yarılarında Hristiyanlığı getiren Kilise temsilcilerinin kıtaya ayak basması yeni toprakları fiziken ve sosyolojik olarak önemli değişikliklere uğratmıştır. İspanya monarşisi ve Papalık, Amerika'ya Kilise hiyerarşisine tabi din adamları yerine Dilenci tarikatlar, Franskenler, Dominikanlar, Augustinusçular gibi dini tarikatlardan kimseleri göndermiş ve “*manevi fetih*” olarak adlandırdığı faaliyette görev almaları için özel yetkiler vermiştir. Söz konusu tarikat mensuplarının yerlilere hem dini hem de dünyevi konularda talimatlar vermesi, Kraliyet ve Kilise arasında bir iktidar mücadelesine yol açacaktır. Bkz: Díaz, Mónica, “Review: Native Continuities in Colonial Mexico”, **Early American Literature**, Vol. 53, No. 2, 2018, pp. 539-551, s.542-543.

⁶²⁹ **Burbank/Cooper**, s.163.

⁶³⁰ **Fieldhouse**, Empires, s.31. Portekizlilerin Brezilya'daki varlığı, 1500 yılındaki keşfin kraliyet dahilinde pek bir heyecan uyandırmamasından dolayı gecikmeli ve zayıf bir şekilde başlamıştır. Sermayenin ve Kraliyet hazinesinin yeterli altyapıyı oluşturamaması, yerlilerin direnci, madenlerin henüz keşfedilmemiş olması ve ticaret potansiyelinin sınırlı kalması dolayısıyla başlangıçta yeterli önem verilmemiştir. Yeni kıtanın vadettikleri konusunda uyanmayan ilgi, ancak Fransız işgali tehdidi ile kendisini gösterebilmiş ve Kral, yeni dünyada resmi bir Portekiz varlığı kurmak zorunluluğunu hissetmiştir. Bu varlık, daha önceleri Madeira ve Açores adalarında uygulanan ve daha sonra Afrika'da geliştirilen bir idari usul olan “*hibe*” (donatárias) sisteminin Brezilya'da uygulanmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bunun için kraliyet Brezilya'ya girmek isteyen yerleşimcileri teşvik

Britanya'nın sömürge entegrasyonu siyaseti, Commonwealth⁶³¹ ilkesini imparatorluğun tüm bölgelerine sistematik olarak yaymayı amaçlamıştır. Bir tür gönüllü birliktelik olan bu

etmek maksadıyla “*Bağış Bertatları*” (A Carta de Doação e o Foral) dağıtmaya başlamıştır. Bir tür akit olan bu beratlar, hibeyi alana idari, adli, mali hak ve yükümlülüklerin yanı sıra toprakların tahsis edilmesi, yerlilerin çalıştırılmaya hazır hale getirilmesi ve şehirlerin kurulması görevlerini de vermiştir. Bu beratlar miras ile devredilmeye müsait olsa da, devredilen hakların ticarete konu yapılmasına ve taksim edilmesine müsaade edilmemiştir. Bununla birlikte kraliyet, orman, deniz ve maden servetlerinin üzerindeki tekeli ile para basma ve vergi toplama hakkını saklı tutmuştur. Böylece daha ziyade savunma amaçlı olarak bu beratların verilmesine rağmen egemenlik hakları muhafaza edilmiştir. Kraliyetin doğrudan atadığı yöneticilerle bölgeyi yönetmeye başlaması için keşfin üzerinden yaklaşık elli yılın geçmesi beklenmiştir. Bununla birlikte Asya'daki gerileme ve Amerika'daki Hollanda varlığının yarattığı çekincelerden dolayı XVII. yüzyıldan itibaren Brezilya'ya olan alakada artış görülmüş, altın ve gümüş madenlerinin keşfedilerek metropole aktarılmaya başlanmasıyla egemenliğin kalıcı hale getirilmesi için büyük önem gösterilmiştir. Bkz: Lopez, Luiz Roberto, **História do Brasil Colonial**, Mercado Aberto, Porto Alegre, 1983, s. 28-29; **Russel-Wood**, s.1-2. Portekizliler, benzer bir hibe sistemini Afrika'da da uygulamışlardır. Portekizliler, Afrika'daki sömürge merkezleri olan Mozambik ve çevresinde, ilk olarak, Brezilya'daki “*donatários*” sistemine veya Amerika'yı ele geçiren İspanyol fatihler tarafından kurulanlara benzer şekilde, “*prazo*” adında yarı feodal bir örgütlenmeye gitmişler ve bu örgütü kuran kaşiflerin çocukları olan “*prazeros*” yönetimi sürdürmüştür. Söz konusu mülkler, hem tarım arazisi hem de idari birimler olarak hizmet vermişlerdir. Askeri anlamda bir güçle de donatılmış olan prazo'lar, bir dereceye kadar özerklikten yararlanmıştır. Civardaki köyler bir tür haraç sistemiyle prazo'lara bağlanmış, prazo'lar ise kraliyete karşı haraç ve sadakat borcu altında tutulmuştur. Prazero'lar, özellikle mülklerin istikrarını ve güvenliğini sağlamak üzere büyük bir otoriteye sahip olmuşlardır. Üstün konumlarını pekiştirmek için teorik olarak kendisine nihai olarak sadakat sözü veren köleler tarafından destek görmüşlerdir. Bu köleler, geleneksel otoriteleri görmezden gelerek prazero'nun hayati menfaatlerine hizmet etmişlerdir. Bu idari yapıdaki en etkili rolü, yerel otoriteler ile yabancı yönetici arasındaki irtibatı temin eden “*chuanga*”lar olmuştur. Bu rol, köklerini komşu toplumlardan almış ve mülk sahiplerinin özel ihtiyaçlarını karşılamak için uyarlanmış. Prazero, mülkündeki kilit köyleri denetlemek için en sadık köleleri arasından bir grup “*acguanga*” seçerek genel güvenliği ve otoritesinin istikrarını sağlamıştır. Bu acguanga grubu, Prazero'nun emirlerini ileterek, bunların yerine getirilmesini sağlamak ve en önemlisi de yerel otoriteleri gözetim altına tutmak olmuştur. Ancak Kraliyetin Afrika'daki mutlak otoritesini tesis etme konusundaki gecikmesi ve ihmalkarlığı prazo sistemini de etkileyerek zamanla aşınmasına ve prazero'ların yerel halkla birlikte asimilasyonuna sebep olmuştur. Bkz: Isaacman, Allen F., **Mozambique: the Africanization of a European Institution: The Zambesi Prazos, 1750-1902**, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1972, s.32; **Fieldhouse**, Empires, s.129; **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.42. Başlangıçta bağış beratlarını alan kumandanlar paralel şeritler halinde kolonizasyonu gerçekleştirmiş, ancak izole bir çerçevede faaliyet göstermeleri, kontrolleri altında tuttukları toprakların genişliği, çevreden destek alamamaları ve kaynakların kıtlığı sebebiyle çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu tür zorlukların giderilmesi ve sömürge topraklarının daha sağlam bir şekilde savunulabilmesi için 1534 yılında ırsi kumandanlık bölgeleri kurulmuştur. Metropolün merkantilist politikalarına daha iyi hizmet edilmesi için de kurulan bu bölgeler ekonomik sömürüyü kolaylaştırmış, üretimi daha organize bir şekle sokmuştur. Bu kumandanların her biri prensip olarak sadece Kral'a hesap verecek şekilde yüksek bir otoriteyle donatılmıştır. Çok geçmeden, 1549'da, kumandanlıkların ihtiyaç duyduğu koordinasyonun sağlanması ve madenlerin araştırılması için ilk genel vali kıtaya gönderilmiştir. Ancak genel çaplı bir hükümetin kurulması, kumandanlıkların yerini alması için değil, onları desteklemek ve koordine etmek ve metropolün bu bölgeyi koruma ve geliştirme niyetinin bir nişanesi olmuştur. Kumandanlıklar, değerlerini muhafaza ederek kolonizasyonun önemli bir parçası olmaya devam etmiştir. Genel bir hükümetin devreye girmesi ise, kontrolün doğrudan atanmış bir temsilci altında merkezileşmesini ve devletin sömürge faaliyetinde bir kamu gücü olarak daha aktif bir rol oynamasını sağlamıştır. Bu yapılar nihayetinde idareyi bölgenin içerisinde birleştirerek metropolün sömürgeci iktidarını güçlendirmiştir. “*Genel Vali Birliği*” (Regimento do Governador Geral) tarafından düzenlenen genel valinin sorumlulukları ve bu kraliyet temsilcilerinin atandıkları sırada beraberlerinde getirdikleri talimatlar (instruções) ile Birliğin, genel valinin kumandanlıklar üzerindeki hiyerarşik üstünlüğünü vurgulaması, bu merkezileşme çabasının en önemli delilleri olmuştur. Merkezi sömürge hükümetinin rolü, mükemmel bir idari birliği tesis etmek yerine kumandanlık sisteminin neden olabileceği dağılmayı, keyfiliği ve ihmalkarlığı önlemeye çalışmak olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarında doğru, idari verimliliği artırmak amacıyla biri merkezi Salvador olmak üzere Brezilya Eyaleti (Estado do Brazil), diğeryse merkezi São Luiz olmak üzere Maranhão Eyaleti (Estado do Maranhão) şeklinde eyalet sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bkz: Perides, Paulo Pedro, “A Organização Político-Administrativa e o Processo de Regionalização do Território Colonial Brasileiro”, **Revista do Departamento de Geografia**, vol. 9, 1995, pp. 77-91, s.77-78; **Lopez**, s.29-30.

⁶³¹ Temelleri 1917 ile 1926 İmparatorluk Konferanslarında atılan ve 1931 yılında kurulan Britanya Milletler Topluluğu (British Commonwealth) İngilizlerin imparatorluğunun egemenliği altında bulunan devletleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Avustralya'dan Amerika'ya, Asya'dan Afrika'ya ellinden fazla üyeden oluşan ve

düzende, özerklik ve istikrar uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte imparatorluğa duyulan sadakatin bir karşılığı olarak müşterek vatandaşlık statüsü, temsili demokrasi anlayışı, İngilizlere has medeni haklardan yararlanma ve hukuk sisteminin şemsiyesi altında tutulma imkânlarını doğurmuştur. Bu düzen, özünde birlik bağlamında kendi kendini yönetmeyi, yerel özerkliği ve metropole olan gönüllü sadakati içermiştir⁶³².

Britanya İmparatorluğu, genel manzarası itibariyle yeknesak bir görünüm arz etmemiş, sömürgeleştirilen toplulukların konumuna bağlı olarak çeşitliliğin hâkim olduğu bir yapı ortaya koymuştur⁶³³. İngilizler teşkilatlanma şekli ve dış ilişkiler konularındaki haklarını saklı tutarak, her topluluğun kendi yapılanmasını kendi şartlarına göre ayarlayabilmesinin önünü açmıştır.

Birleşik Krallık hükümdarının, başkanı bulunduğu bir birliğe karşılık gelmektedir. Ancak bu başkanlık sembolik bir nitelik taşımış, üye devletlerin tebaasının yararlanabileceği bazı imtiyazlar dışında büyük bir önem arz etmemiştir. Commonwealth'in en büyük avantajı, milletlerarası örgütlenmelerde ve diğer işbirliği ilişkilerinde üye devletlerin birbirini desteklemesi olmuştur. Commonwealth isminin benimsenmesi "imparatorluk" kelimesinin otorite ve egemenliği çağrıştıran "imperium" kavramını çağrıştırmaması sebebiyle liberalleri hoşnut etmemiş, birlikteliği ifade etmek üzere daha önce James Bryce tarafından kullanılan "Commonwealth" tabiri öne çıkarılmıştır. Aralarında cumhuriyet hükümet tarzını kabul etmiş devletler de bulunan ancak teorik anlamda bir hükümdara tabi bulunan bu teşkilatlanmada yer alan birimler kendilerine has ekonomileri, hukuki ve fiili düzenleriyle bağımsız bir devlet şeklinde katılmışlardır. Bu haliyle bir devletler konfederasyonunu andırmıştır. Ancak mevcut gruplandırmaların Commonwealth'i ifade konusunda yetersiz kaldığını belirtmek gerekir. Bu yönüyle tamamen kendine has bir organizasyon olmuştur. Bkz: **Dareste/Dareste**, s.18-19; **Aybay**, s.46-47.

⁶³² **Hall**, s.85. Britanya'nın Amerika'daki kolonileri ile olan ilişkileri, bu kolonilerin sosyal ve ekonomik özelliklerine, bölgenin coğrafi faktörlerine göre şekillenmiş ve İngilizlerin hem plantasyon hem de diğer sömürgelerinden farklılık göstermiştir. Başlangıçta, Britanya Amerikan toprakları için yapılan yarışta öne geçmek ve bir zenginlik yaratmak için, kendi topraklarındaki feodal (manorial) arazilere bağlı, sosyal ve ekonomik hareketliliği kısıtlı toplulukların kendi otoritesine bağlı olan ve birtakım haklar ve imtiyazlar karşılığında koloni kuran yerleşimcilerin belirli bir iş bölümü, organizasyonu, görev tahsisi dahilinde teşkilatlanmasına dayalı bir imparatorluk kurmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Britanya, siyasi kavram ve kurumlarına Amerikan kolonilerine aktarabilmiş, İngiliz mirasının doğrudan bir sonucu olarak anayasal bir özerklik doğabilmiştir. Bu anlamda yeni yapılar kurma niyeti taşınmamış, bunun yerine devlet adamları ve hukukçular mevcut kaynakları kullanmışlardır. Söz konusu kaynaklar, Britanya Adalarındaki mülkler (possessions) anlayışında yatmaktadır. İngiltere, Galler ve 1707 tarihli birleşmeden sonra İskoçya'nın oluşturduğu "memleket" (realm) ile İrlanda, Manş Adaları ve Man Adası'nı içeren dominyonlar (dominions) arasındaki farklılıktan hareket edilmiş, dominyon statüsünde bulunan yerlerin İspanya modelinden farklı olarak kardeş krallık değil, kraliyete bağlı topraklar (dependencies) olması, kendi siyasi kurumlarının (meclisleri, hukuk düzenleri, mali yapıları) bulunması ve hükümdarların "memleket"lerinde sahip oldukları yetkilerden daha fazlasıyla buralara hükmedememesi gibi ilkeler koloniler bakımından da benimsenmiştir. Britanya Adalarındaki dominyonlar bakımından temsil edilmemelerine rağmen Parlamantonun kendileri için kanun yapabilmesi istisnası koloniler bakımından da geçerli olmuştur. Dolayısıyla dominyonlar modeli yeni Amerika'daki kolonilerin rahatça sığabileceği bir anayasal çerçeve sağlamış ve yerleşimciler İrlanda gibi yerlerde yaşayan tebaaların sahip olduğu haklardan yararlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.59-60; **Crow**, s.97.

⁶³³ **Young**, s.24.

Bunun sonucunda sömürü ve yerleşim kolonileri⁶³⁴, himayeler ve mandalar⁶³⁵, dominyonlar⁶³⁶ ve tamamen orijinal bir yapıda olmak üzere Hindistan gibi farklı statüler doğmuştur⁶³⁷. XIX. yüzyılın başlarından itibaren beliren kategorilerde sömürü kolonilerinden Karayipler'in kendileri arzu etmedikleri sürece XVII. yüzyıldan gelen yapısını korumasına müsaade edilmiştir. Beyaz yerleşim kolonileri farklı türde temsili hükümetlere sahip olmuş, Kanada ve Avustralya, Güney Afrika, Yeni Zelanda'dakiler ise federasyon benzeri bir yapılanmayla dominyonlar olarak gruplara dahil edilmiştir. Diğer bağlı toprakların çoğu, farklı şekillerde “*taç koloni hükümeti*” olarak otokratik yönetimlere sahip olmuştur. Bu koloniler başka bir emperyal güçten elde edildiklerinde otokratik yönetimlere devredilmiş, sayıca çoğunluğu oluşturacak

⁶³⁴ Koloniler (colonies), tıpkı dominyonlar gibi Britanya Tacına bağlıdır, ancak onlardan farklı olarak metropolle eşit hak ve yetkilere sahip değil, metropole tabidirler. Koloninin anlamı geniş olmuştur. 1889 tarihli Yorum Kanunu'na (Interpretation Act) göre, Britanya adaları ve dominyonlar da dahil olmak üzere metropolün yasama yetkisine dahil imparatorluğun bütün kısımları koloni olarak kabul edilirken, Westminster Statüsü'nden itibaren dominyonlar bu kapsamın dışına çıkarılmıştır. İmparatorluğun dominyonlar haricinde kalan kısımları “*bağlı topraklar*” (dependencies) olarak anılmıştır. Koloniler, iç ve dış işlerinde metropol hükümetinin mutlak denetimi altında tutulmuşlardır. Hükümet, kolonilerde yasamaya, yürütmeye, maliyeye dahir işleri sıkı bir kontrol altında bulundurmuş, yalnızca yargısal yetkilerde gevşeklik tanımıştır. Bu kolonilerden başka bir de sorumlu bir sömürge hükümeti bulunmayan ve doğrudan sömürge bakanlığı tarafından verilen emirlere göre hareket eden memurlarca yönetilen “*kraliyet kolonileri*” (crown colonies) görülmektedir. Kolonilerin teşkilatlanması çeşitli şekillerde olmuştur. Metropol tarafından belirlenen farklı düzenlerde en önemli imtiyaz yerel bir yasama meclisine sahip olmak şeklinde kendisini göstermiş, bazı yerlerde mali sebeplerle bu yetkiler geri alınarak valilerin rolü güçlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Versan**, s.172-173; **Dareste/Dareste**, s.84, 119-121;

⁶³⁵ Britanya'nın antlaşmalarla bağlı olduğu himayeler, hukuki anlamda yabancı topraklar olarak kabul edildiğinden buraların yerli liderler tarafından yönetilmesine izin verilmiştir. Buna karşın Parlamento, Kraliyetin bu bölgeleri ele geçirilmiş koloniler gibi yönetmesine imkân tanıyan mevzuatı yürürlüğe sokmuştur. Metropolün himayeler üzerindeki yasama yetkisinin tanınması 1890 tarihli “*Foreign Jurisdiction*” kanunu ile olmuştur. Bu kanun, Kraliyete antlaşma, kapitülasyon vb. yollarla yabancı ülkelerde sahip olduğu yetkileri himayelere de uygulama yetkisini vermiştir. Bu bölgeleri Kraliyet Kolonilerinden ayıran en önemli fark, sakinlerinin İngiliz tebaasından sayılmaması olmuştur. Benzeri bir yönetim anlayışına Birinci Dünya Savaşından sonra mandalar da dahil edilmiştir. Britanya'nın bütün bağlı toprakları için yapılmış olan kanunlar kolonileri kapsadığı halde himaye altında bulunan topraklara ancak kanunun özel olarak belirtmesi halinde ilgili hükümler uygulanmıştır. Kolonilerden farklı olarak himayelerde egemenlik bu devletlerin hükümdarlarına ait kalmış, İngiliz Kraliyetinin nüfuzu bu hükümdarla yapılan ve iç veya dış egemenlik anlamında yetkiler tanıyan antlaşmalardan doğmuştur. Himayelerin diğer devletlerle olan ilişkileri metropol hükümeti tarafından yürütülmüştür. Himayeler için Kraliyete tanınan yetkiler daha sonra mandalar için de tanınmıştır. Mandalar bakımından esas farklılık, C tipi mandalara tâbi eski Alman sömürgelerinin dominyonların idaresine verilmesi olmuştur. Alman Yeni Ginesi, Avustralya; Batı Samoa, Yeni Zelanda; Nauru, Britanya, Avustralya ve Yeni Zelanda idaresine verilmiştir. Bkz: **Fieldhouse**, **Empires**, s.244; **Dareste/Dareste**, s.120-122, 155-156; **Versan**, s.173-175.

⁶³⁶ Dominyonlar (dominions), hukuken yalnızca Britanya egemenliği altında bulunan bölgeleri değil, aynı zamanda yeni tesis edilen veya ele geçirilen toprakları da ifade etmiştir. 1867 tarihli Kanada Teşkilat Kanunu'nun metninde kraliyet kelimesinin yerine kullanılmış, metropol bürokrasisi tarafından benimsenen koloni tabiri yerine bir uzlaşma ürünü olarak kabul edilmiştir. 1926 tarihli İmparatorluk Konferansı'nda ise imparatorluk dahilindeki bağımsız topraklar olan dominyonların tarifi, eşit haklara sahip, iç ve dış meselelerde birbirlerine üstünlükleri bulunmayan, ortak özellikleri Britanya Tacına bağlılıklarından ibaret serbest şekilde işbirliği içerisindeki Britanya müşterek ülkesi milletleri şeklinde yapılmıştır. Dominyonlar, 1931 tarihli Westminster Statüsü'nden sonra aynı taç altındaki müstakil krallıklar haline gelmiştir. Ancak bu gelişmeyle dominyonlara tam bir egemenlik bahşetmemiş, geniş çerçevede İngiliz Parlamentosu'nun yasama üstünlüğünden kurtarmıştır. Parlamantonun dominyonlar üzerindeki hâkimiyetinin bitişiyle birlikte bu parçaları birleştiren tek unsur Kraliyet haline gelmiştir. Büyük Britanya ve dominyonların vatandaşları, Britanya tebaası sıfatı altında birleşmişler, dominyonların temsilcileri İmparatorluk Konferanslarında dış siyaset ve savunma konulu müzakerelerde yer almışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Dareste/Dareste**, s.249; **Versan**, s.167, 170-171; **Fieldhouse**, **Empires**, s.268-269.

⁶³⁷ Grier, Robin M.: “Colonial Legacies and Economic Growth”, **Public Choice**, Vol. 98, No. 3/4, 1999, pp. 317-335, s.319.

şekilde yerleşim yoluyla elde edilenler ise başta kendi temsili meclislerine sahip olmuşlar, daha sonra bunların yerliler açısından uygun olmadığı düşünüldüğünden fethedilen koloniler olarak yönetilmelerini sağlayacak şekilde yerleşim kanunları (settlement acts) ile düzene sokulmuşlardır.⁶³⁸

Hindistan, bütün şemanın haricinde tamamen kendine has bir varlık olarak ele alınmıştır. İngilizler Hindistan'ı Şirket yönetimindeki geçmişinden ötürü diğer mülklerden (possessions) farklı düşünmüş ve buna uygun olarak hareket etmişlerdir. İngilizlerin bölgede “*yabancı misafir*” olarak yer almasından dolayı yerleşim kolonilerinden, boyutunun ve nüfusunun büyüklüğü sebebiyle de diğer kolonilerden ayrılmıştır. Bu büyüklük, bir sömürge bölgesinden ziyade adeta Rusya gibi köklü bir kıta devletini ele geçirmiş olmaya dair bir bilinçle hareket etmeye itmiştir. İlerleme noktalarını sağlamlaştırarak satın alma ile gelişen İngiliz nüfuzu, ülkeye özgü bir yönetim ve kazanç anlayışı oluşturarak geleneksel uygulamaların bir kenara itilmesine sebep olmuştur.⁶³⁹ Bütün bunların dışında Britanya

⁶³⁸ Fieldhouse, Empires, s.244.

⁶³⁹ Fieldhouse, Empires, s.271. Hindistan'da İngiliz yönetiminin karakteristik özelliği Britanya Hindistanı'nda uyguladıkları yoğun doğrudan yönetim ile irsi yöneticiler aracılığıyla uyguladıkları dolaylı yönetime tâbi prenslikler olmuştur. Doğu Hint Şirketi'nin hüküm sürdüğü XVII. yüzyılda bölgesel genişleme yerine ticarete odaklanıldığından tampon devletler oluşturmak ve kendi bölgelerini güvence altına almak için yerel yöneticilerle işbirliğine gidilmiş, genellikle kendi gelirlerinin bir kısmını Şirkete bırakmak suretiyle masrafların görülmesi karşılığında bu Prenslikler himaye altına alınmıştır. Bu antlaşmalar XIX. yüzyılın başlarında yöneticiler ile Şirket arasında devletlerin dış ilişkilerinin birlikte yürütüldüğü “*çözülmez bir ittifak*” kurulması ile sonuçlanmıştır. Böylece eşitliğe dayalı antlaşmalarla Prenslerin otoriteleri sağlama alınmış ve herhangi bir müdahale tehdidi ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde sayıları yaklaşık altı yüzü bulan Prenslikler, İngilizlerin himayesi altında etkili bir şekilde işlev görmüşlerdir. Yalnızca onda birinin Britanya ile resmi antlaşması bulunsu da İngilizler Babürlerden miras yoluyla tüm Prenslikler üzerinde üstünlük iddiasında bulunmuşlardır. Zamanla çoğu antlaşma bu bağlamda yöneticilerin üstün olarak kabul ettikleri İngiliz hükümetine boyun eğmesini ve onunla işbirliği yapmasını gerektirmiştir. Hükümdarların, diğer hükümdarlar ve devletlerle ilişkilere girme kapasitesi sınırlandırılmış, Şirket ise müdahalelere ve ilhaklara yol açan kapsamlı idari ve kontrol yetkileri elde etmiştir. Hindistan'ın yönetimi Şirketten Kraliyete devredildiğinde bir kraliyet bildirisi yayımlanarak yerel yöneticilerin antlaşmalarının ve taahhütlerinin sürdürüldüğü bildirilmiştir. Bu kapsamda genel vali, İngiliz hükümetinin gerekli gördüğü durumlarda bu prensliklerin iç işlerine müdahale edebileceğini iddia etmiş ve bu durum onun takdir ettiği durumlarda sık görülen bir uygulama haline gelmiştir. Buna karşın XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bağımsız ve egemen kabul edildikleri için yerel devletlerin hükümdarla ilişkilerinde uluslararası hukuka başvurulmuştur. Bu devletler, haklarının ayrı taahhütler yoluyla İngiliz Kraliyetine devredilmesini tanımadıklarını savunarak egemenlik haklarını korumuşlardır. Bununla birlikte, İngiliz Hükümeti, yerli devletlerin uluslararası statüye sahip olmadıklarını ve Kraliyete antlaşmaya bağlı olsalar bile hiçbir zaman tam egemen olmadıklarını söyleyerek karşı çıkmıştır. Buna göre yerli devletlerle İngiliz Kraliyetinin ilişkisi bir devletlerarası hukuk ilişkisi olmayıp Kraliyetin hükümlerle kudret vasfını haiz olması dolayısıyla bu devletlere karşı üstünlüğü şeklindeki genel prensibe ve sahip olduğu iktidarlara dayanmıştır. Nihayetinde Hindistan'daki siyasi sistem karmaşık ve benzersiz bir özellik göstermiştir. Lord Curzon'un 1903'te belirttiği gibi ne feodal ne federatif olan bu yapı, bir anayasa ile somutlaşmamış ve her zaman akdi nitelikte olmuş ve bir topluluk teşkil etmemiştir. Bu şartlar altında Kraliyet ve yerel yöneticiler arasında gelişen ve sonunda tek bir türde birleşen bir dizi ilişki ortaya çıkmıştır. Tüm devletlerde yalnızca iki temel özellik görülmüştür: Dış ilişkiler üzerinde İngiliz kontrolü ve İngiliz gözetim ve tavsiyelerine tâbi olarak mali, hukuki ve idari konularda özerklik. Zamanla, yerel devletler, gelişmiş iletişim, yöneticilerin İngiliz tedrisatından geçmesi ve İngiliz Hindistanı'nda eğitilmiş memurların istihdamı yoluyla ülke ile daha entegre hale gelmiştir. İngiliz siyasi yetkilileri, Hindistan'ın geleneksel tarzını korurken modern anlamda kolaylıklar sağlayabilecekleri için, genellikle yerel devleti ideal hükümet şekli olarak görerek çeşitli reformları teşvik etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Fieldhouse, Empires, s.282-283; Dareste/Dareste, s.438-439. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyetine üye yedi ülkeden biri olan ve İmparatorluk Konferansı tarafından dominyon statüsünü kazanan Hindistan, küçük ve büyük birçok devletten ve eyaletlerden meydana gelmiştir.

İmparatorluğu'nun mutlak bir serbestlik ile idaresine müdahil olup denetleyemediği iki yer “kondominyum” (condominium) olarak var olmuştur. Yeni Hebrides, Fransa ile birlikte; Sudan ise Mısır ile birlikte yönetilmiştir. Bunlar özel bir milletlerarası rejimine tabi topraklar olarak kabul edilmiştir⁶⁴⁰.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya'nın kontrolü altında olan sömürgelerde, yerlilere tanınan önemli siyasi haklar ve yerlilere karşı sorumluluk taşıyan sömürge hükümeti ile metropoldeki hükümet arasında sorumlulukların ayrılması sonucunda federalizm benzeri bir yapı ortaya çıkmıştır. Kağıt üzerinde siyasi kontrol mekanizmaları sıkıymış gibi görünse de, fiili halde kontrolün kapsamı daha gevşek olmuştur⁶⁴¹. Bağımsızlık hareketlerinin de etkisiyle otokrasiden demokrasiye doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu kapsamda taç kolonilerinin temsili nitelikleri artırılmış, himayeler federasyon benzeri demokratik yapılara kavuşturulmuş, Avrupalı olmayanlar önemli mevkilere getirilmeye başlanmıştır. Seçimle işbaşına gelen yerel yetkililer, geleneksel liderler ile Avrupalı yetkililerin yerini almıştır. Bu dönüşüm daha sonra bağlı toprakların bağımsızlığı ile taçlandırılmıştır⁶⁴².

Fransızların sömürgecilik anlayışı büyük oranda merkezileşme ve asimilasyona ağırlık vermiştir. İmparatorluk, sömürgelerde kuracağı hükümetleri önceden var olan yapılara aldırış etmeden yerleştirmiş ve dolaylı yönetime başvurdukları zamanlarda bile merkezin sözünün ağırlığına önem vermiştir. Bu nedenle yerlilerin işbirliği hükümete vekalet etmek şeklinde kendisini göstermiştir. Kendi görevlendirdikleri kimseler açısından ise sadakatiyle tanınan soylardan tayin yapmışlardır⁶⁴³.

Bunların bir kısmı fetih, terk ve ilhak gibi yollarla imparatorluk toprağı olarak Taca bağlanmış, diğerleri ise iç işlerinde kısmen veya tamamen bağımsız olmakla birlikte Britanya egemenliğine tabi olduğu için himaye statüsüne girmiştir. Dolayısıyla Hindistan'ın durumu, Britanya İmparatorluğunun teşkilatlanmasında orijinal bir yer tutmuştur. Bkz: **Versan**, s.176.

⁶⁴⁰ **Dareste/Dareste**, s.156.

⁶⁴¹ **Robinson**, s.477.

⁶⁴² **Fieldhouse**, *Empires*, s.301.

⁶⁴³ Wucherpennig, Julian/Hunziker, Philipp/Cederman, Lars-Erik, “Who Inherits the State? Colonial Rule and Postcolonial Conflict”, **American Journal of Political Science**, Vol. 60, No. 4, 2016, pp. 882-898, s.886. Fransızların sömürge siyasetinin temel amacı, deniz aşırı sömürgeleri metropoldeki devlete tam anlamıyla entegre etmek şeklinde olmuştur. Sömürgeler, geri kalan topraklardan sadece mesafesinin uzaklığı ile farklılaşan, anavatanın topraklarının basit bir uzantısı olarak görülmüşlerdir. Merkezileşme, karar alma mekanizmasını mümkün olan en üst seviyeden başlatmış, sömürgelerdeki yöneticilere sadece bu kararlara uymak düşmüştür. Göndermiş oldukları valilerin bulundukları yerin sorunlarından etkilenecek karar almalarının önüne geçmek için onlara çevreyi ve kültürü tanıma fırsatı tanımadan değişikliğe gitmiştir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.301. Fransızların Kuzey Amerika'daki varlığı iki farklı dönem altında ele alınabilir. Kolonizasyonun oluşumunu temsil eden 1660'tan önceki dönemde devletin amaçları ile özel teşebbüsün yatırımlarını bağdaştıracak bir yöntem olarak imtiyazlı şirketler ön plandadır. Devletin işini hükümete asgari masrafla yapan bu şirketler, toprak mülkiyeti, ticaret tekeli ve değişen seviyede özerklikleri ile kraliyetin desteğini arkalarına alarak faaliyete girişmişlerdir. Bu bağlamda yerel aristokrasiye statülerinde herhangi bir kayba uğramadan şirketlerin içerisine dahil olma imkânı tanınmış, ayrıca kolonilere seyahat eden tüm gemilerin, orada en az üç yıl çalışmayı kabul etmiş kimseleri (engagés) taşımasını zorunlu kılan mevzuatla göç teşvik edilmiştir. Ancak 1660'larda şirketler kolonileri idame ettirmekte başarısız olmaya başlayınca kontrolü metropol üstlenmiştir. Metropol ise bölgeye merkeze bağlı bir eyalet gibi yaklaşmış ve kolonileri Fransız taşra modelini takip ederek kraliyet sahasının bir parçası haline

Fransızların İkinci Dünya Savaşı'na kadarki entegrasyon stratejisi, herhangi bir ırk ayrımı gütmekten “*camia*” politikası olmuştur. Kuzey Cezayir de dahil olmak üzere gelişmiş sömürgeler, metropolün parlamentosunda bulunan temsilcileriyle birlikte Fransa'nın bir parçası olarak kabul edilmiştir⁶⁴⁴. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kuzey Afrika'da Cezayir ve Himaye altındaki ülkelerde (Fas ve Tunus) sömürge anlayışında değişikliğe gidilmiştir. Cezayir'de ülke iç idari bölgesi ile birlikte metropolün uzantısı olarak kabul edilmiş, Araplar bakımından sosyal imkânlar, siyasi haklar vb. tanınmamıştır. Himaye altındaki ülkeler ise Fransa ile serbest bir ortaklık ilişkisi içerisinde olmuştur⁶⁴⁵. İkinci Dünya Savaşı sırasında çeşitli deklarasyonlarla resmi olarak Fransız Birliğine (Union Française) geçiş yaşanmıştır. Bu yeni düzende metropol ile denizaşırı topraklar arasında bütüncül bir birlik duygusu hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Bu model, aynı zamanda Hindî'nin gibi yerlerde bölgesel federasyonların yansırı yerel özerklik ve tümü Paris'te bulunan Birlik Meclisinde temsil imkânı da getirmiştir⁶⁴⁶.

Fransızların genel yaklaşımı, yerlileri imparatorluklarına dahil etmeyi önceleyen bir seyir izlemiştir. Fransız yetkililer sık sık yerlilerin topraklarını dokunulmaz ilan etmiş ve bunun sonucunda yerlilerle yerleşimcilerin bir arada kalmasına elverişli olacak şekilde katmanlı bir arazi kullanım hakkı sistemi ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Fransız yerleşim koloniciliği, diğerlerine nazaran daha dar bir kapsamda kendisini göstermiştir. İngilizlerin benimsediği ve yerleşim koloniciliğinin en önemli aracı haline getirdikleri satın alma ve devretme uygulamalarına benzer bir uygulama Fransızlar için söz konusu olmamıştır⁶⁴⁷. Ancak XVIII.

---

getirmiştir. İlerleyen yıllarda yeni şirketlere yeni imtiyazlar tanındıysa da bunların hiçbiri uzunca bir süre kalıcı olmayı başaramamıştır. **Fieldhouse**, *Empires*, s.36-37.

⁶⁴⁴ **Hall**, s.84. Fransızların 1848 Anayasası'nın 109. maddesi, Cezayir toprakları ile sömürgelerini Fransız toprağı olarak ilan etmiştir. Cezayir, üç yönetim bölgesine ayrılarak yönetilmiş, daha sonra Kuzey Afrika Genel Valiliği'nin kurulmasıyla üç bölge tek bir valinin yönetimi altına alınmıştır. Irklarına veya kökenlerine bakmaksızın tüm Afrikalıları yurttaş olarak gören Fransızlar, Afrikalı çocukları Fransız akranlarıyla birlikte Fransız okullarına entegre etmiş, gençleri ise Fransız ordusunda istihdam etmiştir. Bununla birlikte vatandaşlık statüsünü kazanmalarının ve nihayetinde milli meclise temsilci göndermelerinin önünü açmıştır. Fransızlar kıtaya kendi yönetim sistemlerini getirmişler ve Afrikalıların yerel şartlarına uyarlamışlardır. Cezayir'de, 1860'lı yıllarda Arapların yaşadığı bölgelerin Fransız toprak mülkiyeti sistemi altında birleştirilmesi için çalışmalar başlatılmış, 1863 ve 1865 tarihli Kararlar (Sénatus-consultes) ile Müslüman tebaanın statüsü ve Fransa ile ilişkileri bakımından yeni düzenlemeler getirilmiştir. Müslüman nüfusun yerinden edilmesi ve toprakla olan siyasi ve hukuki bağlarının koparılması gerçekleştirilmekle birlikte Müslüman veya Yahudi olsun, Fransız vatandaşlığı kazanmak isteyen yerlilere (indigènes) dini geleneklerini terk etmeleri şartıyla Fransız medeni hukuk sistemine dahil olma imkânı tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Constitution de 1848, IIe République**, Bkz: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-ii-republique>. (Erişim Tarihi: 7.6.2023);

Güngör, *Sömürgeçler* 2, s.280; **Luraghi**, s.251; **Choi**, s.206-207.

⁶⁴⁵ **Ferro**, s.206-207.

⁶⁴⁶ **Hall**, s.84.

⁶⁴⁷ Greer, Allan, “Settler Colonialism and Empire in Early America”, **The William and Mary Quarterly**, Vol. 76, No. 3, 2019, pp. 383-390, s.387. Fransızların Kuzey Amerika'daki hükümet sistemi, dini tolerans ve yerleşimcilerin toprak ve merkezi hükümetle ilişkileri bağlamında İngilizlerden önemli ölçüde farklılaşmıştır. İngiliz anlayışı bireysel teşebbüs ve özerkliği teşvik ederken, Fransızlar daha merkezi ve kapsayıcı bakış açısıyla metropolün etkisini öne çıkarmıştır. Ayrıca İngiliz kolonileri bütün dinlerden insanları kabul ederken, Fransızlar

yüzyıla gelindiğinde önceki yerleşimcilerin torunları kendilerini yaşadıkları toprakların yerlisi olarak görmeye ve Yeni Fransa'da bir yerleşimci kimliği oluşmaya başlamıştır. Yine bu tarihlerde arazi uyuşmazlıklarından çıkan ihtilaflar yerli halkın toprak kaybıyla sonuçlanmıştır⁶⁴⁸. Fransız sisteminde, siyasi otorite ağırlıklı olarak metropolde kalmaya devam etmekle birlikte 1946'da yapılan değişiklikler ve 1951 Seçim Kanunu denizaşırı topraklarda yaşayanların siyasi ve hukuki haklarını metropoldeki vatandaşların haklarına yakınlaştırmıştır. Metropol kurumlarına katılım önemli ölçüde artırılmış, ancak katı bir eşitlik sağlanmamıştır. Metropolün ilgisi, tarihi ve diğer faktörler nedeniyle Hindicini, Fas ve Tunus gibi farklı modellerin mevcut olduğu diğer bölgelere çevrilmiştir⁶⁴⁹.

İkinci Dünya Savaşından sonra Hollanda'ya bağlı topraklar, 1918'e kadar hâkim olan otoriter sistemden zamanla uzaklaşarak dört denk varlığın oluşturduğu bir topluluğa doğru kademeli bir geçiş yapmıştır. Metropolle birlikte Doğu Hint Adaları, Curacao ve Surinam'dan oluşan bu birliğin unsurları, topluluk içerisinde eşit söz hakkına ve iç özerkliğe sahip bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir⁶⁵⁰. Endonezya'daki yaklaşım sömürgece önemli ölçüde kendi kendine yönetimi içermiş ve sömürge hükümeti kendisini mevzuatla sınırlandırmaya çalışmıştır⁶⁵¹.

Belçika'nın Kongo'daki entegrasyon siyaseti yerleşimcilerin aleyhine, daha ziyade yerlileri kapsayıcı şekilde Kongo'yu Afrikalıların addetmiş, Kongoluları vatandaşlık haklarından yararlandırmasa da kendi milletinden saymıştır⁶⁵². Ancak Kongo'da yaşayanların kendi kendilerini yönetebilmesini sağlamak için bir girişimde bulunmamışlardır⁶⁵³.

Alman sömürge imparatorluğunun büyük kısmı Afrika'da (Tanganika, Güney-Batı Afrika, Kamerun, Togoland), bir kısmı da Pasifik'te (Yeni Gine, Bismarck Takımadaları,

---

sadece Katoliklerin yerleşmesine izin vermiştir. Yerleşimcilerin toprakla olan ilişkileri ve metropole olan bağımlılıkları da farklı olmuştur. Fransız yerleşimciler merkezi hükümetlerine daha bağlı olmuşken İngilizler toprakla daha güçlü bağlar kurmuşlar ve kendilerine güvenmişlerdir. Fransa'nın mutlak monarşisi ve farklılıklara yaklaşımı bu anlamda İspanya ve Portekiz sistemlerini yansıtmıştır. Kuzey Amerika'da XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlangıçtaki Şirket yapısı dağıtılarak merkezileşme görülmüş, anayasal haklara veya temsili kurumlara yer verilmeksizin doğrudan Kraliyet tarafından yönetilmiştir. Bununla birlikte, kuzeydeki egemenliklerinin başlangıç dönemi, değerli metallerden ve yerli emeğinden uzak ekonomileri, kıtanın güneyindeki plantasyonlarla birlikte Kuzey'de yerleşim kolonilerine sahip olmaları İngilizler ile benzerlik arz etmiştir. Bkz: **Roberts**, Dünya Tarihi, s.648; **Nevins/Commager**, s.83; **Fieldhouse**, Empires, s.34.

⁶⁴⁸ **Reid/Peace**, s.86.

⁶⁴⁹ **Robinson**, s.477. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa, Cezayirliilerin savaştaki katkılarına dikkate alarak ve bölgenin vazgeçilmez konumuna vurguda bulunarak Müslümanlara inançlarından vazgeçme mecburiyeti olmadan vatandaşlık başvurusunda bulunma imkânı tanımıştır. Birliğin kurulmasından sonra çoğunluğu oluşturan Müslüman nüfusun siyasi katılımının orantısız bir şekilde asgari seviyede kalması sağlanmıştır. Bkz: **Choi**, s.208-209.

⁶⁵⁰ **Hall**, s.84.

⁶⁵¹ **Pluvier**, s.10.

⁶⁵² **Hall**, s.84.

⁶⁵³ **Luraghi**, s.252.

Samoa’da birkaç ada) yer almıştır⁶⁵⁴. Sömürgelerdeki vatandaşlık ve hukuka ilişkin konular klasik Alman yaklaşımını yanıtmış, hepsi himaye statüsünde bulunduğundan sadece Alman görevliler ve yerleşimciler İmparatorun tebaasından addedilmişler, Afrikalılar ve diğer milletten kimseler ise himaye gören kişiler olarak kabul edilmiştir⁶⁵⁵. Almanlar güvenlikçi bir yönetim usulü benimsemişlerdir. Belçikalıların sömürgeci devlete tesliminden sonra takındıkları babacan tutumu yansıtmakla birlikte sömürgeci yaşayan yerlilerin hayatını kolaylaştıracak tedbirler üzerinde pek durmamışlar, aksine kabile kavgalarını körüklemişlerdir⁶⁵⁶.

İtalyanlar özellikle Faşizm sırasında yerlilere karşı fena davranışlarda bulunmuş olmakla birlikte ırk ayrımcılığı üzerinde fazla durmamışlar, çeşitli tarım yöntemleri deneyerek yerlilere fayda sağlayabilecek işlere imza atmışlardır⁶⁵⁷. Birinci Dünya Savaşı’ndan galip tarafta yer almasına rağmen oldukça yıpranmış bir şekilde çıkınca Libya’daki yerlilere vatandaşlık hakkı tanımış, yasama yetkileriyle donatılmış bir parlamentoya sahip olma imkânı sunmuş ve idareyi yerli memurlara devretmiştir. Bu şekilde egemenliğini donduran İtalya, Faşizmin iktidara gelmesiyle birlikte tutumunu yeniden sertleştirmiştir⁶⁵⁸.

3.1.1.2. Sömürge Hükümeti

Sömürge bölgelerinin çoğu, üst düzey yönetime Avrupalı olmayanların sınırlı şekilde katılımıyla otokratik olarak yönetilmişlerdir. Koloniler, mandalar ve himayeler arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen iktidarın yabancı yöneticilerin elinde toplanması kaçınılmaz olmuştur. Manda sistemi açısından, klasik sömürgeler ile mandalar arasında karşılaştırma yapmaya yetecek kadar uzun süre geçmemiş olmakla birlikte kendi kaderini tayin hakkına ilişkin iddiaları güçlendirmesi, yerlilerin açısından sağlık, tarım, eğitim ve güvenlik politikalarında gelişmeyi teşvik etmesi ve uluslararası gözetim sayesinde hukuka aykırı faaliyetlerin dizginlenmesi avantaj olarak görülmüştür. Yalnızca himaye altındaki devletler, yerli otoriteler tarafından yönetilen hükümet şekillerini kısmen muhafaza edebilmiştir. Bu durum, kendiliğinden kötü şöhreti hak eden bir yönetim tarzına yol açmamakla birlikte asıl dezavantajını köklerini halk desteğinden almadığı için büyük ilerlemeler kaydetme kapasitesinden mahrum olması ve mevcut sosyo-ekonomik yapıları ihtiyatlı bir şekilde dünyadan izole etmesinde göstermiştir⁶⁵⁹.

⁶⁵⁴ Fieldhouse, Empires, s.365.

⁶⁵⁵ Fieldhouse, Empires, s.369.

⁶⁵⁶ Luraghi, s.252.

⁶⁵⁷ Luraghi, s.252.

⁶⁵⁸ Sarica, s.38.

⁶⁵⁹ Osterhammel, s.56; Hall, s.56-57. Himayelerde, esas olan dış ilişkilerin himaye eden devlete devredilmesi iken belirli durumlarda iç işlerine ilişkin imkânlar da tanınmıştır. Himaye eden devlet, himaye altındaki devletin

Manda sistemi, Cemiyetin diğer faaliyeti gibi güç kullanma yerine söyleme dayanmış ve kontrol etme yerine özgürlük sunmuştur. Misak'ın 22. maddesi, teorik olarak büyük güçleri farklı bir şekilde yönetmeye mecbur ederken, uygulamada onları sadece alternatif yönetim şekillerini düşünmeye yönlendirmiştir. Bu kapsamda yabancı halklar üzerindeki antidemokratik yönetimin şartlarını ve yöntemlerini meşrulaştırmak için uzun, kamuoyunun önünde ve mukayeseli bir tartışmaya katılmak gerekmiştir. Bu, emperyal konularda az çok bir fikir birliğini yansıtmış, ancak imparatorlukların sömürgelerini bu şekilde yönetmemesi nedeniyle bu fikir birliğine, emperyal yönetim tarzına veya gerçek bir uygulamaya dönüşmemiştir⁶⁶⁰. Mandaların “*medeniyetin kutsal emaneti*” olarak görülmesine dair ilke, önceki sömürge uygulamalarının aksine, manda altındaki toprakların emperyal sömürsünü önlemek için oluşturulmuştur. Manda yönetimi, bölgenin yerli halkının yararına gelişmesine yardımcı olmayı amaçlamıştır. Burada kutsal emanet kavramı, en iyimser yorumla, gücün kötüye kullanımını engellemek için olumsuz bir tabir olarak kullanılabilmekte, bunun ötesinde siyasi veya hukuki değil, ahlaki bir anlam taşımaktadır⁶⁶¹.

toprak bütünlüğünü koruma yükümlülüğüne sahip olmakla birlikte, her iki devletin ülkeleri ve vatandaşları birbirinden ayrı kabul edilmiştir. Himaye eden devletin, himaye altındaki devletin ulusal hukukunu düzenleme yetkisi ise tartışmalı bir konu olmuştur. Böyle bir yetkinin tanınması, himaye altındaki devletin iç işlerine karışma bakımından belirli ilkelere tabi şekilde sınırlı anlamda kabul edilmiştir. Ancak örneğin resmi para birimi ve banka sistemi gibi konularda birliktelik söz konusu olmuştur. Dış ilişkiler bakımından ise, himaye altındaki devletin uluslararası kişiliğinin tamamen ortadan kalkmadığı fikri benimsenmiştir. Bu devletler, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında 1849 yılında imzalanan demiryolu antlaşması örneğinde görülebileceği gibi, kendi yetki sınırları dahilinde antlaşmalar yapabilmişlerdir. Öte yandan uluslararası kişiliğin belirli ölçüdeki devamlılığı savaş hukuku bakımından da kendisini göstermiştir. Himaye altındaki devletler, himaye eden devletlerin bir uzantısı veya parçası olmadığından onların savaşları dışında kalabilme, tarafsızlığını ilan etme imkânına sahip olmuşlardır. Ancak kendi açacakları savaşlarda, himaye eden devletin iznine tabi kalmışlardır. Keza himaye eden devlet ile himaye altındaki devlet arasındaki savaşlar da bir isyan ya da iç savaş olarak değil, devletler arası savaş olarak kabul edilmiştir. **Strupp**, s.52; **Altuğ**, s.50; **Doğan**, Devletler, s.281. Himayenin milletlerarası hukuk bakımından en önemli sonucu, himaye altındaki devletin dış ilişkilere ilişkin tüm yetkilerinin prensip itibarıyla himaye eden devlete devredilmiş olmasıdır. Bu iki devlet arasında bir yetki paylaşımı olmayıp himaye altındaki devletin dış ilişkilerinde himaye eden devletin aracılığından yararlanması anlamına gelmiştir. Himaye altındaki devlet, himaye antlaşmasından önce devlet statüsüne sahip olduğu ve antlaşmayı devletler hukukunun kendisine tanıdığı yetkilere dayanarak imzaladığı için, devletler hukuku kurallarına muhatap olma kapasitesini tamamen yitirmemiştir. Bu nedenle, antlaşma neticesinde ortaya çıkan durum, yetkilerin tamamen ortadan kaldırılması değil, sınırlandırılması olmuştur. Bu çerçevede, himaye altındaki devletin liderlerine, tam yetkili bir devlet liderine benzer şekilde davranılmıştır. Her ne kadar belirli yetkiler himaye altına alan devlete devredilmiş olsa da, himaye altındaki devlet, devlet statüsünü ve devletler hukuku çerçevesinde belirli haklarını korumuştur. Bkz: **Meray**, s.193-194.

⁶⁶⁰ Pedersen, Susan, (Ed. Elkins, Caroline/Pedersen, Susan), “Settler Colonialism at the Bar of the League of Nations”, **Settler Colonialism in the Twentieth Century**, Routledge, New York, 2005, s. 114.

⁶⁶¹ **Matz**, s.71. Kutsal emanet düşüncesinin kökleri, İngiliz hukukunda yerleşik olan himaye, vesayet, nezaret gibi anlamlara gelen “*tutelage*” ve “*guardianship*” ile benzer anlamlara gelen “*trusteeship*” kavramından türemiştir. Denizaşırı toprakların bir emanetçi sıfatıyla yönetilmesine ilişkin olarak özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İngiliz sömürge siyaseti içerisinde gelişmiş ve XIX. yüzyılda daha da detaylı hale getirilmiştir. İngiliz sömürge valisi Warren Hastings’in yargılanması sırasında Edmund Burke’nin 15 Şubat 1788 tarihli Avam Kamarası konuşması sırasında üne kavuşmuştur. Keza XIX. yüzyılda “*Açık Kapı Politikası*”na bağlı olarak, Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain’in Britanya’nın sömürge siyaseti aracılığıyla küresel ticaret için medeniyetin hamisi olarak hareket ettiği ve tüm sömürge pazarlarında kendi vatandaşlarına sunduğu fırsatlara denk fırsatlar sunduğu şeklinde ileri sürülmüştür. 1937 yılında Lordlar Kamarası’nda sömürge meseleleri üzerinde yapılan tartışmalarda da, bağlı topraklara ilişkin doktrinin İngilizlerden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Günümüzde bu kavram, “*bank*

Manda yönetimleriyle ilgili olarak Daimi Mandalar Komisyonu, manda bölgelerinin idaresi için kılavuz ilkeler oluşturma sürecinde, daha önce emsal bir plan bulunmadığı için “*aydınlanmış*” (enlightened) bir yaklaşım benimsemiştir. Hem klasik sömürgelerde hem de mandalarda hukukun üstünlüğü, bireysel özgürlük, mülkiyetin korunma altına alınması, vesayet, dolaylı yönetim ve “*açık kapı politikası*” gibi unsurların bulunması gerektiğini savunmuştur⁶⁶².

Birleşmiş Milletler’in tüm sömürge bölgeleri üzerinde denetim kurmasına ilişkin yönelen taleplere cevaben Şart’ın XI. bölümünde, Teşkilata üye olan sömürgeci güçlerin kabul edeceği şekilde ideal sömürge siyasetine ilişkin ilkeler ortaya konulmuştur. Birleşmiş Milletler Şartı’nın “*Kendi Kendini İdare Edemeyen Bölgelere İlişkin Bildirge*” başlıklı XI. bölümünde yer alan 73. ve 74. maddeler, halkı henüz tam olarak kendi kendini yönetme imkânına kavuşamamış bölgelerin yönetimini üstlenen veya bu sorumluluğu taşıyan üye ülkeler bakımından birincil görev olarak söz konusu topraklarda yaşayanların menfaatleri ile milletlerarası barış ve güvenlik sistemi uyarınca refahlarını gözetmeyi kutsal bir görev olarak belirterek birtakım yükümlülükler getirmiştir.⁶⁶³ Şart’ın 76. maddesi uyarınca da vesayet

---

devletler” (failed states) olarak adlandırılan devletleri yönetmek bakımından mevcut zorlukların üstesinden gelmede kullanılabilecek bir araç olarak tartışılmaktadır. Bkz: **Matz**, s.50; **Chowdhuri**, s.13-14.

⁶⁶² Bu durumda, manda sisteminin esasında sömürgecilikten pek de sapmadığını belirtmek gerekir. Bilakis XIX. yüzyıla damgasını vuran zararlı ve istismarcı sömürgeciliğin gelişmiş ve aydınlanmış bir tipi olarak ortaya çıkmaktadır. Komisyon, refah ve kalkınmanın artırılmasıyla ilgili pek çok sorunla boğuşurken, çabalarını belirli temel temalar ve sömürge yönetiminin yapısına ait bazı prensipler üzerine yoğunlaştırmıştır. Hem yerli halklara hem de küresel topluma karşı bir sorumluluğu ifade eden ikili yetki, sömürgelerin bir “*kutsal emanet*” olarak görülmesi fikri çerçevesinde ele alınmıştır. Manda sisteminin temelini oluşturan bu anlayış, sömürgeleştirilen topraklarda ticaretin büyümesinin yanı sıra medeniyetin getirdiği nimetlerin yayılması yoluyla yerlilerin refahının artırılması için kullanılmaya çalışılmıştır. Sömürgelerin temel rolü ekonomiye indirgenmiş ve Batı’nın refahının sürdürülebilmesi için gerekli görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Anghie**, s.157; **Hall**, s.33. Mandalar daimî Komisyonu, açık kapı politikasını işler hale getirmek için oluşturulan en etkili mekanizma olmuştur. Manda altındaki bölgelerin yönetiminin milletlerarası düzenlemelere tabi olmaması ya da fırsat eşitliği ilkesine saygı gösterme ve uygulama zorunluluğu olmaması halinde bu bölgelerdeki günlük ekonomik hayatın nasıl değişeceği sorusuna cevap vermek zor olmuştur. Bkz: **Hall**, s.57. Misak’ın 22. maddesi ile öngörülen rapor sunma şartına ilişkin kurulan mekanizma manda sahiplerinin nispeten geniş yetkileri ile Cemiyet’in denetleyici rolü arasındaki dengenin bir parçası olmuştur. Raporların sunulacağı makam olan Cemiyet Konseyine yardımcı olmak üzere kurulan Daimî Mandalar Komisyonu, yıllık raporları inceleyerek sistem ile ilgili konularda Konseye tavsiyelerde bulunmuştur. Komisyon, raporları incelemekle birlikte, yetkilendirilmiş bölgelerdeki durumla ilgili olarak bağımsız olarak denetleme veya taraflara tavsiyelerde bulunma yetkileriyle donatılmamıştır. Bir diğer tedbir olarak benimsenebilecek dilekçe hakkı da, Misak’ta açıkça yer almamakla birlikte, 1923 yılında ek bir prosedürün kabulüyle yürürlüğe girmiştir. Böylece Komisyona bölgelerden bilgi akışı güçlendirilmiştir. Ancak dilekçe usulü de mevcut aksaklıkları giderme konusunda yeterince fayda sağlayamamıştır. Bölgelerden gelen dilekçeler manda sahiplerinin aracılığıyla iletilmek zorunda kalmış, yerli halklar manda sahiplerine güvenmediğinden ya da manda sahiplerinin bu dilekçeleri iletmekten kaçındığından dolayı etkisiz kalmıştır. Bkz: **Matz**, s.73-74.

⁶⁶³ Buna göre, bölge halklarının kültürüne saygı içerisinde siyasi, ekonomik ve sosyal gelişme ile eğitimin ilerlemesini sağlayarak adilane bir muamele ve suiistimallere karşı himaye etmek; her ülkenin ve halkın kendi kendini idare edebilme kabiliyetini güçlendirerek siyasi hedeflerini dikkate alma ve bağımsız siyasi kurumların yavaş yavaş gelişmesine yardımcı olmak; milletlerarası barış ve güvenliği desteklemek; sosyal, ekonomik ve bilimsel amaçlara erişmek için gelişim tedbirlerini kolaylaştırmak ve araştırmaları teşvik ederek milletlerarası uzmanlık komisyonları ile işbirliği yapmayı; sorumlu bulundukları topraklara ilişkin teknik bilgi ve istatistikleri Genel Sekretere vermeyi ödev saymıştır. Bununla birlikte, üyelerin, kendi ülkelerinde olduğu kadar kendi kendini yönetemeyen bölgelerde de, dünyanın diğer yerlerinin refah ve menfaatini dikkate alarak sosyal, ekonomik ve

bölgelerinde yaşayanlar arasında siyasi gelişmeyi teşvik etmek amacıyla getirilen sistemde, vesayet sözleşmelerinde açıkça belirtilen bir hüküm olarak kendi kendini idareye veya tam bağımsızlığa doğru kademeli bir geçiş teşvik edilmiştir. Bu kapsamda, temsili organların kurulması ve geliştirilmesi, yerlilerin eğitimi ve önemli idari konumlara getirilmesi ve genel oy hakkının genişletilerek doğrudan seçimlerin uygulanması başlıca hedefler olmuştur⁶⁶⁴.

3.1.1.2.1. Dolaylı Yönetim

Denizaşırı sömürge imparatorluklarının kurduğu sömürge hükümetlerinde gücü neredeyse her şeye yeten otokratik bir yürütme organı hüküm sürmüştür. Ancak, yetkilerin genişliğine rağmen keyfî despotizme nadir rastlanmıştır, önceden tespit edilen kurallar çerçevesinde bir hareket tarzı izlenmiştir. Siyasi iktidarın “*dolaylı yönetim*” (indirect rule) yoluyla yerel otoritelere devredildiği durumlarda bile, iktidar üzerindeki tekel ve genel otokratik çerçeve değişmeden kalmıştır⁶⁶⁵.

ticari alanlarda komşuluk ilişkisinin iyi yürütülmesi prensibine dayanması gerektiğini belirtmiştir. Henüz kendi kendini yönetme imkânına sahip olmayan bölgelerin yönetiminden sorumlu olan devletler, güvenliğe ve anayasal mülahazalara ilişkin sınırlamalara tabi olmak şartıyla ekonomik, sosyal ve eğitime ilişkin şartlar hakkında düzenli olarak istatistiksel ve teknik bilgi sağlamayı taahhüt etmişlerdir. Bu tür bilgiler, raporlardan ziyade bilgilendirme amaçlı olarak talep edilmiştir. Kendi kendini yönetme imkânlarının geliştirilmesi ve bu tür bölgelerde yaşayanların siyasi anlamda mesafe kat etmesinin sağlanması kendileri açısından öngörülen yükümlülükler arasında sayılmasına rağmen, siyasi şartlarla ilgili bilgilendirmede bulunmak zorunlu tutulmamıştır. Bkz: **Robinson**, s.475. **United Nations Charter**, Bkz: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

⁶⁶⁴ **Chowdhuri**, s.267-268. Zamanla kendi kendini idare edemeyen bölgeler de vesayet altındaki bölgeler gibi raporlarla denetlenir hale gelmiştir. Ancak hangi bölgelerin bu kategoriye gireceği konusunda bir mutabakat söz konusu olmamış, Şart'ta kendi kendini yönetemeyen bölgelerin bir tanımına yer verilmediğinden her sömürgeci güç kendi egemenliği altındaki farklı topraklara özel rejimler uygulamıştır. Bkz: **Robinson**, s.476.

⁶⁶⁵ **Osterhammel**, s.56; **Fieldhouse**, *Empires*, s.377. Avrupalı devletler Afrika'da yerli hükümdarları mağlup ettikten sonra üst tabaka yönetici sınıfını saf dışı bırakıp orta kademedekilerle çalışmaya devam etmişler, bazı durumlarda ise işbirliğine yanaşmaya niyetli olan şefler aramışlardır. Sömürge öncesi dönem statüleri ve iktidarlara birbirinden farklı birçok lider, şef konumuna indirgenerek eşitlenmiş, kimilerinin eski iktisatları ve unvanları ellerinden alınmış, kimileriye daha önceden sahip olmadıkları yetkilere kavuşturulmuştur. Ancak metropolden gönderilen yetkililer yerel şefleri azledebilme imkânına sahip olmuştur. Sömürge öncesi dönemde yöneticilerin iktidarını sınırlandıran farklı topluluklar arasındaki dengeler, sömürge yönetimlerinin kurulmasıyla birlikte zayıflamış ve etkisiz hale gelmiştir. Avrupalı yöneticiler, sömürge öncesi döneme ait otoritenin meşru halefleri olarak görülmüştür. Yerel şeflerin geleneksel silsilede, veraset yoluyla ya da sömürgeciler tarafından atanması sömürgeci güç tarafından bir araç olarak kullanılmasını engellememiştir. Sömürge yöneticileri ile yerliler arasında aracılık etmişler, işgücünün organizasyonu, vergilerin toplanması ya da toprakların yeniden dağıtılması gibi konularda görev almışlardır. Bu aracılık durumları karmaşık bir ilişkiyi beraberinde getirmiştir. Yerli şefler, sömürgeci güçlerin taleplerine koşulsuz itaat sağladığında yerliler gözündeki meşruiyetleri zedelenmiş, meşruiyetlerini yitirdikleri noktada sömürgecilerin gözünde değersizleşmişlerdir. Sömürgecilerin işlerini gördürmek için şeflere ihtiyaç duyduğu kadar, şeflerin de kendi otoritelerini tamamen yitirmemek için sömürgecilere ihtiyacı olmuştur. Sömürge yöneticileri, yerel birimlerin ekonomik olarak kendi kendini idare edebilmesi ile emperyal hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için metropolden gelecek kaynaklara muhtaç olmamak adına düşük ücretlerle sağlanan işgücü ile fazla gelir getirecek yolları aramışlardır. Bunun için katiplik, polislik gibi ast seviyedeki hizmetlerde yerliler değerlendirilmiş, yüksek rütbeliler ise Avrupalılara bırakılmıştır. Bkz: Samuel-Mbaekwe, Iheanyi J., “Colonialism and Social Structure” **Transafrican Journal of History**, Vol. 15, 1986, pp. 81–95, s.89-90; Kerr, Gordon, **Kısa Afrika Tarihi**, Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, Ankara, 2021, s.120; **Tandoğan**, s.219; **Burbank/Cooper**, s.336; **Osterhammel**, s.58. Asya'da da dolaylı yönetim emperyal güçlerin yerli liderler aracılığıyla sömürgeleri idare etmesi yönüyle önemli bir strateji olmuştur. Bu yaklaşım, sömürgeci güce ve onun yerli yöneticilerle olan ilişkisine bağlı olarak bölgeden bölgeye farklılık göstermiş ve uygulanması bir dereceye kadar kendi kendini idareden, doğrudan yönetimin görünüşteki şekli olmaya kadar

Sömürgelerdeki yerli kurumlar, bölgenin sosyal ve siyasi değerleri ile diğer topluluklarla olan ilişkilerini anlamak bakımından önemli olmuştur. Bu kurumlar, sömürge yönetiminin maliyeti bakımından sağladığı avantajlar ve ekonomik hedeflere ulaşma anlamında sunduğu kolaylıklar sebebiyle tercih edilmiştir. Bu nedenle sömürge yöneticilerinin hiyerarşik yapı içerisinde sahip oldukları iktidarın sömürgeyi tamamen kuşatmadığını, fakat sömürgecilerin önceden var olan ve devam eden güç yapıları ile otoritelerle diyalektik bir ilişki sürdürdüğünü belirtmek gerekir. Sömürgeci güçlerin başarısı, kendi atadığı temsilcilerin bu kurumlarla olan ilişkilerini yönetmedeki maharetine bağlı olmuştur⁶⁶⁶. Özellikle yerleşimci nüfusun sömürge yönetimi üzerinde önemli bir kontrol sağlayamadığı durumlarda, kaynakların ve kurumların eksikliğini giderebilmek için dolaylı yönetime başvurulmuştur⁶⁶⁷.

---

değiştir. Bkz: Pluvier, Jan, **South-East Asia from Colonialism to Independence**, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1974, s.12-13.

⁶⁶⁶ Oloruntimehin, B, Olatunji, "The Nature of Local Power (or Government) Under Colonial Rule", **Présence Africaine**, no. 127-128, 1983, pp. 161-169, s.162.

⁶⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı öncesinde kolonizasyonu tamamlanan Sahra-altı Afrika'da, Güney Afrika hariç tutulursa, yalnızca 75 bin İngiliz ve Fransız yerleşimci bulunmaktadır. Bu nüfus, alt kıtada otorite tesis edecek kadar vergi tahsildarı, kamu görevlisi ve orta düzey yönetici sunmada yetersizdir. Bu nedenle fonksiyonel bir idare için Avrupalı seçkinler ve yerel otoriteler arasında bir güç paylaşımı gerekli görülmüştür. Angeles, Luis/Neanidis, Kyriakos C.: "The Persistent Effect of Colonialism on Corruption", **Economica**, Vol. 82, No. 326, 2015, pp. 319-349; **Cooper**, s.167. İngilizlerin sömürge stratejisi, büyük ölçüde yerli şefler ile kurumların korunmasına dayanmış ve karar alma süreçlerinde geleneksel liderlerin rol oynayarak bağlı toprakların statüsünü etkilemiştir. Yerinden yönetimin şefler, krallar ya da geleneksel liderler gibi yerli otoritelere emanet edilmesi, sadece bireylerin değil kurumların da tahakküm sistemine dahil edilmesi ve bu kişilere sömürge yetkililerinin direktiflerine bağlı kaldıkları sürece özerklik tanınması, bir yetki sahası yaratmıştır. Sömürge yönetiminde, üst yapıyı oluşturan temsilciler sömürge'deki bütün iktidarı yansıtmamıştır. Bu üst düzey görevlilerin nüfuzları, sömürge öncesinden beri devam eden iktidar ve otorite yapılarıyla girdikleri karşılıklı ilişkilerdeki yönetim kabiliyetlerine göre değişmiştir. Bkz: **Wucherpennig/Hunziker/Cederman**, s.885-886; Sousa, José de/Lochard, Julie, "Histoire Coloniale et Commerce International", **Revue économique**, Vol. 60, No. 3, 2009, pp. 635-645, s.636. **Oloruntimehin**, s.162. Britanya, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hindistan'da kontrol ettiği bölgelerin oldukça genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan yönetim meselesinde Hollandalıların Java'da yaptığı gibi Hintli memurlar ve yönetim şekli aracılığıyla hükmetmek veya doğrudan doğruya veteran memurlar aracılığıyla yönetmek seçeneklerinden bir tanesini tamamen benimsemeyip karma bir modeli tercih etmiştir. 1820'li yıllara gelindiğinde Şirketin fiili olarak sahip olduğu alanlarla diğer alanlar arasında bir ayrım ortaya çıkmış, Britanya Hindistan'ı olarak adlandırılan Şirkete ait bölgeler Şirket personeli vasıtasıyla doğrudan yönetime tâbi tutulmuş, geri kalan yerler ise çeşitli antlaşmalar, birlikler ve yerleşimci danışmalar tarafından kontrol edilen Hintli prensler aracılığıyla dolaylı olarak yönetilmiştir. Doğrudan ve dolaylı yönetim birlikteliğinden doğan bu farklılaşma İngiliz egemenliğinin sonuna kadar devam etmiştir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.172. Malaya'da yerel hiyerarşiler korunmuş ve geleneksel yöneticiler bir İngiliz'in ya da danışmanın tavsiyeleriyle hareket etmiştir. Ancak zaman içerisinde modernleşme süreci ve demografik değişimler geleneksel idari sistemin yetersizliğini ortaya koymuş ve yeknesaklığı sağlamak için merkezi bir yapı tesis edilmiştir. Sarawak ve Borneo gibi yerlerde yerel yapı zayıf olsa da İngiliz müdahalesi de sınırlı tutulmuştur. Bkz: **Pluvier**, s.13. Afrika'da bir yandan yerlileri kendi kendini yönetmeye hazırlamışlar, diğer yandan bu planı uygulayabilecek bir yönetici sınıfı oluşturmak için çabalamışlardır. Bkz: **Luraghi**, s.251. Avustralya'da kendi kendini yönetme imkânına kavuşan yerleşimci yapıların ortaya çıkışı, kendi topraklarında egemen olmadıkları düşünülen Aborjin topluluklarına karşı sıkı yönetim, yerli polis ve çocuk uzaklaştırma gibi yeni yapılandırılmış hukuki saldırı şekillerini sık sık teyit etmiş ve kolaylaştırmıştır. İmparatorluk hükümeti, kolonilere özerklik verdiğinde, bu bir yandan potansiyel tehdit olarak görülen yerleşim kolonilerini Krallığın içinde tutma, diğer yandan da yönetim maliyetlerinin çoğunu metropolden yerleşimcilere yükleme stratejisi olmuştur. Böylece metropol yetkilileri, yerlilerin sorumluluğunu sık sık karşılaştıkları kabileleri yok etmekle suçladıkları yerleşimcilere devretmiştir. Yerlilerin haklarının ve egemenliğinin kaybı, yerleşimci haklarının genişlemesiyle aynı zamana denk gelmiş, yerleşimci egemenliği güçlendirilmiş ve desteklenmiştir. Bu bakımdan yerleşimciler açısından demokratik ilkelerin tanınması, yerlilerin özerkliğinin, özgürlüğünün ve egemenliğinin inkar edilmesi ve kısıtlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bkz:

Sömürgecilik bağlamında işbirliği, karmaşık ilişkiler ve amaçların karşı karşıya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Emperyal güç, en düşük zahmetle amaçlarına ulaşmak için yerel siyasi yapıları kullanırken, sömürülen toplumun farklı grupları, yeni egemenin gücüne karşı koyabilmek adına hayatta kalma stratejilerini belirlemek durumunda kalmıştır. Özellikle sömürge öncesi dönemin ileri gelenleri, politik meşruiyetlerine, sosyal statülerine ve hatta varlıklarına yönelik büyük tehditle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Fetih aşamasında, sonradan terk edilmek üzere aranan ittifaklar, konsolidasyon sürecinde vergiler ve emek konularıyla ilgili bilgilerin toplanmasında başvurulacak bir yardımcı rolünü üstlenmiştir. Bu işbirliği, basit bir ihanet veya cebirden öte belli bir seviyede karşılıklılık içeren, statüleri, mali avantajları veya düşmanlara karşı himaye altına girmeyi kapsayan çok yönlü bir ilişkiyi ifade etmektedir. Sömürgecilerle işbirliği içerisine giren yerliler, egemen güç ile sömürgeleştirilmiş toplumlar içerisinde birtakım bağlantılar kurarak her iki yapıyı bağdaştıran yarı-özerk aktörler olmuşlardır. Ancak gerçek işbirlikçileri, sistemin parçasıymış gibi görünen kimselerden ayırmak gerekir. Örneğin sömürgeciler tarafından istihdam edilen alt düzeydeki askeri ve sivil personel ile sembolik makamları işgal eden kimselerin mutlaka işbirlikçi olarak görülmemesi gerekir. Gerçek işbirlikçiler, basit veya yüzeysel bir rolü değil aktif katılımın sağlandığı görevleri ifa eden kimseler olmuşlardır. İşbirliği ilişkisinin ortaya çıkışı, sömürgecilerin amaçlarına ve yerli toplumun yapısına bağlı olarak çeşitli şekillerde kendisini göstermiştir. Hiyerarşik olarak yapılanmanın güçlü olduğu toplumlarda emperyal güçler, ekonomik beklentiler karşılığında birtakım imtiyazlar ve himaye imkânları sunarak eski rejimin yalnızca en yüksek mevkilerini değiştirmişlerdir. Bununla birlikte sömürge işgallerine güçlü bir şekilde direnen ve bu nedenle işbirlikçi bir sınıf sunmaya müsait olmayan toplumlarda iktidar tamamen ele geçirilmiş, sosyal anlamda yükselen yeni bir işbirlikçi sınıf oluşturulmuştur. Nihayet sömürgecinin ele geçirilmesinden sonra mevcut otorite yapılarının net bir şekilde tespit edilemediği durumlarda hiyerarşik anlamda yeni bir yönetim sistemi dayatmak için mücadeleye girişilmiştir⁶⁶⁸.

Edmonds/Carey, s.378. Yeni Zelanda’da ise ilk sömürge hükümetleri yerli halkın yerini yerleşimcilerin alması sürecini hızlandırmak için yerlileri yerleşimcilerin yaşam tarzına asimile etmek amacıyla “*ırkların harmanlanması*” (amalgamation of the races) adı verilen bir strateji kullanmışlardır. Yerlilerin hayat tarzı geçici ya da çok önemli olmayan bir şey olarak görüldüğünden, çoğunlukla İngiliz kontrolünün henüz tesis edilmediği bölgelerde, bu bölgelerin yerleşim ve para kazanma düşüncesiyle ve İngiliz egemenliğinin ve hayat tarzının yakında tamamen yerleşeceği beklentisiyle, yerli otoritelere bazı yetkiler devredilmiştir. Bkz: **Hill**, s.393.

⁶⁶⁸ **Osterhammel**, s.65-67. Dolaylı yönetim sisteminin Hollanda ve Fransa tarafından uygulanan şekilleri, doğrudan yönetimden farksız olmuştur. Endonezya’da Hollandalılar yerli yöneticileri sadece sömürge yönetiminin hizmetkarı konumuna indirgemişler ve yerli devletleri kolayca ortadan kaldırmışlardır. Benzer şekilde Fransızlar Hindicini’nde dolaylı yönetimi görünüm itibarıyla sağlamış olmakla birlikte yerli yöneticilere gerçek bir özerklik tanımamışlar ve geleneksel yapıların yerine Fransız idari sistemini kurmuşlardır. Bkz: **Pluvier**, s.14-15.

3.1.1.2.2. Doğrudan Yönetim Unsurları

Sömürge içerisindeki siyasi gücün tek elde toplanma eğilimi göstermesi sonucunda yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında genellikle fiili bir ayrım gözetilmemiştir. Vali, kendisine bağlı meclis veya meclisler ve personel ile sömürgelerin yönetimi kararnamelere dayalı olarak gerçekleşmiş ve mevcut tüm resmi yapıların yerini almışlardır. Sömürge hükümetini en alt idari kademedede temsil eden bölge yetkilileri, bireylerle düzenli olarak temas halinde kalarak vergi tahsildarı, polis şefi veya yargıç gibi birçok rolü üstlenmişlerdir⁶⁶⁹. Amerika'nın İspanyollar tarafından fethinden önce, Doğu Akdeniz'de Venedikliler, Gine'de Portekizliler ve Kanarya Adalarında İspanyolların bazı uygulamaları gelecekteki sömürge hükümetlerinin yapısını ve hareket tarzlarını anımsatacak bazı örnekleri sergilemişlerdir. Batı'da, Aztek ve İnka imparatorluklarının hızlı çöküşü İspanyolları daha önce benzeri görülmemiş şekilde geniş ölçekli ve karmaşık bir idari sistemi kurmaya itmiştir. Bu durum karşısında İspanyollar yaklaşık iki yüzyıl sürecek bir hükümet ve bürokrasi şeklini yaratabilme liyakatini gösterebilmişlerdir⁶⁷⁰. İspanyollar, sömürge hükümetlerinde valilikler, idari ve yargısal görevleri olan ve uzman hukukçulardan oluşan eyalet şuraları (audiencia), belediye teşkilatları (municipio) ve farklı seviyelerde üst düzey memuriyetlere yer vermişlerdir⁶⁷¹.

Orta ve Güney Amerika'daki İspanyol hükümet yapısı, genellikle Kuzey Amerika'daki İngiliz ve Fransızlar tarafından kurulan hükümetlerden farklılaşmıştır. Burada ağırlıklı olarak Avrupalı olmayan nüfusun fazlalığı teşkil ettiği gerçeğinden hareketle, yerel yönetimle boğuşan ilk modern emperyal güç olarak İspanya'nın yaklaşımı, bağlı nüfusları yönetmeye yönelik Avrupa stratejilerini incelemek için bir referans noktası oluşturmuştur. Portekiz ve erken dönem Britanya denizaşırı imparatorluklarından farklı olarak başlangıçtaki fetih gücünü kraliyetleştirmenin ve İspanyol imparatorluğunun birincil sömürge bölgelerindeki yerleşik kurallara bağlı merkezi, iddialı bir bürokrasi inşa etmenin yenilikçi doğasını ortaya koymuştur. İspanya'nın fethedilen halkların toplumuna ve kültürüne müdahalesi, sonraki sömürge güçlerinininkinden çok daha güçlü olmakla birlikte, moderniteye geçiş yapan devlet oluşumunun daha erken bir aşamasını temsil eden Portekiz, Asya'daki yerel otorite yapılarını büyük ölçüde korumuştur⁶⁷².

⁶⁶⁹ Osterhammel, s.58.

⁶⁷⁰ Osterhammel, s.29-30.

⁶⁷¹ Güngör, Sömürge 2, s.85.

⁶⁷² İspanyol hükümet yapısını diğerlerinden ayıran orijinal noktalar, Kilisenin sömürge amaçları bakımından dünyevi iktidara tâbi olması, yerleşimcilerin menfaatlerinin ön plana çıktığı bir şehir oligarşisinin (kreolleşme) ortaya çıkması, memurların düşük maaşları ile sosyal statülerini karşılayacak bir hayatı yaşayamamasından dolayı makam satışlarının ve yozlaşmanın artması ve son olarak da görünüşteki mükemmel merkeziyetçiliğe rağmen, karmaşık bir görüntü sergilemesi olmuştur. Bkz: Fieldhouse, Empires, s.21; Osterhammel, s.55. İspanyolların kurmuş oldukları sömürge düzeni başlangıçta iyi ve sağlam esaslara istinat ettirilmiş, yerli halka iyi muamele edilmesi ve görev başındakilerin suiistimalinin önlenmesi için birtakım tedbirler alınmış ve görev süresi biten

İngilizler, İspanyollardan farklı olarak askeri düzenden ziyade tarımsal faaliyetlere önem veren, toprağı işlemeye çalışan köylüler ve orta sınıflardan oluşmuştur. İspanyolların sömürgeci hırsları ve gururları emeğe yönelen bir çabadan ziyade genellikle şöhretin ve zenginliğin peşinde olmuş, bu anlamda kıtada Kastilya Krallığının baskıcı ve militarist sisteminin hâkim olmasını öncelemiştir. Halbuki İngilizler, metropolü besleyecek altın rezervlerinin peşine düşmemiş, Amerika'daki toprakların işlenmesinden kaynak elde etmeye çalışmışlar ve bu şekilde daha kalıcı bir düzeni tesis edebilmişlerdir. Bu görüş farklılığını yönetim anlayışlarına da yansıtmışlar, kendi kendilerini yönetebilmek için bölgesel egemenliğe sıkı bir şekilde sarılmışlar, mevcut olanların yanı sıra kendi kurumlarını da oluşturabilmenin yollarını aramışlardır. Bu anlamda 1619'da Jamestown'da koloninin farklı bölgelerinden gelenlerin oluşturduğu ilk temsilciler meclisinin kurulması, yürütmenin Londra'dan atanan valiye bırakılmasına razı gelmekle birlikte yasama iktidarını bizzat kullanabilmek için gösterilen çabaya güzel bir örnektir⁶⁷³.

yetkililerin mahkeme önünde hesap vermesi öngörülmüştür. Ancak madenlerin ortaya çıkması, tarımın gelişmesi, yerli halkı koruyucu tedbirlere riayet edilmemesi gibi sebeplerle bozulmalar ve yozlaşmalar baş göstermiştir. Bunun üzerine emperyal güç, esas olarak sömürge gelirlerini artırmak amacıyla XVIII. yüzyılda birtakım reformlar gerçekleştirmiştir. Yeni sistem III. Charles'ın İspanya'da yaşattığı nisbi refahın ve İngilizlerin Amerika'da sömürgelerindeki karlılığı artırma çabasının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Charles, metropolü ve sömürgeleri daha iyi bir şekilde yönetebilmek için dönemin "*aydınlanma*" (ilustracion) ideolojisinin de etkisiyle İspanya'da mutlak bir egemenliği hâkim kılmaya, aristokrasinin rolünü azaltmaya, Kilisenin otoritesini zayıflatmaya ve profesyonel bir bürokrasi yaratmaya çalışmıştır. Bu anlamda verimli bir bürokrasi aracılığıyla ticareti ve sömürgelerle olan ihracatı bir düzene oturtmayı amaçlamıştır. Bkz: **Wallerstein**, s.231-232; **Fieldhouse**, *Empires*, s.19-20; **Armaoğlu**, 19. Yüzyıl, s.676. Brezilya'da bağımsızlık sürecine kadar demografik anlamda azınlık olmalarına rağmen Avrupalı soyundan gelenler sömürge hükümetinde baskın olmuş ve kendilerini sömürge toplumunun merkezi olarak kabul etmişlerdir. Plantasyon sahipleri ve tüccarlardan oluşan gruplar, farklı zaman ve yerlerde sadece kendi bölgelerinin değil, bir bütün olarak Brezilya'nın örgütlenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. İspanyol Amerikası'na kıyasla Portekiz'in getirdiği hükümet yapısı daha sade bir görünüm sergilemiştir. Audiencia benzeri meclislere yer verilmemiş, bunun yerine valiler, Lizbon tarafından atanan hâkimlerin ve Kraliyetin mali işler için görevlendirdiği hazine sorumlusunun (provedor de fazenda) kontrol ve tavsiyeleri ile hareket etmiştir. Bu bakımdan sömürge hükümeti, metropoldeki katı anlayışı yansıtacak şekilde temsili kurumlardan mahrum olarak otokratik bir düzende kurulmuştur. Yerel ihtiyaçların karşılanabilmesi için yine merkezdeki model baz alınarak belediye meclisleri (senados da câmara) kurulmuştur. Bu hükümette görev alacak kimseler özellikle Portekiz'den gönderilmiş, Brezilya'da doğanlar ancak kendilerine belediye meclislerinde yer bulabilmiştir. Bkz: Bkz: **Russel-Wood**, s.17; **Fieldhouse**, *Empires*, s.31-32.

⁶⁷³ **Luraghi**, s.231. İngiliz kolonistler başka bir kıtaya gitmiş olsalar bile, milletlerinin özgürlük için mücadele etme geleneğinden kopmayarak özgür doğan Britanyalı anlayışlarını da beraberlerinde götürmüşlerdir. İlk koloni olan Virginia'nın beratında Kral, yerleşimcilere sanki Britanya'da ikamet ediyorlarmış gibi aynı özgürlüklerin, kanunların ve imtiyazların tanınacağı hususunu belirtmiştir. Kolonilerdeki hükümetler bağlamında da yerleşimciler ada halkının özgürlüğünü tecrübe etmişler ve Magna Carta ve Common Law şemsiyesinin altında kalabilmişlerdir. Dolayısıyla Amerika'da ikamet ettikleri eyalete bakılmaksızın sosyal konumlarının gerektirdiği şekilde herhangi bir zamanaşımına tabi olmaksızın aynı hukuktan istifade edebilmişlerdir. Bkz: **Neivins/Commager**, s.38-39; **Akbay**, Amerika, s.20; **Fieldhouse**, *Empires*, s.62. Yerleşimciler, siyasi sistemlerini üç ana yönde farklılaştırarak kendileri ve gelecek nesiller için başarılı kurumlar tesis etmişlerdir. Öncelikle özgürlüklerini teminat altına almanın bir yolu olarak yazılı beratların önemini bilincinde olmuşlar ve bu beratlarda yer alan haklara önem göstermişlerdir. Temel hakların yazılı bir çerçevede sunulmasına yapılan bu vurgu, Amerikan tarihini derinden etkilemiş, en yüksek kanunun fermanlarda insanlara sağlanan haklar olduğu bir kanunlar hiyerarşisi kavramını ortaya çıkarmış ve bu fermanlar yazılı anayasa kavramının temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte koloniler, temsili demokrasi ve siyasi özgürlük ilkelerini benimsemiş ve bu ilkeler üzerine kurulu demokratik kurumlara sahip olmuştur. Her kolonide, halkın doğudan siyasi organları seçtiği, kanunları halk

Amerika'daki İngiliz kolonileri, statülerinin farklılaşmasına rağmen genel olarak benzer bir siyasi yapıya sahip olmuşlar, küçük farklılıklar dışında büyük ölçüde tutarlılık arz etmişlerdir. Koloniler, İngilizlerin niyetlediklerinden daha geniş bir çerçevede kendi kendilerini yönetme imkânını bulmuş, deyim yerindeyse İngiliz anayasacılığı ve sistemini Amerika'ya adapte etme şansını yakalamıştır. Dönemin anayasal gelişmeleri, dengeli bir anayasal düzeni sürdürebilmek için yasama ve yürütme arasında resmi bir bağlantının olmaması gerektiğini ve her organın diğerinden bağımsız kalması gerektiğini iltizam ettiğinden, yürütmeye dair yetkiler, tıpkı anavatanda Kralın kendi konseyi içerisindeki konumu gibi, Tacı temsil etmek üzere oluşturulmuş valilere (governor) ve konseylere (council) verilmiş, yasamaya dair yetkiler bu organizasyonun dışında tutulmuştur. Ancak kolonilerde, valinin, faaliyetlerinden dolayı Krala karşı sorumluluğu olması prensibi gereğince, Britanya'dan farklı olarak yasama organına karşı sorumlu bir bakanlık sistemi gelişmemiştir⁶⁷⁴.

Kuzey Amerika'da merkeziyetçi bir anlayışla hareket eden Fransızlar, kolonilerin yönetimini şirketlerden devraldıktan sonra hükümet, yerel meclisler veya imtiyazlı haklarla sınırlı olmayan kraliyet memurlarına devretmiştir. Kolonilerde hakiki anlamda otoriteye sahip diğer bir kurum Paris'teki parlamentodan veya eyaletlerin başkentlerinden esinlenerek ortaya çıkarılan ve hemen hemen bütün önemli kolonilerde yer alan Egemen Meclis (conseil souverain) veya Üst Meclis (conseil superior) olmuştur. Metropolden yönetilmenin bir gereği

---

oylamasıyla geçirdiği ve savaş ve barışla ilgili kararlar aldığı seçim sistemleri yürürlükte olmuştur. Son olarak, koloni meclisleri bütçe meseleleri üzerinde bir kontrol kurmaya ve sürdürmeye özen göstermişlerdir. Özellikle mali tahsisat ve stopajlar üzerindeki münhasır yetkilerinden vazgeçmemek için ısrarcı olmuşlardır. Bu bakımdan, kanunsuz vergi olmayacağı, vergilere ilişkin kanunların parlamentolarca görüşülüp kabul edileceği, halkın hükümeti parlamentolar vasıtasıyla denetleyeceği ve temsilcilerini bizzat seçeceği, hükümettekilerin parlamentoya karşı sorumlu olacağı, bireylerin birtakım kutsal hak ve özgürlüklere sahip olacağı, mahkemelerin jüri marifetiyle görüleceği vb. metropole has anayasal ilkeleri kıtada da yaşatmaya çalışmışlar, böylece siyasi olarak metropole bağlı ve onun monarşik idaresine tâbi iken, istisnai karakterdeki cumhuriyetçi devlet yapılanmaları, özgürlük ve eşitlik ilkelerini somutlaştırmaya çalışmaları ve önemli ölçüdeki özerklikleriyle kendilerini göstermişlerdir. Bkz: **Nevins/Commager**, s.37-38; **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.44; **Arsal**, s.199-200.

⁶⁷⁴ **Akbay**, Amerika, s.20; **Fieldhouse**, Empires, s.62-63. Her kolonide, koloni sakinleri arasından belirli kriterleri karşılayan kimseler tarafından seçilen temsili meclislerin (representative assembly) varlığı kabul edilmiş, bu meclisler, kolonideki vali tarafından onaylanmak, metropoldeki parlamentonun mevzuatına aykırı olmamak ve ticaret ile deniz taşımacılığı konularına ilişkin olmamak şartlarına bağlı olarak yasama yetkisi ile donatılmıştır. Bkz: **Okandan**, s.455. Karayip Adalarına yerleşenler de Kuzey Amerika'dakilere benzer kurumsal yapılar kurmuşlardır. Her bir sömürge bir vali, konsey ve temsili meclis tarafından yönetilirken, yerel düzeyde kiliseler ve sulh hâkimleri görev almıştır. Ayrıca güvenlik amacıyla bir askeri teşkilat kurulmuştur. Bu benzerliklerle birlikte adalar ve kıta sakinleri, üretim anlayışları ve toprağa olan bağlılık şekillerindeki farklılaşmayla birbirinden ayrılmıştır. Bkz: Dunn, Richard S., **Sugar and Slaves: The Rise of the Planter Class in the English West Indies, 1624-1713**, The University of North Carolina Press, North Carolina, 1972, s.xxi. Yedi Yıl Savaşları'nın ardından Britanya'nın nüfuz sahasına giren Kanada'da 1791 tarihinde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş, bölge Fransız ve İngiliz yerleşimcilerin yaşadığı yerler dikkate alınarak ikiye bölünmüştür. Yeni kurulan bu kolonilere biri temsili diğeri icrai iki meclis verilmiş, bunun dışında kral tarafından atanan bir genel vali yürütmenin başı olarak yer almıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru iki koloni birleştirilerek Parlamento tarafından çıkarılacak kanunlara aykırı olmamak şartıyla ve Kral ile valinin rızasıyla kanun yapma yetkisine sahip bir meclise kavuşturulmuştur. Daha sonra yürütmeyle ilgili olarak kabine sistemi ve yasamada da temsili meclis kurulmuştur. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.80; **Dareste/Dareste**, s.247-248.

olarak, tıpkı oradaki sistem gibi Kral adına bölgeleri yönetmekten sorumlu olan bir denetçinin (intendant) talimatlarıyla hareket eden Fransız valiler sömürge hükümetinin başına geçirilmiştir. Kraliyetin fermanları ve diğer resmi düzenlemeler, kolonilerdeki tek geçerli hukuk olmuş, vergiler kralların emriyle konulmuş, sadece tahsisatı kimi zaman yarı-temsili nitelikteki meclislere bırakılmıştır. Genel olarak Fransız koloni hükümeti İspanya'nınki kadar otoriter bir görünüm sergilemiş, fakat daha basit bir şekilde örgütlenmiştir⁶⁷⁵.

Sömürge imparatorluklarının XVI. yüzyılın başlarındaki hesapsız genişlemesi, Amerika'daki "*fetih projeleri*"nden farklı olarak Asya'da genellikle Hint Okyanusu civarındaki "*ticaret projeleri*"nin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Avrupalıların Asya'daki ticari modeli Portekiz, Hollanda ve İngiliz uygulamalarıyla silahlı bir ticaret şeklinde, kademeli bir şekilde ilerleyerek gerçekleşmiştir. Buradaki emperyal güçlerin üçü de XIX. yüzyıla kadar nadir durumlarda bölgesel sömürge hükümetleri kurma yoluna gitmişlerdir. Özellikle İngiliz ve Hollandalıların Hindistan şirketleri o dönemin en modern ve küresel kuruluşları arasında yer alacak organizasyonel başarıyı sergilemiştir⁶⁷⁶. Portekiz Asya'da Goa'daki sömürgelerinde de valiye ve genel konseye yer vermiş ve tüm doğu üsleri üzerinde yetki sahibi yapmıştır. Buradaki hükümet 1752'ye kadar Mozambik'te de söz sahibi olmuştur. Dolayısıyla Goa, Brezilya'dakine benzer bir sömürge hükümetine sahip olmuştur. Alt birimler, birkaç sivil ve askeri yetkilinin katıldığı bir yüzbaşı ve kraliyet hâkiminin görev aldığı daha basit hükümetlerle idare edilmiştir⁶⁷⁷. İspanya, Filipinler'de daha önce Amerika'da geliştirilmiş olan bürokratik sistemi ve mevzuatı uygulamaya koymuştur. Böylece Amerika'daki sömürge yönetimin ilk yıllarında görülen kargaşalığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Manila, başında genel valinin bulunduğu

⁶⁷⁵ Hepsi kraliyet tarafından atanan askeri ve idari görevlilerden meydana gelen bu meclisler yargısal ve idari bazı görevler üstlenmişlerdir. Bununla birlikte Amerika'daki sömürgelerde metropol modeli takip edilerek temsili meclislere yer verilmemiş, anavatanda dahi 1614'ten beri toplanamayan État Généraux benzeri bir kuruma sömürgelerde müsaade etmek tehlikeli görülmüştür. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'daki yerel meclislerin benzerleri temsili birer kurum olarak sömürgelerde kurulmuştur. Bunun dışında bazı sömürgelerde üyeleri yerel meclisler tarafından seçilen ve Paris'te bir vekil tutma hakkı olan ziraat ve ticaret odaları kurulmuştur. Öte yandan Fransızların sömürge hükümetleri merkezi ve otokratik olmalarına rağmen keyfilikten uzak kalmış, kraliyetin mutlak iktidarını mutedil hale getiren ve tebaa haklarını muhafaza eden hukuki ve idari bir sözleşme çerçevesinde yürütülmüştür. Bu anlayış özellikle "*temsilsiz vergilendirme olmaz*" prensibinde kendisini göstermiştir. Kraliyetin kendine has bir imtiyaz olarak belirli vergileri toplama hakkına sahip olup diğer vergileri tebaanın kendi rızasıyla hediye ettiğine dair kabul, sömürgeler bakımından da söz konusu olmuştur. Bu bölgelerde, krali imtiyaza dahil gümrük vergileri ile diğer vergiler toplanmaya devam etmiş, metropoldeki üçüncü zümreye gelir veya emlak vergisi olarak tahmil edilen başlıca gönüllü vergi "*taille*" ise diğer vergiler ile birlikte sömürgecilerin bir hediyesi olarak kabul edilmiştir. Böylece temsili meclislerin kurulmasına sıcak bakmayan metropol bakış açısı ilave vergi gelirleri elde etme sorununun üstesinden gelmiştir. Kuzeydeki ekonomik refahı düşük sömürgelerde bu vergilerin miktarı sabit tutulmuşken, güneydeki zengin sömürgelerde mevcut meclislerin aracılığıyla mükellefler hediye vermeye ikna edilmiştir. Kraliyet, siyasi iktidarı paylaşma arzusunda olmadığı için temsili meclislerin kurulmasına izin vermemiş, ancak prensiplerini muhafaza etmek pahasına gelirlerini kısmayı göze alarak sömürgeleri hafif şekilde vergilendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Roberts**, Dünya Tarihi, s.650; **Fieldhouse**, Empires, s.36-41.

⁶⁷⁶ **Osterhammel**, s.29.

⁶⁷⁷ **Fieldhouse**, Empires, s.140.

tipik sömürge hükümetiyle yönetilmiştir. Adalar 1821 yılına kadar Yeni İspanya visrualığının otoritesi altında (alt-sömürge olarak) kalmıştır⁶⁷⁸. Asya-Pasifik'teki İngiliz sömürge hükümeti, XIX. ve XX. yüzyılın başlarında şirketler ve valilerin doğrudan yönetiminden artan yerel özerkliğe ve temsiliyete doğru bir geçiş yaşamıştır. Bu kapsamda yasama meclisleri kurulmaya başlanmış, gerek atanmış gerek seçilmiş temsilciler bu meclislerde görev almış, valiler, danışmanları ve yüksek mahkemeler hiyerarşide yer almaya devam etmişlerdir⁶⁷⁹.

⁶⁷⁸ Ancak metropol için öncelik Adalardaki ticari faaliyet olduğundan hükümet işlerine gereken önem gösterilmemiş, kolonilerin idamesi için yeterli gelirin elde edilememesi veya kraliyet için yeterli kârları sağlamaması gibi sebeplerle Adalarda sınırlı sayıda yönetici ve memur bulundurularak basit bir hükümete yer verilmiştir. 1583 yılında Audiencia kurulduysa da, yetki alanına giren görevli sayısının azlığından dolayı büyük bir etki yaratamamıştır. Bürokrasideki bu zayıflık yerli elitlerin katılımı ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Taşradaki yönetim büyük ölçüde, aynı zamanda askeri komutanları oldukları yetki sahaları dahilinde siyasi ve adli yetkiye sahip olan “*alcaldes mayores*” ve “*corregidores*” tarafından yürütülmüştür. Bkz: **Newson**, s.24; **Fieldhouse**, *Empires*, s.143; **Güngör**, *Sömürgeciler* 2, s.128-129.

⁶⁷⁹ İngiliz Doğu Hint Şirketi'nin sahip olduğu hak ve imtiyazların 1858 yılında Kraliyete intikalinden sonra, Hindistan ile ilgili olarak metropoldeki en yetkili otorite Hindistan Bakanlığı ve Şirketin yürütme meclisinin dönüştürülmesi ile ortaya çıkan Hindistan Meclisi olmuş, buna bağlı olarak sömürge hükümetinin teşkilatlanmasında da yeniliklere gidilmiştir. Bu tarihten itibaren Hindistan'ın yerinden idaresinde, eyaletlerdeki hükümetlerin kral naibi ve halkın teşkil ettiği merkezi hükümet karşısındaki durumu ile gerek eyaletlerdeki hükümetlerde, gerekse sömürge hükümetinde temsil prensibi ve özerkliğin ne ölçüde uygulanacağı problemleri ana başlıklar olmuştur. Bu kapsamda sömürge hükümeti mutlak bir mahiyet göstererek iktidarın tepeden aşağı doğru indiği ve elit bir azınlık içerisinde tutulduğu şekliyle, Hindistan'ın yönetimi ile ilgili tüm konularda Parlamento'ya karşı sorumlu bir Bakanın direktifleriyle faaliyet gösteren ve imparatorluğun doğrudan temsilcisi olarak görev yapan genel valinin otoritesi altında merkezileşmiş bir yapıya bürünmüş, bu yapıda yalnızca yasama yetkileri ve üye atamaları yoluyla hükümete dahil olan ve yalnızca çok az yerli temsiliye yer verilen meclisler mevcut olmuştur. 1885 yılında Bombay'da toplanan ilk Milli Hint Kongresi'nin yasama meclislerine yerel unsurun da kabul edilmesi ve bu meclislerin yetkilerinin artırılması çağrısından sonra 1892 ve 1909 tarihli Indian Councils Act adındaki düzenlemeler ile yerlilerin temsili kademeli olarak mümkün kılınmıştır. Daha sonra çıkarılan 1915, 1919 ve 1935 tarihli Government of India Act düzenlemeleri sömürge hükümetinin şekillenmesinde ve merkezle olan ilişkilerinin tespitinde önemli rol oynamışlardır. Bu kapsamda Hindistan'daki sömürge hükümetinin zirvesinde bir genel vali, valinin konseyi, yasama meclisleri ve yüksek mahkemelerin aldığı söylenebilir. Bkz: **Dareste/Dareste**, s.315-317; **Fieldhouse**, *Empires*, s.274. Avustralya, XIX. yüzyılın ortalarına kadar, öncelikle genel valinin mutlak iktidarına tâbi olarak idare edilmiş, valiye yardımcı olmak üzere koloninin ileri gelen memurlardan oluşan bir icrai meclis yer almıştır. Valiler, hukuka uygunluğu baş hâkim (chief justice) tarafından denetlenen ve kendisi tarafından atanan beş ila yedi üyenin oluşturduğu yasama meclisince kabul edilecek şekilde kanun teklif etme hakkına sahip olmuştur. 1842'de çıkarılan kanunla temsili bir meclis kurulmuştur. Avustralya kolonileri olan Yeni Galler, Güney Avustralya, Victoria, Queensland yavaş yavaş kendi hükümetlerine kavuşmuş, yüzyılın sonlarına gelindiğinde kendilerine ait valileri, meclisleri ve statüleri olan altı eyalet ortaya çıkmıştır. Yeni koloniler, kendilerine ait birer teşkilat kanunu çıkarmışlar, hemen hepsi aynı tipte olan bu kanunlarda, seçimle görev başına gelen yasama meclisleri, senato rolünü üstlenen bir yasama heyeti ve vali tarafından seçilip yasama meclisine karşı siyasi sorumluluk taşıyan kabineler yer almıştır. Uzunca bir süredir birleşmenin yolları üzerinde müzakere eden koloniler çeşitli aşamalardan geçtikten sonra nihayet Avustralya Milletler Topluluğu olarak birleşmelerini kraliyetin onayına sunmuşlardır. Kraliyetin 17 Eylül 1900 tarihli beyannamesi ile 1 Ocak 1901 tarihinde federasyon şeklinde birleşmişlerdir. Metropolden atanan genel vali ile birlikte birleşmeden önceki anayasalarda da yer alan ikili meclis sistemi federasyonun en önemli organları olmuştur. Bkz: **Dareste/Dareste**, s.197-199, 203; **Güngör**, s.130. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kraliyet kararnamesiyle müstakil bir koloni haline gelen Yeni Zelanda daha sonra iki eyalete ayrılmıştır. Başlangıçta adayı bir icrai meclis ve tayin edilmiş yedi üyeli yasama meclisi ile yöneten genel valiye, eyaletlere ayrılmasından sonra her birini temsilen birer yardımcı verilmiştir. 1852 yılında federal tipte yeni bir örgütlenmeye gidilmiş, merkez teşkilatlanması genel valinin etrafında şekillenmiştir. Genel vali, bizzat atadığı ve kendisine karşı sorumlu olan icrai meclisle birlikte yasama meclisinin bir kısmını tayin etmiş, yasama kısmının diğer kısmı ise kolonide yaşayanlar tarafından seçimle işbaşına getirilmiştir. Çok geçmeden tabloya kabine kurumu ve üyeleri de eklenmiştir. Sonraki yıllarda yerlilere de temsil hakkı tanınması da dahil olmak üzere sistemde demokratik ruhlu tadilat gerçekleşmiştir. Bkz: **Dareste/Dareste**, s.282-283.

Asya'da Fransızlar Hindicini'nde sınırlı yetkilere sahip bir vali ve yetki alanları sınırlı bürokratik personel ile yer almışlardır. Özerklik iddialarının dillendirilmediği merkezi bir yönetim içerisinde her biri idari olarak genel valiye karşı sorumlu beş bölge şeklinde örgütlenmişler, karar alma konusunda merkezi güçlü kılmışlardır. Yerel yetkililer, kökenleri veya atanma şekilleri ne olursa olsun gerçek yerel yöneticiler şeklinde değil, merkezi hükümetin direktiflerini yerine getiren icra müdürleri şeklinde hareket etmişlerdir. Hollandalılar ise daha adem-i merkeziyetçi bir yaklaşım sergilemişler, çeşitli türlerde bölgesel organlara yer vermişlerdir. İki dünya savaşı arası dönemde bu birimler daha da büyütülmüş, Java'da vilayetler ve diğer yerlerde hükümetler eski yapıların yerini almıştır. Böylece tepeden müdahale sınırlandırılarak idari verimlilik artırılmış ve merkezi hükümetin sorumlulukları ve görevleri yerel temsilcilere devredilmiştir. Yalnızca Cava, istisnai olarak daha merkeziyetçi bir anlayışla yönetilmiş, buradaki kral naibi, önemli bir otoriteyle donatılmıştır⁶⁸⁰.

İngilizler Afrika'da da diğer kıtalara benzer şekilde valiler ve meclislerin rol oynadığı bir yapı kurmuştur. Güney Afrika'daki Cape sömürgesi, başlangıçta bir vali ve birkaç memurun idare ettiği bir yapı sergilemiş, 1837'den sonra bunlara altı memurun içerisinde yer aldığı bir meclis eklenmiştir. Toplamda on iki memurun yer aldığı yeni yapıyla sömürge'nin ilk yasama meclisi de ortaya çıkmıştır. Bu meclis daha sonra Kraliyet tarafından alınan kararla temsili niteliğe büründürülmüştür⁶⁸¹. Kongo'da 1908'den sonraki dönemde Belçikalıların öngördüğü sömürge hükümeti, diğer tropikal sömürgelere uygun şekilde tasarlanmıştır. Metropolün sıkı denetimi altındaki genel vali, otokratik bir şekilde sömürgeyi yönetmiş, altı aya kadar geçerliliği olacak şekilde kanunlar yapabilme imkânına kavuşturulmuştur. Sömürge hükümetinde ayrı bir yasama meclisi öngörülmemiş olmakla birlikte, skandalların önüne geçebilmek için hukuk hizmetlerinden sorumlu olan ve genel validen bağımsız çalışan bir başsavcı ile yerlilerin durumuyla ilgili metropole raporlar gönderen bir komite sömürge hükümetini denetlemek üzere yer almıştır⁶⁸².

Sonuç olarak sömürge hükümetlerinde en yetkili otorite olarak valiler, onların yanında sömürge işlerinde valiye yardımcı olmak ya da sömürge içerisinde uygulanacak kuralların tespitinde rol almak üzere çeşitli meclisler ve sömürge'nin hükümet veya gündelik işlerinin yürütülmesini sağlamak üzere personel ve kurumlar görev yapmıştır.

⁶⁸⁰ Pluvier, s.11.

⁶⁸¹ Dareste/Dareste, s.157.

⁶⁸² Fieldhouse, Empires, s.360.

3.1.1.2.2.1. Valilikler

Erken modern dönemde sömürgelere ilişkin siyasi iktidar, hükümdar veya genel vali suretinde bir birliğin sağlandığı çok sayıda nispeten özerk merkez arasında dağıtılmış durumdadır. Bu döneme ait metinler, valileri, kralın bir izdüşümü, imgesi veya yansıması olarak tasvir etmiş, önemli hukukçular hükümdarların emperyal tebaa içerisinde barışı sağlayacak etkili temsilciler olarak valilerin atanması gerekliliğini vurgulamışlardır. Öyle ki bu valilerin yetkileri ancak kendilerini tayin eden hükümdarların yetkileriyle karşılaştırılmıştır. Kral ve vali arasındaki yakın ilişkiyi bazı düşünürler kadir-i mutlak tanrı ve kral arasındaki vekalet ilişkisine, diğer düşünürler ise organik teoriden hareketle baş ve gövde arasındaki ilişkiye benzetmişlerdir. Bu anlamda valinin imajı çağdaş bir bürokrat figüründen öteye geçerek önceden tespit edilmiş işleri yürütmeden ziyade inancıyla, hayırseverliğiyle, sağduyusuyla, eşitliğe olan düşkünlüğüyle, ölçülülüğüyle ve gani gönüllülüğüyle birtakım prensiplere göre hareket eden, dini ve dünyevi erdemleri taşıyan örnek bir yönetici portresine büründürülmüştür. Bu hasletlere layık görülen ve kraliyetin karizmasını taşıyan valiler, belirli yetkileri bahşeden, yetki uyuşmazlıklarını çözen, sorumluluk sınırlarını tayin eden üstün bir sima olarak idari sisteme entegre edilmişler ve başlıca görevleri eyaletlerin güvenliği ile sömürü sisteminin idamesi olmak üzere genel bir çerçevede hareket etmişlerdir⁶⁸³.

İspanya tarafından atanan valiler, geniş toprakları yönetmenin zorluklarını göz önüne alarak oluşturulan bir çerçevede hareket etmişlerdir. Kralın vekili olarak kabul edildiklerinden dolayı idari, kazai, mali, dini vb. konulardaki geniş yetki sahaları içerisinde hatırı sayılır bir özerkliğe kavuşturulmuşlardır. Ancak rollerinin teorik genişliğine rağmen Kralın sadakat beklentisi, metropolün mali denetimi, yerel unsurların etkileri zaman zaman valilileri fiilen sınırlandıran unsurlar olmuştur⁶⁸⁴. İspanyol valiler oldukça geniş yetkilerle donatılmıştır.

⁶⁸³ Ciaramitaro, s.241-242.

⁶⁸⁴ Genel valilik kurumunun kökleri, Aragon ve Kastilya taşlarındaki gelişmeler bağlamında ortaya çıkmıştır. Kastilya'da XVI. yüzyıla doğru Kralın bölgeler üzerinde doğrudan kullandığı yetkilerin eyaletlerin yönetiminden Kralın temsilcisi sıfatıyla sorumlu olmak üzere belediye başkanlarına (corregidore) verilmesiyle başlayan vekalet usulü, XVI. yüzyıl ile birlikte bu kimselerin genel valiler olarak görev yapmasıyla devam etmiştir. Genel valiler, İspanya'daki hükümet sistemi ve yetki devrinin gelişimi açısından hükümdarın yokluğunda veya görevini yapmasına engel durumların ortaya çıktığında daha yaygın hale gelmiştir. Bkz: Hernández, Rosa Ávila, "El virrey y la Secretaría del Virreinato", **Estudios De Historia Novahispana**, Vol. 10, Núm. 010, 1991, pp. 107-140, s.107-108. İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerinde visrualıklar, vilayetler ve genel kumandanlıklara mukabil olacak şekilde genel valiler (veya kral naipleri), valiler ve genel kumandanlar şekilde farklı pozisyonlar bulunmaktadır. İspanyol İmparatorluğunun sayısız bölgesini kapsayan ve haftalarca seyahat gerektiren geniş mesafeler nedeniyle, Kralın yer yerde bulunması mümkün olmaması ve çeşitli bölgelerin merkezlerinde farklı zaman aralıklarında meclisler yoluyla bir rotasyon sisteminin kurulmasının çok maliyetli ve karmaşık olacağından hareketle egemenliğin ve onun kullanımının hükümdarın "*şahsi aracı*" olarak meşrulaştırıldığı Rönesans döneminde, genel vali sistemine başvurmak avantajlı görülmüştür. Bu nedenle benimsenen ideal bir yöntem olarak hükümdar adına, onun tüm özelliklerine sahip bir delegeyi bölgelere göndermek yolu benimsenmiştir. Böylece genel vali, Kralın vekili ve temsilcisi olarak onun bir replikası olarak göreve getirilmiştir. Amerika'nın keşfinden sonra ortaya çıkan bölgeyi yönetmek için bir hükümetin kurulması ihtiyacı, idari pozisyonların verilmesi de dahil olmak üzere

Sömürgelerdeki üst düzey bürokratlar da dahil olmak üzere çeşitli atamaları gerçekleştirmişler; Hint Adaları Konseyi'nin denetimi altında kararname çıkarmışlar; sömürge'deki memurların performansını ve yerlilerle olan ilişkilerini denetlemişler; yeni kasaba ve şehirlerin kurulması, halk sağlığı ve ahlakı, posta, gıda, güvenlik, şehirlerin temizliği ve aydınlatması, yol ve köprü inşaatı gibi kamu hizmetleri ile ilgilenmişler; sömürge'de yer alan ordulara kumandanlık etmişler, askere alma işlerini takip etmişler; Eyalet Şurasına başkanlık etmişler ve bu kurumun düzenleyici işlemlerini hayata geçirmişler; farklı yargı mercileri arasındaki uyuşmazlıkları çözmüşler, hâkimleri tayin etmişler; sömürge hazinesinden sorumlu olmuşlar ve dini anlamda da kıtaya gelen din adamlarına faaliyetleri için berat vermişlerdir⁶⁸⁵.

hizmetleri için kraliyetten uygun tanınma ve tazminat talep eden İspanyol kaşiflerin ve fatihlerin ödüllendirilmesini de içermiştir. Krallar ve kaşifler arasında kurulan ilk antlaşmalar arasında, *Colombus*'a sınırlı ve kısa sürecek bir yetkiyle de olsa genel vali unvanını veren *Santa Fe* kapitülasyonları da yer almıştır. Genel valilik sisteminin asıl başlangıcı ise, Yeni İspanya visrualığının kurulması ve Don Antonio de Mendoza'nın ilk genel vali olarak atanmasıyla 1535 yılında gerçek bir şekilde yerleşmiştir. Genel valilerin, valilerin ve genel kumandanların atanması da eyalet şurası üyelerinde olduğu gibi, Hint Adaları Konseyinin vasıtasıyla olmuştur. Uzun süre görev yapan Eyalet Şurası görevlilerinin aksine genel valiler beş ila sekiz yıllık süreler için atanmışlardır. Amerika'daki İspanyol sömürge hükümetindeki genel valiler, kralın deniz aşırı topraklardaki en yüksek temsilcileri olarak metropol ile sömürgeler arasındaki mesafenin uzaklığı nedeniyle geniş yetkilerle işe başlamışlardır. Bunlar, sömürgelerin kurulmasındaki temel aktörler olarak görülmekte; özel bir merasime tabi ve muhafız alayına sahip olma, dilediği gibi kararlar alabilme gibi kraliyetin sahip olduğuna benzer bir iktidarla donatılmışlardır. Zamanla görevlerine giren konularda düzenlemeye gidilmiş, özellikle Eyalet Şurasının sınırlamasına tabi olmuştur. Bununla birlikte idari işlere, hazineye, asayişe, yargıya, hazineye ve dine dair önemli görevleri muhafaza etmişlerdir. Bkz: **Hernández**, s.108-109; **Fieldhouse**, *Empires*, s.19; **Ciaramitaro**, s.237-238.

⁶⁸⁵ İspanyol valilerin görevleri çeşitli kategoriler altında ele alınabilir. Her şeyden önce genel valiler, Kralın bizzat üstlenmediği ve Kraliyet kararnameleri ile açıkça yasaklanmamış hallerde, aralarında üst düzey sömürge bürokratlarının da bulunduğu çeşitli atamaları gerçekleştirmiştir. Bunun dışında Hint Adaları Konseyinin denetimine tabi olmak üzere kendi kararnamelerini çıkarma yetkisine sahip olmuştur. Öte yandan genel valilere önemli denetim görevleri verilmiştir. Sömürgelerde faaliyet gösteren bürokratların kendi görevleri ile yerlilere olan muameleleri; yetki alanı dahilindeki arazi satış ve dağıtımı; yeni kasaba ve şehirlerin kurulması ile keşif ve fetih hareketlerinin koordinasyonu; halk sağlığı ve ahlakı; posta teşkilatı; gıda piyasası ve güvenliği; şehirlerdeki yollar, kaldırımlar ve aydınlatma; yollar ve köprülerin inşası, bakımı ve onarımı; şehirlerin güvenliği gibi hususlar, genel valinin denetimi altında yer almıştır. Genel valilere, bunlarla ilgili olarak gerektiğinde temyiz mahkemesi olan Eyalet Şurasına başvuru hakkı tanınmıştır. Genel valiler, bunun dışında, daimî sömürge ordularının kurulmasından önce silahlı kuvvetlerin en yüksek askeri kumandanı unvanını taşımışlardır. Askere alma, silah, iâşe ve mühimmat tedariki ile askeri hastanelerin idaresi ve bölgenin savunma planlarının hazırlanması gibi konularda askeri görevleri üstlenmişlerdir. Genel valilerin bir diğer önemli görevi, Eyalet Şurasına başkanlık etmek olmuştur. Visrualıklardaki genel valiler, Eyalet Şurasındaki yetkileri dahilinde farklı mahkemeler arasındaki yetki uyuşmazlıklarını çözüme bağlamışlar, gecikmeleri önlemek için adli işlemleri denetlemişler, hâkimleri atamışlar, yargı organlarının yetki sınırlarını tayin etmişler ve eyalet şurasının düzenleyici işlemleri ile yargısal kararlarının icrasını temin etmişlerdir. Öte yandan genel valiler, sömürge hazinesine ilişkin görevleri de yürütmüşlerdir. Kraliyet darphanesinin yönetimi ile birlikte Kraliyet hazinesinin yönetimini üzerinde söz sahibi kılınmışlar, varlıkların yanı sıra hesapları ve hareketleri izlemekten sorumlu tutulmuşlardır. Son olarak genel valiler, Avrupa'da Kilisenin hamisi olan Kralların temsilcileri olarak sömürgelerdeki din işlerinde önemli bir görev üstlenmişler ve yetki sahalarına dini konular da dahil edilmiştir. Buna göre genel valiler, kıtaya gelen din adamlarına beratlarını veren, dini kuralların uygulanmasını gözetim altında tutan, sömürgelerdeki kilise teşkilatı dahilinde atamaları denetleyen ve dini mahkemeler ile laik mahkemeler arasındaki yetki uyuşmazlıklarını çözen bir görev üstlenmişlerdir. Valilerin yetkileriyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Bkz: **Hernández**, s.109-114.

Portekiz'in Brezilya'daki genel valileri (governadores gerais), Asya'daki erken uygulamadan sonra XVIII. yüzyılda bölgeye getirilmiş, bununla birlikte Asya'daki genel valiler, Brezilya'dakilerden daha geniş yetkilere sahip olmuştur⁶⁸⁶. Üç yıllık bir süre için gönderilen genel valilerin başlıca görevleri, vergilerin toplanmasına nezaret etmek, adli işlerle ilgili olarak en üst hâkim rolünü üstlenmek ve kıyıların korsanlardan korunmasını sağlamak olmuştur. Bununla birlikte sonraki tarihlerde bölgeye kral naipleri de (vice-reinado) gönderilmiştir. Genel valilere nazaran etrafları daha büyük bir ihtişamla çevrili olan, yüksek soylu bir aileye mensup ve sınıf farkı gözetmeksizin herkese sert cezalar verebildikleri için daha fazla iktidara sahip olan bu kimseler, yüksek rütbeli bir memuru andıran genel validen ziyade Kraliyetin temsilcisi gibi görülmüştür. Genel vali, emirlerin uygulayıcısı gibi görülürken, naipler kutsal monarşik gücün vücuda bürünmüş hali olarak kabul edilmişlerdir⁶⁸⁷.

Britanya'nın Kuzey Amerika'daki kolonilerinde, temel görevleri, beratlarda belirtilen sınırlar dahilinde Kraliyetin imtiyazlarını yürütmek ve koloni kanunlarını uygulamak olan valiler görev almıştır. Bunlar koloninin türüne göre doğrudan hükümdar tarafından atanabildiği gibi (kraliyet kolonileri) kimi zaman toprak sahipleri bizzat valiliği üstlenmiş (mülk kolonileri) ve bazı durumlarda ise seçimle göreve gelmişlerdir (şirket kolonileri). Göreve atanma şekli ne olursa olsun valiler, metropolün temsilcisi olarak, hükümdarın rolüne benzer bir rolü üstlenmiş, hemen hemen aynı yetkilere sahip olmuştur. Bu kapsamda, askeri kumandan, en yüksek idari otorite ve koloninin başı gibi sıfatları üstlenmiş, koloni içerisindeki yürütme yetkisini kullanmış, üst düzey bürokratları atamış, kolonideki meclisleri toplantıya çağırarak ve onların kararlarını veto hakkını elinde tutmuştur. Ayrıca vali, konseyin başkanlığı ile birlikte koloni içerisindeki en yüksek yargı organını da teşkil etmiştir. Valinin kararlarına karşı yalnızca

⁶⁸⁶ Russel-Wood, s.3.

⁶⁸⁷ Bkz: Lopez, s.32-33. Öte yandan genel valiler rahat bir çalışma ortamına sahip olamamışlardır. Bir yandan metropolün dinmeyen reform özlemi, diğer yandan sömürge içerisindeki dini, idari ve sosyal otoriteler, hiyerarşinin tepesinde yer alanların yetkilerini sürekli olarak sınırlamaya tabi tutmuştur. Kraliyet, etkin bir sömürge yönetimi ve kıyı şeridinin güvenliği için kumandanları kayırmış, samimi ilişkilerini onlarla sürdürmüştür. Genel valilerin idari yapıdaki merkezi konumlarına rağmen mesafenin uzaklığı, iletişim sorunları ve bölgesel farklılıklar gerekçe gösterilerek bu kişilerin etkinlikleri zayıflatılmıştır. Kraliyet, etkin bir sömürge yönetimi ve kıyı şeridinin güvenliği için kumandanları kayırmış, samimi ilişkilerini onlarla sürdürmüştür. Genel valilerin idari yapıdaki merkezi konumlarına rağmen mesafenin uzaklığı, iletişim sorunları ve bölgesel farklılıklar gerekçe gösterilerek bu kişilerin etkinlikleri zayıflatılmıştır. Sömürge içerisinde ise belirli grupların (örneğin piskoposlar) bu üst düzey yöneticilerin nüfuz alanının dışında bırakılması ve sömürge'deki alt düzey görevlilerin (örneğin yargıda ve maliyede görev alan memurlar) fiili bir etkinliğe sahip olmayan önemsiz yetkilerle donatılması benzer bir sonucu doğurmuştur. Tayin, tapu tahsisi ve yargı üzerindeki genel nezareti naiplere devredilmiş, yalnızca kendi yaşadıkları kaptanlıklardaki mahkemeler üzerinde söz sahibi olabilmışlerdir. Benzer şekilde naip de kısıtlamalardan payını almış, valilere uygulandığı gibi Kraliyet izni olmadan bulundukları bölgeyi terk etmeleri yasaklanmıştır. Keza valiler ile birlikte toprak sahipleri, yerleşimciler, piskoposlar ve dini grupların baskılarına maruz kalmışlardır. Krallığın yerlileri koruma ile yerleşimcileri destekleme arasında yaşadığı ikilemde konumlarını daha da kaybetmişler, çeşitli anlaşmalarla, tavizlerle, yerlileri zorla köleleştirmeye çalışarak veya metropolün emirlerine aykırı şekilde topraklara el konulmasına göz yumarak varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bkz: Perides, s.84; Russel-Wood, s.14 ve 27.

Londra'daki Kraliyet Konseyine müracaat edilebilmiştir. Valinin bu gibi yetkilerinin çerçevesi, Kraliyet tarafından kendilerine verilen vekaletnameler (patent) ile tespit edilmiştir⁶⁸⁸.

Britanya'nın Hindistan'daki genel valileri ise İngiliz Parlamentosu ve Kraliyetin nihai otoritesine bağlı olmakla birlikte hem kral naibi hem de genel vali olarak görev yapmışlardır. Doğrudan Kraliyeti temsil ettikleri ve Hindistan'ın yönetimiyle ilgili tüm konularda Parlamente'ya sorumlu olan bir bakanın direktiflerine göre hareket ettikleri için kendilerinde birleşen merkezi bir hükümetin başında bulunmuşlardır. Babür İmparatorluğunun meşru bir halefi gibi hareket eden valiler, doğulu bir despot gibi işlev görmüşlerdir. İngiliz Parlamentosuna, 1858'e kadar Şirkete ve bu tarihten sonra Hindistan Bakanlığına bağlı olarak görev yapmalarına rağmen gerek mesafenin uzaklığı gerekse iletişim imkânlarının sınırlı olması nedeniyle başına buyruk bir şekilde davranmıştır. Kendisi üzerindeki çok kısıtlı sınırlama ancak meclisi tarafından söz konusu olabilmektedir. Sömürgeye ilişkin hemen her konuda geniş yetkileri olan genel valiye, meclislerle birlikte hareket ederek kanun kuvvetini haiz kararname'ler çıkarma yetkisi tanınmıştır⁶⁸⁹.

Fransızların Amerika'daki sömürgelerinde genel valiler, asalet sahibi askerler arasından seçilmişler ve Kralın temsilcileri olarak karşılanmışlardır. Esas olarak sorumlulukları silahlı kuvvetler, ticari tasarrufların uygulanması ve mahkemelerce verilen ölüm cezalarının gözden geçirilmesi olmuştur. Ancak sosyal ve mesleki itibarlarına rağmen sömürge'nin idaresi kendilerine güvenle teslim edilmemiş, önemli bir metropol mülki amiri olan denetçilerin (intendants) otoritesinin gölgesi altında kalmışlardır. İspanya'nın sömürgelerindeki

⁶⁸⁸ **Göze**, Siyasal, s.514; **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.35. 1926 yılına kadar Britanya hükümetinin temsilciliğini de yürüten dominyon genel valileri Krallık makamı ile dominyonlar arasındaki bağlantıyı sağlayan kişiler olmuştur. Bu tarihten sonra genel vali yalnız Krallık makamının temsilcisi haline gelmesine karar verilmiştir. İki dünya savaşı arası dönemde İngiliz hükümetinin herhangi bir dominyonun yürütmeye ilişkin işlerine müdahale yetkisi ortadan kalkmıştır. Dominyonların yürütme kuvveti İngiliz sistemiyle büyük benzerlikler göstermiştir. Temsilcilerin oluşturduğu mecliste çoğunluğu elde eden parti lideri başbakan sıfatıyla ve kendi çalışma arkadaşlarını seçerek kabineler kurmuştur. Bkz: **Versan**, s.170.

⁶⁸⁹ Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.274; **Dareste/Dareste**, s.316. Temsili meclislerin öneminin zaman içerisinde artmasıyla valinin yetkilerinde kısıtlamaya gidilmiştir. 1915, 1919 ve 1935 tarihli Government of India Act düzenlemelerinde genel valiler genellikle meclisleriyle birlikte ele alınmış ve yetkilerin çoğunluğu valilerin başkanlık ettiği meclislere tanınmıştır. 1915 düzenlemesiyle Hindistan'daki sömürge hükümetinin gözetiminden, yönetiminden ve kontrolünden sorumlu kılınan genel valiler, İngiliz hükümdarı tarafından atanıp bakanların emirlerini yerine getirmekle sorumlu tutulmuşlar, meclisi olmadan Hindistan'ın herhangi bir yeriyle ilişkin sınırlı olarak tasarrufla bulunabilmüşlerdir. Ayrıca meclis olmaksızın yerel yönetimlere veya memurlara doğrudan verdikleri emirleri bakana bildirmeleri gerekmiştir. Son düzenleme ile vali yürütme organının başı olarak doğrudan veya ast görevliler aracılığıyla kullanabileceği yetkilere sahip olmuştur. Bu yürütme yetkisi, meclisin yetki alanına giren konuları, terfileri ve Kraliyet tarafından verilen hakların, yetkinin ve yargı yetkisinin kullanılmasına kadar uzanmıştır. Bununla birlikte yetki, meclisin yetki alanına giren konuları, sömürge yapısına ilişkin konuları veya Kraliyetin tebaası olmayan veya Hindistan yerlisi olmayan kişilerin askere alınmasını kapsamamıştır. Bkz: Government of India Act, 1915. <https://www.indianculture.gov.in/rarebooks/governmentindia-act-1915-being-supplement-indian-constitutionaldocuments-1773-1915> (Erişim Tarihi: 29.04.2023); Government of India Act, 1919. Bkz: <https://www.constitutionofindia.net/historical-constitution/government-of-india-act-1919/> (Erişim Tarihi: 29.04.2023); Government of India Act, 1935. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1935/2/pdfs/ukpga_19350002_en.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2023).

Audiencia'ya benzer bir sorumluluğu üstlenen bu görevliler, avukatlık mesleğine mensup kimseler arasından sadakat ve verimliliklerine güvenildiği için sömürgelerdeki valileri nezaret altında tutmak üzere atanmış, savunma, maliye ve adliyeye ilişkin konularda metropoldeki Bakana karşı doğrudan sorumlu olmuşlardır. Sömürge hükümeti dahilinde meclislere başkanlık edip tali derecedeki memur tayinlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu bakımdan sömürge hükümetinin işlerliğinde denetçiler ve valilerin uyuşması hayati bir önem arz etmiştir. Genel valiler, ancak XIX. yüzyılda denetçiliğin kaldırılmasından sonra sömürge hükümeti üzerinde tam bir kontrol elde edebilmişlerdir⁶⁹⁰.

Sonuç olarak valiler, metropoldeki hükümdarın bir temsilcisi olarak görülmüş ve önemli roller üstlenmiştir. Sadece yürütme işleriyle ilgili olarak değil, hükümdardan beklenen inanç, hayırseverlik, sağduyu gibi karakteristik özellikleriyle de temayüz etmeleri beklenmiştir. Valiler geniş yetkilere sahip olmuş, bu kapsamda atamalar yapmak, kararnameler neşretmek, yerel unsurları denetlemek, vergi toplamak, kamu hizmetlerinin işleyişini takip etmek, temyiz olarak getirilen davalara bakmak gibi çok çeşitli sahalarda hareket etmişlerdir. Bu görevliler, genellikle sadakatleri ve verimlilikleriyle görev başına gelmiş ve orada kalmışlardır. Bazı uygulamalarda metropolün gönderdiği memurlar altında sıkı bir denetime tâbi tutulmuşlardır.

3.1.1.2.2.2. Meclisler

Sömürge hükümetlerinde yer alan meclisler, başlıca görevleri itibariyle valiye görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olmak, sömürge ile ilgili meseleleri müzakere etmek, gerektiği durumlarda görüş bildirmek, sömürge dahilinde gelen şikayetleri gündeme getirmek şeklinde kendisini göstermiştir. Sömürge bağlamında meclisler, yapıları ve işleyişleri sömürgeci güçlerin özelliklerine ve sömürgelerin özel şartlarına bağlı olarak değişmekle birlikte coğrafi ve kültürel farklılıklardan bağımsız olarak hem danışma hem de yargılama fonksiyonlarına sahip olmuşlar, metropolü temsil etmişlerdir. Metropol kanunlarının uygulanmasını kolaylaştırarak ve adalet tevzi ederek bir yandan sömürge hükümeti ve yerliler, diğer yandan sömürge hükümeti ve metropol arasında aracı rolü üstlenmişlerdir. Üyeler, metropoldeki hükümdar ya da sömürge kurumları tarafından atanmış, genellikle yerel elitlerden ya da sömürgeciler ile yerlilerin evliliklerinden doğarak ortaya çıkan yeni sınıflardan seçilmiştir. Adaletin uygulanmasından sorumlu olmuşlar ve genellikle temyiz davalarını inceleyen ve karara bağlayan üst derece yargı mercileri olarak hizmet vermişlerdir. Bununla

⁶⁹⁰ **Fieldhouse**, *Empires*, s.37-38. Cezayir'in sömürge hükümetinde genel vali, yargı, din, eğitim ve maliye gibi bazı hizmetler hariç olmak üzere bölgenin çeşitli kamu hizmetlerinin görülmesinde tek yetkili otorite olarak görevlendirilmiştir. Pek çok konuda metropoldeki bakanların sahip olduğu yetkilerle donatılmıştır. Bkz: Daresté, F. R./Daresté, **Avrupa – Amerika – Afrika – Asya – Okyanosya Devletlerinin Esas Teşkilat Kanunları Cilt I**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, (Daresté/Daresté, Cilt I) s.461.

birlikte yerel hizmetlerin görülmesiyle ilgili roller de üstlenmişlerdir. İspanyol sömürgelerinde meclisler idari birimlerin yönetimini de üstlenerek danışma görevinde yer almış⁶⁹¹, Fransız sömürgelerinde ise metropolden gönderilen düzenleyici işlemleri denetleme, onaylama, hatta kısmen düzenleyici işlem yapma yetkisine sahip olmuşlardır⁶⁹².

İspanyollar, Amerika'daki sömürgelerine Eyalet Şurası (audiencia) ve Belediye Meclisi (cabildo) gibi merkez kurumlarının orijinallliğini koruyarak yeni ortama uyarlamaya çalışmışlardır. Hükümdarlar her yerde adaleti bizzat gerçekleştiremediklerinden ötürü, her eyaletin ve tebaasının adaleti dağıtabileceği, tüm monarşinin ortak bir vatan sistemi altında birleşebilmesi için Kraliyet Konseyi (Curia Regia), yargı sahalarının adil bir şekilde bölünmesini ve çakışmamasını, bir eyaletin adaletinin diğer eyaletlerde de uygulanmasını sağlamıştır. Meclisler sistemi, karmaşık bir bölge çerçevesini yönetmekten kaynaklanan sorunlara fonksiyonel bir çözüm olmuştur. Bununla birlikte, meclisler, Kral ve onun yargı yetkisine tabi olan bölgeler arasında buluşma noktası işlevi görmüştür. Bu kurumların ve içerisinde yer alan hâkimlerin kalitesi ve önemi, temsil ettikleri krallıklar ve devletler tarafından takip edilmiş ve düzenlenmiştir. Amerika'daki İspanyol sömürge hükümetinde Eyalet Şurası (audiencia) kolektif bir yapıya sahip olmuştur. Bir yandan önemli bir danışma organı olmuş, diğer yandan hukuk ve ceza temyiz mahkemesi olarak bir yargı kurumu şeklinde hizmet

⁶⁹¹ Sömürgelerdeki en önemli meclis, üyeleri Hint Adaları Konseyi tarafından atanan ve hem mahkeme hem de danışma konseyi olan Eyalet Şurası (audiencia) olmuştur. İlk kez XIV. yüzyılda İspanya'da kraliyet mahkemesi olarak kurulan bu yapı, Amerika'daki sömürgelerde idari bölgelerin yönetiminden de sorumlu olacak şekilde danışma ve kısmen yasama organına dönüşmüştür. Bunlar, tahtı temsilen kanunlaştırma faaliyeti yapan ve adalet dağıtan kurumlardır. Amerika'daki İspanyol belediye teşkilatı ise kıtanın önemli fatihleri arasında yer alan Hernán Cortés'in kendi varlığını ve otoritesini meşrulaştırmak için giriştiği teşebbüsün sonucu olarak ilk kez Veracruz'da kurulmuştur. Ortaçağ'dan beri süregelen Kastilya Belediye teşkilatının taklidi şeklinde teşkil edilen bu kurum kısa süre içerisinde kök salmayı başarmıştır. Bir kraliyet görevlisi olan *corregidor*'lar tarafından yürütülen bu teşkilat, yerel yönetimin temel ögesi haline gelmiştir. Daha geniş alanların sorumluluğu valiler tarafından üstlenilmesine ve bazı belediyelerin *alcalde mayor* sıfatıyla belediye başkanları olmasına rağmen, *corregidor*'lar sömürge hükümetinin temel taşlarından biri olmuştur. Bu tip yöneticiler, sömürge hükümetinin tavsiyesi üzerine metropol tarafından atanmış ve daha ziyade *creole* sınıfından seçilmiştir. Bkz: Salvador, Valencia Carmona, **El Municipio Mexicano: Génesis, Evolución y Perspectivas Contemporáneas**, Universidad Nacional Autónoma de México, Ciudad de Mexico, 2017, s.59-60; **Burbank/Cooper**, s.131; **Fieldhouse**, *Empires*, s.19.

⁶⁹² Fransa'nın Amerika'daki meclisleri, üyelerinin tamamı Kraliyet tarafından atanan başkan, sivil yetkiler, kıdemli ordu ve donanma subayları ve sömürgecilerden oluşmuştur. Bu meclisler, esas olarak hukuki ve idari birtakım görevleri üstlenmişlerdir. Hukuki anlamda ilk derece mahkemelerinin temyiz başvurularını inceleyip özel mahkemeleri denetlemişler, idari olarak ise metropolden gönderilen fermanlar ve diğer düzenleyici işlemler ile valiler ve denetçiler tarafından hazırlanan nizamnameleri onaylamışlardır. Bu meclisler, kimi zaman metropolden gönderilenleri beğenmedikleri veya uygulanamaz buldukları için onaylamaktan kaçındıkları için sömürge hukukunu Fransız menşeiinden uzaklaştırmışlar, öte yandan valiler veya denetçilerin hazırladıklarını onaylayarak ve tartışmaya açarak yarı-yasama organı işlevi görmüşlerdir. İngiliz kolonilerindeki meclislere benzer yetkiler inşa etme eğilimleri Fransız anayasal teorisine aykırı bulunduğu için yetkileri azaltılmış ve temyiz davalarını inceleme rolleri öne çıkarılarak daha ziyade üst mahkeme görünümüne büründürülmüştür. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.38. Cezayir'de genel valinin yanında bir Yüksek Hükümet Meclisi, kurulmuş, bu meclise görevleri dolayısıyla doğrudan üye olanlarla birlikte yerli eşraftan, memurlardan, belediye meclisleri ve mali konularda görevli denetçi kurullardan seçilen kişilerden oluşmuştur Mali konularda denetçi kurullar ise bütçe kanunu ile tespit edilen belirli vergileri toplamak üzere Cezayir'e ait bütçeyi kabul etme yetkisine kavuşturulmuştur. Bkz: **Dareste/Dareste**, *Cilt I*, s.461.

vermiştir. Bu anlamda sağladığı adalet, doğrudan kral tarafından dağıtılan adaletin bir uzantısı olarak görülmüş ve Şura, hükümdar-hakim kavramını etkili bir şekilde somutlaştırmıştır. Uzman hukukçulardan oluşan bu yapı, Amerika'daki en önemli İspanyol kurumları arasında görülmektedir ve kıta üzerinde egemenliğin tesis edilmesinde büyük katkılarının olduğu kabul edilmektedir. Yargısal yönü ağır basmakla birlikte, monarşi ve yerleşimciler arasındaki uzlaşmayı kolaylaştıran bir arabulucu rolü oynayarak siyasi bir role de bürünmüştür. Öte yandan belediye meclislerinin yönetim organı olan *cabildo*'lar, valinin önderliğinde belediye başkanları ve meclis üyelerinden oluşmuştur. Faaliyetleri *corregidores* tarafından denetlenmiş ve yollar, hapishaneler, hastaneler gibi hizmetlerin görülmesi ile yerel bir polis ve asker teşkilatını kurmuştur. Bununla birlikte her yıl hukuk ve ceza sahalarında yargılama yetkisine sahip iki yargıç (*alcalde*) seçmişlerdir⁶⁹³.

Britanya'nın Kuzey Amerika'daki kolonilerinde meclisler, Adalardaki dominyonlara benzer şekilde, yalnızca İngiliz Hükümeti altındaki mahalli idare meclisleri şeklinde değil, anayasal birer varlık olarak fonksiyon ifa etmiştir. Kolonideki hükümet işleri yalnızca vali tarafından üstlenilmemiş, önemli kararlar yerel meclisler tarafından alınmıştır. Bu anlamda İngiliz Monarşisinin egemenliğine rağmen sömürge hükümeti tabiatı gereği bir cumhuriyeti andırmıştır. Kolonilerdeki temsili meclisler (representative assembly) ile valinin idaresindeki üst meclisin (council) oluşturduğu yasama organı, kendilerine tanınan imtiyazların sınırlarını aşmamak ve hükümdarın onayına tabi olmak şartlarıyla koloniler içerisinde yürürlükte olacak kanunlar yapmışlardır. Bu denli kapsamlı yetkilerle donatılmış meclisler, XVIII. yüzyılın sömürgecilik dünyasında oldukça müstesna bir yerde durmaktadır⁶⁹⁴.

⁶⁹³ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Bkz: Pérez, s.51-52; Ciaramitaro, s.255; Fieldhouse, Empires, s.20-21; Salvador, s.63.

⁶⁹⁴ Fieldhouse, Empires, s.61-62; Aybay, s.105. İngiliz vatandaşlığının hak ve özgürlüklerini beraberinde getiren yerleşimciler, Avam Kamarası'na seçilenlerin tecrübelerini de yanlarında taşımışlar, bu meclislere kamusal tartışmalar ve karar alma mekanizmalarını işletmek için oldukça sahip çıkmışlardır. Adeta minyatür bir parlamento işlevi gören bu meclisler, Kraliyet Kolonilerinde dahi güçlü bir muhalefet üretebilmiştir. Gerek yerleşimin yoğun olduğu yerlerde, gerekse dağınık sınır bölgelerinde valilerin, konseylelerin ve İngiliz hükümetinin elinin uzanmadığı noktalarda, bir yandan vahşi doğa ve yerlilerle mücadele ederken diğer yandan kendi kendilerini bu meclisler aracılığıyla yönetmeye çalışmışlardır. Varlıklı kimseleri kabullenip yoksulları dışlamasına rağmen, yerleşimcilerin bir gün gerekli şartları sağlayarak bu toplantılara katılma umudu kırılmamış, meclisler önemini kaybetmemiştir. Bkz: Lütem, Amerika, s.13. Böylece anavatandakine benzer şekilde birisi (council) Lordlar Kamarasına, diğeri de (representative assembly) de Avam Kamarasına karşılık gelebilecek meclisler, vergilerin yükümlülüklerin muvafakat ve kabulüyle konulmaları yolundaki prensibe uygun şekilde yasama faaliyetini yürütecek yetkinlikte kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu meclislerde yapılan kanunlar, valinin vetosuna ve Kraliyetin kontrolüne tâbi olarak, koloniler açısından beratlarla tespit edilmiş yetkiler dahilinde iki meclis tarafından yayımlanmıştır. Kral dilediğinde bu kanunla ilga etme yetkisine sahip olmuştur. Fakat herhangi bir meclis tarafından çıkarılan ve vali tarafından onaylanan kanunlar, Kral ilga edinceye kadar yürürlükte kalmıştır. Aradaki sürede yürürlüğe giren kanunların Kraliyet Konseyi'ne ve dolayısıyla Krala sunulması gerekmiştir. Bu durum, dönemin iletişim ve ulaşım konusundaki zorluklar dikkate alındığında, yapılan kanunlara neredeyse mutlak bir mahiyet vermiştir. Akbay, Amerika, s.20-21; Göze, Siyasal, s.515. Bununla birlikte metropoldeki parlamentonun kanunları bazı istisnalar haricinde kolonideki kanunlar tarafından değişikliğe uğratılmadan yürürlüğe girme kapasitesine sahip olmuştur. Bu anlamda Parlamentonun kanunları ile koloni kanunları arasında bir hiyerarşi olduğu söylenebilir. Özellikle denizcilik ve ticarete ilişkin kanunlar, bütün bir imparatorluğun menfaatlerine yönelik olduğu için, ancak Londra

Bunlardan Yüksek Konsey (council), valiye idari işlerinde yardımcı olması için kurulmuş, üyeleri kral, toprak sahipleri veya vali tarafından atanan ve on iki ila on sekiz kişiden oluşan, genellikle varlıklı kesimlerden oluşan bir yapı olmuştur. Vali, mahkemelerin kurulması, hâkimlerin ve memurların atanması, din adamları ile ilgili konuların ele alınması gibi yetkilerini bu meclise danışarak kullanmıştır. Öte yandan Temsili Meclis (representative assembly), mülk sahipliği ve araziden elde edilen gelire dayalı olarak seçilen, yirmi ila yüz kişiden oluşan “*özgür kimselerin*” (freemen) meclisidir. Küçük toprak sahipleri, yabancılar, zanaatkarlar, tüccarlar, ücretli çalışanlar, işçiler ve siyah köleler seçme ve seçilme hakkına sahip olamamıştır. Meclislerin toplanması ve görüşlerine müracaat edilmesi valilere görevleri arasında yer almıştır. Ancak valilere meclislerin aldığı kararları veto etme yetkisi de tanınmıştır. Bu meclislerin kurulması, kolonileri kuran beratlarla öne sürülen önemli bir şart olmuş, ilk örneği Virginia kolonisi verdikten sonra diğer kolonilerde de benzer meclislere yer verilmiştir. Başlangıçta esas olarak idari ve adli meselelerle ilgilenen meclisler, zamanla etkinliğini güçlendirmiş ve görevleri arasında kanunlaştırma faaliyetinde bulunmak, harcamaları kontrol etmek ve vergileri toplamak yer almıştır. Seçmen kitlesini temsil etmesi ve bütçe üzerindeki denetimi nedeniyle sağlam bir iktidara ve meşruiyete sahip olmuştur⁶⁹⁵.

Britanya'nın dominyonları 1926 İmparatorluk Konferansı ile 1931 tarihli Westminster Statüsü arasında yaşanan sürece kadar İngiliz hukuku bu konuda Parlamento'ya yetkilerini sınırlandıracak bir imkân tanımamasından dolayı Britanya Parlamentosu teorik olarak bütün

---

Parlamentosunun düzenleme alanı içerisinde kabul edilmişlerdir. **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.40; Britanya'nın Amerika'daki sömürge hükümetlerinde temsili meclislere yer verme geleneği, Kuzey Amerika'daki kolonilerle sınırlı olmamış, bunların bağımsızlığından sonra da devam etmiştir. 1783'ten sonra Karayipler'deki sömürgeler, Nova Scotia ve New Brunswick ile birlikte temsili kurumlarını muhafaza etmişlerdir. Bu sömürgeler XIX. yüzyılda bazı noktalarda büyük değişiklikler yaşamışsa da, Britanya İmparatorluğunun Amerika topraklarındaki ilk aşamaları ile sonraki aşamaları arasında istikrarlı bir bağlantıyı temsil etmişlerdir. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.72. Kolonilerdeki sağlam yerine rağmen temsili meclislerin hukuki ve siyasi karakteri ada ve kıta arasında uzun bir süre münakaşa konusu olmuştur. Meclisler, İngiliz Parlamentosunu koloni içerisinde temsil ettiklerini ve bu nedenle yetki sahibi olduklarını iddia etmişler, buna karşılık metropol ve kolonilerdeki valiler, meclislerin Kralın verdiği imtiyazlar sayesinde mevcut olduğunu ve bu nedenle yalnızca kendilerine bahşedilen yetkileri kullanabileceklerini savunmuşlardır. Koloni sakinleri, İngiliz hükümdarının sadık tebaaları olma niyetlerinden vazgeçmemekle birlikte Londra'daki parlamentoda temsil edilmemelerinden dolayı (Avrupa'daki diğer dominyonlar da temsil edilmemektedir) orada çıkarılan kanunlarla kendilerine vergi konulmasını kabullenmemişler, bunun hukuka aykırı, gayrı adil ve zalimane olduğunu ileri sürmüşler ve temsil edilmeden vergilendirilmenin tiranlık olduğu (taxation without representation is tyranny) iddiasıyla muhalefet etmişlerdir. İngilizler ise, Kraliyetin anayasa hukuku ilkeleri çerçevesinde Parlamentodaki temsilcilerin yalnız kendi seçim bölgelerini değil, koloniler de dahil olmak üzere bütün Krallığı temsil ettiğini ileri sürerek bu argümana karşı çıkmışlar, ancak kolonileri ikna edememişlerdir. Bunun üzerine bazı koloniler kendi başlarına hareket etme, kendi kanunlarını yapma ve İngiliz Parlamentosunun özellikle ticari nitelikte olan kararları dahil olmak üzere tasarruflarını dikkate almama eğilimi göstermiştir. Bkz: **Göze**, Siyasal, s.515; **Aybay**, s.106. İngilizlerin Güney Amerika'daki sömürgelerinde ise bu kurumlar anavatandaki veya kuzeydeki gibi işlememiştir. Adalardaki gelişmeler, temsili meclislerin yasamanın yanında kamu maliyesini kontrol etme, idareyi denetleme, memurları ve maaşlarını tayin etme konularında Kraliyet valileri üzerinde kademeli olarak güç kazanması yönünden benzerlikler arz etse de bu kurumlarda iktidarı ve çoğunluğu elinde bulunduran plantasyon sahipleri yalnızca kendi menfaatlerine hizmet etmişlerdir. Bkz: **Dunn**, s.338.

⁶⁹⁵ **Göze**, Siyasal, s.514-515; **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.35, **Nevins/Commager**, s.37.

dominyonlar üzerinde mutlak üstünlüğe sahip olmuştur. Westminster Statüsü'nün yürürlüğe girmesinden sonra ise Britanya Parlamentosu'nun hiçbir tasarrufu, dominyonlar tarafından teklif edildiği veya kendisinin dahli metinde belirtilmediği sürece dominyonların iç hukuklarının bir parçası olarak görülmemiştir. Dominyonlar kendi parlamentolarına sahip olarak kendi kanunlarını çıkarma hakkını ellerinde bulundurmışlardır⁶⁹⁶.

Bununla birlikte valiliklerin tayin ettiği sahalarda yetki kullanmak üzere kurulan temsili organların bulunduğu Britanya'nın sömürgelerinden başka Hollanda'nın hüküm sürdüğü Endonezya'da da temsili hükümetler görülmektedir. Özerkliğin kapsamı değişmekle birlikte, İngilizler ve Hollandalılar, sömürge meclislerinin kanun yapma konusunda üstlenecekleri role vurguyla belirli bir seviyede yasama işlerinde ve mali konularda serbestlik tanımıştır⁶⁹⁷.

Sonuç olarak sömürge hükümetlerinde yer alan meclisler, erken dönemde sömürgeci güçlerin kontrolü altındaki bölgelerde valilere yardımcı olmak, sömürgelerle ilgili meseleleri müzakere etmek, belirli konularda görüş bildirmek ve şikayetleri gündeme getirmek gibi görevler üstlenmişlerdir. Ayrıca metropol kanunların uygulanmasını sağlamak, yerel yönetimlerin hizmetlerine yardımcı olmak ve adli konularda temyiz mahkemesi görevi görmek gibi faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Meclis üyeleri genellikle hükümdarlar tarafından atanmış ve yerel elitlerden ya da sömürgeciler ile yerlilerin evliliklerinden doğan kimseler arasından seçilmiştir. Bununla birlikte Britanya ve Hollanda örneklerinde bu meclislere temsili roller de

⁶⁹⁶ **Versan**, s.170-171. Hindistan'da hem genel valinin meclisine hem de eyalet meclislerine yer verilmiştir. Genel valinin meclisi, sömürge hükümetine dahil yetkililerden oluşmuş ve bu yetkililerin sayısı kademeli olarak artırılmıştır. Zamanla bu kişilerin arasına seçilmiş temsilciler de eklenmiştir. Bu dönüşüm genel valinin otoritesini kısıtlayacak şekilde kapsamlı bir Hint Parlamentosunun temellerini oluşturmuştur. Başlangıçta bir müzakere ortamı olan meclisler, kanun tasarısı hazırlamak ve hükümet faaliyetlerini denetleme yetkilerinden mahrum iken, XIX. yüzyılda yapılan reformlar ve temsili özelliklerinin artmasıyla birlikte valilerden birtakım yetkileri devralarak özellikle yasama faaliyeti ve bütçenin denetlenmesinde kendilerini göstermiştir. Özellikle eyalet meclislerinin geniş yetkilerle ve temsili üyelerle ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte Hindistan için federalizm benzeri bir yapı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte tüm gelişmelere rağmen meclislerin kararları önce valinin, daha sonra metropolün denetimi altında tutulmuştur. 1892 ve 1909 tarihli Indian Councils Act düzenlemeleri meclislere temsili bir karakter bahşederken 1915, 1919 ve 1935 tarihli Government of India Act düzenlemeleri meclislerin yetkilerini genişletmiştir. Bkz: **Dareste/Dareste**, s.316-317; **Fieldhouse**, Empires, s.274-275. Bu düzenlemelerde meclislerin yetkileriyle birlikte kapsamı da genişletilmiş ve giderek daha temsili ve demokratik hale getirilmiştir. 1915'te Hindistan'ın genel idaresinden ve hükümetinden sorumlu olan ve genel valinin atadıkları ile olağanüstü üyelerden oluşan yürütme meclisinin yanında bu meclisin üyeleri ile birlikte seçilmiş üyelerin oluşturduğu ayrı bir yasama meclisine de yer verilmiştir. Ancak bu meclis, yasama faaliyeti için bir tartışma zemininden öteye gidememiş ve sınırlı rolü karar verme yetkilerini elinde toplayan yürütme meclisinin başkanı olarak genel valide bırakılmıştır. 1919'teki düzenlemede hükümette genel vali ile birlikte iki meclise yer verilmiştir. Eyalet meclisi ve yasama meclisi şeklindeki bu ikili ayırmada müzakere rolü bu kez eyalet meclisine tanınmış seçilmiş üyelerden oluşan yasama meclisi ise kanunların hazırlanmasında esas aktör haline getirilmiştir. Son olarak 1935 düzenlemesinin öngördüğü federal yasama meclisi, vali, eyalet meclisi ve yasama meclisinden oluşmuş ve sömürge hükümetine dair alınacak önemli kararlar ve yapılacak düzenlemelerde en önemli organ haline getirilmiştir. İngilizlerin Güney Amerika'daki sömürge hükümetindeki yasama meclisi Kraliyetin kararı ile temsili bir nitelik almış, bu meclisin sömürgeye doğan ve belirli bir vergiye tabi olan kişiler tarafından seçilmiştir. **Dareste/Dareste**, s.157.

⁶⁹⁷ **Osterhammel**, s.57; **Fieldhouse**, Empires, s.377. Endonezya'da Hollandalılar 1916 yılında sınırlı yetkileri bulunan milli bir temsilciler meclisi kurulmasını sağlamıştır. Bu meclis, hem yerlilerin hem de Hollanda kökenlilerin katılımıyla müşterek menfaatlerin takip edildiği bir mecra olmuştur. Bkz: **Roberts**, s.208.

verilmiş, sömürgelerde kanunlaştırmayla ilgili olarak seçimle gelen temsilciler yer almıştır. Zamanla temsili meclislerin etki alanı genişlemiş ve sömürgelerin ana organı haline gelmişlerdir.

3.1.1.2.2.3. Diğer Kurumlar ve Üst Düzey Görevliler

Sömürge yapılanmasında dereceleri değişmekle birlikte siyasi organlar ile idari organlar arasında ayrıma gidilmiş, mahalli işlerin görülmesi için yönetim organlarına yer verilmiş, sömürge işleri içinse bürokratik makamlar oluşturulmuştur.

3.1.1.2.2.3.1. Yerel Yönetim Organları

Sömürgelerdeki yerel yönetim organları, sömürgelere hâkim olan otokratik anlayış ile yerel özerkliğin bir sentezi olmuştur. Bu organlar önemli roller de oynamışlar, ancak faaliyetleri genellikle sömürge elitlerine hizmete özgülenmiştir. Özerklik derecesi yüksek olan organlar, doğrudan demokrasiyi yansıtacak şekilde mahalli meselelerin herkesin katıldığı toplantılar yoluyla görüşüldüğü bir yapı sergilemiştir. Buna karşılık çoğunluğu daha katı bir yapıda, sömürge hükümetinin üst mercilerinin kontrolü altında, yerel unsurlara tanıdığı yetkiler sınırlı olarak hizmet etmiştir. Bu tür yapılanmalarda yerel yönetim esas olarak atanmış memurlar tarafından dikte edilmiş ve bölgenin merkeziyetçi sistemini yansıtmıştır.

Amerika'daki İspanyol sömürge hükümeti içerisinde belediye teşkilatının faaliyetinden sorumlu kimseler olarak *corregidor* ve *alcalde mayor*'lar görülmektedir. Birincil sorumlu konumunda bulunan *corregidor*'lar, kendi bünyelerinde idari ve adli otoriteyi birleştirmişler, yerel yönetim birimlerini ve İspanyol yerleşimlerinin ötesindeki yerli kasabalarını denetlemişlerdir. Genellikle serbest şekilde hareket etmişler, kimi durumlarda ise Eyalet Şurasına başvurularak faaliyetleri denetim altına alınmıştır⁶⁹⁸. Özellikle büyük şehirlerde birkaç hâkim, vali veya belediye başkanı, *corregidor*, hazine memurları, meclis üyeleri, jüri üyeleri, başsavcı, noterler, kayıt memurları, komisyoncular gibi üst ve alt düzey memurlardan oluşan geniş bir teşkilata sahip olmuştur⁶⁹⁹. Portekiz'in Brezilya'daki yerel yönetim anlayışı, metropoldeki muadillerinden esinlenerek oluşturulmuştur. Yerel yönetim organı olan “*belediye meclisleri*” (senados da câmara), Portekiz'dekilerin sahip olduğu imtiyazları elde etmek için mücadeleler vermiştir. Ancak monarşi, Brezilya'daki sömürge'nin kendine has önceliklerini

⁶⁹⁸ Fieldhouse, Empires, s.19.

⁶⁹⁹ Salvador, s.63.

veya ihtiyaçlarını karşılayacak bir idari çerçeveyi oluşturmaktan kaçınmıştır. Bu meclislerde Portekiz’de doğan *creole*’ler, bir dereceye kadar etki sahibi olmuştur⁷⁰⁰.

Britanya, sömürgelerindeki yerel yönetimlerinde orada yaşayanların katılımını ve temsilini önemsemiştir. Bazı yerlerde demokratik ilkeler daha geniş seviyede uygulanmışken, bazı yerlerde temsil veya aristokratik yapılar etkin olmuştur. Yerel yönetimleri ağırlıklı olarak geleneksel toplum liderleri yerine maaşlı bürokratlar yönetmiş, sınırlı özerkliğin tanındığı durumlarda köylere vergi toplama yardımı ve kırsal komiteler aracılığıyla sorun çözme yetkisi tanınmıştır. Şehirlerin büyüklüğüne göre belediyeler daha kurumsal bir görünüm sergilemiştir⁷⁰¹.

⁷⁰⁰ **Russel-Wood**, s.4; **Fieldhouse**, Empires, s.32. Bu dönemde belediye meclisleri yalnızca kasaba statüsü olan yerlerde kurulabilmiştir. Başlangıçta irsi kumandanlık ile kasabaların kuruluşunun kolonizasyon süreci bakımından yakın bir ilişkisi olmuş ve bahşedilen bağışlar (donatários) içerisinde kasaba kurma yetkisi de tanınmıştır. Ancak VII. yüzyıldan itibaren merkezileştirmeyi hedef alan bir gücün müdahalesinin olmaması bu sistemi bozmuş ve birçok bağış sahibi kendi bölgesini terk etmiştir. Bunun yerine kendi yetki alanları içerisinde önemli bir otoriteye sahip olan belediye meclisleri yerel otoriteyi ele geçirmiştir. Bu tipteki örgütlenme, Kraliyet tarafından uygulanan yerleşim, üretim, savunma ve mali siyaset açısından çok önemli bir rol ifa etmiştir. Yerel düzeydeki menfaatlerin gerektirdiği ölçüde idareye, savunmaya ve adliyeyle ilişkin konularda düzenleyici işlemler yapmışlardır. Kurumların geniş yetkilerine paralel olarak nüfuzu da geniş olmuş ve Brezilya’nın menfaatlerinin temsili ve dile getirilmesi ile yerel elitlerin imtiyazlarının korunması noktasında öne çıkmıştır. İdari yapısı itibarıyla üyelik ve oy kullanabilmek için belirli kriterlerin arandığı ve genellikle büyük toprak sahiplerinin görev alabildiği bir görünüm sergilemiştir. Dolayısıyla bu meclisler yerel menfaatlerin sesinin duyurulması bakımından olumlu bir yön taşımışlarsa da esas mesaisi elitlerin ihtiyaçlarına yönelik olmuştur. Bu durum, toprak sahiplerinin üstlendiği görevler dolayısıyla kamu gücünün özelleşmesine yol açmıştır. Bu yönüyle belediye meclisleri İspanyol Amerikası’ndaki muadillerine nazaran daha geniş bir özerklikten yararlanmış, kendi bölgelerinin yönetimiyle ilgili olarak önemli ölçüde söz sahibi olmuştur. Sahip oldukları serbesti ile hükümetin daha üst kademelerinden gelen kararlardan bağımsız şekilde hareket edebilmeleri, diğer yandan bazı yerlerde valileri ve kumandanları atayıp görevden alabilmeleri söz konusu olmuştur. Meclislerde yer alan bazı nüfuzlu kişiler metropol ile doğrudan temas kurma imkânına sahip olduğundan, kendilerini ihmal eden üst düzey görevlilerin kınanmasına ve hatta görevden alınmasına sebep olabilmıştır. Buna rağmen metropol ile ilişkileri yetkilerin sınırlarının belirsiz olması ve Kraliyetin coğrafi sebeplerle yeterince müdahil olamaması yüzünden karmaşık bir görünüm sergilemiştir. Zaman zaman yerel elitlerin iktidarını zayıflatacak veya kamusal görevlerden izole edilmesini sağlayacak adımlar atılmışsa da, kendilerine yönelen muhalefet karşısında, sömürge topraklarının kalkınması ve metropolün sömürge toprakları üzerindeki iddiasını ve kontrolünü sürdürmesi nedeniyle bu kimselerle uzlaşma ve ittifak arayışına gidilmiştir. Bkz: **Russel-Wood**, s.13; **Perides**, s.79-81.

⁷⁰¹ Britanya’nın İngiliz kolonilerinde komün idaresi kendi menfaatleri ve işlerinin yürütülmesi bakımından geniş yetkilere sahip olmuşlardır. Çeşitli kolonilerdeki yerel yönetimlerin temelini farklı ilkeler oluşturmuştur. Özellikle New England, güneydeki kolonilere nazaran daha demokratik bir görünüm sergilemiş ve belediye idaresi (town) kontluğa göre daha üst bir seviyede bulunmuştur. Bu bakımdan komün, koloni işlerinin büyük bir kısmını bünyesinde barındıran bir idari birim olmuştur. Koloniye ait işler komün dahilinde yaşayan seçmenlerin (freemen) toplantılarında (town meetings) müzakere edilmiştir. Doğrudan hükümeti andıran bu usulde mahalli işler tıpkı Atina sitesinde olduğu gibi vatandaşların meydanlarda toplanarak görüşme ve oylamaları ile halledilmiştir. Aynı toplantılarda komüne ait belirli görev ve hizmetlerin yerine getirilmesi için bazı kimseler (townmen veya selected men) seçilmiş ve bunlara görevleriyle ilgili direktifler bildirilmiştir. Böyle tayin edilen temsilciler komünün birer memuru konumunda yer almış ve sorumlu oldukları seçmenleri adına hareket etmişlerdir. Söz konusu toplantılarda, bundan başka, yasama işiyle ilgilenen meclislere girecek temsilciler de seçilmiştir. New England haricinde ise, temsili idare daha sınırlı bir demokrasi ilkesine dayanmış, güneye doğru ilerledikçe daha aristokratik ve merkezi hale gelmiştir. Orta kısımlarda şehirler ve kontluklar önemli görevler üstlenmiştir. Örneğin New York’ta şehirler kontluklardan daha önemli ve üstün bir role sahip olmuştur. Bkz: **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.40-41. Hindistan’da yerel yönetim, klasik şekliyle bir doğrudan yönetim örneği sergilemiştir. Yetkililerin çoğunluğunu ait oldukları yerli topluluğunun irsi liderleri değil, maaşlı bürokratlar olan Hintlilerden oluşmuştur. Özerklik çok sınırlı bir ölçüde tanınmıştır. Bazı sınırlı işlevlerin yürütülmesinde köylere yetkiler tanınmış, vergi toplanmasına yardımcı olmak ve yöresel sorunların iletilmesine katkıda bulunmak için kırsal komiteler kurulmuştur. Büyük şehirlerde ise birkaçının kurumsal anlamda yönetim organı olan belediyelere yer verilmiştir.

Fransızların Amerika'daki yerel yönetimleri metropolde kullanılan sisteme yakın bir uygulama göstermiştir. Fransız beledi statülerinin XIV. Louis tarafından iptal edilmesi sebebiyle sömürgeler bu anlamda bir özerkliğe sahip olamamış, hem yerleşim yerleri hem de kırsal alanlar *intendant* ve onlara bağlı memurlar tarafından yönetilmiştir. Bununla birlikte Fransa'nın aksine sömürgelerde asalete dayalı memuriyetlere yer verilmediği gibi memuriyetlerin satışına da izin verilmemiştir. Bunun dışında idari fonksiyonlar genellikle savunma teşkilatında yer alan kimseler tarafından yürütülmüştür. Böylece yerel kaynakların daha sağlam bir şekilde kontrol altında tutulması sağlanmıştır⁷⁰².

3.1.1.2.2.3.2. Bürokratik Sınıflar

Yönetim anlayışındaki katılığın yanı sıra bürokratik anlamda da sıkı bir yapı sergilenmiştir. Sömürgelerde kurulan bürokratik yapılar Avrupa bürokrasisinin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. XVI. yüzyılda Amerika'daki İspanyol yönetimi, İber Yarımadasında bulunandan daha karmaşık bir örgütsel yapı sergilemiştir. Yine, Hindistan Kamu Hizmetleri (Indian Civil Services) birimi, 1945'te "*refah devleti*"nin (welfare state) kuruluşuna kadar Britanya imparatorluğu içerisinde büyüklük ve profesyonellik anlamında rakipsizdir. Keza, Afrika'da sınavlarla istihdam edilen yüksek rütbeli personel, özel akademilerden yetişmiş, yüksek itibar sahibi kimselerdir⁷⁰³.

Sömürge toplumlarını salt şiddetle kontrol etmenin yetersiz oluşu, kontrolü sürdürmek için karmaşık belgeleme ve gözetim yöntemlerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Mısır, Hindistan, Pakistan, Güney Afrika ve Filistin gibi İngiliz sömürgeleri, seyahat izinleri, belirlenmiş alanlar ve düzenleyici sistemler kullanılarak "*tehlikeli nüfuslar*"ı denetlemek için çeşitli izleme teknikleri uygulamışlardır. Nüfus yönetimi teknolojileri sömürgelerden metropol merkezlerine taşındıkça sömürge bürokrasisinin olağanüstü hal kanunlarına dayanan ve farklı nüfus grupları için ırka dayalı farklı yaklaşımlar kullanan idari çerçevesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Nüfus hareketlerini kısıtlamayı amaçlayan bu bürokrasi, süregiden idari tutarsızlıklar, belirsizlikler ve verimsizlik yaratmıştır. İç nüfus hareketi, sömürge yönetiminde birincil endişe haline geldikçe, güvenlik mekanizmaları teknik bir bileşenden, nüfusun devletle ilişkisi için tanımlayıcı bir faktöre dönüşmüştür. Sonuç olarak, güvenlik ve gözetleme uygulamaları, siyasi ve bürokratik yönetimin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir⁷⁰⁴.

Ancak genellikle köy seviyesinin üzerindeki özerklik Hint geleneğine yabancı da olduğundan, işlerin çoğunluğu profesyonel İngiliz idaresinin ellerine bırakılmıştır. Vergilerin toplanması, zirai üretimde izlenecek yollar, bireylerin kişisel borçları vb. çoğu konuda İngilizlerin denetimi hâkim olmuştur. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.280.

⁷⁰² **Fieldhouse**, *Empires*, s.42.

⁷⁰³ **Osterhammel**, s.61-62.

⁷⁰⁴ Berda, Yael, "Managing Dangerous Populations: Colonial Legacies of Security and Surveillance", **Sociological Forum**, Vol. 28, No. 3, 2013, pp. 627-630, s.628.

Sömürge yönetimindeki yerel unsurlar, araçlar olarak hareket etmek ve emperyal gücün temsilcileriyle işbirliği yapmak suretiyle bir yandan sömürge metropole olan külfetini hafifletmiş diğer yandan kültürel ve tarihi anlamda karmaşık bir görüntü arz eden sömürge rejiminin istikrarının sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Bu görevlerin ifası dolayısıyla, zaman içerisinde, etki alanı bölgesel olarak sınırlandırılan geleneksel yönetici ve memurların aksine, sömürge sisteminin her yönüyle bağlantı kurabilen bürokratik bir elit sınıfı meydana gelmiştir. Avrupalı yerleşiminin seyrek olduğu sömürgeler dahilinde bu pozisyonlara erişebilmek oldukça büyük bir başarı olarak görülmüştür. Belirli bir ırka tabi olma şartının aranmadığı durumlarda bile kontenjanlar oldukça sınırlı tutulmuştur. Bu sadık sınıfın sömürge yapısına entegrasyonu, temsili parlamentoların bulunmadığı bölgelerde siyasi anlamda özellikle önemli olmuştur. Daha geniş bir sosyo-politik bir ortamda eğitilip hizmet için seçilen bu kişiler, sömürge yönetimlerinin ortakları olarak hareket etmiş, böylece sömürge sonrası dönemdeki liderler olarak kendilerini gösterebilmişlerdir⁷⁰⁵. Avrupalı yerleşiminin yoğun olduğu Latin Amerika ve Güney Afrika gibi kimi bölgelerde ise metropolün siyasetine karşı gelecek şekilde arazi ve madenlere el koyan örnekler sergilemiştir⁷⁰⁶.

⁷⁰⁵ **Oloruntimehin**, s.164; **Osterhammel**, s.63. Hindistan'da İngilizlerin kurduğu Hindistan Kamu Hizmetleri birimi, bütün bir bölgeyi kapsayan ve nihayetinde askeri ve polis güçlerinin birleştirilmesiyle pekiştirilen, İngiliz yönetiminin başarısını kolaylaştıran önemli bir aygıt olmuştur. Sömürge hükümetlerinin otokratik yapısını ve bürokratik despotizmini özetleyen bu birim, Britanya'nın yabancı statüsü ve Hint geleneğinde köy topluluğu seviyesinin üzerinde kendi kendini yöneten varlıkların bulunmaması nedeniyle kurulmuş ve XIX. ve XX. yüzyıllarda diğer sömürge bürokrasileri için de bir arketip olarak rol oynamıştır. Özellikle Doğu Hindistan Şirketinin feshedilmesinden sonra gelişmiş, modern ve verimli bir yapıya kavuşan bu birim, iyi eğitim almış İngilizleri istihdam etmiştir. Ticari işlevlerden ve kar elde etme amacından uzak tutulan bu prestijli memuriyeti elde etmeyi başaranlar tamamen muhafazakar ve profesyonel bir yaklaşım sergilemiştir. Cazip ücretleri, terfileri ve emekli maaşlarıyla saygın ailelerin çocuklarını cezbetmiştir. Esas olarak vergilerin toplanması, genel idare ve hukuk alanında faaliyet gösteren birim, bayındırlık, orman, sağlık, güvenlik vb. pek çok alanda faaliyet göstermiştir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.275-276; **Osterhammel**, s.62.

⁷⁰⁶ **Angeles/Neandis**, s.321. Brezilya'da XVIII. yüzyıldan itibaren değerli madenlerin eritilmesi, sömürge parasının basımı, altın ve elmas madenciliğinin düzenlenmesi ve tarımsal ihtiyaçların kalite kontrolü gibi belirli ihtiyaçları karşılamak üzere nitelikli ve uzmanlaşmış memur grupları ortaya çıkmıştır. Bu gruplar, genel valilerin ve valilerin nezareti altında olmalarına rağmen kendi kurumsal ve mesleki kültürlerini geliştirebilmiştir. İçlerinden bazıları valinin otoritesinden tamamen sıyrılmayı başararak kendilerine has bir otoriteye sahip olmuşlar ve bağımsız bir şekilde hareket etmişlerdir. Bunun sonucu olarak meslekleri icabı müesses idari kurumların bir parçası olmaksızın kendi başına hareket edebilen ve özerkliği haiz yeni bir memur sınıfı ortaya çıkmıştır. Öte yandan Portekiz'de doğup Brezilya'da görev yapan geleneksel hiyerarşik teşkilatlanma içerisindeki vergi daireleri, yargı mensupları, hazine görevlileri gibi memurlar çalıştıkları bölgeden olumlu yönde etkilendikleri için görevi bırakmak istememişler ve üç yıllık görev sürelerini kendi inisiyatifleri ile uzatmışlardır. Ancak Brezilya doğumlular için öngörülen sürenin ötesinde bir çalışma imkânı söz konusu olmamıştır. Bkz: **Russel-Wood**, s.28-29. Afrika'da yerel şeflerin baş etmesi zor konumunun bir sonucu olarak, zamanla Batı eğitiminin ve aydınlanmasının yayılması, yerel iktidar yapısının anayasacılık, kendi kendini idare etme ve nihayetinde bağımsızlık için mücadele dönemlerinde köklü değişiklikleri doğurmuştur. Sömürgeciler, artan taleplere karşılık olarak sömürge yönetimine ilişkin yapıları güçlendirmeye çalışmışlar, güvenlik ve istihbarata daha çok başvurmuşlardır. Ancak bütün tedbirlere rağmen sömürge sisteminin istikrarsızlığı daha belirgin hale gelmiş, sömürge yapısına hizmet etmek üzere eğitilen elitler, sömürge sonrası bağımsız devletler için ortaya çıkan taleplere ayak uydurmayı daha elverişli görmüşlerdir. Bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte bu elitler karar mercilerine yerleşerek sömürgecilerin yerini almışlardır. Bkz: **Oloruntimehin**, s.168-169.

3.1.2. Sömürgelerin Metropolden İdaresi

Sömürgelerde uygulanan farklı yönetim şekillerine rağmen, fethi gerçekleştiren ve egemenliği elde eden emperyal güçler iktidarı fiilen metropolde toplamıştır. Metropolün sömürge siyaseti temsili yasama organları tarafından değil, sömürge sorunlarının karmaşıklığının üstesinden gelebilecek uzman ve tecrübeli personel eliyle yürütme organı tarafından takip edilmesi gerekli görülmüştür. Bu nedenle emperyal güçler bağlı toprakları yönetmek için farklı yetkilerle donatılmış şubeler (departments) ve bürolar (offices) gibi özel birimleri görevlendirmiştir. Bu yapının tepesinde ise gerek merkezdeki gerekse sömürgelerdeki üst düzey bürokratlarla temas halinde bulunan, düzenleyici ve denetleyici roller üstlenen, sömürge yönetimine rehberlik edecek politikaları tayin etmekten ve kanunlar yapmaktan sorumlu bakanlıklar yer almıştır⁷⁰⁷.

Bu bakanlıklar bünyesinde oluşturulan arşivler, bir bilgi deposu ve sürekli gelişen etik rehber işlevi görmüştür. Modern Avrupa bürokratik sistemlerinin bir ürünü olan bu ofislerin müstesna verimliliği, geniş küresel imparatorlukların tek bir yerden yönetilmesini sağlamıştır. Sömürgelerin refahına duyulan ilgi, Avrupa'nın onlara bahsettiği avantajların bir çoğunun önünü açmıştır. Bu ofisler, kararsız parlamentolardan ve hazinelerden gelen mali kaynakları yorulmadan takip etmişlerdir. Ayrıca tıp, tarım, ulaşım ve sanayi gibi çeşitli sektörlerle odaklanan uzmanlaşmış danışma komiteleri kurmuşlardır. Söz konusu bürolar, keza sömürge yöneticilerini eğiterek ve onlara etik duygusu aşılayarak, kolonilerin iyileşmesine katkı sağlamışlardır. Bu durum zamanla kolektivizm çağında diğer metropol departmanlarının Avrupa toplumlarında yaydığı politikaları yansıtan, bağlı topraklara karşı yardımsever bir paternalist yaklaşımın benimsenmesine yol açmıştır⁷⁰⁸.

3.1.2.1. İspanya

İspanya, sömürgelerinin merkeze bağlı eyaletler olarak kabul edilmesi ilkesini somutlaştıracak şekilde metropol kurumlarını sömürge meseleleriyle tek başına ilgilenecek ve yalnızca Krala karşı sorumlu olacak şekilde tasarlamıştır. İlk olarak, Portekizlilerin *Casa da India* modelinden esinlenilerek kurulan *Casa de Contratación*, 1720'ye kadar emsal imparatorluklarda farklı kurumlarca görülen birçok işi tek başına üstlenmiştir⁷⁰⁹. 1503'te Sevilla'da kurulan kurum, Hint Adaları ile ticareti yönetmekten ve filoları denetlemekten sorumlu bir yürütme organı olarak faaliyet göstermiştir. Yetkilileri, münhasıran bu bölgelerdeki ticaretle ilgili yargı yetkisine sahip olmuş, sömürge işlerini yönetme sorumluluğunu ise

⁷⁰⁷ Fieldhouse, *Empires*, s. 375-376; Oloruntimehin, s.161.

⁷⁰⁸ Fieldhouse, *Empires*, s.376.

⁷⁰⁹ Fieldhouse, *Empires*, s.16-17.

hükümdarlar ile onların yardımcıları ve danışmanları üstlenmiştir⁷¹⁰. 1524 yılında Hint Adaları Konseyinin (Consejo de las Indias) kuruluşu, bölgeyi İspanya'daki monark figürü altında birleşen diğer krallıklarla eşit seviyedeki bir otoriteye ve öneme (aeque principaliter) yükselten önemli bir gelişme olmuştur. Konsey, İspanya'daki diğer konseyler gibi Katolik Monarşisi'ni temsil eden çoğulluğun bir parçası olarak kabul edilmiştir⁷¹¹. İlk zamanlarında bazı medeni ve cezai davalara bakmış, sömürge'deki diğer kurumların kurulmasına önayak olmuş ve bu kurumlarda görev yapacak yetkililerin atanmasında rol oynamıştır. Konseyin yerlilerin himayesi, onların şikayetlerinin karara bağlanması ve onlara yönelik muameleye ilişkin mevzuatın hazırlanması gibi görevleri de olmuştur⁷¹².

İspanyol sömürge yönetiminin en büyük dezavantajı, uzak bölgeleri yönetmenin pratik zorlukları olmuştur. Kontrolü sağlamakla görevli olan Hint Adaları Konseyi, her şeye rağmen gayret göstermiş ve görevini oldukça çok sayıda gönderdiği kararnameler ile yerine getirmeye çalışmıştır. XVIII. yüzyıla yaklaşırken sayıları dört yüz bini bulacak olan bu düzenlemeler, büyük çabalar sonucu on bir bin kanuna indirgenebilmiş ve 1681 yılında sömürge hukuku tarihinde simgesel bir yeri olan “*Recopilacion de leyes de las Indias*” ortaya çıkmıştır. Sömürge hükümetindekilerin bu kanunlara uyması için iki tür denetleme mekanizması uygulanmıştır. Öncelikle Konsey tarafından atanan bir yargıç görev sürelerinin sonunda tüm yüksek rütbeli idari ve adli personelin performansı incelemiş (residencia), ikinci olarak ise Konsey, sömürge hükümetinin her kademesinde dilediği zaman gerçekleştirdiği denetim (visita) devreye girmiştir. Her iki halde de denetimin etkinliği sömürge yönetiminde yer alanların Madrid ile olan ilişkilerinin kapsamına göre değişmiştir⁷¹³.

3.1.2.2. Portekiz

Portekizliler, kendilerini imparatorluklarının fetih, tahakküm ve teşkilatlanma siyasetinin merkezine yerleştirmişlerdir. Hem merkezdeki hem de çevredeki kurumlar işbirliği

⁷¹⁰ Cantarín Hernández, Julia, **Consejo de Indias y su Régimen Competencial**, Yayımlanmamış tez. Bkz: https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/51220/TFG-D_01283.pdf?sequence=1#:~:text=El%20Real%20y%20Supremo%20Consejo,vasta%20extensi%C3%B3n%20de%20los%20territorios, s.7. (Erişim Tarihi: 11.6.2023).

⁷¹¹ Pérez, s.51.

⁷¹² Cantarín Hernández, s.10. Hint Adaları Konseyi, bir başkan, bir genel sekreter, bir savcı, iki sekreter ve sekiz meclis üyesinden oluşmuştur. Ek olarak Konseyde bir matematik profesörü, bir kozmograf ve bir de tarihçi yer almıştır. Bu konsey, Amerika topraklarındaki en yüksek yargı yetkisine sahip olmuş ve bu bölgelerle ilgili olarak mali, adli ve yasama konularını denetlemekten sorumlu olmuştur. Ayrıca Krala çeşitli önemli bürokratik pozisyonlar için uygun adayları önermiş ve bunların tayinlerini onaylamıştır. Keza Papalığın emirnameleri, Amerika'da ilan edilmeden önce Konseyin incelemesine tabi tutulmuştur. Konsey ayrıca kıta ile ilgili jeopolitik bilgileri toplamış ve piskoposların seçimi gibi dini konularda söz sahibi olmuştur. Bkz: **Ciaramitaro**, s.250-251.

⁷¹³ Fieldhouse, *Empires*, s.17-18. XVIII. yüzyılda Bourbon Hanedanı'nın tahta geçmesiyle çeşitli reform denemeleri yapılmıştır. Dönemin siyasi ve anayasal gelişmelerinin etkisi ile eskimeye yüz tutan sömürge sisteminin daha etkili ve rasyonel bir şekle büründürülmesi ihtiyacını karşılamak üzere Hint Adaları Konseyi çeşitli Bakanlıklar bünyesindeki bir birim haline getirilmiştir. Bkz: Pérez, s.56.

içerisinde hareket etmişler, imparatorluk gücünü Avrupalı olan ve olmayan toplulukların birleşiminden ve bu birleşimin gerçekleştiği yerlerden almıştır. Bu nedenle özellikle limanlara büyük sorumluluklar verilmiştir⁷¹⁴. Metropolde sömürge yönetimine ilişkin olarak kısa süreliğine Gine ve Mina Dairesi (Casa de Guiné e Mina) söz sahibi olmuş, daha sonra Asya ve Amerika'ya dair meselelerin gündemi yoğunlaştırmasıyla Hintliler Dairesi (Casa da India) söz sahibi olmuştur. Bu daireler, Köleler Dairesi (Casa de Escravos) gibi farklı konuları idare etmekle görevli kısımlara bölünmüştür⁷¹⁵. XVII. yüzyıla gelindiğinde Portekiz sömürge yapılanması metropolün siyasi karakterini yansıtmaya devam etmiştir. Metropol ile sömürgeler arasında belirgin bir ayrıma gidilmemiş, Sömürge Bakanlığı'nın temelleri yeni yeni atılmaya başlanmıştır. Sömürgeler, XVIII. yüzyılda bile metropoldeki Devlet Konseyi, Denizaşırı Konsey, Maliye Konseyi, Hazine ve Kraliyet Konseyi'nin müdahalesine açık halde bırakılmıştır⁷¹⁶.

Portekiz, Brezilya için sağlam ve güvenebileceği bir teşkilat kurmaktan kaçınmış ve metropolün tam bir otorite ile hâkim olma niyetini ortaya koymuştur. Başlangıçtaki “*donatário*” sistemi giderek yerini kraliyet hükümetine bırakmış ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde bir mülk sahibi tarafından yönetilen sömürge bölgesi kalmamıştır⁷¹⁷. Kıtada deneyimi olan Portekizliler, sömürgeye ilişkin konularda karar verici organ olan Denizaşırı Konsey ile Lizbon'daki Eyalet Konseylerinde görev almışlardır. Brezilya'da doğanların bu tür konseylere atanması istisnai bir durum olmuştur. Metropolün kararları, bölgede yaşayanlarla ve yöneticilerle geniş çaplı istişareler yürütülmeden doğrudan alınmıştır. Bu merkezîyetçi ve hegemonik anlayışta hükümdara mutlak bir otorite tanınmış, sivil, dini ve askeri atamalara ilişkin kararlar Lizbon'da alınarak Kraliyetin onayına sunulmuştur⁷¹⁸.

Portekiz Asya'daki sömürgeleri üzerinde belirli bir ölçüde kontrol icra etmeye çalışmış ancak sahip olduğu imkânlar farklı metropol yetkilileri arasında dağıldığı için verimsiz kalmıştır. Kraliyet Konseyi (Real e Supremo Conselho de Portugal) kral naiplerini ve valileri dilediği gibi

⁷¹⁴ **Antunes**, s.298. İmparatorluğun doğası sadece kilit noktalardaki ticaret merkezlerine değil, aynı zamanda üretim ve ticarete yer alan kimseler için varlığını vazgeçilmez kılmaya da dayanmıştır. Asya içerisindeki ticaret, Asya ve diğer kıtalar arasındakinden daha büyük imkânlar sunmuş, Portekizlerin silahlı gemileri ve kaleleri, Hint Okyanusu'ndaki farklı kökenlerden gelen tüccarların ücretlerini ödedikleri ve sistemi kendi menfaatleri lehine kullanabildikleri bir himaye düzenine dönüşmüştür. Bu yöntem, Avrasya ve ötesindeki ticaret yolları boyunca ikamet eden çok sayıda grup tarafından kullanılan bir haraç sistemi olarak kendisini göstermiştir. Portekizli hükümdarlar, faaliyetlerini meşrulaştırırken Papalık emirnamelerinin yorumlarına dayanan orijinal bir teori geliştirerek kendilerinin “*denizlerin hükümdarı*” olduklarını iddia etmişler ve tekeller kurma, gümrük tarifeleri uygulama, seyahat belgeleri verme ve hukuki prosedürler yoluyla yargı yetkilerini sürdürme haklarının olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylece uygulamada mümkün olandan çok daha geniş bir çerçeveyi kendileri açısından ortaya çıkarmışlardır. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.163-164.

⁷¹⁵ **Graham**, s.41.

⁷¹⁶ **Fieldhouse**, Empires, s.31.

⁷¹⁷ **Fieldhouse**, Empires, s.31.

⁷¹⁸ **Russel-Wood**, s.3.

tain edip hemen her konuya müdahil olmuştur. Sömürgelere ilişkin çoğu mesele ilerleyen dönemde Denizaşırı Konsey (Conselho Ultramarino) olarak adlandırılacak olan Hintliler Konseyi (Conselho da India) uhdesinde toplanmışsa da, Maliye Konseyi (Conselho da Finanças) ticaretle ilgili konularda söz sahibi olmuş ve Kralın Danışma Meclisi (Conselho de Sua Majestade) atamalar konusunda müdahalelerde bulunmuştur. Dolayısıyla metropol denetim konusunda bir birlik sağlayamamıştır. Buna rağmen Portekiz, XIX. yüzyıldan önce egemenliği Asya'daki bağlı topraklar üzerinde doğrudan kontrolü içeren tek devlet olmuştur⁷¹⁹.

Beyaz yerleşimcilerin güçlü bağlar kurduğu ve siyasi iddia ve taleplerde bulunduğu Angola'da 1926'dan 1974'e kadar António de Oliviera Salazar'ın diktatörlüğü altında yoğun şekilde merkezileşmiş ve otokratik bir emperyal unsur olarak “*Yeni Devlet*” (Estado Novo) sıkı bir kontrol kurmuştur. Bu rejim yerleşimcilerin özerklik taleplerini karşılıksız bırakacak şekilde tüm iktidarı Lizbon'da toplamıştır. Sömürge Kanunu ve bunu takip eden kanunlaştırma işlemleriyle yönetim merkezileştirilmiştir. Buna ek olarak Salazar, metropolün menfaatlerini yerleşimcilerin menfaatlerine üstün kılacak şekilde bir ekonomi politikası uygulamış, hükümetin ekonomik düzenlemeleri genellikle metropol burjuvazisinin ve yabancı sermayenin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiştir. Salazar, ayrıca Angola'da doğan beyazlara karşı ırk ayrımcılığını körükleyerek onları Avro-Afrikanlı olarak adlandırmış ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmıştır. Bu otoriter ve ayrımcı rejim, yerleşimciler arasında milliyetçi duyguların filizlenmesine yol açmış ve bizzat yerleşimciler kendilerini sömürgeleştirilmiş olarak hissetmişlerdir⁷²⁰.

3.1.2.3. Britanya

Çok farklı yapıda sömürge tipine ev sahipliği yapan Britanya İmparatorluğu'nun koordinasyonu metropolden sağlanmıştır. XIX. yüzyıla kadar sömürgeler ile metropolün çevresindeki bağlı topraklar (İrlanda, İskoçya, Man Adası) arasında bir ayırım yapılmamış, ancak daha sonra sömürge teşkilatlanmasına dair ilkeleri netleştirerek sömürgelere özel metropol kurumları kurmuşlardır⁷²¹. İngiliz hukuku, XIX. yüzyılda büyük ölçüde devlete odaklanan Kara Avrupası hukuk düşüncesine kıyasla, farklı toprak statüleriyle ilgili karmaşıklıklara dair daha keskin bir anlayış getirmiştir. Sömürge mülklerinin çeşitliliği ve dominyonlar ile dominyon olmayanlar arasındaki farklılaşma, İngilizlerin farklı mekânsal konfigürasyonlara ve toprak statüsündeki değişimlere karşı duyarlılığını güçlendirmiştir. İngiliz hukuku, *Common Law* sisteminin hâkim olduğu İngiliz topraklarını diğer coğrafi

⁷¹⁹ Fieldhouse, Empires, s.140.

⁷²⁰ Pimenta, s.278-279.

⁷²¹ Fieldhouse, Empires, s.243.

alanlardan belirgin bir şekilde ayırmıştır. *Common Law*, “toprağın hukuku” (lex terrae) olarak kabul edilmiştir. Denizlerde ve sömürgelerde ise hükümdarın gücü sınırsız olarak addedilmiştir⁷²².

Bağımsızlık mücadelesinin başladığı döneme kadar Britanya’nın Amerika’daki kolonileri üzerindeki denetimi oldukça gevşek olmuştur. Kolonileri yönetmek için başta gelen mekanizma, 1696’ya doğru son şeklini alan Ticaret ve Plantasyon Komiserleri Dairesi (Board of Commissioners for Trade and Plantations) olmuştur. Kabineden bazı bakanlar resmi üyeler olsa da, işin çoğu gayretli ve uzman kimselerden oluşan bürokratik bir elit tarafından yürütülmüştür. Bu yönetim organı hem anavatanın hem de kolonilerin ticari menfaatlerini korumuş, kolonilerdeki mali meseleleri ve hukuki prosedürleri idare etmiş, kolonilerle ilgili hususlarda tavsiyeler vermiş ve emperyal siyasetle ilgili yön tayininde rehberlik etmiştir. Bununla birlikte bazı hususlarda soruşturma yürütme yetkisine de sahip olmuştur. Öte yandan hükümdar valiler için talimatnameler hazırlama, koloni teşkilatındaki bazı boşluklar olduğunda tayinler yapma ve yetkililerden rapor talep etme yetkilerine sahip olmuştur. Ayrıca Krala, sömürge meclisleri tarafından çıkarılan kanunları veto etme hakkı tanınmıştır. Bu türden vetolar, Ticaret ve Plantasyon Kurulu’nun tavsiyelerine dayanarak hareket eden Kraliyet Konseyinin (Privy Council) aracılığıyla verilmiştir. Bu Konsey ayrıca koloniye ilişkin davalar açısından bir temyiz mahkemesi işlevi de görmüştür. Ancak Parlamento imparatorluğun hem iç hem de dış ticari ve diplomatik bağlantılarını yönetmekten sorumlu otorite olmuştur⁷²³.

Metropole has bir organ olarak Parlamantonun sömürgelerin iç işlerine yönelik olarak kanun yapma yetkisine sahip olup olmadığı ile ilgili şüpheler 1776 tarihli *Declaratory Act* ve 1865 tarihli *Colonial Laws Validity Act* ile açıklığa kavuşturulmuştur. 1776 tarihli kanun ile Amerika’daki kolonilerde yer alan temsili meclislerin vergi konusunda münhasır otorite iddia etmesi üzerine Parlamantonun İmparatorluğa tabi bu kolonileri ve halkını bağlayıcı her türlü kanun ve sair düzenleyici işlem yapma yetkisine sahip olduğu beyan edilmiştir⁷²⁴. 1865 tarihli kanun ise sömürgelerde gerçekleştiren yasama faaliyeti sonucunda Parlamento’nun kanunlarına aykırı bir hükmün yürürlüğe sokulması halinde bu hükmün geçersiz olacağı belirtilmiştir⁷²⁵. Böylece imparatorluk dahilinde hukuki otorite hiyerarşisi netleştirilmiş, başta İngiliz Parlamantosunun kanunları olmak üzere, sömürge meclislerinin kanunları (colonial acts), Kraliyetin imtiyazlarına dayanarak kullandığı düzenleyici araçları (prerogative instruments,

⁷²² Schmitt, s.98.

⁷²³ Nevins/Commager, s.89.

⁷²⁴ The Declaratory Act 1776, Bkz: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/declaratory_act_1766.asp (Erişim Tarihi: (5.6.2023).

⁷²⁵ Colonial Laws Validity Act 1865, Bkz: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/28-29/63/data.pdf>. (Erişim Tarihi: (5.6.2023).

orders in council, letters patent), müşterek hukuk ilkeleri ve metropol görevlilerinin verdiği emirler şeklinde bir silsile oluşturulmuştur⁷²⁶.

İmparatorluğun karmaşık görünümü, uzmanlık gerektiren kurumların varlığını gerekli kıldığından Parlamento kanun yapma hakkı saklı kalmak kaydıyla sömürgelerin yönetimi ile ilgili meseleleri genellikle yürütme organına bırakmıştır. Önceleri etkinlik alanı geniş olan kurum Kraliyet Konseyi (Privy Council) iken, zamanda bu Konsey temyiz başvurularının alındığı yargısal görevleriyle ön plana çıkmış, sömürgelere ilişkin gündelik faaliyet Dışişleri Bakanlığı'na devredilmiştir. Bunun yanında bir de Sömürge Bakanlığı⁷²⁷ kurulmuştur. Dolayısıyla imparatorluk içerisinde bütün sömürgelerden sorumlu tek bir kişi ya da birim olmamış, sömürgeye ait işler çeşitli Bakanlıklar ve bürolar arasında paylaştırılmıştır. Son olarak Hindistan'ın arz ettiği özel önemden dolayı buraya özgü de bir Bakanlık⁷²⁸ kurulmuştur⁷²⁹.

3.1.2.4. Fransa

Fransa Amerika'daki sömürgelerini merkezi bir anlayışla ele almaya başlayınca, metropol hükümetinin rolü ve etkinliği giderek artmıştır. Mutlak monarşinin sahası içerisinde sayılan sömürgeler bakımından metropoldeki birincil sorumluluk XVII. yüzyılın sonlarında müstakil bir şube haline gelen Denizcilik Bakanlığına ait olmuştur. Bu bakanlığın bünyesinde yer alan Sömürge Bürosu ise, sömürgelere ilişkin meselelerde oldukça uzmanlaşmıştır. Büro, XIX. yüzyıla doğru coğrafya ve konu itibarıyla alt kısımlara ayrılmış ve genel denetçilik (intendance generale) olarak yeniden adlandırılmıştır. Büro, siyasi anlamda herhangi bir yetkiye sahip olmasa da, idari olarak oldukça etkili olmuştur. Öte yandan sömürgeler diğer

⁷²⁶ Fieldhouse, Empires, s.243.

⁷²⁷ Sömürge Bakanlığı, XIX. yüzyılın ortalarında hükümetin diğer kısımlarının sömürge işlerine karışmasının önüne geçmiştir. Maliye ve savunmayla ilgili hususlar dışında Britanya ve sömürgeleri arasındaki bütün etkileşim bu bakanlık sayesinde yürütülmüştür. Büyük çoğunluğu temsili meclislerden mahrum bulunan sömürgelerin denetiminin titiz bir şekilde yürütülmesi gerekmiştir. Bakanlar ve müsteşarlar sömürge meseleleri ile ilgili olarak tecrübeli ve öngörülü kişiler arasından seçilmiştir. Bu kişiler gerek metropolden gerekse yerliler arasından sömürge hükümetinde yer alacak kişilerin hazırlanması ile de ilgilenmişlerdir. Bkz: Fieldhouse, Empires, s.245-246. Kenya, Sömürge Bakanlığı'na karşı sorumlu olan bir vali aracılığıyla İngiliz hükümetinin doğrudan kontrolü altında olmuştur. Sömürge yapısı kendisini yerleşimcilere olan "bağılılığı ile daha az gelişmiş" ırklara karşı ahlaki görevi arasında kalmış bulmuştur. Buna karşılık başka yerlerdeki yerleşim kolonilerindeki özerk devletler, ırk teorilerinin emperyal sömürgeleştirme felsefesiyle uyumlu olduğu bir dönem olan XIX. yüzyılda kurulmuştur. Bkz: Jackson, s.231.

⁷²⁸ Hindistan'da Şirketin tasfiyesinden sonra en önemli otoriteler olarak Hindistan Bakanlığı ve Hindistan Meclisi olarak öne çıkmıştır. Hindistan Meclisi'nin yapısı pek çok kez değişikliğe uğramıştır. 1919 tarihli India Act'ten önce meclis, yedi yıllık bir süre için tayin edilip Avam ve Lordlar kamaralarının ortak başvurusu ile görevden alınabilen 10 ila 14 üyeden meydana gelmiş, bunlardan en az dokuzunun Hindistan'da on yıl görev alma ve ikamet etmesi şartları aranmıştır. Meclis daha ziyade istişari bir rol üstlenerek Bakanın başkanlığında Birleşik Krallık dahilinde Hindistan'a ait işler hakkında müzakere edilen konuları yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Hindistan ile ilgili esas sorumluluk ise Hindistan hükümetine ve varlıklarına dair kararları ve işleri idare eden, bunlar hakkında emirler veren ve denetim gerçekleştiren Bakanda bulunmuştur. Hindistan'daki genel vali ve onun aracılığıyla eyaletlerdeki valiler, Bakanın emirlerine itaatle mükellef kılınmışlardır. Bkz: Dareste/Dareste, s.315.

⁷²⁹ Fieldhouse, Empires, s.244-245.

bakanlıkların da yetki alanına girmiştir. Savunma Bakanlığı, sömürgelerin savunmasını Denizcilik Bakanlığı ile birlikte üstlenmiş, Maliye Genel Denetçisi olarak Başbakanlık ise gümrüklerin gelir ve giderleri üzerinde söz sahibi olmuştur. Sömürgeler ayrıca Conseil d'Etat'ın görevlendirdiği memurlar tarafından sık sık ziyaret edilmiştir. Bununla birlikte İspanya'daki Hint Adaları Konseyi'ne benzer bir kuruma yer verilmemiştir⁷³⁰.

Cezayir'deki toprakları Fransız toprak mülkiyeti sistemine dahil edip üzerinde yaşayanlara vatandaşlığa başvuru hakkı tanıyan Fransa, devletin agresif kolonizasyon siyasetini gönülden destekleyen bölgedeki yerleşimcilere hem Senato hem de Temsilciler Meclisinde toplam altı sandalye vererek temsil hakkı tanımıştır⁷³¹. Üç eyalete bölünen Cezayir'de bu eyaletlerden her biri ikişer temsilci ve birer Senato üyesi seçmişlerdir. Ancak bölgeye ilişkin yasama yetkisi Cumhurbaşkanı'na verilmiş ve yasama işlemleri kararnamelerle yürütülmüştür⁷³².

3.1.2.5. Belçika

Kongo'da 1908 tarihindeki millileşmenin ardından Kral II. Leopold'ün şahsi mülkü gibi yönettiği döneme ait sistem yok edilmiş, daha insani ve rasyonel bir düzene geçilmiştir. Brüksel siyasi anlamda merkezi teşkil etmeyi sürdürmekle birlikte metropol daha geleneksel bir çizgide ilerlemiştir. Parlamenteoya sömürgeyle ilgili kanunlar yapma yetkisi tanınmış ve Kongo'nun hukuki statüsü ile teşkilatlanmasını tayin etmek üzere temel bir kanun kabul edilmiş, sömürge'nin günbegün devam eden işlerinin sorumluluğu ise Kraliyete bırakılmıştır. Kral, sorumlu bakanlarının tavsiyesiyle ve sömürge konseyinin görüşlerine danışarak fermanlar çıkarmıştır. Bakanlık seviyesinde ise Sömürge Bakanı, Kraliyetin menfaatlerinin bulunduğu imtiyazlı şirketlerin kurullarında temsil edilmiştir⁷³³.

3.1.2.6. Almanya

Almanya'da şirketlerin tasfiyesinden sonra önceleri Dışişleri Bakanlığına bağlı olan sömürgeler, daha sonra yeni kurulan bir Sömürge Ofisine (Kolonialamt) devredilmiştir. İmparator sömürgeler üzerindeki yasama ve yürütme işlemleri bakımından tek yetkili olarak kabul edilmiş, kararları Federal Yasama Meclisinin onayını gerektirmiştir. Ancak Parlametonun etkisi sınırlı kalmış, sömürgelerle ilgili yıllık beklentiler oylamak ve sorular sormakla yetinmişlerdir. İmparatorun sahip olduğu geniş yetkiler bakımından esas aktif aktör,

⁷³⁰ Fieldhouse, Empires, s.36-37.

⁷³¹ Choi, s.207.

⁷³² Dareste/Dareste, Cilt I, s. 460-461.

⁷³³ Fieldhouse, Empires, s.360.

tüm hükümet politikalarından şahsen sorumlu olan Şansölye olmuş, o da sömürgelerle ilgili işleri Bakanlığa ve Ofise bırakmıştır. Alman Sömürge Ofisi, uzak toprakları geleneksel bir yaklaşımla ele alarak bir yandan idari verimliliği diğer yandan vicdani ilkeleri yansıtmaya çalışmıştır. Rasyonel bir idare sistemi altında ve diğer imparatorlukların uygulamalarından ilham alarak profesyonel yöneticiler yetiştirmiştir. Ofis, kötü yönetime ve yerli halkın istismar edilmesine engel olmaya çalışmıştır⁷³⁴.

3.2. Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Anlamda Egemenlik

Osterhammel, sömürge yönetimlerinin ilk fetih ve tahakküm sırasında vergiler ve emek gibi sınırlı konulara odaklanırken daha sonra etkili bir mekanizma kurma gereğini hissettiğini, metropolün sınırlı bir müdahale politikası izlemesi halinde bile, genellikle sömürge toplumunun çeşitli yönlerine kanunlaştırma, kolluğa müracaat etme vb. şekillerde müdahale ettiğini belirtmektedir. Yönetimin odak noktası ticaret ve yağmacılıktan sistematik kaynak sömürüsüne kaydıkça, altyapı projeleri, arazi geliştirme planları, gümrük ve para politikaları ve kentsel gelişim projeleri ticari menfaatlerin elde edilmesini kolaylaştırmaya yönelik bir siyaset geliştirmiştir. Menfaat çatışmalarının yarattığı gerilimlere rağmen esas problem sömürgelerin mali anlamda kendi kendini idame ettirebilmesi olduğundan, sömürge yönetimleri yoğun beklentileri karşılayabilmek için ciddi bir çaba içerisine girmiştir. Bazı hallerde ticari menfaat kaygıları, yönetim ve kaynak geliştirme sorumluluğunu üstlenen yarı-devletlerin ortaya çıkmasına dahi sebep olmuştur⁷³⁵.

Sömürgeciliğin sosyal, kültürel ve ekonomik egemenlik anlamındaki etkileri yeni kültürlerin ve geleneklerin dayatılması ile toplumsal normlarda, değerlerde ve sosyal yapılar da değişiklik getirmesi yönüyle Avrupalıların hâkim ırk ideolojisi; yerel hukuk ve muhakeme sistemi ile adetlerin ilga edilerek yeni bir hukuk sistemi inşa edilmesi yönüyle hukuki tahakküm; sömürgeleştirilen bölgelerin kölecilik, zorla çalıştırma, doğal kaynaklara el koyma gibi yollar izlenerek küresel ekonomi sistemine dahil edilmesi yönüyle ekonomik açılardan olmak üzere çeşitli şekillerde ele alınabilir.

3.2.1. Hâkim Irk İdeolojisi ve Egemenlik

Sömürgelerde odak noktası egemenlik sağlanan toprakların kontrolünden nüfusun kontrolüne geçtiğinde sömürge yönetimleri yerli nüfusu doğası gereği aşağı bir varlık olarak görmüştür. İmparatorluk kurumları, tahakküm altında bulunanlara, yerel yetkililere ve toprak

⁷³⁴ *Fieldhouse*, *Empires*, s.368.

⁷³⁵ *Osterhammel*, s.60-61.

sahiplerine karşı bazı imkânlar sunsa da, bu önlemler onları yönetici sınıfın açgözlülüğünden ve zulmünden korumak bakımından yetersiz kalmıştır. Tüm emperyal seçkinler, tahakküm altında veya köle statüsünde bulunan insanları istedikleri zaman küçük düşürme ve sömürme hakkına sahip olduğuna inanmıştır. Sömürü sistemleri, sömürgeleştirilmiş toplumları metropolün kültürel, sosyal, ekonomik, siyasi ve stratejik alt birimlerine dönüştürmeyi amaçlayan bir asimilasyon politikası gütmüştür. Sömürge egemenliğinin çeşitli yönlerini birbirine bağlayan temel unsur olarak kültür, eğitime, dine, siyasi ve sosyal kurumlara ilişkin olarak sömürge bölgelerine getirilenler yoluyla yayılmıştır. Bu esnada yerli kurumlar ve liderler bir kontrol mekanizması olarak kullanılmıştır⁷³⁶.

Sömürgeciliğin tahakküm mekanizması, bazılarını genişleterek, bazılarının gelişmesini engelleyerek bazılarınınsa ortadan kalkmasına yol açarak sömürge toplumlarında önceden var olan yapılar üzerinde ciddi etkilerde bulunmuştur. Sömürge yöneticilerinin yerli yapıları kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde entegre etmesi ve uyarlamasıyla ortaya çıkan durumda toplumsal iktidar dengeleri ve bağımlılık ilişkileri kayma yaşamıştır. Sömürgeciliğin dayattığı dönüşüm, geleneksel kurumları ve elitleri değiştirmiş, bunların yerine yeni kurumlar ortaya çıkarmıştır. Sömürgeciler, toplumsal ilişkilerde denge vazifesi gören geleneksel kurumlara yeni düzende gereksiz ve düşman olarak yaklaşmışlardır. Yeni toplum düzeni, yabancı bir grup yönetici ile tahakküm altındaki yerliler şeklinde ikili bir yapıda ortaya çıkmıştır. Bu toplumun ilerlemesi ve gelişmesi sömürgecilerin arzu ve talepleri etrafında şekillenmiştir⁷³⁷.

İrk üstünlüğü görüşü, tüm sömürge sistemlerinin altında yatan bir faktör olmuş ve sömürgecileri sömürgeleştirilenlerden ayırmak için sosyal ve hukuki engellerin yaratılmasına yol açmıştır. Avrupalılar, diğer topluluklar üzerindeki tahakkümünü doğuştan gelen olağanüstü yaratıcı başarılarına; doğa üzerindeki hâkimiyetlerine; gelişmiş siyasi, ekonomik, sanatsal ve entelektüel kurumların gelişimine; yönetici sınıfların bilgeliklerine, zekalarına, erdemlerine ve dini inançlarına dayandırmıştır. *Edmund Burke*'ün de belirttiği gibi siyaset alanında aldıkları eğitim ve öğretim Avrupalı yöneticileri beceri ve itidalle hareket ettirerek onlar açısından üstün bir yönetme hakkı doğurmuştur. Sömürge toplulukları açısından ise tropik ortamların fiziksel ve zihinsel tembelliğe yol açtığı ve tarihsel gelişmelerin neticesi olarak geri kaldıklarına yönelik tespitlerde bulunmuşlardır. Bu nedenle sömürgeci misyonlarını, sömürgeleştirilmiş halklar arasında benzer şartları geliştirmeye özgülemişler ve nihayetinde bir eğitim veya medenileştirme çabası olarak görmüşlerdir⁷³⁸.

⁷³⁶ Berda, s.628; Burbank/Cooper, s.194; Oloruntimehin, s.162-163.

⁷³⁷ Samuel-Mbaekwe, s.87-88; Oloruntimehin, s.163-164; Berda, s.628

⁷³⁸ Howe, s. 114-115; Oloruntimehin, s.163.

Bu tür fikirlerin kaynağı olarak bazıları modern Avrupa'daki gelişmeleri gösterilirken diğer bir görüş tarihsel bağlamda pek çok kültürde bulunabileceğini iddia etmiştir. Sömürgecilikteki seyri açısından ise İspanya'dan Amerika'ya yapılan göçlerde “*kan saflığı*” (pureza de la sangre) kriteri başlangıç olarak kabul edilmektedir. Başlangıç aşamalarından sonra milletlerarası işbirliğinin gelişimi ile ırksal ve etnik hiyerarşi küresel bir kabul haline gelmiş, Avrupalının üstün olduğu görüşü istikrarlı bir şekilde savunulmaya başlamıştır⁷³⁹. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalı yöneticiler ve düşünürler arasında önem kazanan ırk ayrımları ve hiyerarşisi, emperyalizmin birincil gerekçesi haline gelmiş ve sömürge politikalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Irk ayrımcılığını bilimsel temelleri olduğu gerekçesiyle meşrulaştırmaya çalışan Avrupa düşüncesi, zamanla bu iddiasını yumuşatarak himayeci ve kalkınmacı bir anlayışı ön plana çıkarmaya başlamıştır⁷⁴⁰.

3.2.1.1. Irka Dayalı Sosyal Düzen

Avrupalıların denizaşırı sömürge genişlemesi köle toplumlarından yerleşim kolonilerinin kurulmasına çok çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Belirli bölgelerde yerli nüfus hastalık, şiddet, din değiştirme ve kültürel asimilasyon nedeniyle yıkıcı sonuçlara maruz kalmış, bazı toplumlar ise Avrupa müdahalesine rağmen farklılıklarını koruyarak

⁷³⁹ Grosfoguel, Ramón, “Colonial Difference, Geopolitics of Knowledge, and Global Coloniality in the Modern/Colonial Capitalist World-System”, **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol. 25, No. 3, 2002, pp. 203-224, s.210-211; **Howe**, s.117. İlk dönemdeki yerlilere yaklaşımın bir örneği olarak İspanyol düşünür Juan Ginés de Sepúlveda, 1544 tarihinde kaleme aldığı, ancak XX. yüzyıla kadar tamamı basılmamış olan “*Yerlilere Karşı Savaşın Haklı Nedenleri*” (Democrates Secundus: Sive de Justis Causis Belli Apud Indos) adlı eserinde, yerlilerin insan olup olmadıklarını kışkırtıcı bir dille tartışmış, İspanyollar ve yerliler arasındaki farkı insanla maymun arasındaki farka benzetmiş, İspanyolların yerlileri insan olmadığı kabulüyle yönetmesi gerektiğini savunmuştur. Sepúlveda'ya göre, yerliler savaş esiri olarak değil, doğal özellikleri itibarıyla köle olarak görülmeli, bu anlayışa dayalı bir muameleye tabi tutulmalı ve kendi statüleri zorla kabul ettirilmelidir. Yazar düşüncelerini ilerleterek yerlilerin zaman içerisinde zihin ve ruh tekamülüyle insan mertebesine yükselme ihtimalini reddetmiş, bu kimselerin hiçbir zaman “*iyi bir cumhuriyetin aklıselim yurttaşları*” olamayacağı hususunu vurgulamıştır. Bu anlamda Sepúlveda, İspanyol egemenliğinin sürekli olması gerektiğini ileri sürmüş ve Amerika'nın tamamen sömürsünü desteklemiştir. Bkz: **Albayrak/Deveci**, s.257-258. XIX. yüzyıla gelindiğinde Kuzeybatı Avrupalılar ve İber popülasyonları arasında mevcut ırk hiyerarşisini artıran yeni bir sınıf ortaya çıkmış, Hispanik, Latin ve Güney Avrupa kültürleri hiyerarşide ara basamaklara yerleştirilmiştir. Asyalı nüfus, zeka bakımından deha sahibi olduğu kabul edilmekle birlikte sefalet, tembellik, sahtekarlık gibi atıflarla karakter olarak aşağı görülmüş; Afrikalılar ise gelişmiş medeniyetler yaratma kapasitelerine şüpheyle yaklaşıldığı için daha alt basamaklara yerleştirilmiştir. En aşağıda ise Amerika, Güney Pasifik ve Avustralya'nın yerli halkları yer almış ve yok olmaya müstahak kabul edilmiştir. **Grosfoguel**, s.211; **Howe**, s.116-117. Franz Fanon, ırk hiyerarşisi temelli bakış açısını şu şekilde tasvir etmektedir: “*Sömürge insanıyla sömürgeci arasındaki bu şiddetle çarpışmanın yarattığı savunma durumu, sömürge insanının kişiliğini ortaya koyan bir yapı oluşturur. Bu ‘duyarlılığı’ anlamak için sömürge rejiminde geçirilen bir gün, sömürge insanında açılan yaraların büyüklüğünü ve derinliğini incelemeye ve değerlendirmeye yeter. Bir sömürge insanının yalnızca tahakküm edilen bir insan olmadığını da hatırlamak gerekir. Alman işgali sırasında Fransızlar insan olarak kaldı. Fransız işgali sırasında Almanlar da insan olarak kaldı. Cezayir’de yalnızca tahakküm yoktu, tam tamına topraktan başka bir şeyi işgal etmeme kararı da vardı. Cezayirliler, peçeli kadınlar, palmiyeler ve develer Fransız varlığının manzarasını, doğal arkaplanını oluşturur.*” Bkz: Fanon, Frantz, **Yeryüzünün Lanetlileri**, Çev. Şen Süer, Verus Kitap, İstanbul, 2007, (**Fanon**, Lanetliler), s.244.

⁷⁴⁰ **Howe**, s.117.

sürdürebilmiştir. Sömürge imparatorluklarının başarısı, yalnızca tebaalarının emeğine değil, aynı zamanda örgütsel ve idari yeteneklerine de bağlı olmuştur. Belirli durumlarda yönetici sınıfın İngiliz veya İspanyol aristokrasisini taklit ettiği ve Avrupalı torunlar, yerli sakinler ve köleleştirilmiş insanlar üzerinde çeşitli kontrol türlerini uyguladığı sömürge toplumları oluşmuştur. Amerikalı devrimcilerin kurduğu devlet veya Portekiz Kraliyet ailesinin bir kolunun ayrılmasıyla ortaya çıkan Brezilya gibi bazı sömürgeciler orijinal imparatorluklarından bağımsızlık aramışlar ve kendi imparatorluklarını kurmayı hedeflemişlerdir⁷⁴¹. Bu anlamda sömürge toplumları, sömürgeleştirilmiş ve sömürgecilerin ötesinde geniş bir birey yelpazesini kapsayan yüksek bir çeşitlilik göstermiştir. Bu toplumlardaki sosyal kimlikler akışkanlık göstermiş ve koşullara göre değişmiştir. Yerli ve yabancı bireyler sık sık evlenmiş, bu da yeni bir neslin ortaya çıkmasına, köleciliğin vahşileşmesine veya avantajlı ekonomik işbirliklerine kadar çeşitli ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır⁷⁴².

Sömürge toplumları, yeni topraklara yerleşen Avrupalıların basit birer kopyası olmaktan öte mutfak kültürü, giyim ve barınma tarzı, ahlaki değerler vb. gibi hususlarda Avrupalı unsurların sosyal yapı içerisinde yeniden yorumlandığı bir kimlik oluşturmuşlar ve bu kimliği hem metropole hem de yerli geçmişine karşı korumaya çalışmışlardır. Sömürgecilikte yer alan bürokratlar ve asker ile yerleşim kolonilerindeki yerleşimciler yerlilerden mümkün olduğunca uzak durmaya ve izole bir hayat sürmeye çalışmış, yerli kadınlarla olan münasebetler misyonerlerin ahlaki dayatmaları ve ırk prestijini sürdürme kaygısıyla sınırlı tutulmuştur. İrsal anlamda karışmış nüfusların yeterli demografik ve siyasi önemi kazanamadığı sömürge sosyolojisinde çoğunluğu yerlilerin, azınlığı sömürgecilerin oluşturduğu ikilikten başka zaman zaman sömürgeciler de müşterek menfaat ve endişeleri taşımamaları sebebiyle bölünmüştür. Farklı grupların kesişme noktalarında misyonerler, tercümanlar, ticari araçlar, yerli işbirlikçiler gibi yeni aktörler sömürge toplumuna özgü uyumu kolaylaştırmışlardır⁷⁴³.

⁷⁴¹ **Burbank/Cooper**, s.475.

⁷⁴² **Hernández Sánchez**, s.21.

⁷⁴³ **Stoler**, s.136-137; **Osterhammel**, s.84-85. *Osterhammel*'e göre Avrupalıların yerli bölgelerden ayrı kalması ve sömürge hükümetlerinin beyaz olmayan nüfusları ayrı tutmasına yaptığı vurgu, sömürge toplumlarının önemli faktörlerinden olmuştur. Bu ayırım, hem kasıtlı bir karıştırma stratejisi hem de etnologların ve antropologların odak noktası haline gelen Batılı etnik köken kavramlarının bu toplumlara dayatılmasıyla yönlendirilmiştir. Sir Frederick Lugard tarafından formüle edilen İngiliz dolaylı yönetim sistemi ve bazı Fransız çağdaşlarının ayrımcı "*politique des races*" doktrini bu tür etnolojik temellerden ilham almıştır. Bir İngiliz sömürge yetkilisi olan *John Fumivall*, "*çoğul toplum doktrini*" adı verilen iddialı bir teori geliştirmiştir. *Fumivall* tarafından tanımlandığı şekliyle çoğul bir toplum, birbirine karışmadan ek bir siyasi varlık içerisinde bir arada olan çok sayıda unsurdan ve sosyal düzenden oluşur. Çoğul bir toplumda, her bir unsur, dini bağlar veya ortak bir sosyal irade gibi birleştirici bağlar olmadan kendi değerlerinin ve hedeflerinin peşinden gider. Çoğul toplum, yalnızca sömürge yapısının gücü ve ortak ekonomik çıkarlar tarafından bir arada tutulur; pazar tüm bileşenler için ortak zemindir. Bu teori, Avrupalıları, sömürgecilere karşı sömürgeleştirilmiş ve emperyalistlere karşı milliyetçiler gibi basit ikiliklerin ötesine geçerek sömürge toplumundaki diğerleri arasında bir etno-kültürel unsur olarak kabul etmiştir. Bkz: **Osterhammel**, s.90-91.

Sömürgecilik çağında özellikle Katolik Kilisesi, hem yerleşimcilerin kontrolü hem de yerlilerin dönüştürülmesi, eğitilmesi ve asimilasyonunda önemli bir rol oynamıştır. Bu görevlerin yerine getirilebilmesi için kurulan bazı okullarda yerli aristokrasinin çocuklarının kendi topluluklarını yönetebilecek derecede eğitilip yerel bir yönetici sınıfı yaratmak amaçlanmıştır. Kilise zamanla şehirlerin içerisinde veya kırsalda önemli mülkler edinmiş, borç para ve kredilerle bir banka gibi işlev görmüştür⁷⁴⁴. Misyonerler, diğer sömürgeci unsurların aksine, doğrudan mali veya siyasi saikler olmaksızın, öncelikle sömürgeleştirilmiş nüfus içinde kültürel ve psikolojik dönüşümleri teşvik etmeye odaklanmışlardır. Sömürge hükümetleri ve yöneticileri, özellikle dolaylı yönetim sistemlerinde, genellikle bu tür faaliyetleri tali derecede veya istikrar için potansiyel bir tehdit olarak görmüşlerdir. Misyonerler de sömürge yönetiminin siyasi ve ekonomik yapılarından uzak durmaya çalışmışlar, zaman zaman onlarla çelişkiye düşmüşlerdir. Bununla birlikte dini propagandayı yaymak, Avrupa tarzı eğitimi benimsetmek ve kendi ahlak, aile ve toplum değerlerini yaymak noktalarından sömürgeciliğin kültürel teşebbüslerinde en verimli sonuçları alan yapı olmuşlardır⁷⁴⁵. Buna karşılık İngiliz sömürgeciliği diğerlerinden farklı olarak nisbi bir hoşgörü siyaseti yürütmüştür. Sömürgeler, bireylerin inançlarını sürdürmelerine ve ibadet yerleri kurmalarına imkân sağlayacak şekilde çeşitli inançların bir arada bulunduğu yerler olmuştur. Zaman zaman dini baskının ortadan kaldırılmasıyla ilgili tedbirler alınmıştır. Bu bakımdan sömürgeciliğin her zaman büyük kitlelerin Hristiyanlığa geçmesi sonucunu doğurmadığını belirtmek gerekir. Bununla birlikte

⁷⁴⁴ **Martínez**, s.114-115.

⁷⁴⁵ **Howe**, s.120-121. Amerika'daki yerliler, İspanyollar tarafından kafir olarak görüldüklerinden dolayı yeni kıtaya gidip dini yaymak düşüncesi kutsal bir görev olarak addedilmiş, bu minvalde Papa, Kraliçe Isabelle'i yeni dünyanın hükümdarı olarak ilan ederek sömürgeciliğe meşru bir zemin kazandırmıştır. Dolayısıyla XVI. yüzyılda Amerika'da kurulan aynı zamanda bir Katolik İmparatorluğu da olmuştur. İspanyol misyonerler, inançlarını yaymak ve yerel dini ritüelleri ortadan kaldırmak için var güçleriyle çalışmışlardır. Bu süreç, kutsal alanların yok edilmesini, yerli dinler ile yöneticileri arasındaki bağlantıların zayıflatılmasını ve bu dini geleneklerin bütünlüğünden tavizler verilmesini içermiştir. Rahipler, yerlileri zorla çalıştırmanın yaratacağı külfet duygusu ile fethedilmemiş bölgelerdeki kimselerle temastan alıkoymak için çalışkan ve itaatkar bir Hristiyan köylü sınıfı yaratmayı amaçlamışlardır. Emperyal güç bir dereceye kadar din adamlarının tayini ve faaliyetleri üzerinde kontrol sağlamış, ancak genel itibarıyla kilise-misyon sistemi ve idari hiyerarşi uyumsuz kalmıştır. Yerliler, 1571'den sonra Engizisyon'dan muaf tutulmuş, ancak siyasi otorite yerli halklar arasındaki inanca dair faaliyetleri ve Afrikalıların ritüellerini baskı altına almayı amaçlayan kurumları desteklemiştir. Bkz: **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.99; **Burbank/Cooper**, s.175. Misyonerlik faaliyeti Afrika'da da oldukça etkili olmuştur. Müslüman krallık ve sultanlıklarının bulunduğu bölgeler haricinde, misyonerliği Avrupa'nın kültürel seviyesinin artırılması amacına bağlı olarak gerçekleştiren İngiliz Protestanlığı, Fas, Cezayir ve Tunus'ta etkili olan Fransız Katolikliği gibi örneklerle oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Misyoner teşkilatları ve misyonerler, bulundukları bölgede yer alan sömürge hükümetleriyle sıkı ilişkiler geliştirmişler ve birbirlerinin menfaatlerini gözetmişlerdir. Sömürge hükümetleri, misyonerler aracılığıyla otoritelerini sağlamlaştırırken yerlilerin dini doktrinlerini de öğrenerek kendi çıkarları için kullanmışlardır. Misyonerler ise sömürge hükümetlerinin kendilerine temin ettiği askeri, siyasi ve ekonomik destekle daha rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Fransızlar, Müslüman Cezayirli Hristiyanlaştırılmasına büyük önem vermişler, kendilerini Fransız olarak addeden halkın sömürülmesini daha kolay görmüşlerdir. Bu amaçla bir Katolik Piskoposluğu kurmuşlardır. Dini tercihler ırk ayrımcılığının önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Fransızlar, kendilerine benzetemediklerine geri kalmış gözyle bakmışlar, bu şekilde sömürgeleşmeye müstahak görmüşlerdir. Bkz: **Güngör**, s.145; **Tandoğan**, s.80-81; **Güngör**, Sömürgeciler 2, s.283.

misyoner faaliyetleri, yalnızca kitlelerin dini inançlarını değiştirmeyi amaçlamakla kalmamış, toplumsal yapının özelliklerini irdelemişlerdir⁷⁴⁶.

Sömürgeci güçler, yerlileri kendi hayat tarzlarına uygun şekilde yaşamaya teşvik etmiştir. Sosyal hayatın genel çerçevelerini bizzat tayin etmekle birlikte kurmuş oldukları düzenin istikrarını sağlamak için yerli işbirliğine güvenmişler ve toplumun önde gelenlerine önemli görevler vermişlerdir. Yerlilerle olan etkileşim sadece işbölümü ile kalmamış, aynı zamanda onlarla akrabalık bağı kuracak temeller de atılmıştır. Bu türden ilişkilerin sonucunda doğan kimseler sömürge toplumu içerisinde yeni bir sınıf meydana getirmiş ve sömürge hükümetlerine talip olmuşlardır. Örneğin Afrika’da genel olarak yerleşik ahlaki kurallara dayanan ve kendi kendini idame ettiren yapılara sahip farklı topluluklar sömürgeciliğin gelişiyile birlikte bozulmuştur. Bu toplulukların adetleri, sömürge yönetimi altındaki geniş, birbirine bağlı yapılarla birlikte hareket edince eski kabile düzeni bozulmuş ve yepyeni bir kabilecilik şekilleri ortaya çıkmıştır⁷⁴⁷. Afrika’ya geldiklerinde ilk iş olarak yer adlarını değiştiren sömürgeciler çeşitli kabileleri kendilerini kabile adlarıyla değil yaşadıkları yere göre tanımlamasına yol açmıştır. Birçok yerde kabileler düşman kabilelerle birleştirilmiş ya da birbirlerinden ayrı düşürülmüştür. Bu durum, toplulukların birbirleriyle yatay seyreden ilişkilerini bozmuş, öteden beri kabul gören adetlerin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu sosyal bozulma, sömürgecilik sonrası dönemde yaşanan büyük felaketlerin sebepleri arasında yer almıştır⁷⁴⁸.

⁷⁴⁶ Kuzey Amerika’daki İngiliz kolonilerine bir dini hoşgörü siyaseti hâkim olmuştur. Özellikle Orta Amerika’daki kolonilerde dini anlamda büyük bir çeşitlilik görülmüş, baskılardan dolayı kıtaya göçün birincil sebeplerinden olan Yahudilik ve Protestanlık hüsnü kabul ile karşılanmış ve kendi inançlarını sürdürme, ibadethanelerini kurma imkânını yakalamıştır. Bununla birlikte irili ufaklı pek çok mezhep kolonilerde kendisine yer bulabilmiştir. Öyle ki 1649 yılında Maryland’da çoğunluğu Protestan ve Katoliklerden oluşan meclis, din hürriyetinde önemli bir dönüm noktası olan Hoşgörü Kanunu’nu (Tolerance Act) çıkarmıştır. Dini konularda vicdani baskının genellikle tehlikeli sonuçlar vereceğinden dem vuran bu kanunda, hoşgörünün akıl ve bilgelikle uyum arz ettiği ileri sürülmüştür. Zamanla çoğu koloni, insanların diledikleri gibi ibadet etmelerine izin vermeyi adil ve ihtiyatlı bulmuştur. Bağımsızlık mücadelesinin başladığı döneme yaklaşırken müesses Anglikan Kilisesi bütün kolonilerde mevcut olmasına rağmen yalnızca Maryland ve Virginia’da resmi unvan taşımış, tüm koloniler, muhalifleri ve özellikle Püritenleri içerisinde barındırmıştır. Bu kiliseler piskoposlar tarafından değil, Kralın dini üstünlüğünü reddeden ve Tanrı ile aralarında hiçbir aracıyı kabul etmeyen, Sinod isimli ve seçimle gelen meclisler tarafından yönetilmiştir. Bkz: **Nevins/Commager**, s.45-46; **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.41-42. Hindistan’da Protestan ve Katolik misyonerlerin çabaları, sınırlı sayıda kimsenin dini değiştirmesine sebep olmuş, ancak bu misyonların varlığı daha ziyade İngilizlerin sömürgelerindeki sosyal düzen veya ilerleme hakkındaki düşüncelerinin dini yönünü yansıtmıştır. Bu misyonerler, diğer İngiliz topraklarındaki köleliğin ele alınması gibi Hint toplumunun bir analizini sunmuşlardır. Bu kapsamda mesela dul kadınların kendi kendini yakmasını içeren “*sati*” gibi uygulamalar ve diğer medeni olmadığı düşünülen gelenekler misyonerler tarafından eleştirilmiştir. Bu gibi durumların dışında, genel olarak Hindu dini ve kast sistemi Hint toplumunun temeli olarak bırakılmış, Hintlilerin yalnızca az bir kısmı batılı fikir ve alışkanlıklara kendilerini kaptırmıştır. Bu bakımdan İngiliz egemenliği, yerlilerin kendi dini kimliklerini koruyabildikleri bir şemsiye sunmuştur. **Burbank/Cooper**, s.328; **Fieldhouse**, Empires, s.283-284. İngilizlerin yerli topluluklarla olan ilişkileri hakkında detaylı bir inceleme için Bkz: Cormier, Paul Nicolas, “British Colonialism and Indigenous Peoples: The Law of Resistance–Response–Change”, **Peace Research**, Vol. 49, No. 2, 2017, pp. 39-60.

⁷⁴⁷ **Samuel-Mbaekwe**, s.92.

⁷⁴⁸ **Güngör**, s.194-195.

İspanyolların kaynaştırma siyaseti karma yerleşim yerleri ve sosyo-ekonomik yapıların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmış, ancak metropol geleneklerinin etkisi sosyal hiyerarşinin korunmasında kendisini göstermiştir. İlk göçmenlerin çoğunun erkek olmasından dolayı meydana gelen yerlilerle evliliklerden doğan çocuklar idari sisteme dahil edilmiştir⁷⁴⁹. Portekizliler, Amerika kıtasında monarşiye sadakatlerini sürdürmekle birlikte, doğum, ırk ve toplumsal hiyerarşiler nedeniyle metropol normlarından uzaklaşmış bir toplum inşa etmişler, zenginliğin artmasıyla birlikte bir sömürge aristokrasisinin ortaya çıkışını engelleyememişlerdir. Çeşitli önyargılara rağmen ırklar arasında evlilikler görülmüş ve ırk karışımı meydana gelmiştir. Asya'da ırk açısından daha toleranslı davanmışlar, melez

⁷⁴⁹ İspanyol sömürgelerindeki otoritelerin sorumlu olduğu yerli nüfusa yönelik politika, onları Avrupa inancına ve kültürüne entegre etmek şeklinde olmuştur. Yerliler, *corregidor*'ların gözetimi altında kendilerinden olan liderlerin ve seçilmiş *alcalde*'lerin yönettiği, Avrupa yerleşimlerine benzeyen şehirlerde veya kasabalarda ikamet etmeye yönlendirilmiştir. Bu yaklaşım sayesinde özerkliğin ve katılımcı bir işbirliğinin sağlanacağı umulmuştur. Sömürge dönemi boyunca yerli işbirlikçilerinin sömürge yapısının korunmasında büyük bir rolü olmuştur. Yerli soyluların işbirliği teklifleri kabul edilmiş ve kasabalardan toplanacak vergilerin bir kısmı buna göre pay edilmiştir. Yerel meclisler, vergi konularının yanında işgücünün nasıl kullanılacağı konusunda da sorumluluk üstlenmişlerdir. Birçok yerli “*don*” unvanını almış, geniş arazileri elinde tutmuş ve silah taşıma hakkına sahip olmuştur. Yine birçok yerli fetih öncesi durumuna göre zenginleşmiş, ticaret veya tarım yoluyla servet edinmiştir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.22; **Wolfgang**, s.263. Başlangıçtan itibaren İspanyol Amerika'sına gidenlerin çoğu, bir kısmı bekar bir kısmı da eşlerini ardında bırakan erkekler olmuştur. Kısa zaman içerisinde yerli ve köle kadınlardan pek çok çocuk dünyaya getirilmiş ve ortaya melez (*mestizo*) bir ırk ortaya çıkmıştır. İspanyol fatihler, kendilerinden önceki Aztek ve İnka imparatorluklarının hiyerarşik ve merkezi düzenine aşina olan yerlilerin kontrolünü kolayca elde edebilmişlerdir. Giderek azalan bir nüfus üzerinde yük haline gelen vergilerin toplanması ile altın ve gümüş madenleri için işgücü ihtiyacı, yerli halktan araçların kullanılmasını gerektirmiştir. “*Mita*” sistemi altında, yerliler gümüş madenlerinde çalışmaları için erkek göndermek zorunda kalmıştır. İspanyollar, geleneksel hiyerarşik düzeni uygulamış olsalar da, kaynakların paylaşımında tek taraflı davranışları, küstahça hareket etmeleri ve yerlilerin kutsal değerlerine saygısız davranışları sebebiyle bu düzeni sürdürmemiştir. Zaman içerisinde erkek işgalciler yerli elitlerin kızlarıyla evlenerek bir karışma (*mestizaje*) sürecini başlatmışlardır. Bunun dışında sömürgelerde Afrikalı köleler de yer almıştır. İspanyol yöneticiler ve Kilise, yerli nüfus ile yerleşimciler arasındaki ayrımı sürdürmek için República de los Indios adlı idari yapıyla farklı grupları birbirinden uzak tutmaya çalışsa da, bu gruplar zaman zaman önemli ölçüde birbirine karışmıştır. **Güngör**, *Sömürge* 2, s.100; **Burbank/Cooper**, s.172-173. İspanyol yerleşimciler Amerika'da şehir kurmaya büyük önem vermişler, yerli topluluklar veya kendilerinden önce gidenlerle mücadele halindeyken dahi şehirler kurmuşlardır. İspanya'nın köklü şehircilik gelenekleri ve kurumları, fetihten, egemenlikten ve sömürgecilikten sonraki süreçte kurulacak şehirlerin gelişimi için çerçeve oluşturmuş, bununla birlikte şehirde ve civarda yaşayan İspanyollar ve yerliler de bu bağlam içinde kendi geleneklerini yansıtarak bir sentez oluşturma fırsatını yakalamışlardır. Bu bakımdan yerlilerin İspanyol şehir hayatından tamamen dışlandığı söylenemez. Yerlilerin ve kölelerin genellikle şehirlerin dış kısımlarında oturtulmasına karşın şehir meydanlarında alışveriş yapması veya eğlenmesi olağan olmuştur. Ancak gerek şehirlerin düzenlenmesinde gerekse sosyal kuralların tespitinde bir hiyerarşinin olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Dini, idari ve kültürel yapıların şehirlerin en önemli yerlerine yerleştirilmesi ve burada gerçekleştirilen faaliyetlerdeki yer alma düzeni hiyerarşiyi ortaya koyan önemli ölçütler olmuşlardır. Bkz: Fowler, William R./Card, Jeb J., (Ed: Hofman, Corinne L./ Keehn, Floris W.M.), “Material Encounters and Indigenous Transformations in Early Colonial El Salvador”, **Material Encounters and Indigenous Transformations in the Early Colonial Americas**, Brill, Leiden, 2019, s.201; **Martinez**, s.114. Amerika'daki sömürge toplumu, yerli halklar, Afrikalılar ve Avrupalılar gibi oldukça çeşitli etnik grupların yanında, Amerika'da doğan İspanyollar olarak kreoleler, Avrupalılar ile yerlilerin birlikteliklerinden doğan *mestizo*'lar, Avrupalılar ile Afrikalıların birlikteliklerinden doğan *mulatto*'lar ve yerliler ile Afrikalıların birlikteliklerinden doğan *zambo*'lar şeklinde oldukça karmaşık ve gerilimli bir yapı sergilemiştir. Bunlar içerisinde kuşkusuz en imtiyazlı sınıf İspanyol kökenliler olmakla birlikte, bu grup da kendi arasında Avrupa'da doğanlar (*peninsulares*) ve Amerika'da doğanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Avrupa'da doğanlar en önemli idari görevleri üstlenirken, XVII. yüzyıldan itibaren Amerika'da doğanlar mevzi kazanmaya başlamış ve sonunda bir “*Değişim Kanunu*” (Ley de la Alternativa) ile önemli idari görevlerin üstlenilmesi bir rotasyona tâbi kılınmıştır. **Ciaramitaro**, s.259-260.

çocukların sömürge hükümeti yolunda önünü açmışlardır⁷⁵⁰. Melezler Afrika’da ise beyazlar gibi kabul edilmiştir⁷⁵¹. Sömürgeciliğinde merkezîyetçi anlayışın hâkim olduğu Fransa, Amerika’ya metropoldeki sosyal yapılarını yansıtmış, Afrika’da ise hem katı hem de yumuşak uygulamaları benimsemiştir⁷⁵².

⁷⁵⁰ Portekiz’deki dini anlamda homojen, medeni, kişiler arasındaki ilişkilerin nispeten sakin olduğu ve siyasi istikrar içerisindeki hayattan farklı olarak Brezilya’daki marjinalleşmiş ve metropol ideallerinden uzaklaşmış hayat, bu bölgeye ilişkin bakış etkilemiştir. Brezilya’dakiler bu ideallerden saptıkça doğum ve ırk gibi faktörlerle birlikte çevresel statülerde bir değişiklik olmuş, kölecilik artış göstermiş ve sosyal hiyerarşiler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Kraliyet Brezilya’da doğan kişileri üst düzey kamu görevlerine getirmekte çekingen davranmıştır. Kraliyet, hem erken (Afrikalılar bağlamında) hem de dinen (Yahudiler bağlamında) “*sağ kana*” (sanguie impuro) sahip olmayanların yönetim kademelerinde görev almasını yasaklamak konusunda kararlılık göstermiştir. Buna rağmen Brezilya’da yaşayanlar Kraliyete olan sadakatlerinden şaşmamışlardır. Metropole gönderdikleri dilekçelerde kendilerini bir akraba olarak sunmuşlar; değerlerinin, hizmetlerinin ve fedakarlıklarının takdir edilmesi için çabalamışlardır. Bu davranışları ve beklendikleri tipik bir vasal-egemen kişisel ilişkisi bağlamında değerlendirilmektedir. Brezilya’da XVIII. yüzyılda değerli metalleri içeren madenlerin bulunması ile birlikte sosyal ve ekonomik anlamda bir canlanma yaşanmıştır. Birtakım şehirlerin gelişmesine ve ekonomik anlamdaki zenginleşmeye rağmen basit, kırsal ve tarıma dayalı hayat ağırlığını sürdürmekle birlikte, zengin çiftçilerin, tüccarlar, gemi sahipleri ve kiliseyle yakın ilişkiler kurması yeni bir aristokratik sınıfı doğurmuştur. Siyasi anlamda bir otoriteleri olmasa da, idari, yargısal ve askeri olarak önemli görevlere getirilmişlerdir. Bu yönetici sınıfı çoğunlukla beyazlardan oluşmuştur. Brezilya, ırk ayrımcılığına tamamen kapalı değilse de, kendilerinden olmayanlara karşı aşırı bir ayrımcılık gütmemişlerdir. Kölelere ilişkin taşıdıkları önyargılara rağmen muameleleri Amerika’daki diğer çiftçi topluluklardan daha mutedil olmuştur. Yine melezlere (mulattos) kilise ve kamu bürokrasisinde yüksek makamlar vermeseler de kendi ırklarından olmayanlarla daha yaygın bir şekilde evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Bu bakımdan melezleşme ve her türden ırksal kombinasyon ortaya çıkmıştır. Portekizler Asya’da dini anlamda tahammülsüz davransa da ırk konusunda toleranslı yaklaşmışlardır. Ele geçirdikleri topraklardaki Hristiyan dinine ait olmayan tapınakları yıkmışlar, Asyalılara zorla din değiştirtmişler, yalnızca dinini değiştirenleri kanunlarına tabi tutmuşlar ve hükümet işlerinde görevlendirmişler ve hemen her yerde piskoposluk kurmuşlardır. Bununla birlikte Portekiz’e sadık bir Hristiyan Asya topluluğu yaratabilmeyi başarmışlardır. Bunun sebebi ırkçı bir yaklaşım sergilememiş olmaları ve üslerin kapladığı alanın küçük olmasıdır. Sınırlı sayıdaki Portekizli kadın ve süreleri sona erdikten sonra orada yaşamaya devam eden yetkililerin ötesinde yerleşimcilerin azlığı nedeniyle karma evlilik ve cariyelik yaygın şekilde görülmüştür. Ortaya çıkan melez çocuklar, sonraki dönemlerde hükümette ve savunmada önemli roller oynayarak sağlam bir toplumsal temel oluşturmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Russel-Wood**, s.6-9; **Fieldhouse**, Empires, s.30-31, 140.

⁷⁵¹ Portekiz egemenliği altındaki Angola’da toplum farklı tipte insan gruplarından oluşmuştur. Portekizli ve Afrikalı birlikteliklerinden doğan melezler (mestiço) genellikle Portekizlilerin kültürel özelliklerini sergilemiş, isimleri tamamen Portekizce olmuş ve beyaz babaları tarafından kabullenildikleri takdirde sosyal anlamda beyaz nüfus arasından sayılmıştır. Bunun dışında Afrikalılar kendi arasında farklı kategorilere tâbi tutulmuştur. Bunlarda belirli medeniyet seviyesine ulaştığı kabul edilenler (assimilados) Portekiz kanunlarına göre teorik olarak tam vatandaşlık kazanabilecek seviyede görülmüş, siyahi nüfusun %99’unu oluşturan diğerleri (indígenas) ise yalnızca zorla askere alınmaya uygun görülen tebaa olarak yerini almıştır. Bkz: **Pimenta**, s.278.

⁷⁵² Fransa’nın feodal geçmişi Amerika’daki sömürgelerinde sosyal ilişkiler açısından önemli bir rol oynamıştır. Burada tüm arazilerin kraliyete ait olduğu ve işgal veya üretim için bireylere ya da şirketlere tımar olarak verilebileceği ilkesi hâkim olmuş, bireysel mülkiyete nadiren yer verilmiştir. Kraliyet, kendi otoritesine bir destek olarak Fransa’da varlığını sürdüren feodal sistemi ve buna bağlı sosyal ilişkileri Amerika’da da yerleştirmeye çalışmıştır. Bu tip girişim Kuzey’de başarı gösterse de Güney’de kökleşememiştir. Bkz: **Fieldhouse**, Empires, s.42. Fransa, siyahi Afrikalılara daha anlayışlı yaklaşırken en eski ve zaman kendisine karşı başkaldıran Cezayirlilere çok katı ve uzlaşmaz bir tavır sergilemiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru asimilasyon stratejisinin dozunu artırmışlar, yavaş ama emin adımlarla halkı silmeye ve sindirmeye çalışmışlardır. Bu uğurda öncelikle birçok imtiyazdan mahrum bir vatandaşlık statüsü sunulmuş, ikinci olarak yerli çiftçilerin topraklarına zorla el konularak Fransız çiftçilerin bölgede tarımla uğraşması teşvik edilmiştir. Fransa’nın bölünmez bir parçası olan Cezayir topraklarında yaşayanlar sosyal ve ahlaki açıdan hakir görülmüş, Fransız ırkının saflığına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Cezayir’de uygulanan ırk ayrımcılığı (apartheid) sistemi içerisinde çok sert kanuni tedbirlerle büyük bir baskı kurulmuştur. Cezayir, başlangıçta XIX. yüzyılda İngiliz yönetimi altındaki Avustralya gibi bir ceza kolonisi, metropolde istenmeyenlerin gönderileceği bir yer olarak görülmüştür. Ancak metropol hükümeti içerisinde beliren yeni bir fikir, bölgeyi bir erdem timsali ve kölelik sonrası dönemde canlandırıcı bir kaynak olarak görmüştür. Bu vizyon, Cezayir’in Rönesans’ına öncülük eden, bir zamanlar Karayipler’e hâkim olan plantasyon sahiplerinin yerini alan ve Cezayir’i uzunca bir süre boyunca durgun tuttuğuna inanılan Müslüman

İngiliz sömürge anlayışı, yerleşim kolonilerinde metropole ait sembollerle bağlarını sürdürmüştür. Yerleşimciler tarım, ticaret ve altyapıdaki ilerlemeler sayesinde kendine özgü bir demokratik ahlakı ve kolektif kader duygusunu geliştirmişlerdir⁷⁵³. Sömürü kolonilerinde ise yerel sosyal yapılara müdahale etmekten kaçınmış, aksine mevcut kurumları ve sosyal yapıları kullanma amacı gütmüştür. Bu işbirliği sonucu ortaya çıkan profesyonel elit, İngiliz egemenliğinin sürdürülmesine ve yerli nüfusunun dönüştürülmesine katkıda bulunmuştur⁷⁵⁴.

kültürünü yerinden eden Avrupalı anlayışa odaklanmıştır. Fransızlar, sömürgeleştirme çabalarının sanayileşmenin yol açtığı sosyal çürümeyi hafifleteceğini ummuş ve modellerini dürüst Avrupalı emeğinin kullanımına dayandırmıştır. Fransa'nın ikinci sömürge imparatorluğu olarak anılan bu hamle, genişlemenin itici gücü olarak tarım ve ticareti ön olana almıştır. Asil küçük çiftçinin bel kemiği olduğu bu düzende yatırımların tarım ve sanayiye yönlendirilmesiyle ülkeye refah getirecek ve medeniyeti yayacak erdemli üretici ve tüccarlardan oluşan bir sınıf yaratılmaya çalışılmıştır. Bkz: **Luraghi**, s.308; **Choi**, s. 204-205.

⁷⁵³ Amerika'daki İngiliz kolonilerinde yerleşimciler kendilerini Massachusetts, Georgia veya Virginia gibi kolonileri ile özdeşleştirmiştir. Öte yandan, birçoğu adayı hiç ziyaret etmiş olmamasına rağmen İngiliz bayrağını dalgalandırmaya ve İngiliz Kralının şanını yüceltmeye devam etmiştir. Siyasi anlamda bağımsızlık mücadelesinin verildiği döneme kadar bir “Amerikalı” kimliği yerleşmemiş olsa da, farklı toplulukların birleşmelerini kolaylaştıracak ortak noktalar da gözlemlenmiştir. Kurmuş oldukları şehirler, toprağı işleyip ürün elde etmeleri, ticaret, denizcilik ve tarımda kaydettikleri ilerlemeler, inşa ettikleri okullar, kiliseler, kamu binaları, üretim tesisleri, kültür hayatları ile yeni bir toplum ortaya çıkarmışlardır. Bununla birlikte demokrasiye olan bağlılıkları ve özel bir yazgılarının bulunduğu dair inançları, bu toplumun manevi temelini teşkil etmiştir. Herkesin eşit fırsatlarla hayatını sürdürme ve geliştirme imkânına ve çeşitli kurumlar vasıtasıyla hükümet üzerinde etkiye sahip olması demokratik bilincin; özgür iradeleri ve teşebbüsleri ile müreffeh bir ülke yaratabileceklerine dair güvenleri de özel kaderlerine olan inancın dinamosu olmuştur. Böylece kolonilerdeki yaşamda bir yenilik, genişleme ve mutluluk duygusu hâkim olmuştur. Şehirlerindeki özerk kurumları, güçlü çalışma ahlakı ve vadettikleri özgür ortamlarla nüfus ve zenginlik hızla artmıştır. Dini inanç ile kişinin ailesi ve kökeninin bireyin yalnızca kendisini ilgilendirdiğine dair kabul, farklı inanışlardan ve geçmişlerden olan kimseleri bu bölgelere çekmiştir. Bu sayede koloniler büyümeye ve gelişmeye devam ettikçe insanlar arasında bir birlik duygusu ve ortak kimlik gelişmeye başlamış ve özellikle bağımsızlık mücadelesi döneminde kendilerini yalnızca kolonilerinin sakinleri olarak değil, daha büyük bir kolektifin parçaları olarak görmüşlerdir. Yeni Zelanda'da dünyanın en iyi ırksal iletişime sahip ülkesi şeklinde bir rivayet oluşturulmuştur. Yerlilerin egemenliklerini, barış ve medeniyetin avantajlarının yanı sıra tebaa olmanın imtiyazlarıyla isteyerek takas ettiklerine inanılmıştır. Karşılıklı yanlış anlaşılmalara rağmen, yerleşimci yönetiminin temelinde yattığı varsayılan iyi niyet, Yeni Zelanda'nın imajına dahil edilmiştir. Bkz: **Lütem**, Amerika, s.10-12; **Nevins/Commager**, s.77-78; **Luraghi**, s.107; **Hill**, s.392. **Marvin Harris'e** göre Amerika Birleşik Devletleri'ndeki orta sınıf daha önceden yoğun bir nüfusu bulunmayan bir kıtanın ele geçirilmiş ve zengin topraklarından, ormanlarından ve minerallerden yararlanılmış olmasından dolayı, ileri teknolojisine rağmen Avrupa'daki orta sınıfa nazaran daha hızlı büyümüştür. Bkz: Harris, Marvin, **Yamyamlar ve Krallar: Kültürlerin Kökenleri**, Çev. M. Fatih Gümüş, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.268.

⁷⁵⁴ Hindistan'da İngilizler birkaç yüz bin kişilik orduyla birkaç yüz milyonluk bir nüfusu tek başına baskı ve zorlama ile idare edemeyeceğinin farkında olduğundan yerlilerin yabancı egemenliğine pasif olduğu kadar aktif olarak da boyun eğmesi için birtakım tedbirlere başvurmuştur. Bu kapsamda yerlilerin temel sosyal yapılarına asgari düzeyde müdahale ederek, sosyal ve hukuki kurumlar ile dinleri muhafaza ederek, Babür İmparatorluğu'ndan kullandığı metotları benimseyerek ve etkili bir idari sistem kurarak rıza kazanmaya çalışmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde yerlilerin irsi yönetici sınıflarını prensliklerde aracı olarak kullanmış, diğer yerlerde ise *zamindar*'lar olarak bilinen toprak sahibi aristokrasiden yararlanmışlardır. Bununla birlikte tüccarlar, bankacılar ve eğitilmiş profesyonellerden oluşan orta sınıf, emperyal güçle işbirliği yapmaya kendiliğinden gönüllü olmuştur. Bunların sayısı İngilizler adına toplumu yönetmek için yetersiz kalsa da, büyüyen kamu hizmetinde alt seviyelerde memuriyetler elde etmişlerdir. Nihayetinde İngilizler, anavatandan gelen personel gerekse sömürgeci devşirdikleriyle doğrudan bir yönetim uygulamak zorunda kalmıştır. Mutlak iktidarın frenlenmesi sayesinde ortaya çıkan etkili yönetim hem vergilerin toplanmasını hem de yabancı egemenliğinin sürekliliğini sağlamıştır. Sağlam ticari menfaatler, siyasi hizipler ve yeni eğitim kurumları tarafından şekillendirilen yeni profesyonel elit, İngiliz egemenliğinin sürdürülmesinde önemli bir katkı sağlamış ve büyük destekçi olmuştur. Bu destek, Hindistan'daki İngiliz yönetiminin, İngiliz gözetimi altındaki koloniyi yönetmek için İngiliz yetkililerle işbirliği yapan geniş Hintli elit tarafından işletilen benzersiz bir sisteme dönüşmesine yol açmıştır. Sömürge yapısı, uzun vadede, bir yandan kast temelli toplumdaki sınırlı siyasi otoriteyi devirerek devlet kurumlarının sosyal yapıları eleştirel bir şekilde değerlendirdiği ve hukuk sistemiyle değiştirmeyi amaçladığı yasal egemenlik talep eden yeni bir hükümeti doğurmuş, diğer yandan ise harita yapımı ve nüfus sayımı gibi idari

Hollandalılar Asya’da yerli halkların dil, din ve “*adat*” olarak bilinen geleneklerini muhafaza etmelerine özen göstermiştir. Metropolün Asyalılara üstenci bir bakış açısı olmasına ve kültür çevrelerindeki aşağılamalara rağmen sömürgelerde aşırı bir baskı yaşanmamıştır. Avrupalıların kültürünü takiben Asya ve Afrikalıların kültürlerinin yer aldığı bir hiyerarşik yapılanma kurulmuş olmakla birlikte tüm dinlere yaşam hakkı tanınmış, kendileriyle işbirliği yaptıkları sürece yerli liderlere saygı duyulmuş, eğitim ve kültür konularında destek verilmeye çalışılmıştır⁷⁵⁵.

3.2.1.2. Üstün Medeniyet Anlayışı ve Egemenlik İlişkisi

Egemenlik gibi milletlerarası hukukun temel doktrinlerinin şekillenmesinde ırk ve kültürün rolü, egemenlik ile Avrupalı olmayan dünya arasındaki önemli bir etkileşim bulunmaktadır. Egemenlik, Avrupa ve Avrupa dışı dünyalar arasında farklı şekillerde ve etkilerde tezahür etmiştir. Avrupa dışı dünyadan herhangi bir kimlik ya da sübjektiflik şeklini ortadan kaldırma amacı, pozitivist düşüncenin neredeyse tüm yönlerine nüfuz etmiştir. Bu durum, medeni ve medeni olmayan devletler arasındaki ayrıma, “*terra nullius*” doktrinine ve Avrupalı olan ve olmayan varlıklar arasındaki antlaşma müzakereleri tarihinde bulunmaktadır⁷⁵⁶.

Batı medeniyetinin ve Hıristiyanlığın yayılması, özellikle İspanya, Portekiz, Fransa, Britanya ve Hollanda gibi ülkeler tarafından sömürgeleştirmeyi meşrulaştırmanın önemli bir aracı olmuştur. Batı medeniyetinin yayılmasının sömürge topraklarındaki “*medenî olmayan*” toplumlara fayda sağladığı yönündeki sömürgeci inanç, yavaş yavaş daha dengeli bir insanlık

---

uygulamalarla sosyal kimliklerin yeniden şekillendirildiği ve siyasette büyük grupların tanınması için şartların oluşturulduğu yeni bir ortama sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla İngiliz sömürge hükümetinin, yerlilerin özelliklerini koruyarak, yerel eliti kendi içerisine dahil ederek, hukuki egemenliği getirerek ve sosyal kimlikleri yeniden tanımlayarak Hint toplumunu esaslı bir şekilde dönüştürmüştür. **Fieldhouse**, *Empires*, s.278; **Skinner**, s.182-183. Sömürgeci topluluğun yerlilerle karışması diğer yerlerde olduğu gibi en çok evlilikler yoluyla olmuştur. Ancak İngilizler bu durumun önüne geçmek için çok çabalamıştır. Şirket döneminde melezlerin kamu hizmetlerine girme hakkı ellerinden alınmıştır. Bunda, Hintlilerin sömürgecileri hakir görmelerinin Şirketin itibarını sarsması, aristokrat gibi yaşayan Şirket müdürlerinin karışık kandan olanların yüksek mevkilere kadar yükselmesini sindirememesi ve Haiti örneğinde olduğu gibi melezlerin ayaklanmanın başını çekeceği endişeleri rol oynamıştır. Bu tedbirlere Kilise de katılmış karma evliliklerin hoş karşılanmayacağını bildirmiştir. Aynı tutum XIX. yüzyılda da sürdürülerek yerlilerle evlenenlerin kariyerlerinin duraksamaya uğrayacağı belirtilmiştir. Zamanla yerli kadınlarla yaşayan İngilizlerin sayısında azalma olmuştur. Sosyal anlamda ayrışmayla birlikte İngiliz toplumunun mizacı değişmiş, yerlilerden giderek uzaklaşmış ve kültür ve ahlak açısından aşağı olan yerlilerin yönetilmesi gerektiğini öne süren bir ahlaki üstünlük duygusu doğmuştur. Yerel siyaset yerli menfaatlerini daha az gözetirken İngilizlerle yerlilerin etkileşimini de kısıtlama yoluna gitmiştir. Eğitimli yerliler daha düşük pozisyonlara gönderilmiş, İngilizler kendi izole ve imtiyazlı hayatlarına çekilmişlerdir. Hint toplumuna entegre önceki yerleşimcilerin aksine, XIX. yüzyılı İngiliz’i, bağlarını anavatanıyla güçlendiren, entelektüel ve dini anlamda üstünlüğüne inanan bir karakter olarak kendisini göstermiştir. Hindistan’ın kendileri üzerindeki inkar kabul etmez etkisine rağmen, bölgeyi bir mücadele alanı olarak algılayan ve tam da İngiliz olmayan karma bir medeniyet kurmuşlardır. Bkz: **Ferro**, s.201; **Roberts**, *Dünya Tarihi*, s.805.

⁷⁵⁵ Oostindie, Gert/Paasman, Bert, “Dutch Attitudes towards Colonial Empires, Indigenous Cultures, and Slaves”, *Eighteenth-Century Studies*, Vol. 31, No. 3, 1998, pp. 349-355, s.351.

⁷⁵⁶ **Anghie**, s.104.

görüşüne doğru kaymıştır. Başlangıçta yüksek medeniyetten kaynaklandığı düşünülen üstünlük, bölgeleri medenileştirmeyi ve sömürüyü haklı çıkarmayı amaçlamış, daha sonra bu “*medenî*” milletlerin daha az gelişmiş kabul edilen toplumlara yardım etme ve onları koruma yükümlülüğüne dönüşmüştür. Ancak medeniyet, toplumları ve milletleri ayırt etmede kilit bir faktör olmaya devam etmiş ve bunun sonucunda ortaya çıkan eşitsizlik, milletlerarası hukuk ve onun egemenlik kavramı tarafından sorgulanmak yerine meşrulaştırılmıştır⁷⁵⁷.

XIX. yüzyılda pozitivist düşünceye bağı olarak gelişmiş ve gelişmemiş nüfuslar üzerinde bir ayrıma gidilmiştir. Milletlerarası camia içerisinde doğal olarak var olan ve tüm milletler için geçerli evrensel bir hukuka olan inanç, XIX. yüzyılın ortalarında pozitivist hukukçular tarafından reddedilmiştir. *Wheaton* gibi düşünürler, milletlerarası hukukun yalnızca gelişmiş toplumların sahası olduğunu ileri sürmüşler, *Grotius* gibi kendilerinden önceki düşünürlerin görüşlerini eleştirmişlerdir. *Grotius*, milletler hukukunun (*jus gentium*) bağlayıcı gücünü tüm milletlerin ya da en azından birçok milletin açık rızasından aldığını ileri sürerken, pozitivist düşünce bu rızaya farklı bir motivasyonla odaklanmıştır. *Grotius*’un görüşleri, çeşitli millet türleri arasındaki ayrımı yeterince yapmadığı, belirli milletlere öncelik tanımadığı, bazı milletleri bu hukuka katılmaya daha layık görmediği ve milletlerin gelişmişlik seviyesine göre kategorizasyon yapmadığı ileri sürülerek eleştirilmiştir⁷⁵⁸.

XIX. ve XX. yüzyılın paternalist dünya görüşü uyarınca, bir toplumun milletlerarası ilişkilerde eşit egemen bir katılımcı olarak kabul edilebilmesi için önce eğitilmesi ve medenileştirilmesi, adından da kendi kaderini tayin hakkının tanınması gerekmiştir. Sömürgeci gücün ana motivasyonu olarak genellikle hammadde ve pazar odaklı olarak ekonomik menfaatlerin sürdürülmesinin yanında yerli toplumların hazır olarak görülmemesi de kendi kendilerini idare etme noktasında sömürgecilerin çekingen davranmasına sebep olmuştur. XIX.

⁷⁵⁷ **Matz**, s.60. Berlin Konferansından sonra imzalanan 1885 tarihli Senet’te dini konular ve Hristiyan misyonerlerin bahsi geçmiş ve bunlar koruma altına alınmıştır. Konferans sırasında Hristiyanlık Afrikalıları sömürgeleştirmek ve medenileştirmek için değerli bir araç olarak yaygın bir şekilde savunulmuştur. Bismarck, Konferansın açılış konuşmasında, amaçlardan birinin Afrika kıtasının “*medenileştirilmesi*” olduğunu ilan etmiştir. Medeniyet kavramı, Avrupalıların Afrika’yı sömürgeleştirme gerekçelerinin merkezinde yer almış, Konferans ve Senet ile Afrikalı yerlilerin medenileşmemiş “*vahşiler*” olduğu hususu teyit edilmiştir. Bkz: **Miller/Stütz**, s.17.

⁷⁵⁸ Bu dönemde doğal hukukçuların tabiat hali kurgusu yetersiz görülmüştür. Bunun sebebi, sadece sübjektif doğası, belirsizliği ve gerçek devlet eylemlerinden ziyade metafizik prensiplere dayanması değil, aynı zamanda sofistike ve ilkel toplumlar arasında ayrım yapmaması olmuştur. Bir teorisyenin insani kurumlardan mahrum bir tabiat hali kurgulayamayacağı ve aynı zamanda gelişmiş ve ilkel arasında ayrım yapamayacağı, çünkü bu farkın belirli kurumların varlığı, yokluğu veya gelişme derecesi tarafından tayin edileceği ileri sürülmüştür. Pozitivist hukukçular, medeni olan ile olmayan arasında bir fark olduğu varsayımı üzerinde durmuşlardır. Tabiat hali kavramı ve dolayısıyla doğal hukukçuluk, bu önemli farkı hesaba katmadığı için entelektüel olarak çelişkili olarak görülmüştür. Doğal hukuk düşüncesinin yalnızca devletin amacına odaklanma konusundaki yetersizliğinin yanı sıra, pozitivistler bu ikinci nedenden dolayı da reddetmiştir. Pozitivist hukuk teorisi, bu fark konusunda kararlı davranmış ve bu farklılığı tanımayan herhangi bir hukuk sistemini geçersiz saymıştır. Avrupalı olmayan devletler egemenlik sahasından men edildiklerinde, milletlerarası hukuk alanında herhangi bir hukuki iddiada bulunma konusunda da dışlanmışlardır, çünkü yalnızca egemen devletler ilgili tüm hak ve yetkilerle tam katılım imtiyazına sahip görülmüştür. Bkz: **Anghie**, s.53-55.

yüzyılın dünyasında bağımsızlık ve otorite ile toprak ve şahsi üstünlüğü ifade eden egemenlik, sömürgeler bağlamında başka bir egemen devlet tarafından idare edildikleri için söz konusu olmamış ve sömürgeler tamamen bağımlı bir ilişki içerisinde kalmıştır⁷⁵⁹.

Egemenliği bir tanım çerçevesinde ele almak pozitivist hukuk teorisi için oldukça önemli olmuştur. Bunun sebebi yalnızca tanımın bir akıl yürütme ve metodoloji çerçevesinde ilerlemesi değil, aynı zamanda egemenliğin uluslararası sistemin temel ilkesi olması yönündeki pozitivist iddiadan kaynaklanması olmuştur. Bu da doğal olarak hangi varlıkların egemen olarak kabul edilebileceğinin derinlemesine araştırılmasına yol açmıştır. Doğal hukuk anlayışı, birey ya da egemen olmasına bakmaksızın tüm insan faaliyetine uygulanan bir hukuk sistemi tasvir ederken pozitivist teori, egemenin nihai otoriteye sahip olduğunu savunduğu için meseleye hem teorik hem de pratik açıdan yaklaşmıştır. Milletlerarası hukukun meşru öznelerinin tanımlanmasıyla ilgilenen hukuki şahsiyet teorisi pozitivist hukukçular açısından merkezi bir konu olmuştur. Medeni olan ve olmayan ayrımının Avrupalı olmayan dünyayı hukuk ve toplum sahasından etkili bir şekilde dışladığı düşünüldüğünde, Avrupalı olmayan toplumların egemenliğe sahip olup olamayacağı tartışma konusu haline getirilmiştir. Bu sorunu çözmek için toprak sahipliği düşüncesine sarılmışlar, egemenliği en doğru şekilde toprak üzerinde kontrol olarak değerlendirmişlerdir. Milletlerarası hukukun devletleri dünya üzerindeki belirli alanlar üzerinde mülkiyet hakları olan siyasi varlıklar olarak gördüğü düşüncesinden hareketle, devlet kavramı toprak mülkiyetine sıkıca bağlanmış, örneğin organize ve sofistike kabileler bile bu kavram dışında bırakılmıştır⁷⁶⁰.

Avrupalı olmayan toplumlar ile belirli topraklardaki siyasi örgütlenmelerinin milletlerarası hukukun egemen özneleri olarak tanınmasını reddetmenin temel gerekçesi, milletler topluluğuna katılmak için ek bir gereklilik olarak medeniyetin şart koşulması olmuştur. Bu geçiş, egemenliğin tanımı değiştiği için değil, toplumsal uygarlık milletler topluluğuna girmek için bir ön şart olarak getirildiği için, medeniyeti ve medeni milletler topluluğuna üyeliği egemen devletlerin tanınmasında birincil faktörler haline getirmiştir. Avrupalı ve Hristiyanlar ile diğerleri arasında ayrıma dayanan ve Avrupa-merkezci düşünceden beslenen bu üyelik anlayışı medeniyetin bir standardı olarak görülmüştür. Başta Avrupa standardı olmak üzere çeşitli medeniyet standartları, bu standartla tanımlanan bir grubun içindeki ve dışındaki toplumları ve devletleri kategorize etmek için kullanılmıştır. Sonuç olarak, bir bölge toprak ve şahsi üstünlük yapılarına dayalı devlet olma kriterini karşılasa bile, Avrupa otoritesine fayda sağlamadığı sürece “medenî” olarak kabul edilmedikçe

⁷⁵⁹ Matz, s.61.

⁷⁶⁰ Anghie, s.56-57.

tanınmamış ve eşit muameleye tabi tutulmamıştır. Avrupalı sömürgeci güçler, egemenliklerini ve eşitliklerini tanımayı reddetmelerine rağmen, egemenliklerini yabancı otoritelere devretmeleri şartıyla yerel hükümdarlarla imzalanan antlaşmaları geçerli kabul etmişlerdir⁷⁶¹.

Hardt/Negri'ye göre, sömürgecilik, sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasındaki ilişkiyi aralarındaki farklılıkları abartarak sunmakta; sömürgeleştirilen, sömürgecinin tam karşıtı, mutlak ötekisi olarak görülmektedir. Ancak yazarlara göre bu farklılaşma bir bölünme yaratmak için değil, sömürgecinin kimliğini bu farklılık üzerinden inşa etmesinden kaynaklanmaktadır. Sömürgeleştirilenlerin -güya- kötülükleri ve barbar doğası, sömürgecilerin iyiliğin ve saflığın vücut bulmuş hali olarak görülmeleri sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte yazarlar, farklılıklara rağmen iki topluluk arasında bir yakınlığın olduğunu belirtmektedir. Sömürgeciler, yanlış yollarla bile olsa, sömürgeleştirilenleri tanıma, görme ve onlarla etkileşimde bulunma konusunda istekli olmuştur. Ancak bu yakın etkileşim farklı kimlikleri belirsizleştirmemiş, aksine daha da perçinleyerek sürdürülmesi gerektiğini öğütlemiştir. Dolayısıyla sömürgeciliğin çelişkili doğası, sömürgeleştirileni önce farklı ilan etmiş daha sonra Avrupa perspektifinden yeniden bir değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Her ne kadar iki toplumun karışık melez varlıklar ortaya çıkardığı örnekler olsa da, sömürgecilik bu gibi durumları da karşıtlık üzerinden okuyarak basite indirgemıştır⁷⁶².

Sosyal ayrıma dayalı düşünce, bağımlı ya da az gelişmiş toplumların denetime ihtiyaç duyduğunu kabul etmiştir. Bu denetim, ırka ve medeniyete dayalı hiyerarşinin tepesinde yer alan alanlarca yönetilmiştir. Milletler Cemiyetinin kurulmasından önceki dönemde sömürge yönetimlerini meşrulaştırmak için fatihlerin yönetme hakkından ziyade baskıdan ve manevi

⁷⁶¹ **Matz**, s.62-63. *Alexis de Tocqueville*, Cezayir üzerine notlarında benzer bir tutumu sergilemiştir. Yazarın Fransız İhtilali ve aydınlanma dönemi ile şekillenen görüşleri demokrasi ve insan haklarına bağlı olmasına rağmen Cezayir konusunda zaman zaman sapmalar göstermiş ve pratik bir yola kaymıştır. *Tocqueville*, Cezayir'in Fransa için stratejik önemini kabul ederek bölgeyi Fransa'nın en önemli küresel menfaati olarak göstermiş, ancak Fransa'nın kolonisini yönetme şeklini eleştirerek İngilizlerin sivil odaklı kolonizasyon modelini önermiştir. Kendisinin bölgeye yaptığı ziyaretler ve bunların sonucunda yazmış olduğu raporlar Fransızların uygulamalarının Cezayirlileri kolonizasyon öncesinden daha kötü bir duruma soktuğu gibi bir sonuca varmış, demokratik kurumların güçlendirilmesini ve köleliğin ortadan kaldırılmasını önermiştir. Tüm bunlara rağmen yazar, döneme hâkim olan Avrupalıların üstün olduğu kompleksinden sıyrılmayarak Fransız egemenliğinin sağlanması için şiddet kullanıldığını kabul etmiş ve Cezayir'i Fransız merceğinden görmüştür. Bu anlamda yerlileri ihya etmek yerine Avrupalıların bölgede zenginleşmesini sağlayacak politikaları öne çıkarmıştır. Keza raporlarında Britanya İmparatorluğu ile rekabetin sinyallerini vererek Avrupa imparatorlukları fikrine olan hayranlığını ortaya koymuştur. Bu sebeple yazar zaman zaman emperyalizmi kınamış olsa da, Cezayir bağlamında, döneminin diğer düşünürleri gibi, demokratik idealler ile reel politik uzlaşmasında kendi ülkesi lehine hareket etmiştir. Bkz: Veugelaers, J. W. P., "Tocqueville on the Conquest and Colonization of Algeria", **Journal of Classical Sociology**, Vol. 10, No: 4, 2010, pp. 339-355, s.348-349; Pitts, Jennifer, "Empire and Democracy: Tocqueville and the Algeria Question", **Journal of Political Philosophy**, Vol: 8, No: 3, 2000, pp. 295-318, s.314.

⁷⁶² Yazarlar bu noktada tespitlerine Sartre ve Fanon gibi düşünürlerin değerlendirmeleri ile devam etmektedir. Buna göre, bu ikilik herhangi bir doğal veya temel hakikate dayanmamakta, bir kurgudan ibaret bulunmaktadır. Ancak, onları kabul etmek, onlara karşı gelme sonucunu doğurmaktadır. İkiliğin daimi bir şiddete dayanması ve bu şiddetin sömürgeciliğin temeli olması, sömürgeleştirilenlerin kendilerini yeniden tanımlamasına ve ilerleme potansiyelini fark etmelerine sebep olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Hardt, Michael/Negri, Antonio, **Empire**, Harvard University Press, Cambridge, 2000, s.127-129.

karanlıktan kurtarıcılar olarak küresel bir tarihi görevi yerine getirdikleri inancı hâkim olmuştur. Yöneticiler, bir yandan batı medeniyetinin nimetlerini sömürge bölgelerinde yaşayanlara aktarmak, diğer yandan küresel ekonominin menfaati için daha az gelişmiş ülkelerdeki atıl kaynakları kullanmak amaçlarını ileri sürmüşlerdir. Afrikalılar kendi kendilerini yönetemedikleri ve Asyalılar otokratik geleneklerinden kademeli olarak ayrılmalari gerektiği için siyasi açıdan; bölge sakinlerine bir çalışma ahlakı ve temel ekonomik beceriler aşlamak için ekonomik açıdan ve yerlileri olumsuz alışkanlıklarından kurtarmak için kültürel açıdan bir vesayet kurulması öngörülmüştür. Bu bakış açısı karşılıklı bağımlılığı içerdiğinden sömürden ziyade işbirliğine dayalı bir ilişki olarak yansıtılmıştır. Dünyanın daha gelişmiş azınlığının daha az gelişmiş çoğunluğa karşı bir yükümlülüğü olduğu (the white man's burden) fikri vurgulanmış, sömürge yönetimleri hayırsever bir müdahale olarak öne sürülmüştür⁷⁶³.

3.2.2. Sömürgelerde Üstün Hukuk

Hukuk sistemleri, sömürgeci tahakkümün temel araçlarından birisi olmuştur. Sömürgeciliğin egemenlik, hukuki kimlik, mülkiyet, devlet olma gibi temel hukuki terminoloji üzerindeki etkisi, ırksal kimlik, toplumsal roller, medeniyet gibi kavramlar açısından da sonuç doğurmuş, bu kavramlar sömürge bağlamında yeniden şekillendirilip kanunlara yansıtılmıştır⁷⁶⁴. Sömürgelerde fetih ve tahakküm ile birlikte siyasi düzen kurulmuş olsa da, hukuk düzenin nasıl bir görünüm arz edeceği konusunda belirsizlik yaşanmıştır. Sömürge yöneticileri yeni yerleri ele geçirdiği zaman buralarda bir hukuk sisteminin bulunmadığını sanmışlardır. Diğer durumlarda, özellikle İslami yerlerde ise köklü ve yasal geleneklerle karşılaşmışlardır. Sömürgecilerin esas yaklaşımı olarak yazılı olmayan kurallar dikkate alınmamıştır. Bu anlamda Batılı olmayan kültürlerin geleneğe bağlı, modern bir hak anlayışından yoksun ve medeni usul hukukundan habersiz olduklarını düşünmüşlerdir. Bu nedenle yerlileri evrensel bir ilerleme adına daha üstün olan Avrupa hukuk düzenine entegre etmeye çalışmışlardır. Buna bağlı olarak yerel uyumsuzluk çözüm mekanizmaları ciddi şekilde sekteye uğratılmış, yerel mahkemeler sömürge düzenine dahil edilmiş; ayrıca yerel kültürel ritüeller “*ilkel*” ve “*tehlikeli*” addedilerek yasaklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte sömürgeciler çeşitli komisyonlar kurarak yerlilerin geleneksel anlamdaki otorite, mülkiyet, toprak, evlilik, inanç gibi konularını incelemeye ve kayıt altına almaya başlamıştır. Böylece

⁷⁶³ Osterhammel, s.110-111.

⁷⁶⁴ Dann, Philipp/Hanschmann, Felix, “Post-colonial Theories and Law”, *Verfassung und Recht in Übersee/Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, Vol. 45, No. 2, 2012, pp. 123-127, s.124-125.

modern dünyaya uyum sağlama noktasında gerekli eksiklikler detaylı bir şekilde tespit edilmiştir⁷⁶⁵.

Sömürge yönetimleri, yöneten ve yönetilen nüfuslar için farklı medeni ve usûli hukuk sistemleri kullanmış, sömürgelere belirli konularda kendi hukuk sistemlerini dayatarak hükümranlıklarını sürdürmenin yollarını aramışlardır. Özellikle yatırımcıların mülkiyet haklarının korunması ve piyasa şartlarının sunduğu imkânlar bakımından Britanya'nın Müşterek Hukuk sistemini benimseyen ülkeler, Fransız medeni hukukunu tercih edenlere göre, daha avantajlı durumda olmuşlardır. İngiliz kurumlarının nisbi üstünlüğü sayesinde eski İngiliz sömürgeleri Fransız sömürgelerine göre büyüme açısından daha iyi performans göstermiştir⁷⁶⁶.

Sömürgeciliğin temelinde yeni bir hukuk kültürünün geliştirilmesi yer almıştır. Avrupalılar tarafından genellikle vahşi olarak görülen yabancı ortamlar toprağa ve mülke dönüştürülmüş, böylece araziler sahip olunacak, kontrol edilecek, geliştirilecek ve güvence altına alınacak alanlar haline getirilmiştir. Hukuki araçlar ekonomik hak ve yetkilerin tesis edilmesini, iş ilişkilerinin düzenlenmesini, sözleşmeleri ve maddi menfaatlerin müzakere edilmesini kolaylaştırmıştır. Yasal çerçeveler, sömürgeci güç ve bilginin inşa edilmesi ve yerleştirilmesi ile sömürgeci öznelerin etnisite ve ırk başta olmak üzere diğer kişilerle, çevreyle ve kültürel pratiklerle olan bağlantılarına göre tanımlanmasında etkili olmuştur. Devlet otoritesi, genellikle denizaşırı yönetimlerin zayıflıklarını maskeleyerek, bir otorite havası yansıtmak ve vatandaşları rıza gösteren bir gruba dahil etmek için yasal alanda kapsamlı bir şekilde ritüelleştirilmiştir. Avrupalılar yerlilere hukuk dilini öğretmeye çalışarak mülksüzleştirilmelerinin, yerlerinden edilmelerinin, haklarından mahrum bırakılmalarının ya da ticaret şartlarının koşullarını anlatmaya çalışmışlardır. Bu da sömürge hukukunun, sömürgeciliği öncelikle kültürel bir değişim olarak görmenin aksine, işlevleri, hedefleri ve sonuçlarında sürekli olarak maddi bir boyuta sahip olduğu anlamına gelmektedir⁷⁶⁷.

Yerleşim koloniciliğinde yerleşimci toplumlar, işgal etmek istedikleri topraklarda otoritelerini toprak ve kaynaklar üzerinde mülkiyet ve kontrol elde etmeleri için hukuki tedbirler alarak pekiştirmişler, böylesi iddialarda bulunmak için hukuki haklar ileri sürmüşlerdir. Bunun dışında kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri topraklarda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yerlilerin yeni kurulan yerleşimci yapılarının hukuki özneleri haline gelmesiyle önceki sistemler geçersizleşmiş, bu durum kendisini en çok toprak mülkiyeti üzerinde göstermiştir. Yerleşim koloniciliği, çeşitli yerlerde ve düzeylerde sosyal ve hukuki

⁷⁶⁵ Comaroff, John L., "Colonialism, Culture, and the Law: A Foreword", *Law & Social Inquiry*, Vol. 26, No. 2, 2001, pp. 305-314, s.306; **Osterhammel**, s.59.

⁷⁶⁶ **Sousa/Lochard**, s.636.

⁷⁶⁷ **Comaroff**, s.309.

olarak yerlilerin hayatını yeniden şekillendirerek bir egemenlik kurmuş ve bunu meşrulaştırmıştır⁷⁶⁸.

İlk aşamalarında sömürgeciler, geleneksel anlamda devletler gibi işlev görmemişler, hukuki otorite veya siyasi ve hukuki kimliklerin tayini ile ilgili olarak tek başlarına yetki sahibi olduklarını ileri sürmemişlerdir. Bunun yerine hukuki düzen genellikle kendi seyrinde ilerlemiş ve şahsi hukuk ön planda olmuştur. Bu durum kültürel ve dini toplulukların kendi hukuki otoritelerine sahip olduğu ve kendi kanunlarına dayalı olarak haklarını gözettiği anlamına gelmiştir. Her iki taraf da yönetimin parçalanmış halinden avantaj elde etmeye çalışmıştır. Ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, devletin hukuki anlamda egemen olduğu fikrinin yerleşmesiyle önceki dönemdeki parçalanmış hukuk rejiminden kaynaklanan siyaset, devlet için tarihsel olarak yeni bir hukuki alan yaratma eğilimini doğurmuş, kanuni düzenlemelerin yapılmasında devletin hukuki hegemonyası vurgulanarak devlet gözetimi kavramı güçlenmiştir. Sömürge yönetimleri ciddi anlamda bir devlete dönüştükçe kültürel ve hukuki sınırlar arasında daha yakın bir ilişki gelişmeye başlamıştır. Farklı sosyal otoritelerin temsil edilme ve anlaşılma şekli hukuki düzen için bazı sonuçlar doğurmuş, farklılıkları barındırmayı amaçlayan kanun ve politikaların formülasyonunu etkilemiştir. Bu hukuki düzen, kimi zaman mevcut grup özelliklerini onaylayarak kimi zaman ise onlara meydan okuyarak kendi yolunu çizmiştir⁷⁶⁹.

Sömürge hukukunu genele yaymak oldukça zor olmuş, sömürgeciler gerek ceza hukuku gerekse özel hukuka ilişkin konularda kendi yargı yetkilerini dayatma konusunda isteksiz davranmışlardır. Avrupa hukukunun yayılması, Hristiyanlığın yayılması gibi birincil amaç olarak görülmemiştir. Metropol ve sömürgeler iki ayrı tüzel kişilik olarak kalmıştır. Sömürge

⁷⁶⁸ Hunt, Sarah, (Ed: Valverde, Mariana v.d.), “Settler Colonialism”, **The Routledge Handbook of Law and Society**, Routledge, New York, 2021, s.213-214.

⁷⁶⁹ Benton, Lauren, **Law and Colonial Cultures Legal Regimes in World History, 1400–1900**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s.259; Avustralya’da ilk yerleşimcilerin çocukları ve torunları suçlu gibi muamele görmüşler, toprakların çoğunluğunu elinde bulunduran eski gardiyanların yoğun baskısı altında hayatlarını kazanmaya çalışmışlardır. İlk dönemlerde henüz tesis edilmemiş olan anavatanın kurumsal ve hukuki yapısı yerleşimciler tarafından ısrarla talep edilmiş ve jürili duruşmalar, keyfi tutuklamalara karşı güvenceler, temsili seçim sistemi gibi imkânlarla kavuşmak istemişlerdir. İngiliz hükümetinin başlarda gösterdiği dirence karşı yerleşimciler ısrar kendilerinin de İngiliz ve dolayısıyla anavatandakilerle aynı haklara sahip olduklarını savunmuşlardır. Ülkenin ilk siyasileri arasında yer alan avukatlar ve hâkimler yavaş yavaş hukuk dilinin siyaset dili haline gelmesine sebep olmuş, adeta yargı kuvveti yasama ve yürütmenin önüne geçmiştir. Başlarda valiler tarafından, Federasyonun kurulmasından sonra ise siyasi temsilcilik tarafından alınan kararda son söz hep hukukçuların olmuştur. Hukuka bağlılık fikri Avustralyalılarda adeta bir saplantı haline gelmiştir. Hukuki anlayışın hâkim olduğu siyaset biçiminin de etkisiyle Avustralyalılar kendileri dışındaki hükümetleri sürekli aşmış, hangi ideolojiden olursa olsun sendikal veya siyasi liderler tek bir düzlemde ele alınmıştır. Her şeyde sürekli olarak hukuka başvurma ihtiyacı, fikirlerin ihanetle sonuçlanacağı, hukukun ise güvenli bir liman olduğu kanaatini yerleştirmiştir. Hatta Aborjinlerin Murray Adaları ile yaptıkları başvuruya ilgili olarak Yüksek Mahkemenin yeni bir mülkiyet türü doğurarak “*doğuştan gelen unvan*” (the native title) kavramını ortaya atması, Avustralya’nın yerleşimcilerin gelişinden önce iskan edilmediğini öne süren “*terra nullius*” doktrinini sona erdirmiştir. 1992 tarihli bu kararla Avustralya’daki pek çok arazinin hukuki statüsü sorgulanır hale gelmiştir. Bkz: **Ferro**, s.254-255; **Acemoglu/Johnson/Robinson**, s.1374.

hukukunun dayatılması ile ilgili olarak uygulamada karşılaşılan eksiklikler, direnişler ve yanlış yorumlamalar sömürge hukukunun yayılmasına engel olmuştur. hâkimlerin yerli kavramları Avrupalı bakış açısıyla değerlendirdiklerinde düştükleri hataların yanı sıra eksikliklerini tamamlamak için müracaat ettikleri yerlilerin sınıfsal ve akrabalık ilişkileri dolayısıyla yönlendirmelerine maruz kalmıştır. Ayrıca mahkeme personeli kadro ve dilbilgisi bakımlarından yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla sınırlı kapasite ile büyük bir nüfusa hükmetmek konusunda yetersiz kalmıştır. Bu nedenle farklı hukuki sistemlerinin tanınması, nüfusu mümkün olan en düşük zahmetle yönetmenin bir yolu olarak görülmüştür⁷⁷⁰.

Amerika'daki İspanyol sömürgelerinde yerlilerin kendi haklarını aramaları için çeşitli mekanizmalar öngörülmüştür. Bu mekanizmalar, yolsuzluk veya adam kayırmacılıktan uzak olmamakla birlikte, yerel elitlerin menfaatlerinden bağımsız kalabilmeyi nispeten başarabilmiş ve yerlileri başvuru konusunda teşvik edecek kadar bağımsız kalabilmiştir. Birçok davada İspanyol sömürgecilere karşı başarılı sonuçlar alındığı görülebilmektedir. Bu anlamda, teşkil edilen mahkemeler Kraliyetin ve temsilcilerinin meşruiyetini sağlayabilme kapasitesine sahip bir hakem rolünü oynayabilmiştir. Sömürge'deki otoritelere karşı zaman zaman isyan teşebbüsleri görülmüş ise de, mahkemelerin muhtemel bir hatayı telafi edebileceğine dair inanç diri kalmıştır⁷⁷¹.

⁷⁷⁰ Dönüştürücü etkisi inkar edilememekle birlikte sömürge hukukunun etkisi yadsınamayacak bir yönü, uygulamaların belirsizliği ve her zaman önemli değişikliklere yol açmaması olmuştur. Sömürü kolonilerinde bile hukuk sisteminin tamamen Avrupalılaşması söz konusu olmamıştır. Sömürge yapısının düzenleyici müdahalesi, ancak misyonerlerin veya insani yardım aktivistlerinin zorlamasıyla veya suç teşkil eden uygulamaların Avrupa'ya has görüşlerle çelişmesi halinde ve ancak kendi menfaatlerini doğrudan ilgilendirmeyen konulara ilişkin olmuştur. Yerleşim kolonilerinde ise yabancılar ve yerliler için ayrı ayrı ırka dayalı çifte bir hukuk sistemi doğmuş ve bu da bariz bir çifte standarda yol açmıştır. Bu bakımdan, sömürgeleştirilenlere hiçbir özel yasanın dayatılmadığı; genellikle toplulukların yerli yasalarının sistemleştirilmeye ve saflaştırılmaya çalışıldığı, ancak bu süreçte yerel hukukun tanınmaz bir hal alarak Avrupalı hukuk düşüncesinin içerisine nüfuz ettiği melez bir hukuk halini aldığı söylenebilir. Bu düzende mahkemeler öne çıkarak geleneksel uyuşmazlık çözüm şekillerinin yerini almış, yargı süreci ve temyiz hakkı da dahil olmak üzere temel bir anayasal güvence altına alındığında cazip bir seçenek haline gelmiştir. Birçok durumda kadınlar veya sosyal anlamda alt tabakada yer alan kimseler yeni kurulan mahkemelere bel bağlamış, buraları akrabalık bağlarından veya özgür olamama durumlarından kaçma fırsatı olarak görmüşlerdir. Ancak hukuk sisteminin yenilikçi kullanımı, kendilerini kısıtlayan evliliklere karşı itiraz etmeye çalışan kadınlar için genellikle başarılı sonuçlar vermemiştir. Bununla birlikte mahkemelere başvurma konusundaki bu isteklilik, kadınlara eşleri de dahil olmak üzere yerel makamlardan kaçma şansı vererek toplumsal istikrarı tehlikeye atıyor gibi görüldüğünde, sömürge yöneticileri geri çekilme eğilimi göstermiştir. Dava yoluyla kazanç sağlayan hukuk mesleği bir toplumsal yükseliş ve siyasi farkındalık haline gelmiştir. Kanun kapsamında usul eşitliğine artan aşinalık, aynı zamanda esaslı bir eşitlik talebini de beslemiştir. Sömürge hukuk sisteminin kısmi Avrupalılaşması, sömürgeciliğin ötesine uzanan bir özgürleşme potansiyeli doğurmuştur. Bkz: Merry, Sally Engle, "Colonial Law and Its Uncertainties", **Law and History Review**, Vol. 28, No. 4, 2010, pp. 1067-1071, s.1067-1068; **Osterhammel**, s.59-60.

⁷⁷¹ **Gabbert**, s.261. Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin toplumsal düzeni XVI. yüzyılın ilk yarısında şekillenmiştir. Kastilya'daki Moriskolara (Hristiyanlığa döndürülen Müslümanlar) uygulanan muameleden ilhamla yerliler de Kastilya'nın değil Kralın tebaası olarak addedilmişler, böylece kölelik statüsüne inme tehdidi olmadan ve mülklerini İspanyol hukuk sistemine göre teminat altında tutarak yaşamaya başlamışlardır. Yasal statüleri, yalnızca yerli bireyleri ilgilendiren davalarda yerli geleneklerin uygulanabilmesi dışında, İspanyollarinkini yansıtmıştır. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.22. Burada hâkim olan ilkeler kaynağını Katoliklik, *ius commune* doktrinleri ve Kastilya kanunlarından almıştır. İspanyol yerleşimciler, anavatanlarındaki korporatif kimliklerini yansıtarak kendi yerel menfaatleri doğrultusunda hareket etmişler, bu da evrensel değerleri

İspanyol yerleşimciler, hukuki olarak, bir yandan Kraliyet tarafından birer hâkim olarak da atanan valiler, *corregidor*'lar ve *alcaldes mayores*'lerin otoritesi diğer taraftan Kastilya hukukunun tanıdığı imtiyazları ve özerkliği taşıyan şehirleri kurarak örgütlenmişler ve bu şehirlerde müşterek menfaat ve ihtiyaçlarına uygun yazılı statüler yaparak ve örf ve adet hukukunu göz önüne alarak yerel hukuku meydana getirmişlerdir. Bu anlamda örf ve adet hukukunun özel bir rolü olmuş, yazılı düzenlemelerin bulunmadığı konularda ve hatta zaman zaman bu düzenlemelere aykırı olacak şekilde çok geniş bir bağlamda benimsenmiştir. Kalıcı bir şekilde ikamet eden uzman hukukçuların (letrados) bulunmamasına rağmen, taraflar kendilerini savunabilecekleri yerel argümanların bilincinde olmuşlar, yerel mahkemelerin kararlarına güvenmişler ve uygulamanın kanunları hükümsüz kılacağına inanmışlardır. Bu bağlamda yerleşik uygulamalara karşı verilen kararların dahi geçersiz olacağı ileri sürülmüştür⁷⁷².

Portekiz'in Brezilya üzerinde güttüğü merkezîyetçi anlayışın bir sonucu olarak Brezilya'daki temyiz mahkemelerine (tribunais da relação) tam yargı yetkisi tanınmamış,

---

uyarlamalarına, değiştirmelerine, hatta onlara karşı çıkmalarına izin veren bir saha yaratmıştır. Dolayısıyla kendi özel şartlarını göz önünde bulundurarak hareket etmişler, benimseyecekleri yolda olaylara ve olgulara göre mantık yürüterek karar vermişler ve öznel değerleri veya inançları yerine ampirik kanıtlara ve nesnel gerçeklere dayanarak davranmışlardır. İspanyolların hâkim olduğu sömürge toplumları bakımından eyaletlere veya bölgesel geleneklere (mesela Peru gelenekleri) yapılan göndermeler yaygın olmuş, sömürge bölgeleri için yürürlükte olan mevzuat, Kastilya hukukunun genel çerçevesi içerisinde zaman zaman şehir hukuku (leyes municipales) veya münhasır hukuk olarak tasnif edilmiştir. Bu bağlamda örf ve adet hukuku, taşınmış olduğu kültürel yönler ile sömürgecilerin hukuk anlayışına bir kolaylık ve uygunluk sağlamış, doğal duruma uyumları, adalet ve hukuk fikirlerini etkileyen *aequitas* ilkeleriyle bağdaşmıştır. Bunun dışında olgusal temelleri aşarak pozitif hukuka normatif bir güç sağlayan üstün adalet ilkelerini yansıtmak şeklinde Katolik teolojisi, dine veya doğal hukuka aykırı sayılan kanunların uygulanamayacağını ileri sürerek, herhangi bir kimsenin, hatta Kralın bir emrinin açıkça adalet ve ilahi hukuka uymadığı durumlarda itaate vacip olmadığı ileri sürmüştür. *Ius commune* doktrini, hem Katolik temellere hem de Roma İmparatorluğu mirasına dayanan ve Ortaçağ Avrupa'sının parçalanmış sosyo-ekonomik bağlamı içerisinde gelişen ve insan topluluklarının kendilerine ilişkin düzenlemeleri kendilerinin yapması fikrine dayanan bir doktrin olmuştur. Özellikle İtalya'daki şehir devletlerinin katkılarıyla çoğulcu ve çok merkezli, dini konularda başpiskoposluğa ve laik konularda hükümdara bağlı olunan bir iklimde yetişmiştir. 1183 tarihli Konstanz Barışı, bu eyaletleri *civitas* ile eş anlamlı olarak anılacak bir hale getirmiş ve imzacı şehir devletlerinin örf ve adete dayalı kanunlarını kabul etmiş, her şehrin yerel yazılı veya örfi hukuku krallıkların kendi hukukları (*ius proprium*) ile eşdeğer hale getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Kastilyalı hukukçular, kralların ülkenin geneli için çıkardıkları kanunların, köylerin, şehirlerin ve diğer yerlerin kendi hukuklarını yapmalarını yasaklamadığı şeklindeki bir yaklaşımla genel ve özel kanun arasındaki ayrımın kapısını aralamıştır. Bu ayrımında her iki hukuk arasında hiyerarşik değil, bütünleştirici bir ilişki bulunmuş ve özel hukuk olarak yerel hukuk öncelikli olarak dikkate alınmıştır. Yerel hukukun merkezine ise halkın rızası yerleştirilmiştir. Bununla birlikte oluşturulacak olan hukuk, yargı yetkisinin kullanılmasının bir parçası olarak algılanmış; yerel kanunlar, topluluğun sahip olduğu imtiyazlar, gelenekler veya diğer özel unvanlar etrafında şekillenmiştir. Yargı imtiyazı bulunmayan şehirlerde yerel kanunların oluşturulması, bir toprak lordunun, prensin veya kralın onayını gerektirmiştir. Yeniçağ'ın başlarında Kastilya monarşisi siyasi birliği sağlama noktasında önemli adımlar atmış olsa da, yerel hukuk oluşturma yetkileri feshedilmemiştir. Yerel hukuk, Kral tarafından verilen ve bölgelerin özerklik hakkına entegre edilmiş imtiyazlar arasında yer almıştır. Aynı şekilde sömürgecilik döneminde koloni kuranlara verilen imtiyazlar arasında da yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Agüero, Alejandro, (Ed: Meccarelli, Massimo/Solla Sastre, María Julia), "Local Law and Localization of Law: Hispanic Legal Tradition and Colonial Culture (16th–18th Centuries)", **Spatial and Temporal Dimensions for Legal History: Research Experiences and Itineraries**, Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, Frankfurt am Main, 2016, s.103-113.

⁷⁷² Agüero, s.115-116.

önemli davalara ilişkin nihai kararlar Lizbon'daki temyiz mahkemesine (Casa de Suplicação) gönderilmiştir. Bunun dışında sömürgelere ilişkin en yüksek yargı yetkisine sahip diğer yüksek mahkemeler de (Conselho Ultramarino, Desembargo do Paço ve Mesa da Consciência e Ordens) Lizbon'da yer almıştır. Diğer emperyal güçlerin aksine Brezilya'daki kölelik statüsünü düzenleyen özel bir kanun çıkarılmadığı gibi, her bir sömürgeye münhasır bir mevzuat da oluşturulmamıştır. Portekiz kanunlarının derlemeleri (Ordenações Manuelinas ve Filipinas) sömürgelere eşit şekilde uygulanmış ve ülkenin diğer kanunlarıyla desteklenmiştir. Bununla birlikte metropoldeki engizisyon mahkemeleri sömürgelerde kurulmamıştır⁷⁷³.

Amerika'daki Britanya kolonilerinde yaşayanlar Adalardaki halk gibi İngiliz Kraliyetinin tebaasından sayıldıklarından dolayı koloniye gelmekle yanlarında hak ve özgürlüklerini taşıdıkları da kabul olunmuş ve bu imtiyazları birtakım statüler ve kararnameler sayesinde kendileri ve gelecek kuşakları için genişletebilmişlerdir. Bu kapsamda can ve mallarının korunması, adil jüriler huzurunda yargılanma, hareket ve seyahat hürriyeti, ticaret serbestisi, eğitim gibi hakları teminat altına alınmıştır. Kolonilerde ikamet edenler, Common Law koruması altında bulundukları yerlerdeki mahkemelere ve istinaf yoluyla Kraliyet divanına müracaat etmek hakkına sahip olmuşlardır. Kolonilerin kuruluşuna ve yönetimine sinen feodal anlayış bu konuda bir kısıtlama getirmemiştir⁷⁷⁴.

Hindistan'da Doğu Hint Şirketi döneminde siyasi ve askeri üstünlüğün sağlanmasından sonra XVIII. yüzyıldan itibaren ekonomik ve hukuki kolonizasyon süreci başlamıştır. İngilizlerin ticari ve ekonomik hırsları, ekonomik olarak liberal pazara uyum sağlamak için uyarlama ve iyileştirme gerektiren özelleştirilmiş bir hukuk sistemi kavramıyla ayrılmaz kabul edildiğinden ekonomi ve hukuk bir arada gitmiştir. Hukuk alanı, ekonomik egemenliğin kurulması ve pekiştirilmesi için bir platform fonksiyonu görmüştür. İngilizlerin temel amacı, bölge üzerindeki kontrolü elinde tutmanın mali külfetini azaltmak olduğu için bunu başarmak adına hukukun önemini artırmışlardır. Maddi kazançları hukuki kanallar aracılığıyla teminat altına almak güç kullanmaktan daha kârlı görülmüştür. Bu açıdan dönüm noktası, Warren

⁷⁷³ Portekiz sömürgelerinde sulh mahkemelerinin (magistratura) büyük bir rolü olmuştur. Kraliyet ile bu mahkemeler arasında simbiyotik bir ilişki kurulmuş, bu mahkemelerde görev yapan hâkimler kendilerini tayin eden ve yetkilerle donatan krallara güçlü bir bağlılık hissetmişlerdir. Bu anlamda mahkemeler adeta Kralın gözü ve kulağı haline gelmiş, sosyal, ekonomik ve idari olarak yargı dışı konularda da görüşlerine başvurulmuştur. Özellikle VII. ve VIII. yüzyıllarda kendilerine denk sağlamlıkta bir yapı bulunmamıştır. Hem kendilerinden üst seviyedeki Temyiz Mahkemesi (tribunais da relação) hem de alt seviyedeki taşra hâkimleri (ouvidores das comarcas) sömürge'deki genel valilerin karşısında alternatif bir otoriteye sahip olmuş, tüm hâkimlere belediye meclisi içerisinde idari roller de verilmiştir. Bu bakımdan hâkimler, üst düzey idari kadrolar ile belediye meclislerindeki elitin zayıflatılması pahasına güçlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Russel-Wood**, s.3 ve 28.

⁷⁷⁴ **Crozat**, Avrupa ve Amerika, s.38-39.

Hastings'in 1772'de Bengal Valisi olarak atanması olmuştur. Bu tayin, başlangıçta Bengal'de uygulanan meşhur planın başlangıcı olmuştur⁷⁷⁵.

Fransa, Kuzey Amerika'da senyörel sistemin içerisinde yaşayan yerlileri kendi kendilerini yönetebilen topluluklar olarak gördüğünden çoğu kez hukuki olarak yerleşimcilerden farklı muamelelere tâbi tutmuştur. Fransız yetkililer ve misyonerler, yerlilerin nihayetinde din değiştireceklerini ve kültürel anlamda ilerleyeceklerini umarak bu topluluklar üzerinde nadiren doğrudan kontrol tesis etmişlerdir. Fransız medeni hukuk sistemi, günlük hayat üzerinde önemli ölçüde belirleyici olsa da genellikle Fransız toplumu tarafından benimsenmiştir. Bu bakımdan Fransız hukukunun kapsamı zayıf kalmış ve yerlilerin nisbi bağımsızlıklarını ve özerkliklerini koruma kararlılığının bir sonucu olarak hukuki plüralizm tatbik edilmiştir. Bu anlamda hukuki uygulamalar, yerlilerin hukukunu fiili olarak saygıyla karşılamış, bu hukuki çoğulculuk, koloni yetkililerinin yerlilere kendi ceza hukukunu uygulamaya başladığı XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir⁷⁷⁶. Fransa'nın Amerika'daki sömürgelerinde basit bir hukuk sistemi benimsenmiştir. hâkimler tarafından yönetilen ilk derece mahkemeleri, meclisler tarafından onaylanan kraliyet fermanları ile diğer emirnameleri de dikkate alarak genellikle Fransız örf ve adet hukukunu uygulamıştır. Usul hukukunda da Fransa'nın takip edildiği bu sistemde temyiz başvuruları ise meclisler tarafından incelenmiştir. Bunun dışında arazi uyuşmazlıkları ve deniz hukukuna ilişkin olarak özel mahkemeler kurulmuştur⁷⁷⁷.

⁷⁷⁵ Hastings'in valiliğinden itibaren yerel geleneklerin “*evrensel*” -daha doğru bir deyişle- İngiliz ilkeleri tarafından geleneksel hukuk anlayışına entegre edilebileceği fikri ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda hukukun üstünlüğü, hükümetin zorbalığa karşı dönüşmesine karşı güvence altına alınmış, yetkililerin iradelerini empoze etmek için idare hukukunu veya ihtisas mahkemelerini suiistimal etmeleri engellenmiştir. Hukukun idare üzerindeki bu egemenliği, İngiliz anayasal sisteminin derin hukukiliğini yansıtacak şekilde Hindistan'daki İngiliz varlığının ayırt edici özelliklerinden birisi olmuştur. Ülkede kapsamlı bir hukuk sistemi kurmak, yabancı bir toplumu asimile etmeden yönetimin zorluklarını beraberinde getirmiştir. İngilizler yerleşimciler, üç eyalette yer alan yüksek mahkemeler tarafından uygulanan İngiliz hukukuna tâbi tutulurken yerliler ise kendi hukuklarına göre muamele görmüştür. Temelde Hindu Hukukunun Hindulara, İslam Hukukunu Müslümanlara uygulayan alt derece hâkimlerin yanında kadı veya müftü gibi uzmanların görüşüne danışarak hareket eden üst düzey İngiliz hâkimlerin üst basamakta yer aldığı bir hiyerarşi kurulmuştur. Bununla birlikte vergi tahsildarlarına da yerel hukuku toplulukların inancına uygun şekilde baş hâkim sıfatıyla tatbik etme yükümlülüğü tanınmıştır. Ancak yerel uzmanların görüşlerine dayanarak baş hâkimlik yapan İngiliz yetkililer ve vergi toplayıcıları farklı hukuk sistemlerinin içerisinde barındırdıkları görüş çeşitliliği ve esnekliğin yarattığı belirsizlik ve değişkenlik sebebiyle bocalayınca kodifiye edilmiş kanunların uygulandığı muntazam bir hukuk ve mahkeme sistemi gerekli görülmüştür. Bu ihtiyaçtan hareketle kamu hizmetlerindeki adliyeyle ilişkin birim müstakil ve bağımsız hale getirilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren çeşitli hukuk dallarına ilişkin kanunlar ve usûli işlemler yürürlüğe sokulmuş, İngiliz gelenekleri ile yerel geleneklerin harmanlandığı geniş bir külliyyat meydana getirilmiş ve yerlilerin her düzeydeki hukuki kanallar aracılığıyla birbirleriyle olan davalarının görülmesinin ve idari kararlara itiraz etmelerinin önü açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Hallaq, Wael B., **İslâm Hukukuna Giriş**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, (Hallaq, İslam Hukuku), s.145-146; Fieldhouse, Empires, s.281-282

⁷⁷⁶ Reid/Pearce, s.85.

⁷⁷⁷ Fieldhouse, Empires, s.42.

Cezayir’de Fransızlar büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir bölgede toprakları kendi mülkiyet hukuku sistemine dahil ettikten sonra yerlilerin tabi olduğu hukuku alana ait olmak üzere hukukçular, hâkimler ve akademisyenlerin desteğini alarak geniş bir tartışma ortamı oluşturmuştur. Bu çalışmalardan ortaya çıkan sonuçlar akademik bir nitelik arz ettiği gibi bazı hallerde kanun haline de getirilmiştir. Bu yasama ve yargı ile ilgili çalışmalar daha sonra geniş bir hukuk külliyatı (Droit Musulman-Algerien) haline gelmiştir. İngiliz ve Hollandalı emsalleri gibi Fransız oryantalistler de Fransız yönetiminin ve yerleşimci siyasetinin gerçekleştirilmesine katkı sağlamışlardır⁷⁷⁸.

Hollandalılar XIX. yüzyılda Endonezya’da yerlilere özel ve onlar tarafından uygulanan bir ceza kanunu yürürlüğe sokmuş, örfi ve şer’i mahkemelerin bazı konulardaki davalara bakmasına müsaade etmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru bu mahkemelerde reforma gidilmiş, bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1930’lu yıllarda Yüksek İslam Mahkemesi kurulmuştur⁷⁷⁹. İngilizlerin Hindistan’daki uygulaması gibi Hollandalılar da Endonezya da oryantalist bilginleri yerli hukuk konusunda görüşlerine başvurmak için yardıma çağırmıştır. Bu bilginler İslam hukuku ve yerli hukukla ilgili olarak bazı metinlerin tercümesini yapmışlar ve bu çalışmalar birer hukuk kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu bilginler örfi veya dini hukuktan hangisinin daha baskın olacağı hususunda kendi aralarında büyük ihtilaflar yaşamıştır⁷⁸⁰.

Alman sömürgelerinde yalnızca Almanlar vatandaş olarak kabul edildikleri için Alman hukuku ve mahkemelerine tabi kılınmışlar, himaye gören kimseler olarak kabul edilen Afrikalılar ve diğer milletten kimseler ise kendi hukuklarına göre kendi mahkemelerince yargılanmışlardır. Ancak yerlilere valilere ya da metropoldeki yüksek mahkemelere temyiz hakkı tanınmıştır. Alman sömürgelerinde valiler tek başlarına yürütme ve yasama yetkilerine sahip olmuşlar ve kendilerine Alman yetkililer ve diğer sakinlerden oluşan bir konsey danışma

⁷⁷⁸ Fransızlar, bir yandan hukuk sistemi ve ona bağlı yerlileri denetim altında tutma gereksinimi, diğer yandan sömürgeleştirilenleri siyasi güçten uzaklaştırma hevesiyle İslam Hukuk sisteminin devamlılığını kesmeseler de onu merkezileştirmiş ve bürokratik hale getirmişlerdir. Böylece bu hukukun yabancı olduğu Avrupalı rasyonalite içeri nüfuz ettirilmiştir. Hukukun bu şekilde muhafazası hem ekonomik menfaatlerin korunmasına hem de Fransız İhtilali ilkelerinin yayılmasına hizmet ettirilmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren metropolde uygulanan bazı kanunlar Cezayir’de de yürürlüğe sokulduğu gibi bölgeye özel kanunlar da yapılmaya devam etmiştir. Özellikle medeni hukuk ve ceza hukukuyla ilgili düzenlemeler sosyal hayatı önemli ölçüde etkileyen ve ağır cezalar getiren sonuçlar doğurmuştur. Bu faaliyetlere karşı çıkan ayaklanmalar şiddetle bastırılmış, 1881’de çıkarılan “*Yerliler Hakkında Kanun*” (code de l’indigenat) metropolün merkezi denetimini daha sıkı hale getirmiştir. İkinci Dünya Savaşına kadar birçok kanun ve kararname yürürlüğe konup kaldırılmıştır. Bu tür teşebbüsler ülkedeki hukuk sistemini sarsarken yerli hukukçular da işbirlikleri ve belirsizlikler nedeniyle ahlaki otoritelerini yitirmeye başlayıp asimilasyona karşı koyamamışlardır. Özellikle Fransızların vakıfları merkezileştirmesi ve kamulaştırmasından sonra kaynaklarından mahrum kalan hukukçular ekonomik olarak yetersiz kaldıkları gibi kendilerinden sonra gelecekleri yetiştirme konusunda da bir mahrumiyet yaşamışlardır. Zamanla Fransız hâkimler, kadıların ve dini mahkemelerin yerini almaya başlamış, tarafları Müslüman olan davalar bile şer’i mahkemeler yerine medeni mahkemelerde görülmeye başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Hallaq**, İslam Hukuku, s.184-189; **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.287.

⁷⁷⁹ **Hallaq**, İslam Hukuku, s.152.

⁷⁸⁰ **Hallaq**, İslam Hukuku, s.153-154.

göreviyle verilmiştir. Bürokratik bir görünüm arz eden yönetim, militarist özellikler sergilememiş, silahlı kuvvetlerden ziyade sömürge hükümetinin bir parçası olan sivil polis gücü daha geniş bir role sahip olmuştur. Zaman zaman Afrikalılara ağır cezalar uygulanmış, vahşetler yaşanmış olsa da, Almanların yönetimi katılığı bol, kimi zaman sert ama genel olarak adil olarak yorumlanmıştır⁷⁸¹.

3.2.3. Kölecilik, Zorla Çalıştırma ve Kaynakların Sömürüsü

Sömürgeci fethin ardından yaşanan anarşik yağma sürecini takip eden istikrarlı siyasi çerçevenin kurulmasından sonra ekonominin yönetimine dair sistematik bir yaklaşım uygulanabilmiştir. Sömürge ekonomisinin temeli vergilendirme, dış ticaret ve para birimi üzerindeki kontrolü sağlamayı gerektirmiştir. Bu kontrol, sömürge yapısının kendi kendini finanse etmesini ve dış pazarlara entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Sömürü kolonilerinin mali temelleri, gelir tahsilatında daha fazla tutarlılık ve verimlilik sağlayan emlak vergileri, baş vergileri ve dolaylı tüketici vergilerine dayanmıştır. Dış ticaret, sömürge veya emperyal güçlerin kontrolü altındaki yabancı girişimciler tarafından yönetilmiş ve yerli halklar yerine sömürgeci güçlere fayda sağlamak için tasarlanmış farklı ticaret rejimleri aracılığı ile gelişmiştir. Parasal bağlar, imparatorluklar içerisinde güçlü ekonomik bağlantılar kurmuş ve bağımsızlıktan sonra bile kendisini gösteren birleşik bir sömürge para sistemi yaratmıştır. İki dünya savaşı arasındaki kriz döneminde sömürge yapılarının ekonomik hedeflerine ulaşmak için ihracatı geliştirmeye odaklanması ve altyapı projelerine büyük yatırımlar yapması, sömürgelerin küresel parasal ilişkilere iştirakini sağlamıştır⁷⁸².

⁷⁸¹ **Fieldhouse**, *Empires*, s.368-369.

⁷⁸² **Osterhammel**, s.72-73. Sömürgecilik çağının başlarında Amerika'daki Avrupalılar, doğuda kurulan ticari üslerin aksine, sömürgelerden ekonomik anlamda istifade etme konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Amerika kıtasında kurulan yerleşim kolonileri, esas ganimeti monarşi yerine yerleşimcilerin aldığı ve emperyal gücün beklediği faydayı eksiltten bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Bununla birlikte İspanya, sömürgelerin kendi menfaatine hizmet etmesini sağlayacak birtakım tedbirlerle bu sorunun üstesinden gelmeyi başarmıştır. Öncelikle sömürge gelirlerinin metropol hazinesi akmasını sağlamış, ikincisi, sömürge ticaretine tekeller ve kısıtlamalar getirmiş ve son olarak da sömürge ekonomilerini kendi ihtiyaçları doğrultusunda dizayn etmiştir. Dönemin diğer emperyal güçlerinden farklı olarak kısıtlı bir ticari ağı belirli regülasyonlar ve kuvvet kullanımı yoluyla sürdürebileceği inancını taşımış ve böylece sömürgelerin metropolün pazara erişim fırsatlarını tehdit edecek derecede büyümesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Sanayi ürünleri işlenip geri satılmak üzere metropole gelmiş; şarap, tütün, buğday gibi temel ihtiyaçlar ise yerleşimci nüfusa fahiş fiyatlardan satılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte yabancı gemilerle ticarete ve sömürgelerin kendi arasındaki ticaretine de önemli kısıtlamalar getirmiştir. Metropolün menfaatini önceleyen bu ilkeler, sonraki dönemde diğer Avrupa imparatorlukları tarafından da benimsenmiştir. Avrupa'da o dönemlerde görülen korumacı anlayışın bu erken sömürge tezahürü, orijinal mantığından kopmayarak bireylerden ziyade hükümdarların refahının ve siyasi gücünün artmasına hizmet etmiştir. Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.24-25; **Bertrand**, s.188; **Roberts**, *Dünya Tarihi*, s.641-642; **Martínez**, s.115. Portekiz'in Brezilya için benimsediği ekonomik siyasetin özünde bu bölgenin kendisi için hammadde ve vergi kaynağı olarak hizmet etmek olduğuna dair sarsılmaz bir inanç olmuştur. Bu siyaset, klasik bir merkantilizm ve altıncılığı yansıtmıştır. Bunun sonucu olarak, metropolün menfaatlerini ve ekonomisini olumsuz olarak etkileme ihtimali olan hiçbir sömürge teşebbüsüne müsaade edilmemiştir. Gerek madenlerin gerekse tarım ürünlerinin elde edildiği yerde işlenmesine izin verilmemiş ve bir sömürge endüstrisinin ortaya çıkmasının önü alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte özel teşebbüse de izin verilmemiştir. Avrupa'dan Brezilya'ya gönderilecek

İngiliz, Fransız ve İspanyol imparatorlukları farklı sömürge ideolojilerine sahip olmuştur. Sömürge sonrası dönemde eski İngiliz sömürgelerinin üstün performansı, İngiliz sömürge uygulamalarının özünde bulunan esneklik ve ademi merkeziyetçiliğe bağlanabilir. Bu uygulamalar, sömürgelerin kendi özel şartlarına göre uyarlanmış kurumların benimsenmesini sağlamıştır. Buna karşılık, İspanya'nın yeni dünyaya yayılmasını kolaylaştıran merkezileşme ve bürokrasi ve Fransızların peşinden koştuğu “*cumhuriyet ideali*”, sömürge sonrası gelişme ve büyümeyi engelleyen kurumlar olarak görülmektedir⁷⁸³.

Yerleşim koloniciliği yoluyla yerlilerin topraklarından mahrum edilmesi, zorla çalıştırmadan daha yaygın olarak görülmüştür ve çoğu durumda geri dönüşü olmayan bir fakirleşmeye yol açmıştır. Büyük ölçekte kamulaştırma örnekleri Cezayir ve Güney Afrika'da ve daha az ölçüde Kenya, Rodezya ve Yeni Zelanda'da meydana gelmiştir. Bu süreç, genellikle yerleşimciler için yalnızca bir araç işlevi gören ve en iyi toprakların yabancı varlıklar tarafından ele geçirilmesiyle sonuçlanan sömürge yapısı tarafından kolaylaştırılmıştır⁷⁸⁴. Tipik olarak aile üyelerinden ve sınırlı sayıda ücretli işçilerden oluşan çiftlik haneleri, arazilerini veya kiralık arazilerini ekip biçmişlerdir. Plantasyonlara nazaran daha az emek-yoğun mahsul içermişler, kiralık personel yerine yerleşik aile tarafından yönetilmişler, hem iç hem de ihracat pazarları için mal üretmişler ve yerel köylülere kıt toprak kaynakları için “*sıfır toplam*” bir rekabet ilişkisi içerisinde bulundukları alanlarda yer almışlardır. Plantasyonlar gibi çiftlikler de ücretli işçi çalıştırsa da, emeğe ayrılan toplam harcamaların oranı önemli ölçüde düşük olmuştur. Yüksek sermaye yatırımlarına ve ucuz yabancı işgücünün sömürülmesine dayanan plantasyonların aksine, tipik olarak Avrupalı göçmen işçileri çalıştırmışlardır⁷⁸⁵.

ürünler Lizbon'a uğramadan gidememiş ve birkaç kez vergiye tâbi tutulmuştur. Bu anlamda Brezilya'nın vergi ve harçlar için ödediği miktar, metropolün bu kıtadan elde ettiği gelirlerin başlıcalarını teşkil etmiştir. Bkz: **Russel-Wood**, s.4.

⁷⁸³ İngiliz teamül hukuku geleneği, Napolyon döneminde devlet işlerine yargı müdahalesini sınırlandırmak için geliştirilen Fransız medeni hukukunun aksine, kurumsal başarıya daha elverişli olmuştur. Güçlü mülkiyet hakları ve gelişmiş mali piyasalarla karakterize edilen İngiliz sömürgeleri, genellikle Fransız, İspanyol ve Portekizli muadillerinden daha başarılı olmuştur. Benzer bir etki ticaret açısından da gözlemlenebilir. İngiliz sömürgeleri bir serbest ticaret tarihine sahip olmuşken, Fransız sömürgeleri merkantilist ve korumacı ticari önlemleri hayata geçirmiştir. İspanyol imparatorluğu, İspanya'ya özel merkantilist bir ticaret sistemi uygulayarak özellikle kısıtlayıcı olmuştur. Kolonilerle ticaret, İngiliz veya Hollandalıların muhtemel müdahalesine karşı koruma sağlamak için bir konvoy sistemi kullanan güçlü İspanyol ve Meksika loncalarının tekelinde olmuştur. Aynı şekilde Fransızlar kolonilerine katı bir merkantilist sistem dayatmış ve onların Fransız gemilerini kullanarak yalnızca Fransa ile ticaret yapmalarını zorunlu kılmıştır. Öte yandan sömürge imparatorluğunun kimliğinden ziyade sömürge bölgelerinde hüküm süren şartların rolü de dikkate alınmalıdır. Bu anlamda Avrupalı yerleşimcilerin belirli bir bölgelerde varlıklarını nasıl tesis ettikleri de önemlidir. Uygun sağlık şartları ve daha düşük yerleşimci ölüm oranı ile karakterize edilen yerleşim kolonileri, sömürü kolonilerinden daha iyi kurumlara sahip olmuştur. Bu avantajlı kurumlar, ülkeler arasındaki mevcut gelişmişlik eşitsizliklerini hesaba katarak zaman içinde varlığını sürdürebilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Grier**, s. 320; **Sousa/Lochard**, s.636; **Acemoglu/Johnson/Robinson**, s.1372-1373.

⁷⁸⁴ **Osterhammel**, s.75.

⁷⁸⁵ **Osterhammel**, s.77-78

Yerleşim koloniciliğindeki gibi yerli nüfusun topyekûn dışlanmadığı sömürü kolonilerinde, bölgenin coğrafi ve sosyal özelliklerinin elverişliliği, orada yaşayanların amacını anavatandaki soyluların sahip olduklarına benzer toprak mülkleri yaratmak şeklinde tayin etmiştir. Nitekim arazi sadece çiftçilik ve hayvancılığa uygun olmakla kalmayıp aynı zamanda kârlı pazarlar sağlayabilecek çok sayıda kasabayı ve hizmetlerinden yararlanılabilecek yerleşik ve tarımla iştigal eden yerli bir halkı da sunmuştur⁷⁸⁶. Plantasyon olarak bilinen büyük ölçekli işletmeler genellikle uzak yerlere kurulmuş ve arazi, malikane ve fabrikalarda önemli sermaye yatırımı gerektirmiştir. İşleyişleri, çoğunlukla tecrübesiz olan ücretli işçilere ve yabancı yönetimlere bağlı olmuştur. Sıklıkla ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasıyla da ilgilenen denizaşırı anonim şirketlere ait olmuştur. Bunlar, köle emeğine dayalı, sürekli işçi alımını gerektirecek şekilde demografik olarak eksik, elli ile beş yüz işçiyi içerecek şekilde büyük ölçekli, plantasyon sahibinin hayati önemi haiz “feodal” egemen gücü ile bezeli, uluslararası pazara hizmet eden ve sistem üzerinde Avrupa’nın siyasi kontrolünün bulunduğu yapılar olmuşlardır⁷⁸⁷.

3.2.3.1. Yerli Emeği

İspanyol fatihler, kendilerini daha önce kurulmuş, oldukça merkezi bir yönetimin zirvesine yerleştirerek mevcut siyasi yapıdaki üst düzey görevlileri yerinden edince, mal ve hizmetlerin bir kısmını üst sınıflara ve hükümete devretmeye aşına olan başta tarım işçileri ve akrabalarından oluşan genel halk, İspanyol işgalcilere uzun süredir devam eden yönetim ve kaynak çıkarma kurumlarını kullanma fırsatını vermiştir. Yerel halkın köleleştirilmesi fetih döneminde ve sonraki birkaç yılda önemli bir rol oynasa da daha sonraları köleliğin kaldırılması ile alternatif sömürü biçimleri geliştirilmiştir. Yerlilerin Kralın tebaasından sayılmasına ve köleleştirilmesinin yasaklanmasına ilişkin düzenlemelerden sonra, Kastilya’da feodal yükümlülüklerin devam ettiği gerekçe gösterilerek yalnızca İspanyollar için zorla çalıştırılabileceğine hükmedilmiştir. Böylece başlangıçta köleleştirmenin alternatifi ve yerlilerin himayesi ve medenileştirilmesinin karşılığında Kraliyete borçlu olunan haracın (tributo) yerine geçmek üzere *encomienda*⁷⁸⁸ ve bunu takiben *repartimento*, *cuatequil* ve

⁷⁸⁶ Fieldhouse, Empires, s.14.

⁷⁸⁷ Osterhammel, s.76-77.

⁷⁸⁸ *Encomienda* sistemi, İspanyol fatihlere kraliyet tarafından bahşedilen bir ödül, bir tazminat olduğu gibi, Hristiyanlığın yayılması için bir zemin ve yerli topluluğunu az maliyetle itaat altında tutmanın bir yolu olarak, *Reconquista*’ya katkıda bulunan askeri komutanları ödüllendirmek için oluşturulmuş bir Ortaçağ Kastilya kurumunun yeni kıtaya uyarlanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Genellikle İspanya’nın alt sınıflarından olan ve maddi zenginliklerle birlikte sosyal konumunu yükseltmeyi de amaçlayan yerleşimcilerin büyük bir kısmı, *encomienda* sistemini toprağa ve üzerinde yaşayanlara hükmeden lordlara benzer statüler elde etmenin etkili bir yolu olarak görmüşlerdir. Böylece monarşi Amerika’da fethedilen bölgelerde yerleşimcilere bir dizi hak ve

*mita*⁷⁸⁹ gibi zorla çalıştırma sistemleri yürürlüğe sokulmuştur. Bu mekanizmalar, İspanyol yerleşimciler lehine emek ve kaynakların sömürülmesine hizmet ederken bir yandan da yerliler

sorumluluk getirerek hem kendi imparatorluğuna dair işleri yürütecek araçlar bulmuş hem de yerli halkı siyasi bir düzen altında toplayabilmiştir. Bu düzende Kralın kendisine bağlı kimselere (*encomenderos*) genellikle büyük bir toprak parçası üzerinde yerlilerden haraç (*tributo*) ve işgücü talep etme hakkını bir hibe yoluyla vermesi söz konusu olmuştur. *Encomienda* sistemi başlangıçta geçici, miras olarak aktarılamaz ve devredilemez bir nitelikte olmuştur. Bununla birlikte hibenin sona ermesi üzerine bir *encomendero*, *encomienda*'nın durumu veya boyutundan sorumlu tutulmamıştır. Süresi dolan veya boşalan *encomienda*'lara ya yeni kimseler atanmış ya da Kraliyete haraç ödenerek, *corregimientos* olarak bilinen Kraliyet temsilcilerinin gözetimi altına alınmıştır. Dolayısıyla *encomienda*'ların bir arazi mülkiyeti hibesi olmadığına dikkat çekmek gerekir. Kraldan bu yetkiyi alan kimseler, kendilerine tanınan hak ve imtiyazların karşılığında tahta sadakat ve Hristiyanlığı yayma borcu altına girmişlerdir. Haraç karşılığı mal veya hizmet sunarak çalışan yerlilerin yanı sıra fetih savaşları esnasında esir edilenler, yerlilerin elinden kurtarılan köleler ve tarla işlerinde çalıştırılmak üzere Afrika'dan getirilenler esas işgücünü oluşturmuştur. Bununla birlikte bazı düşük rütbeli İspanyollar kahya veya denetçi sıfatlarıyla hizmet vermiştir. *Encomiendas* ile birlikte bütünlüklerini koruyabilen yerliler, metropol ile yakın bağlar tesis etmiş vassal bir aristokrasi, tarlalarda çalıştırılan köleler, dağlık yerlerde yaşayan köylüler ve sınırlarda yer alan hayvancılar şeklinde müşterek bir Hispanik kültürü değil, imparatorluk düzenini ve parçalanmış bir toplumu oluşturan dağınık bir yapı ortaya çıkmıştır. Arazi ve bireylerin bu şekilde dağıtılması yerli siyasi yapıları bozmuş, onun yerine toplumun itaati *encomendero*'lara yönlendirilmiştir. *Encomenderos*, yetkilerini kullanırken haraçların düzenli bir şekilde toplanabilmesi ve işgücünden verimli bir şekilde faydalanılabilmesi için yerel liderlerin yardımına müracaat etmiştir. Bu kimseler, genellikle kendi menfaatlerini ana vatanın ve Kraliyetin menfaatlerinin önünde tutmuş, sahip oldukları imtiyazları ırsi bir hale getirmeye çalışmıştır. Detaylı bilgi için Bkz: Zavala, Silvio, **Estudios Acerca de la Historia del Trabajo en México: Homenaje del Centro de Estudios Históricos a Silvio Zavala**, El Colegio de Mexico, Mexico City, 2009, s. 37; Batchelder, Ronald W./Sanchez, Nicolas, "The Encomienda and the Optimizing Imperialist: An Interpretation of Spanish Imperialism in the Americas", **Public Choice**, No: 156, 2013, pp. 45-60, s.46; **Burbank/Cooper**, s.174; **Martínez**, s.110. *Encomienda*'da yönetici olarak görev almanın geçici doğası göz önüne alındığında, *encomendero*'ların bir grup insanın emeğine kısmen, geçici olarak ve devredemeyeceği bir şekilde sahip olması bu sistemi kölelikten ayırmıştır. Çünkü kölelik, köle sahibinin insan emeği üzerinde ömür boyu sahip olduğu, yetkilerini gelecek kuşaklara aktarabildiği ve dilediği zaman kölesini bir başkasına devredebildiği bir düzeni ifade etmektedir. *Encomendero*'ların sınırlı süreli yetkileri, bu insan sermayesini daha başka, kalıcı ve aktarılabilir zenginlik şekillerine ve katma değere dönüştürmek için kullanmasını gerektirmiş, bu da çalıştırma maliyetinin artmasına, yerliler arasındaki yüksek ölüm oranlarına ve kısalmış yaşam sürelerine yol açmıştır. Bkz: **Batchelder/Sanchez**, s.49-50. Benzer şekilde, İspanya ve Portekiz'deki plantasyon sisteminin feodalizmden farklılığı da vurgulanmıştır. Bazı kimselere birtakım imtiyazlar tanınarak hiyerarşik bir ilişki içerisinde tarım faaliyeti yapılması görünüşte feodal sisteme benzese de, feodalizmin lord-vasal ve lord-serf ilişkilerini içeren karmaşık ve iç içe geçmiş taahhütler ritüeli ile kendi kendine yetmeyi amaçlayan durağan ve kapalı sistemine karşılık, plantasyonların ekonomik temeli dönemin merkantilist sömürgeciliği ile bütünleşmeyi amaçlayan dışa dönük bir görünüm sergilemiştir. Bu bakımdan plantasyon sistemine has adem-i merkezîyetçilik konjonktürel bir mesele iken, feodalizmin adem-i merkezîyetçiliği ise yapısal olmuştur. Bkz: **Lopez**, s.30. İspanya, *Encomienda* sistemini Filipinler'de de uygulamaya geçirmiştir. Katolik dinini koruma ve dini öğretim için verilecek haraç karşılığı olarak Kraliyet, Adalardaki tüm arazileri sahiplenip bunları "*fatih*" olarak gelenlere tahsis yoluyla dağıtmış, bölgeyi idari birimler ile kasabalara bölmüş ve yerli emeğine dayalı yarı-feodal bir düzenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Büyük toprak sahipleri, köylüleri işçi olarak sömürerek önemli servet biriktirmişler, yerlilerin performansından memnun kalmadıkları noktalarda Çin'den işçi ithal etmişlerdir. Bunun sonucunda Çinli-Malay karışımı melez bir nüfus ortaya çıkmıştır. Köylüler, kendilerine kötü davranan veya keyfi cezalar uygulayan *encomienda* derebeyleri için zorunlu hizmete tâbi tutulmuştur. Bu *encomendero*'lar, köylülerden alınan yüksek vergilerden ve topraklarından elde edilen zenginliklerden kârlar kazanmışlardır. Bu sistem, varlıklı *encomendero*'lar ile yoksul işçi ve köylüler arasında ekonomik eşitsizliklere yol açmıştır. Amerika'da bir müddet sonra vazgeçilen bu sistem, Filipinler'de İspanyol egemenliğinin devamlılığı için gerekli görüldüğünden sürdürülmüştür. Bkz: **Güngör**, Sömürgeçler 2, s.129; **Newson**, s.7; **Fieldhouse**, Empires, s.143.

⁷⁸⁹ Bu sistem, yerli topraklara el konulması ile bir noktadan sonra yerlilerin köleleştirilmesini içermemesine ve çeşitli şekillerde meşru bir zemine oturtulmasına rağmen, Kraliyet tarafından yerlilere kötü muamele ile sonuçlanma eğilimi ve işi yürütenlerin feodal özerkliğini teşvik etme tehlikesi dikkate alınarak kaldırılmıştır. XVI. yüzyılda yerleşimcilerin artan ekonomik talepleri, değerli metallerin bulunduğu madenlerin keşfi, *encomienda* ile

üzerindeki kontrolün idamesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte XVII. yüzyıldan itibaren birtakım yerleşimcilere tarım ve hayvancılık faaliyetleri için büyük mülkler (estancias ve haciendas) tahsis edilmiş, Avrupa'daki feodal uygulamayı anımsatacak şekilde sınırlı bir özerklik ve kaynaklar üzerinde hakların tanındığı bir düzen tesis edilmiştir⁷⁹⁰.

Portekizlilerin Brezilya'daki üretim modeli, başlangıçta değerli metallere ulaşmanın gecikmesi nedeniyle, plantasyon temelli sömürgecilik anlayışının önemli bir örneğini ortaya koymuştur. Değerli metaller ile kentleşmiş, geniş ve gelişmiş yerli işgücüne dayalı İspanyol sömürgecilik anlayışından farklı olarak, ormanlık alanların tarım arazisi haline getirilmesi ve yerlilerin her türlü baskıya rağmen zorla çalışmayı reddetmelerinden dolayı Afrika'dan getirilen kölelerin istihdam edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu model daha sonra Karayipler ile Kuzey Amerika'nın belirli bölgelerinde Fransız, İngiliz ve Hollandalılar tarafından da benimsenmiştir. Bu arazilerden Kral tarafından kendilerine ekim hakkı verilen tüccarlar tarafından istifade edilmiştir. Zaman geçtikçe tüccarlar büyük mülklerinde *latifundium*'lar kurmuşlardır. Bu kurumların oluşturulmasında arazinin bolluğu, sınırlı sayıdaki paydaşla karlı yatırımlar gerçekleştirme fırsatı, orada çalışanların sayısının fazla olması nedeniyle korumanın kolay olması gibi etkenler rol oynamıştır. Az sayıda beyaz üreticinin hüküm sürdüğü büyük kırsal alanlarda köle emeğine dayalı olarak yürütülen bu tarım faaliyetine ilk olarak şeker kamışı ile başlanmış, daha sonra kahve, kakao ve pamuk gibi ürünler eklenmiştir. İspanyol muadilinden daha az rafine bir görünüm sergilemesine rağmen hemen hemen aynı oranda kârlılık gösterilmiştir. Bu yapılar üretim tesisleri, köle mahalleleri, dini binaları ve yerel otoriteyi unvansız bir aristokrat olarak kullanan ataerkil efendiden oluşmuştur⁷⁹¹.

Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde *encomienda* benzeri bir sistem uygulanabilmesi için gerekli şartlar oluşmamıştır. Yerliler çalışma maksadıyla ehlileştirilmek için uygun karakterde görülmemiş, medenileştirilmeleri için çaba gösterilmesine gerek duyulmamıştır. Ayrıca tarımın nasıl yapılacağı ile ilgili bilgisizlikleri ve isteksizlikleri, kolonistleri yerlileri çalıştırma düşüncesinden uzaklaştırmış ve kölelere yönelmiştir⁷⁹². Kuzeydeki kolonilerde toprağın veriminin düşük olması, tarımsal üretimi küçük ölçekli aile

---

diğer sebeplerden dolayısıyla ciddi şekilde azalan yerli sayısı ve yerlilerin topraklarını elde etme arzusu, emeğe olan ihtiyacı artırmış, böylece yerlilerden vergi alma hakkının zorunlu çalışma yükümlülüğüne dönüştürülmesi ile ortaya çıkan *repartimiento* (Yeni İspanya'da *cuatequil* ve Peru'da *mita* olarak adlandırılmıştır) sistemi getirilmiştir. Bu sistemde yerlilerin erkek işgücünün yılda kırk beş gün vardiyalı bir şekilde uzak yerlerde ücretsiz emek vermesi gerekmiştir. Yerel hükümetler bu emeği kamu işlerinde veya madenler, fabrikalar veya tarım arazileri gibi özel sektöre ait kuruluşlara tahsis etmiştir. Ücretin günlük olarak verilmesi ve çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesi gibi yerlilerin lehine bir değişiklik getiren ve istismarın önlenmesi için belirli ölçüde tedbirler getiren bu uygulamada da kötü muamele yaygın olarak görülmüştür. Bkz: **Zavala**, s.39; **Osterhammel**, s.74; **Fieldhouse**, *Empires*, s.23; **Martínez**, s.111.

⁷⁹⁰ **Fieldhouse**, *Empires*, s.22-23; **Wolfgang**, s.257-258.

⁷⁹¹ **Fieldhouse**, *Empires*, s.29-30; **Güngör**, *Sömürgeçiler* 2, s.51-52; **Lopez**, s.35.

⁷⁹² **Luraghi**, s.104.

işletmeleri seviyesinde tutmuştur⁷⁹³. Buna karşılık güneydeki koloniler, karakteristik olarak tarımsal ekonominin ağırlıkta olduğu, çok sayıda kölenin istihdam edildiği büyük tarlaların bulunduğu ve toplumun belirgin bir şekilde sınıflara ayrıldığı bir yer görüntüsü çizmiştir. Dağınık nüfus, kısmen plantasyon sisteminden kaynaklanmıştır; çünkü her malikane büyük ölçüde kendi kendine yeterli olmuştur. Büyük toprak sahipleri, İngiliz ve Kuzey şehirleriyle doğrudan ticaret yaptıkları için bir aracı tüccar sınıfına az ihtiyaç olmuştur. Bu plantasyon kolonileri Portekiz'in kurduğu Brezilya modelini yansıtmıştır: Nispeten az sayıda Avrupalının ve büyük çoğunluğunun ithal Avrupalı kölelerin yaşadığı, Avrupa pazarları için tropikal ürünler yetiştiren geniş araziler⁷⁹⁴.

Avustralya örneğinde görüleceği üzere asıl amaç toprak elde etmek olsa da, yerli işgücü zaman zaman yerleşimcilerin taleplerini yerine getirmek için oldukça önemli olmuştur. Tarım ve hayvancılık alanlarında bu işgücü Avustralya'nın gelecekteki ekonomik refahının temellerinin atılmasında hayati bir önem taşımıştır. XX. yüzyıla girerken Pasifik'teki çeşitli adalardan yaklaşık altmış bin erkek, kadın ve çocuk hızla genişleyen şeker endüstrisinde sözleşmeli işçi olarak getirilmiştir. Bu işçilerin büyük kısmı evlerinden zorla alınmış, şiddetle ve sömürüye dolu çalışma şartlarına mahkum edilmiştir⁷⁹⁵.

İngilizlerin Hindistan'daki gelirleri ağırlıklı olarak arazi gelirlerine dayanmıştır. Sömürgeciler yerel hiyerarşileri bozmak yerine güçlendirmiş ve sanayiye teşvik etmediği gibi arazi piyasalarını tamamen serbestleştirmiştir. Dolayısıyla Hindistan'da kapitalizmi uygulamaya koymak için ortak bir çaba olmamıştır. İngiliz ekiciler tarafından arazi tahsis gerçekleştirilmiş, ancak hem İngiliz hem de Hintli elit araziye tamamen metalaştırma konusunda tereddüt etmişlerdir. Her iki grup da, köylü üreticilerden gelir toplamak ve bir kısmını Şirkete devretmek için -İngilizler tarafından 1793 tarihli "*İskan Kanunu*" ile daha açık hale getirilen-

⁷⁹³ Göze, Siyasal, s.516.

⁷⁹⁴ Nevins/Commager, s.62; Fieldhouse, Empires, s.57-58. İngilizlerin bu sömürgelerinde birçok plantasyon sahibi zenginliklerinden daha iyi bir şekilde istifade etmek, Amerika'daki basit çiftçi hayatından uzaklaşmak, iklimin bunalıcılığı ve hastalık tehlikesinden kaçınmak, çocuklarını daha iyi okullarda okutabilmek için anavatana taşınmıştır. Bu mülkleri uzaktan yönetmenin zorlukları kimi satılarak aşılıma çalışılmış, fakat varlıkların satışı, genellikle birkaç yıl boyunca taksitler halinde yapılan ve esas olarak plantasyonun gelirlerinden elde edilen ödeme yükümlülüklerini yerine getirme konusunda tüm alıcılara güvenilemeyeceğinden, kendi sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca temerrüde düşen borçlulara karşı mahkemeye başvurmak da, hukuk sisteminin mukim olanların menfaatlerini öncelemesinden dolayı her zaman hızlı ve kesin bir çözüm getirmemiştir. Zaman geçtikçe satış yönteminden vazgeçilmiş ve kiralama yoluna gidilmiştir. Ancak bu durumda da kiracılar plantasyonun verimli bir şekilde işleyebilmesi için gerekli yatırımlar için masraf etmekten kaçınmışlar ve tarlaları aşırı derecede kullanma eğiliminde olmuşlardır. Bu sebeple son bir çare olarak plantasyonlar uzaktan yönetilmeye çalışılmıştır. Plantasyon sahipleri, mülklerini yönetmek için Avrupalı personel istihdam etmişlerdir. Bu personel başlangıçta bir "gözetmen" mertebesinde iken sonraları "yönetici" haline gelmiştir. Sonuç itibarıyla mal sahibi bir "asil" ve sorumlulukları taşıyan bir "temsilci" ile sistem devam etmiştir. Cowton, Christopher J./O'Shaughnessy, Andrew J, "Absentee Control of Sugar Plantations in the British West Indies", *Accounting and Business Research*, Vol. 22, No. 85, 1991, pp. 33-45, s.34-35.

⁷⁹⁵ Edmonds/Carey, s.376.

irsi haklara sahip yerel toprak sahiplerinden veya *zamindar*'lardan gelir olarak mevcut düzene güvenmiştir. Gelir toplama süreci karmaşık ve güçlü olmuş, Şirket yönetimi altındaki hiyerarşik otorite yapısını yansıtmıştır. Aracılar vasıtasıyla toplanan vergiler idareyi sistemi şekillendiren Hindistan finansmanı için oldukça önemli olmuştur. İngilizler, öncelikle geliri güvence altına almak için, Hindistan'ın doğrudan yönetimini kerhen üstlenmiştir. Kontrol ettikleri bölgeleri, her biri "*toplayıcı*" tarafından denetlenen mali bölgelere ayırmışlar ve hükümet işlevleri genişledikçe bu bölgeler idari birimler haline gelmiştir. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde iki yüz elliye yakın bölge ortaya çıkmıştır. Vergi toplayıcılar, genişleyen bir bürokratik aygıtı denetleyerek ve hâkimlik yaparak ceza davalarındaki yetkileriyle ve kamu hizmetlerinde görevli bürokratların yardımıyla eyaletleri etkin bir şekilde yönetmişlerdir⁷⁹⁶.

Fransızların Amerika'daki sömürgelerinde ekonomik anlamda öncelikle metropolün menfaatlerini gözeterek bir sistem kurması, sömürgeleri meydana getirenlerin bu bölgeleri doğrudan kontrol ve himaye etmesi ile sömürge içerisindeki ticaretin münhasıran kurucuların denetimine bırakılması sonuçlarını doğurmuştur. Böylece ilk dönemlerde sömürgeci şirketler ticari anlamda tekele kavuşmuştur. Bu şirketlerin yabancı ülkelerle ticaret yapmalarına müsaade edildiği gibi yabancı gemilerin sömürge limanlarına girmesi de mümkün olmuştur. Daha sonra Kraliyetin aldığı bir dizi tedbir sömürgeler ile yabancı devletler arasındaki temasa yasak getirmiş, sömürge ticareti metropol limanlarına uğrama zorunluluğu ile merkezi bir kısıtlamaya tabi tutulmuştur. Öte yandan denge bariz bir şekilde metropol lehine kurulsaydı da sömürgelerin menfaatleri de tamamen ihmal edilmemiştir. Sömürgelerdeki tüccarlar, mallar üzerindeki tarife tercihleri ile ödeme almışlar, sözleşmeli işçileri taşıma sisteminden (*engagé*) yararlanmışlar, metropolün rehberlik ve teşvikleriyle daha geniş bir yelpazede ürün ihraç ederek ekonomik girdilerini çeşitlendirmişlerdir⁷⁹⁷.

Hollandalıların Asya'da yerli hanedanlıkları sürdürmeye ve bu yerleşik yöneticiler aracılığıyla dolaylı olarak yönetmeye çalışmışlardır. Şirketin yetkisi altında bulunan bölgelerde bile vekiller (*regents*) olarak bilinen yerel liderler aracı olarak istihdam edilmiştir. Bununla birlikte Hollanda, yerli yöneticilerden devraldıkları haraç hakkını özel bir şekilde kullanmıştır. Vekillerden, işçilerin her yıl önceden belirlenmiş süreler boyunca ücretsiz olarak çalışmak zorunda kaldıkları kahve tarlaları kurmaları istenmiş, ürünler ise şirkete haraç olarak kalmıştır. Bu zorunlu çalışma sistemi, Hollanda'ya karşılıksız ihracat sağladığı için bölgesel kontrolün faydalarından biri olmuştur⁷⁹⁸.

⁷⁹⁶ **Burbank/Cooper**, s.328; **Fieldhouse**, *Empires*, s.280.

⁷⁹⁷ **Fieldhouse**, *Empires*, s.44.

⁷⁹⁸ **Fieldhouse**, *Empires*, s.161.

3.2.3.2. Köle Emeği

Sömürge toplumlarının birincil gelir kaynağı, kırsal bir sosyal ve kültürel çevreye derinden yerleşmiş durumda olan zirai faaliyetler olmuştur. Geçimlik tarım yaygın olsa da tek zirai faaliyet şekli değildir. Sömürgecilikten önce de Asya ve Afrika’da pazara dayalı tarım uygulamaları görülmektedir. Sömürgecilikle birlikte ise kırsal üretim araçlarına zorla el konmuş ve tarımsal ticarileşme teşvik edilmiştir. Çok sayıda denizaşırı bölgede, sömürgeciler başlangıçta yerli nüfusu çalıştırmak için yöntemler aramıştır. Yerli halkın tamamen köleleştirilmesinin uzun bir süre devam etmesi alışılmadık bir durum olmakla birlikte, özgür olmayan emeğin çeşitli biçimleri yaygın şekilde görülmüştür. Kölelik, XIX. yüzyıldaki kölelik karşıtı harekete kadar tüm erken modern imparatorluklarda varlığını sürdürmüştür. Köleliğe karşı muhalefet emperyal güçler tarafından kabul edilse de, sömürgecilik özgür olmayan emeğin kullanımını tamamen ortadan kaldırmamıştır⁷⁹⁹.

Afrikalı kölelerin, yerli toplulukların yerinden veya imha edildiği Amerika’ya getirilmesi, Avrupa imparatorluklarının işgücü seviyesinin yükselmesini ve toprakların sunduğu potansiyelin değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu sistem, Atlantik Okyanusunun farklı uçlarını birbirine bağlamak için gerekli ticaret ve deniz ağları ile bu ağların acımasız bir şekilde istismar edilmesinin yanı sıra köle sahiplerinin yaptırım güçlerini kuvvetlendiren ırka dayalı ve mülkiyet haklarını koruyan bir siyasi ve hukuki yapının gelişmesiyle işlerlik kazanmıştır⁸⁰⁰. Sömürgecilik çağının başlangıcıyla birlikte birçok farklı Avrupa ülkesi, özellikle Batı Afrika’da köle ticareti merkezi kurmuştur⁸⁰¹. Atlantik köle ticareti, büyük ölçekli köleleştirmenin tek şekli

⁷⁹⁹ Osterhammel, s.74.

⁸⁰⁰ Cooper, s.102. Denizaşırı sömürge imparatorluklarının Atlantik köle ticareti en iz bırakan yönlerinden birisi olmuştur. Bu ticaret belki de Holokost dışındaki diğer tüm tarihi vahşetlerden daha fazla, toplumsal hafıza ve kültürel çağrışımlar üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Kölelik, tarih boyunca neredeyse tüm toplumların bir parçası olmuş olsa da, Atlantik ticaretinin kolaylaştırdığı yeni dünya kölelik sistemi, modern dünya için önemi bakımından diğerlerinden ayrılmıştır. Irk temelli ideolojilerle birleşen ölçeği ve potansiyel gaddarlığı, Kuzey ve Güney Amerika’da, Afrika’da ve Avrupa’da yaşamları etkilemiştir. Bu bakımdan sömürgecilik öncesi dönemde görülen köleciliğin boyutları ile karşılaştırıldığında oldukça önemli bir fark görülür. Sosyal ve coğrafi faktörler nedeniyle bazı yerlerdeki kaynaklar Afrika toplumlarının müreffeh ve zengin bir hayat sürmesini sağlarken, bunların çevresinde hayatta kalmaya yetecek kadar kaynak bulunmuştur. Bununla birlikte Afrika’daki kabile düzeninin toplumsal hareketliliğe elverişliliği toplu göçü kolaylaştırarak halkını aşırı derecede sömürmeye kalkışabilecek tiranlar üzerinde bir kontrol görevi yerine getirmiştir. Liderliğe niyetlenen bir aday kendi halkına karşı aşırı talepkâr olduğunda tebaası kaçabilmiş ya da birleşerek direnme imkânını bulmuştur. Dolayısıyla siyasi iktidar, şefin kendi toplumu dışındakiler üzerinde hâkimiyet kurup onları sömürmesine, dışarıdan gelenleri cezabetmesine ya da hizmete zorlamasına dayanmıştır. Sömürgecilikle birlikte Afrikalı yöneticiler, karşılığında silah, maden, kumaş gibi materyaller elde etmek için kendi kıtalarındaki insan kaynaklarını gasp etmeye girişmişler, bu işte oldukça uzmanlaşarak bazı noktaları köle ticaret merkezleri haline getirmişlerdir. Bkz: Howe, s.91-92; Burbank/Cooper, s.188.

⁸⁰¹ Örneğin Brandenburg Şirketi 1682 yılından itibaren 1717’de varlıklarını Hollandalılara devredinceye kadar bu tür üsleri elinde bulundurmıştır. Danimarka’nın da köleleri Karayipler’e taşıdığı ileri karakolları bulunmuştur. 1494 Tordesillas Antlaşması’ndaki yetki sınırına rağmen İspanya bile Amerika’da sömürgeleri için köle ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli topraklar satın almıştır. Bu tür girişimler imparatorlukların bir parçası haline gelmese de sömürgecilik açısından önemli olmuştur. Bkz: Fieldhouse, Empires, s.134.

olmamıştır. Güney ve Güneybatı Asya imparatorlukları da benzer ölçeklerde köle ticareti yapmışlardır. Genellikle “İslami köle ticareti” olarak adlandırılan bu faaliyetlerin, Sahra-ötesi, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu yollarından geçen yüzyıllar boyunca 3 ila 14 milyon kişiyi kapsadığı tahmin edilmektedir. Atlantik ticaretinden daha uzun bir zaman dilimini kapsayan bu ticaretler, daha yüksek oranda yerli ve askeri köle ile karakterize edilmiş ve daha fazla sayıda kadın köle ev işleri ve cariyelik amaçlı kullanılmıştır⁸⁰².

Afrika’nın ekonomik anlamdaki önemi, ucuz işgücü (kölecilik) ile öne çıkmıştır. Sömürgeciliğin toprağa dayalı olarak kendisini gösterdiği bu dönemde toprak ve üzerinde çalıştırılacak kişiler ön plana çıkmıştır. XIX. yüzyılda köleliğin yasaklanmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmak için ortaya çıkarılan işçi sınıfı, istismarın yeni konusu haline getirilmiştir⁸⁰³. İngilizler, Afrika’daki topraklarının çoğunluğunu plantasyon olarak değerlendirmiştir. Bu topraklarda yerliler ya düşük ücretlerle ya da angaryalar ile çalıştırılmıştır. Endüstriyel faaliyetler ise metropolde gerçekleşmiştir⁸⁰⁴. Afrika’daki sömürgeci güçler farklı seviyelerde ve şekillerde kölelik sisteminin sürdürülmesinde pay sahibi olmuşlardır. Kölelikle mücadele ettiklerini iddia ettikleri zamanlarda bile genel tavırları doğrudan yasaklamak şeklinde olmamış, hukuki ve mali düzenlemelerle ihtiyatlı dönüşümler yapmak suretiyle zamana yayarak teşvik etmek şeklinde hareket etmişlerdir. Yasaklama yolu, özellikle dolaylı yönetimin hâkim olduğu işbirliğine dayalı sistemlerde yerel yöneticilerin direnişine neden olacağından dolayı tereddüt konusu olmuştur. Bazı yerlerde sömürge yöneticilerinin kölelikle ilişkileri çok ileri seviyelere uzanmış, sömürge orduları büyük ölçüde kölelerden teşkil edilmiştir. İşgücünü zorunlu hale getirip gerçekleştirilen uygulamalar ise kölelikten farksız olmuştur⁸⁰⁵. Afrikalılar

⁸⁰² **Howe**, s.92-93. Portekizliler Asya’da köle baskınları ve ticareti yapmışlardır. Bruma ve Arakanlı tüccarlarla işbirliği yaparak köle baskın faaliyetlerine katılmak için Bengal’de yerleşim yerleri kurmuştur. Bu yerleşimler, köle ticareti için pazar yerleri haline gelecek baskın filo merkezlerine dönüşmüştür. Goa’daki genel vali, büyük ölçüde Portekiz İmparatorluğunun kontrolü dışındaki bu faaliyetlere pek ilgi göstermemiştir. Bölgedeki Portekiz toplulukları kendilerini imparatorluğun tebaası olarak görmüşse de, eyaletin köle ticaretinden ne kadar kazanç sağladığı belli değildir. Bu topluluklar, yerel ekonominin ve imparatorluğun ötesine geçen bir ticaretle uğraşarak, yerel geçitleri köle ticareti için kilit pazarlara dönüştürmede başarılı olmuşlardır. Bkz: **Antunes**, s.302-303. Köleler, kimi zaman gittikleri yerin kültürüne doğrudan katkıda da bulunmuşlardır. Kuzey Amerika’daki Britanya kolonilerine getirilen ilk köleler, Afrika’da Angola dolaylarından alınmış ve koloni toplumunun gelişmesinde büyük bir rol oynamışlar ve emekleri, teknolojileri ve kültürleri ile ciddi bir katkı sağlamışlardır. Her ne kadar siyasi otorite İngilizlerin elinde olsa da, Afrikalılar kültürlerini bütünüyle taşıyabilmişler, tarım, inşaat, ev idaresi, mutfak sanatları konusundaki becerileri ile yeme alışkanlıkları ve geleneklerini çevreye uyarlayabilmişlerdir. Özellikle inşaat, marangozluk ve tekerlek ustalığı gibi alanlarda Afrika uzmanlığı tarlaların oluşturulmasında ve işlenmesinde büyük kolaylıklar sağlamış, ayrıca tütün, mısır, bezelye gibi mahsulleri yetiştirme konularındaki deneyimleri tarımsal üretime büyük katkı sağlamıştır. Bkz: Newby-Alexander, Cassandra, “The Arrival of the First Africans to English North America”, **The Virginia Magazine of History And Biography**, Vol. 127, No. 3, pp. 186-199, s.189-190 ve 194.

⁸⁰³ **Tandoğan**, s.220.

⁸⁰⁴ **Güngör**, s.193-194.

⁸⁰⁵ **Howe**, s.94-95. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İtalyanların Somali’de kurduğu tarım kolonileri bu duruma önemli bir istisna teşkil etmektedir. Bölgeyi sulayan nehrin kaynakları ve gidiş yönlerini tespit eden İtalyanlar havzanın haritasını çıkararak bölgede örnek teşkil edecek köyler kurmuş, modern tarım yöntemleri denemiş ve

üzerindeki sömürü büyük plantasyonlarda ve madenlerde çalıştırılan işçiler dolayısıyla emek üzerinden de gerçekleşmiştir. Adeta karın tokluğuna çalıştırılan işçiler yarı mamul ürünlerin elde edilmesinde zor şartlara tâbi tutularak kullanılmış, bu emeğin çıktıları metropolde işlenerek tekrar sömürge pazarlarına satılmak üzere sunulmuştur.⁸⁰⁶

Güney Afrika'da müstesna bir örnek olarak emperyalist yayılmacılık metropolden değil, sömürgeci olmuştur. Bölgede Hollandalılardan sonra egemenlik kuran İngilizler, Afrikanerler (Hollandalı yerleşimciler) gibi toprak üzerinde iddiada bulunmaya başlamış, bir müddet Afrikalılar beyazlar tarafından elde edilen topraklarda üretici kalmaya devam etmiş ve Afrikanerler Britanya egemenliği altında yarı özerk yapılar kurmuşlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise değerli madenlerin keşfiyle ilgi bu alana kaymış ve emek maden işçiliği için talep edilir olmuştur. Maden işçilerinin sayısının artışı, şehirleşme ve ulaşım imkânlarının artmasıyla birlikte kapitalist tarım gelişme göstermiş, Afrikalılar üretim yaptığı topraklardan kovularak kiralık işgücüne bel bağlanmıştır. Afrikalıların topraklarından edilmesiyle birlikte madencilik sektörü ve şehirler için büyük bir işgücü potansiyeli doğmuştur. Bu işgücü ise, imparatorluk görevlilerinden ziyade Güney Afrika'daki yerleşimciler tarafından takip sıkı takip altına alınmıştır. Erkek maden işçileri ailelerinden ve kabilelerinden ayrı, izole yerlerde yaşamaya

---

yarı çöl alanları verimli hale getirmiştir. Bu yönüyle sömürüye değil, işbirliğine dayalı bir üretim tarzını yerlilerin lehine olacak şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bkz: **Luraghi**, s.249.

⁸⁰⁶ **Güngör**, s.163. XIX. yüzyılın sonlarında dünyada kauçuğa talep patlaması yaşanması ve Kongo ormanlarında bu maddenin yabani olarak yetiştiğinin anlaşılmasıyla birlikte Kral II. Leopold bütün ormanlar ile işgal edilememiş alanlar üzerinde mülkiyetini ilan etmiş ve Kongo'yu şahsi *fiefi* haline getirmiştir. Ürün ve vergilerin toplanmasında çeşitli şirketlerin kullanılması ve inisiyatifin büyük ölçüde şirketlere bırakılmasıyla birlikte yerliler açısından belirli saat ve ücrette tabi olarak başlatılan çalışma sistemi zamanla angarya ve zorla çalışmaya dönüştürülmüş, belirlenen kotaların tamamlanmaması halinde sakat bırakma, idam, uzuv kesme gibi oldukça vahşi cezalarla karşı karşıya bırakılmıştır. Daha sonra Leopold'ün Kongo üzerindeki haklarını devlete teslim etmesine sebep olacak bu skandal, ülkenin nüfusunun yarısının ölümüne yol açmıştır. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.340; **Güngör**, Sömürgeci 2, s.408. Portekizliler, Afrika'daki *prazo*'lar dahilinde civar köyleri haraca bağlayarak fildişi avı, yeni kölelerin tedariki ve madenlerin çıkarılmasında kullanmıştır. Bunun haricinde oldukça orijinal bir kölelik sistemi de geliştirilmiştir. Bu kölelik şekli, öncelikle mülk sahibine ve onun yerli yardımcılara hizmet eden yerli kölelerden oluşmuştur. Bu köleler, mülk dahilinde yürütülen işlerin devamlılığı ve mülkün güvenliği için gerekli görülmüş ve mülk sahibi olan *prazero*'yu sürekli olarak sayılarını artırmaya itmiştir. Sistem, kriz zamanlarında köylü çiftçilerin ve diğer toplulukların kendilerini zengin Afrikalılara satma geleneğinden uyarlanan bölgesel gönüllü kölelik anlayışı temelinde ilerlemiştir. Aynı zamanda yerinden edilmiş kişiler, yetimler ve geleneksel kabile bağlarından mahrum yabancılar ve borç altındakiler için de cazip bir alternatif haline gelerek güvenlik ve refahlarını temin için birçok kişi gönüllü olmuştur. Gönüllülük süreci, dikkatli bir seçme işlemi ve müstakbel köle ile alıcı arasında ayrıntılı müzakereler ile ilerlemiştir. Köle adayları, zengin ve cömert olduğu söylenen bir sahip seçtikten sonra belirli mallar karşılığında yapabileceği hizmetleri teklif etmiş, *Prazero* da anlaşmanın yalnızca kişiyi değil, aynı zamanda onun soyundan gelenleri ve yakın ailesini de kapsadığını teyit etmiştir. Ayrıca ne kölenin ne de ailesinin *prazo* dışında sayılmayacağına dair garantiler de verilmiştir. Böylece bir pazarlık süreci ve çeşitli ritüellerin tamamlanmasının ardından gönüllü kölelik antlaşmaları tamamlanmıştır. Bu gönüllülük usulünün dışında *Prazero* sahip olduğu otoritenin bir getirisi olarak yerel liderlerden sadakatlerinin bir göstergesi olarak sunulan köleleri edinmiştir. Ayrıca vergi karşılığı ya da işlenen suçların diyeti olarak köle kazanıldığı da görülmüştür. Bkz: **Güngör**, Sömürgeci 2, s.42; **Isaacman**, s.51-52. İki Dünya Savaşı arası dönemde Cenevre'deki Uluslararası Çalışma Bürosu'na sunulan raporda zorla çalıştırılan işçilerin oturdukları yerden yüzlerce kilometre uzağa gönderildikleri, yaralanmaları, hastalanmaları ya da ölmeleri durumunda herhangi bir tazminat alamadıkları, tarımdan kamu hizmetlerine pek çok alanda istihdam edildikleri kaydedilmiştir. Bkz: **Ferro**, s.222.

zorlanmış, ırka dayalı düzen tesis edilmiştir. Beyaz yerleşim bölgelerine sadece kendilerine verilen kartlarla ve ancak belirli saatlerde girebilen Afrikalı işçiler, kurallara aykırı davrandıkları hallerde tutuklanmıştır. Güney Afrika, bu yönüyle, kapsamlı bir ırk ve işgücü kontrolü sistemi kurup yönetebilen tek beyaz yönetimli ülke olmuştur⁸⁰⁷.

3.3. Ara Değerlendirme ve Mukayese

Sömürgecilik çağından önceki imparatorluklar, denizaşırı sömürge imparatorluklarından belli açılardan ayrılmaktadır. Eski imparatorlukların çoğu sadece geçici ve kısa ömürlü olmakla kalmayıp, güçleri de liderlerinin iddia ettiğinden daha kısıtlı olmuştur. Genel faaliyetleri savaş yürütmek ve vergi koymak ya da az veya çok kaba, zorlayıcı ve etkisiz tekniklerle haraç toplamakla sınırlı kalmıştır. Müşterek bir kültür inşa etmek bir yana, aralarında çok azı farklı tebaaları arasında tek bir yasa ve düzenli sistem kurmayı başarmış ya da buna teşebbüs etmiştir. Neredeyse her şey hükümdarın şahsının, hanesinin, akrabalarının ve maiyetinin etrafında şekillenmiş, hükümdarın kişisel otoritesi, serveti ve ekonomik ilişkileri ile devletin işleri arasında bir sınır konmamıştır. Bu yüzden büyük kurucuların veya fatihlerin ölümüyle birlikte sarsıntıya girmişlerdir. Günlük yaşam üzerindeki etkileri açısından bakıldığında -öteki imparatorlukların çoğuna kıyasla bürokrasileri, hukuk sistemleri ve belli bir düzeyde kültürel nüfuzu ile daha derin ve kalıcı olmayı başaran Roma, Çin ve Mısır gibi istisnaların dışında- fetihler, başarısızlıklar, istilalar, hanedan değişiklikleri gibi çarpıcı hatta görünüşte felaket olan siyasi olaylar tebaalarının çoğunun hayatında kayda değer bir değişiklik meydana getirmemiştir⁸⁰⁸.

⁸⁰⁷ **Burbank/Cooper**, s.319-320.

⁸⁰⁸ **Howe**, s.53-54. *Uygun*'a göre, Mısır ve Roma örnekleri, diğer imparatorluklara nazaran başarılı olarak kabul edilse de, denetim altında tuttukları halkları bir kabile veya millet gibi siyasi bir kimlik altında tuttuğu söylenemez. Roma, toplulukları bir kimlik altında birleştiren siyasi bağlardan ziyade ahlaki ilkeler üzerinde yükselmiş ve dünyada barışı temin eden bürokratik bir siyasi yapı ortaya koymuşken Mısır, Roma'dan bir nebze daha ileri gidecek şekilde amaçlarını dini bağlar yoluyla gerçekleştirmiştir. Bkz: **Uygun**, *İmparatorluk*, s.404. Hemen hemen aynı dönemlerde Avrasya'nın karşı uçlarında ortaya çıkan Roma ve Çin ise aşağı yukarı elli ila altmış milyon kişiyi yöneten egemen yapılar olarak varlıklarını yüzlerce yıl sürdürmüşlerdir. Bu iki imparatorluk, tebaalarıyla olan ilişkilerinde çevresel şartlardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Roma İmparatorluğu, Yunanistan, İran, Mısır gibi güçlerden etkilenerek kendi imparatorluk müesseselerini oluşturmuş; fetihler, vergilendirme ve ticaret üzerine kurulu sistemlerini daha sağlam bir şekilde koruma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle Roma'nın dağılma tehlikesi her zaman endişe kaynağı olmuştur. Buna karşılık Çin İmparatorluğu tek bir bölgeye odaklanmış, yerel tehditlere karşı tehlikeli gördüğü unsurları izole edebilmiştir. Bu bakımdan Roma'da siyasi kurumlar vatandaş-askerlerin nüfuzu altında ve halk egemenliği ekseninde doğru yönetim şeklini arayarak şehir merkezli olarak gelişmiş, Çin'de ise yerel tehlikelere karşı meydana getirilen eyaletlerin merkeze bağlanması yolu benimsenmiştir. Kapalı bir görünüm arz eden Çin sisteminde eğitim, yeterlilik ve rüşünü ispat yükselmek için başat kriterler iken Roma uzak coğrafyaları elinde tutabilmek için dolaylı yönetime ağırlık vermiştir. Böylece Çinliler yabancı unsurları bilge bir himayecilik yaklaşımıyla bağlayıp onları eğiterek entegre etmeye çalışmış, Roma ise haklar, vatandaşlık ve egemenlik (imperium) kavramlarıyla gelişen şartlara ayak uydurmaya çalışmıştır. Roma ve Çin İmparatorluklarının detaylı bir mukayesesi için Bkz: **Burbank/Cooper**, s.60-65.

Ortaçağ'ın başlarında Roma'nın yerini almak isteyen imparatorluklar kendilerini dini temeller üzerine inşa etmişler, kendi inanışlarını mümkün olduğunca yaşatarak diğer dinlerin temsilcilerini bastırmayı amaçlamışlardır⁸⁰⁹. Roma'dan sonra Sasani ve Bizans İmparatorlukları XVII. yüzyıla doğru evrensel egemenlik iddiasında bulunan iki güç olarak ortaya çıkmıştır. Uzun bir süre devam eden mücadelenin ardından tüm dünyayı yöneten tek bir egemenin fiilen mümkün olmayacağını anlamaları sonucu başlayan barış döneminin üzerinden çok geçmeden İslam'ın yükselişi uzlaşmayı sona erdirmiştir. İslam fetihleri Sasanilerin çöküşüne yol açarken Bizans İmparatorluğu da büyük toprak kayıpları yaşayarak Akdeniz'deki Roma hegemonyasını kaybetmiştir. İslam'dan önceki dönemde Bizanslılar ve Sasaniler arasındaki savaşlar ve dini gerilimler, Müslümanların ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmasına yardımcı olmuş, bu yeni imparatorluk kültürlerin ve fikirlerin iç içe geçtiği birçok unsuru içerisine almıştır⁸¹⁰. İslam Halifelerinin Batı'daki büyük rakibi Şarلمان ise imparatorluğu dahilindeki toplulukların kendilerine özgü özelliklerini muhafaza etmekle birlikte nüfuz sahasında rasyonel bir idare kurma arzusuna bağlı olarak çeşitli halkların adetlerini yazıya geçirerek hukuk sistemine dahil etmiştir⁸¹¹.

Akdeniz çevresinde hegemonya kurmak için yarışan üç imparatorluk da XIII. yüzyıla kadar imparatorluğa has yapıyı sürdürebilmek, geniş ve çok unsurlu coğrafyadaki farklı halkları bağlı ve aracıları denetim altında tutmak için dini inanışlara sarılmaya devam etmiştir. Yerelliği alt eden manevi çatı bir yandan mezhepçilikle (Katolik-Ortodoks, Sünni-Şii) diğer yandan din ve siyasetin çekişmesiyle (Papalar-Krallar, Halifeler-Ulema, İmparatorlar-Patrikler) çeşitli gerilimler yaşamıştır⁸¹². Bu gerilimlerin ortasında Moğollar, Cengiz Han ve halefleriyle Çin'den Orta Avrupa'ya kadar uzanan, ancak büyüklüğünün aksine kısa süren bir egemenliğe

⁸⁰⁹ Burbank/Cooper, s.4.

⁸¹⁰ Bizanslılar ve Sasaniler arasındaki ilişkiler ve mukayeseyi detaylı bir şekilde incelemek için Bkz: Cline/Graham, s.420-425. İlk İslam halifeleri fetihlerle genişleyen büyük coğrafyalar üzerinde söz sahibi olmalarına rağmen kendi otoriteleri altındaki her şeye el koymaktansa, vergilendirme ile yetinmişlerdir. Mısır'ın fethinden sonra ülkenin fatihler arasında bölüşülmesi fikri, Halifenin her ülkenin kendi toplumu elinde yükselseceği itirazıyla reddedilmiştir. Halifelerin egemenliği altında topraklar işlenmiş, ülkeler bayındır hale getirilmiş, nüfus kalabalıklaştırılmış, ticaret himaye görmüş, bilim, sanat, felsefe dallarında ilerlemeler olmuş ve Batı Asya yaklaşık beş yüzyıl medeniyetin temsilcisi kılınmıştır. Bkz: Durant, Will, **İslam Medeniyeti**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974, s.71-72. *Şankiti*, İslam devlet felsefesinde siyasi egemenliğe karşılık olarak kullanılan "mülk" kavramının kimi zaman normatif anlamıyla ele alınarak diktatörlük rejimlerine dayalı baskıcı siyasi otoritelerin kastedildiğini belirtmekte ve bunun herhangi bir seçime dayanmaksızın iş başına gelerek insanları rızası haricinde kendi arzularına göre ve baskıyla yöneten kişilerin egemenliğine işaret ettiğini söylemektedir. Buna karşılık, daha geniş bir kavram olarak hilafetin ise adalete ve müzakereye dayalı normatif siyasi anlamının yanında Müslümanların idaresiyle ilgili her türlü egemenlik türünü kapsadığını ifade etmektedir. Bu bakımdan Dört Halifeden sonra gelen hükümdarların devleti mülkleri haline getirmelerine rağmen hilafet kavramının ahlaki ve hukuki yönlerinden faydalanmak için kendilerini halife olarak adlandırmışlardır. Bkz: Şankiti, Muhammed Muhtar, **İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz / Büyük Fitneden Arap Baharına**, İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.284-285.

⁸¹¹ Le Goff, Jacques, **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s.37; Savelli, A., **İtalya Tarihi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940, s.38.

⁸¹² Burbank/Cooper, s.96.

sahip olmuşlardır⁸¹³. Moğol İmparatorluğu'nu özel kılan şey farklı dini ve kültürel inançlara karşı pratik yaklaşımları olmuştur. Moğol liderler, göçebe hayat tarzının ve askeri güçlerinin sağladığı esneklikle itaat altına aldıkları halkların çeşitli yeteneklerinden ustalıkla faydalanmalarını sağlayan kapsayıcı bir vizyona sahip olmuşlardır. Yönetim tarzları güçlü bir gözdağı ile kültürlerin ve dinlerin çeşitliliğine saygının bir sentezi olmuş, bu sentezi kişisel sadakatle sağlam bir temele oturtmuşlardır. Sahip oldukları bu tarzla doğuda ve batıda Çin ile müstakbel Rus, Babür ve Osmanlı İmparatorlukları üzerinde önemli bir etki yaratmışlar, bununla birlikte Karadeniz'den Pasifik'e kadar uzanan ticaret yollarını güvence altına alarak kıtalararası mal ve bilgi mübadelesini mümkün kılmışlardır⁸¹⁴. Moğol egemenliği tek ve katı bir imparatorluk yerine kültürel, demografik, siyasi ve ekonomik dönüşümlerin önünü açmış, aynı bilgeliliği yerel vekillerine güvenme ve denetleme konusunda da göstermişlerdir⁸¹⁵.

Başarılı fetihlerini kendisinden önceki İslam ve Orta Asya imparatorluk geleneklerinin etkisinde kalıcı hale getirmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu, uzun genişleme ömrünün farklı dönemlerinde elde ettiği bölgeleri ayrı idari sistemler arasında yönetmeye çalışmıştır. Tuna ile Fırat nehirleri arasındaki çekirdek bölgenin etrafında devletin yüksek egemenliği çeşitli voyvodalıklar ve eyaletlerin haraç yoluyla bağlanması üzerinden sürdürülmüştür⁸¹⁶. Tanıdığı birtakım imtiyaz ve muafiyetlerle farklı inanışlara sahip toplulukları kendi aralarında teşkilatlandırarak kurmuş olduğu “*millet sistemi*” ile bir yandan dini ihtiyaçların karşılanması anlamındaki hizmetini yerine getirirken diğer yandan tebaa üstündeki kontrolünü ve vergilerin düzenli şekilde ödenmesini sağlamıştır⁸¹⁷.

⁸¹³ **Howe**, s.65-66. Ortaçağ'ın başlamasında rol oynayan göçmenlerin bozkır imparatorluğu modelinin bir temsilcisi ve savaş ganimetleri, fidyeler ve haraçları dağıtarak askeri elitlerin sadakati üzerinde yükselen karizmatik bir imparator figürü altında birleşen güçlerin mirasçısı olarak orduları yeniden yapılandıran Cengiz Han, asi toplulukları dağıtmak yoluyla kendine boyun eğdirmiş, kendisine karşı çıkanları ise yok etmiştir. Komutanlarının sadakatlerini ispatlamak için sürekli savaşmak ve ganimet biriktirmek zorunda hissettikleri bir yapıda durmak bilmeyen bir yayılcılık ortaya çıkmış, bu sayede birçok ülke istila edilmiştir. Kült liderin ölmesiyle dağılma tehlikesinin baş gösterdiği anlara rağmen imparatorlukları büyümeye devam etmiş ve bu büyüklüklerinin delili olarak arkalarında şehirler veya tapınaklar değil büyük bir yıkım bırakmışlardır. Kültürel zayıflıkları ve asker doğaları gereği çevreden beslenen bu imparatorluk tipini yaşatanlar, zayıflıklarını giderebilmek için askeri güce odaklanmıştır. Asya'da gerçekleştirdikleri istilalar sonucunda Bağdat'taki Arap Halifeliği sona ererken İslam dünyası Osmanlılar ve Safeviler arasında bölünmüştür. Bozkır imparatorluk tipi ve Moğolların diğer imparatorluklar üzerindeki etkisini detaylı şekilde incelemek için Bkz: **Münkler**, s.93-98.

⁸¹⁴ **Burbank/Cooper**, s.5.

⁸¹⁵ **Burbank/Cooper**, s.112.

⁸¹⁶ İnalçık, Halil, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – II: Tagayyür Ve Fesad (1603-1656): Bozuluş Ve Kargaşa Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, (İnalçık, Osmanlı), s.15.

⁸¹⁷ Ekinci, Ekrem Buğra, **Osmanlı Hukuku: Adalet Ve Mülk**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2014, s.319-320. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir diğer özelliği Anadolu, Balkanlar, Trakya, Doğu Akdeniz, Karadeniz, Ege'ye kıyısı olan bölgeler gibi farklı coğrafi kimliklere sahip toprakları tek bir imparatorluk şemsiyesi altında toplaması olmuştur. İstanbul Boğazı'nı kontrol etmek gibi bir avantajın da etkisiyle çevresindeki birçok yerden gelen tüccar için bir merkez haline gelmiştir. Asya'dan Karadeniz'e ulaşan ticaret yollarını Akdeniz'e kadar uzatmış, çoğunlukla Arapların, Ermenilerin ve Yahudilerin kontrol ettiği Hint Okyanusu ticaret yollarını Basra Körfezi ve Kızıldeniz ticaret yollarıyla birleştirmiştir. Özellikle Mısır'ın ele geçirilmesiyle Kuzey Afrika kıyısındaki

Denizaşırı sömürge imparatorlukları ise kurmuş oldukları egemenlik ile yalnızca fiziki ve siyasi kontrolü değil, kendi kültürlerini, dillerini, dinlerini, sosyal normlarını, hukuk düzenlerini dayatmak suretiyle yerlilerin her türden egemenliğini silmiş, metropolden gönderdiği kanunlarla ve yöneticilerle sömürgeleri idare etmiştir. Yerel unsurların sömürge hükümetine katkıları, ancak sömürü mekanizmasının işleyişine fayda sağlayabilecekleri hallerde söz konusu olmuştur. *Osterhammel*, sömürgecilğe ilişkin siyasi ve idari uygulamaların, Avrupa devlet anlayışının küresel olarak yayılmasında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Yazara göre sömürgecilik, kendisinden önceki dönemin dini ve kültürel ritüellerin iç içe geçtiği, çeşitli otoriteler arasındaki uzlaşmaya dayalı düzeninden farklı olarak, bağımsızlık sonrası dönemi de etkileyecek şekilde, otoriter rejimlerin hâkim olmasını sağlamıştır. Bunun dışında, sömürgelerin emperyal güçler arasında paylaştırılması için çizilen sınırlar, toprak esasına dayalı egemenlik anlayışının gelişmesine ve dekolonizasyon sonrası dönemde de benimseneceği gibi, bağımsız milletler tarafından benimsenmiş, bölgesel ve ulus-devletlerin yerleşmesine katkı sağlamıştır⁸¹⁸.

İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan postkolonyal egemenlik, dünyanın dört bir yanındaki sömürgeleştirilmiş halkların bağımsızlıklarını kazanması ile sembolize edilmektedir. Ulus-devlet sistemi Savaştan sonra etkili hale gelmiş, bu sistemin dışında kalanlar da içine çekilmeye çalışılmıştır. Günümüz dünyasında sömürgecilğe direnme çabaları artık milli bağımsızlıkların elde edilmesine odaklanmış durumdadır. Bu durum, sömürgecilik öncesi toplumların kendi milli egemenliklerine sahip olarak görüldüğü yerli halklarla ilgili çalışmalarda da görülmektedir. Bu çalışmalarda milli bağımsızlık, ilk olarak imparatorlukların liderleri tarafından kullanılan bir terim olan dekolonizasyon veya kendi kaderini tayin ile eş anlamlı hale gelmiş durumdadır⁸¹⁹.

Sömürgecilik, imparatorlukların hüküm sürdüğü dönemle ilgili olduğu kadar kalıcı etkileriyle de ilgili olmuştur. Bu etkileri pek çok alanda görmek mümkündür. Bir zamanlar sömürge olan ülkelerde siyasi ve toplumun kimliğini şekillendirmiştir. Bu etki hukuk sistemleri gibi kurumsal çerçevede de kendisini gösterir. Sömürge etkisi, bürokrasilerinde, kullanılan dillerde ve en önemlisi küresel sermaye ağları dahilinde devam etmektedir⁸²⁰. Sömürgecilik

---

Cezayir'e kadar genişleyerek çeşitli kabileleri, kolonileri, krallıkları, emirlikleri ya da rakip imparatorlukları ya yerinden ya da asimile etmiştir. Elde ettiği bu stratejik konum, Avrupalı denizcileri Afrika'nın güney ucundaki alternatif yolları keşfetmeye itmiş, bunun sonucunda Amerika kıtasına ulaşılmasıyla sömürgecilik çağı başlamıştır. Bkz: **Burbank/Cooper**, s.138-139.

⁸¹⁸ **Osterhammel**, s.67-68.

⁸¹⁹ Sharma, Nandita, (Ed. Teves, Stephanie Nohelani/Smith, Andrea/Raheja, Michelle H.), "Postcolonial Sovereignty", **Native Studies Keywords**, The University of Arizona Press, Tucson, 2015, s.36.

⁸²⁰ **Brown**, s.174. Devletlerin halefiyeti konusu bağlamında *Doehring*'e göre, sömürgecilikten kurtulup devletleşmeye geçiş yapan bölgelerde, eski sömürgeci güç egemenliğin elde edilmesinden sonra genellikle bağlantıyı kesse de, bu durum sömürge döneminden miras kalan yükümlülüklerin tamamen silinmesi anlamına

sonrasında kurulan devletler, genellikle idari usuller, kurumsal yapılar ve siyasi gruplaşmaları ve hatta sömürgeci güçlerin kurmuş olduğu anayasal ve teşkilata dair yapıyı sürdürme eğiliminde olmuşlardır. Sömürge yönetiminin yankıları, devlet aygının genişliği, bürokratikleşme düzeyi, devletin toplumsal değişimi etkileme kabiliyeti ve hükümet içerisinde farklı birimlerin sayısı ve rolleri gibi çeşitli yapısal unsurlarda gözlemlenmektedir⁸²¹.

Avrupalılar egemenliklerini tesis etmek için kendilerini dünyanın merkezi, en üstün ırk en medeni bölgesinde yaşayan topluluk olarak görmüş ve bir milletlerarası hukuk ile mütakabiliyete dayalı bir topluluk oluşturma konusunda hak sahibi addetmiştir. Avrupalılar bu evrensel idealleri ve sistemleri işgal ederken bir yandan da “öteki”ni yani kendi medeniyet perspektifine uymayanları tanımlamıştır. Diğer toplumlar, Avrupa’ya özgü incelikten, bilinçten ve özden mahrum olarak resmedilmiştir. Avrupalılar, yabancılarla belgeler ve hayali hikayeler arasında gidip gelen bir ilişki kurmuşlardır. Kimi zaman gerçek gözlem ve tecrübelerden uzak

---

gelmemekte, yeni devletin belirli taahhütleri yerine getirmesi gerekmektedir. Yeni devletler, hangi eski sözleşmelerin muhafaza edilip hangilerinden vazgeçileceğini seçme hakkını talep etmişlerse de, bu seçici yaklaşım kabul görmemiş ve özellikle ekonomik alanda süregelen bir mücadeleye yol açmıştır. Bu devletler büyüme için önlemler almaya çalışırken, gelişmiş ülkeler muhafazakâr bir tavır takınmıştır. Bkz: **Doehring**, s.78. Eski sömürgeci milletler ile sömürgeleri arasındaki ilişkide taraflar birbirine şüphe ile yaklaşıp da çok sayıda ortak kültürel yön ve bağın bulunduğu inkâr edilemez. Bu müşterek kültürel miras, ortak tarihi bağlamlar, dilin kullanımı, siyasi paradigmlar, zaman zaman toplumsal ve geleneksel açılarından kendisini göstermektedir. Bireysel ve kurumsal bazda birçok bağlantı bulunduğu gibi Commonwealth örneğinde görüleceği üzere bir ülkü birliğine de rastlanabilmektedir. Bununla birlikte *Féron/Rosoux* bu ortak yönlerin güven inşasına yardımcı olabileceği gibi engel teşkil edebileceğini de belirtmektedir. Yazarlara göre, çözüme kavuşturulmamış sömürge meseleleri ve dekolonizasyonun acı hatıraları bir yana geçmişteki himayeci politikalar veya kabullerle ilgili olan üstünlük veya aşağılık duyguları sömürgecilikten sonra da ilişkileri etkilemeye devam edebilmektedir. Bunun sonucunda dengesiz ticari ilişkiler, geçmişte yaşananlar nedeniyle duyulan güvensizlik, zihinsel farklılıklar Cezayir ve Fransa örneğinde olduğu gibi bariyerler yaratabilmektedir. Bkz: Féron, Élise/Rosoux, Valérie, “Far Away and Yet So Close Former Colonial Powers and The Management of Political Crises in Their Former Colonies”, **European Review of International Studies**, Vol. 1, No. 3, 2014, pp. 7-15, s.7-8.

⁸²¹ **Steinmetz**, s.93. Afrika’da İngilizler, Fransızlar, Belçikalılar ve Portekizliler gibi farklı güçlerin uyguladığı farklı yönetim stratejileri, sömürgelerden doğan bağımsız devletlerin siyasi ve sosyal dinamiklerini etkileyen farklı kurumsal miraslar bırakmıştır. İngilizlerin yerli liderlere yetki devreden dolaylı yönetimi, Fransızların kontrolü elinde tutan doğrudan yönetimi, Belçikalıların babacan yaklaşımı ve Portekizlilerin asimilasyonist yaklaşımı farklı sonuçlar doğurmuştur. İngiliz dolaylı yönetiminin özellikle çok partili düzenin sürdürülmesi açısından bağımsızlık sonrası daha iyi sonuçlara katkıda bulunduğu ileri sürülmektedir. Devlet iktidarına karşı bir denge oluşturabilecek nispette güçlü bir sivil toplumun ortaya çıkmasına izin veren bu anlayış, siyasi sürece daha geniş bir katılım sağlayarak daha demokratik bir çerçevenin oluşmasına yol açmıştır. Ancak İngiliz yaklaşımı, toplumda hâkim sınıfların alt sınıfların örgütlenmesini bastırmak için kullanılmasını engellemeyi başarsa da, sistemin alt sınıflara fayda sağlamak için tasarlanmadığı şeklinde eleştirilmektedir. İngilizlerin ortaya çıkardığı olumlu devlet-sivil toplum ilişkisine rağmen İngiliz sömürgeciliğinin elitizm, toplumsal geri kalmışlığın sürdürülmesi, ırksal baskı ve gücü elimde toplayan kurumların yaratılması gibi olumsuz yönleri de bulunmuştur. Öte yandan Fransız sömürge mirası, devlet-sivil toplum ilişkisinde olumlu bir etki yaratmış olmakla birlikte, kalkınmadaki güçlükler ve sosyal parçalanma ile ilişkisi nedeniyle demokrasinin sürdürülmesi bağlamında daha elverişsiz görülmektedir. Afrika’da eski Fransız sömürgelerinde yaşanan çöküşler, zayıf sivil toplumdan dolayı değil, düşük kalkınma seviyeleri ve yüksek sosyal bölünmüşten kaynaklanmıştır. Bkz: Lankina, Tomila/Getachew, Lullit, “Mission or Empire, Word or Sword? The Human Capital Legacy in Postcolonial Democratic Development”, **American Journal of Political Science**, Vol. 56, No. 2, 2012, pp. 465-483, s.466; Bernhard, Michael/Reenock, Christopher/Nordstrom, Timothy, “The Legacy of Western Overseas Colonialism on Democratic Survival”, **International Studies Quarterly**, Vol. 48, No. 1 2004, pp. 225- 250, s.232, 246-247.

kalan bu perspektif, sömürgeci ile yerli arasında yanıltıcı ve çarpık bir bağın kurulması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte hayvandan pek az farklı görülen bu “ötekiler”in bir miktar insaniyet taşıdığı kabul edilerek onları daha “medeni” hale getirmek için bir misyon üstlenilmiştir. Hayırseverlik maskesini takan bu misyon, esasında ortaya çıkan şiddet ve sömürge uygulamalarını meşrulaştırmıştır⁸²². Sömürge sonrası toplumlar bu arka plan ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu gelişmelerin bir ürünü olan “postkolonyal özne” Avrupa’nın dayattığı bakış açısından derinden etkilenen, ancak yine de onlarla süreklilik müzakere halinde olan bir varlık olarak kendisini göstermiştir. Bu özneler, basitleştirmeye veya indirgemeye direnerek, geçmişleri ile bugünleri arasında bir etkileşim yaşamış; sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik bağlamların iç içe geçmiş olduğu bir düzlemde sömürgecilik tarafından şekillendirilmiştir. Onların deneyimi, geçmişinden hatıralar ve şimdiki zamanın zorlukları ve değişimleri ile devam etmiştir. Tek bir zamana ve mekana sığmayacak şekilde gerek kendi gerekse sömürgecilerin ülkelerinde hayata tutunmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla sömürgeciliğin kalıcı mirası dekolonyalizmden günümüze “postkolonyal özne”nin hayatını etkilemeyi sürdürmüş, hem Batı hegemonyası hem de iç meselelerle uğraşan sömürgecilik sonrası milletlerin durumu dikkate alındığında “postkolonyal” terimi tartışılır hale gelmiştir⁸²³.

Sömürge sonrası toplumlar, Avrupalı sömürgecilerinden, sömürge öncesi siyasi otorite şekillerinden farklı temelde bir yapı olan modern devlet yapısını miras almış, bu yeni yönetim şekli, bu toplumların mevcut sosyal, kültürel ve siyasi manzaralarıyla uyumsuz kalmıştır. Sonuç olarak bir verimsizlik, çatışma ortamı ve halkın taleplerini karşılamada başarısızlık söz konusu olmuştur⁸²⁴. Dolayısıyla imparatorluk yönetiminden istikrarlı, tam anlamıyla işleyen bir ulus-devletler sistemine dönüşüm beklendiği kadar başarılı olamamıştır. Ruanda, Irak, İsrail/Filistin, Afganistan, Sri Lanka, Kongo gibi bölgelerde emperyal yönetimin yerine uygulanabilir sistemlerin kurulamaması nedeniyle çeşitli şiddet olayları ve çatışmalar yaşanmıştır. Eski sömürgelerin temelleri üzerine kurulu olan devletler, bağımsızlıklarını kazandıkları esnada koymuş oldukları hedeflerinden uzak kalmışlardır. Öte yandan eski emperyal güçler de eşit

⁸²² Mbembe, Achille, **Zenci Aklın Eleştirisi**, Çev. Özge Arasan Simon ve Volkan Çandar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s.26-28.

⁸²³ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Jabri, Vivienne, **The Postcolonial Subject: Claiming Politics/Governing Others in the Late Modernity**, Routledge, Abingdon, 2013, s.14-19.

⁸²⁴ Skinner, s. 174. Henderson/Singer’e göre, İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan savaşların çoğu devletler arasında değil, eski sömürgelerde gerçekleşmiştir. Eski sömürgeciler tarihin en uzun barış dönemlerinden birine girerken, eski sömürgeler iç savaşlarla büyük yaralar almıştır. Sömürge sonrası iç savaşlar, genellikle yerel faktörlerden kaynaklanmış, devlet ve millet inşası konusunda yaşanan zorluklar ayaklanmaların temelini teşkil etmiştir. Bu devletlerin etkili bir yapı ve bütünleşmiş bir milli kimlik meydana getirme konusunda yeterli zamana sahip olmamaları, siyasi elitin toplumdaki farklı gruplara rağmen girişilecek güçlü devlet inşası teşebbüsünün grupların muhalefetini artıracığı ve devlet liderlerinin siyasi konumlarını rakip topluluğa kaptırma endişesiyle bölünmüşlüğe göz yumması gibi sebeplerle ortaya çıkan yarı demokrasilerin iç savaşlarla sonuçlandığı ileri sürülmektedir. Bkz: Henderson, Errol A./Singer, J. David, “Civil War in the Post-Colonial World, 1946-92”, **Journal of Peace Research**, Vol. 37, No. 3, 2000, pp. 275-299, s.275, 279-280

milletlerden meydana gelecek bir dünyaya ilişkin iddialarını terk etmişler ve çoğu kez diğer milletlerin egemenliğine müdahale etmek için ekonomik ve askeri nüfuzlarına başvurmuşlardır⁸²⁵. Bu bakımdan devletlerin bağımsızlığı ve egemen eşitliği hukuken temin edilmiş olmasına rağmen, devlet egemenliği önünde birinci bölümde bahsi geçen fiili sınırlar devam etmekte ve en çok da sömürgeleşik geçmişli bulunan devletleri etkilemiş bulunmaktadır.

Avrupa'nın genişlemesi yatırımcılar, tüccarlar ve ihracatçılar gibi özel paydaşlara mali kazanımlar sağlarken, Avrupa milletlerinin bir bütün olarak benzer faydalar gördüğü varsayılmaz. Avrupa imparatorluklarının sömürgelerden elde ettiği faydalar, uluslararası güçlerini desteklemek için sömürge ordularını kullanmak, stratejik üsleri ve limanları güvence altına almak, uluslararası forumlarda prestij kazanmak ve vatandaşlarına istihdam fırsatları sağlamak gibi genellikle ekonomik olmayan nitelikte olmuştur. Zenginlik yaratma potansiyelleri nedeniyle nadiren elde edilmedikleri veya elde tutuldukları için, sömürge imparatorluklarının değerini maddi açıdan değerlendirmek birincil endişe olmamıştır. Modern imparatorluklar, Avrupa gücünün bir yan ürünü olmuş ve gerçek değerleri bahsettikleri güç veya iktidar duygusunda yatmıştır. İmparatorluklar dağıldığında, eski emperyal güçler ekonomik kayba uğramamış, kurmuş oldukları egemenliklerden kaynaklanan siyasi sorumluluklarının maliyeti ve külfeti olmadan dünya piyasalarından yararlanmaya devam etmişlerdir. Askeri işgal, dış tehditlere karşı savunma, sömürge bütçeleri için sübvansiyonlar, özel hizmetlerin sağlanması, imtiyazlı krediler ve yardım amaçlı hibelerle ilgili harcamalar, emperyal ülkelerdeki vergi mükelleflerinin üzerine önemli bir yük bindirmiştir. Alman ve İtalyan imparatorlukları gibi bazı küçük ve kısa ömürlü imparatorluklar, sömürgelerindeki doğal kaynakların kıtlığı ve bu sömürgelerin ilk yatırımlar telafi edilmeden önce yok edilmesi nedeniyle muhtemelen ürettiklerinden daha pahalıya mâl olmuştur. Diğer imparatorlukların karmaşıklığı, değerlerinin kesin olarak değerlendirilmesini engellemektedir⁸²⁶.

Sömürge otoritesini ortadan kaldırmak, söz konusu bölge savunmasız kalmaya devam ettiği takdirde şartları tamamen değiştirmemiştir. Sömürgeci güçlerin zorunlu bir şekilde tahliye edilmesi bağımsızlığın ortaya çıkmasıyla değil, sömürge yönetiminin farklı bir görünüm altında yeniden kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun altında yatan sebepler, genellikle sosyolojik olup geleneksel toplumsal hiyerarşinin parçalanmasına, geçimlik ekonomiden piyasa ekonomisine kısmi geçişe, yerleşik normların yeniden değerlendirilmesine ve yeni sosyal tabakaların yükselişine kadar uzanmaktadır. Bundan daha önemlisi tüm alanlarda diğer küresel nüfuslarla

⁸²⁵ **Burbank/Cooper**, s.470.

⁸²⁶ **Fieldhouse**, *Empires*, s.392-393.

eşit olarak kabul edilme arzusudur. Bu topraklar için bu derin eşit tanınma arzusunu yerine getiremeyen herhangi bir siyasi varlık istikrarı koruyamamıştır⁸²⁷.

Fieldhouse, 1980'lerden itibaren eski sömürgelerin demokratik yönetimlerden tek parti veya diktatörlüğe, hukukun üstünlüğünden keyfi yönetime geçtiğini ve nispeten verimli ve şeffaf yönetimlerinden de idari zafiyetler ve yolsuzluklarla uğraşmak zorunda kaldığını tespit etmektedir. Bu demokratik gerileme, çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiş, bağımsızlıktan önce antlaşmaya varılan Batı esintili anayasal ve yasal çerçeveler bağımsızlıktan sonra bir kenara bırakılmıştır. Çok sayıda devlette, milli menfaatleri temsil noktasında siyasilerden daha etkili şekilde hareket eden askeri yönetimler iş başına geçmiş, devam eden sivil yönetimler de siyasi çeşitliliği tek partiye indirerek parlamento gücünü zayıflatmış veya ortadan kaldırmış, bürokratik kademeleri partilerine sadık kimselerle doldurmuş, muhalefeti tutuklatmış veya ortadan kaldırmıştır⁸²⁸.

Ferro'ya göre, sömürgecilik çeşitli bağımsızlık mücadeleleri ve milletlerarası camianın talepleriyle son bulmuş olsa da Batı'nın egemenliği bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Bu olgu bazı yerlerde yeni sömürgecilik, başka bölgelerdeyse yerleşimcisi bulunmayan emperyalizm olarak adlandırılmaktadır. Yazar, dekolonyalizmden önce ve sonraki dönemlerde de görülen bu durumlara Amerika Birleşik Devletleri'nin donanması sayesinde Latin Amerika'daki "*bayraksız sömürgeler*"ini ve Fransa'nın 1965'ten sonra Kara Afrika'da izlediği politikaları örnek göstermektedir. Bu bakımdan sömürgecilikten kurtuluş çoğu yerde egemenin değişiminden öteye gitmemiş, siyasi iktidar değişmesine rağmen ekonomik bağımlılık yeni şekilleriyle metropoller ve yerel burjuvaların menfaati ekseninde gelişmiştir. Meydana gelen değişimlerin tetiklediği göç hareketleri ekonomik bağlantıları ve önceki tabiiyeti yeni şekilleriyle (Cezayir'de Fransız tüccarlar, Fransa'da Cezayirli işçiler) ortaya çıkarmıştır⁸²⁹.

⁸²⁷ **Robinson**, s.479.

⁸²⁸ Yazar bu sonuçların ortaya çıkmasını egemenliğe sahip olmak için hazırlıklarının yetersizliğine, yeni devletlerin meşruiyetleriyle ilgili hassasiyetlerin giderilmemiş olmasına ve kamu hizmetlerindeki kalitenin hükümeti kötü gösterecek kadar düşmesine bağlamaktadır. Geriye dönüp bakıldığında çok az sömürgecinin kendi kendini yönetmeye hazır olmasına ve bu durumun 1940'ların başlarından itibaren metropollerdeki yöneticiler tarafından bilinmesine rağmen ihtiyaç duyulan on yıllar 1960'lara doğru sömürge milliyetçilerinin başkaldırısı ile göz ardı edilmiş, İngilizler, Fransızlar ve Belçikalılar, dekolonizasyon için önceden hazırladıkları planları bir kenara bırakmışlardır. Dekolonizasyondan sonra ülke birliğinin ve düzenin korunması gibi meseleler, keyfi olarak çizilen sömürge sınırları içerisindeki çeşitli bölgesel, etnik vb. gruplar üzerinde ikna edici bir otoritenin kurulamaması nedeniyle yeni kurulan devletler açısından büyük müşküllere yol açmıştır. Yabancıların egemenliği altındayken milliyetçi liderlerin kolaylıkla elde ettikleri meşruiyet, birleştirici dış tehdit ortadan kalktıktan sonra sorgulanır hale gelmiştir. Bu ülkelerin çoğunda görülen kötü idare ve kamu hizmetlerindeki düşüşle devletler temel sorumluluklarını yerine getiremez olmuştur. Avrupa'daki uzun süreli idari evrim ve bunların sömürgelere çabucak adapte edilmesine bağlı olarak yönetilen sömürgeler, Avrupalılar gittikten sonra aynı verimliliği gösterememiştir. Afrika ve Asya toplumlarının yabancılık çektiği usullerin yürürlükte olması ve çoğu yeni devletin Avrupalı standartlara göre eğitilen yerli memur kadrosunu devralması sistemin ayakta kalmasına yetmemiş, üstüne üstlük ortaya çıkan yolsuzluklar halkın yeni hükümetlerine olan inancını ve güvenini zayıflatarak ülke içerisindeki istikrarı olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: **Fieldhouse**, *Empires*, s.419-423

⁸²⁹ **Ferro**, s.49.

Bu kontrol yapıları daha ziyade eski sömürü kolonilerinde varlığını sürdürürken yerleşim kolonilerinde başlangıçta hayata geçirilen kurumlar ve mülkiyet anlayışı sayesinde etkili olamamıştır. Eski sömürü kolonilerinin idaresini üstlenenler, sömürge rejimlerinin halefi gibi davranmış, onun yapılarını, gündelik işlerini ve uygulamalarını miras almışlardır. Dolayısıyla sömürüye dayalı tahakküm şekil değiştirerek devam etmiştir. Latin Amerika’da İspanyollar tarafından getirilen tekeller ve ekonomik düzenlemeler bağımsızlıktan sonra da varlığını sürdürmüş, zorla çalıştırma uygulamaları ve kölelik XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılda bile yeni devletler dahilinde sürdürülmüştür⁸³⁰.

Eski sömürge kolonilerinin istikrarlı, kendi kendine yeten bir yönetim yapısına geçme konusunda yetersiz kalmaları kurumların önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda eski yerleşim kolonileri arasında dahi farklılıklar gözlemlenebilmektedir. İngiliz *Common Law* sistemine tâbi kolonilerin, Fransız Medeni Hukukuna tâbi olan olanlara kıyasla daha geniş sermaye piyasalarına sahip olma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Gerek yerleşim gerekse sömürü kolonileri bakımından ortak husus sömürgeleştirme şeklinde kendisini göstermiş ve geçmişte eşitsizliği yoğun biçimde gerçekleştiren kolonizasyon faaliyetinin, bağımsızlıktan sonraki büyüme potansiyelini olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir⁸³¹. *Cooper*’a göre, dekolonizasyon süreci küreselmeye değil milletler arasındaki ilişkilerde bir değişime kapı açmıştır. Yeni bağımsız devletler milli kimliklerini ön plana çıkarmış ve ithal ikameci sanayileşme gibi milliyetçilik merkezli stratejiler uygulayarak milli menfaatlere göre şekillenen bir strateji gütmüşlerdir. Öte yandan Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlar tarafından dayatılan planlar küreselmeyi hâkim kılmaya çalışmıştır. Bu planlar sermaye akışının önündeki engelleri azaltmayı, gümrük kısıtlamalarını kaldırmayı ve para birimlerini küresel piyasalarla uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır⁸³².

Millet kavramı, sömürgeciliğe karşı direnişte bir araç olarak kullanıldıysa da yeni kurulan devletlerin liderleri kendilerini etnik grupları temsil eden devletler olarak görmüşlerdir. Bölgesel ve milli ilkelerin evrimindeki bu farklılık ve farklılığın oluşturduğu uyumsuzluk, çok sayıda etnik ve dini çatışmayı doğurmuştur. Sonuç olarak sömürgeci güçlerin böl ve yönet stratejileri doğrultusunda toplumların çeşitliliği tolere ve hatta teşvik edilirken, sömürge sonrasında Avrupa’nın “*tek devlet, tek millet*” ideali ağır basmış ve tarihi mazinin uzak devirlerine dayanan milletlerin desteği olmadan ortaya çıkan ulus-devletler imtiyazlı grupların menfaatlerine eğilim göstermiştir.

⁸³⁰ Acemoglu/Johnson/Robinson, s.1376.

⁸³¹ Feyrer, James/Sacerdote, Bruce, “Colonialism and Modern Income: Islands As Natural Experiments”, *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 91, No. 2, 2009, pp. 245-262, s.245.

⁸³² Cooper, s.106.

Dekolonizasyon sonrasında kurulan devletlerde yaşayan halkların sömürgecilik öncesi dönemde bir bütünlük arz ettiği söylenemez. Asya'daki bazı devletler ile Afrika'dakilerin çoğunluğu, Avrupalılar geldikten sonra yapılan müdahalelerin eseri olarak bir araya geldikten sonra dekolonizasyon süreçlerinde bağımsızlıklarını almıştır. Örneğin Gana, XIX. yüzyılın sonlarında İngilizler tarafından tek bir sömürge olan Gold Coast'ta birleştirilen, doğal siyasi veya etnik bütünlüğü olmayan bir bölge için verilen bir isim olmuştur; Zaire (Serbest Kongo Devleti), Berlin Konferansı'nda Belçika Kralının yönetmesi için Orta Afrika'da oluşturulan bir yerdir; birkaç noktası hariç topraklarının çoğunda müşterek bir İslam kültürünü paylaşan Endonezya, Hollanda tarafından çok sayıda küçük devlet ve adadan oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu devletlerin özgürlüklerini kaybettikleri ya da milliliklerinin ihlal edildiğini söylemek mantıksızdır, çünkü bu kavramlar Avrupa'nın dışında pek bilinmemektedir. Bunların bağılılıkları daha ziyade yereldir ve genellikle bir hükümdar, bir sosyal grubun gelenekleri, bir bölge ya da bir dini mezhep ile ilişkilidir. Söz konusu bağılılıklar Avrupa milliyetçiliğine benzer kuvvette olma ve yabancı işgaline karşı direnç gösterme potansiyeline sahiptir. Bu yüzden Avrupalılar başlangıçta mevcut otoritelere ve geleneksel değerlere müdahale etmekten kaçınmışlardır⁸³³.

⁸³³ Osterhammel, s.67-68; Fieldhouse, s.13-14.

SONUÇ

Sömürgecilik, yabancı bir gücün bir bölgeyi işgal yoluyla itaat altına alarak oraya yerleştiği bir tahakküm şeklidir. Kendi yönetim şeklini, kanunlarını, toplum anlayışını, üretim ve ticaret usullerini zorla benimseterek kurduğu tahakküm sayesinde sömürgeci güçler, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda sadece kendi menfaatlerini gözeterek bölgedeki yerlileri ve kaynakları sömürmüştür. Sömürgeci gücün kurduğu kontrol sonucunda yerli halkların veya bölgedeki yönetim organlarının egemenlikleri önemli ölçüde zayıflamış veya tamamen ortadan kalkmıştır. Sömürüye dayalı tahakküm, sistematik bir haksızlık ve aşağılamaya bağlı olarak köleleştirilen, zorla çalışmaya mahkûm edilen, kültürel değerleri silinen, yaşadığı yerin doğal kaynaklarından yararlanamayan, sahip olduğu mülkler veya sunmuş olduğu emeği için kayda değer bir karşılık alamayan bir toplum türü yaratmış, söz konusu topluma sömürgeci gücün dili, dini, kültürü ve kurumları yüksek bir hayat standardı olarak dayatılmıştır. Dolayısıyla sömürgeciliğin doğuşu, bir egemenliğin başka bir egemenlik tarafından alınması veya ortadan kaldırılması şeklinde olmuştur. Egemenlik kavramı, en başta ulus-devletlerin ortaya çıkışını sağlaması gibi faydalı yönleriyle ortaya çıkmışken kimi zaman da kötüye kullanılmış ve büyük acılara sebep olmuştur. Sömürgecilik de egemenliğin kötüye kullanım örneklerinden birisi olmuştur.

Devlete has bir iktidar biçimi, ülke içerisindeki düzenin teminatı ve devletin varlığının sürdürülmesi için olmazsa olmaz bir unsur olarak egemenlik bir ülkedeki bireyler ve gruplar üzerindeki en üstün gücü ifade etmektedir. Devletin diğer topluluklardan ayrılmasına yarayan bu güç, toplumdan alınan meşruiyetle tezahür etmekte, devlete kişilik ve kimlik kazandırarak hukuki ve siyasi bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu çerçeve içerisinde toplum hayatına yön veren kararlar alınabilmekte ve bir hukuk düzeni kurulabilmektedir. Egemenlik, aynı zamanda iç ve dış tehditlere karşı bir kalkan görevi görmek ve devletin siyasi iktidarını meşrulaştırmaktadır. Egemenlik, modern devletler bakımından ifade ettiği bu anlamların yanında sömürgecilik çağında görülebileceği gibi bir baskı ve tahakküm aracı olarak da kullanılmıştır.

Sömürge egemenliği ile yerlilerin alışageldikleri sistemler çökertilmiş, bunun yerine keyfi ve denetimsiz bir yapı kurulmuştur. Toprakların, kaynakların ve insanların ölçsüz ve karşılıksız bir şekilde istismar edilebilmeleri için fetihler ve işgaller yoluyla kurulan bu egemenlik şeklini kolonicilik, imparatorluk ve emperyalizm gibi kavramların ışığında yorumlamayı uygun buluyoruz. Buna göre, yeni bir bölgede koloni kurma veya mevcut bir koloniye insan yerleştirme anlamına gelen kolonicilik, belirli bir grubun başka bir bölgeye yerleşerek oradaki toprakları ve kaynakları yerlilerin elinden alma anlayışına dayalı olarak

gelişen yerleşim koloniciliği ile sayıca az olan bir grubun kendilerinden kalabalık başka bir grubu itaat altına alarak onların emeklerini ve kaynaklarını suiistimal etmelerine dayanan sömürü koloniciliği şeklinde ikiye ayrılmakta ve sömürge egemenliği kendisini kolonilerde (sömürgelerde) empoze etmektedir.

Farklı kolonilerde sömürge egemenliği kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan yapı ile metropol ve sömürgeleri arasındaki ilişkiler imparatorluk düzeni içerisinde ele alınabilir. Yeniçağdaki coğrafi keşiflerin bir sonucu olan sömürge egemenliği ile denizaşırı sömürge imparatorluğu şeklinde yeni bir imparatorluk türünü ortaya çıkarmıştır. Bu tür imparatorluklar, kendisinden önceki veya kendisiyle çağdaş imparatorluklardaki çeşitli etnik ve kültürel grupları siyasi, idari, sosyal ve kültürel bir merkezi bir otorite altında birleştirme; kurumsal çerçevede genişleme; bürokrasisi, ordusu, kanunları ile geniş coğrafyalara hükmetme gibi özellikleri taşımakla birlikte sömürgeler ile metropol arasındaki uzaklık ve sömürü amacına bağlı olarak kendisine has özellikler de geliştirmiştir. Diğer imparatorlukların, ele geçirilen toprakların yağmalanması ve vergiye tâbi kılınması gibi uygulamalarını daha da öteye taşıyarak sömürüyü ve metropole kaynak aktarımını sistematik hale getirmiş, köle ticaretini yaygınlaştırmıştır. Keza diğer imparatorluklara nazaran tebaalarının gündelik hayatına çok daha fazla müdahil olmuştur. Denizaşırı sömürge imparatorlukları, yerli halkların yaşamları üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakarak sosyal ve kültürel yapılarını dönüştürme stratejisi izlemiştir. Birçok örnekte yerlilerin dilleri, kültürleri, dinleri, normları ve kimlikleri Avrupa'dan ithal edilen değerlerle ikame edilerek ebedi bir dönüşüme tâbi tutulmaya çalışılmıştır. Halkların ve kaynakların sömürüye daha elverişli hale getirilmesi için girişilen bu faaliyetler, denizaşırı sömürge imparatorluklarına özgü siyasi, idari ve bürokratik ve yapı ve personelle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu tür imparatorlukların ortaya çıkışı XIX. yüzyıldan itibaren emperyal hırsların bir eseri olmuştur. Bir milletin başka milletler üzerindeki nüfuzunun artışı, ekonomik, kültürel veya siyasi egemenlik yoluyla kaynakların merkeze aktarılmasını ifade eden emperyalizm, sömürgecilik çağının başlarında dünyanın farklı yerlerinde çeşitli sömürgeler elde eden güçleri, gerekse sanayileşme sürecini tamamlayıp hammadde ihtiyacını sömürgelerden elde etmek isteyen diğer güçleri yeni paylaşım mücadelelerine sevk etmiş ve bunun sonunda Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Bu kavramlardan kolonicilik ve imparatorluk genellikle fiziki olarak ele geçirilen toprakların ve toplulukların yönetimini içerirken emperyalizm daha geniş bir siyasi ve ekonomik nüfuza odaklanıp küresel ekonomik arenalarda yer almayı ve menfaatleri muhafaza etmeyi hedeflemektedir. Bu bakımdan emperyalizm, daha önceden ele geçirilmiş bir sahanın uzun süreli bir şekilde idare edilmesini veya işgalini hedeflememekte, kolonicilik veya imparatorluğa nazaran daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

Sömürgecilik, milletlerarası hukukunun ve egemenlik kavramının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Amerika'nın keşfinden sonra önceleri İspanya ve Portekiz arasında Papalık aracılığıyla yapılan sınır antlaşmaları ve sömürge paylaşımı için belirlenen ilkeler zamanla Britanya, Fransa ve Hollanda'nın sömürgecilik faaliyetine girişmesiyle daha da gelişerek “*keşif doktrini*” halini almıştır. Avrupa'nın milletlerarası hukuku bu doktrinle tayin edilen sınır hatları, jeopolitik nüfuz bölgeleri ve yargı yetkisi etrafında yeni yönler kazanmıştır. Kendi içerisinde barışı tesis etmeye çalışan devletler, sömürgelere ilişkin konularda keşif doktrini ekseninde amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadeleye temel teşkil eden “*terra nullius*” prensibi ise, keşfedilen toprakların boş olduğu varsayımını doğurarak emperyal güçlerin keşif, egemenlik ve ticaret hakları taleplerini mümkün kılmıştır. Dönemin önemli filozoflarının katkılarıyla şekillenen söz konusu prensip, yerlilerin sahip oldukları toprakları gereği gibi işleyemediği ve ticarete kapalı tuttuğu fikrinden hareketle yeni bir durum yaratmış, yerli egemenliği ve mülkiyetinin inkarı sonucunu doğurarak Avrupa işgallerinin kapısını aralamıştır. Daha sonraları bir milletlerarası hukuk prensibi olarak kabul edilecek olan “*terra nullius*” anlayışı, yerleşim kolonilerinde yerliler üzerinde egemenliğin kurulup yerleşimcilerin en azından sömürge dahilinde kendilerine mahsus bir otorite, iktidar ve kurumlar oluşturmalarının, sömürü kolonilerinde ise şirket tekeli ve ticari faaliyetler aracılığıyla egemenlik tesisinin önünü açmıştır. Özellikle yerleşim kolonileri açısından yerleşimciler egemenliklerini bir yandan yerlilerin diğer yandan metropolün egemenliği ile yarıştırmışlar, her durumda devlet olduklarını iddia etmeseler de kanun yapmaya, ekonomiyi kontrol etmeye, kendileriyle ilgili kararlar alabilmeye yönelik iddia ve taleplerini ileri sürmüşlerdir. Bu noktada yerleşimcilerin sadakati ile perçinli metropolün egemenliği tebaa ile hükümdar arasındaki bir ilişki iken yerleşimcilerin iddia ettiği egemenlik toprağa bağlı olmuş ve nihayetinde üstün gelebilmiştir.

XIX. yüzyılın nüfuz genişletme odaklı emperyalist ortamında yeni bir milletlerarası hukuk ilişkisi olan himaye sistemi ortaya çıkmıştır. İki devletin aralarında yaptıkları antlaşma ile genellikle birinin diğerine dış ilişkilerini yönetme yetkisini verdiği bu sistem, iç işlere müdahale veya ilhak gibi neticeler doğurmuş, etkileri bakımından sömürgecilikle bağdaştırılmıştır. Dış ilişkilerin devri himaye altına giren devletin bağımsızlığından feragat etmesi gibi bir sonucu beraberinde getirirken diğer hallerde iç egemenlikleri de tehlikeye düşmüştür. Himaye altına giren devletin kendi ülkesinde herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan en üst seviyeden bir iktidarla hareket edememesi ve dış ilişkilerinde eşit seviyede bulunmaması “*yarı-egemenlik*” veya “*bölünebilir egemenlik*” gibi egemenlik teorisi veya milletlerarası hukuk tarafından kabul görmeyen uygulamaları doğurmuştur. Benzer şekilde aynı

ülkeyi iki farklı devletin kendi egemenliklerine dayanarak birlikte yönetmesi şeklindeki kondominyum usulü, himaye ile benzer özellikleri taşımış ve tartışmaları alevlendirmiştir.

Sömürgeciliğin milletlerarası hukuk nezdindeki yeri milletlerarası teşkilatlar bünyesinde de kendisini göstermiştir. Milletler Cemiyeti Misakının manda usulü ile Birleşmiş Milletlerin vesayet sistemi, dünya savaşlarından mağlup ayrılan devletlerin sömürgeleri veya bir kısım topraklarını kurmuş oldukları özel rejimlerle emperyal güçlere emanet etmiştir. Bu bölgelerin egemenliğinin teşkilatlarda mı yoksa yönetimini devralan emperyal güçte mi olduğu tartışmalı olmakla birlikte netice itibariyle söz konusu bölgeler diğer sömürgelerle benzer muamelelere tâbi tutulmuş ve emperyal güç fiilen egemen varlık gibi hareket etmiştir. Bununla birlikte milletlerarası teşkilatlar sömürge egemenliği kazandırdığı gibi sömürgelerin egemenliklerini kazanmasında da rol oynamıştır. Fransız İhtilali ile esmeye başlayan milliyetçi rüzgarın bir ürünü olan kendi kaderini tayin hakkı, ilk kez İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan Birleşmiş Milletler belgeleri ile tanınmış ve esas itibariyle sömürgelere özgülenmiştir. İç ve dış olmak üzere iki boyutta değerlendirilen hakkın iç boyutu azınlıkların temsiliyeti, kültürel varlıklarının devamlılığı ve sınırlı ölçüde kendi kendilerini idare etmeleri konusunda imkânlar tanırken dış boyut ile yerli halklara sömürgelelikten kurtulmaları için ayrılma hakkını getirmiştir. Böylece savaş sonrası dönemde milletlerarası camiada güçlü bir atmosfer meydana gelmiş, sömürgeleştirilmiş halklar kendi kaderini tayin hakkına dayanarak bağımsızlık mücadelesi vermiştir.

Sömürgeciliğin egemenliğe olan katkısı, öncelikle kavramın ortaya atıldığı dönemlerde merkezi mutlak monarşilerin rakiplerini (Kilise, İmparatorluk ve feodalite) alt ederken modern devlet anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte yeni kıtaların keşfi ve şehirleşme süreçleri modern toplumları şekillendirirken, devletlerin egemenlik anlayışı da bu süreçte merkezileşmiştir. Bu dönemde sömürgecilik devletlerin ekonomik güç kazanmalarında önemli bir araç haline gelmiştir. Merkantilist ekonomi politikası, sömürgelerden elde edilen ucuz hammaddeler ve pazarlara erişimi sağlayarak sömürgecilikle bağlantılı devlet destekli şirketlerin ortaya çıkışını teşvik etmiş ve bu durum tüccarların tekellerden yararlanmasına ve bu tekelleri temin eden hükümetlerin ekonomik gücünü artırmasına imkân tanımıştır. Buradan elde edilen ekonomik güç, merkezi monarşilerin rakipleriyle mücadelelerinde ellerini güçlendirmiş, egemenlik kavramına sarılan hükümdarlar modern devleti yükseltmiştir.

Bunun dışında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hükümetlerin ve siyasi iktidarın temelini oluşturan doğal hukuk teorisinde meydana gelen değişikliklerle ilgili olarak Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluş süreci ile Fransız İhtilali ilkelerinin yayılma devresinde hükümetlerin

esas amacının halkın menfaatini korumak ve bu amacın gerçekleştirilememesi halinde halkın hükümeti değiştirme yetkisinin bulunduğu, hükümetin sadece milletin iradesine dayandığı ve bu iradenin dışında hiçbir gücün egemen olamayacağı gibi fikirler Amerika kıtasındaki bağımsızlık hareketlerinin önemli dayanakları olmuştur. Sömürgecilik karşıtı ve bağımsızlıkçı hareketler, kendi kaderini tayin hakkını benimseyerek egemenliğin milli seviyede, halkın iradesiyle belirlenmesi şeklindeki görüşleri hayata geçirmiştir.

Sömürgeciliğin daha yaygın ve sistematik hale getirildiği XIX. yüzyılın emperyal sahnesinde egemenlik anlayışı, üstün bir hukuk sistemine tâbi olmayan ve tanımlanmamış etik ve adalet kavramlarından bağımsız, tartışılmaz bir yetkiler bütünü olarak tanımlanmıştır. Ancak üstün hukuk sisteminin ne olduğunu açıkça belirleyecek ve uygulayacak bir egemenin yokluğunda egemen milletler arasındaki düzenin nasıl tesis edileceği sorunu tartışılmıştır. Milletlerarası hukuka uyumun neden gerekli olduğunu araştıran ve gelişimine katkıda bulunan çalışmalara rağmen, egemenlik ve Avrupa dışı dünya arasındaki ilişki belirsiz kalmıştır. Sömürgecilik dönemindeki etkileşimler eşit egemen devletler arasında değil, egemenliğe sahip Avrupalı milletler ile bu statüden mahrum bulunan Avrupalı olmayan milletler arasında olmuştur. Avrupalı olmayan devletlerin bağımsızlık ve bütünlüklerinin tanındığı şeffaf bir süreç değil, Asya ve Afrika toplumlarının tabiiyetiyle birlikte Avrupa normlarını kabul ettiği bir dönem yaşanmıştır. Bu milletler arasındaki farklılık ırka bağlı bir önyargıya dayandırılmıştır. Bu dönemde bir toplumun milletlerarası ilişkilerde diğer milletlerle eşit bir şekilde kabul edilebilmesi için öncelikle eğitilip medenileştirilmesi gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu bağlamda pozitivist egemenlik anlayışı, hangi varlıkların egemen kabul edilebileceğini inceleme alanına almış ve milletlerarası hukukun meşru öznelerinin tanımlanması için hukuki şahsiyet teorisine başvurmuştur. Avrupalı olmayan toplulukların egemenlik durumu medeni kabul edilip edilmemelerine bağlı olarak tartışmaya açılmıştır. Egemenliğin aynı zamanda toprak üzerindeki mülkiyetle bağdaştırılmasıyla birlikte zaten “medenî” olarak da kabul edilmeyen toplulukların egemenliğe sahip olamayacağı düşüncesi ağır basmıştır. Avrupalı güçler, egemenliklerini yabancı otoritelere devretmeleri şartıyla yerel hükümdarlarla yapılan antlaşmaları geçerli saymıştır.

Bu şekildeki bir egemenlik anlayışının yansımaları açısından denizaşırı sömürge imparatorlukları, karmaşık bir yapıya sahip ve birçok farklı etkenin kararlarda rol oynadığı bir sömürge yönetimi sergilemiştir. Sömürgeleştirilme süreci, yerlilerin kontrolünün ele geçirilmesi ve bu kontrole dayalı bir otoritenin kurulması ile başlamış, içerisinde hem resmi hem de gayri resmi liderlerin yer aldığı, üst düzey yöneticilerin kimi zaman otoritelerini gizlediği ve yerli otoritelerin de söz sahibi olduğu katmanlı bir egemenlik modeli sunmuştur.

Bu türden bir yönetim, Batılı merkeziyetçi ve yeknesak idari teşkilatlanmaya dayalı modelin ötesinde, emperyal gücün ilkelerini ve hedeflerini yansıtacak şekilde tasarlanmıştır.

Sömürge yönetimi açısından egemenlik, yerleşim koloniciliği ve sömürü koloniciliği bakımından farklılıklar göstermiştir. Yerleşim koloniciliği açısından yerleşimciler, toprak üzerinde egemenlik kurmayı ve kendi menfaatleri doğrultusunda hizmet edecek kurumlar oluşturmayı amaçlamışlar; özel mülkiyet, hükümetin yetkilerinin sınırlandırılması ve temsili kurumlar gibi ilkeleri talep etmişlerdir. Sömürü koloniciliği açısından ise metropolün yetkileri ve sömürge hükümetleri açısından herhangi bir kısıtlama söz konusu olmaksızın sömürüye odaklı otoriter bir yönetim doğmuştur. Sömürgeci güçler özellikle ticari şirketler aracılığıyla sömürgeler üzerinde otorite tesis etmiş ve sömürgeleri kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmişlerdir. Hollandalıların, İngilizlerin, Fransızların ve Belçikalıların sömürge şirketleri, sömürge egemenliğinin önemli aktörleri olarak hareket etmişler, kendilerine tanınan geniş yetkilerle sömürgeler üzerinde karar ve yaptırım mekanizmaları kurmuşlardır. Sahip oldukları ordular ve yaptıkları düzenleyici işlemler ile zaman zaman egemen bir devlet oldukları düşüncesini uyandıracak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak zamanla bu şirketler kendi yetkilerini metropole devretmek zorunda kalmışlardır.

Sömürgelerde şirketler gibi, dolaylı yönetim, doğrudan yönetim, himaye gibi usullerle de çeşitli idare örnekleri sergilenmiştir. Sömürge hükümeti kapsamında dolaylı yönetim ve doğrudan yönetim, sömürgelerin yerinden idaresinin en önemli aygıtları olmuşlardır. Bazı yerlerde sömürge yönetiminin maliyetini düşürme ve ekonomik hedeflere daha kolay ulaşmak için dolaylı yönetim ile yerel otoritelere iktidar devri gerçekleştirilmiştir. Bu türde bir yönetimin anlamı, sömürge toplumu üzerinde tam bir kontrol kurmak şeklinde değil, var olan ve devam eden güç yapılarıyla ilişkiler geliştirmek şeklinde olmuştur. Dolaylı yönetim emperyal güçlerin sömürgelerdeki siyasi başarısında oldukça belirleyici olmuştur. Diğer imparatorluk türlerinde de görülebilecek yerlilerle işbirliğinin bir sonucu olan dolaylı yönetim, kaynak veya kurumların eksikliği hissedildiğinde devreye sokulmuş, başarılı bir şekilde uygulandığı müddetçe sorunsuz bir hükümet işleyişi görülmüştür. Her iki tarafın da çıkarlarına hizmet edecek şekilde yerel liderleri emperyal güçlere karşı hayatta tutabilmek için faydalar sağlamıştır.

Doğrudan yönetim unsurları ise metropol tarafından atanan görevlilerden oluşmuştur. Sömürge dönemi boyunca birçok farklı türde siyasi ve idari yapı ortaya çıkmış, bu yapıların çoğunda siyasi otoritenin şahsında temerküz ettiği sömürge valisinin ve onun etrafında yer alan yasamaya, yürütmeye ve yargıya dair sömürge organlarının bulunduğu bir yapı ortaya çıkmıştır.

Valiler, metropoldeki hükümdarın bir temsilcisi olarak görülmüş ve önemli roller üstlenmiş, kendilerinden sadece yürütme işleriyle ilgili olarak değil, bir hükümdarda bulunan

inanç, hayırseverlik, sağduyu gibi karakteristik özellikleriyle de temayüz etmeleri beklenmiştir. Valiler geniş yetkilere sahip olmuş, bu kapsamda atamalar yapmak, kararnameler neşretmek, yerel unsurları denetlemek, vergi toplamak, kamu hizmetlerinin işleyişini takip etmek, temyiz olarak getirilen davalara bakmak gibi çok çeşitli sahalarda hareket etmişlerdir. Bu görevliler, genellikle sadakatleri ve verimlilikleriyle görev başına gelmiş ve orada kalmışlardır. Bazı uygulamalarda metropolün gönderdiği memurlar altında sıkı bir denetime tâbi tutulmuşlardır.

Sömürge hükümetlerinde yer alan meclisler, erken dönemde sömürgeci güçlerin kontrolü altındaki bölgelerde valilere yardımcı olmak, sömürgelerle ilgili meseleleri müzakere etmek, belirli konularda görüş bildirmek ve şikayetleri gündeme getirmek gibi görevler üstlenmişlerdir. Ayrıca metropol kanunların uygulanmasını sağlamak, yerel yönetimlerin hizmetlerine yardımcı olmak ve adli konularda temyiz mahkemesi görevi görmek gibi faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Meclis üyeleri genellikle hükümdarlar tarafından atanmış ve yerel elitlerden ya da sömürgeciler ile yerlilerin evliliklerinden doğan kimseler arasından seçilmiştir. Bununla birlikte Britanya ve Hollanda örneklerinde bu meclislere temsili roller de verilmiş, sömürgelerde kanunlaştırmayla ilgili olarak seçimle gelen temsilciler yer almıştır. Zamanla temsili meclislerin etki alanı genişlemiş ve sömürgelerin ana organı haline gelmişlerdir.

Sömürgelerdeki yerel yönetim, otokrasi ile özerkliğin bir karışımı olmuştur. Genellikle sömürge elitlerinin hizmetinde kullanılan bu organlar temsiliyeti eksik olsa da katılımcı bir havada mahalli meselelerin topluca görüşülebilmesine imkân sağlamıştır. Bununla birlikte yerel bürokratik elit, yerel yönetimler de dahil olmak üzere sömürge hükümetinin birçok noktasında yer almış, bazı yerlerde Avrupa bürokrasisini etkileyecek derecede iyi örnekler sergilemiş, sömürge sistemindeki yöneten ve yönetilenlerin her yönüyle bağlantı içerisinde kalarak sömürge sonrası dönemde de önemli roller üstlenmiştir.

Sömürgelerin yönetiminde metropol organları da önemli ölçüde etkili olmuştur. Metropollerde sömürge meseleleriyle ilgilenen kurumlar, sömürgelerin ticaretini yönetmek, idari işlerini düzenlemek ve denetlemek gibi görevleri yerine getirmişlerdir. Bu ülkelerde sömürge yönetimi ile ilgilenmek üzere özel kurumlar ihdas edilmiştir. Hükümdara ve parlamentolara karşı sorumlu olan bu kurumlar, sömürgelerle ilgili kararları almak ve uygulamak konusunda yetki sahibi kılınmış, daha ziyade icrai bir özellik arz ederek kralın otoritesi altında faaliyet göstermiştir. Bunun dışında uzak bölgeleri yönetmenin getirmiş olduğu zorlukları hafifletmek için sömürge hükümetlerinin performanslarını değerlendiren denetleme mekanizmaları kullanılmıştır. Metropol organları, ayrıca sömürge hükümetlerinde görev alacak kişilerin belirlenmesi ve tayini ile de ilgilenmiştir.

Sömürgelerin statüsü, metropolün sömürge bölgesine ve bu bölgede yaşayan yerlilere bakış açısını ve imparatorluk dahilindeki tasnif şeklini ifade etmektedir. Örneğin İspanyol ve Portekizliler, sömürge bölgelerini anavatanın bir parçası olarak görerek merkezi kurumlara ağırlık vermişler, sömürge bölgelerini ülkelerinin bir eyaleti olarak kabul etmişler ve burada yaşayan yerlileri özel bir tebaa statüsüne kavuşturmuşlardır. Britanya'nın entegrasyon siyaseti Commonwealth anlayışıyla karmaşık yapılanmayı özerklik ve istikrar dengesinde tutmaya çalışmıştır. Farklı statülerdeki yerlerin özelleştirilmiş yönetimlerine izin vermişler, yerel toplulukların kendilerine uygun yapılanmalarının önünü açacak fırsatlar sunmuştur. Fransız anlayışı içlerinde en merkezîyetçisi olmuştur. Fransızlar, sömürge bölgelerini anavatanlarından ayrı görmemişler, sömürgelerde yaşayan yerlilere tam vatandaşlık vermese de yoğun bir asimilasyonu ve bunun sonucunda sınırlı bir vatandaşlığı tercih etmişlerdir. Hollandalılar özerklik konusunda daha esnek davranmışlar, yerlilerin işbirliğine ve yerli kurumlara alan açmışlardır. Almanlar güvenlikçi bir yönetim anlayışıyla yerlilere karşı sert ancak aynı zamanda Belçikalılara benzer şekilde babacan bir tavır takınmışlardır. İtalyanlar ise yerlilere vatandaşlık hakkı tanıma ve yerel yönetimlerde söz sahibi olma imkânı tanımışlardır.

Sömürge egemenliğinin sosyal ve kültürel hayata yansımaları yerlilerin aşağı bir varlık olduğu kabulüne dayanmıştır. Sömürge tahakkümü, sömürgeleştirilmiş toplumları metropolün kültürel, sosyal, ekonomik, siyasi ve stratejik alt birimlerine dönüştürmek istemiş, kendilerine ait kültürü, dini ve eğitim sistemini tabana yaymaya çalışmışlardır. Sömürgeciliğin etkisiyle yerli yapılar ve liderler kontrol mekanizması işlevi görmüştür. Sömürge yöneticileri yerli yapıları kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde entegre etmeye çalışmış ve toplumsal iktidar dengeleri ve bağımlılık şekillerini kendi lehlerine döndürmeyi amaçlamışlardır. Sömürgeciliğin etkisiyle geleneksel kurumlar ortadan kalkarak yerine yeni sosyal kurumlar gelmiştir. Bununla birlikte imparatorluklar, zaman zaman yerlileri yönetici sınıfın açgözlülüğünden ve zulmünden korumak için bazı önlemler almaya çalışmışlardır.

Hukuk sistemleri, sömürge egemenliğinin kullanıldığı temel araçlardan biri olmuştur. Sömürgeciliğin hukuki terminoloji, ırksal kimlik, toplumsal roller ve medeniyet kavramları üzerinde etkisi olmuştur. Sömürge yöneticileri yeni yerlerde hukuk sistemi bulunmadığı fikrinden hareket etmişler, bazı durumlarda ise yerel kültürel ritüelleri yasaklamıştır. Bunun dışında yerlilere dair geleneksel otorite, mülkiyet, toprak, evlilik, inanç gibi konular incelenerek kayıt altına alınmıştır. Sömürge yönetimleri, farklı medeni ve usûli hukuk sistemlerini kullanmıştır. Ayrıca yerlilerin kendi haklarını aramaları için çeşitli mekanizmalar öngörmüşlerdir. Bazı sömürgelerde yerlilerin hukuki varlıklarına saygı gösterilerek hukuki çoğulculuk sistemi benimsenmiştir. Sömürgeciler, yerli hukuku tanımanın ve çoğulcu bir

yaklaşım benimsemenin nüfusu yönetme açısından daha etkili olabileceğini düşünmüşlerdir. Yerli hukukla ilgili metinler tercüme edilerek yerel hukuk konusunda uzman olanların görüşleri ile hareket edilmiştir. Hukuki çoğulculuğun uygulandığı yerlerde yerel mahkemeler de muhafaza edilmiş, ancak temyiz müracaatları sömürgecilerin hukukuna göre incelenmiştir.

Sömürge egemenliği etkisini ekonomik anlamda da hissettirmiştir. Sömürge fetihlerinin ardından istikrarlı bir siyasi yapı kurulduktan sonra ekonomiye daha sistemli bir şekilde yaklaşmış, sömürge ekonomisi vergilendirme, dış ticaret ve para birimi kontrolü gibi alanlarda kendisini göstermiştir. Dış ticaret genellikle emperyal güç ve sömürge hükümetlerinin kontrolü altındaki yabancı girişimciler tarafından yönetilmiş ve yerliler yerine sömürgecilerin lehine hizmet etmek üzere tasarlanmıştır. Gelir elde etmek amacıyla emlak ve baş vergileri, dolaylı tüketici vergileri gibi kalemler talep edilmiştir.

Sömürgeciler yerli halkın topraklarını ellerinden aldıktan sonra büyük ölçekli çiftlikler ve üretim merkezleri kurmuşlardır. Yerlilerin köleleştirilmesi ve çalıştırılması yaygın şekilde benimsenmiştir. Böylece sömürgeciler arazileri ve kaynakları sıkı bir şekilde kontrol etmiştir. Ancak sömürgelerdeki zorla çalıştırma faaliyeti sömürgecilerin yaklaşımlarına bağlı olarak değişiklik göstermiş, özellikle yerleşim kolonilerinde yerlilerden ziyade ücretli işçiler ve köleler kullanılmıştır.

Sömürge toplumlarında köle emeği ile desteklenen zirai faaliyet başlıca gelir kaynağı olmuştur. Kölelik, sömürgecilik döneminde yaygın bir uygulama haline gelmiş, köle ticareti yoluyla dünyanın farklı bölgelerinden pek çok kişi sömürge bölgelerine getirilmiştir. Bu ticaret, sömürgecilerin işgücü seviyesini artırarak topraktan en yüksek geliri elde etmelerini sağlamıştır. Kölelik sistemi, siyasi ve hukuki yapılarla desteklenmiştir. Köleler büyük plantasyon işletmelerinde ve madenlerde işgücü olarak kullanılmıştır. Köleliğin ilga edildiği dönemlerde dahi düşük ücretlerle çalıştırılmaya devam edilmiştir.

Sonuç olarak egemenlik ve sömürgecilik ilişkisi hem iç hem de dış egemenliğin gelişimi bağlamında yakın bir ilişki içerisinde olmuş, sömürgecilik ile kurulan tahakküm mekanizması egemenlik kavramı etrafında şekillenmiş, Avrupalı sömürgeciler tahakkümlerinin devam etmesi için sömürgeleştirdikleri toplumların yeterince gelişme kaydedemediğini ve kendilerine denk görmedikleri için onların egemenlik haklarını tanımamalarını meşru bir zemine oturtmuştur. Günümüzün dünyasında eski sömürgeler egemenliklerine kavuşmuş haldedir ve egemenlik devlet açısından önemini sürdürmeye devam etmektedir. Ulus-devlet modelinin hâkim olduğu küresel sistemde, böylesi bir devlete ve egemenliğe sahip olmak milletlerin varlığı anlamında önemli olmakla birlikte, aynı küresel sistemin farklı mekanizmalarla egemen milletleri tahakküm altında tutmaya devam ettiği de bir gerçektir. Dolayısıyla milletlerin

bağımsız kalmasını sağlayan unsur egemenlik olmakla birlikte, bu egemenliğin kapsamı, boyutu ve direnci de belirleyici bir durumdadır. Öyleyse milletler egemenliklerine sıkıca sarılıp onu iç ve dış müdahalelere karşı güçlü kılmalı, devletler de egemenliği milletlerinin lehine kullanmanın, onları özgür, başı dik ve müreffeh bir ülkede yaşatmanın yollarını sürekli olarak aramalıdır. Egemenliğine sahip çıkamayan milletler, sömürülmeye, yok edilmeye, köleleştirilmeye açık hale gelecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Abadan, Yavuz :**Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1952.
- Abernethy, David B. :**The Dynamics of Global Dominance: European Overseas Empires, 1415- 1980**, Yale University Press, New Haven, 2000.
- Acemoglu, Daron/Johnson, Simon/Robinson, James A. :“The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation”, **The American Economic Review**, Vol. 91, No. 5, 2001, pp. 1369-1401.
- Adibi, Akbar/Habibi, Humayoun: “The Challenge of the "Economic Independence" and the "Sovereignty of States": A Review of The Problem of Legitimacy of Economic Sanctions in the Reality of the International Legal Order”, **Russian Law Journal**, Volume: V, Issue: 3, 2017, pp. 113-139.
- Agamben, Giorgio :**Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life**, Stanford University Press, Stanford, 1998.
- Agüero, Alejandro, (Ed: Meccarelli, Massimo/Solla Sastre, María Julia): “Local Law and Localization of Law: Hispanic Legal Tradition and Colonial Culture (16th–18th Centuries)”, **Spatial and Temporal Dimensions for Legal History: Research Experiences and Itineraries**, Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, Frankfurt am Mein, 2016.
- Akad, Mehmet/Vural Dinçkol, Bihterin: **Genel Kamu Hukuku**, 5.Bs., Der Yayınları, İstanbul, 2009.
- Akbay, Muvaffak :**Umumi Amme Hukuku Dersleri**, I. Cilt, Ar Basımevi, Ankara, 1948.
- Akbay, Muvaffak :“Amerika Birleşik Devletlerinin Anayasa Tarihi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 1950, ss. 18-39, (Akbay, Amerika).
- Akbulut, Olgun :**Barış İçinde Birlikte Yaşamının Hukuki Zemini**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Akgül, Mehmet Emin: **İdari Örgütlenme ve Siyasi Yönetim İlkesi Olarak Özerklik Kavramı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- Akın, İlhan F. :**Devlet Doktrinleri**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Akipek, Ömer İlhan :**Devletler Hukuku, İkinci Kitap: Devletler Hukuku Şahıslarından Devlet**, 2.Bs., Başnur Matbaası, Ankara, 1964.

- Akipek, Serap :“Birleşmiş Milletler Örgütü Denetiminde Vesayet Altında Ülke Bulunmaması, Sömürgeciliğin De Sonu Anlamına Mı Geliyor?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, 2001, ss. 1-9, (Akipek, Sömürgecilik).
- Aksar, Yusuf :**Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.
- Akyılmaz, Gül :**Siyasi Tarih**, 2.Bs., Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2019.
- Albayrak, Aydın/Deveci, Cem :“Ortaçağ Sonunda Evrensel Hukuk Arayışı ve İnsan Hakları: Vitoria’nın Siyaset Kuramı”, **Doğu Batı**, Sayı: 33, Ankara, 2014.
- Algan, Bülent :**Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Altuğ, Yılmaz :**Devletler Umumî Hukuku El Kitabı (Devletüstü Hukuk)**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1972.
- Anand, R. P. :“Sovereign Equality of States in International Law-II”, **International Studies**, Vol. 8, No. 4, 1966, pp. 386-421.
- Angeles, Luis/Neanidis, Kyriakos C. :“The Persistent Effect of Colonialism on Corruption”, **Economica**, Vol. 82, No. 326, 2015, pp. 319-349.
- Anghie, Antony :**Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law**, Cambridge University Press, New York, 2004.
- Antunes, Cátia, (Ed: Strootman, Rolf/van den Eijnde, Floris/van Wijk, Roy) :“The Portuguese Maritime Empire: Global Nodes and Transnational Networks”, **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020.
- Arbel, Benjamin, (Ed. Dursteler, Eric R.) :“Venice’s Maritime Empire in the Early Modern Period”, **A Companion to Venetian History, 1400–1797**, Brill, Leiden, 2013.
- Armaoğlu, Fahir :**20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914 – 1995**, 19.Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Armaoğlu, Fahir :**19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789 – 1914**, 14.Bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, (Armaoğlu, 19. Yüzyıl).
- Arsal, Sadri Maksudi :**Teokratik Devlet ve Lâik Devlet**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- Arsal, Sadri Maksudi :**Hukuk Felsefesi Tarihi: Ahlâk, Hukuk ve Devletin Mahiyet, Menş ve Gayelerine Dair Mühim Felsefî Doktrin ve İlmî Nazariyelerin**

- Hulâsa ve Tahlili**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1945, (**Arsal**, Hukuk Felsefesi).
- Arsal, Sadri Maksudi :**Umumi Hukuk Tarihi**, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, Ankara, 1942, (**Arsal**, Umumi).
- Arsava, Ayşe Füsün :**Azınlık Kavramı ve Azınlık Kavramının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, 1993.
- Arsel, İlhan :**Anayasa Hukukunun Umumi Esasları (Birinci Kitap: Demokrasi)**, Güven Matbaası, Ankara, 1955.
- Arslan, Rıza :**Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve Uygulamalı Örnekleri (İngiltere, Almanya, ABD ve İsviçre)**, Dora Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2010.
- Arslanel, M. Nazan/Eryücel, Ertuğrul :“Küreselleşme Sürecinde Egemenlik Kavramının Dönüşümü”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2013, ss. 23-36.
- Aslan, Mehmet Emin :**Devlet ve Egemenlik Teorisi**, Dara Yayınları, İstanbul, 2019.
- Aybay, Rona/Sarıca, Murat :**Faşizm**, İzlem Yayınları, İstanbul, 1962.
- Aybay, Rona: :**Genel Kamu Hukuku Devlet (18.-20. Yüzyıl)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Aybudak, Utku :“Modern Devlet Bağlamında Ortaya Çıkan Egemenlik Kavramı ve Egemenliğin Dönüşümü”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 54, 2017, ss. 226-237.
- Aydınlı, Halil İbrahim/Ayhan, Veysel :“Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2004, ss. 67-84.
- Babanzâde İsmail Hakkı (Hazırlayanlar: Fernaz Balcıoğlu, Büşra Balcıoğlu): **Hukuk-ı Esasiye**, Erguvan Yayınevi, Ankara, 2014.
- Banerjee, Subhabrata Bobby:“Decolonizing Deliberative Democracy: Perspectives from Below”, **Journal of Business Ethics**, Vol. 181, 2022, pp. 283-299.
- Başgil, Ali Fuat :**Esas Teşkilat Hukuku**, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Batchelder, Ronald W./Sanchez, Nicolas :“The Encomienda and the Optimizing Imperialist: an Interpretation of Spanish Imperialism in the Americas”, **Public Choice**, No: 156, 2013, pp. 45-60.

- Benton, Lauren :**Law and Colonial Cultures Legal Regimes in World History, 1400–1900**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Berda, Yael :“Managing Dangerous Populations: Colonial Legacies of Security and Surveillance”, **Sociological Forum**, Vol. 28, No. 3, 2013, pp. 627- 630.
- Beriş, H. Emrah :“Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 1, 2008, ss. 55-80.
- Bernhard, Michael/Reenock, Christopher/Nordstrom, Timothy :“The Legacy of Western Overseas Colonialism on Democratic Survival”, **International Studies Quarterly**, Vol. 48, No. 1, 2004, pp. 225- 250.
- Bertrand, Louis :**İspanya Tarihi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940.
- Bhandari, Surendra :“From External to the Internal Application of the Right to Self-Determination: The Case of Nepal”, **International Journal on Minority and Group Rights**, Vol. 21, No. 3, 2014, pp. 330-370.
- Black, Jeremy :**İngiltere Tarihi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2020.
- Brand, Ronald A. :“External Sovereignty and International Law”, **Fordham International Law Journal**, Volume: 18, Issue: 5, 1994, pp. 1685-1995.
- Brown, Mark :“Colonial States, Colonial Rule, Colonial Governmentalities: Implications for the Study of Historical State Crime”, **State Crime Journal**, Vol. 7, No. 2, 2018, pp. 173-198.
- Brown, Philip Marshall :“The Theory of the Independence and Equality of States”, **The American Journal of International Law**, Vol. 9, No. 2, 1915, pp. 305-335 (Brown, Independence).
- Brown, Garret W./McLean, Iain/McMillan Alistair, **The Concise Oxford Dictionary of Politics and International Relations**, E-Book Ed., (Brown, Dictionary).
- Brown, Wendy :**Walled States, Warning Sovereignty**, Zone Books, New York, 2010, (Brown, Sovereignty).
- Burbank, Jane/Cooper, Frederick :**İmparatorluklar Tarihi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2018.
- Casarin, Nina May :**The Human Zoo and Its Legacy in Present-Day Society: Comparison Between the Age of Colonial Exhibitions and Exhibit B**, Yayınlanmamış Tez, 2022.
- Casas, Bartolomé de las :**Yerlilerin Gözyaşları: Yerlilerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi**, çev. Oktay Etiman, 5.Bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2020.

- Chandra, Satish/Bhonsle, Rahul :“National Security: Concept, Measurement and Management”, **Strategic Analysis**, Vol. 39, No. 4, 2015, pp. 337- 359.
- Chevallier, Jacques :**Hukuk Devleti**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010.
- Choi, Sung, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“French Algeria, 1830-1962”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Ciaramitaro, Fernando :“Virrey, Gobierno Virreinal y Absolutismo: El Caso de la Nueva España y del Reino de Sicilia”, **Studia Historica: Historia Moderna**, Vol. 30, 2009, pp. 235-271.
- Cline, Eric H./Graham, Mark W. :**Mezopotamya’dan İslamiyet’in Doğuşuna Antikçağ İmparatorlukları**, Say Yayınları, İstanbul, 2017.
- Comaroff, John L. :“Colonialism, Culture, and the Law: A Foreword”, **Law & Social Inquiry**, Vol. 26, No. 2, 2001, pp. 305-314.
- Cooper, Frederick :**Colonialism In Question: Theory, Knowledge, History**, University Of California Press, 2005.
- Cormier, Paul Nicolas :“British Colonialism and Indigenous Peoples: The Law of Resistance–Response–Change”, **Peace Research**, Vol. 49, No. 2, 2017, pp. 39-60.
- Cowton, Christopher J./O’Shaughnessy, Andrew J :“Absentee Control of Sugar Plantations in the British West Indies”, **Accounting and Business Research**, Vol. 22, No. 85, 1991, pp. 33-45.
- Crosby, Andrew/Monaghan, Jeffrey :“Settler Colonialism and the Policing of Idle No More”, **Social Justice**, Vol. 43, No. 2, 2016, pp. 37-57.
- Crow, Matthew, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Atlantic North America from Contact to the Late Nineteenth Century”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Crozat, Charles :**Amme Hukuku Dersleri (Orta Zamanlar)**, Cilt II – Kısım I, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944.
- Crozat, Charles :**Amme Hukuku Dersleri: XVIII. Asrın Sonunda Avrupa ve Amerika Siyasi Müesseselerinin Karakteristik Vasıfları – Büyük Fransız İhtilali ve Devlet Mefhumu Üzerindeki Tesirleri**, Talat Altın Matbaası, İstanbul, 1949, (**Crozat**, Avrupa ve Amerika).
- Çağıl, Orhan Münir :“İnsan Hakları Ve Tabîî Hukuk”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: L, Sayı: 1-4, 1984, ss. 69-115.

- Çavuşoğlu, Naz :**Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları**, Su Yayınları, İstanbul, 2001.
- Çebi, Sezgin Seymen :**Anayasalcılık ve “Politik Olan”**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.
- Çelik, Demir :**Demokratik Özerklik ve Öz Yönetim**, Do Yayınları, İstanbul, 2015.
- Dann, Philipp/Hanschmann, Felix :“Post-colonial Theories and Law”, **Verfassung und Recht in Übersee/Law and Politics in Africa, Asia and Latin America**, Vol. 45, No. 2, 2012, pp. 123-127.
- Dareste, F. R./Dareste, P. :**Avrupa - Amerika - Afrika - Asya - Okyanusya Devletlerinin Esas Teşkilat Kanunları Cilt: V Britanya İmparatorluğu**, Doğu Matbaası, Ankara, 1944.
- Dareste, F. R./Dareste :**Avrupa – Amerika – Afrika – Asya – Okyanosya Devletlerinin Esas Teşkilat Kanunları Cilt I**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, (Dareste/Dareste, Cilt I).
- Durant, Will :**İslam Medeniyeti**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974.
- Dauvergne, Catherine :“Sovereignty, Migration and the Rule of Law in Global Times”, **The Modern Law Review**, Vol. 67, No. 4, 2004, pp. 588-615.
- Dawson, R. MacG. :“The Imperial Conference”, **The Canadian Journal of Economics and Political Science**, Vol. 3, No. 1, 1937, pp. 23-39.
- Demirkol, Ferman :**Anayasa Hukuku (Genel Esaslar, Türk Anayasa Hukuku)**, 7. Bs., Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Devellioğlu, Ferit :**Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)**, 29. Bs., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.
- Díaz, Mónica :“Review: Native Continuities in Colonial Mexico”, **Early American Literature**, Vol. 53, No. 2, 2018, pp. 539-551.
- Doehring, Karl :**Genel Devlet Kuramı**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Doğan, İlyas :**Parçalayan Küreselleşme (Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme Çağında Uluslararası Sistem)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006.
- Doğan, İlyas :**Devletler Hukuku**, 2. Bs., Astana Yayınları, Ankara, 2013, (Doğan, Devletler).
- Doyle, Michael W. :**Empires**, Cornell University Press, New York, 1986.
- Edmonds, Penelope/Carey, Jane, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Australian Settler Colonialism Over the Long Nineteenth Century”, **The Routledge**

- Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Ellenblum, Ronnie :**Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Emerson, Rupert :“Colonialism and Decolonization”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 4, No. 1, 1969, pp. 3-16.
- Englert, Sai :**Settler Colonialism: An Introduction**, Pluto Press New Wing, London, 2022.
- Erdoğan, Mustafa :**Anayasa Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2011.
- Erdoğan, Mustafa :**İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, (Erdoğan, İnsan Hakları).
- Ekinci, Ekrem Buğra :**Osmanlı Hukuku: Adalet Ve Mülk**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2014.
- el-Ojeili, Chamsy/Hayden, Patrick :**Critical Theories of Globalization**, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Erozan, Boğaç :**Ahmet Ağaoğlu Ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926 – 1927)**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ertola, Emanuele, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“The Italian Fascist Settler Empire in Ethiopia, 1936–1941”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Esen, Bülent Nuri :**Anayasa Hukuku**, Arbas Matbaası, Ankara, 1948.
- Faleiro, Eduardo :“Colonialism, Neo-Colonialism And Beyond”, **World Affairs: The Journal of International Issues**, Vol. 16, No. 4, 2012, pp. 12–17.
- Fanon, Frantz :**Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi**, çev. Kamil Çileçöp, 2.Bs., Pınar Yayınları, İstanbul, 2009.
- Fanon, Frantz :**Yeryüzünün Lanetlileri**, Çev. Şen Süer, Verus Kitap, İstanbul, 2007, (Fanon, Lanetliler).
- Féron, Élise/Rosoux, Valérie :“Far Away and Yet So Close Former Colonial Powers and The Management of Political Crises in Their Former Colonies”, **European Review of International Studies**, Vol. 1, No. 3, 2014, pp. 7-15.
- Ferro, Marc :**Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine 13. Yüzyıl – 20. Yüzyıl**, çev. Muna Cedden, 3.Bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2017.

- Feyrer, James/Sacerdote, Bruce :“Colonialism and Modern Income: Islands As Natural Experiments”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 91, No. 2, 2009, pp. 245-262.
- Fieldhouse, D. K. :**Colonialism 1870-1945: An Introduction**, The Macmillan Press, London, 1983
- Fieldhouse, D. K. :**The Colonial Empires: A Comparative Survey from the Eighteenth Century**, The Macmillan Press, London, 1982, (Fieldhouse, Empires).
- Finley, M. I. :“Colonies: An Attempt at a Typology”, *Transactions of Royal Historical Society*, Vol. 26, 1976, pp. 167-188.
- Flanz, Gisbert H. :**XIX Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri: Anayasacılık Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1956.
- Fowler, William R./Card, Jeb J., (Ed: Hofman, Corinne L./ Keehnen, Floris W.M.) :“Material Encounters and Indigenous Transformations in Early Colonial El Salvador”, **Material Encounters and Indigenous Transformations in the Early Colonial Americas**, Brill, Leiden, 2019.
- Gabbert, Wolfgang :“The Longue Durée of Colonial Violence in Latin America”, **Historical Social Research**, Vol. 37, No. 3, 2012, pp. 254-275.
- Galeano, Eduardo :**Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, çev. Roza Hakmen/Attila Tokatlı, 5.Bs., Sel Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Gallagher, John/Robinson, Ronald :“The Imperialism of Free Trade”, **The Economic History Review**, Vol. 6, No. 1, 1953, pp. 1-15
- Galligan, Denis J. :“The Sovereignty Deficit of Modern Constitutions”, **Oxford Journal of Legal Studies**, Vol. 33, No. 4, 2013, pp. 703-732.
- Georgiou, George Costas :“From Mercantilism to Exclusive Economic Zones: How Nation-States Have Laid Claim to the World's Resources”, **Mediterranean Quarterly**, Vol: 27, No: 3, 2016, pp. 6-37.
- Giritli, İsmet/Sarmaşık, Jale :**Anayasa Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- Göze, Ayferi :**Devletin Ülke Unsuru**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1959.
- Göze, Ayferi :**Siyasal Düşünceler Ve Yönetimler**, 15. Bs., Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015, (Göze, Siyasal).
- Göze, Ayferi :**Korporatif Devlet: XIX Ve XX. Yüzyıllarda Avrupada Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, (Göze, Korporatif).

- Gözler, Kemal :**Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Ekin Yayınevi, Cilt I, 2. Bs., Bursa, 2020.
- Graham, Mark W., (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Settler Colonialism from the Neo-Assyrians to the Romans”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Greer, Allan :“Settler Colonialism and Empire in Early America”, **The William and Mary Quarterly**, Vol. 76, No. 3, 2019, pp. 383-390.
- Grier, Robin M. :“Colonial Legacies and Economic Growth”, **Public Choice**, Vol. 98, No. 3/4, 1999, pp. 317-335.
- Grosfoguel, Ramón :“Colonial Difference, Geopolitics of Knowledge, and Global Coloniality in the Modern/Colonial Capitalist World-System”, **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol. 25, No. 3, 2002, pp. 203-224.
- Güngör, Gülay :**Sömürgeçler 1**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2019.
- Güngör, Gülay :**Sömürgeçler 2**, Cinius Yayınları, İstanbul, 2019, (Güngör, Sömürgeçler 2).
- Habib, Irfan :“Towards a Political Economy of Colonialism”, **Social Scientist**, Vol. 45, No. 3/4, 2017, pp. 9-15.
- Habib, Irfan :“Nationalism in India: Past and Present”, **Social Scientist**, Vol. 45, No. 3/4, 2017, pp. 3-8, (Habib, Nationalism).
- Hakyemez, Yusuf Şevki :**Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı: Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi Ve Dönüşümü**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Hall, H. Duncan :**Mandates, Dependencies and Trusteeship**, Stevens & Sons Limited, London, 1948.
- Hallaq, Wael B :**İmkansız Devlet**, Babil Kitap, İstanbul, 2019.
- Hallaq, Wael B. :**İslâm Hukukuna Giriş**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2019, (Hallaq, İslam Hukuku).
- Hardt, Michael/Negri, Antonio :**Empire**, Harvard University Press, Cambridge, 2000.
- Harris, Marvin :**Yamyamlar ve Krallar: Kültürlerin Kökenleri**, Çev. M. Fatih Gümüş, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Haugaard, Mark :“Domination and Resistance”, **Journal of Political Power**, Vol. 6, No. 2, 2013, pp. 173-177.
- Henderson, Errol A./Singer, J. David :“Civil War in the Post-Colonial World, 1946-92”, **Journal of Peace Research**, Vol. 37, No. 3, 2000, pp. 275-299.

- Hernández, Rosa Ávila :“El virrey y la Secretaría del Virreinato”, **Estudios De Historia Novahispana**, Vol. 10, Núm. 010, 1991, pp. 107-140.
- Hernandez, Ramon :“The Internationalization of Francisco de Vitoria and Domingo de Soto”, **Fordham International Law Journal**, Volume: 15, Issue: 4, 1991, pp. 1031-1059.
- Hernández Sánchez, Gilda :**Ceramics and the Spanish Conquest**, Brill, Leiden, 2012.
- Hill, Richard S., (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Settler Colonialism in New Zealand, 1840–1907”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Hixson, Walter L. :**American Settler Colonialism**, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
- Hobbes, Thomas :**Leviathan**, çev. Semih Lim, 6.Bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Howe, Stephen :**İmparatorluk**, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2015.
- Hudson, Manley O. :“Notes on the Statute of Westminster, 1931”, **Harvard Law Review**, Vol. 46, No. 2, 1932, pp. 261-289.
- Hunt, Sarah, (Ed: Valverde, Mariana v.d.) :“Settler Colonialism”, **The Routledge Handbook of Law and Society**, Routledge, New York, 2021.
- Hussain, Nasser :**The Jurisprudence of Emergency: Colonialism and the Rule of Law**, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2006
- İnalcık, Halil :**Rönesans Avrupası: Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- İnalcık, Halil :**Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – II: Tagayyür Ve Fesad (1603-1656): Bozuluş Ve Kargaşa Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, (İnalcık, Osmanlı).
- Isaacman, Allen F. :**Mozambique: the Africanization of a European Institution: The Zambesi Prazos, 1750-1902**, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1972.
- İba, Şeref :**Anayasa Hukuku Ve Siyasal Kurumlar**, 2. Bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.
- İplikçi, Alper :“Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 4, 2017, ss. 1527-1540.
- Jabri, Vivienne :**The Postcolonial Subject: Claiming Politics/Governing Others in the Late Modernity**, Routledge, Abingdon, 2013

- Jackson, Will, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Settler Colonialism in Kenya, 1880-1963”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Jerónimo, Miguel Bandeira :“For a Plural Historical Sociology of Imperialism and Colonialism”, **Análise Social**, Vol. 48, No. 209, 2013, pp. 953–58.
- Johnston, Anna/Lawson, Alan, (Ed. Schwarz, Henry/ Ray, Sangeeta) :“Settler Colonies”, **A Companion to Postcolonial Studies**, Blackwell Publishing, Malden, 2005.
- Kaboğlu, İbrahim :**Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, 9. Bs., Legal Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Kalaycı, Hüseyin :**Ulus-Devletin Başağrısı: Ayrılıkçılık, Kanada-Quebec Örneği**, Liberte Yayınları, Ankara, 2010.
- Kara, Uğur :**Kültürel Kimlik, Anayasal Vatandaşlık, Özyönetim**, Karahan Kitabevi, Adana, 2013.
- Keleş, Ruşen :**Fransa Ve İspanya’da Yerinden Yönetim**, Ankara, Erk Yayıncılık, 1994.
- Kelly, Michael J., :“Pulling at the Threads of Westphalia: "Involuntary Sovereignty Waiver"—Revolutionary International Legal Theory or Return to Rule by the Great Powers?”, **UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs**, Vol. 10, No. 2, 2005, pp. 361-440.
- Kerr, Gordon :**Kısa Afrika Tarihi**, Çev. Mihriban Doğan, Say Yayınları, Ankara, 2021.
- Koçak, Harun :“Development of Self-Determination Right and the Role of ICJ: Statements on the South West Africa (Namibia) Advisory Opinion”, **Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi**, 4 (1), 2020, pp. 47-68.
- Koskenniemi, Martti :**The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Kozak, İbrahim Erol :**Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi Ders Notları**, Palet Yayınları, Konya, 2015.
- Krasner, Stephen D. :**Sovereignty: Organized Hypocrisy**, Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Kubalı, Hüseyin Nail :**Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ve Siyasi Rejimler**, İstanbul, 1964.

- Küçük, Adnan :“Egemenlik (Hâkimiyet), Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Tartışmaları ve Egemenlik Anlayışında Esaslı Dönüşüm”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı: 6, 2015, ss. 311-361.
- Küçük, Adnan :**Anayasa Hukuku**, 3. Bs., Orion Kitabevi, Ankara, 2015, (Küçük, Anayasa).
- Kürkçüer, Orhan Melih :**Esas Teşkilat Hukuku**, 3. Bs., Ankara İktisadi Ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1966.
- Kymlicka, Will :**Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. Abdullah Yılmaz, 2.Bs., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Lange, Matthew/Dawson, Andrew :“Dividing and Ruling the World? A Statistical Test of the Effects of Colonialism on Postcolonial Civil Violence”, **Social Forces**, Vol. 88, No. 2, 2009, pp. 785-817.
- Lankina, Tomila/Getachew, Lullit :“Mission or Empire, Word or Sword? The Human Capital Legacy in Postcolonial Democratic Development”, **American Journal of Political Science**, Vol. 56, No. 2, 2012, pp. 465-483.
- Lapidoth, Ruth :**Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts**, United States Institute of Peace Press, Washington, 1997.
- Laski, Harold J. :**Teori ve Pratikte Devlet**, çev. Defne Topçu, Fol Kitap, Ankara, 2020.
- Le Fur, Louis :**Devletler Umumi Hukuku**, çev. Şinasi Z. Devrin, Matbaa Yeni Cezaevi, Ankara, 1942.
- Lima, Gleiton Luiz de :**História do Brasil Colônia e Império**, Unopar, Londrina, 2014.
- Lima, Karina Patrício Ferreira :“Sovereign Solvency as Monetary Power”, **Journal of International Economic Law**, Vol. 25, 2022, pp. 424-446, (Lima, Sovereign).
- Lopez, Luiz Roberto :**História do Brasil Colonial**, Mercado Aberto, Porto Alegre, 1983.
- Luraghi, Raimond :**Sömürgecilik Tarihi**, çev. Aydın Emeç, E yayınları, İstanbul, 2019.
- Lütem, İlhan :**Egemenlik Kavramı Ve Devletlerarası Hukuk**, Sakarya Basımevi, Ankara, 1947.
- Lütem, İlhan :**Amerikayı Tanıyalım**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966, (Lütem, Amerika).
- Maloni, Ruby :“Control of the Seas: The Historical Exegesis of the Portuguese "Cartaz"”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 72, Part-I, 2011, pp. 476-484.

- Mancall, Peter C. "The Age of Discovery", **Reviews in American History**, vol. 26, no. 1, 1998, pp. 26–53.
- Mann, Howard :“International Investment Agreements: Building the New Colonialism?”, **Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)**, Vol. 97, 2003, pp. 247-250, (Mann, International).
- Mann, Michaelel :**İktidarın Tarihi: Başlangıcından 1760’a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları**, Çev. Esin Saraçoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012.
- Mansel, Arif Müfid :**Ege Ve Yunan Tarihi**, 10. Bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Marks, Susan :“Empire's Law”, **Indiana Journal of Global Legal Studies**, Vol. 10, No. 1, 2003, pp. 449-465.
- Martínez, Ignacio, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Settler Colonialism in New Spain and the Early Mexican Republic”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Matz, Nele :“Civilization and the Mandate System under the League of Nations as Origin of Trusteeship”, **Max Planck Yearbook of United Nations Law Online**, 9(1), 2005, pp. 47-95.
- Mbembe, Achille :**Zenci Aklın Eleştirisi**, Çev. Özge Arasan Simon ve Volkan Çandar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Menemencioğlu, Ethem :**Devletler Umumi Hukuku II**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- Meray, Seha L. :**Devletler Hukukuna Giriş**, Birinci Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968.
- Merry, Sally Engle :“Colonial Law and Its Uncertainties”, **Law and History Review**, Vol. 28, No. 4, 2010, pp. 1067-1071.
- Mısır, Mustafa Bayram, (Ed. Atılgan, Gökhan, Aytekin, E. Attila) :“Egemenlik”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.
- Miller, Robert J. :“The Doctrine of Discovery”, **The Indigenous Peoples' Journal of Law, Culture, & Resistance**, Vol. 5, 2019, pp. 35-42.
- Miller, Robert J. :“The Doctrine of Discovery”, **Discovering Indigenous Lands: The Doctrine of Discovery in the English Colonies**, Oxford University Press, New York, 2010, (Miller, English Colonies).

- Miller, Robert J./Stitz, Olivia : “The International Law of Colonialism in East Africa: Germany, England, and the Doctrine of Discovery”, **SSRN Electronic Journal**, 2021.
- Monasterio, Leonardo/Ehrl, Philipp : “Colônias de Povoamento Versus Colônias De Exploração: de Heeren a Acemoglu”, **Análise Econômica**, Vol. 37, 2019, pp. 213-239.
- Moore, Margaret : “The Taking of Territory and the Wrongs of Colonialism”, **The Journal of Political Philosophy**, Vol. 27, No. 1, 2019, pp. 87-106.
- Mumcu, Ahmet/Küzeci, Elif : **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri (Kavramlar, Evrensel ve Ulusal Gelişimleri, Bugünkü Durumları)**, 7. Bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.
- Münkler, Herfried : **İmparatorluklar: Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantığı**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mütercimler, Erol : **Coğrafi Keşifler**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2022.
- Nalbant, Attila : **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Nally, David : “The Biopolitics of Food Provisioning”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, Vol. 36, No. 1, 2011, pp. 37-53.
- Naigen, Zhang : “The Principle of Non-interference and its Application in Practices of Contemporary International Law”, **Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences** 9, 2016, pp. 449-464.
- Nevins, Allan/Commager, Henry Steele : **ABD Tarihi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.
- Newson, Linda A. : **Conquest and Pestilence in the Early Spanish Philippines**, University of Hawai’i Press, Honolulu, 2009.
- Nieto-Navia, Rafael, (Ed. Constantinides, Aristotle/Zaikos, Nikos) : “State Sovereignty In Times of Terrorism”, **The Diversity of International Law: Essays in Honour of Professor Kalliopi K. Koufa**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.
- Nine, Cara : **Sharing Territories: Overlapping Self-Determination and Resource Rights**, Oxford University Press, Oxford, 2022.
- O’Flanagan, Patrick, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) : “Mediterranean and Atlantic Settler Colonialism from the Late Fourteenth to the Early Seventeenth Centuries”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.

- O'Sullivan, Dominic :**'We Are All Here to Stay': Citizenship, Sovereignty and the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples**, Anu Press, Canberra, 2020.
- Obregón, Liliana, (Ed. Oxford, Anne) :“Completing civilization: Creole Consciousness and International Law in Nineteenth-Century Latin America”, **International Law and Its Others**, Cambridge University Press, New York, 2006.
- Okandan, Recai Galip :**Umumi Amme Hukuku Dersleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969.
- Oliver, Peter C. :“"Dominion status": History, Framework and Context”, **International Journal of Constitutional Law**, Vol. 17, 2019, pp. 1173-1191.
- Oloruntimehin, B, Olatunji :“The Nature of Local Power (or Government) Under Colonial Rule”, **Présence Africaine**, no. 127-128, 1983, pp. 161-169.
- Oostindie, Gert/Paasman, Bert, “Dutch Attitudes towards Colonial Empires, Indigenous Cultures, and Slaves”, **Eighteenth-Century Studies**, Vol. 31, No. 3, 1998, pp. 349-355.
- Osterhammel, Jürgen :**Colonialism: A Theoretical Overview**, Third Printing, Markus Wiener Publishers, Princeton, 1999.
- Oxford Latin Dictionary** :Oxford University Press, Oxford, 1968.
- Özçelik, Selçuk :**Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, I. Cilt, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974.
- Özer, Attila :**Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, 5. Bs., Ankara, 2015.
- Özman, M. Aydoğan :“Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1964, ss. 53-121.
- Palen, Marc-William :“Adam Smith as Advocate of Empire, c.1870-1932”, **The Historical Journal**, Vol. 57, No. 1, 2014, pp. 179-198.
- Patnaik, Prabhat :“Lenin, Imperialism, and the First World War”, **Social Scientist**, Vol. 42, No. 7/8, 2014, pp. 29-46.
- Pazarcı, Hüseyin :**Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.
- Pedersen, Susan, (Ed. Elkins, Caroline/Pedersen, Susan) :“Settler Colonialism at the Bar of the League of Nations”, **Settler Colonialism in the Twentieth Century**, Routledge, New York, 2005.

- Pérez, Rafael D. García, (Ed. Duve, Thomas/Pihlajamäki, Heikki) :“Revisiting the America’s Colonial Status under the Spanish Monarchy”, **New Horizons in Spanish Colonial Law**, Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, Frankfurt am Mein, 2015.
- Perides, Paulo Pedro :“A Organização Político-Administrativa e o Processo de Regionalização do Território Colonial Brasileiro”, **Revista do Departamento de Geografia**, vol. 9, 1995, pp. 77-91.
- Pettit, Philip :“The Domination Complaint”, **Nomos**, Vol. 46, 2005, pp. 87-117.
- Phillips JR., William D./Phillips, Carla Rahn :**İspanya’nın Kısa Tarihi**, çev. Tuna Erkmen, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Pimenta, Fernando Tavares, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“White Settler Politics and Euro-African Nationalism in Angola, 1945–1975”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Pitts, Jennifer :“Empire and Democracy: Tocqueville and the Algeria Question”, **Journal of Political Philosophy**, Vol: 8, No: 3, 2000, pp. 295-318.
- Pluvier, Jan :**South-East Asia from Colonialism to Independence**, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1974.
- Poggi, Gianfranco :**Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Prokhovnik, Raia :“Internal/External: The State of Sovereignty”, **Contemporary Politics**, Vol: 2, No: 3, 1996, pp. 7-20.
- Reid, John G./Peace, Thomas, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Colonies of Settlement and Settler Colonialism in Northeastern North America, 1450–1850”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Raben, Remco, (Ed: Strootman, Rolf/van den Eijnde, Floris/van Wijk, Roy) :“The Asian Foundations of the Dutch Thalassocracy: Creative Absorption and the Company Empire in Asia”, **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020.
- Report of Inter-Imperial Relations Committee of the Imperial Conference, 1926**, The American Journal of International Law, Vol. 21, No. 2, 1927, pp. 21-38.
- Roberts, J. M. :**Yirminci Yüzyıl Tarihi**, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

- Roberts, J. M. :**Dünya Tarihi II. Cilt**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011, (Roberts, Dünya Tarihi).
- Robertson, David :**A Dictionary of Modern Politics**, Europa Publications, London, 2002.
- Robinson, Kenneth :“World Opinion and Colonial Status”, **International Organization**, Vol. 8, No. 4, 1954, pp. 468-483.
- Romney, Susanah Shaw :“Settler Colonial Prehistories in Seventeenth-Century North America”, **The William and Mary Quarterly**, Vol. 76, No. 3, pp. 375-382.
- Ross, Robert, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Settler Colonialism in South Africa, 1652–1899”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017.
- Ross, William G. :“Constitutional Issues Involving the Controversy Over American Membership in the League of Nations, 1918-1920”, **The American Journal of Legal History**, Vol. 53, No. 1, 2013, pp. 1-88, (Ross, League of Nations).
- Rostovtzeff, M. :**Rome**, Oxford University Press, New York, 1960.
- Rothermund, Dietmar :“Memories of Post-imperial Nations: Silences and Concerns”, **India Quarterly**, Vol. 70, No. 1, 2014, pp. 59-70.
- Russel-Wood, A. J. R. :“Centros e Periferias no Mundo Luso-Brasileiro, 1500-1808”, **Revista Brasileira de Historia**, Vol. 18, No. 36, 1998.
- Saito, Natsu Taylor :**Settler Colonialism, Race, and the Law: Why Structural Racism Persists**, NYU Press, New York, 2020.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar , Gümüş Boyacı, Özgem Tuğçe :“Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”, **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2020, ss. 191-224.
- Salmon, E. T. :“Roman Expansion and Roman Colonization in Italy”, **Phoenix**, Vol. 9, No. 2, 1955, pp. 63-75.
- Salvador, Valencia Carmona :**El Municipio Mexicano: Génesis, Evolución y Perspectivas Contemporáneas**, Universidad Nacional Autónoma de México, Ciudad de Mexico, 2017.
- Sambanis, Nicholas/Schulhofer-Wohl, Jonah :“Sovereignty Rupture as a Central Concept in Quantitative Measures of Civil War”, **Journal of Conflict Resolution**, Vol. 63, No. 6, 2019, pp. 1542-1578.

- Samuel-Mbaekwe, Iheanyi J. :“Colonialism And Social Structure”, **Transafrican Journal of History**, Vol. 15, 1986, pp. 81–95.
- Sánchez, Rosaura/Pita, Beatrice :“Rethinking Settler Colonialism”, **American Quarterly**, Vol. 66, No: 4, 2014, ss. 1039-1055.
- Sánchez-Gómez, Luis A. :“Human Zoos or Ethnic Shows? Essence and Contingency in Living Ethnological Exhibitions”, **Culture & History Digital Journal**, Vol. 2 Sp. 22, 2013, pp. 1-25.
- Sarıca, Murat :**Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupada Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları**, Gür-Ay Matbaası, İstanbul, 1982.
- Savelli, A. :**İtalya Tarihi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1940.
- Schacherreiter, Judith :“Postcolonial Theory and Comparative Law: On the Methodological and Epistemological Benefits to Comparative Law through Postcolonial Theory”, **Law and Politics in Africa, Asia and Latin America**, Vol. 49, No. 3, 2016, pp. 291-312.
- Sharma, Nandita, (Ed. Teves, Stephanie Nohelani/Smith, Andrea/Raheja, Michelle H.) :“Postcolonial Sovereignty”, **Native Studies Keywords**, The University of Arizona Press, Tucson, 2015.
- Schmitt, Carl :**The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum**, Telos Press Publishing, New York, 2006.
- Sheffield, R. Scott/Riseman, Noah :**Indigenous Peoples and the Second World War**, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.
- Shaw, Malcolm N. :**International Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Simpson, J. A./Weiner, E. S. C. :**The Oxford English Dictionary**, Volume IV, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1989.
- Simpson, J. A./Weiner, E. S. C. :**The Oxford English Dictionary**, Volume III, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1989, (**Simpson/Weiner**, Volume III).
- Singh, Anjana, (Ed: Strootman, Rolf/van den Eijnde, Floris/van Wijk, Roy) :“Early Modern European Mercantilism and Indian Ocean Trade”, **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020.
- Skinner, Quentin/Strath, Bo :**Devletler ve Yurttaşlar: Tarih, Kuram, Muhtemel Gelecek**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Smallwood, Stephanie E. :“Reflections on Settler Colonialism, the Hemispheric Americas, and Chattel Slavery”, **The William and Mary Quarterly**, Vol. 76, No. 3, 2019, pp. 407-416.

- Smeets, Maarten, (Ed. van Bergeijk, Peter A. G.) :“Economic Sanctions and the WTO”, **Research Handbook on Economic Sanctions**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2021.
- Smith, Adam :**Ulusların Zenginliği (Seçmeler)**, çev. Şükrü Alpagut, 3.Bs., Say Yayınları, İstanbul, 2020.
- Sousa, José de/Lochard, Julie :“Histoire Coloniale et Commerce International”, **Revue Économique**, Vol. 60, No. 3, 2009, pp. 635-645.
- Soykan Adaoğlu, Hacer :“Küreselleşme ve Egemenlik Kavramının Değişmesine Yol Açan Etmenler”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 66, Sayı: 1, 2008, ss. 3-22.
- Spruyt, Hendrik :“Civil Wars as Challenges to the Modern International System”, **Daedalus**, Vol. 146, No. 4, 2017, pp. 112-125.
- Steinberg, Michael :“Reforming the Notion of National Sovereignty by External Intervention”, **Defense & Security Analysis**, Vol. 29, No: 1, 2013, pp. 68-75.
- Steinmetz, George :“The Sociology of Empires, Colonies, and Postcolonialism”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 40, 2014, pp. 77-103.
- Stern, Philip J. :“"A Politie of Civill & Military Power": Political Thought and the Late Seventeenth-Century Foundations of the East India Company-State”, **Journal of British Studies**, Vol. 47, No. 2, 2008, pp. 253-283.
- Stoler, Ann Laura :“Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 31, No. 1, 1989, pp. 134-161.
- Strootman, Rolf, (Ed: Strootman, Rolf/ Eijnde van den, Floris/ Wijk, Roy van) :“Introduction: Maritime Empires in World History”, **Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History**, Brill, Leiden, 2020.
- Strugnell, Anthony, (Ed: Fowler, James) :“Diderot’s Anti-Colonialism: A Problematic Notion”, **New Essays on Diderot**, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Strupp, Karl :**Avrupa ve Amerika Umumî Hukuku Düvel Mebdeleri**, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.
- Sunay, Reyhan :**Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

- Sussex, Matthew/Clarke, Michael/Medcalf, Rory :“National Security: Between Theory and Practice”, **Australian Journal of International Affairs**, Vol. 71, No. 5, 2017, pp. 474-478.
- Şankıti, Muhammed Muhtar :**İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz / Büyük Fitneden Arap Baharına**, İlimyurdu Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Şemseddin Sami (Haz. Gündoğdu, Raşit/Adıgüzel, Niyazi/Önal, Ebul Faruk) :**Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)**, 4. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Teziç, Erdoğan :**Anayasa Hukuku**, 24. Bs., Beta Yayınları, İstanbul, 2020.
- Thompson, Helen :“The Case for External Sovereignty”, **European Journal of International Relations**, Vol. 12, No: 2, 2006, pp. 251-274.
- Thomson, Ann :“Colonialism, Race and Slavery in Raynal’s Histoire des deux Indes”, **Global Intellectual History**, Vol. 2, No. 3, 2017, pp. 251-267.
- Tricoire, Damien :“Raynal’s and Diderot’s Patriotic History of the Two Indies, or The Problem of Anti-Colonialism in the Eighteenth Century”, **Theory and Interpretation**, Vol. 59, No. 4, 2018, pp. 429-448.
- Tunaya, Tarık :“Amme Hukuku ve Jeopolitik”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 13, Sayı: 4, 1947, ss. 1350-1386.
- Tunaya, Tarık Zafer :**Siyasi Müesseseler Ve Anayasa Hukuku: 1965 – 1966 Ders Yılı Notları**, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1966, (Tunaya, Siyasi).
- Turan, Olcay :“Roma Kolonizasyon Hareketi ve Kolonilerin I. Pön Savaşına Etkisi”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt 5, Sayı 3, 2019, ss. 529-545.
- Turenko, Anna :“Components of the Economic Sovereignty of the State”, **Law and Innovations**, No: 1 (33), 2021, pp. 83-88
- Uman, Osman Nuri :**Esasiye Hukuku (Ana Yasa Hukuku)**, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1939.
- Uygun, Oktay :**Devlet Teorisi**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Uygun, Oktay : “İmparatorluk Düzeni ve Devlet”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2020, ss. 385-406, (Uygun, İmparatorluk).
- Uygun, Oktay :**Demokrasi: Tarihsel, Siyasal, Felsefi Boyutlar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, (Uygun, Demokrasi).
- Üçok, Coşkun :**Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

- Valenzuela-Vermehren, Luis :“Empire, Sovereignty, and Justice in Francisco De Vitoria's International Thought: A Re-Interpretation Of "De Indis" (1532)”, **Revista Chilena de Derecho**, Vol. 40, No. 1, 2013, pp. 261-299
- Van Dommelen, Peter :“Colonialism and Migration in the Ancient Mediterranean”, **Annual Review of Anthropology**, Vol. 41, pp. 393-409.
- Veracini, Lorenzo :**Settler Colonialism : A Theoretical Overview**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
- Veracini, Lorenzo :“Where Does Colonialism Come From?”, **Rethinking History**, Vol. 22, Issue: 2, 2018, pp. 184-202, (**Veracini**, Colonialism).
- Veracini, Lorenzo, (Ed. Cavanagh, Edward/Veracini, Lorenzo) :“Introduction: Settler Colonialism as a Distinct Mode of Domination”, **The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism**, Routledge, Abingdon, 2017, (**Veracini**, Domination).
- Versan, Vakur :“Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 10, Sayı 1-2, 1944, ss. 163-178.
- Veugelers, J. W. P. :“Tocqueville on the Conquest and Colonization of Algeria”, **Journal of Classical Sociology**, Vol. 10, No: 4, 2010, pp. 339-355.
- Vieytes, Eduardo J. Ruiz :“Minority Nations and Self-determination: A Proposal for the Regulation of Sovereignty Processes”, **International Journal on Minority and Group Rights**, Vol. 23, No. 3, 2016, pp. 402-421.
- Volk, Christian :“The Problem of Sovereignty in Globalized Times”, **Law, Culture and the Humanities**, Vol: 18, No: 3, 2019, pp. 716-738.
- Wang, Yanbai Andrea/Weinsten-Tull, Justin :“Pandemic Governance”, **SSRN Electronic Journal**, 2021, pp. 1949-2004.
- Wolfe, Patrick :**Settler Colonialism and the Transformation of Antropology**, Cassell, London, 1999.
- Wolfe, Patrick :“Settler Colonialism and the Elimination of the Native”, **Journal of Genocide Research**, Vol. 8, Issue: 4, 2006, pp. 387-409, (**Wolfe**, Elimination).
- Wolff, Eric R. :**Avrupa ve Talihsiz Halklar**, Çev. Hamit Çalışkan, 2.Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- Wallerstein, Immanuel :**Modern Dünya Sistemi**, Yarın Yayınları, İstanbul, 2011.

- Wucherpennig, Julian/Hunziker, Philipp/Cederman, Lars-Erik :“Who Inherits the State? Colonial Rule and Postcolonial Conflict”, **American Journal of Political Science**, Vol. 60, No. 4, 2016, pp. 882-898.
- Yayla, Yıldızhan :**Anayasa Hukuku Ders Notları**, 2. Bs., Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Yetiş, Mehmet, (Ed. Atılğan, Gökhan, Aytekin, E. Attila) :“Hegemonya”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.
- Young, Robert J. :**Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş**, çev. Burcu Toksabay Köprülü ve Sertaç Şen, Matbu Kitap, İstanbul, 2016.
- Zabunoğlu, Yahya K. :**Kamu Hukukuna Giriş: Devlet Tanım-Kaynak-Unsurlar**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.
- Zavala, Silvio :**Estudios Acerca de la Historia del Trabajo en México: Homenaje del Centro de Estudios Históricos a Silvio Zavala**, El Colegio de Mexico, Mexico City, 2009.
- Zorzi Giustiniani, Flavia :**International Law in Disaster Scenarios: Applicable Rules and Principles**, Springer, Cham, 2021.

İnternet Kaynakları

- Colonial Laws Validity Act 1865** :Bkz: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/28-29/63/data.pdf>. (Erişim Tarihi: 5.6.2023).
- Constitution de 1848, Ile République** :Bkz: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-ile-republique>. (Erişim Tarihi: 7.6.2023).
- Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson’un 14 İlkesi (1918):** <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points> (Erişim Tarihi: 15.6.2023).
- Declaration of Independence** :<https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>. (Erişim Tarihi: 22.12.2022).
- Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples**, Bkz: https://digitallibrary.un.org/record/206145/files/A_RES_1514%28XV%29-EN.pdf?ln=en. (Erişim Tarihi: 2.6.2023).
- Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty.** Bkz:

<http://www.un-documents.net/a20r2131.htm> (Erişim Tarihi: 21.05.2023).

Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations Bkz: https://digitallibrary.un.org/record/202170/files/A_RES_2625%28XXV%29EN.pdf?ln=en. (Erişim Tarihi: 3.6.2023).

General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885, Bkz: <https://loveman.sdsu.edu/docs/1885GeneralActBerlinConference.pdf>. (Erişim Tarihi: 6.6.2023).

Government of India Act, 1915. Bkz: <https://www.indianculture.gov.in/rarebooks/governmentindia-act-1915-being-supplement-indian-constitutionaldocuments-1773-1915> (Erişim Tarihi: 29.04.2023)

Government of India Act, 1919. Bkz: <https://www.constitutionofindia.net/historical-constitution/government-of-india-act-1919/> (Erişim Tarihi: 29.04.2023)

Government of India Act, 1935. Bkz: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1935/2/pdfs/ukpga_19350002_en.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2023)

International Covenant on Civil and Political Rights :Bkz: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>. (Erişim Tarihi: 6.5.2023).

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights :Bkz: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>. (Erişim Tarihi: 6.5.2023).

McCammon, Christopher, (Ed. Zalta, Edward N.) :“Domination”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2018 Edition)**, Bkz: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/domination>. (Erişim Tarihi: 3.6.2023).

Principles Which Should Guide Members In Determining Whether Or Not An Obligation Exists To Transmit The Information Called For Under Article 73 E Of The Charter. Bkz:

<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/153/15/PDF/NR015315.pdf?OpenElement>. (Erişim Tarihi: 2.6.2023).

The Constitution of the United States: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution> (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

The Constitution of 1791: <https://wp.stu.ca/worldhistory/wp-content/uploads/sites/4/2015/07/French-Constitution-of-1791.pdf> (Erişim Tarihi: 23.12.2022).

The Constitution of 1793: <https://alphahistory.com/frenchrevolution/extracts-constitution-of-1793/> (Erişim Tarihi: 24.12.2022).

The Constitution of 1795: <https://alphahistory.com/frenchrevolution/constitution-of-year-iii-1795/>. (Erişim Tarihi: 24.12.2022)

The Constitution of the Year VIII: https://www.napoleon-series.org/research/government/legislation/c_constitution8.html. (Erişim Tarihi: 24.12.2022).

The Covenant of the League of Nations. Bkz: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp. (Erişim Tarihi: 18.05.2023)

The Declaration of the Rights of Man and of The Citizen: <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>. (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

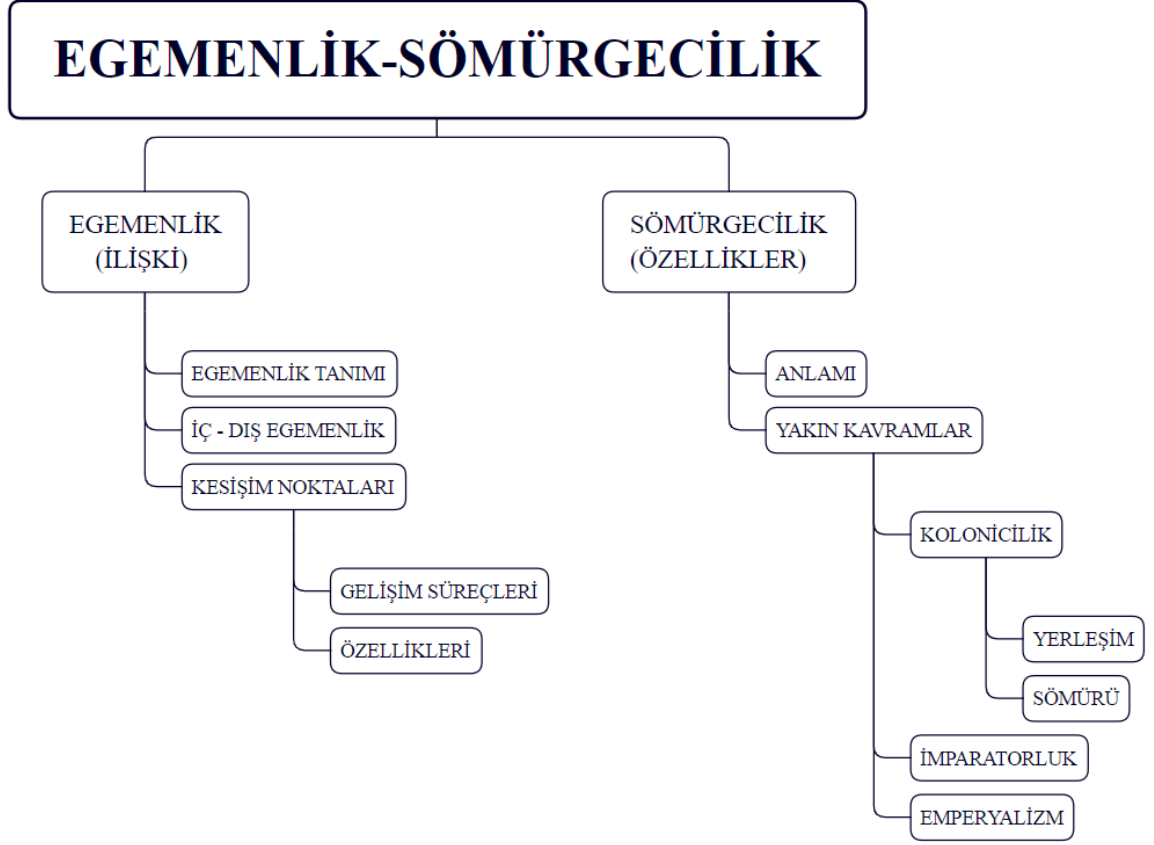
The Declaratory Act, Bkz: https://avalon.law.yale.edu/18th_century/declaratory_act_1766.asp (Erişim Tarihi: (5.6.2023).

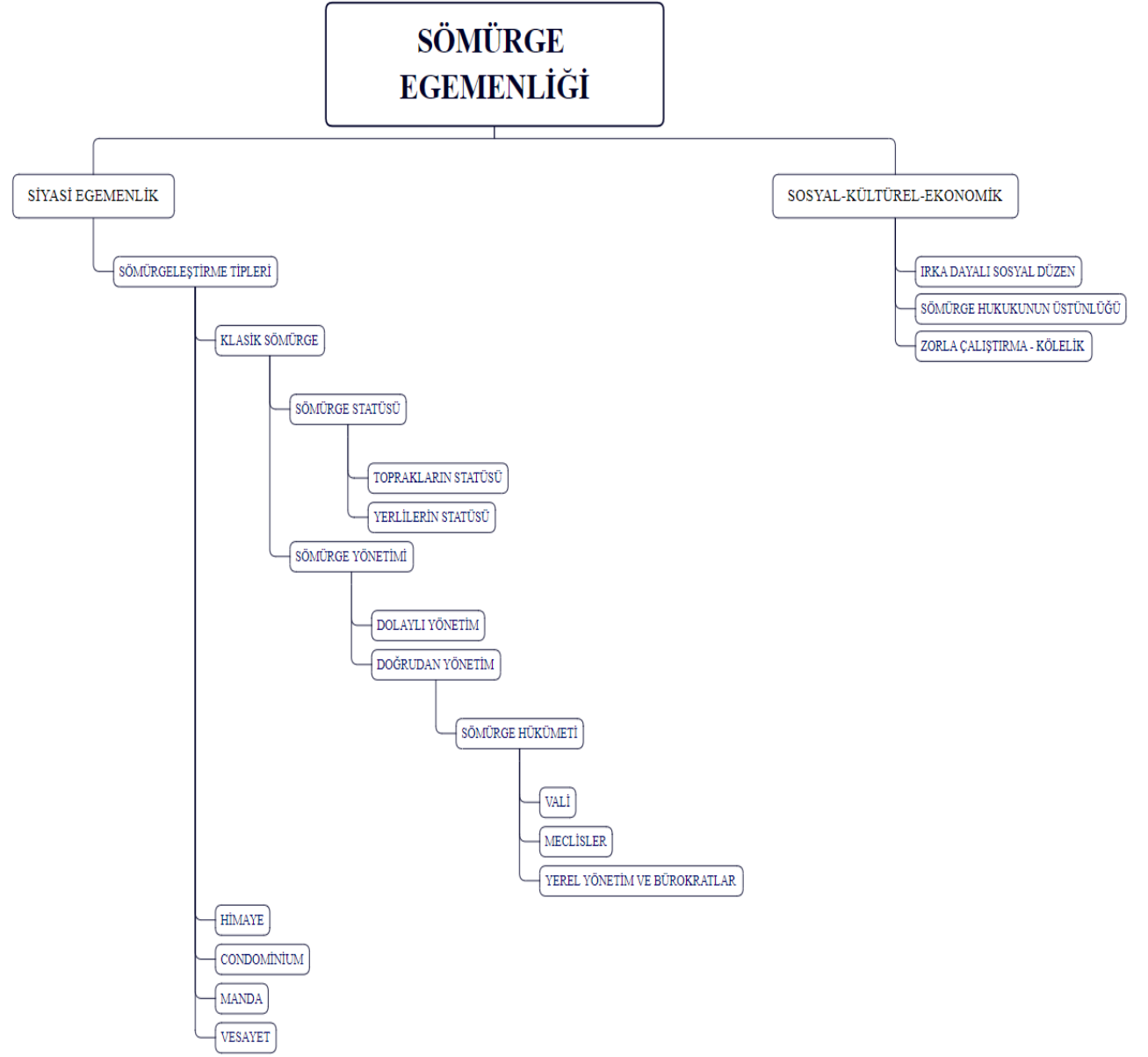
The Virginia Declaration of Rights: <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights#:~:text=Virginia's%20Declaration%20of%20Rights%20was,Convention%20on%20June%2012%2C%201776> (Erişim Tarihi: 22.12.2022).

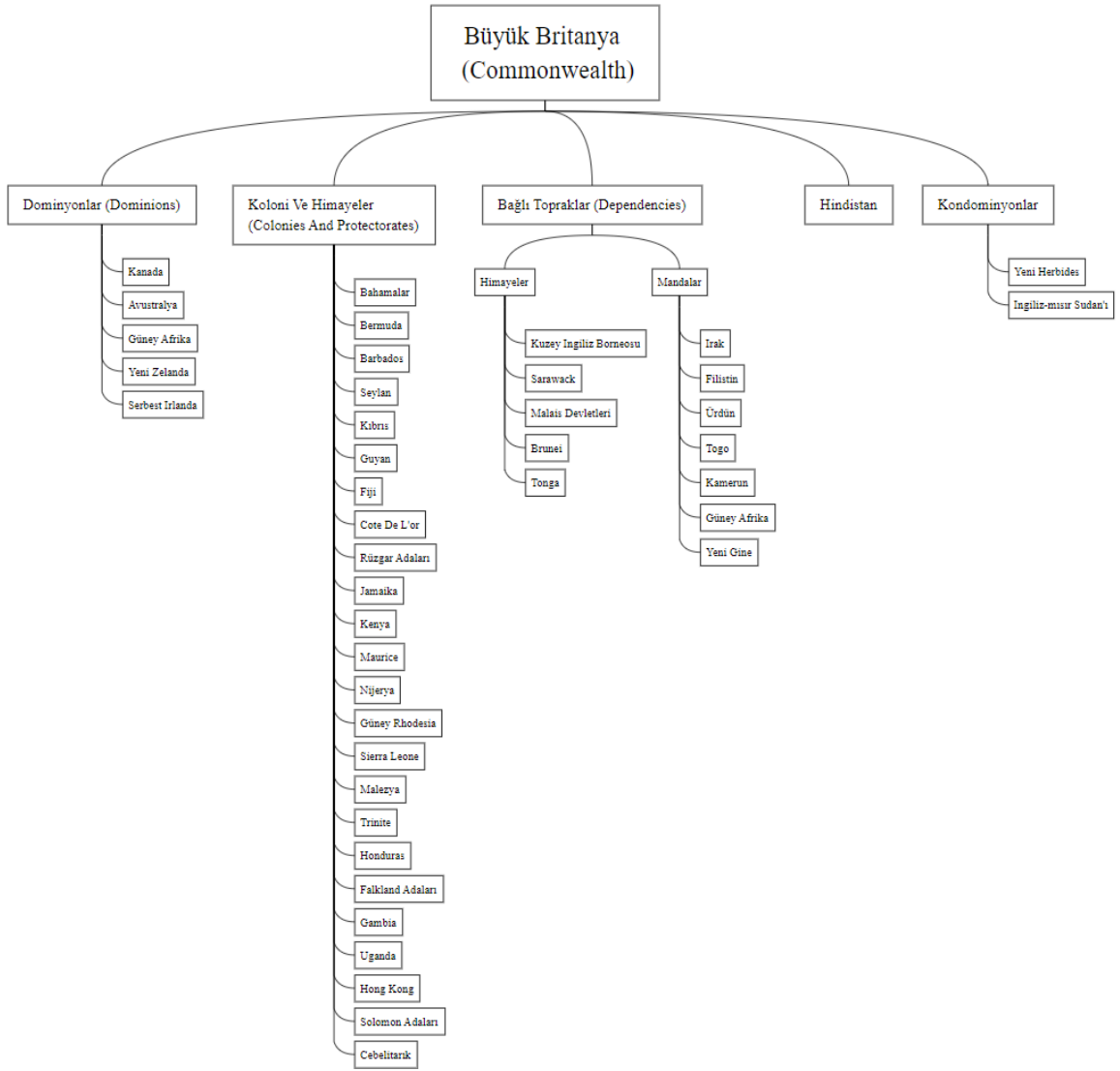
United Nations Charter :Bkz: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>. (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

Vienna Declaration and Programme of Action :Bkz: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/vienna.pdf>. (Erişim Tarihi: 3.6.2023).

TABLOLAR

Kaynak: Dareste/Dareste.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Burak Erece
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Niksar Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Tezsiz Yüksek Lisans Diploması	
Dönem Proje Konusu	
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı
Yüksek Lisans Tez Konusu	İtalya-İspanya-Portekiz-Finlandiya Ülke Örnekleri Bağlamında Bölgesi Devlet Modeli
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Doktora Programı
Doktora Tez Konusu	Deniz aşırı Sömürge İmparatorluklarında Egemenlik Sorunu
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Makaleler Metin, Yüksel/Erece, Burak, “Bölgesi Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya ve Federal Almanya Örneği”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Sayı: 7, 2016, ss. 687-720. Erece, Burak/Metin, Yüksel, “Covid-19 Pandemisi ve Bireyin Sağlık Verilerinin Mahremiyeti Hakkı”, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 1, 2022, ss. 61-92.	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	2013-2014 Tokat Barosu Avukatlık Stajı
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Şubat 2014 – Devam Ediyor Araştırma Görevlisi Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi